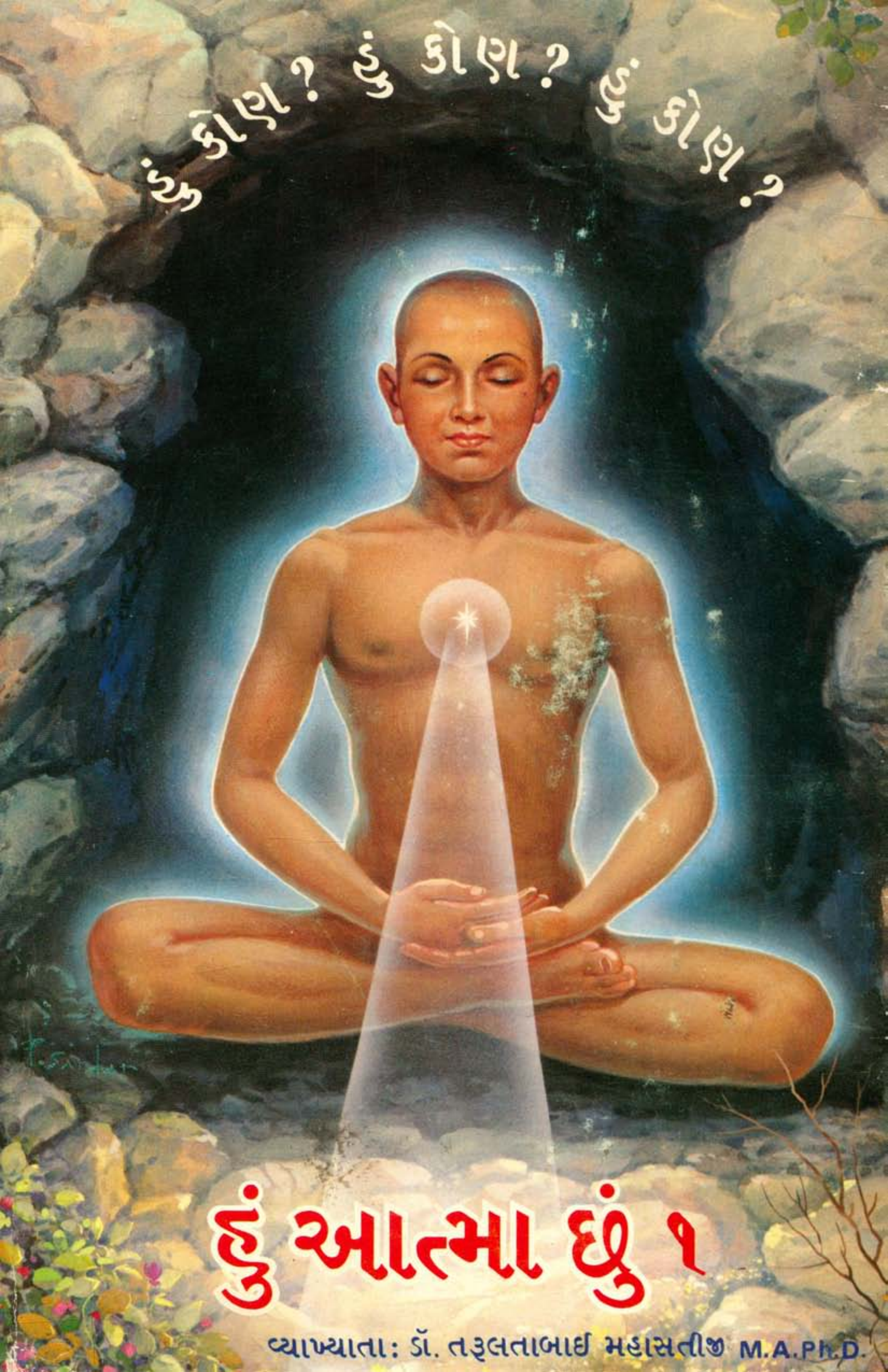

હું આત્મા છું ૧

વ્યાખ્યાતા: ડૉ. તરુલતાબાઈ મહાસતીજી M.A.Ph.D.

હું આત્મા છું

ભાગ-૧

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર રચિત
'શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર' પર પ્રવચનો

: વ્યાખ્યાતા :
બા.બ્ર.પૂ. ડૉ. તરૂલતાબાઈ મહાસતીજી
M.A.Ph. D.

શ્રી ગુજરાતી શ્વેતાંબર સ્થાનકવાસી જૈન એસોસીએશન
૭૮/૭૯ રીથર્ડન રોડ, પુરુષવાકમ
મદ્રાસ-૬૦૦૦ ૦૭

વિમોચન : તા. ૧૬-૮-૧૯૮૭

પ્રકાશકો—

૧, શ્રી સુરેન્દ્રભાઈ મણીલાલ મહેતા મદ્રા
૨, શ્રી તીરુપુર જૈન સંઘ તીરૂપુ
૩, શ્રી બળવંતભાઈ એચ. માવાણી (જતીન) મદ્રા
૪, શ્રીમતી મણીબેન કીર્તિલાલ મહેતા કોઈમ્બતુ
૫, શ્રીમતી નર્મદાબેન મોહનલાલ પારેખ (ભીવંડી) મુંબ
૬, શ્રી ભાનુભાઈ ભણશાલી મુંબ
૭, શ્રમતી વિદુલાબેન કિશોરભાઇ મહેતા મુંબઃ
૮, શ્રી સુરેશભાઇ ઉત્તમચંદ ચિતલીયા અમેરિક

સંપર્ક સૂત્ર—

શ્રી સુરેન્દ્રભાઈ મણીલાલ મહેતા

C/o શ્રી ગુજરાતી શ્વેતાંબર સ્થાનકવાસી જૈન એસોસીએશ
[વ્યાખ્યાનમાળા

સી. યુ. શાહ ભવન, ૭૮/૭૯ રીથર્ડનરોડ, પુરુષવાકમ, મદ્રાસ-૬૦૦ ૦૦

પ્રત-૨૦૦૦ મુલ્ય : રૂ. ૩૩-૦

મુદ્રક ઓફિસ—નીતિન જે. બદાણી
અરિહંત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ
૪૦૧, ખજુરવાળા ચેમ્બર્સ,
૩૧૩/૩૧૫, નરશીનાથા સ્ટ્રીટ,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૯ ફોન : ઓ.૩૩૨૭૫૪
ઘર : ૫૧૩૯૧૫૨

: પ્રકાશન સમિતિ :

૧, શ્રી સુરેન્દ્રભાઇ મણીલાલ મહેતા
૨, શ્રી જયંતિભાઈ કે. શાહ
૩, શ્રી બળવંતભાઈ માવાણી
૪, શ્રી ગાંગજીભાઇ વોરા
૫, શ્રી નૌતમભાઇ શેઠ
૬, શ્રી ચુનિભાઇ ઉદાણી
૭, શ્રી શાંતિભાઇ દેસા
૮, શ્રી નાથુભાઇ બદાણ
૯, શ્રી પ્રફૂલભાઇ શાહ
૧૦, શ્રી મનહરભાઇ દોશી
૧૧, શ્રી રસિકભાઈ બદાણ
૧૨, શ્રી મહેન્દ્રભાઈ રૂપાણ

પરમ શ્રધ્ધેય, વાત્સલ્ય મૂર્તિ પરમ પૂજ્ય બા. બ્ર. લલિતાબા મહાસતીજી (બાપજી) નાં શ્રી ચરણોમાં સવિનય........

હે અમ્બ !

તવ હૃદયની સર્વ સરવાણીઓ
વહે છે મુજ પરે........!
શા–શા તેનાં નામ દઉં ?
મુજ મસ્તકે જે કર ધરે........

કૃપા–કિરણ કે વાત્સલ્ય ધારા....?
ઉર નાં અમી કે સુ·ભાવ સારા...?

સતત મુજ શ્રેયનું ચિંતન
રહે છે તવ ઉરે........!
આ કાળમાં તવ ચરણ પામી
થઈ હું કૃતકૃત્ય ખરે........!

તવ અમી·સિંચનથી ખીલ્યું જે
પુષ્પ મુજ જીવન બાગે........
તેને ધરું છું તવ ચરણમાં
મુજ હૃદયનાં સર્વ ભાવે....

આપની ચરણ ધૂલી તરૂ

'હું' ની શોધ -

લગભગ ૧૯૫૦ નું વર્ષ, ૧૧ વર્ષની ઉંમર, રવિવાર ની એક સાંજ.... અચાનક અંતરમાંથી કોઈકે કહ્યું: 'હું છું' કોણ કહે છે; એ સમજાયું નહીં પણ આ કહેવાનું સતત ચાલુ રહ્યું. કેટલી મિનિટો ગઈ ખબર ન રહી. 'હું છું - હું છું' કહેતાં - કહેતાં સ્વર મંદ પડી ગયો. કિશોર મનની સમજ બહારની એ વાત...

વર્ષો વિત્યાં.... અધ્યાત્મ યોગિની વાત્સલ્ય-હૃદયી, પૂજ્ય ગુરુણીજી, મારા વ્હાલા બાપજી [પૂ. બા. બ્ર. લલિતાબાઈ મહાસતીજી] નાં શ્રી ચરણોમાં મુકાયું. પૂજ્ય બાપજીનાં સતત સાંનિધ્યે, સતત અમી દ્રષ્ટિએ, સતત આત્મિક સિંચને, ફરી 'હું' ને જાગૃત કર્યો અને 'હું' ની શોધ પ્રારંભાઈ. અનેક સુ-યોગો મળતાં રહ્યાં, શોધની પિપાસા તીવ્ર બનતી ચાલી. દિશા મળતી ન હતી. અંતર વેદના વધતી રહી. જ્યાં-ત્યાં 'હું' ની શોધમાં આથડતી રહી અને....

'મહર્ષિ રમણ' નાં પવિત્ર પરમાણુઓનાં સ્પર્શે, તેમનાં 'હું કોણ?' એ સનાતન પ્રશ્ને

દિશા બોધ આવ્યો. દિશા ખૂલી. 'હું'ની શોધ ઊંડાણમાં પ્રવેશ પામી અને શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીનાં શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર પર નજર મંડાઈ રહી. અલ્પમતિ વડે શાસ્ત્રના અગાધ રહસ્યો ઉકેલવા મથી રહી. મારા ખોવાયેલા 'હું'ની શોધ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રનાં સહારે કરતી રહી.

આજે આપની સમક્ષ એ મારો નાનકડો યત્ન મૂકી રહી છું એ મારા 'હું'ની શોધ છે. શોધમાં નીકળેલ માનવ સામે અનેક કેડીઓ હોય; તે ભૂલો પડે, અથડે, પાછો ફરે, ફરી કેડીએ ચડે, ફરી અથડે, આમ જ થાય . . . . . . મારી શોધ મને કેડીએ ચડાવી છે કે નહીં, નથી જાણતી પણ શોધમાં છું. હજુ 'હું' લાધ્યો નથી. 'હું'ને પામવાનાં પ્રયાસો માં જ જિનવાણી નાં સત્યો તથા તથ્યો ને ઉકેલવાનો આયાસ કર્યો છે.

પ્રાન્તે, મારી અજ્ઞાનતાનાં કારણે જિનઆજ્ઞા વિરુદ્ધ કંઈ લખાયું હોય, જિનવાણી-ની અશાતના થઈ હોય, તો મનસા-વાચા કર્મણા મિચ્છામિ દુક્કડં.

આર્યા તરૂલતા.

બે બોલ

પરમ પૂજ્ય ડૉ. તરૂલત્તાબાઈ મહાસતીજીનાં સંવત ૨૦૪૨ ના, શ્રી ગુજરાતી શ્વેતાંબર સ્થાનકવાસી જૈન એસોસિએશન મદ્રાસનાં પ્રાંગણે થયેલ ચાતુર્માસ દરમ્યાન ફરમાવાયેલ યુગપુરુષ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના "આત્મ સિદ્ધિ-શાસ્ત્ર"ની વિશદ છણાવટ કરતાં પ્રવચનો આપની સમક્ષ રજુ કરતાં હર્ષ અનુભવીએ છીએ.

આજના વિજ્ઞાનના યુગમાં ભૌતિક ક્ષેત્રે થઈ રહેલ ઝડપી પ્રગતીમાં માનવ જીવનનાં મૂલ્યાંકનો બદલાઈ રહ્યાં છે. વિનય, વિવેક અને સદાચાર ભૂલાઈ રહ્યાં છે. ભૌતિક પ્રગતિ જ જાણે જીવનનું અંતિમ ધ્યેય હોય એમ આપણે માનવા લાગ્યા છીએ. અને છતાંયે આ ભૌતિક ઐશ્વર્યની વચ્ચે પણ આપણને જડ પુદ્ગલોની અનિત્યતાની પ્રતીતિ સતત રહ્યાં કરે છે. અમેરીકા જેવા ભૌતિક દૃષ્ટિએ સમૃદ્ધ દેશમાં, જ્યાં બધું જ સહજ પ્રાપ્ય છે. લોકો જીવનમાં ખાલીપણું અનુભવે છે. સ્વામી વિવેકાનંદ જેવા સમર્થ પ્રચારકોના પ્રયત્નોના ફળ સ્વરૂપ લોકો આત્મા અને અધ્યાત્મ તરફ વળ્યા છે.

પરંતુ કરૂણાની વાત તો એ છે કે, આપણે ત્યાં ભારતમાં આપણને અધ્યાત્મનો અજોડ વારસો મળ્યો હોવા પછી પણ આપણી વૃત્તિઓ મહદ્ અંશે પાશ્ચાત્યનું આંધળું અનુકરણ કરવામાં લાગેલી છે, વારસાગત મળેલી અનુપમ સંસ્કૃતિની આપણે મન કોઇ જ કિંમત રહી નથી. સમય સમયે અધ્યાત્મરત સંતોએ કરૂણાભાવથી પ્રેરાઇ આપણને અંતર-મુખ થવા સમજાવ્યા છે. આવા જ એક અનન્ય સંત શ્રીમદ્ રાજદ્રંજીએ સો વર્ષ પહેલાં તેમના નીકટના સુપાત્ર મુમુક્ષુઓના અવગાહન માટે આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની રચના કરી.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર જૈન ધર્મનો નિચોડ છે. જૈન ધર્મના સ્યાદ્વાદના સિદ્ધાંતને વ્યવહાર નય તેમજ નિશ્ચય નયથી તેમાં આલેખવામાં આવેલ છે. જૈન દર્શનને પૂ. મહાસતીજીએ આત્મસાત કરેલ છે. સ્યાદ્વાદને

સારી રીતે તેઓ સમજી અને પચાવી ગયા છે અને એટલે જ આત્મ-સિદ્ધિ શાસ્ત્રની છણાવટ કરતાં તેઓ સહજરૂપે સંપ્રદાયવાદની સંકુચિતતાથી ઉપર ઉઠયા છે. તેમના પ્રવચનોને અમે સાંભળ્યા, માણ્યા અને અનુભવ્યું કે આવું સુંદર સાહિત્ય તો સામાજીક મિલ્કત હોવી જોઈએ. 'સર્વ જન હિતાય' આ સાહિત્ય બધાને મળવું જોઈએ. એવા વિચારથી આ પ્રવચનો છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્નશીલ બન્યા. પૂ. મહાસતીજીના વ્યાખ્યાનોમાં વિદ્વત્તા તથા સરળતાનો સુમેળ જોવા મળશે જે તેમની આગવી સિદ્ધિ છે. તેમના પ્રયત્ને પ્રવચનો લોક-ભોગ્ય તો બન્યા જ છે. અને લોકોપયોગી બની રહેશે એની અમોને શ્રદ્ધા છે.

ત્રણ પુસ્તકોના આ સેટને આપ આવકારશો એ અપેક્ષા સાથે.

પ્રકાશકો

મારી વાત—

કેવો રૂડો અવસર છે આજનો....

મારા માટે આજનો અવસર, ગુરુઋણ અદા કરવાનો સુંદર પ્રસંગ છે મારા પૂ. પિતાશ્રી પાસેથી મને સંસ્કારનો જે અમૂલ્ય વારસો મળ્યો, એ વારસાનાં બીજનું સિંચન પ. પૂજ્ય તારાબાઈ મહાસતીજી (ફઈ મહારાજ) જેવા પરમ પવિત્ર આત્માને હાથે થયું હતું. તેઓશ્રીએ જાગૃત કર્યો, અને મદ્રાસમાં શ્રી. ગુ. શ્વે. સ્થા. જૈન એસોસિએશનના સ્થાપના થતાં તેની જવાબદારી સાધુ સંતોના નિકટ પરિચયનું નિમિત્ત બન્યું.

દક્ષિણ ભારતમાં ગુજરાતી સાધુ–સાધ્વીઓ સંવત૧૯૭૯ સુધી પધાર્યા ન હતાં ગુ. શ્વે. સ્થા. જૈન એસોસિએશનનાં સહુ ધર્માનુરાગી ભાઈઓએ મળી ગોંડલ સંપ્રદાયનાં શાંત સ્વભાવી, સિદ્ધાંત પ્રેમી, અધ્યાત્મયોગિની, બા. બ્ર. પ. પૂ. લલિતાબાઈ મહાસતીજી આદી ઠા. ૬ ને કોલ્હાપુર જઈ વિનંતિ કરી. કોલ્હાપુરથી મદ્રાસ લગભગ ૧૪૦૦ કિ. મી. થાય છે. અપરિચિત, વણસ્પર્શિત ક્ષેત્રો તથા અપરિચિત ભાષાનાં પ્રશ્નો હોવા છતાં પણ આપશ્રીએ અમારી ભાવભીની વિનંતિ સરળતાથી સ્વીકારી અને અમારા ઉપર અનહદ ઉપકાર કર્યો. દક્ષિણમાં પધારનાર ગુજરાતી સાધુગણોમાંઆપશ્રી તથા તેમનું ગુણીયલ સાધ્વીવૃંદ સર્વપ્રથમ હતાં.

તેઓશ્રીનાં ટુંક પરિચયથી હું આકર્ષાયો. તેમની સરળવાણી હૃદયસ્પર્શી હતી. તેમની સાથે તેમનાં તેજસ્વી શિષ્ય રત્ન પૂ. બા. બ્ર. તરૂલત્તાબાઇ મહાસતીજી M. A. Ph.D. તથા પૂ. બા. બ્ર. જસુમતીબાઇ મહાસતીજી M.A. પણ હતાં.પૂ. તરૂલત્તાબાઇ મહાસતીજીની વ્યાખ્યાનવાણીથી હું પ્રભાવિત થયો. તેઓનાં ચાતુર્માસ દરમ્યાન વ્યાખ્યાનો અંતરસ્પર્શી રહ્યાં. જ્ઞાન–પિપાસા વધી અને પૂ. તરૂલત્તાબાઇ મહાસતીજીનો થોડો સમય લઇ કંઇક પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો. એક બાજુ સંસ્થાની જવાબદારી. બીજી બાજુ સંતોની કૃપા, અને ફળસ્વરૂપે પ. પૂ. બા. બ્ર. શ્વેતાબાઈ મહાસતીજીની દીક્ષાનો અપૂર્વલાભ પ્રાપ્ત થયો. અમે ધન્યતા અનુભવી.

૧૯૮૪ માં બેંગ્લોર જઈ ફરીવાર પૂ. લલિતાબાઈ મહાસતીજીને મદ્રાસનાં બીજા ચાતુર્માસ માટે વિનંતિ કરી. ઘણાં પ્રયાસો બાદ મદ્રાસનું બીજું ચાતુર્માસ નક્કી થયું. આપ સર્વે મદ્રાસ પધાર્યા અને સમાગમ વધ્યો. પૂ. તરૂલત્તાબાઈ મહાસતીજીની વિદ્વત્તા તથા શૈલીએ વધુ આકર્ષ્યો. આજના યુગમાં વિજ્ઞાન મોખરે છે તેને ધ્યાનમાં લઈ સમજા-

વવાની તેમની શકિતથી તેઓશ્રીનાં શાસ્ત્રોનાં ગહન જ્ઞાનની જાણ થતી રહી અને સદ્ગુરુની પ્રતીતિ થઈ, ભક્તિભાવ વધ્યો. તેમાં ફરી અમોને મદ્રાસમાં તેઓની નિશ્રામાં ત્રણ દીક્ષાનો લાભ મળ્યો. આ કાર્યમાં તથા અગાઉના ચાતુર્માસમાં મારા ધર્મપત્ની સૌ. સુશીલાની પ્રેરણા રહી અને તેમાં દરેક રીતે સહભાગી રહ્યાં. તેમણે પણ ગુરુજનોની યથા–શક્તિ સેવા કરી.

સને. ૧૯૮૯નું પ. પૂ. તરૂલત્તાબાઈ મહાસતીજીનું ચાતુર્માસ બહુ જ પ્રયત્નો બાદ મળ્યું. પ. પૂ. બાપજી તીરૂપુર ચાતુર્માસ કરીને તથા પૂ. જસુમતીબાઈ મહાસતીજીનું ચાતુર્માસ કરી બેંગ્લોર પહોંચ્યા હતા. ૧૯૮૯ નાં ફેબ્રુઆરી માસમાં શ્રી સંઘ ફરીને ચાતુર્માસ માટે વિનંતિ કરવા બેંગ્લોર ગયો. પૂ. બાપજી તથા સર્વે ઠાણાનું ચાતુર્માસ હૈદ્રાબાદ લગભગ નિશ્ચિત જ હતું. મારા ધર્મપત્ની સૌ. સુશીલા કે જેમણે તેઓ શ્રીની યથાશક્તિ સેવા કરેલી હતી. તેમની તબિયત બરાબર ન હોવાથી અંગત સ્વાર્થ આધીન ચાતુર્માસ માટે વિનંતિ કરી. સાધુ-સંતોનાં ચાતુર્માસ ના કારણે શ્રાવક સમાજમાં જાગૃતિ આવી રહી છે એમ પણ જણાવ્યું. અને અંતે પ. પૂ. બાપજીએ તરૂલત્તાબાઈ મહાસતીજીને ચાતુર્માસ માટે તૈયાર કર્યા. પૂ. બાપજીની અસીમ કૃપાથી સૌ શ્રાવકો આનંદ–વિભોર બન્યા.

જૈન આગમો અને શાસ્ત્રો પ્રાકૃતભાષામાં છે. સાધુ–સંતો તેનું અધ્યયન કરે છે. પરંતુ સાધારણ જન સમુદાય પ્રાકૃતભાષાનાં જ્ઞાનનાં અભાવે આ તત્ત્વોના જ્ઞાનથી વંચિત રહે છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ આ શાસ્ત્રોનાં દોહન રૂપ સરળ ગુજરાતી ભાષામાં આત્મ–સિદ્ધિ શાસ્ત્ર આપ્યું.

પ. પુ. તરુલત્તાબાઇ મહાસતીજીએ ચાતુર્માસ દરમ્યાન વ્યાખ્યાનનાં વિષય તરીકે યુગપુરુષ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર રચિત આ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ઉપર પ્રવચનો આપવાનું વિચાર્યું. શ્રીમદ્‌ના સાહિત્યનાં આપ અઠંગ અભ્યાસી છો. આપની Ph.D. ની Thesis નો વિષય પણ શ્રીમદ્‌નું સાહિત્ય રહ્યો છે. સ્વાભાવિક રીતે સર્વે તેથી પ્રસન્ન થયા.

આવા સુંદર વ્યાખ્યાનો વ્યર્થ ન જાય તે વિચારે વ્યાખ્યાનો ગ્રંથરૂપે બહાર પાડવાનું વિચાર્યું. પ. પૂ. મહાસતીજી તથા પ. પૂ. બાપજીએ આ પુસ્તકોનાં પ્રકાશન માટે આજ્ઞા આપી તે માટે તેમનો અત્યંત આભાર માનું છું. આ વ્યાખ્યાનો હીન્દીમાં પણ પ્રસિદ્ધ થઇ રહ્યા છે તથા અંગ્રેજીમાં પણ પ્રસિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા છે.

સુરેન્દ્ર મણીલાલ મહેતા—પ્રમુખ
શ્રી. ગુ. શ્વે. સ્થા. જૈન એસોસિએશન

પરિચય

સૂર્યનો પરિચય કરાવવાનો ન હોય ! તેનો પ્રકાશ જ તેનો પરિચય, તેની ઉષ્મા જ તેનો પરિચય. તેના અનેક ગુણો જ તેનો પરિચય. સૂર્ય માટે જે વાત સાચી છે તે વાત વ્યકિત માટે પણ એટલી જ સાચી છે. તેનાં ગુણો જ તેનો સાચો પરિચય. ગુણોથી ઉભરતું વ્યકિતત્વ જ તેનો સાચો પરિચય.

પરમ શ્રદ્ધેય પૂ. તરૂલત્તાબાઇ મહાસતીજીનો પરિચય તેમના વ્યક્તિત્વના વિવિધ પાસાઓને પ્રસ્ફૂટિત કરતું તેમનું જીવન, જેમાં તેમનું ઉંડું અધ્યયન, વિદ્ધત્તાપૂર્ણ અધ્યાત્મ અભિમુખ લેખન, સંવેદનશીલ ઉર્મિલ કવન, જિનેશ્વરદેવ પ્રરૂપિત વચનોની અભિવ્યકિતનાં વ્યાખ્યાનો અને એ બધામાં પ્રતિબિંબિત થતો આધ્યાત્મિક અભિગમ છે.

અઢાર વર્ષની યુવાન વયે, પૂર્વ જન્મના સંસ્કારો જાગી ઉઠયા અને પિતાશ્રી વનમાળીદાસ વેલજી ડોસાણી તથા માતુશ્રી શાંતાબેન ના પનોતી પુત્રી, નવીનભાઈ અને પુષ્પાબેન નગીનદાસ દેસાઈ, મધુબેન વિનોદરાય ગાંધી તથા વર્ષાબેન શાહના લાડીલી બેન શ્રી તરૂલત્તાબ્હેને પરમ ઉપકારી ગુરુદેવ શ્રી રતીલાલજી મહારાજ સાહેબના સ્વમુખે વાત્સલ્યમયી ગુરૂણીમૈયા લલિતાબાઈ મહાસતીજી પાસે સં ૨૦૧૪ ફાગણ સુદ–૨ દીક્ષા લઈ વિહાર શરૂ કર્યો. અને આ સાથે જ તેમની આરાધના યાત્રા શરૂ થઈ. દીક્ષા બાદના બહુ જ થોડા વર્ષોમાં તેમની વિદ્યા-ઉપાર્જનની આકાંક્ષાઓના ફળ-સ્વરૂપ જૈનધર્મના શાસ્ત્રો તથા આગમોનો વિશદ્ અભ્યાસ કર્યો. ગુરુણી-મૈયા તથા સુશ્રાવક સમુદાયની ઇચ્છાઓને શિરોમાન્ય કરી હિન્દી સાહિત્ય સાથે M.A. કર્યું. સાચા વિદ્યાર્થીને છાજે તેમ વધતા વિદ્યાભ્યાસ સાથે તેમની જ્ઞાનપિપાસા વધુ તીવ્ર બનતી ગઈ. મેળવેલા જ્ઞાને 'જ્ઞેય'ની વિરાટ-તાના દર્શન કરાવ્યા અને સાથે જ જ્ઞાનોપાર્જનમાં વધુ અને ઉંડા ઉતરવા લાગ્યા. જૈનધર્મના સંસ્કાર અને જીનેશ્વર દેવે પ્રરૂપેલા જૈનધર્મમાં ઉંડી અવસ્થાએ જૈનદર્શનના સ્યાદ્‌વાદ અનેકાંતવાદથી પ્રભાવિત થયા અને તેથી પણ આગળ વધીને કહીએ તો અહિંસાના સૂક્ષ્મ સિદ્ધાંતોની અનુ-ભૂતિએ તેમનું મન તેમાં જ રમી રહ્યું. તીક્ષ્ણ બુદ્ધિપ્રતિભાના સ્વામી, મહાસતીજીને ધર્મના સિદ્ધાંતોના સનાતન સ્વભાવ Unlveresal Nature

of Religion ની સતત પ્રતીતિ રહેતી હતી. આ વિષયને જનસમુદાય સમક્ષ રજુ કરવાની ભાવનાથી પ્રેરાઇને, તેઓશ્રીએ, જેઓના સાહિત્યમાં અધ્યાત્મને પ્રાધાન્ય છે તેવા, જૈન તેમજ જૈનેતર સંતોના સાહિત્યનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કર્યો. સંત કવિ બનારસીદાસજી, આત્મરત આનંદઘનજી, સંત કબીર, તથા યુગપુરુષ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના સાહિત્યનો તુલનાત્મક અભ્યાસ તેમના ડોકટરેટ માટેના શોધ મહાપ્રબન્ધ Doctorate Thesis નો વિષય રહ્યો. સંત કવિઓના સાહિત્યના ઊંડા તુલનાત્મક અભ્યાસ સાથે તેમાં અભિન્ન રીતે વણાયેલ આધ્યાત્મિક અભિગમ તેમના પોતાના વ્યકિતત્વમાં સાકાર થવા લાગ્યો. તેમનાં વિચારોમાં, વ્યાખ્યાનોમાં તથા લખાણોમાં તત્ત્વજ્ઞાનનું પ્રાધાન્ય ઉપસવા લાગ્યું, અને સહજરીતે 'પ્રખરતત્ત્વવેત્તા'નું વિશેષણ તેમના નામનું એક અવિભાજ્ય અંગ બની ગયું. પૂ. મહાસતીજીના નામ સાથે 'પ્રખરતત્વવેત્તા' ન હોય તો જાણે નામ જ અધુરૂં હોય અથવા કોઈ અન્ય વ્યકિતનું સંબોધન હોય એવું લાગવા માંડ્યું. "તત્ત્વજ્ઞાન અને તરૂલત્તાજી" જાણે એક બીજાના પર્યાયવાચી શબ્દો બની ગયા. આપના હાથમાં પ્રસ્તુત આ પુસ્તક ઉપરોકત શબ્દોની યથાર્થતાની પ્રતીતિ કરાવશે.

પરમ પૂ. મહાસતીજીના આધ્યાત્મિક વિકાસમાં જેઓના અનુગ્રહ તથા ઋણની સતત પ્રતિતી તેઓશ્રીને રહે છે તેમાં વાત્સલ્યમૂર્તિ પરમ પૂ. બા. બ્ર. લલિતાબાઈ મહાસતીજી-બાપજી, પ. પૂ. જગજીવનજી મ. સાહેબ જેમણે સંવત–૨૦૨૪ માં રાજગૃહીના પવિત્ર તીર્થસ્થાનમાં અનશન કર્યો તેમના ૪૫ દિવસના અનશન દરમ્યાન તેમની સેવાનો લાભ મળ્યો, પૂ. ગુરુદેવની આ સમય દરમ્યાનની–દેહાધ્યાસ છૂટતાં નિષ્પન્ન વિતરાગ દશાની–સ્મૃતિઓએ પૂ. મહાસતીજીના આધ્યાત્મિક વિકાસમાં પ્રેરણાનું સિંચન કર્યું. પરમ શ્રદ્ધેય પ્રેરણામૂર્તિ ગુરુદેવ જયંતમુનિ મહારાજ સાહેબ કે જેઓ "તન સેવામાં તથા મન અધ્યાત્મમાં" સૂત્રને ચરિતાર્થ કરતાં બિહારના આદિવાસીઓ વચ્ચે સેવા તથા અધ્યાત્મની આહલેક જમાવી બેઠા છે. પરમ પૂ. સંતબાલજી કે જેમના વિચારો તથા સાહિત્યની એક અમીટ અસર તેમના પર રહી છે. ભારતવર્ષની સાંસ્કૃતિક અસ્મિતાના જ્યોતિર્ધર સ્વામી વિવેકાનંદ જેમના આર્ય જીવનદર્શનની તથા તેમના

ગુરૂ રામકૃષ્ણ પરમહંસના ક્ષીર-નીર વિવેકથી આત્માવિષયક વિશિષ્ટ ભેદ-વિજ્ઞાનની અનુભૂતિથી ઉદ્ભવિત અલૌકિક ઉચ્ચ આત્મિક અવસ્થાથી અત્યંત પ્રભાવિત રહ્યા છે. તથા આપણાં અર્વાચીન સંત રમણ મહર્ષિ કે જેઓના પરોક્ષ સાનિધ્યે પણ તેઓશ્રીના સત્–તત્ત્વમાં રમમાણ થઈ તેમના સનાતન પ્રશ્ન "હું કોણ છું" ના ગુંજારવની અનુભૂતિની અસર નીચે જ આ પુસ્તકનું મૌલિક શિર્ષક "હું આત્મા છું" ઉદ્ભવેલ છે.

પ. પૂ. મહાસતીજીએ પોતાના ૨૯ વર્ષના સુદીર્ઘ દીક્ષાકાળ દરમ્યાન ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, મધ્યપ્રદેશ, ઉત્તર પ્રદેશ, બીહાર, બંગાળ, આન્ધ્ર, તામીલનાડુ, કર્ણાટક વિ. પ્રદેશોમાં વિચરી બહોળા જનસમુદાયને તેમના અગાધ જ્ઞાનનો લાભ આપેલ છે.

પ. પૂ. મહાસતીજી બહુમુખી પ્રતિભાના સ્વામી છે. ઊંડો અભ્યાસ તથા વિષયની વિશદ્ છણાવટ આપની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ પ્રતિભાના ફલ સ્વરૂપ આપના દરેક કાર્યમાં દષ્ટિગોચર થાય છે. તે સાથે જ કવિ હ્રદયની સંવેદનશીલતા, ઋજુતા, આધ્યાત્મની અસર નીચેનું મનન ચિંતન અને તેમાંથી પ્રગટતો તલસાટ, ભાષા ઉપરનું અનન્ય પ્રભુત્વ તેમની રચનાઓને વાંચવા તથા માણવા લાયક બનાવે છે. ૪૧ પંક્તિઓની તેમની સુંદર રચના "કારવા" આધ્યાત્મિક અનુભૂતિ માટે તલસાટ અનુભવતા સાધક જીવની મનોદશાનું સુંદર શબ્દચિત્ર છે. પ્રાણ તથા પ્રકૃતિની અભિન્નતા તેમના સાહિત્યમાં ઝલકે છે. નૈસર્ગિક સૌંદર્યને શબ્દોમાં મઢવાની તેમને આગવી ફાવટ છે માર્મિક કટાક્ષો તેમની રચનાઓનું માણવાલાયક પાસું છે.

એવા વાત્સલ્યમૂર્તિ પરમશ્રદ્ધેય પૂ. તરૂલત્તાબાઈ મહાસતીજીના શ્રી ચરણોમાં કોટીશઃ વંદન...

સુરેન્દ્ર મણીલાલ મહેતા
પ્રમુખ
શ્રી ગુજરાતી શ્વેતામ્બર સ્થા. જૈન એસોસીએશન.

આત્મ તત્વ વિચાર

પરમ પૂજ્ય મહાસતીજી શ્રી તરૂલત્તાબાઈ સ્વામીએ સં. ૨૦૪૧ ના ચાતુર્માસ દરમ્યાન મદ્રાસમાં વ્યાખ્યાનો માટે કૃપાળુદેવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના 'આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર' ગ્રંથને પસંદ કર્યો એ ખરેખર હર્ષની વાત છે.

એક સ્થળેથી અન્ય સ્થળે સતત વિહાર કરનાર જૈન સાધુ-સાધ્વીઓ ચાતુર્માસના ચાર મહિના દરમ્યાન કોઈપણ એક સ્થળે સ્થિરતા કરે છે. ચાતુર્માસમાં રોજ સવારે નિયમિત તેઓનું વ્યાખ્યાન હોય છે. રોજે રોજ નવા નવા વિષયની, પુનરાવર્તન ન થાય એ રીતે રજૂઆત કરવાની વ્યાખ્યાનકલા સહેલી નથી, વ્યાખ્યાનના વિષય માટે આધાર તરીકે લેવાય એવા કોઈક એક અથવા બે ગ્રંથની પસંદગી થાય છે. ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર, દશવૈકાલિક, જ્ઞાતાધર્મકથા, કલ્પસૂત્ર, યોગદષ્ટિસમુચ્ચય. સમરાદિત્યકથા, યોગશાસ્ત્ર, જ્ઞાનસાર વગેરે અનેક ભિન્ન-ભિન્ન ગ્રંથોમાંથી પોતાની રુચિ અને શકિત અનુસાર કોઈક ગ્રન્થની પસંદગી થાય છે. જેમ ગ્રન્થ નાનો તેમ વ્યાખ્યાનમાં તેનો અર્થ વિસ્તાર કરવાની શક્તિ અને કલા વિશેષ હોવા જરૂરી છે.

પ. પૂ. તરૂલતાબાઈ મહાસતીજીએ ૧૪૨ દોહરાની નાની સરખી કૃતિ 'આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર' પસંદ કરી એ એમની વ્યાખ્યાનની શક્તિ અને રજૂઆતની કલાની આપણને સ્પષ્ટ પ્રતીતિ કરાવે છે. 'આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર' ઉપર વ્યાખ્યાનો આપવા એ સહેલી વાત નથી. અધ્યાત્મના રહસ્ય પ્રગટ કરતાં જઈ શ્રોતાઓને વિષયના ઊંડાણમાં લઈ જવાનું કામ સહેલું નથી. વિષયાન્તર કરીને સૌ કોઈ સમય પસાર કરી શકે છે. પરંતુ સૂક્ષ્મ અર્થ-વિસ્તાર કરવા માટે વિશાળ વાંચન, ઊંડું અધ્યયન, ગહન ચિંતન અને આધ્યાત્મિક અનુભૂતિની અપેક્ષા રહે છે. પ. પૂ સ્વ. તત્ત્વાનંદ વિજયજી મહારાજ ચાતુર્માસના વ્યાખ્યાનો માટે કયારેક માત્ર નવકારમંત્રની જ પસંદગી કરતા. અને ચાર મહિના નવકાર મંત્રના નવ પદ ઉપર રોજ નવી નવી દૃષ્ટિથી નવો નવો અર્થ વિસ્તાર કરતાં. તેઓ શ્રોતાઓમાં પ્રમાદ ન આવે એ રીતે રોચક શૈલીથી એવી સરસ રજૂઆત કરતા કે એમને સાંભળવા માટે ઘણા માણસો એકત્રિત થતા.

પ. પૂ. તરૂલત્તાબાઈ મહાસતીજીએ મુંબઈ યુનિવર્સિટીની પી.એચ.ડી. ની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે. એમણે એ માટે અધ્યયનના વિષય તરીકે શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર, આનંદઘનજી, બનારસીદાસ અને કબીર જેવા મહાન તત્ત્વવેત્તાઓને પસંદ કર્યા એ ઉપરથી એમના રસનું ક્ષેત્ર આધ્યાત્મિકતાની કેવી ઉંચી ભૂમિકા ઉપર રહેલું છે તે સમજાય છે. આ ચારેય મહાત્માઓએ સંપ્રદાય અને ગચ્છના વાડાઓમાંથી બહાર નીકળીને શુદ્ધ પરમતત્ત્વની ઉપાસના કરી હતી, તેઓની આધ્યાત્મિક અનુભૂતિ ઘણી ઉચ્ચ-કોટિની હતી. તેમનું સાહિત્ય ગહન, માર્મિક અને અર્થસભર છે. પ. પૂ. તરૂલત્તાબાઈ મહાસતીજીનો શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનો અભ્યાસ સઘન છે. એટલે 'આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર' ઉપર વ્યાખ્યાનો આપવા માટે તેઓ સર્વથા સવિશેષ અધિકારી છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે ઓગણત્રીશ વર્ષની નાની વયે 'આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર' નામની માત્ર ૧૪૨ ગાથાની કૃતિ રચેલી. વિક્રમ સં. ૧૯૫૨માં આસો વદ એકમની સાંજે નડિયાદમાં તેમણે માત્ર દોઢ બે કલાક જેટલા ટૂંકા સમયમાં એ રચના કરી હતી, જે બતાવે છે કે એમની વિચારધારા કેટલી સ્પષ્ટ હતી અને શબ્દ ઉપરનું એમનું પ્રભુત્વ કેવું અસાધારણ અને અદ્વિતીય હતું. જ્યાં જે શબ્દ જોઇએ ત્યાં એ શબ્દ મૂક્યો એવી અસાધારણ કવિ પ્રતિભા એમની પાસે હતી. આટલે વર્ષે પણ 'આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર' નો એક શબ્દ પણ આઘોપાછો કરવાનું મન ન થાય એવી સુરેખ અને સંશ્લિષ્ટ એ કૃતિ છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની ભાષા એકદમ સરળ, તરત અર્થબોધ થાય એવી છે. પ્રત્યેક કડીનો અર્થ પણ તરત હૈયામાં વસી જાય એવો છે. વાંચનાર કે સાંભળનાર વ્યક્તિનો આત્મા જે ભૂમિકાએ હોય તેના કરતાં ઉંચી ભૂમિકાએ પહોંચી જાય એવી એ પ્રેરક અને પ્રકાશક કૃતિ છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની સર્વ કૃતિઓમાં 'આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર' સર્વોત્તમ અને પ્રતિનિધિરૂપ કૃતિ છે.

આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રમાં શ્રીમદે શુદ્ધ આત્મતત્ત્વની વિશદ વિચારણા કરી છે.

શ્રીમદ્ લખે છે :

> "આત્મા છે, તે નિત્ય છે, છે કર્તા, નિજ કર્મ;
> છે ભોક્તા વળી મોક્ષ છે, મોક્ષ ઉપાય સુધર્મ."

આત્માનાં આ છ પદ ઉપર શ્રીમદ્ ભવ્ય જીવોને સદ્ય બોધ થાય એવો સુંદર પ્રકાશ સરળ વાણીમાં પાથર્યો છે. એમણે આત્માર્થી અને મતાર્થીનાં લક્ષણો આપ્યાં છે, અને આત્માર્થીને વિચારવા માટે મોક્ષમાર્ગ દર્શાવ્યો છે. અને એ માર્ગમાં પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનું માહાત્મ્ય કેટલું છે તે પણ સમજાવ્યું છે. આથી 'આત્મસિદ્ધિ'ની રચના એક નાનકડા શાસ્ત્ર જેવી બની ગઈ છે.

જૈન દર્શનનાં નવતત્ત્વ, ષડ્દ્રવ્ય. આઠ કર્મ, ચૌદ ગુણસ્થાન, છ લેશ્યા વગેરે અનેક શાસ્ત્રીય વિષયો છે. જે મોક્ષમાર્ગને સમજવામાં ઉપકારક અને આવશ્યક છે. તેને સમજવા માટે શાસ્ત્રોની પારિભાષિક જટિલતામાં ઉતર્યા વિના સરળ બોધ ગ્રહણ કરવા માટે 'આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર' અમોઘ સાધન છે.

'આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર' નાનું છે, પરંતુ તેમાં તેનું પોતાનું સામર્થ્ય ઘણું મોટું છે, એટલે સમયે સમયે એના ઉપર વિવરણ કે વિવેચન લખવા કે એના ઉપર પ્રવચન આપવા મહાત્માઓ પ્રેરાયા છે. આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની મહત્તા, ઉપયોગિતા અને તત્ત્વરસિકોમાં લોકપ્રિયતા કેટલી છે તે એ દર્શાવે છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જ્ઞાની હતા. અને પરમ ઉચ્ચ આત્મદશામાં રહેતા હતા. તેઓ પરમ વંદનીય હતા. 'આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર'માં દેહ અને આત્માની ભિન્નતા વિષે એમણે લખેલી નીચેની પંક્તિઓ એમને માટે પણ બરાબર અનુરૂપ છે.

> "દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત;
> તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો વંદન અગણિત"

મહાપુરૂષનાં વચનો અર્થગર્ભ હોય છે. એના ઉપર વિવિધ દૃષ્ટિકોણથી ઘણો બધો અર્થ વિસ્તાર થઈ શકે છે, જેમ જેમ એ વચનો વારંવાર વાંચતા જઇએ તેમ તેમ વધુ અને વધુ નવો નવો અર્થપ્રકાશ મળતો રહે છે. ચાતુર્માસના વ્યાખ્યાનોનો ભાર ઝીલી શકે એટલી અર્થ-

સભર, રહસ્યદર્શી એ કૃતિ છે. પ. પૂ. શ્રી તરૂલત્તાબાઈ મહાસતીજીએ વ્યાખ્યાનો માટે એ કૃતિની પસંદગી કરી એ સર્વથા ઉચિત, આનંદમય અને ગૌરવરૂપ ઘટના છે.

પરમ પૂજ્ય શ્રી તરૂલત્તાબાઇ મહાસતીજીએ કુલ ૧૦૭ પ્રકરણમાં આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની ગાથાઓ ઉપર તાત્ત્વિક પ્રકાશ પાડયો છે. પ્રત્યેક ગાથામાંથી મહત્ત્વનું અડધુ ચરણ લઇ તેમાંના કોઈ મહત્ત્વના અર્થ ગર્ભ શબ્દને પસંદ કરી તે શબ્દના અર્થ, વિસ્તાર સહિત, સમગ્ર ગાથાનો ભાવ સરળ અને સુબોધ ભાષામાં એવીજ શૈલીએ સદ્રષ્ટાંત સમજાવ્યો છે. એ સમજાવવામાં શાસ્ત્રીય પરિભાષાના ઉપયોગ સહિત તત્વ વિચાર કે ભાવનું પૃથક્કરણ કરી, તેના જો પેટા વિભાગો હોય તો તે સમજાવી પોતાની નિર્મળ આત્મભૂતિની સાક્ષીએ તેનો પરમ અને ગહન મર્મ દર્શાવ્યો છે, કે જે આત્માર્થી જીવોના હૈયામાં તરત વસી જાય તેવો છે. પોતાની આત્મનિર્ભરતા વગર જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ યુક્ત આવા મૌલિક એકાન્તે હિતકારી એવો આત્મ પ્રકાશ પ્રગટ થાય નહિ. આવા ઉત્તમ તત્ત્વસભર વ્યાખ્યાનો માટે આપણે હંમેશા એમના ઋણી રહીશું.

એમના આ વ્યાખ્યાનોમાંથી આપણને સૌને પ્રેરણા મળી રહે એ જ અભ્યર્થના છે.

મુંબઈ તા. ૧૮–૨–૮૭ **રમણલાલ ચી. શાહ**

આ પુસ્તકમાં :

વિવેચનની વિશદતા તથા વ્યાપકતાના કારણે આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રના ૧૪૨ ગાથાનું વિવરણ જ્યારે ૧૨૦૦ પૃષ્ઠનું થયું ત્યારે એક જ ગ્રંથ રૂપે તેનું પ્રકાશન વ્યવહારૂ ન લાગ્યું. એટલા દળદાર પુસ્તકને હેરવવા ફેરવવામાં તથા વાંચવામાં મુશ્કેલી રહે, વળી ગમે તેવું સરસ બાઇન્ડિંગ પણ થોડા જ સમયમાં ઢીલું પડી જાય એમ લાગ્યું. આ કારણોસર વિવેચનનું બે કે ત્રણ પુસ્તકોમાં વિભાજન અનિવાર્ય બન્યું.

આ પુસ્તકમાં ૧ થી ૪૨ ગાથાનું વિવેચન લેવામાં આવ્યું છે. જેમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આત્માનાં છ પદનાં નિરૂપણની ભૂમિકારૂપ વર્તમાન આ કાળમાં કેવાં કેવાં નિમિત્તોને કારણે–કેવી કેવી ગેરસમજને કારણે જીવ અજ્ઞાન, નાત–જાત, ક્રિયા જડત્વ તથા શુષ્કજ્ઞાનમાં કેવી રીતે અટવાઇ પડયો છે, સ્વને ભૂલી 'પર'માં કેવો રત થઈ ગયો છે. આત્માને ઓળખવા કયા ગુણોનું સેવન આવશ્યક છે, મતાર્થી જીવની કુંઠિતબુદ્ધિ તેનામાં કયા લક્ષણોને પ્રગટ કરે છે. આત્માર્થી જીવના કેવા ગુણો હોય, તેની આંતર્દશા કેવી હોય તથા કેવા ગુણોથી તેની ઓળખ થાય વિગેરે સુંદર, સરળ ભાષામાં સમજાવ્યું છે.

પુસ્તુકના બીજા ભાગમાં ૪૩ થી ૧૧૮ ગાથાઓનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. આ ગાથાઓમાં આત્માના ૬ પદોનું કથન, તેના વિષે ઉદ્ભવતી શિષ્યની શંકાઓ તથા ગુરુદેવે કરેલું શંકા–સમાધાન આવરી લેવાયા છે.

ત્રીજા ભાગમાં ગાથા ૧૧૯ થી ૧૪૨ જેમાં શિષ્યને પ્રાપ્ત થયેલ બોધી–બીજના ફળ સ્વરૂપ આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપે તેને દર્શન થાય છે. શાસ્ત્રના ઉપસંહાર રૂપે શ્રીમદે આ ગાથાઓમાં પ્રથમ ૧૧૮ ગાથામાં નિરૂપેલ વિષયને સંક્ષિપ્તમાં દોહરાવ્યો છે.

પર્યુષણ દરમિયાન ભગવાન મહાવીર સ્વામીના ૨૭ ભવોનું વાંચન તથા સાવંત્સરીક આલોયણા આ ગ્રંથના ત્રીજા ભાગમાં 'આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર' પરના વ્યાખ્યાનો બાદ જોડવામાં આવેલ છે.

શ્રીમદ્દના સાહિત્યની વિશેષતા એ છે કે તે એકદમ જ સરળ બધાને સમજાય તેવી ભાષા શૈલીમાં લખાયેલ છે. ત્યારે પ્રશ્ન એ ઉઠે કે તો પછી આવા સરળાથી સમજી શકાય (Self Explanatory) તેવા સાહિત્ય માટે આટલું લાંબુ વિવેચન શા માટે ? કારણ ફક્ત એટલું જ કે આ સાહિત્ય "જૈન દર્શન"ની અપેક્ષાએ સમજવાનું છે. દેખાવે સરળ લાગતાં આ સાહિત્યમાં ઊંડું આધ્યાત્મિક જ્ઞાન અને તત્ત્વોનું ચિંતન ઠાંસી–ઠાંસીને ભરાયેલું છે. આમ અનેક દૃષ્ટિકોણથી 'આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર", નું અહીં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

પ. પૂ. મહાસતીજીનાં વ્યાખ્યાનોની શરૂઆત ઇષ્ટદેવની સ્તુતિથી તથા સમાપ્તિ આત્માના ગુણોના ચિંતનથી થતી રહી. એ બંને વિષયો જાણે વ્યાખ્યાનના અનિવાર્ય અંગ બની ગયા અને એટલે જ પુસ્તકોની શરૂઆતમાં સ્તુતિ તથા અમુક–અમુક વ્યાખ્યાનો બાદ આત્મા તથા તેના ગુણોનું ચિંતન કરવામાં આવેલ છે. મનન–ચિંતન એટલે વિષયની ગહનતાને પામવાનો જાગૃક પ્રયાસ વિષયની સમ્યક્ અનુભૂતિ માટેનો પ્રયાસ, તે મનન–ચિંતન આધ્યાત્મ ક્ષેત્રે આત્માની સમ્યક્ અનુભૂતિ માટેનો પ્રયાસ તે મનન–ચિંતન અધ્યાત્મ ક્ષેત્રે આત્માની સમ્યક્ અનુભૂતિનો પ્રયાસ એ આધ્યાત્મિક ચિંતન. આત્માના ધર્મ, સ્વભાવ ગુણને સમ્યક્ રીતે જાણવાનો, તેની અનુભૂતિનો પ્રયત્ન એટલે જ ચિંતન.

આશા છે કે આ વિવેચન જીજ્ઞાસુ શ્રાવકોને 'જીન' દર્શન માટે એક નવી દૃષ્ટિ આપશે તથા આત્માની અનુભૂતિના નિમિત્તનું કારણ બનશે.

પ્રફુલ્લ શાહ.

—: આશિર્વચન :—

પરમ શ્રદ્ધેય ગુરુદેવ તપસમ્રાટ બા. બ્ર. પરમ પૂજ્ય શ્રી રતિલાલજી મહારાજ સાહેબનાં મૌખિક આશિર્વચન.

સાધ્વી તરૂલતા જીન શાસનનું મઘમઘતું પુષ્પ છે. સ્વ-કલ્યાણ માટેની તેની સાધના પર કલ્યાણનું કારણ પણ થતી દેખાય છે. સાધ્વીજીનાં આ પ્રથમ પુસ્તકના પ્રકાશન વખતે મારા પેટ ભરીને આશિર્વાદ છે. તેઓ ખૂબ ખૂબ આગળ વધે અને વરસો વરસ તેમના આવા પુસ્તકો છપાય.

પરમ શ્રદ્ધેય બા.બ્ર.પ.પૂ. શ્રીજયંતિલાલજી મ.સા.ના આશિર્વચન

❋ આત્મ-સિદ્ધિનું શિલ્પ ❋

ઋજુમૂળ પુસ્તક કે પ્રવચન લત્તા મારા હાથમાં નથી આવી-પરંતુ તે મહાગ્રન્થની સૌરભ મારા સુધી પહોંચી ગઇ છે. અને પુસ્તકના આધારે નહિં પરંતુ શ્રી તરૂલતાબાઈ મહાસતીજીના પરિચયના આધારે તથા તેમની નિરાળી પ્રવચન શૈલીના આધારે આ આશીર્વચન-ની પંકિત પીરસતાં આનંદનો અનુભવ કરી રહ્યો છું.

યોગાનુયોગ છે કે-આત્મસિદ્ધિ અને તરૂલતા જેમ સોનાની મૂર્તિ અને શ્રેષ્ઠકલાકાર, મારબલનું મંદિર અને મહાશિલ્પીનો સુયોગ થાય તેવી રીતે આત્મસિદ્ધિ જેવા સો ટચના સોનાને તરૂલતા જેવા સ્વર્ણકાર સ્પર્શ કરે છે-પછી આત્મસિદ્ધિનું નવનીત નવી નવી પ્રતિભા સાથે પીરસાય-તેમા આશ્ચર્ય શું? ઉત્તમ શ્રોતાની આવશ્યકતા છોડીને કશી કમી રહેતી નથી.

આત્મસિદ્ધિ ઉપરના તરૂલતાજીના પ્રવચનો એટલે ગુલાબનો બગાન (બગીચો) અધ્યાત્મ સાહિત્યમાં આવા બગીચા સહજ રીતે ખીલી જતા હોય છે-કયારે ? જ્યારે ઉત્તમ માળી-ભંડારમાં પડેલા ઉત્તમ બીજોને સારી રીતે વાવી, તેમના રોપા બનાવી-ઉત્તમ રીતે સીંચન કરતો હોય છે—ત્યારે !

અહિં પણ ત્રિયોગ સહજ રીતે ઉપલબ્ધ થયો છે.

૧ ઉત્તમ સુપાત્ર શ્રોતાઓથી મ્હેકતો મદ્રાસ જેવો શ્રીસંઘ-ને તેનું ક્ષેત્ર

૨ આત્મસિદ્ધિ જેવું ઉત્તમ બીજારણ

૩ તરૂલતા જેવા કલાપૂર્ણ ઉત્તમ માળી-ભકિત રૂપી જળથી સીંચન કરનારા પછી આ કાર્ય કેટલું સુન્દર થશે-તે મને સહજ સમજાય રહ્યું છે.

વસ્તુતઃ આત્મસિદ્ધિ તે આપણા જૈન જગતનો અણમોલ ખજાનો છે. આ રત્નરાશિને જોયા પછી એમજ થતું હોય છે કે આની ઉંડાઈને કોઈ માપનારા નિકળે આ હીરા સરાણે ચડે તો કેવા ચમકે પરંતુ કલાકાર વિના આ કામ સંભવ નથી હોતું.

મારા શબ્દોમાં હું તેને આત્મસિદ્ધિ નથી કહેતો પરંતુ આ ગ્રન્થ તે સિદ્ધિનો આત્મા છે. દુનીયામાં જે કોઈ સિદ્ધિ કે પ્રસિદ્ધિઓ છે–તે વાસ્તવિક ઉત્તમ સિદ્ધિઓ નથી– પરંતુ જેના પ્રભાવે સિદ્ધ-બુદ્ધ થવાય તે વાસ્તવિક સિદ્ધિ છે અને તેવી સિદ્ધિ માટે– જે અનુપમ વાણી પ્રગટી હોય છે–તેમાં સિદ્ધિનો આત્મા બોલે છે. સિદ્ધિના આત્માને વાચા આપનાર સાધારણ વક્તા ન હોય શકે–જેણે અધ્યાત્મ તત્વ ઘુંટીને પીવાની સાધના કરી હોય–તેવો આત્માજ આ વાચાને વદી શકે.

આપણા લાડીલા વિદ્વદ્‌રત્ન–P.H.D. તો થયા, પરંતુ આ તરૂલતાજી જ્યાં સુધી ચન્દનના વૃક્ષ ઉપર ન ચડે ત્યાં સુધી તે સાચા તરૂલતાજી કેમ કહેવાય ! અને પ્રવચન આપતા આપતા તેઓ આત્મ સિદ્ધિની બંસરી બજાવી ઉઠયા. એ અદ્‌ભૂત નિનાદ, મધુર આહ્‌લાદકતા ભાવ આપણી સામે પ્રગટ થઈ રહ્યો છે. તેઓએ ચન્દનને સ્પર્શ કર્યો છે અને તરૂલતા મટીને ચન્દન–લતા થઈ ગયા છે.

આ મંગળ પ્રસંગે ઉપર્યુક્ત ચન્દ શબ્દોમાં મારી અંતરંગ શ્રદ્ધાને અભિવ્યક્ત કરતાં હું અપાર હર્ષ અનુભવી રહ્યો છું. શ્રી તરૂલતાજીના પ્રવચન અને તે પણ અધ્યાત્મ પ્રવચન પ્રગટ થાય મારા માટે અણમોલ આનંદના પ્રાગટયનો પ્રસંગ છે. તેમના પ્રવચન પ્રકાશનના સુસંવાદથી હું ભાવ વિભોર થયો કે મારા અંતરના ભાવોને લેખિની દ્વારા પ્રગટ કરી શકતો નથી. મને દઢ વિશ્વાસ છે કે આ પ્રવચન–લતા સંપૂર્ણ ભારતના જૈનો તથા સકળ અધ્યાત્મ પ્રેમી જનતાને એવી ઉંડી સ્પર્શી જશે કે– અત્યાર સૌ પોત પોતાના પ્રવચનો છપાવાની જે દોટ મારી રહ્યા છે અને જેનાં બહુધા પુસ્તકના કલેવર સિવાય કશું પ્રાપ્ત થતું નથી–ત્યાં આ સિદ્ધિ ગ્રન્થ વસ્તુતઃ પ્રવચન–પુસ્તકનો મણિ બની કૌસ્તુભ મણિ જેવો ચમકશે.

ગુજરાતી સિવાય બીજી ભાષાઓમાં પણ પ્રગટ થવા આ ગ્રન્થને સ્વતઃ બળ મલી રહેશે.

પુનઃ મદ્રાસ શ્રી સંઘ તથા તરૂલતાજીએ સ્વયં, આશીર્વચન મોકલવા સંપ્રેરણા કરી છે–તેથી ગૌરવસાથે સંતુષ્ટિ અનુભવતાં સદ્‌શિષ્યાના સુપરાક્રમ માટે વીરપ્રભુની અસીમ કૃપા માનું છું. અંતમાં એક બહુ જરૂરી પંક્તિ લખીને વિરમું છું:–તે છે મહાશ્વેતા, આગમ–વિહરિણી પ્રવચન પ્રૌઢા શ્રી લલિતા બાઈ સ્વામી–તરૂલતાજીના વ્હાલા બાપજી–તેમના ગુરુણી જેની અનુપમ–કૃપાથી તરૂલતાજીએ જે ઉત્તમ સંસ્કાર મેળવ્યા ને સહજ ભાવે આત્મ સિદ્ધિના હિમાલયમાં વિચરણ કરી વાવટો ફરકાવી શક્યા.

આનંદ મંગલમ

પૂ. બાપજીના આશિર્વચનો

આત્મશુદ્ધિ એ જ સિદ્ધિ

મનુષ્ય બુદ્ધિ દ્વારા ઘણુ જ જાણે છે માણે છે પરંતુ તેનાથી ઇષ્ટની ઉપલબ્ધિ થતી નથી. તે માટે તો ભાવ તથા વિવેક પૂર્વક આંતરિક ચેતનાની જાગૃતિ જરૂરી છે. બુદ્ધિ વિવેક પૂર્વક જ્ઞાન ચેતના સાથે જોડાય છે ત્યારે તે પ્રજ્ઞાનુ રૂપ ધારણ કરે છે. આ બધુ બહાર નથી પણ આપણી અંદર જ છે, અને તે આપણા ભાવ પુરુષાર્થને આધિન છે. એ જ સત્યને બતાવવાનો સાધ્વી તરૂલતાજીનો આ પ્રયાસ છે.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર આત્માની શુદ્ધિના લક્ષે જ રચાણુ છે. રચયિતાનુ લક્ષ સ્વ અને પર બન્નેની શુદ્ધિનુ દેખાય છે. અને તે વાત પણ એટલી જ સ્પષ્ટ અને સત્ય છે કે શુદ્ધિ વગર સિદ્ધિ નથી. કાર્ય અને ધ્યેય બન્ને આત્મા માટે જ છે. શુદ્ધિ પણ આત્માની અને સિદ્ધિ પણ આત્માની જેમ આ શાસ્ત્ર રચનારનું લક્ષ્ય સ્વ-પર હિત અને શુદ્ધિ તથા સિદ્ધિનું છે, તેમ આ શાસ્ત્રની યથા શક્તિ વ્યાખ્યા કરી વ્યાખ્યાન રૂપે રજુ કરનાર વ્યાખ્યાનકારનું ધ્યેય પણ સ્વ પર હિત અને શુદ્ધિ તથા સિદ્ધિનું જ છે. તેમા શંકાને સ્થાન નથી. આવા ધ્યેયના ફળ રૂપે જ આવી ભાવ ભરેલી ભાષા નીકળે, અન્યથા વ્યાખ્યામાં અને ભાષામાં કૃત્રિમતા દેખાય, અહીં આપણને ભાવ સાથે ભક્તિ જોવા મળે છે, આ ભાવ ભીની ભાષા જિજ્ઞાસુ જનોના હૃદયને ભીંજવીને આત્મસાત કરાવી, આત્માનુભૂતિ સુધી લઈ જાય એવી મારા અંતરની અપેક્ષા અસ્થાને નહીં ગણાય.

આ વ્યાખ્યાનોમાં અલંકારી ભાષા વાપરી શબ્દોના સાથિયા પૂર્યા વગર જ વિષયની રજુઆત કરવામાં આવી છે. દ્રષ્ટાંતોથી શ્રોતાઓને મનોરંજન કરાવ્યું નથી, પરંતુ શકય અને શક્તિ પ્રમાણે સત્યને તથ્ય-પથ્ય સાથે સમજાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. સાધકોનું જ્ઞાન સ્વ ઉપકારી જ હોય છે. ત્યારે સંતોનુ શ્રુતજ્ઞાન સ્વ- અને પર બન્ને માટે ઉપકારી બને છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ આપેલ આ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર સ્વ-પર ઉપકારી જ છે, તેઓ જબરજસ્ત જવાબદારી લેતા કહે છે કે :- તમે સાધના શરૂ કરો અને સિદ્ધિની ચિંતા મને સોંપી દો. તેમના જ શબ્દોમાં કહીએ તો : "તમે નવા કર્મોનુ બંધન રોકી દો. જુનાની ચિંતા ન કરો," 'પછી જો મોક્ષ ન મળે તો મારી પાસેથી લેજો.'

જો કે આ આત્મસિદ્ધિનો વિષય જ સહજતાથી ભરેલો છે, અને સાથે આ વ્યાખ્યાનકારનો એક પ્રકૃતિ ગુણ પણ એવો છે કે તેમની દરેક પ્રવૃત્તિમાં સહજતા અને સરલતા દેખાય. કૃત્રિમતા બહુ જ ઓછી દેખાય. ક્યારેક ન પણ દેખાય. સાધ્વી તરૂલતા યશ-કીર્તિના ભાવને પોષણ આપવાની બહુ જ ઓછી ઇચ્છા ધરાવે છે, જે તેમની સાધના દ્રષ્ટિને આભારી છે. જેના અંતરમાં સાધનાની ભાવના ભરી છે તે જ આત્મ સાધના કરતા કરતા સિદ્ધિના સોપાન સર કરી શકે છે, અને આત્મશુદ્ધિની વાતો કરવાની યોગ્યતા તથા અધિકાર ધરાવે છે. જેમનામાં જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્નેનો સમન્વય છે. નથી ફક્ત જડ ક્રિયા કે નથી કોરૂ શુષ્ક જ્ઞાન, જેટલુ જાણે છે તેમાંથી જ યથા શક્તિ કહેવાની અને આચરવાની કોશિષ કરે છે.

આવા સાધ્વી રત્નો પાસે સમાજ પણ નવી નવી કૃતિઓની અપેક્ષા રાખે તો તે પણ અસ્થાને ન ગણાય. આપણે આશા કરીએ કે તેઓ નિત્ય નવી કૃતિઓ રચે અને પોતાની લાક્ષણિક કલા છટાને મૂર્ત રૂપ આપી લોકોપયોગી બનાવે. જેમ ધનવાનનું ધન પર ઉપકાર માટે વપરાય છે તેમ જ્ઞાનીઓનુ જ્ઞાન પણ લોકોપયોગી બનવું જોઇએ.

સાધ્વી તરૂલતાનો આ પ્રથમ પ્રયાસ હોવા છતા ઘણો બલવાન છે. આનાથી ફક્ત સાધ્વીજીના નામને જ નહીં પરંતુ સમાજ સંઘ સંપ્રદાય અને શાશનને ચમકતી કલગી ચડી રહી છે. જે જોઈને હું મારી જાતને મહા ભાગ્યશાળી માનુ છું.

જીજ્ઞાસુ-જનોની જાગૃતિ જ હંમેશા કૃતિના કર્તા માટે પ્રેરણા રૂપ બને છે. હવે એ જોવાનું છે કે આ પુસ્તકના પ્રભાવથી જીજ્ઞાસુઓની ઉત્સુકતા આવા સાહિત્ય માટે કેટલી રહે છે ને કેટલી વધે છે?

આ વ્યાખ્યાનો શ્રોતાઓને અને વાચકોને વાંચતા કે વાંચ્યા પછી લાભરૂપ બનશે જ પરંતુ વ્યાખ્યાનકારને તો એ જ ક્ષણે મહાન લાભકારી બની ગયું છે. હજુ પણ તેમના ભાવો વર્ધમાન બની રહી ભાષા દ્વારા પ્રગટ થાય, નીત નવા ગ્રન્થોનુ સર્જન થાય, અને તેમનું જ્ઞાન તેમજ ચિંતવન સ્વ- પર કલ્યાણનુ કારણ બની રહે.

૧૯ ફેબ્રુઆરી ૧૯૮૭ — એવી મંગલ કામના સહ

જૈન ઉપાશ્રય હૈદ્રાબાદ — **સાધ્વી લલિતા**

સાભાર ઋણ સ્વીકૃતિ

પ. પૂ. ડા. તરૂલત્તાબાઈ મહાસતીજીના "આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર" પરના આ પ્રવચનોને છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાની અમારી મનીષા હતી. આ કાર્યમાં જેમનો પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સાથ અને સહકાર મળેલ છે તે સર્વે ધર્માનુરાગી ભાઈઓ તથા બ્હેનોના અમો અત્યંત ઋણી છીએ.

સર્વ પ્રથમ શાસ્ત્રોક્ત સિદ્ધાંતોની સચોટ અનુભૂતિના સ્વામી અધ્યાત્મયોગિનિ બા. બ્ર. પ. પૂ. લલિતાબાઈ મહાસતીજી–બાપજી– જેમનો અથાગ અનુગ્રહ અમારા પર રહ્યો છે. આપશ્રી તથા તેમનાં ગુણીયલ સાધ્વીવૃંદના ત્રણ ચાતુર્માસનો લાભ અમોને મળ્યો. તેમના સાનિધ્યે અને તેમની પ્રેરણાથી અમોને બબ્બે દિક્ષા મહોત્સવનો લાભ મળ્યો તથા સવિશેષ તો આ વરસે જ્યારે તેઓ સર્વેનું ચાતુર્માસ હૈદ્રાબાદ નક્કી થઈ ગયેલ હતું ત્યારે પણ અમારી વિનંતીને માન આપી પૂ. તરૂલતાબાઈ મહાસતીજી આદિ ઠા. ૫ ને મદ્રાસ ચાતુર્માસ કરવા અનુમતી આપી તેઓનું ઋણ સદાયે અમારે હૈયે વસે છે.

તત્ત્વજ્ઞ પૂ. ડૉ. તરૂલતાબાઈ મહાસતીજીએ અમોને તેમના વ્યાખ્યાનોથી પ્રભાવિત કર્યા હતાં. આ વરસે જ્યારે અમો તેમના ચાતુર્માસનો લાભ મેળવી શકયા અને તેમણે પોતાની આગવી છટાથી જીનેશ્વરની અમૃતવાણી વહાવવા માંડી ત્યારે અનેક ધર્માનુરાગી શ્રાવક–શ્રાવિકાઓએ વ્યાખ્યાનોને પુસ્તક રૂપે છપાવવા વિનંતી કરી જેના ફળ સ્વરૂપે આ પુસ્તકો રજુ થઈ રહ્યાં છે. પૂ. મહાસતીજી વ્યાખ્યાનોના પ્રકાશન માટે પણ બીલકુલ ઉદાસીન હતાં. પરંતુ બધાની જોરદાર માંગણી સામે તેઓએ ઘણાં જ સંકોચ સાથે સ્વીકૃતી આપી. અમો સર્વે તેઓશ્રીના અત્યંત ઋણી છીએ.

બા. બ્ર. પ. પૂ. જશુમતીબાઈ મહાસતીજી, બા. બ્ર. પ. પૂ. સુમિત્રા બાઈ મહાસતીજી, બા. બ્ર. પ. પૂ. અરૂણાબાઈ મહાસતીજી, બા. બ્ર. પ. પૂ. શ્રેયાબાઈ મહાસતીજી, બા. બ્ર. પ. પૂ. શ્રી દત્તાબાઈ મહાસતીજી,

બા. બ્ર. પ. પૂ. શ્રતીબાઈ મહાસતીજી—સર્વે સાધ્વીગણુની પણ અમારા ઉપર કૃપા રહી છે. અમો તેઓના અત્યંત ઋણી છીએ.

પ. પૂ. બા. બ્ર. મીરાબાઈ સ્વામી તથા પ. પૂ. બા બ્ર. શ્વેતાબાઈ સ્વામીએ વ્યાખ્યાન માળાના સુરેખ સંકલનમાં આપેલ યોગદાન બદલ તેમના અત્યંત આભારી છીએ.

પ. પૂ. મહાસતીજીનું આ પ્રથમ પુસ્તક છે. તથા પુસ્તક પ્રકાશનનો અમારો પણ આ પ્રથમ પ્રયાસ છે. આ શુભ પ્રસંગે ગુરુવર્યોના આશિર્વચનો મળે એમ અમે સહુએ ઇચ્છા કરી અને અમારી વિનંતીને માન આપી પ. પૂ. બા. બ્ર. ગુરુદેવ રતીલાલજી મહારાજ સાહેબે પરમ પૂ. જયંતિલાલજી મહારાજ સાહેબે તથા પ. પૂ. લલિતાબાઈ મહાસતીજીએ આશિર્વચનો મોકલી અમારા ઉપર અનહદ કૃપા કરી. અમે તેઓ સર્વે ગુરુભગવંતોનાં અત્યંત આભારી છીએ.

બહુ અધિક પરિચય ન હોવા છતાં પણ અમારી વિનંતી સ્વીકારી આ પુસ્તકોની પ્રસ્તાવના લખી આપવા માટે શ્રી ડૉ. રમણભાઈશાહના, તથા આ ધર્મદલાલીના કાર્યમાં જેમણે ઉત્સાહપૂર્વક સહયોગ આપ્યો. તે ડૉ. ધનવંતભાઈ શાહના પણ આભારી છીએ.

અમારા શ્રી ગુજરાતી શ્વેતાંબર સ્થાનકવાસી જૈન એસોસિએશનની કાર્યવાહક સમિતિએ ખૂબ જ ઉત્સાહ અને પ્રેમથી આ પુસ્તકોના પ્રકાશન માટે મંજુરી આપી અમારા ઉત્સાહને બળ આપ્યું તેમનો અત્યંત આભાર.

પુસ્તકોનું પ્રકાશન કાર્ય જેઓના સહકાર વિના સંભવી શકત નહીં તેવા સર્વે ઉદાર દિલ દાતાઓના અત્યંત આભારી છીએ.

એસોસિએશનનાં યુવાન કાર્યકર્તા શ્રી પ્રફુલભાઈ શાહ, જેઓએ પોતાનાં વ્યવસાયિક જીવનમાંથી સમય કાઢી, અંતરની લગનપૂર્વક શ્રદ્ધા ભકિતની સાથે પ્રવચનોને સાંગોપાંગ જોઈ જવાનું કામ કર્યું તથા ભક્તિ હૃદય ભાઈ અજીત બરડિયાએ આખોયે સમય, સેવામાં રહી પ્રવચનોને સજાવવાનું કામ કર્યું. તેવા બંને કુશળ સેવાભાવીઓની સેવાને શાથી ભૂલવાય ?

પુસ્તકોની પ્રેસકોપી તૈયાર કરવામાં તથા તેના સુશોભન વિ.કાર્યમાં તન અને મનથી જેઓએ અથાગ પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે તે શ્રીમતિ મૃદુલાબ્હેન મહેતા, કુ. બીનાબ્હેન ભીમાણી, કુ. માયાબ્હેન મહેતા, શ્રીમતિ પુષ્પાબેન ઉદાણી તથા પુસ્તકોના પ્રુફ રીડીંગની જવાબદારી જેમણે સહર્ષ સ્વકારી તે શ્રીમતિ ગીતાબ્હેન જૈનના અમો ઋણી છીએ.

લેખન કાર્ય શાંત વાતાવરણમાં જ સારી રીતે થઈ શકે. આવા અત્યંત જરૂરી શાંત વાતાવરણનો યોગ કરી આપવા માટે શ્રીમતી સવિતાબેન હરેન્દ્રભાઈ મહેતા તથા શ્રી મહેન્દ્રભાઈ રૂપાણી તથા તેમના કુટુંબીજનોના અત્યંત ઋણી છીએ.

પુસ્તકો માટે જરૂરી કાગળ પડતર ભાવે કંઈ જ નફો લીધા વિના આપવા માટે સીરકાર પેપર મીલ્સ લીમીટેડના મેનેજીંગ ડાયરેકટર શ્રીયુત ડી. શેશા રેડીના આભારી છીએ.

સાધકની ક્રમશઃ ઉન્નતિને દર્શાવતાં ત્રણે પુસ્તકોના મુખપૃષ્ઠની ડીઝાઈન બનાવી આપનાર આર્ટિસ્ટો.

તથા પુસ્તકોના મુદ્રણનું કાર્ય જેમણે ખૂબજ ખંતથી કર્યું તે શ્રી નીતિનભાઈ બદાણી વિ. સર્વેના અમો ઋણી છીએ.

આભાર દર્શનનાં લાંબા લીસ્ટમાં પણ શરત ચૂકથી જેમના સહકારની નોંધ રહી ગઇ હશે તે સર્વે ધર્માનુરાગી સ્વજનોના અમો ઋણી છીએ.

પ્રકાશકો....

卐 પ્રકાશક દાતા. 卐 રૂ. ૧૧,૦૦૦-૦૦

૧. શ્રી સુરેન્દ્રભાઈ મણીલાલ મ્હેતા — મદ્રાસ
૨. શ્રી જૈન સંઘ તીરૂપુર — તીરૂપુર
૩. શ્રી બળવંતભાઈ એચ. માવાણી...... — મદ્રાસ
૪. શ્રીમતી મણીબેન કીર્તીલાલભાઇ મ્હેતા — કોઈમ્બતુર
૫. સ્વ. શ્રી ચમનલાલભાઈ મંછાચંદભાઈ મહેતા પરિવાર... બોમ્બે
૬. શ્રી ભાનુચંદ્ર કેશવલાલભાઇ ભણુસાલી...... — બોમ્બે
૭. શ્રીમતી નર્મદાબેન મોહનલાલ પારેખ
હ. હીંમતભાઈ પારેખ ......ભીવંડી /મુંબઈ
૮. શ્રી સુરેશભાઈ ઉત્તમચંદભાઈ ચીત્તલીયા — અમેરિકા

卐 મુખ્ય સહાયક દાતા રૂ. ૫૦૦૦-૦૦ 卐

૧. શ્રીસુરેન્દ્રભાઈ મણીલાલભાઈ મહેતા — મદ્રાસ
૨. શ્રીમતી સુશીલાબેન સુરેન્દ્રભાઈ ,, — ,,
૩. શ્રી શાન્તીભાઈ એમ. દેસાઈ (New Era Eng.) — ,,
૪. શ્રીમતી ઈન્દુબેન શાન્તીભાઈ દેસાઈ — ,,
૫. શ્રી રસીકભાઈ તથા ચંદ્રકાન્તભાઈ બદાણી — ,,
૬. શ્રી પ્રભુદાસ એન. કામદાર (Rashmi Ele. Co.) — ,,
૭. શ્રી જયન્તીભાઈ કે. શાહ. (N. J. Shah.) — ,,
૮. શ્રી ફુલચંદભાઈ મહેતા. (Mehta Gems.) — ,,
૯. શ્રી નગીનભાઈ તથા નીતીનભાઈ બાવીસી. — ,,
(Taj Leather Crafts)
૧૦. શ્રી વૃજલાલ વેલજી દોશી. — ,,
૧૧. શ્રી ગુણવંતભાઇ નાગરદાસભાઈ દામાણી. — મદ્રાસ
૧૨. શ્રી શીવલાલ સાકરચંદભાઈ શાહ. — બોમ્બે
૧૩. (એક સદ્‌ગૃહસ્થ) — બેંગ્લોર
૧૪. શ્રી સુરેશભાઇ બાપાલાલભાઈ મ્હેતા — મદ્રાસ
૧૫. શ્રી કુમારપાલ મણીલાલભાઇ મ્હેતા — બોમ્બે
૧૬. શ્રી નવનીતભાઈ પારેખ M/s Lunar Diamonds — બોમ્બે
૧૭. શ્રીમતી શાન્તાબેન વનમાળીદાસ ડોસાણી — બોમ્બે

૧૮. શ્રી કરશનભાઈ લધુભાઈ નીસાર	મુંબઇ
૧૯. એક બહેન તરફથી	મદ્રાસ
૨૦. શ્રી નંદલાલભાઈ નાનચંદભાઇ કામદાર (Rashmi Ele. Co.)	,,
૨૧. શ્રી ભાણજી ભગવાનજી મહેતા હ. શ્રીમતી લીલાવંતી બેન	મદ્રાસ
૨૨. શ્રી મનસુખભાઇ વી. દોશી (Doshi Bros.)	હૈદ્રાબાદ
૨૩. શ્રી વૃજલાલભાઈ રાયચંદ ભીમાણી (બોરીવલી)	બોમ્બે
૨૪. શ્રી નાનજીભાઈ વેલજીભાઈ ઠોસાણી	,,
૨૫. ડૉ. શ્રી. આર. એચ. મહેતા (ગામદેવી)	,,
૨૬. શ્રી હરીભાઈ મહેતા (હ. શ્રી મનુભાઇ H. મહેતા)	સેલમ
૨૭. ડૉ. શ્રી તારાચંદ લાલચંદ કોઠારી	હુબલી
૨૮. સ્વ. જાસુદબ્હેન સુરજમલભાઈ મહેતાની સુપુત્રીઓ	બોમ્બે
૨૯. શ્રી પી.ડી. કોઠારી	,,
૩૦. ,, કાળીદાસભાઈ એ. લાખાણી	મદ્રાસ
૩૧. ,, શ્રીમતી પુષ્પાબેન કેશવલાલભાઈ મોદી	મુંબઈ
૩૨. મે. રૂપાણી ટ્રેડીંગ કંપની હ. નરેશભાઈ રૂપાણી	,,
૩૩. સ્વ. શામળજીભાઈ બેચરભાઈ માલાણી	કલકત્તા
૩૪. સ્વ શ્રી પ્રાણુલાલભાઇ વલ્લભદાસભાઈ ઘાટલીયા	મુંબઇ
૩૫. શ્રી મનહરભાઈ રતીલાલભાઇ ભણસાલી	,,
૩૬. શ્રી કેશવલાલભાઇ મોહનલાલભાઈ જોગાણી પરિવાર	,,
૩૭. ,, પ્રાણુલાલભાઈ મહેતા	ચાસ-ધનબાદ
૩૮. ,, કાંતિભાઇ બાવીસી તરફથી પ્લાસ્ટીકના કવર્સ	મદ્રાસ
૩૯. ,, ભાઇચંદભાઇ ઝાટકીયા	બગસરા (સૌરાષ્ટ્ર)

卐 ઉપસહાયક દાતા. રૂા. ૧૦૦૦-૦૦ 卐

૧. એક સદ્‌ગૃહસ્થ	મદ્રાસ
૨. ,, ,,	,,
૩. ચંદુભાઈ પતીરા (જયહિન્દ લેધર)	,,
૪. શ્રી હર્ષકાન્તભાઈ સુરજમલભાઈ મ્હેતા...	,,
૫. શ્રી જગજીવનભાઈ તુરખીયા	,,
૬. ,, દલીચંદભાઈ દુલંભજી શેઠ એન્ડ બ્રધર્સ	મુંબઈ

૭. સ્વ. રેવાકુંવર બ્હેન ઓત્તમચંદભાઈ વેલાણી — મદ્રાસ
તેમના સુપુત્રો તરફથી
૮. ,, રજનીકાંતભાઈ કાળીદાસભાઇ મહેતા — મુંબઈ
૯. શ્રીમતી સુરજબેન વીરચંદભાઈ શાહ — અમદાવાદ
૧૦. મે. કલ્પના ટીંબર ડીપો — મદ્રાસ
૧૧. શ્રી બાબુભાઈ (વજુભાઇ) કે. શાહ — મદ્રાસ
૧૨. શ્રીમતી ઝવેરીબેન બાબુભાઈ વી. શાહ — ,,
૧૩. સ્વ. શ્રી વલ્લભભાઈ અંદરજી પારેખ [માટુંગા] — મુંબઈ
૧૪. શ્રીમતી શારદાબેન નાથાલાલભાઈ બદાણી — મદ્રાસ
૧૫ ,, અમૃતબેન ઉમેદલાલ શેઠ — ,,
૧૬. ,, પ્રવિણભાઈ શાન્તીલાલભાઇ શાહ — ,,
૧૭. શ્રીમતી જયાબેન રમણીકભાઇ શાહ — ,,
૧૮. શ્રી છગનલાલભાઈ લીલાધર દોશી — ,,
૧૯ શ્રીમતી કાંતાબેન છગનલાલ દોશી — ,,
૨૦. ,, નીલાબેન વિનયચંદ દેસાઈ — મુંબઈ
૨૧. ,, શાન્તાબેન છગનલાલ દોશી (કુંડલાવાળા) — મદ્રાસ
૨૨. શ્રી ચંદુલાલ છગનલાલ શાહ — સીકન્દરાબાદ
૨૩. ,, અનંતરાય સી. અજમેરા — બેંગ્લોર
૨૪. ,, મહેન્દ્રકુમાર હરીલાલભાઈ મોદી — મદ્રાસ
૨૫. મેં. એમ. બી. મહેતા ટ્રસ્ટ — કુનુર
૨૬. શ્રી અમુલખ એમ. શેઠ — સાંગલી
૨૭. ,, કીરણ પી. શાહ — મદ્રાસ
૨૮. લીલમ અવલાની (મલેશીયા) — કોલાલુંમ્બપુર
૨૯. શ્રીમતી સુશીલાબહેન ચંદ્રકાંતભાઇ મહેતા પાલનપુરવાળા મુંબઇ
૩૦. ,, લલીતાબહેન હરીલાલભાઈ મોદી પાલનપુરવાળા — ,,
૩૧. શ્રી સુબોધભાઇ વલ્લભદાસ ઘાટલીયા — ,,
૩૨. કુ. તરલીકા લાભુભાઈ કે. તુરખીયા — મુંબઈ
૩૩. શ્રીમતી ઇન્દુબેન ચંપકલાલ દેસાઇ — હૈદરાબાદ
૩૪. શ્રી દિનેશભાઇ બેંકર — સીકંદરાબાદ
૩૫. સ્વ. વનરાવનદાસ ત્રિભોવન શાહ હ. હર્ષદરાય — ભાવનગર
૩૬. શ્રી ધીરજલાલ દુર્લભજીભાઇ ગોસળીયા — મલાડ

સહાયક દાતા રૂા. ૫૦૦–૦૦

૧. એક સદ્‌ગૃહસ્થ.	મદ્રાસ
૨. શ્રીમતી સુભદ્રાબહેન તુરખીયા	,,
૩. શ્રીમતી વિમળાબહેન મણીલાલભાઇ રૂપાણી	બેંગ્લોર
૪. શ્રી હર્ષદભાઈ શાહ	મદ્રાસ
૫. ,, કેશુભાઈ દામાણી	બેંગ્લોર
૬. શ્રીમતી પુષ્પાબહેન નગીનદાસ દેસાઇ	કલકત્તા
૭. ,, જયાબહેન	મુંબઇ
૮. શ્રી અશ્વિનકુમાર કાન્તીલાલ કામદાર	મદ્રાસ
૯. શ્રીમતી નલીનીબેન હરીભાઈ સંઘવી	,,
૧૦. શ્રી ધીરજલાલભાઈ લક્ષ્મીચંદભાઈ અજમેરા	મુંબઈ
૧૧. ગં. સ્વ. તનસુખબેન હીંમતભાઈ ખંધાર	મદ્રાસ
૧૨. શ્રીમતી પુષ્પાબેન ઉદાણી–	,,
૧૩. શ્રી નવનીતભાઈ વી. કોઠારી	,,
૧૪. શ્રીમતી ઇન્દુબેન મનહરલાલ વોરા	હૈદ્રાબાદ
૧૫. શ્રી સતીશકુમાર પ્રાણજીવન રતાણી	,,
૧૬. શ્રીમતી કલ્પનાબેન હીરાલાલ બાવીસી	તીરૂપુર
૧૭. શ્રી મનીષકુમાર શાન્તીલાલ શાહ	મદ્રાસ
૧૮. શ્રી મણીલાલ ગાંધી (પાલનપુરવાળા)	,,
૧૯. શ્રીમતી અરૂણાબેન ગોરધનદાસ કામાણી	મુંબઈ
૨૦ શ્રી ચંપાલાલ ગીરધરલાલ મ્હેતા	બેંગ્લોર
૨૧. ગોથામ ચંદુલાલ વસનજી	મુંબઈ
૨૨. શ્રીમતી જયાબેન શંકરલાલ ગાંધી	મલાડ
૨૩. શ્રીમતી વનલત્તાબેન દિલીપકુમાર	અમેરિકા
૨૪. શ્રી બળવંતભાઇ દુર્લભજીભાઇ મહેતા	ઘાટકોપર

卐

ૐ

શ્રીસદ્‌ગુરવે નમોનમઃ

卐 આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર 卐

જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત;
સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્‌ગુરુ ભગવંત. ૧

વર્તમાન આ કાળમાં, મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ;
વિચારવા આત્માર્થીને, ભાખ્યો અત્ર અગોપ્ય. ૨

કોઈ ક્રિયાજડ થઈ રહ્યા, શુષ્કજ્ઞાનમાં કોઈ;
માને મારગ મોક્ષનો, કરુણા ઊપજે જોઈ. ૩

બાહ્ય ક્રિયામાં રાચતા, અંતર ભેદ ન કાંઇ;
જ્ઞાનમાર્ગ નિષેધતા, તેહ ક્રિયાજડ આંઈ. ૪

બંધ મોક્ષ છે કલ્પના, ભાખે વાણી માંહી;
વર્તે મોહાવેશમાં, શુષ્કજ્ઞાની તે આંહી. ૫

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આતમજ્ઞાન;
તેમ જ આતમજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિતણાં નિદાન. ૬

ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન;
અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજભાન. ૭

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તહાં સમજવું તેહ;
ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ. ૮

સેવે સદ્‌ગુરુચરણને, ત્યાગી દઈ નિજપક્ષ;
પામે તે પરમાર્થને, નિજપદનો લે લક્ષ. ૯

આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદયપ્રયોગ;
અપૂર્વ વાણી પરમશ્રુત, સદ્‌ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય. ૧૦

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ સમ નહિ, પરોક્ષ જિન ઉપકાર;
એવો લક્ષ થયા વિના, ઊગે ન આત્મવિચાર. ૧૧

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વણ, સમજાય ન જિનરૂપ;
સમજ્યા વણ ઉપકાર શો ? સમજ્યે જિનસ્વરૂપ. ૧૨

આત્માદિ અસ્તિત્વનાં, જેહ નિરૂપક શાસ્ત્ર;
પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુયોગ નહીં, ત્યાં આધાર સુપાત્ર. ૧૩

અથવા સદ્ગુરુએ કહ્યાં, જે અવગાહન કાજ;
તે તે નિત્ય વિચારવાં, કરી મતાંતર ત્યાજ. ૧૪

રોકે જીવ સ્વચ્છંદ તો, પામે અવશ્ય મોક્ષ;
પામ્યા એમ અનંત છે, ભાખ્યું જિન નિર્દોષ. ૧૫

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ યોગથી, સ્વચ્છંદ તે રોકાય;
અન્ય ઉપાય કર્યા થકી, પ્રાયે બમણો થાય. ૧૬

સ્વચ્છંદ મત આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્ગુરુલક્ષ;
સમકિત તેને ભાખિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ. ૧૭

માનાદિક શત્રુ મહા, નિજછંદે ન મરાય;
જાતાં સદ્ગુરુ શરણમાં, અલ્પ પ્રયાસે જાય. ૧૮

જે સદ્ગુરુ ઉપદેશથી, પામ્યો કેવળજ્ઞાન;
ગુરુ રહ્યા છદ્મસ્થ પણ, વિનય કરે ભગવાન. ૧૯

એવો માર્ગ વિનય તણો, ભાખ્યો શ્રી વીતરાગ;
મૂળ હેતુ એ માર્ગનો, સમજે કોઈ સુભાગ્ય. ૨૦

અસદ્ગુરુ એ વિનયનો, લાભ લહે જો કાંઈ;
મહામોહનીય કર્મથી, બૂડે ભવજળ માંહી. ૨૧

હોય મુમુક્ષુ જીવ તે, સમજે એહ વિચાર;
હોય મતાર્થી જીવ તે, અવળો લે નિર્ધાર. ૨૨

હોય મતાર્થી તેહને, થાય ન આતમલક્ષ;
તેહ મતાર્થી લક્ષણો, અહીં કહ્યાં નિર્પક્ષ. ૨૩

મતાર્થી–લક્ષણ

બાહ્યત્યાગ પણ જ્ઞાન નહિ, તે માને ગુરુ સત્ય;
અથવા નિજકુળધર્મના, તે ગુરુમાં જ મમત્વ. ૨૪

જે જિનદેહપ્રમાણ ને, સમવસરણાદિ સિદ્ધિ;
વર્ણન સમજે જિનનું, રોકી રહે નિજ બુદ્ધિ. ૨૫

પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુયોગમાં, વર્તે દૃષ્ટિ વિમુખ;
અસદ્‌ગુરુને દૃઢ કરે, નિજમાનાર્થે મુખ્ય. ૨૬

દેવાદિ ગતિ ભંગમાં, જે સમજે શ્રુતજ્ઞાન;
માને નિજમતવેષનો, આગ્રહ મુક્તિનિદાન. ૨૭

લહ્યું સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું, ગ્રહ્યું વ્રત અભિમાન;
ગ્રહે નહીં પરમાર્થને, લેવા લૌકિક માન. ૨૮

અથવા નિશ્ચય નય ગ્રહે, માત્ર શબ્દની માંય;
લોપે સદ્‌વ્યવહારને, સાધન રહિત થાય. ૨૯

જ્ઞાનદશા પામે નહીં, સાધનદશા ન કાંઈ;
પામે તેનો સંગ જે, તે બૂડે ભવમાંહિ. ૩૦

એ પણ જીવ મતાર્થમાં, નિજમાનાદિ કાજ;
પામે નહિ પરમાર્થને, અન્-અધિકારીમાં જ. ૩૧

નહિ કષાય ઉપશાંતતા, નહિ અંતર વૈરાગ્ય;
સરળપણું ન મધ્યસ્થતા, એ મતાર્થી દુર્ભાગ્ય. ૩૨

લક્ષણ કહ્યાં મતાર્થીનાં, મતાર્થ જાવા કાજ;
હવે કહું આત્માર્થીનાં, આત્મ-અર્થ સુખસાજ. ૩૩

આત્માર્થી લક્ષણ

આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું, તે સાચા ગુરુ હોય;
બાકી કુળગુરુ કલ્પના, આત્માર્થી નહિ જોય. ૩૪

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ પ્રાપ્તિનો, ગણે પરમ ઉપકાર;
ત્રણે યોગ એકત્વથી, વર્તે આજ્ઞાધાર. ૩૫

એક હોય ત્રણ કાળમાં, પરમારથનો પંથ;
પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત. ૩૬

એમ વિચારી અંતરે, શોધે સદ્ગુરુ યોગ;
કામ એક આત્માર્થનું, બીજો નહિ મનરોગ. ૩૭

કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ;
ભવે ખેદ પ્રાણીદયા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ. ૩૮

દશા ન એવી જ્યાં સુધી, જીવ લહે નહિ જોગ;
મોક્ષમાર્ગ પામે નહીં, મટે ન અંતર રોગ. ૩૯

આવે જ્યાં એવી દશા, સદ્ગુરુબોધ સુહાય;
તે બોધે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે સુખદાય. ૪૦

જ્યાં પ્રગટે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે નિજજ્ઞાન;
જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ થઇ, પામે પદ નિર્વાણ. ૪૧

ઉપજે તે સુવિચારણા, મોક્ષમાર્ગ સમજાય;
ગુરુશિષ્ય સંવાદથી, ભાખું ષટ્પદ આંહી. ૪૨

ષટ્પદનામકથન

'આત્મા છે', 'તે નિત્ય છે', 'છે કર્તા નિજકર્મ';
'છે ભોક્તા', વળી 'મોક્ષ છે', 'મોક્ષ ઉપાય સુધર્મ'. ૪૩

ષટ્સ્થાનક સંક્ષેપમાં, ષટ્દર્શન પણ તેહ;
સમજાવા પરમાર્થને, કહ્યાં જ્ઞાનીએ એહ. ૪૪

શંકા—શિષ્ય ઉવાચ

નથી દૃષ્ટિમાં આવતો, નથી જણાતું રૂપ;
બીજો પણ અનુભવ નહીં, તેથી ન જીવસ્વરૂપ. ૪૫

અથવા દેહ જ આતમા, અથવા ઇંદ્રિય પ્રાણ;
મિથ્યા જુદો માનવો, નહીં જુદું એંધાણ. ૪૬

વળી જો આત્મા હોય તો, જણાય તે નહિ કેમ ?
જણાય જો તે હોય તો, ઘટ પટ આદિ જેમ. ૪૭

માટે છે નહિ આતમા, મિથ્યા મોક્ષ ઉપાય;
એ અંતર શંકાતણો, સમજાવો સદુપાય. ૪૮

સમાધાન—સદ્ગુરુ ઉવાચ

ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહ સમાન;
પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, પ્રગટ લક્ષણે ભાન. ૪૯

ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહ સમાન;
પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, જેમ અસિ ને મ્યાન. ૫૦

જે દ્રષ્ટા છે દૃષ્ટિનો, જે જાણે છે રૂપ;
અબાધ્ય અનુભવ જે રહે, તે છે જીવસ્વરૂપ. ૫૧

છે ઈંદ્રિય પ્રત્યેકને, નિજ નિજ વિષયનું જ્ઞાન;
પાંચ ઇન્દ્રીના વિષયનું, પણ આત્માને ભાન. ૫૨

દેહ ન જાણે તેહને, જાણે ન ઇન્દ્રી પ્રાણ;
આત્માની સત્તા વડે, તેહ પ્રવર્તે જાણ. ૫૩

સર્વ અવસ્થાને વિષે, ન્યારો સદા જણાય;
પ્રગટરૂપ ચૈતન્યમય, એ એંધાણ સદાય. ૫૪

ઘટ, પટ આદિ જાણ તું, તેથી તેને માન;
જાણનાર તે માન નહિ, કહીએ કેવું જ્ઞાન ? ૫૫

પરમ બુદ્ધિ કૃશ દેહમાં, સ્થૂળ દેહ મતિ અલ્પ;
દેહ હોય જો આતમા, ઘટે ન આમ વિકલ્પ. ૫૬

જડ ચેતનનો ભિન્ન છે, કેવળ પ્રગટ સ્વભાવ;
એકપણું પામે નહીં, ત્રણે કાળ દ્વયભાવ. ૫૭

આત્માની શંકા કરે, આત્મા પોતે આપ;
શંકાનો કરનાર તે, અચરજ એહ અમાપ. ૫૮

શંકા શિષ્ય-ઉવાચ

આત્માના અસ્તિત્વના, આપે કહ્યા પ્રકાર;
સંભવ તેનો થાય છે, અંતર કર્યે વિચાર. ૫૯

બીજી શંકા થાય ત્યાં, આત્મા નહિ અવિનાશ;
દેહ યોગથી ઊપજે, દેહવિયોગે નાશ. ૬૦

અથવા વસ્તુ ક્ષણિક છે, ક્ષણે ક્ષણે પલટાય;
એ અનુભવથી પણ નહીં, આત્મા નિત્ય જણાય. ૬૧

સમાધાન–સદ્‌ગુરુ ઉવાચ

દેહ માત્ર સંયોગ છે, વળી જડ રૂપી દૃશ્ય;
ચેતનનાં ઉત્પત્તિ લય, કોના અનુભવ વશ્ય ? ૬૨

જેના અનુભવ વશ્ય એ, ઉત્પન્ન લયનું જ્ઞાન;
તે તેથી જુદા વિના, થાય ન કેમે ભાન. ૬૩

જે સંયોગો દેખીએ, તે તે અનુભવ દૃશ્ય;
ઊપજે નહિ સંયોગથી, આત્મા નિત્ય પ્રત્યક્ષ. ૬૪

જડથી ચેતન ઊપજે, ચેતનથી જડ થાય;
એવો અનુભવ કોઇને, ક્યારે કદી ન થાય. ૬૫

કોઇ સંયોગોથી નહિ, જેની ઉત્પત્તિ થાય;
નાશ ન તેનો કોઇમાં, તેથી નિત્ય સદાય. ૬૬

ક્રોધાદિ તરતમ્યતા, સર્પાદિકની માંય;
પૂર્વજન્મ સંસ્કાર તે, જીવનિત્યતા ત્યાંય. ૬૭

આત્મા દ્રવ્યે નિત્ય છે, પર્યાયે પલટાય;
બાળાદિ વય ત્રણ્યનું, જ્ઞાન એકને થાય. ૬૮

અથવા જ્ઞાન ક્ષણિકનું, જે જાણી વદનાર;
વદનારો તે ક્ષણિક નહિ, કર અનુભવ નિર્ધાર. ૬૯

ક્યારે કોઈ વસ્તુનો, કેવળ હોય ન નાશ;
ચેતન પામે નાશ તો, કેમાં ભળે તપાસ. ૭૦

શંકા-શિષ્ય ઉવાચ

કર્ત્તા જીવ ન કર્મનો, કર્મ જ કર્તા કર્મ;
અથવા સહજ સ્વભાવ કાં, કર્મ જીવનો ધર્મ. ૭૧

આત્મા સદા અસંગ ને, કરે પ્રકૃતિ બંધ;
અથવા ઈશ્વર પ્રેરણા, તેથી જીવ અબંધ. ૭૨

માટે મોક્ષ ઉપાયનો, કોઈ ન હેતુ જણાય;
કર્મતણું કર્ત્તાપણું, કાં નહિ, કાં નહિ જાય. ૭૩

સમાધાન-સદ્ગુરુ ઉવાચ

હોય ન ચેતન પ્રેરણા, કોણ ગ્રહે તો કર્મ ?
જડસ્વભાવ નહિ પ્રેરણા, જુઓ વિચારી ધર્મ. ૭૪

જો ચેતન કરતું નથી, નથી થતાં તો કર્મ;
તેથી સહજ સ્વભાવ નહિ, તેમ જ નહિ જીવધર્મ. ૭૫

કેવળ હોત અસંગ જો, ભાસત તને ન કેમ ?
અસંગ છે પરમાર્થથી, પણ નિજભાને તેમ. ૭૬

કર્ત્તા ઈશ્વર કોઇ નહિ, ઇશ્વર શુદ્ધ સ્વભાવ;
અથવા પ્રેરક તે ગણ્યે, ઇશ્વર દોષ પ્રભાવ. ૭૭

ચેતન જો નિજભાનમાં, કર્તા આપ સ્વભાવ;
વર્તે નહિ નિજભાનમાં, કર્ત્તા કર્મ પ્રભાવ. ૭૮

શંકા–શિષ્ય–ઉવાચઃ

જીવ કર્મ કર્ત્તા કહો, પણ ભોક્તા નહિ સોય;
શું સમજે જડ કર્મ કે, ફળ પરિણામી હોય? ૭૯

ફળદાતા ઇશ્વર ગણ્યે, ભોક્તાપણું સધાય;
એમ કહ્યે ઇશ્વરતણું, ઇશ્વરપણું જ જાય. ૮૦

ઇશ્વર સિદ્ધ થયા વિના, જગત નિયમ નહિ હોય;
પછી શુભાશુભ કર્મનાં, ભોગ્યસ્થાન નહિ કોય. ૮૧

સમાધાન–સદ્‌ગુરુ ઉવાચ

ભાવકર્મ નિજકલ્પના, માટે ચેતનરૂપ;
જીવવીર્યની સ્ફુરણા, ગ્રહણ કરે જડધૂપ. ૮૨

ઝેર સુધા સમજે નહીં, જીવ ખાય ફળ થાય;
એમ શુભાશુભ કર્મનું, ભોક્તાપણું જણાય. ૮૩

એક રાંક ને એક નૃપ, એ આદિ જે ભેદ;
કારણ વિના ન કાર્ય તે, તે જ શુભાશુભ વેદ્ય. ૮૪

ફળદાતા ઇશ્વરતણી, એમાં નથી જરૂર;
કર્મ સ્વભાવે પરિણમે, થાય ભોગથી દૂર. ૮૫

તે તે ભોગ્ય વિશેષનાં, સ્થાનક દ્રવ્ય સ્વભાવ;
ગહન વાત છે શિષ્ય આ, કહી સંક્ષેપે સાવ. ૮૬

શંકા–શિષ્ય ઉવાચ

કર્તા ભોક્તા જીવ હો, પણ તેનો નહિ મોક્ષ;
વીત્યો કાળ અનંત પણ, વર્તમાન છે દોષ. ૮૭

શુભ કરે ફળ ભોગવે, દેવાદિ ગતિમાંય;
અશુભ કરે નરકાદિ ફળ, કર્મ રહિત ન ક્યાંય. ૮૮

સમાધાન—સદ્‌ગુરુ ઉવાચ:

જેમ શુભાશુભ કર્મ પદ, જાણ્યાં સફળ પ્રમાણ;
તેમ નિવૃત્તિ સફળતાં, માટે મોક્ષ સુજાણ. ૮૯

વીત્યો કાળ અનંત તે, કર્મ શુભાશુભ ભાવ;
તેહ શુભાશુભ છેદતાં. ઊપજે મોક્ષ સ્વભાવ. ૯૦

દેહાદિક સંયોગનો, આત્યંતિક વિયોગ;
સિદ્ધ મોક્ષ શાશ્વત પદે, નિજ અનંત સુખ ભોગ. ૯૧

શંકા—શિષ્ય ઉવાચ

હોય કદાપિ મોક્ષપદ, નહિ અવિરોધ ઉપાય;
કર્મો કાળ અનંતનાં, શાથી છેદ્યાં જાય ? ૯૨

અથવા મત દર્શન ઘણાં, કહે ઉપાય અનેક;
તેમાં મત સાચો કયો, બને ન એહ વિવેક. ૯૩

કઈ જાતિમાં મોક્ષ છે, કયા વેષમાં મોક્ષ;
એનો નિશ્ચય ના બને, ઘણા ભેદ એ દોષ. ૯૪

તેથી એમ જણાય છે, મળે ન મોક્ષ ઉપાય;
જીવાદિ જાણ્યા તણો, શો ઉપકાર જ થાય ? ૯૫

પાંચે ઉત્તરથી થયું, સમાધાન સર્વાંગ;
સમજું મોક્ષ ઉપાય તો, ઉદય ઉદય સદ્‌ભાગ્ય. ૯૬

સમાધાન—સદ્‌ગુરુ ઉવાચ

મોક્ષનો ઉપાય છે, એમ સમાધાન કરે છે:—

પાંચે ઉત્તરની થઈ, આત્મા વિષે પ્રતીત;
થાશે મોક્ષોપાયની, સહજ પ્રતીત એ રીત. ૯૭

કર્મભાવ અજ્ઞાન છે, મોક્ષભાવ નિજવાસ;
અંધકાર અજ્ઞાન સમ, નાશે જ્ઞાનપ્રકાશ. ૯૮

જે જે કારણ બંધનાં, તેહ બંધનો પંથ;
તે કારણ છેદક દશા, મોક્ષપંથ ભવ અંત. ૯૯

રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન એ, મુખ્ય કર્મની ગ્રંથ,
થાય નિવૃત્તિ જેહથી, તે જ મોક્ષનો પંથ. ૧૦૦

આત્મા સત્ ચૈતન્યમય, સર્વાભાસ રહિત;
જેથી કેવળ પામિયે, મોક્ષપંથ તે રીત. ૧૦૧

કર્મ અનંત પ્રકારનાં, તેમાં મુખ્યે આઠ;
તેમાં મુખ્યે મોહનીય, હણાય તે કહું પાઠ. ૧૦૨

કર્મ મોહનીય ભેદ બે, દર્શન ચારિત્ર નામ;
હણે બોધ વીતરાગતા, અચૂક ઉપાય આમ. ૧૦૩

કર્મબંધ ક્રોધાદિથી, હણે ક્ષમાદિક તેહ;
પ્રત્યક્ષ અનુભવ સર્વને, એમાં શો સંદેહ ? ૧૦૪

છોડી મત દર્શન તણો, આગ્રહ તેમ વિકલ્પ;
કહ્યો માર્ગ આ સાધશે, જન્મ તેહના અલ્પ. ૧૦૫

ષટ્પદનાં ષટ્પ્રશ્ન તેં, પૂછ્યાં કરી વિચાર;
તે પદની સર્વાંગતા, મોક્ષમાર્ગ નિરધાર. ૧૦૬

જાતિ, વેષનો ભેદ નહિ, કહ્યો માર્ગ જો હોય;
સાધે તે મુક્તિ લહે, એમાં ભેદ ન કોય. ૧૦૭

કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષઅભિલાષ;
ભવે ખેદ અંતર દયા, તે કહીએ જિજ્ઞાસ. ૧૦૮

તે જિજ્ઞાસુ જીવને, થાય સદ્ગુરુબોધ;
તો પામે સમકિતને, વર્તે અંતરશોધ. ૧૦૯

મત દર્શન આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્‌ગુરુલક્ષ;
લહે શુદ્ધ સમકિત તે, જેમાં ભેદ ન પક્ષ. ૧૧૦

વર્તે નિજ સ્વભાવનો, અનુભવ લક્ષ પ્રતીત;
વૃત્તિ વહે નિજભાવમાં, પરમાર્થે સમકિત. ૧૧૧

વર્ધમાન સમકિત થઈ, ટાળે મિથ્યાભાસ;
ઉદય થાય ચારિત્રનો, વીતરાગપદ વાસ. ૧૧૨

કેવળ નિજસ્વભાવનું, અખંડ વર્તે જ્ઞાન;
કહીએ કેવળજ્ઞાન તે, દેહ છતાં નિર્વાણ. ૧૧૩

કોટિ વર્ષનું સ્વપ્ન પણ, જાગ્રત થતાં શમાય;
તેમ વિભાવ અનાદિનો, જ્ઞાન થતાં દૂર થાય. ૧૧૪

છૂટે દેહાધ્યાસ તો, નહિ કર્તા તું કર્મ;
નહિ ભોક્તા તું તેહનો, એ જ ધર્મનો મર્મ. ૧૧૫

એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષસ્વરૂપ;
અનંત દર્શન જ્ઞાન તું, અવ્યાબાધ સ્વરૂપ. ૧૧૬

શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યઘન, સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ;
બીજું કહીએ કેટલું ? કર વિચાર તો પામ. ૧૧૭

નિશ્ચય સર્વે જ્ઞાનીનો, આવી અત્ર સમાય;
ધરી મૌનતા એમ કહી, સહજસમાધિ માંય. ૧૧૮

સદ્‌ગુરુના ઉપદેશથી, આવ્યું અપૂર્વ ભાન;
નિજપદ નિજમાંહી લહ્યું, દૂર થયું અજ્ઞાન. ૧૧૯

ભાસ્યું નિજસ્વરૂપ તે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ;
અજર, અમર, અવિનાશીને, દેહાતીત સ્વરૂપ. ૧૨૦

કર્તા ભોકતા કર્મનો, વિભાવ વર્તે જ્યાંય;
વૃત્તિ વહી નિજભાવમાં, થયો અકર્તા ત્યાંય. ૧૨૧

અથવા નિજપરિણામ જે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ;
કર્તા ભોક્તા તેહનો, નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ. ૧૨૨

મોક્ષ કહ્યો નિજશુદ્ધતા, તે પામે તે પંથ;
સમજાવ્યો સંક્ષેપમાં, સકળ માર્ગ નિર્ગ્રંથ. ૧૨૩

અહો ! અહો ! શ્રીસદ્‌ગુરુ, કરુણાસિંધુ અપાર;
આ પામરપર પ્રભુ કર્યો, અહો ! અહો ! ઉપકાર. ૧૨૪

શું પ્રભુચરણ કને ધરું, આત્માથી સૌ હીન;
તે તો પ્રભુએ આપિયો, વર્તું ચરણાધીન. ૧૨૫

આ દેહાદિ આજથી, વર્તો પ્રભુ આધીન;
દાસ, દાસ હું દાસ છું, તેહ પ્રભુનો દીન. ૧૨૬

ષટ્ સ્થાનક સમજાવીને, ભિન્ન બતાવ્યો આપ;
મ્યાનથકી તરવારવત્, એ ઉપકાર અમાપ. ૧૨૭

ઉપસંહારઃ—

દર્શન ષટે સમાય છે, આ ષટ્ સ્થાનક માંહી,
વિચારતાં વિસ્તારથી, સંશય રહે ન કાંઇ. ૧૨૮

આત્મભ્રાંતિ સમ રોગ નહિ, સદ્‌ગુરુ વૈદ્ય સુજાણ;
ગુરુઆજ્ઞા સમ પથ્ય નહિ, ઔષધ વિચાર ધ્યાન. ૧૨૯

જો ઇચ્છો પરમાર્થ તો, કરો સત્ય પુરુષાર્થ;
ભવસ્થિતિ આદિ નામ લઈ, છેદો નહિ આત્માર્થ. ૧૩૦

નિશ્ચયવાણી સાંભળી, સાધન તજવાં નોય;
નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં, સાધન કરવાં સોય. ૧૩૧

નય નિશ્ચય એકાંતથી, આમાં નથી કહેલ;
એકાંતે વ્યવહાર નહિ, બન્ને સાથ રહેલ. ૧૩૨

ગચ્છમતની જે કલ્પના, તે નહિ સદ્વ્યવહાર;
ભાન નહીં નિજરૂપનું, તે નિશ્ચય નહિ સાર. ૧૩૩

આગળ જ્ઞાની થઈ ગયા, વર્તમાનમાં હોય;
થાશે કાળ ભવિષ્યમાં, માર્ગભેદ નહિ કોય. ૧૩૪

સર્વ જીવ છે સિદ્ધસમ, જે સમજે તે થાય;
સદ્‌ગુરુઆજ્ઞા જિનદશા, નિમિત્ત કારણ માંય. ૧૩૫

ઉપાદાનનું નામ લઈ, એ જે તજે નિમિત્ત;
પામે નહિ સિદ્ધત્વને, રહે ભ્રાંતિમાં સ્થિત. ૧૩૬

મુખથી જ્ઞાન કથે અને, અંતર છૂટ્યો ન મોહ;
તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ. ૧૩૭

દયા, શાંતિ, સમતા, ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ, વૈરાગ્ય;
હોય મુમુક્ષુ ઘટ વિષે, એહ સદાય સુજાગ્ય. ૧૩૮

મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રશાંત;
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી કહીએ ભ્રાંત. ૧૩૯

સકળ જગત તે એઠવત્, અથવા સ્વપ્ન સમાન;
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી વાચાજ્ઞાન. ૧૪૦

સ્થાનક પાંચ વિચારીને, છઠ્ઠે વર્તે જેહ;
પામે સ્થાનક પાંચમું, એમાં નહિ સંદેહ. ૧૪૧

દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત,
તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો ! વંદન અગણિત. ૧૪૨

મંગલાચરણ

अनन्तविज्ञानमतीतदोषम्
अबाध्य सिद्धान्तममर्त्य पूज्यम् ।
श्री वर्द्धमानं जिनमाप्तमुख्यं
स्वयंभुवं स्तोतुमहं यतिष्ये ॥

અનંતવિજ્ઞાની, સર્વ દોષ રહિત, પૂર્વાપર વિરોધ રહિત વાણીના સ્વામી, દેવો દ્વારા પૂજનીય, વીતરાગ, આપ્ત શ્રેષ્ઠ તથા સ્વયંભૂ શ્રી વર્ધમાન સ્વામીની સ્તુતિ કરવાનો હું (હેમચંદ્રાચાર્ય) પ્રયત્ન કરું છું.

ધૂન

સહજે સહજે સહજાનંદ   આતમદષ્ટિ પરમાનંદ
છૂટે જો આ વિષયાનંદ   પામે સહેજે પરમાનંદ
પામે જ્યારે પરમાનંદ   છૂટે સહેજે વિષયાનંદ
સહેજે સહેજે સહજાનંદ   અંતર દષ્ટિ પરમાનંદ.

ક્રમ પર્યાય

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	નમું શ્રીસદ્ગુરૂ ભગવંત	૧
૨	વર્તમાન આ કાળ	૧૨
૩	ક્રિયા–જડ	૨૨
૪	શુષ્ક-જ્ઞાની	૩૩
૫	વૈરાગ્યાદિ સફળ તો	૪૧
૬	જો સહ આતમજ્ઞાન	૫૩
૭	પ્રાપ્તિ તણાં નિદાન	૬૬
૮	અટકે ત્યાગ વિરાગમાં	૭૪
૯	આત્મ–ચિંતન	૮૬
૧૦	આત્માર્થી જન એહ	૮૭
૧૧	સેવે સદ્ગુરૂ ચરણને	૯૯
૧૨	સદ્ગુરૂ લક્ષણ યોગ	૧૦૯
૧૩	ઉગે ન આત્મ વિચાર	૧૧૭
૧૪	સદ્ગુરૂના ઉપદેશ વણ	૧૨૫
૧૫	સમજ્યે જિન સ્વરૂપ	૧૩૮
૧૬	આત્માદિ અસ્તિત્વ	૧૪૪
૧૭	કરી મતાંતર ત્યાજ	૧૫૭
૧૮	આત્મ-ચિંતન	૧૬૮
૧૯	રોકે જીવ સ્વચ્છંદ તો	૧૭૦
૨૦	પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરૂ યોગ	૧૮૦
૨૧	સમકિત તેને ભાખિયું	૧૮૯
૨૨	વિનય કરે ભગવાન	૧૯૭
૨૩	બૂડે ભવજળ માંહી	૨૦૫
૨૪	સમજે એહ વિચાર	૨૧૩

૨૫ તે ગુરૂમાં જ મમત્વ	૨૨૦
૨૬ વર્ણન સમજે જિનનું	૨૨૬
૨૭ આત્મ-ચિંતન	૨૩૫
૨૮ વર્તે દૃષ્ટિ વિમુખ	૨૩૬
૨૯ જે સમજે શ્રુતજ્ઞાન	૨૪૨
૩૦ લેવા લૌકિક માન	૨૪૯
૩૧ લહ્યું સ્વરૂપ ના વૃત્તિનું	૨૫૮
૩૨ લોપે સદ્ વ્યવહારને	૨૬૮
૩૩ પામે નહીં પરમાર્થને	૨૭૭
૩૪ એ મતાર્થી દુર્ભાગ્ય	૨૮૫
૩૫ વર્તે આજ્ઞા ધાર	૨૯૪
૩૬ એક હોય ત્રણ કાળમાં	૩૦૩
૩૭ આત્મ-ચિંતન	૩૫૧
૩૮ શોધે સદ્ગુરૂ યોગ	૩૧૦
૩૯ ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ	૩૧૭
૪૦ જીવ લહે નહીં જોગ	૩૨૪
૪૧ સદ્ગુરૂ બોધ સુહાય	૩૨૯
૪૨ જ્યાં પ્રગટે સુવિચારણા	૩૩૭
૪૩ ગુરૂ શિષ્ય સંવાદથી	૩૪૪
૪૪ આત્મ-ચિંતન	૩૫૨

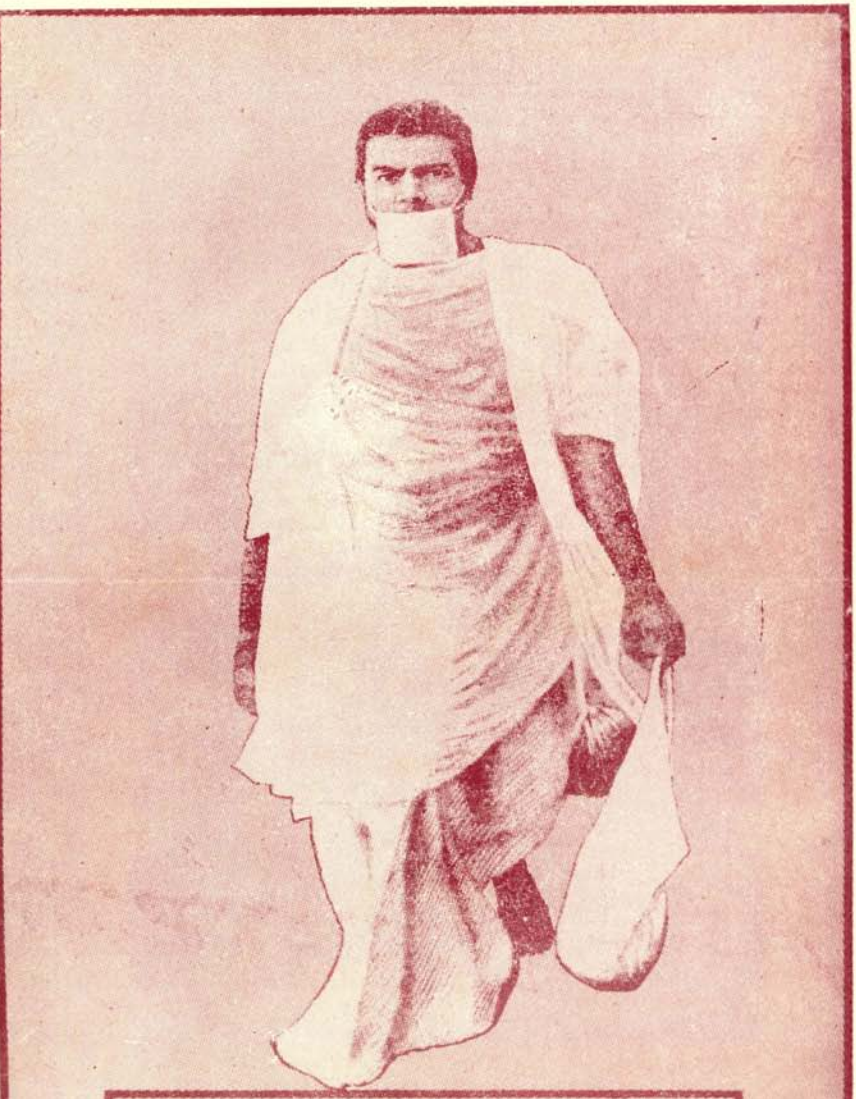

જન્મ

મુનિશ્રી પ્રાણલાલજી સ્વામી

નિર્વાણ

પૂ. લલિતાબાઈ મહાસતીજી–સંસારી અવસ્થા

અધ્યાત્મ યોગિની, કૃપાદાથી
પૂજ્ય બા. બ્ર. લલિતાબાઇ મહાસતીજી (બાપજી)
આપને સત સત વંદન

પ. પૂ. શ્રી તારાબાઈ મહાસતીજી

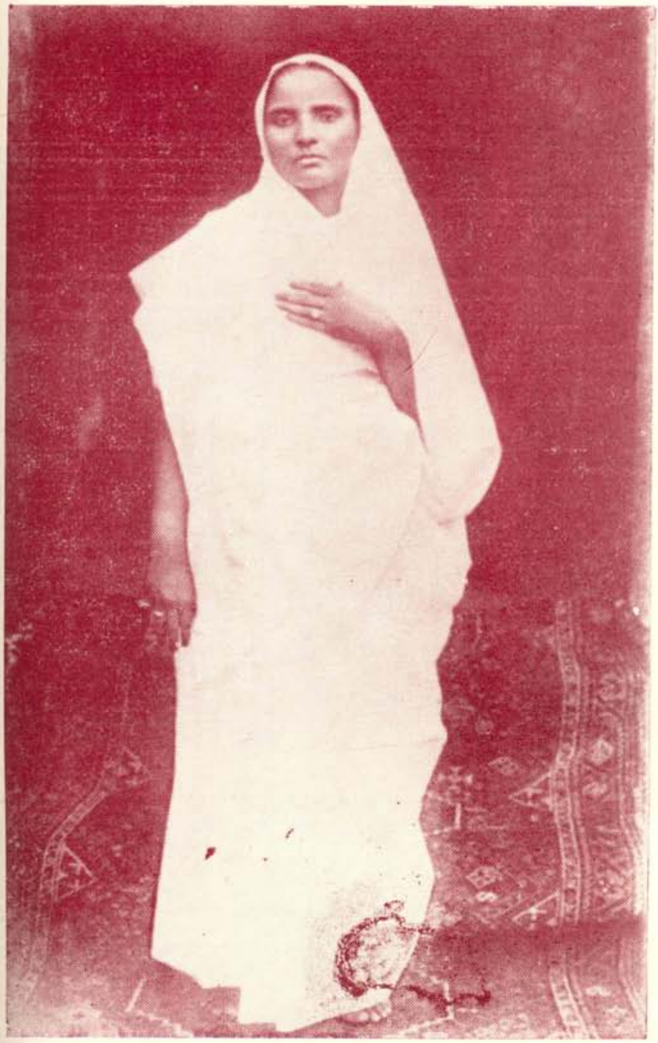

જન્મ સંવતઃ ૧૯૫૬
ના મહાસુદ ૮

દીક્ષા સંવત ૧૯૯૬
ના વૈશાખ વદ ૫

કાળધર્મ. સંવત ૨૦૩૬
ના ચૈત્ર વદ ૧૦.
તા. ૨૫-૬-૮૦

પાલનપુર નિવાસી

ધર્મનિષ્ઠા માતામેનાબાઈ તથા પિતાશ્રી ભાયચંદભાઈ મહેતા નું આ સંતાન શાસન દિપિકા મહાન વિદુષિ પરમ પૂજ્ય તારાબાઈ મહાસતીજી ના ચરણોમાં અમારી કોટી કોટી વંદણા.

આ પવિત્ર આત્માએ અમારા કુટુંબમાં ધર્મના અમુલ્ય સંસ્કાર રેડયા. તેઓશ્રી જૈન શાસનના દરિયાપુરી સંપ્રદાયાના એક અત્યંત પ્રભાવિક, સરળસ્વભાવી. શાંતમુર્તિ-સદ્‌ગુણોથી શોભતા આધ્યાત્મ યોગીની, સ્વાધ્યાય પ્રેમી ચારિત્રવાન સાધ્વીરત્ન હતા.

સંસારી કુટુંબ-ભાઇઓ-સ્વ. મણીલાલ-સ્વ. કાળીદાસ-સ્વ. બાપાલાલ સ્વ. સુરજલાલ-સ્વ. રતીલાલ-સ્વ. બ્હેન મોતીબાઈ.

ભત્રિજા-મધુકર-સુરેન્દ્ર-સ્વ. હરીન્દ્ર-નવનીત-રજનીકાંત-હર્ષકાંત-કુમાર સ્વ. સુર્યકાંત-સુરેશ શ્રીકાંત-નરેશ

પ.પૂ. સ્વ. વનમાળીદાસ વેલજી
ઠોસાણી

સ્વ. શાંતાબેન વનમાળીદાસ
ઠોસાણી

આર્ય સંસ્કૃતિ જેની સદા ઋણી રહેશે તે પરમ ઉપકારી પૂણ્યશ્લોક ગંગાના ઉદ્દગમ સ્થાન ગંગોત્રી સમા

વંદનીય શ્રી વનમાળીદાસ વેલજી ઠોસાણી તથા શ્રીમતી શાંતાબેન જેમણે પરમ શ્રધ્ધેય ડૉ. તરૂલતાબાઈ મહાસતીજી જેવા સાધ્વી રત્નની જૈન શાસનને ભેટ આપી.

તેમની પૂણ્યસ્મૃતિને ભાવભરી અંજલી સાથે.

પાલનપુર નિવાસી

સ્વ. પૂ. દાદાશ્રી
ભાયચંદભાઈ ઝુમચંદભાઇ મહેતા

સ્વ. દાદીશ્રી
મેનાબાઈ ભાઇચંદ મહેતા.

ઉપકારી માવિત્રનું સાચું કર્તવ્ય બજાવી આત્મ ઉન્નતિનો સાચો વારસો અમોને આપેલ છે. આપે ધર્મને જીવનમાં પ્રધાન્ય આપ્યુ હતું-પહેલો ધર્મ પછી અર્થ (ધન) આપે આપનું તેજસ્વી પુત્રીરત્ન પ. પૂ. તારાબાઇ મહાસતીજીને જૈનશાસનને અર્પણ કરી મહાન ઉપકાર કર્યા છે આપના ભવોભવના ઋણી - આપનો પરિવાર.

પૌત્ર-મધુકર-સુરેન્દ્ર-સ્વ. હરીન્દ્ર-નવનીત-રજનીકાંત-હર્ષકાંત-કુમાર-સ્વ. સુર્યકાંત-સુરેશ-શ્રીકાંત-નરેશ.

પાલનપુર નિવાસી

પરમ ઉપકારી પુ. પિતાશ્રી
મણીલાલભાઇ ભાયચંદભાઈ મહેતા

પુ. માતુશ્રી હીરાબાઈ
મણીલાલ મહેતા

આપની કુટુંબ વાત્સલ્યતા અને ત્યાગની ભાવના, માયાળુ અને પ્રેમાળ સ્વભાવ- ધર્મશ્રદ્ધા તથા સંતસતીઓની સેવા એવા સદ્ગુણોથી રંગાયેલા આપ પ.પૂ. તારાબાઇ મહાસતીજીના જેષ્ઠ બંધુ - તેઓશ્રી આપના માર્ગદર્શક-આપ ઉંચા હોદ્દાઓ ધરાવતા હતા છતાં આપના કાર્યમાં ધર્મના સંસ્કાર અને સત્ય નિષ્ઠા તરી આવતા હતા. તેવા આપ અને પુ. માતુશ્રીએ અમારામાં ધર્મના સંસ્કાર અને સદાચારનું સિંચન કરેલ છે. તેના પરિણામ રૂપે "જે કંઈ છીએ" તે અમો આપના ઋણી છીએ.

પૂ. માતુ શ્રી ગોટાબાઈ

પુત્રો-સુરેન્દ્ર-સ્વ. હરીન્દ્ર-કુમાર-નરેશ
પુત્રી-સત્યવતી પુત્રવધુ-સુશીલા-સવિતા-રંજન-રક્ષા.
પૌત્રો--તુષાર-અભય-કૌશલ્ર-આદીત્ય-પૌત્રી-ત્રિશલા સુલસા-રેશ્મા-આશના
પૌત્રવધુ-ડૉ. ડોલી. ના પાયે નમન.

જુનાગઢ નિવાસી

પરમ ઉપકારી પુ. પિતાશ્રી તથા	પુ. માતુશ્રી
સ્વ. હકમીચંદ કપુરચંદ માવાણી	નવલબ્હેન હકમીચંદ માવાણી

આપે અમારામાં રેડેલો સદ્દગુણોના તથા ધર્મના સંસ્કાર, આપ પ્રત્યેનું ઋણ ચુકવી શકે તેમ નથી. સતકાર્યો અને ધર્મકાર્યો કરવા આપની પ્રેરણા હંમેશ આશીર્વાદ રૂપે અમારા ઉપર વરસી રહે તે જ આપના ચરણોમાં સવિનય પ્રાર્થના.

૧૯૭૯ તથા ૧૯૮૪માં પરમ ઉપકારી સરળ સ્વભાવી સ્વાધ્યાય પ્રેમી શાંતમુર્તી પ. પુ. બા. બ્ર. લલીતાબાઇ મહાસતીજી (બાપજી) અત્રે પધારી અમારામાં સુસંસ્કાર, સદાચાર, તપ-ત્યાગ ખીલવીને, ધાર્મિક ક્ષેત્રે આગળ વધવાની પ્રેરણા આપી તેમાં આ વર્ષે ૧૯૮૬ના ચાતુર્માસ માટે તેમના ગુણીયલ તત્વજ્ઞ સિદ્ધાંત પ્રેમી શિષ્યરત્ન પ્રભાવશાળી પરમ પુ. બા. બ્ર. ડૉ. તરૂલત્તાબાઈ મહાસતીજી મદ્રાસ પધારી આત્મસિદ્ધિ જેવા ગહન શાસ્ત્ર પર અમૃતમય પ્રવચનો આપી આત્મજાગૃતિ કરી, ધર્મકાર્ય તથા સતકાર્યમાં પ્રેરીત કરેલ છે. તેઓ સર્વને અમારી અંતરની કોટી કોટી વંદણા.

બળવંત હકમીચંદ-લક્ષ્મીચંદ હકમીચંદ (જતીન) માવાણી પરીવાર.

સ્વ. દાદાશ્રી વેલજીભાઈ હેમચંદભાઈ ઠોસાણી

કાઠિયાવાડની ધીંગી ધરા ધારીમાં જન્મ ધારણ કરી સ્વ-બળે પોતાનાં જ ગામમાં પ્રગતિ સાધી અનાજ – કરીયાણા નો વેપાર કર્યો. સ્વભાવે સરળ – વાત્સલ્યમૂર્તિ – ધર્મ પરાયણ અને પરદુઃખભંજન સંસ્કારો જેની રગરગમાં વહેતા હતાં. ધર્મ પરત્વે અપાર મમતા જેમનામાં આત્મસાત હતી એવા વાત્સલ્ય મૂર્તિ દાદાની પૌત્રી તરુલતા સંયમમાર્ગે સંચર્યા. પ્રચંડ સંયમ તપની આરાધના કરી. ચારિત્રને સૂર્ય સમ દિપાવ્યું અને કૂળ એકોતેર તાર્યા એવા પૂજ્ય તરૂલતાબાઈ મહાસતીજીનાં દાદાશ્રીને કોટી કોટી વંદન.

એજ સ્વ. વનમાળીદાસ વેલજીભાઈનો પરિવાર

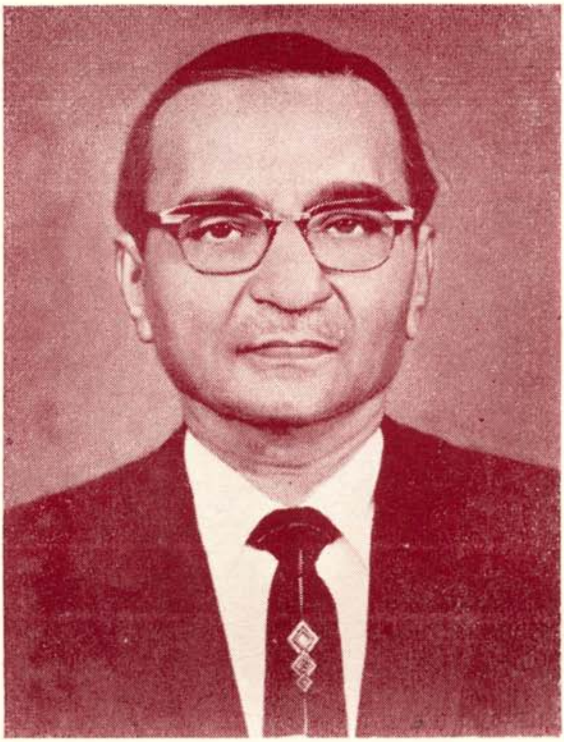

શ્રી કીર્તિલાલ કાલીદાસ મહેતા

સત્સંગ–સ્વાધ્યાય અને પ્રભુભક્તિ આપને પ્યારા હતા સૌ પ્રત્યે વાત્સલ્યતા-સંયમી સાદુ જીવન–દાન તથા સેવામાં અગ્રેસર–એવું આપનું પ્રેરણામય જીવન–આપને અમારી કોટી કોટી વંદન.

મણીબેન કીર્તિલાલ મહેતા
ઉષા કીર્તિલાલ મહેતા

પંકજ કીર્તિલાલ મહેતા
કૌશિક કીર્તિલાલ મહેતા
પરેશ કીર્તિલાલ મહેતા

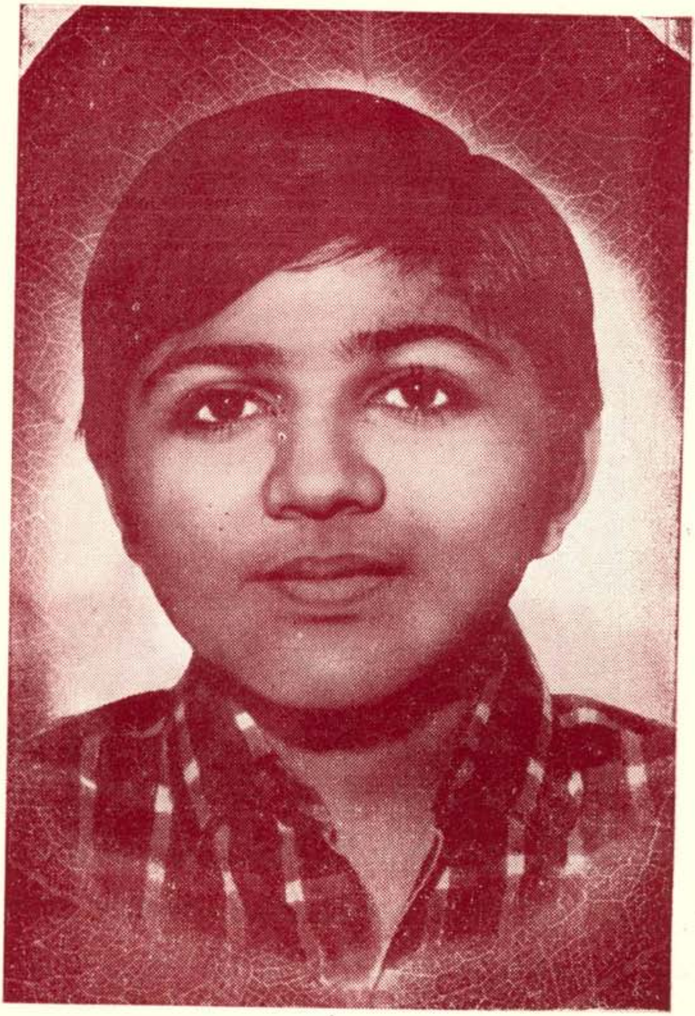

સ્વ. ચેતનકુમાર પ્રભુદાસ કામદાર

જન્મ : ૧૫-૧૦-૫૯ સ્વર્ગવાસ : ૨-૧૨-૮૫

" ચેતન ચાલોને હવે મોતીડા નહી રે મળે " એ ભાવોને સમજી વિકલાંગ હોવા છતાં યુવાનીનાં આરે, જીવનનાં પગથારે, કર્મયોગનાં સહારે, અતિ દર્દમાં પણ ઉહંકાર કર્યા સિવાય હસતાં-હસતાં આ નાશવંત જીવનમાં " कडाण कम्माण न मोक्ख अत्थि " આ સૂત્રને જીવનમાં વણી લઈ ધૂપસળીની સુગંધ, ચંદ્રમાની શીતલતા, અને સુરમ્ય ઉદ્યાનમાં ખીલેલા સદ્‌ગુણ રૂપી ફૂલોના સુગંધથી કામદાર કુટુંબરૂપી બગીચામાં જન્મી આખાએ કુટુંબને સદ્‌ગુણોની સૌરભ અર્પી કુટુંબનો તેજસ્વી સિતારો અસ્ત થયો પરમકૃપાળુ પરમાત્મા તારા આત્માને, ચિર શાંતિ આપે. એ જ ભાવના સાથે—

પ્રભુદાસ નાનચંદ કામદાર
જ્યોત્સના બ્હેન પ્રભુદાસ કામદાર, મદ્રાસવાળા

ફુલચંદ કે. મહેતા
(મહેતા જેન્સ કું.) ના પરીવાર
તરફથી ભેટ

મંજુલાબહેન ફુલચંદ મહેતાના
સ્મરણાર્થે
સ્વર્ગસ્થ : તા. ૩૧-૧-૮૩

જૈન ધર્મને ગૌરવ અર્પે એવું ધર્મયુક્ત જીવન જીવીને સાંસારિક-સામાજીક જવાબદારીઓ નીભાવવા સાથે, સાધુ-સાધ્વીઓની ભક્તિ અને તીર્થ યાત્રા દ્વારા પુણ્યનું ભાથું બાંધીને, જીવન લીલા સત્વરે સંકેલી, છતાં સહુના અંતરમાં આદર-ભર્યું કાયમી સ્થાન પામનાર એમના આત્માને પ્રભુ ચિર-શાંતિ અર્પો.

લિ. ફુલચંદ કે. મહેતાના પરિવાર

હે માતા! વિધાતાએ તને માનવ જાતને સુખી બનાવવા બનાવી છે. તું ન હોત તો અમે પશુ જેવા હોત. સ્વર્ગમાં પણ એવું શું છે કે જે તારામાં નથી? અદ્ભુત તેજ, પવિત્રતા, સત્ય અનંત આનંદ અને અમર પ્રેમ-સર્વે તારામાં છે.

—આટવે

પૂણ્યાત્માની પૂણ્ય સ્મૃતિ "શ્રદ્ધાંજલી"

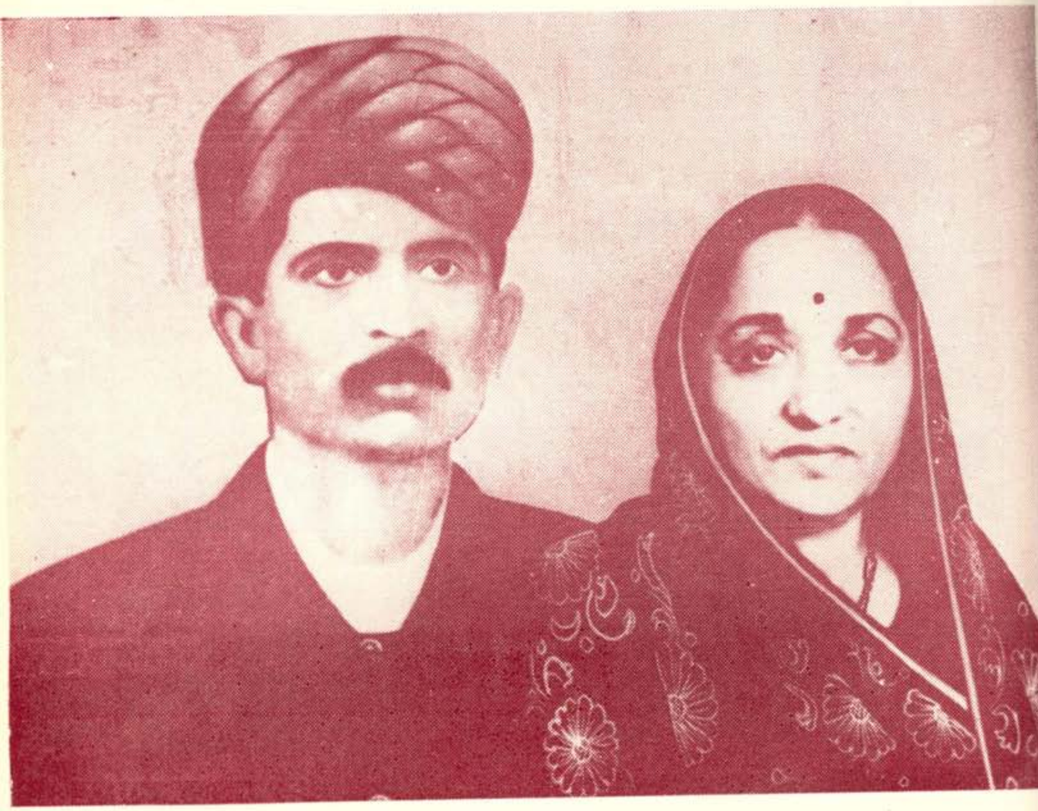

સ્વ. પૂજ્ય પિતાશ્રી કશળચંદ મોરારજી શાહ — દેહ-વિલય તારીખ : ૨૮-૬-૧૯૧૯

સ્વ. માતુશ્રી માનકુંવર કશળચન્દ શાહ — દેહ-વિલય તારીખ : ૨૭-૧૨-૧૯૬૨

જીવનમાં સેવા અને ધર્મને અગ્રસ્થાન આપ્યુ, જીવનને પ્રકાશમય બનાવ્યુ અને જીવનને જીવી જાણ્યુ તમારા ગુણોની સુવાસ સદાય પરિવારમાં જલતી રહે કૃપાળુ પરમાત્મા ઉભયને ચિરશાંતિ આપે એ જ પ્રાર્થના

*

શુભ ભાવના ભાવતા આપનાં પરિવારનાં સભ્યો

પુત્રો

મનસુખલાલ કે. શાહ
જયંતિલાલ કે. શાહ

પુત્રવધુઓ

જયાકુંવર એમ. શાહ
લીલાવતી જે. શાહ

પ્રપુત્રો-પ્રપુત્રીઓ પ્રપુત્રવધુઓ

ચંદ્રિકા આર. બદાણી નીના આર. મહેતા
હર્ષદ રાય સૌ. કુમુદ
ભરત કુમાર સૌ. દેવીન્દ્રા
નરેન્દ્ર કુમાર સૌ. જમના
દિપકકુમાર સૌ. બીન્દુ
પ્રકાશ કુમાર સૌ. બીન્દીયા

સ્વ. રાયચંદભાઈ રામજી ભિમાણી, સ્વ. કુસુંબા રાયચંદ ભિમાણી

આપના સીંચીત
તપ ત્યાગ અને સત્ આચારના રૂપસ્વરૂપે બ્હેન ભારતી (શ્વેતાબાઈ મહાસતીજી) તથા બ્હેન પ્રફુલા (શ્રીદત્તાબાઈ મહાસતીજી) એ ભાગવતિ દિક્ષા અંગીકાર કરી આત્મશ્રેયના પંથે પ્રયાણ કર્યું.

સ્વ. વૃજલાલ રાયચંદ ભિમાણી માતુશ્રી પ્રભાબેન વૃજલાલ ભિમાણી

અમો સર્વે ને તેમના આ સુભગકાર્યની અનુમોદનાનું શ્રેય મળ્યું ત્યારે આપના અનહદ ઉપકારની સ્મૃતિથી મન અને મસ્તિક આપના શ્રી ચરણોમાં ઝૂકી રહે છે. આપનો ઋણી.

શ્રી રસિકલાલ વૃજલાલ ભિમાણી

માતુશ્રી **સ્વ. શાંતાબેન સુલચંદભાઈ દેશાઈ** બગસરા (ભાયાણી)

જન્મ : સંવત : ૧૯૬૨ દામનગર — દેહવીલય સંવત ૨૦૩૭ ના ભાદરવા સુદી ૧ રવીવાર તા. ૩૦-૮-૧૯૮૧ (બેંગલોર)

આપના સંસ્કાર અને સત્કાર્યના પૃણ્યે અમારૂં જીવન ઉન્નત બન્યું. આપના શુભઆશિષથી અમને દૈવી લક્ષ્મી સાંપડી, અમો સૌ આપના પુત્રો-પુત્રી આપને લીધે જ સુખી છીએ. આપનો શાંત અને સૌમ્ય સ્વભાવ આપની ધર્મપારાયણતા, આપની સેવાવૃત્તિ અને આપના સુસંસ્કારોનું ફળ છે. અમે સૌ આપના સદાય ઋણી છીએ.

લી. અમો છીએ. આપના પુત્રો-પુત્રી મનસુખભાઈ, શાંતિભાઈ, નરેન્દ્રભાઈ, વસંતભાઈ અને કંચન બ્હેન ચંપકલાલ લાખાણીતથા પારવાર

સ્વ. છબીલદાસ કેશવલાલ બદાણી.
(ઘુઘરાળાવાળા)

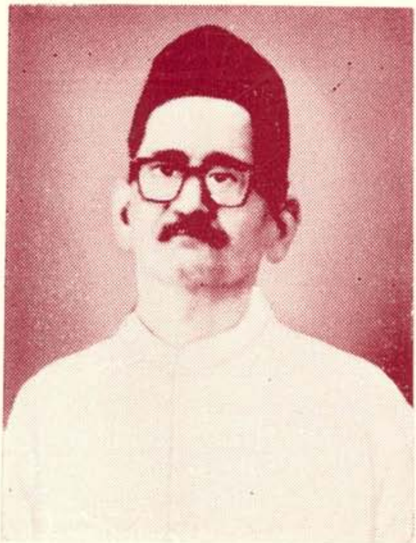

અમારામાં આપે ધાર્મીક સંસ્કારોનું જે સીંચન કર્યું ચારીત્રનું ઘડતર કર્યું તેનાથી અમારા જીવનને સદ્દમાર્ગે લઇ જવામાં તથા સદાચાર નિતિના સુપંથે વિચરવામાં અમે ઘણે અંશે સફળ થયા છીએ. આપણા સંસ્કારને અમે જીવનમાં વણી સંપત્તિનો સદઉપયોગ કરતા રહીએ એજ ભાવના.

લી. રસીકલાલ છબીલદાસ બદાણી
ચંદ્રકાંન્ત છબીલદાસ બદાણી
ચંન્દ્રીકા રસીકલાલ બદાણી
ગુલાબ ચંન્દ્રકાંન્ત બદાણી
તથા આપનો સહ પરિવાર

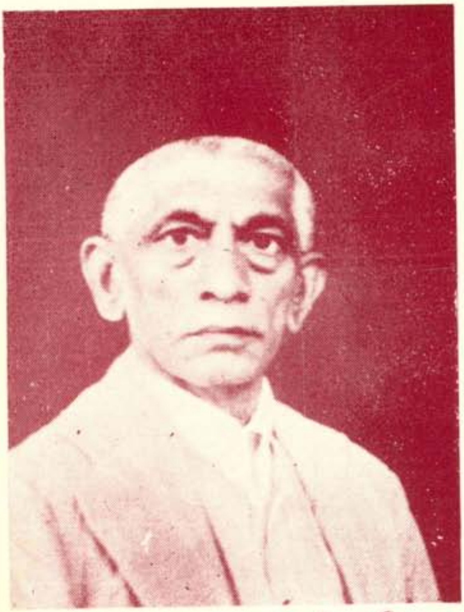

તારાચંદ લાલચંદ કોઠારી
જન્મ : શ્રાવણ સુદ ૬ સંવત ૧૮૯૧
મૃત્યુ : ૨૫-૫-૭૯

રંભાબેન તારાચંદ કોઠારી
જન્મ
દેહવિલય : ૩૧-૮-૭૫

કંચનબેન લહેરચંદ કોઠારી
જન્મ : ૧૫-૭-૧૯૨૦
દેહવિલય : ૨૩-૧૦-૧૯૮૪

આપના પગલે આખા કુટુંબને
દાન તપ તથા ત્યાગની જે
વિનય અને વિવેકથી સંપ
અને પરમપૂર્ણ ખુશબો આજે
મહેકવા લાગી છે.
લી આપનો પરિવાર

સ્વ. ભાણજીભાઈ ભગવાનદાસ પારેખ

શ્રી ભાણજી ભગવાનદાસ પારેખ :- ઉપાર્જિત ધનના આપણે માલિક નથી ફક્ત ટ્રસ્ટી ખર્ચ આપણી માલિકી છે. આપણા સદ્‌ગુણોની એવી સુઝ આપી સદ્‌ગુણોના ગુણગ્રાહના રાજ માર્ગે આપે અમને દોર્યા. આપના આ અનન્ય ઉપકારને હૈયે ધરી રાખી શકીએ એવી પ્રાર્થના સાથે આપના ચીરકાળ ઋણી.

લીલાવતી ભાણજી પારેખ.........પરિવાર

卐 આત્મસિદ્ધિ ગ્રંથ માટે બે શબ્દો 卐

પ. પૂ. લલિતાબાઈ મહાસતીજી તથા પ. પૂ. તરૂલતાબાઈ સ્વામીજી આદિ ઠાણાંના તીરૂપુરમાં ચાતુર્માસનાં પાંચ મહીનાઓમાં આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર ઉપર પ. પૂ. તરૂલતાબાઈ સ્વામીજીએ પોતાની વિદ્વતાથી અમારા સમાજને પ્રવચનો આપ્યા અને એવી સચોટ ભરી રીતે સૌને સમજાવી અમૂલ્ય લાભ આપ્યો તેઓની સમજાવવાની પદ્ધતિ સરસ છે અમારા શહેરના બધાઓનાં મગજમાં સારી રીતે ગોઠવાઈ ગઈ અને અમારા જીવનમાં સારો એવો પલટો આવી ગયો. ધર્મ તરફ ઉચ્ચ ભાવનાં કાયમ સ્થપાઈ ગઈ અને મોક્ષ માર્ગ તેમણે સમજાવેલ અને તે તરફ રસ જાગેલ છે આ બધો ઉપકાર પ. પૂ. સ્વામીજી જૈન સમાજને જૈન દર્શન સમજાવતા બધાના હૈયા હર્ષથી ઉછળી રહ્યા છે અમો સૌ તેમને કયારે પણ ભૂલી શકતા નથી. આવી અમૂલ્ય વાણી અમોને મળી છે માટે જૈન સમાજ ધન્ય બની ગયું. અમારા હૃદયમાં તેઓ હજી એક ચાતુર્માસ અમોને આપે એવી ભાવના છે.

શ્રી તીરૂપુર જૈન સંઘ
તીરૂપુર (તામીલનાડુ)

...નમું શ્રી સદ્‌ગુરૂ ભગવંત !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્‌દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના સ્વભાવને પામવા માટે છે. અનાદિ કાળથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો જીવ, વિભાવની પરિણતિમાં જ પરિણત થયા કર્યો છે. વિભાવથી રંગાયેલા આત્માને સ્વભાવ શું છે તેની ખબર નથી. સ્વ-પરિણતિનું ભાન નથી. આખાયે વિશ્વને જાણનારો, પોતે પોતાને જ ભૂલી ગયો છે. પોતાને ઓળખવાનો પ્રયાસ જીવે કર્યો નથી. એવા જીવોને જાગૃત કરવા જ શાસ્ત્રોની રચના થઇ છે. તે શાસ્ત્રોના સહારે જીવ સ્વને જાણી શકે છે.

વાસ્તવમાં તો પોતે આત્માનંદી છે. પણ ભાન ભૂલ્યો, તેથી પુદ્‌ગલાનંદી બન્યો છે. પોતામાંથી આનંદ લેવાનું ભૂલી ગયો તેથીજ પુદ્‌ગલોમાંથી આનંદ પામવાનાં ફાંફાં એ મારતો હોય છે અને એ આનંદમાં ક્યાંય પણ ઉણપ ન રહે તે માટે કેટલો પુરુષાર્થ ? સંસાર સુખની એક પણ કડી ના ખૂટે તે માટે કેટલી મથામણ ? તૂટેલી કડીને જોડવા માટે આકાશ-પાતાળ એક કરી નાખવા જેટલી મહેનત ! આ સર્વ પુરુષાર્થ, અમાપ મથામણ અને મહેનત માત્ર પુદ્‌ગલાનંદ માટે જ છે. જેમાં એ પોતાની બુદ્ધિના ઉપયોગ વડે કંઇક પામવાનો પ્રયત્ન કરે છે. બૌદ્ધિકતાના સહારે જ જીવન જીવતો હોય છે. પણ બુદ્ધિ પણ પૌદ્‌ગલિક જ છે. જીવનનો બધો જ વ્યવહાર પુદ્‌ગલ સાથે જ છે. આજ સુધી જેટલા

ખેલ ખેલ્યા તે બધા જ પુદ્દગલ સાથે ખેલ્યા કે જે પુદ્દગલ જડ છે. તો જીવ એવા જડ ભાવથી પર થઇ ચૈતન્ય તરફ વળે તે માટે જ પૂર્વાચાર્યોએ કેટલીક પરંપરાઓ ઉભી કરી છે.

આજથી ચાતુર્માસ શરૂ થાય છે. આ પરંપરા શા માટે ? આઠ માસ વિહાર કરતા સાધુ-સાધ્વીજીઓ, આ સમય દરમિયાન એક સ્થાને સ્થિર રહી પોતે સાધના કરે અને સહુને આરાધનાની પ્રેરણા આપે. ચાતુર્માસના આ દિવસો આરાધના માટે અનુકુળ હોય છે. તેથી જ જીવ ચાહે તો આરાધના કરી શકે છે. સંતોની વાણી સાંભળી સન્માર્ગે વળી શકાય. આવો સન્માર્ગ જેમાં બતાવ્યો છે એ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની આપણે અહીં શરૂઆત કરવી છે.

'આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર' એ શું છે ?

એમાં શાની વાતો કરવામાં આવી છે ? શાસ્ત્રોમાં આત્માના ઉત્થાન સિવાય બીજી શું વાત હોય ? આ શાસ્ત્રોમાં પણ કોઇ નવા સિદ્ધાંતો નથી. પણ અનંત તીર્થંકરો જે કહી ગયા, પોતે જે જોયું, જાણ્યું અને અનુભવ્યું, તે જ વાણી દ્વારા આપણને આપી ગયા, એ જ તત્ત્વ આ શાસ્ત્રમાં પણ છે. પૂર્વકાળમાં થઈ ગયેલા 'યાકિની મહત્તરા સૂનુ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ,' કે જેઓ મહાવિદ્વાન્ હતા. તેમના સમયમાં સંસ્કૃત–પ્રાકૃત ભાષામાં તેઓએ ૧૪૪૪ ગ્રંથોની રચના કરી અને જૈન સાહિત્યની અણમોલ સેવા કરી. એમણે આ છ પદોને સંસ્કૃત ભાષામાં 'ધર્મબિન્દુ' ગ્રંથના દ્વિતીય અધ્યાયમાં બહુ જ ભાવવાહી શૈલીમાં ગૂંથ્યાં છે. આ છ પદ તે (૧) આત્મા છે. (૨) તે નિત્ય છે (૩) કર્મ નો કર્તા છે. (૪) કર્મ ફળનો ભોકતા છે. (૫) આત્માનો મોક્ષ છે. અને (૬) મોક્ષનો ઉપાય છે. આ છ પદ એટલે જૈન ધર્મના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો કે જે જૈન આગમોમાં બધે જ વારંવાર ચર્ચાયા છે. આપણાં આગમો અર્ધમાગધી ભાષામાં છે. જે સર્વ સામાન્યને સમજમાં ન આવે, માટે જ લોકભોગ્ય બની શકે તે હેતુથી આ જ તત્ત્વોને અધ્યાત્મયોગી શ્રીમદ્દ રાજચંદ્રજીએ સરળ ગુજરાતી ભાષામાં રચના કરી, આપણને સમજાવ્યાં અને એ પણ તેમને એક બહુ જ ઉત્તમ નિમિત્ત મળ્યું તેથી જ આ રચના થઈ. આપણા સહુનો

પુણ્યોદય હતો જેથી આ બન્યું. જો તેઓને આવું નિમિત્ત ન મળ્યું હોત તો કદાચ આપણી પાસે જે મહાન શાસ્ત્ર છે, તે ન હોત.

શ્રીમદ્‌જી વડે થયેલી આ શાસ્ત્રની રચના તેમની સહજ આત્માનુભૂતિની દશાનું પરિણામ છે. તેઓ પૂર્વે આરાધના કરીને આવ્યા હતા. આ જન્મે આત્માને પામવા માટે વધારે સાધના તેમને કરવી પડી નહોતી. પૂર્વ-ભવથી જ જ્ઞાન સાથે લઈને આવ્યા હતા. જ્ઞાન અને દર્શન એવા ગુણ છે કે જીવે સમ્યગ્ આરાધના કરી હોય અને જીવની ચિત્તદશાની નિર્મ-ળતા જળવાઈ રહી હોય તો એ જ્ઞાન–દર્શન સાથે લઈને જાય છે.

શ્રીમદ્‌જીના બાલ્યકાળની એક વાત મેં ક્યાંક વાંચી હતી, જે આનો પુરાવો છે. તેઓ મોટા થયા અને સ્કુલમાં ભણવા બેસાડ્યા, એ વખતમાં અઢી–ત્રણ વર્ષનો બાળક હોય અને ભણવા મૂકી દે તેમ ન હતું. એ ઉંમર તો બાળકની રમવા-ભમવાની હોય, તેથી નિર્દોષ રમતથી જીવનનો આનંદ બાળક માણે. રાયચંદભાઈને ૬–૭ વર્ષની ઉંમર થતાં સ્કુલમાં બેસાડ્યા. પ્રથમ જ દિવસ છે. એ સમયે ધૂળી સ્કુલો હતી. આજના જેવાં સાધનો ન હતાં. અરે! પાટી હોય પણ તેના પર લખવા માટે પેન ન હોય! પત્થરની પાટી પર ઝીણી ધૂળ નાખવામાં આવે. તમે જોયું હશે આજથી અમુક વર્ષો પહેલાં વ્યાપારી ચોપડા લખે અને તેની સ્યાહીને સૂકવવા માટે કાળી રેતી તેના પર નાખે, જેથી સ્યાહી સૂકાઈ જાય. રાયચંદભાઈના શિક્ષકે પણ પાટી પર રેતી નાખી, તેમાં એકડો લખી આપ્યો અને બાળકને ઘૂંટવા બેસાડ્યો. હાથની આંગળીથી એકડો ઘૂંટે છે. પાંચ–સાત વાર ઘૂંટી તેઓ શિક્ષક પાસે ગયા અને કહ્યું,

"સર! મને એકડો આવડી ગયો, હવે બગડો શીખવાડો."

"અરે! એમ તે કંઈ આવડી જાય! જા....જા.... ઘૂંટ" પણ રાયચંદ-ભાઈ શાના માને? તેઓ કહે,

"મને આવડી ગયો, હવે નહિ ઘૂંટુ"

ત્યારે શિક્ષકે એ એકડાને ભૂંસી, ધૂળ નાખી, રાયચંદભાઈને પોતાની મેળે એકડો લખવા કહ્યું અને તેમણે તરત લખી બતાવ્યો. શિક્ષકને આશ્ચર્ય થયું. સામાન્ય રીતે દરેક બાળકને એક–એકડો શીખતાં દિવસોના

દિવસો લાગતા હોય અને આ પાંચ મિનિટમાં શીખી ગયો? તેઓએ બગડો લખી આપ્યો અને સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે એ પણ તરત શીખી ગયો. આમ સ્કુલે ગયા તેના પ્રથમ દિવસે જ ૧૦ અંક શીખી ગયા અને ૧૦ શીખે એટલે ૧૦૦ તો આવડી જ જાય. આમ પૂર્વભવના જ્ઞાન સંસ્કાર સાથે લઈને આવેલા જીવને આવું વ્યાવહારિક જ્ઞાન શીખતાં તો જરાપણ વાર લાગતી નથી. સાથે સાથે તેમનો આધ્યાત્મિક વિકાસ પણ એવો જ હતો. બહુ જ નાની ઉંમરમાં લખેલાં તેમનાં કાવ્યો સ-પ્રમાણ અને આધ્યાત્મિક ભાવોથી ભરેલાં હતાં અને પછી તો ઉંમર વધતાં તેઓનો આધ્યાત્મિક વિકાસ પણ ખૂબ જ વધ્યો.

શ્રીમદ્જીના જીવન કાળમાં જ કેટલાક પાત્ર જીવો તેમને ઓળખી શકયા હતા. અને તેઓ પાસેથી આધ્યાત્મિક માર્ગદર્શન મેળવતા હતા. તેમાં એક અનન્ય મુમુક્ષુ આત્મા તે સૌભાગ્યભાઈ જેઓ શ્રીમદ્જીથી ઉંમરમાં ઘણા મોટા હતા, છતાં તેમને ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યા હતા. સૌભાગ્યભાઈની ઉંમર થતાં, તેમને જ્યારે એમ લાગ્યું કે હવે જીવનકાળ પૂર્ણ થવામાં છે ત્યારે તેઓએ શ્રીમદ્જીને પત્ર લખ્યો કે :—

"મારો અંતિમ સમય નજીક છે. મારું 'સમાધિમરણ' થાય અને મારી આત્મદશા વધુ જાગૃત રહે એવું કંઈક મને લખીને મોકલો,"

આ પત્રના ઉત્તરરૂપે શ્રીમદ્જીએ છ પદનો પત્ર લખીને મોકલ્યો, જે ગદ્ય રૂપે હતો. સૌભાગ્યભાઈએ પત્ર વાંચ્યો, તેઓને ગમ્યો. ભાવો ઘણા ઉંચા હતા પણ તેઓએ ફરી લખ્યું કે:—

"પત્રના ભાવો તો ઉત્તમ છે પણ ગદ્યરૂપે હોવાથી તે સ્મરણમાં રહી શકવા મુશ્કેલ છે માટે આપ કૃપા કરી જો આ જ ભાવો પદ્ય રૂપે, કાવ્યરૂપે લખી મોકલો, તો તેનું રટણ રાત-દિવસ રહ્યા કરે."

પત્ર શ્રીમદ્જીને મળ્યો. એ સમયે તેમને રોજ સાંજે થોડું ચાલવા જવાની આદત હતી, જઈને આવ્યા. સાથે તેમના એક ભાવિક ભક્ત અંબાલાલભાઈ હતા. સાંજ પડી ગઈ હતી. સૂર્યાસ્ત થઈ ગયો, અંધારાં ઊતરવા માંડ્યાં હતાં. એ સમયે અંબાલાલભાઈને ફાનસ પકડી ઊભા રહેવા સંકેત કર્યો અને જેમ અનેક વખત તેમની ઊંડી અંતર્મુખતા વધતાં

મુમુક્ષુઓ પ્રતિ પત્ર રૂપે સહજ સ્ફુરણ થતું હતું તેમ એ વખતે પણ એકાએક અંતઃસ્ફુરણા થઈ અને એક અદ્‌ભૂત ઘટના ઘટી. ૧૪૨ ગાથા રૂપ શાસ્ત્ર માત્ર દોઢ કલાકના અલ્પ સમયમાં રચાઈ ગયું.

એ સમય હતો સંવત ૧૯૫૨ના આસો શુદ એકમનો અને પુણ્ય સ્થળ હતું ચરોતર પ્રદેશનું ગામ નડિયાદ. તેઓની લખવાની ખૂબી તો એ હતી કે તેઓ ક્યારેક પણ કાંઈ લખતા તો તેમાં એકને બદલે બીજો શબ્દ મૂકવાની જરૂર ન રહેતી. શ્રી ગાંધીજીએ પણ એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે મેં રાયચંદભાઈને લખ્યા પછી કોઈ પણ શબ્દ ભૂંસતા નથી જોયા. આવું સ-પ્રમાણ લખાણ તેમના અંતરમાંથી આવતું હતું.

આ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની એક કોપી તેમણે સૌભાગ્યભાઇને મોકલી અને બીજી બે-ત્રણ મુમુક્ષુઓને મોકલી. એ સમયે તેઓએ એ સિવાય બીજાઓને આ શાસ્ત્ર વાંચવાનો અધિકાર નહોતો આપ્યો. કારણ આવા ગહન શાસ્ત્રને પચાવવું સહેલું નથી હોતું. બધાજ તેને સમજી ન શકે. માત્ર અધિકારી જીવ જ પચાવી શકે છે. સૌભાગ્યભાઈ આ શાસ્ત્રને પામી જીવનનો અંત સુધારી ગયા. પણ તે પછી આ શાસ્ત્રનો ખૂબ જ પ્રચાર થયો. અને આજે તો ઘરે-ઘરે આ શાસ્ત્રની સ્વાધ્યાય થતો જોવા મળે છે.

આ આત્મસિદ્ધિને ગંગાજીની ઉપમા આપવામાં આવી છે. તેથી કહ્યું છે....

હે... પતિત જન પાવની, સુર સરિતા સમી
અધમ ઉદ્ધારિણી, આત્મસિદ્ધિ
જન્મ જન્માંતરો, જાણતાં જોગીએ
આત્મ અનુભવ વડે, આજ દીધી
ભકત ભગીરથ સમ, ભાગ્યશાળી મહા
ભવ્ય સૌભાગ્યની, વિનતિથી
ચારુતર ભૂમિના, નગર નડિયાદમાં
પૂર્ણ કૃપા પ્રભુએ, કરી'તી...હે પતિત જન....

આત્મસિદ્ધિ અધમ-ઉદ્ધારિણી છે. પતિતને, પાપીને, પાવન કરનારી છે. પણ એક પ્રશ્ન થાય છે, શું આપણે પાપ ધોવા ઇચ્છીએ છીએ? અને હવે એ પાપોથી અકળાયા છીએ? કોઇ પણ વ્યક્તિ ન તો એકલાં પાપકર્મોથી ભરેલો હોય છે કે ન તો એકલા પુણ્ય કર્મોથી. ઓછે વત્તે અંશે બન્ને પાપ અને પુણ્ય દરેક જીવમાં પડેલું હોય જ છે અને તેમાં હાનિ-વૃદ્ધિ થતી રહે છે. શુભ ભાવો વધે તો પુણ્યની વૃદ્ધિ થાય છે, અને અશુભ ભાવો વધે તો પાપની વૃદ્ધિ થાય છે. આમ આ બન્ને ધારાઓ સાથે ચાલે છે. તો આત્મા પર રહેલાં પાપોને ધોવા માટે સુર-સરિતા, એટલે કે દેવ-નદી જેવી આત્મસિદ્ધિ છે. એટલું જ નહિ, આ શાસ્ત્ર શુભ-અશુભથી પર થઇ શુદ્ધ ભાવોમાં સ્થિરતા કરાવવા માટેનું અમોઘ બળ પુરૂં પાડે છે. પણ એ માત્ર રટી જવાથી પાપોને દૂર ના કરે. વીતરાગની વાણી રૂપ આ પાણી જીવને ત્યારે જ પાવન કરે છે કે જ્યારે એ વાણી સાંભળીને આચરણમાં ઉતારાય. માટે જ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની ભૂમિકામાં જે ભાવો બતાવ્યા છે તે ભાવોમાં લીનતા સેવાય તો જરૂર પાપો ધોવાય અને આત્મા વિશુદ્ધ બને.

વળી આ શાસ્ત્ર જેમણે આપણને આપ્યું તે પૂર્વજન્મના 'યોગભ્રષ્ટ' આત્મા હતા. એટલે કે પૂર્વ ભવોમાં સાધના કરતાં કરતાં જેમનું આયુષ્ય અધવચ્ચે જ પૂર્ણ થઈ ગયું. જેથી સાધના અધૂરી રહી હતી અને અહીં પૂરી કરવા આવ્યા હતા. તેવી ચિત્તદશાના કારણે જ તેમને નાની ઉંમરમાં જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. જે જ્ઞાનમાં તેઓએ પોતાના પૂર્વજન્મોને જાણ્યા. આ જ્ઞાનની વિશેષતા એ છે કે તેમાં જીવ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના ૯૦૦ ભવ જોઈ શકે, જો વચમાં કોઈ બીજો અસંજ્ઞીનો ભવ ન થયો હોય તો. આમ શ્રીમદ્જીએ પોતાના અનેક ભવો જોયા અને સાથે જ આત્માની અનુભવ દશા પણ હતી. તેમાંથી સ્ફુરાયમાન થયેલાં આ તત્ત્વો શાસ્ત્રરૂપે આપણને મળ્યાં.

અહીં શ્રી સૌભાગ્યભાઇને ભગીરથ કહ્યા છે. હિન્દુપુરાણોમાં એવી માન્યતા છે કે પૃથ્વી પર પાપો વધી ગયાં હતાં. અને પવિત્ર ગંગાને સ્વર્ગથી નીચે ઊતારી આ ભૂમિ પર વહેવડાવવાની જરૂર હતી. ત્યારે

રાજા ભગીરથે અનેક વર્ષો સુધી તપ કરી શિવજીને પ્રસન્ન કર્યા અને તેઓએ ગંગાવતરણ કરાવ્યું. પહેલાં શિવજીએ પોતાની જટામાં ઝીલી અને પછી આ પૃથ્વી પર વહાવી. તેમ આ કાળમાં શ્રી સૌભાગ્યભાઈએ પણ ભગીરથની જેમ ભક્તિ કરી અને શ્રીમદ્જીને રીઝવ્યા. તેઓના આત્માનુભવમાંથી આ શાસ્ત્રરૂપ ગંગાનું અવતરણ થયું અને જન-જનના માનસપર વહાવ્યું. આમ સૌભાગ્યભાઇ જેવા સુપાત્ર જીવના નિમિત્તે આપણે આ શાસ્ત્રને પામી શકયા છીએ.

આવા મહાન્ શાસ્ત્રનો માત્ર સ્વાધ્યાય જ કરી લેવાથી શું વળે? પરંતુ આ શાસ્ત્રના હાર્દને પામવું છે તો એને અંતરમાં ઊતારવું પડશે. તે માટે પ્રબળ પુરુષાર્થ જોઈએ. અન્યથા અંતર અનુભૂતિ થતી નથી. પરને સદંતર ભૂલી જઇશું ત્યારે જ સ્વને જાગૃત કરી શકીશું સ્વની જાગૃતિ માટે આપણા માર્ગદર્શક કોઇ હોય તો તે સદ્ગુરુ દેવ છે. સદ્ગુરુના શરણ કે સ્મરણ વિના જીવ અધ્યાત્મ માર્ગે આગળ વધી શકતો નથી. અને તેથી જ ભારતીય પરંપરામાં સદ્ગુરુનું માહાત્મ્ય બતાવવામાં આવ્યું છે અહીં શ્રીમદ્જી પણ શાસ્ત્રની શરૂઆત કરતાં પ્રથમ જ સદ્ગુરુને વંદના કરે છે અને પછી જ આગળ વધે છે. હવે આપણે આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રનો પ્રારંભ કરીશું.

જેહ સ્વરૂપ સમજયા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત
સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત...૧

આ ગાથામાં સદ્ગુરુની વંદના રૂપ મંગલાચરણ કર્યું છે. ભારતીય પરંપરામાં કોઇપણ શાસ્ત્ર કે ગ્રંથનો પ્રારંભ મંગલાચરણથી થાય છે. ભારતીય માનસ શ્રદ્ધા-ભાવથી ભરેલું હોય છે. તેથી સંત કોટિના કવિઓ અને લેખકો પોતાના ઇષ્ટદેવના સ્મરણ સાથે જ ગ્રંથ પ્રારંભ કરે. મંગલ શા માટે કરવું ? જે કાર્યની શરૂઆત કરાય છે તે નિર્વિઘ્ને પાર ઊતરે તે માટે જ. કહેવાય છે કે—

સારા કામમાં સો વિઘ્ન

અનેક પ્રકારનાં વિઘ્નો, કાર્ય કરતાં આવવાની સંભાવના છે. અને

મંગલાચરણ કરવાથી વિઘ્નો ટળી જાય છે. કારણ જ્યાં મંગલ શબ્દનો અર્થ કર્યો છે ત્યાં મં એટલે પાપ અને ગલ એટલે ગળી જવું-નાશ થવો. જેનાથી પાપનો નાશ થાય છે તે મંગલ. વળી ઇષ્ટદેવને નમસ્કાર કરવો તે એક પ્રકારનો વિનય છે. અને વિનય તે આભ્યંતર તપ છે, કે જે તપથી કર્મની નિર્જરા થાય છે. પાપો ધોવાઇ જાય છે. અને મંગલા-ચરણનું વિશિષ્ટ મહત્ત્વ તો એ છે કે સદ્‌ગુરુની વંદના કરી, શરૂઆત પામતું શાસ્ત્ર સહજ રૂપે જ ગુરુદેવને સમર્પિત થઇ જાય છે. અને તેથી કર્તાનો અહં ગળી જાય છે. જે અહંકાર જ સૌથી મોટું નડતર છે. આમ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર પણ નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ થાય માટે શ્રીમદ્‌જીએ મંગલાચરણ રૂપે વંદના કરી છે, જેમાં પ્રથમ કહ્યું—

'જેહ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના.'

કયું સ્વરૂપ? જીવે અનેક જન્મોમાં જગતના પદાર્થોને અનંત વાર જાણ્યા છે, જોયા છે. તેને સમજવાની કોશિષ કરી છે. પણ ક્યારેક પોતે કોણ છે? કેવો છે? પોતાનું સ્વરૂપ શું છે? એ જાણવાની કોશિષ કરી જ નથી. જે પદાર્થ જેવો છે તે રૂપે જ તેને જાણવો તે સમ્યગ્ જ્ઞાન. આત્મા એક પદાર્થ છે, તેના સ્વરૂપને માત્ર જાણી લેવું એમ જ નહિ પણ સમ્યગ્ રીતે જાણી લેવું તે જ્ઞાન.

આત્મા ચૈતન્ય સ્વરૂપી છે-જ્ઞાન સ્વભાવી છે, સર્વથી ભિન્ન અને અસંગ છે. આ સમજાય તો શરીરમાં આત્મબુદ્ધિ ન રહે જીવની દેહાત્મબુદ્ધિ એ જ મૂળભૂત ભ્રમણા છે. એ જ ભ્રાંતિ છે, એ જ અજ્ઞાન છે, અને એ જ સૌથી મોટું પાપ છે. એટલું જ નહિ બલ્કે તેજ સર્વ પાપોનું મૂળ છે. જેનાથી આ પરંપરા ઊભી થઇ કે જીવ શરીરને આત્મા સમજીને તેના જ સુખ-દુઃખને પોતાના સુખ-દુઃખ સમજતો રહ્યો અને એવા સુખને પામવા અને દુઃખને ટાળવા પ્રયાસ કરતો રહ્યો, જેમાં પાપકારી પ્રવૃત્તિ જ વધારે થઈ. શરીરનું સુખ એટલે પાંચે ઈંદ્રિયોના વિષયોનું પોષણ, વળી એ વિષયોને મેળવવા ગમે તેટલાં અને ગમે તેવાં પાપો કરતાં પણ જીવ અચકાતો નથી.

પૂછી જુઓ તમારા જ અંતરને! મનને ગમે તે, ઇંદ્રિયોને ગમે તે દેવા માટે આજ સુધી શું નથી કર્યું? હજુ શું નથી કરતા? બધું જ

કંઈ જ બાકી નહિ. ગમે તે કરવું પડે તૈયાર જ. તેમાં ધર્મ-નીતિ કે સદાચાર કંઈ જ આડું ન આવે. પણ તેમ કરતાં જીવ ગાઢાં-ચીકણાં કર્મો બાંધે અને પરિણામે અનંત દુઃખને નોતરે. એથી ઊલટું જો હું આત્મા છું પણ શરીર નથી, મારું સ્વરૂપ વિષય-કષાય રહિત છે. વિષય અને કષાય તે વિભાવ છે. તે મારો સ્વભાવ નથી માટે વિષયો કે કષાયોથી પ્રેરાઈને એક પણ નિંદ્ય-પ્રવૃતિ ન કરૂં. જો જીવ સમજ્યો હોય, આવો પુરુષાર્થ કરતો હોય, આમાં સતત જાગ્રત હોય તો તે પાપ કરે નહિ અને કર્મ બાંધે નહિ, પરિણામે દુઃખ ન ભોગવતાં સુખ અને શાન્તિનો અનુભવ કરે. જેણે પોતાના સ્વરૂપને અંતરમાં અનુભવ્યું છે-વેદ્યુ છે. તેને તેના સુખની ખબર છે, બાકી તો અનંતકાળના પરિભ્રમણમાં ક્યાંય સાચા સુખનો એક છાંટો પણ મેળવી શકાયો નથી, તેથી જ શ્રીમદ્જીએ કહ્યું—

'જેહ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત'

બંધુઓ ! જે સમજ્યા તે તરી ગયા. ન સમજ્યા તે ભટકતા રહ્યા વ્યવહારમાં પણ ન સમજે તે અનાડી કહેવાતો હોય તો આધ્યાત્મિક માર્ગે જે ન સમજે તેને કેવા કહેવાય ? વ્યવહારની અણસમજ તો અહીં પૂરતું થોડું જ દુઃખ આપશે પણ જો આત્મ-માર્ગે સમજણ નહિ આવે તો અનંત અનંત દુઃખો ભોગવ્યા છે અને હજુ ભવિષ્યમાં ભોગવવા પડશે.

જો હવે ભવમાં ભટકવું ન હોય, અનંત દુઃખના દાવાનળમાંથી બહાર નીકળવું હોય તો નિજ-સ્વરૂપને સમજ્યા વિના છૂટકો જ નથી. આજ નહિ તો કાલ, જ્યારે સમજશું ત્યારથી જ આપણી મંઝિલનો માર્ગ ટૂંકો થવા માંડશે. માટે જ શ્રીમદ્જી આગળ કહે છે—

'સમજાવ્યું તે પદ નમુ'

જેમણે આત્મસ્વરૂપ સમજાવ્યું, તેમને નમસ્કાર કરે છે. કોણ સમજાવી શકે ? જે ખુદ સમજ્યા છે, તે. જેઓએ આત્માનુભવ કર્યો છે. સ્વરૂપને પામી તેમાં સમાઈ ગયા છે. નિજાનંદની અનુભૂતિ કરી છે તેવા સત્પુરૂષ જ સાધકને સાક્ષાત્કાર કરાવવાનું પ્રત્યક્ષ અવલંબન બને છે. બાકી બધું જ પરોક્ષ છે. આવી દશા જેમણે પ્રાપ્ત કરી છે તે જ

સદ્‌ગુરુનું પદ પામી શકે છે. માટે જ એવા પદને નમસ્કાર અહીં થયો છે. વળી તે સદ્‌ગુરુની દશાને વધુ સ્પષ્ટ કરવા શ્રીમદ્‌જી એ વિશેષણો આપે છે :—

' શ્રી સદ્‌ગુરુ ભગવંત '

શ્રી અર્થાત્ લક્ષ્મી. જેઓ લક્ષ્મી-સંપન્ન છે. કઈ લક્ષ્મી ? તમે બધા પણ લક્ષ્મી-સંપન્ન છો. લાખો-કરોડોના માલિક છો. તો તમે પણ સદ્‌ગુરુ ખરા ને ? નહિં ? અરે ! તમે તો આ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવા માટે આત્મ-લક્ષ્મી ગુમાવી બેઠા છો, આત્મ-ગુણોનો ઘાત કરી રહ્યા છો. અહીં તો જેમણે આત્માની જ્ઞાન-દર્શનાદિ ઋદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી છે તે શ્રી સંપન્ન છે. અને વાસ્તવિક લક્ષ્મી પણ આ જ છે. બાકી બધું ધૂળ છે. જેમણે પોતાના સત્‌ને પ્રાપ્ત કરી લીધું છે. સત્ એટલે આત્મા. સત્ એટલે સંસાર નહિ, ધન નહિ. તમારે મન સત્ એટલે શું ? ધન ? પણ ધન ગમે તેટલું પામ્યા પછી પણ સદ્‌ગુરુ બની શકાતું નથી. બંધુઓ ! સદ્‌ગુરુ તો તે જ કે જેમણે સત્‌નો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે, પોતે પોતાને પામ્યા છે એવા સદ્‌ગુરુને 'શ્રી' ની ઉપમા લાગે છે.

ભગવંત-જેના અનેક અર્થ થાય છે, અહીં ભગવંત એટલે ભાગ્ય-વાન્, જેમણે શુભ યોગે કરી પુણ્યનો રાશિ એકઠો કર્યો છે. ભગવંત એમને એમ નથી બની જવાતું. જેની પાસે પુણ્યના થોક ના થોક છે અને એ પુણ્ય પોતાની આત્મ-વિશુદ્ધિ માટે અનુકુળતા કરી આપે તથા પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય, અન્ય જીવોને માર્ગ બતાવવાનું સામર્થ્ય ધરાવે. આમ જે પોતે તરે અને બીજાને તારે તે ભગવંત. તિન્નાણું-તારયાણું એટલે કે જેઓ પોતે પહેલાં તરીને તીર થઈ જાય તે જ ડૂબતાને તારી શકે છે. શ્રીમદ્‌જીએ આવા શ્રી અને ભાગ્યથી યુક્ત એવા સદ્‌ગુરુને અહીં પ્રણામ કર્યા છે.

આમ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર શરૂ કરતાં શ્રીમદ્‌જી નમ્રભાવે સદ્‌ગુરુના ચરણોમાં વંદન કરી અનુભૂત આત્મસ્વરૂપને સમજાવવાનો પ્રયાસ કરે છે.

આત્માને જાણવા, જોવા, ઓળખવાની આરાધના કરવા માટે જ આપણા પૂર્વાચાર્યોએ પર્વોનું નિર્માણ કર્યું છે આજનો ચાતુર્માસિક પાખીનો દિવસ પણ એ માટે જ છે કે આજે પ્રતિક્રમણ દ્વારા, આલોચના દ્વારા,

આપણે સહુ આત્મનિરીક્ષણ કરીએ, આપણામાં રહેલા રાગ–દ્વેષ–કષાયોને જાણીએ, તેના એકરાર કરીએ અને પશ્ચાત્તાપના જળ વડે તેને ધોઈએ. સાથે સાથે યથાશક્તિ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, દાન, શીલ અને ભાવની આરાધના કરીએ. શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રમાં કહ્યું છે—

'બલં થામં ચ પેહાએ સદ્ધા મારૂગ્ગ મપ્પણો.'

તારી જેટલી શારીરિક માનસિક અને આધ્યાત્મિક શક્તિ હોય તે શક્તિને જરાપણ છુપાવ્યા વિના, થાય તેટલી આરાધના કરી લેજે આ આરાધના દ્વારા 'હું આત્મા છું' એનો દૃઢ નિર્ણય હૃદયપટલ પર અક્ષરાંકિત થઈ જવો જ જોઈએ. શ્રીમદ્જીના શબ્દોમાં–

"રે આત્મ તારો, આત્મ તારો શીઘ્ર એને ઓળખો,
સર્વાત્મમાં સમદૃષ્ટિ ઘો, આ વચનને હૃદયે લખો."

આ મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે. આને સર્વ રીતે સમજીશું. તો જ આત્મસિદ્ધિના હાર્દને પામી શકીશું. હાર્દને પામવું તે માત્ર બુદ્ધિની જ સમજ દ્વારા નહિ પણ 'હું આત્મા છું' અને પછી તો—

"जे एगं जाणइ से सव्वं जाणई ।"

એવો ભાવ, એવી શ્રદ્ધા આત્મ સ્પર્શી બને, જે પોતાને જાણે છે. તે સર્વને જાણે છે.

બંધુઓ ! આજના પ્રથમ દિવસે જ હું તમારી પાસે ગુરુદક્ષિણા માગી લઉં તો તે અનુચિત નહિ જ કહેવાય. કે આપણી આ ચાર મહિનાની આરાધના તમો સહુ 'હું આત્મા છું' ની આસપાસ જ કરશો. અને ચાતુર્માસના અંતે હું તમારા સૌમાં એ જોવા ઈચ્છું છું કે તમારા રોમે-રોમ માં 'હું આત્મા છું' 'હું આત્મા છું' નો દિવ્ય ધ્વનિ ગુંજતો થાય.

અહીં અમો ચાર મહિના માટે આવ્યા છીએ તે આરાધના કરવા અને કરાવવા. આજથી શરૂ થતી આ સાધના કારતક પૂનમ સુધી ચાલશે, આપણો જ્ઞાનયજ્ઞ ચાર મહિના સુધી અખંડ ચાલશે. તેમાં આપણે સહુ આપણા વિષય–કષાય, રાગ–દ્વેષ, વાસના–વિકૃતિઓ હોમી દઈને નિર્મળ બનીએ. શુદ્ધ બનીએ.

આ આત્મવિશુદ્ધિ માટે જ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની ચર્ચા આપણે કરવી છે. હવે પછીની ગાથામાં આગળ શું ભાવ બતાવ્યા છે તે અવસરે કહેવાશે.

વર્તમાન આ કાળ...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે. આ ત્રિરત્નની આરાધના સ્વનો નિર્ણય કરવા માટે છે.

આ જીવે પરના નિર્ણયમાં અનંત ભવો ગુમાવ્યા છે. સ્વ એટલે ચૈતન્ય અને પર એટલે જડ. ચૈતન્યની શોધ જીવે કરી નહીં અને જડની શોધ માટે, તેનાં ઊંડામાં ઊંડાં રહસ્યો પામવા માટે કેટલી મહેનત! તમને ખ્યાલ છે કે એક વૈજ્ઞાનિક, જગતનાં રહસ્યોને જાણવામાં પોતાની આખીયે જીંદગી ખર્ચી નાખે છે. લેબોરેટરીમાં કામ કરતો સાયન્ટીસ્ટ, રાત–દિવસ એક કરે છે. ઊંઘ અને આરામ હરામ કરે છે. ખાવા–પીવાનું ભાન તેને રહેતું નથી. આટલો પુરુષાર્થ માત્ર જડ જગતને જાણવા માટે જ છે. કારણ તેનો રસ, તેની રુચિ જડમાં છે.

પ્રત્યેક જીવ કાંઈને કાંઈ મહેનત કરતો જ હોય છે. બધાંને કંઇક પામવું તો છે જ. પણ જેવી જેની રુચિ. જેની આત્મા વિષે રુચિ હશે તે આત્માની શોધ કરે. અને જેને ભૌતિક સંસારની રૂચિ હોય તે ઇંદ્રિયજન્ય વિષયોને શોધવા–મેળવવામાં જીવન નષ્ટ કરી દે. જડની શોધમાં દુનિયાનું ભાન ભૂલી જાય. તેના એટલા ઊંડાણમાં જાય કે પોતે ક્યાં છે તેની તેને ખબર ન રહે.

બંધુઓ! એવા પણ બાળકો આપણે જોયા છે કે તેના હાથમાં એક નવું રમકડું આવે તો તેના એક એક parts એ જુદા કરી નાખે. પાછા તેને ફીટ કરે. વળી તેને જુદા પાડે. અને તેની એક એક રચનાને જાણવા

પ્રયાસ કરે. ત્યારે એ બાળકનાં મા-બાપ એમ કહેતાં હોય કે મારો દિકરો તો ભવિષ્યમાં મોટો એન્જીનીયર થશે. અને ગર્વ લે. અને ખરેખર ગર્વનો વિષય પણ ખરો. પરંતુ બાળકની આ વૃત્તિને માત્ર ભૌતિક ઉપયોગિતા તરીકે જ નહીં પણ આત્મિક ભાવનાના ત્રાજવાથી તોલીએ તો એ બતાવે છે કે જીવમાં કોઈપણ પદાર્થના ઊંડાણમાં જવાની શક્તિ છે.

જેમ જડની રુચિ જડના ઊંડાણ સુધી લઈ જાય છે, તેમ જો ચૈતન્યની રુચિ જાગે તો જીવ ચૈતન્યના ઊંડાણ સુધી પણ જઇ શકે છે, પોતે પોતાના સ્વરૂપને પામી શકે છે. અને સર્વ દુઃખોનો અંત આણી શકે છે. પણ શાસ્ત્રના પ્રારંભે જ શ્રીમદ્જીએ કહ્યુ કે—

'જેહ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત'.

જીવે બધું જ કર્યું. બધાં જ ઊંડાણોને માપવાનો પ્રયાસ કર્યો. પૃથ્વીનાં પેટાળો ભેદી નાખ્યાં, સમુદ્રનાં ઊંડાણને માપ્યાં, આકાશના અંતરને વીંધી નાખ્યું, અવકાશયાનો બનાવ્યાં, જે શબ્દની ગતિથી પણ વધારે ઝડપથી દોડી શકે છે. અણુ અને પરમાણુની શક્તિને પણ જાણી લઈ, -માપી લઈ-નાથી લઇ જીવન વિષે તેની ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરી પણ પોતે પોતાના સ્વરૂપને પામવાનો પ્રયાસ ન કર્યો. પોતાના ઊંડાણમાં જવાની જરૂરત તેને ક્યારેય ન જણાઈ. અને તેથી આખાયે બાહ્ય વિશ્વને જાણનારો, પોતાને ન જાણી શકયો. પરિણામે અનંત દુઃખ ભોગવ્યું અને હજુપણ સ્વરૂપથી જેટલો દૂર રહેશે તેટલો વધુ દુઃખ ભોગવશે. આખરે તો નિજ સ્વરૂપ જાણ્યા વિના દુઃખનો અંત જ નથી અને સાચું સુખ પામવા માટે સમસ્ત વિશ્વ જે બે દ્રવ્યોમાં વિભાજિત થયેલું છે તે બન્ને દ્રવ્યો ચૈતન્ય અને જડના-મૂળ-ભૂત સ્વરૂપને, તેના ક્ષણ-ક્ષણના પલટાતા પર્યાયને જાણવા અતિ અતિ આવશ્યક છે.

જડ દ્રવ્ય પણ પરિણમનશીલ છે. પળે પળે પલટાવું તે તેનો સ્વભાવ છે. જેની આપણને જાણ જ નથી. અને તેથી જ જડની પરિણતિના કારણે જીવનમાં અનેક દુઃખો આપણે માની લીધાં છે. જડનો સ્વભાવ સડન, પડન, ગલન, વિધ્વંસનનો છે. અને તે થાય જ, તેને કોઇ રોકી શકે નહી, આ સમજણ જો ઊંડી હોય તો કોઇપણ જડ પદાર્થના તૂટવા-ફૂટવાથી દુઃખ થાય નહિ. અરે! એટલું નહિં પણ

બંધુઓ ! ગમે તેવા પ્રિયસ્વજનનું મૃત્યુ પણ દુઃખનું કારણ ન બને ! કારણ જેને જાણ છે અને તેમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે કે કોઈનું પણ, ક્યારેય પણ મૃત્યું થવું તે જડ અને ચૈતન્ય બંન્નેનાં તે–તે પ્રકારનાં પરિણમન સિવાય બીજું કશું નથી. આત્માની તે દેહમાં રહેવાની પર્યાય પૂરી થઈ અને દેહનાં જડ–પરમાણુઓની પણ દેહ રૂપ પર્યાય પૂરી થઈ. તેથી હવે એ પર્યાયમાં પરિવર્તન આવે જ. તો પર્યાયનું પરિણમન સમયે –સમયે થઇ જ રહ્યું છે. જે બહુ જલ્દી આપણા જોવામાં આવતું નથી. પણ મૃત્યુ થયું તે દૃષ્ટિએ ચડે તેવું પરિણમન છે. તો આ પરિમણમનનો શોક શો ? આમ જે ઘટનાને સામાન્ય સ્થૂલ બુદ્ધિ, અતિ દુઃખનું કારણ માને છે, તે સ્વરૂપના જાણકારને દુઃખરૂપ બને જ નહીં.

મૃત્યુ દુઃખનું કારણ બને છે તે માત્ર આપણી મોહબુદ્ધિ તથા સ્વાર્થબુદ્ધિ. જો કોઇપણ વ્યક્તિમાં રહેલા આપણા મોહ અને સ્વાર્થને તેનામાંથી ખેંચી લઈએ તો દુઃખ સમાપ્ત થઇ જાય છે. જગતમાં રોજ હજારો માનવો મરે છે તેનું આપણને લેશમાત્ર દુઃખ નથી. કારણ ત્યાં મોહ અને સ્વાર્થબુદ્ધિ જ મરણથી પણ વધુ ભયંકર છે. એ મોહ અને સ્વાર્થને તોડવા માટે જડ અને ચૈતન્ય બન્નેના સ્વરૂપને જાણવું જરૂરી છે. અને એ સ્વરૂપને સમજ્યો તેનું દુઃખ ગયું.

મંગલાચરણમાં આટલું કહ્યા પછી શ્રીમદ્જી આ શાસ્ત્રનો હેતુ શું છે તે બતાવતાં કહે છે–

"વર્તમાન આ કાળમાં, મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ,
વિચારવા આત્માર્થીને, ભાખ્યો અત્ર અગોપ્ય...." ૨

શ્રીમદ્જીની હયાતિના સમયને વર્તમાન ગણવો કે આજના વૈજ્ઞાનિક યુગને વર્તમાન ગણવો ? અહીં એ રીતે સમજવાનું છે. એક તો ચોથો આરો પૂરો થઈ આ પાંચમો આરો ચાલે છે, અને આ વર્તમાનમાં ભરતક્ષેત્રમાં મોક્ષનો લોપ બતાવવામાં આવ્યો છે એટલે કે ભરતક્ષેત્રથી વર્તમાનકાળે કોઈ મોક્ષે જશે નહિ.

વર્તમાન આ કાળમાં– શ્રીમદ્જીનો સમય ગણીએ તો પણ તે કાળમાં શ્રીમદ્જીએ જોયું હશે કે લોકો જડની સાધના પાછળ પડયા

છે, વૈભવ-વિલાસમાં રાચે છે આજથી લગભગ ૯૦-૧૦૦ વર્ષ જૂના ભારતની કલ્પના કરો. ત્યારે જમીનદારશાહી હતી. નાનાં-નાનાં રાજ્યો અને રાજાઓ હતા. તેઓ પોતાના જ ધન-વૈભવ, વિલાસ અને શાન-સત્તા માટે જ જીવન જીવતા હતા, તેમાં જેમને સમજદાર ગણીએ, તેઓ પણ મોક્ષમાર્ગને જાણવા છતાં એ તરફ જવા માગતા ન હતા.

અને આજે ૯૦ વર્ષ બાદ આપણે કયા કાળમાં ઊભા છીએ ? આ નેવું વર્ષમાં માણસે પૃથ્વીનાં પેટાળો ફોડ્યાં, આકાશ-અવકાશનાં રહસ્યો શોધ્યાં અને સહુથી ભયંકર શોધ કરી અણુ-પરમાણુ બોમ્બની, શક્તિ વધવા સાથે પરસ્પરનો વિશ્વાસ ખોયો અને બબ્બે વિશ્વયુદ્ધો થયા પછી વિશ્વ વિનાશના ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધના ભણકારા હેઠળ સતત ભયભીત થઈને માણસ જીવી રહ્યો છે. એમાં પણ આશ્ચર્ય છે કે શરીર સુખનાં, મનોરંજનનાં સાધનો મેળવવા છતાં તેને શાંતિ-સંતોષ નથી. નયનરંજન માટે સિનેમા, ટી. વી. છે. ગરમીથી બચવા માટે કૂલર એર-કન્ડીશનરો છે. ચાલવાની તસ્દી ન લેવી પડે માટે કારો છે. કબીરજીના શબ્દોમાં- બે ગજ જમીનની જરૂરવાળા માણસ પાસે વિશાળ બંગલાઓ છે. પણ તેને સુખ છે? શાંતિ છે? નથી. વિચારો તો ખરા! વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ બન્ને દૃષ્ટિએ લોકો પાસે ઘણું હોવા છતાં, જે નથી તેના વિચારે સુખ નથી. શાંતિ નથી. પણ એ સુખ અને શાંતિ ક્યારે મળે? જયારે આત્માની પીછાણ કરીએ? ત્યારે, પોતાના સ્વરૂપને-નિજ-સ્વરૂપને, આત્મ સ્વરૂપને ઓળખીએ ત્યારે.

આત્માને ઓળખવાની શરૂઆત એટલે મોક્ષમાર્ગનો આરંભ.

આ કાળમાં મોક્ષમાર્ગ શું છે? તેની સમજણ મોટા ભાગના લોકોને નથી. જાણે મોક્ષમાર્ગ ભૂંસાઈ ગયો હોય-લોપ થઈ ગયો હોય તેવું લાગે છે. પહેલાં તો એ સમજી લઈએ કે જ્ઞાનીઓએ મોક્ષ માર્ગ કોને કહ્યો છે? શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૮મા અધ્યયનની બીજી ગાથામાં શ્રીપ્રભુએ ફરમાવ્યું છે કે—

नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा ।
एस मग्गुत्ति पन्नत्तो, जिणेहिं वरदंसिहिं ॥२॥

તેમજ

ज्ञान क्रियाभ्यां मोक्षः।

અને

सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्राणि मोक्षमार्गः १।१

અહીં મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપરૂપ મોક્ષ માર્ગ કહો. જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સમન્વય તેને મોક્ષ કહો અથવા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રના સમન્વયને મોક્ષ કહો તે બધું એક જ છે. આવા યથાર્થ મોક્ષમાર્ગની સમજણ આજે લોપ થઇ ગઇ છે.

જેમ ગામડાના ધૂળિયા રસ્તે પડેલી પગદંડી તે આવવા-જવાનો માર્ગ છે અને વંટોળના કારણે અથવા ચોમાસામાં વરસાદથી થયેલા કીચડના કારણે પગદંડી ભૂંસાઈ જાય છે. હંમેશાં કેડી દેખાતી નથી પણ હવા કે વરસાદનું તોફાન શાંત થતાં માણસોનું આવાગમન ચાલુ થાય છે અને તે પગંદડી ફરી પાછી બની જાય છે. અનંત તીર્થંકરો દ્વારા બતાવેલ આ મોક્ષમાર્ગ જીવને સૂઝતો નથી. કારણકે જીવ સાંસારિકતાના તોફાનમાં ફસાયેલો છે. રાત અને દિવસ સંસારના જ વિચારો. દિવસે જે વિચારો છો અને રાત્રે સ્વપ્નમાં જે જુઓ છો તે સંસાર સિવાય બીજું શું હોય! અરે બંધુઓ! અહીં બેઠા હો, પ્રવચન સાંભળતા હો, ત્યારે પણ માથામાં જે વિચારો ઝબકી જાય છે તે સાંસારિકતાના કે અધ્યાત્મના? અધ્યાત્મ ભાવોને જાગૃત કરે એવી વાણી સાંભળતાં પણ જો માથામાંથી સંસાર ખસતો ન હોય તો સંસારની જાળમાં લેપાયેલા હો ત્યાં સંસારના વિચારો સિવાય બીજી અપેક્ષા શું રખાય?

વળી જેવા વિચારો એવી વાણી. એક આખાયે દિવસની બોલાયેલી વાણીને તપાસી જજો કે તેમાં સંસારના ભાવે બોલાયેલ વચનો વધારે હતાં કે આત્મા-પરમાત્માની શ્રદ્ધા-ભક્તિના ભાવે વધુ વચનો નીકળ્યાં હતાં? અને પ્રવૃત્તિ પણ તે જ. દિવસભર થતી પ્રવૃત્તિમાં લક્ષ્યસ્થાને કાં તો પોતાની જાત, કાં તો પત્ની અને પરિવાર અને કાં તો સામાજિક પ્રતિષ્ઠા કહો- આ સિવાય આત્મા અર્થે કંઈ પ્રવૃત્તિ કરી ખરી?

સમ્યગ્દર્શનના બદલે અભિમાનનું પ્રદર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાનના બદલે મોહ અને સ્વાર્થનું ભાન તેમજ સમ્યગ્ચારિત્રના બદલે તૃષ્ણાની માયા જ્યાં હોય ત્યાં મોક્ષમાર્ગ ક્યાંથી સુઝે? જ્ઞાન શુષ્ક બને છે; ક્રિયા જડ પરિપાટી બને છે, પછી મોક્ષમાર્ગ ક્યાંથી દેખાય? જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર ઉપર; મિથ્યાભિમાન, સંસાર દર્શન તેમજ ભોગ-વિલાસનાં જાળાં બાઝયાં છે અને તપ, જે આત્માને નિર્મળ કરે છે, તેમાં પણ ઘણીવાર કેટલો આડંબર થાય છે?

આમ સમગ્ર પ્રકારે જોતાં મન, વાણી અને દેહ સાંસારિકતામાં જ તરબોળ છે. સાંસારિકતાનાં પ્રચંડ તોફાન અંદરમાં ઉઠયા જ કરે છે. મોહ-મેલના કીચડથી આત્મા અવરાઈ ગયો છે તેથી જ મોક્ષમાર્ગ સુઝતો નથી.

આ માર્ગ જીવને ક્યારે સુઝે? કે જ્યારે તેના અંતઃકરણમાં સંસાર-વૃદ્ધિના ભાવોને સ્થાને સંસારને પરિમિત કરવાના ભાવો સ્થિર થાય. પછી ભલે એ ગૃહસ્થાશ્રમમાં હોય, પણ એના ભાવો એને માર્ગે ચડાવી દે.

ભરત ચક્રવર્તિ છ ખંડને જીતી વિજયમાળ વરીને પાછા ફરી રહ્યા છે. વિજયનો ગર્વ તન-મન પર સવાર થઈ ગયો છે. એ જ ગર્વિષ્ટ પગલે ઋષભકૂટ પર્વત પર આવે છે. ગ્રંથકારો કહે છે કે દરેક ચક્રવર્તિ વિજયી બનીને પ્રથમ આ સ્થાનપર આવે, ત્યાં રહેલી શિલા પર પોતાનું નામ પોતાના હાથે જ ટાંકે અને પછી જ પોતાની રાજધાનીમાં પ્રવેશ થાય. ભરત પણ આ સ્થાને આવ્યા. નામ લખવું છે. શિલા પર નજર પડે છે, ત્યાં તો એક અક્ષર લખવાની પણ જગ્યા નથી. વિચારે ચડે છે શું કરવું? તત્ક્ષણ ઉપાય મળી ગયો. ભૂતકાળના બધા જ ચક્રવર્તિઓનાં નામ લખાયેલાં હતાં તેમાં જે છેલ્લા ચક્રવર્તિનું નામ હતું તે ભૂંસી નાંખી પોતાનું નામ કંડારી દીધું. ફરી ફરીને નામ નિહાળે છે અને ગર્વની માત્રા વધે છે. અહા! યુગ-યુગ સુધી આ સુવર્ણ અક્ષરે કોતરેલું નામ અહીં રહેશે, અને અનેક યુગો સુધી, લાંબા કાળ પર્યંત જગ જાણતું રહેશે કે ભરત નામનો સમર્થ ચક્રવર્તિ આ ભૂમિમાં થઈ ગયો. મારૂં નામ "यावत्चन्द्र-दिवाकरौ" અમર રહેશે.

આમ વિચારતો તે આગળ ડગ ભરે છે ત્યાં જ અચાનક એક સુવિચાર ઝબકી જાય છે. પોતાની પામરતાનો ખ્યાલ આવે છે. ક્યાં ચૂક્યો તેનું ભાન થાય છે. એ પોતાની જાતને જગાડે છે. હે ભરત! તું ભાન ભૂલ્યો, આજે તારું નામ લખી તું ફુલાય છે પણ તેં જેમ આગળનું નામ ભૂંસી નાખ્યું તેમ તારા પછી આવનાર ચક્રવર્તિ તારું નામ નહીં ભૂંસે? ક્યાં સુધી આ નામ રહેશે? જે નાશ પામનાર છે તેના માટે તેં આટલાં યુદ્ધ કર્યાં? આટલાં લોહી વહેવડાવ્યાં? અને પોતાનું મન જ પોતાને ડંખે છે. ત્યાંથી બહાર નીકળતાં પહેલાં જ આંખમાંથી આંસુ સરવા માંડે છે. અને એ આંસુઓ અંતરમાં પડેલા સંસાર ભાવને ધોઈ નાખી ત્યાં અનાસક્તિનાં બીજ વાવે છે. અને પછી આખુંયે જીવન અનાસક્ત ભાવે નિર્લેપ ભાવે જીવે છે. પરિણામે ગૃહસ્થાશ્રમી હોવા છતાં 'કેવળ' ને વરે છે. બંધુઓ! વિચારો—જીવમાં પડેલી પાત્રતા કેવી જાગી ગઈ! અને જે ભવમાં આટલાં યુદ્ધો ખેડયાં હતાં એ જ ભવમાં આ પાત્રતાએ મોક્ષ અપાવ્યો.

જ્યારે આપણે આપણા જ આસક્તિ ભાવના કારણે મોક્ષ માર્ગને લોપી નાખ્યો છે અને ઊંધા માર્ગે ચડી ગયા છીએ. અરે! કેટલાક તો એવું સમજી બેઠા છે કે આ ભવમાં મોક્ષ નથી તો ધર્મ શા માટે કરવો? જ્યારે, જે કાળે, જે ક્ષેત્રે, મોક્ષ મળવાની સંભાવના હશે ત્યારે ધર્મ કરીશું. પણ બંધુઓ! એવું ન વિચારો. પુરુષાર્થ કરો. કરેલો પુરુષાર્થ ક્યારેય પણ વ્યર્થ જતો નથી. આ ભવે નહીં તો ત્રીજે ભવે મોક્ષ થાય એવો જબ્બર પુરૂષાર્થ કરી લો. અરે! ત્રીજે નહીં તો ૧૫ મે ભવે. અને ૧૫ મે ભવે નહીં તો પછી પણ પુરુષાર્થ તો અત્યારથી કરવો જ રહ્યો. આપણા અંતરમાં એવી ભાવના જગાડીએ કે ભલે આ ભવે મારો મોક્ષ ન થાય પણ મોક્ષની નજીક પહોંચવાની પાત્રતા કેળવવા માટે જે કરવું જરુરી છે એ જેટલો પુરુષાર્થ માગે છે એ તો કરી લઉં. બસ—આવી ભાવના જાગૃત કરવાની જરૂર છે.

'जो जागत है वो पावत है'

જેને આત્માર્થ જગાવવો છે, જેને આત્મદર્શન કરવું છે, તેના માટે

જ 'ભાખ્યો અત્ર અગોપ્ય' મોક્ષમાર્ગ જેવો છે તેવો સ્પષ્ટ, કંઈ પણ છુપાવ્યા વિના આ શાસ્ત્રમાં શ્રીમદ્જી વર્ણવે છે. શાના માટે ?

વિચારવા આત્માર્થીને

જીવનના બીજા વિચારો તો બહુ કર્યા પણ આત્માના અર્થે વિચારવાની ફુરસદ તો શું, પણ જીવને ખબર જ નથી કે મારે આત્મા વિષે, તેના હિત-અહિત વિષે, તેના સ્વભાવ અને વિભાવ વિષે કંઈક વિચારવું જરૂરી છે. જીવનનું કોઈપણ કામ વગર વિચાર્યે કરતા નથી. બહુજ લાંબી વિચારણા પછી જ અમલમાં લાવો છો. અરે ! કોઈ કામ બરાબર ન થાય તો કરનારને આપણે ઠપકો આપીએ છીએ કે આમ વગર વિચાર્યે કામ કેમ કરે છે? જ્યારે આત્મક્ષેત્રે કરાતો ધર્મ અને ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો વગર વિચાર્યે, વગર સમજણે કરીએ છીએ. રૂઢિથી દોરવાઈને જ ચાલીએ છીએ. પણ કરાતો ધર્મ આત્માનું હિત સાધી શકે છે કે નહિ? આત્મશુદ્ધિ થાય છે કે નહિ? તે ક્યારેય વિચારતા નથી. અહીં—

"વિચારવા આત્માર્થીને"

આ પદ કહીને શ્રીમદ્જી કહેવા માગે છે કે ધર્મ આચારમાં ઉતાર્યા પહેલાં વિચારમાં ઉતારવો જરૂરી છે. ધર્મ વિચારમાં જાગતો હશે, વિચારમાં વણાઇ ગયો હશે તો એ યથાર્થ રૂપે તેમજ સહજતાથી આચારમાં ઉતરી શકશે, વિચારપૂર્વકના ધર્મને આચારમાં ઉતારવા મહેનત નહીં કરવી પડે. એક કલાકનું સામાયિક જેવું અનુષ્ઠાન કરવું હોય તે પહેલાં થોડી મિનિટો કે થોડી સેકન્ડો એ વિષે વિચાર કરો છો ? સામાયિક એટલે શું ? કેવી રીતે કરવી ? શા માટે કરવી ? જો આ પ્રશ્નોનો ઊંડો વિચાર કરી અંતરમાંથી જ તેના ઉત્તરો ઊગવા દઈએ તો પછી એ સામાયિક કરવાનો આનંદ જુદો જ હશે. અને પછી એવા જીવને પોતાને પામવા માટેની તાલાવેલી લાગશે. વ્યાકુળતા ઉત્પન્ન થશે. સંસારના કોઈપણ પદાર્થને પામવાની જે અને જેટલી વ્યાકુળતા જાગી નથી એથી વિશેષ વ્યાકુળતા આત્મા માટે જાગે તેવા આત્માર્થી આત્માને પામી શકે.

એક બ્રાહ્મણ યુવાન, જે કંઇક વિચારક હતો-ભણેલો હતો. ધર્મ અને આત્મામાં શ્રદ્ધા ધરાવનાર હતો. તે એક વખત એક સાક્ષાત્કારી

સંત પાસે ગયો, જઈને પ્રણામ કરી વિનયપૂર્વક પોતાની ભાવના વ્યક્ત કરતાં કહ્યું :

"મહારાજ ! આપની ખ્યાતિ સાંભળી આપની પાસે આવ્યો છું મારે આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરવો છે. કરાવશો ?"

સંત અનુભવી હતા. તેઓએ યુવાનની વાણી અને ચહેરાના ભાવ વાંચી લીધા. ખરેખર લગની લાગી છે તેવો જીવ છે. તેઓએ પ્રેમથી બાજુમાં બેસાડયો અને પોતાના કાર્યમાં પરોવાઈ ગયા. ચાર-છ કલાક એમ જ વીતી ગયા. સંત પ્રથમ તો તેની સમતાની કસોટી કરે છે. અને જ્યારે યુવાન એ કસોટીમાંથી પાર ઊતર્યો એટલે તેને થોડે દૂરની એક મોટી નદી પાસે લઈ જાય છે. નદીએ પહોંચ્યા પછી તેનો હાથ પકડી સંત કહે છે-

"ચાલ બેટા ! આપણે જરા નદીના પાણીથી પહેલાં પવિત્ર થઈએ."

યુવાન ચાલ્યો. તે સમજ્યો કે આત્મસાક્ષાત્કાર કર્યા પહેલાં આવી વિધિમાંથી પાસ થવાનું હશે. નદીમાં ચાલ્યા જાય છે. પાણીનું ઊંડાણ વધવા માંડયું. કમર સુધી પાણી હતું તે છાતી સુધી આવ્યું. સંતે હાથ પકડયો છે ને એ તો આગળ વધતા જ જાય છે. ત્યાં તો પાણી નાક સુધી પહોંચ્યું. યુવાન સમજ્યો બસ હવે આગળ વધવાનું નહીં હોય પણ સંત તો જાણે જમીન પર ચાલતા હોય એટલી જ સ્વસ્થતાથી આગળ વધી રહ્યા છે. ને માથોડું પાણી આવ્યું. યુવાન ડૂબવા લાગ્યો. બે ડગલાં આગળ વધી સંતે તેની ચોટલી પકડી લીધી ને ત્રણવાર તેના માથાને પાણીમાં ડૂબાડયું ને ત્રણવાર બહાર કાઢયું. યુવાન અકળાઈ ઊઠયો ત્રાહિ-ત્રાહિ પોકારી ઊઠયો. ગુંગળામણ અનુભવવા લાગ્યો. હદ આવી ગઈ ! સંતે તરત જ યુવાનને ઊંચકી ખભા પર નાખ્યો અને નદીની બહાર કિનારે આવી ગયા. પેલો પાણી પી ગયો હતો. ઊંધો લટકાવી પાણી કઢાવી નાખ્યું. કિનારે સૂવરાવ્યો. થોડીવારે યુવાન સ્વસ્થ થયો.

સંતે પૂછયું : "બેટા ! શું થાય છે ?"

યુવાન કહે : "મહારાજ ! મોતની નજીક જઈ પાછો આવ્યો."

"એમ ? અચ્છા, બતાવ તો જે વખતે ડૂબી રહ્યો હતો ત્યારે કોણ કોણ યાદ આવ્યું ?"

"કોઈ નહીં"

"કેમ ?" તારી પત્ની તથા બાળકો નથી ? મા-બાપ નથી ? સ્વજન મિત્રો નથી ?"

"મહારાજ ! બધાં જ છે."

"તો કોઈ યાદ ન આવ્યાં ?"

"ના, મહારાજ ! માત્ર એક જ વિચાર હતો કે હવે આમાંથી છૂટું તો જ બચીશ, નહીં તો મરીશ. બસ, કેમ જીવતો રહું એ જ એક વિચાર હતો. અને મહારાજ ! ખરૂં કહું ? બહુ વ્યાકુળ થઈ ગયો હતો."

ત્યારે સંત કહે છે :

"ભાઈ ! એક નાશવંત જીવનને બચાવવા માટે જેટલી વ્યાકુળતા થઈ એ સમયે બધાં હોવા છતાં કોઈ યાદ ન આવ્યાં. માત્ર એક તું જ રહ્યો હતો. તને એમ લાગ્યું હશે કે અત્યારે આ વિશ્વમાં બીજું કોઇ નથી. બસ, આત્માને પામવા માટે આવી વ્યાકુળતા જન્મે, બધું જ વિસરાઈ જાય, સહુ સંબંધો અંતરથી અળગા રહે ત્યારે જ આત્મ-સાક્ષાત્કાર થઇ શકે. એ વિના નહીં."

બંધુઓ ! અહીં શ્રીમદ્જી પણ આ ગાથા દ્વારા આપણને એ જ કહેવા માગે છે કે સંસારથી પર થઇ, માત્ર દૃષ્ટિ આત્મા પર જોડાઈ તો જ આત્માને પામવાનો પુરુષાર્થ જાગી શકે છે. પણ એ મોક્ષમાર્ગ સમજાય તો જ. હવે આ માર્ગને નહીં સમજનારા કેવા ભ્રમમાં હોય છે અને કેવા ખોટા માર્ગે સમય અને શક્તિ વેડફી રહ્યા હોય છે તે હવે પછી આગળની ગાથામાં બતાવવામાં આવશે.

ક્રિયા-જડ...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ, અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના મોક્ષમાર્ગને પ્રશસ્ત કરે છે. વિરાધક ભાવને તોડતો જીવ ક્રમે-ક્રમે આરાધક ભાવમાં સ્થિર થતો જાય છે. જો આરાધના સમ્યક્ થાય તો તેનું ફળ સમ્યગ્ જ મળે છે. સમ્યગ્ આરાધનાનું સુ-ફળ મળ્યા વગર રહે જ નહીં. વ્યાવહારિક કાર્ય પણ યથાર્થ રૂપે થાય, તો જ તેનું ફળ યથાર્થ મળે. જેવું કાર્ય તેવું ફળ. કોઇપણ કામ, કરવા ખાતર જ કરી લેવાય. તે બરાબર છે કે નહીં તે ધ્યાન ન દેવાય તો તેનું યોગ્ય ફળ મળતું નથી.

એક બીજને જમીનમાં વાવી દીધું અને જો તેને હવા, પાણી પ્રકાશ, ખાતર વગેરે બધું જ યોગ્ય મળી રહે તો જ તે બી પ્રસ્ફૂટિત થઈ અંકુરિત થાય છે. વળી બધું હોવા પછી પણ જો જમીન જ બરાબર ન હોય તો પણ તે ઊગે નહિ. બીજ ફળે નહીં. જેટલી અધૂરાશ જોઇતી સામગ્રીમાં રહે એટલી અધૂરાશ ફળમાં પણ રહે માટે ભૂમિકા યથાર્થ જોઇશે તેની સાથે બધા જ સંયોગો પણ યથાર્થ જોઇશે. એ બધું થયા પછી જે જે ફળને ઇચ્છીએ છીએ તે મળશે. સ્વીચ ઓન કરો છો ને પ્રકાશ મળે છે. પણ સ્વીચ ઓન કર્યા પછી પણ જો પ્રકાશ ન પામો તો તરત વિચારો કે ક્યાંક ખામી છે. કોઈ કારણે જ્યાંથી પ્રકાશ પ્રાપ્ત થવો જોઇએ તેની સાથેનું કનેકશન, કપાઇ ગયું છે. અથવા તો લાઇન બરાબર નથી, ફીટીંગ બરાબર નથી કે બલ્બનો ફ્યુઝ ઊડી

ગયો છે અથવા સ્વીચ ઓન કરવાનો સાચો કિમીયો નથી જાણતા. બંધુઓ ! જીવન-વ્યવહારમાં જીવતાં આ જ્ઞાન તો સહેજે મેળવી લીધું છે. અને તેમાં પૂરા સાવધાન છો. તેની યથાર્થતામાં ક્યાંય ખામી આવવા દેતા નથી. કારણકે તેની આવશ્યકતાનું ભાન છે.

પણ હવે આપણે, આપણા પોતા તરફ એટલે કે આત્મા તરફ દૃષ્ટિ કરી નિહાળવાનું છે. ઘણી ક્રિયાઓ, ઘણો ધર્મ કર્યા પછી પણ મળવું જોઇએ તેવું ફળ, તેટલું ફળ કેમ મળતું નથી ? શ્રીમદ્જીએ કહ્યું :—

'મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ'

ક્રિયાઓ વધી ગઈ અને તેમાં માર્ગનો લોપ થઈ ગયો. માર્ગ ભૂલેલો ગમે તેટલું ભટકે તો પણ સ્વ-સ્થાને કેમ પહોંચે ? આખા દિવસમાં અનેક માઇલ ચાલ્યા પછી પણ વ્યક્તિ ત્યાં જ હોય તો તેને ઘાણીનો બેલ સમજવો કે બીજું કંઈ ?

બંધુઓ ! વિચારો...તમે આજે ધંધો શરૂ કર્યો. મહેનત કરી. ઘણું ધન રોક્યું. પણ જો ધંધામાં બરકત ન હોય, કમાણી ન હોય તો એ ધંધો પકડીને ક્યાં સુધી બેસી રહો ? ધંધો તો એનું નામ કે જેમાં નિત્ય પ્રગતિ થતી રહે. ગમે તેવી સારી વસ્તુનો ધંધો હોય પણ તેમાં જો વિકાસ ન હોય તો અભણ માણસ પણ એવો ધંધો ન કરે ? આપણા બાપ-દાદા ભણેલા ન હતા છતાં, આ સમજણ તેઓને હતી. આજે તમે ઘણું ભણ્યા પછી પણ આ જ વાત કહો છો, તેમાં કાંઈ જ ફરક નહીં. બીઝ-નેસમાં આગળ વધવા તમે શું નથી કરતા ? અને આજ સુધી હજુ પણ એ જ પ્રયાસમાં છો. ધંધામાં એવા ડૂબી જાઓ છો કે ઊંઘ-આરામ, ભૂખ-તરસ, વ્યવહાર, માતા-પિતા, પત્ની-પરિવાર બધાને છોડી દો છો. બધાને ભૂલી જાઓ છો. અરે ! કેટલીક વાર તો ધંધા માટે એ બધાંનાં દિલને પણ દૂભવ્યાં હશે. એમના સુખ-દુઃખનો ખ્યાલ પણ નહીં રાખ્યો હોય. વિચાર કરો. આટલી તન્મયતા, આટલી સમજણ એ ક્ષેત્રમાં છે તો અહીં આત્મિક ક્ષેત્રે કેમ નહીં ? કદી વિચાર્યું છે કે ધર્મ શા માટે કરું છું ? ધર્મ કરું છું પણ એ કર્યા પછી કેટલી પ્રગતિ થઇ ? કેટલી બરકત થઇ ? કેટલી કમાણી કરી ? પ્રગતિ થવી જ જોઇએ. જેવો છું

એવો ને એવો રહું તો ધર્મ કર્યાનો અર્થ શો ? આ માટે આત્માને ઢંઢોળવો પડે. હજુસુધી મારામાં પરિવર્તન નથી આવ્યું તો કંઈક ભૂલ છે. ક્યાંક ચૂકું છું. કંઈક ઉણપ છે. કાં તો ધર્મની આવશ્યકતા જ જણાઈ નથી એટલે જ નાટક ચાલે છે. નહીં તો કાર્ય ફળ આપે જ. એટલે કે યથાર્થ કાર્ય થયું નથી માટે જ તેનું યથાર્થ ફળ મળ્યું નથી.

અહીં એવી ભૂલોમાં રાચનાર જીવોની તરફ સંકેત કરતાં શ્રીમદ્જી ફરમાવે છે :–

કોઈ ક્રિયાજડ થઈ રહ્યા, શુષ્ક જ્ઞાનમાં કોઈ
માને મારગ મોક્ષનો, કરૂણા ઉપજે જોઈ....૩....

અહીં પોતાની માન્યતામાં–ભૂલભરેલી માન્યતામાં જ મોક્ષ માર્ગની કલ્પના કરનાર બે પ્રકારના જીવો બતાવ્યા. એક જડ ક્રિયાવાદી અને બીજા માત્ર જ્ઞાનની નીરસ વાતો કરનારા, કે જેઓ કરૂણાને પાત્ર છે.

તેમાં પ્રથમ પ્રકારના જીવો ધર્મના નામે ઘણી ક્રિયાઓ કરતા હોય પણ તેમાં તેના અંતરભાવ ભળેલા ન હોય તેથી તેનું કાંઇ જ ફળ મળે નહીં. જેમ કે તમારા રસોડામાં ઉપયોગમાં આવતી છરી. તેના વડે કેરી સુધારવામાં આવે, મરચા સુધારવામાં આવે કે કારેલાં સુધારવામાં આવે. આ ત્રણમાંથી કયા સ્વાદને એ માણી શકે ? મીઠો, તીખો કે કડવો ? એકેય રસની એને ખબર નથી. કારણ ? કારણ કે તે જડ છે. જડ ગમે તેટલી ક્રિયા કરે તેનું તેને કાંઇ ફળ ન હોઈ શકે. નથી લાગતું કે આપણે પણ જડ જેવા થઇ ગયા છીએ અને તેથી જ જડ ભાવે ક્રિયા કર્યા કરીએ છીએ અને તેનું ફળ પામતા નથી.

ધર્મ–ક્રિયા થતી હોય પણ એય જો રૂટીન વર્કની જેમ જ થાય તો એ જડ જ છે વિચાર તો કરો મારા પ્યારા બંધુઓ ! કે તમે અહીં આવો છો. કેટલો સમય આપો છો ? એ એક–એક પળની કિંમત કેટલી છે ? શું તમે તમારો સમય વ્યર્થ વેડફી દેશો ? બધું છોડીને આવો છો ત્યારે કેમ એવી ભાવના નથી થતી કે મારી અમૂલ્ય એવી પળોને નિરર્થક નહીં જવા દઉં. આ પળોમાં જે ધર્મ ક્રિયા કરીશ તે એવી કરીશ કે સાર્થક થાય, ધર્મ માન્યતામાં નથી પણ વાસ્તવિકતામાં

છે. એટલે બધી જ ભૂલભરેલી માન્યતાઓ [illegible] વાસ્તવિકતાને પ્રગટ કરૂં તો જ એનું મને યથાર્થ ફળ મળે. આનું ફલ કોઈ ભૌતિક નથી પણ આંતરિક છે, ધર્મ કરો એટલે અંદરથી આનંદ અને પ્રસન્નતા થાય. હળવાશ અનુભવાય કારણ કે ધર્મનું સ્વરૂપ જ પરમ શાંત રસમય છે. પણ પૂછો અંતરને કે ધર્મ કર્યા પછી હળવાશ અનુભવી છે ? અંતર, પ્રસન્નતાથી નાચી ઊઠયું છે ? નથી થતું ને આમ ? તો સમજી લેજો કે માત્ર જડ ક્રિયા જ થાય છે. માટે જ કહ્યું :

'કોઈ ક્રિયાજડ થઈ રહ્યા....'

ક્રિયા પાછળનો ધ્યેય શું છે તેની ખબર નથી. અરે ! આરાધના શું અને શેની ? મોક્ષમાર્ગે આરાધના જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર અને તપની કરવાની છે. પણ થયું છે શું ? જ્ઞાન, દર્શન તો ભૂલાઈ ગયાં. રહ્યા ચારિત્ર અને તપ. તેમાં વધુ મહત્ત્વ આપી દીધું તપને, અને તે પણ તપને સમજ્યા વગર. માત્ર આહારના ત્યાગને તપ સમજી બેઠા છીએ. અવસરે એવો જ તપ કરતા રહ્યા છીએ અને એના અલૌકિક મહત્ત્વને વ્યાવહારિકતામાં વહાવી દીધું. શું આહાર છોડીને ભૂખ્યા રહ્યા તે તપ છે ? ના, તે માત્ર ત્યાગ છે. તપના ધ્યેયને સમજ્યા નહીં. જો આહારત્યાગ જ તપ હોત તો ભગવાન ૧૨ પ્રકારનાં તપ કહેત નહીં અને બાહ્ય તપ કરતાં આંતર રૂપને વધુ મહત્ત્વ આપત નહીં. હા, આહારત્યાગથી થતું તપ જો સમજણપૂર્વક થાય, તે દરમિયાન આત્મભાવમાં રહેવાતું હોય તો તે ઉપવાસ છે. આજે શરીરરૂપી મોટરને પેટ્રોલની જરૂર નથી એટલે આહાર પ્રપંચથી નિવૃત્ત થઈ, આત્મભાવનામાં તદાકાર થવાનો સબળ પુરુષાર્થ કરૂં, એવી ભાવનાથી ઉપવાસ થાય એ જ ઉપવાસની સન્મુખતા છે. અને તેથી અનંતાનંત કર્મોની નિર્જરા થાય છે. માટે સમજીને વિચારપૂર્વક તપ કરીએ.

એ જ રીતે ચારિત્ર. બાહ્ય ચારિત્રને જ ચારિત્ર માની લીધું. શ્રાવકનાં વ્રતો કે સાધુનાં વ્રતો માત્ર બહારથી પાળવાં તે ચારિત્ર, પણ એ દ્રવ્ય ચારિત્ર છે. આ ચારિત્ર આંતર ચારિત્ર, ભાવ ચારિત્રને પ્રગટાવવાનું સહાયક સાધન છે. પણ તે સર્વસ્વ નથી. બાહ્ય ચારિત્ર ગમે તેટલું

દોષરહિત-વિશુદ્ધ પળાતું હોય પણ જો ભાવ-ચારિત્રનો આત્માને સ્પર્શ ન થયો હોય તો તેવું ચારિત્ર બહુ ફળદાયી નીવડતું નથી.

ચારિત્રની વ્યાખ્યા શું ? અહીં ભાવ ચારિત્રને આપણે સમજવું છે. અને ચારિત્રને સમજવા માટે પહેલાં યથાર્થ જ્ઞાન-દર્શનને સમજવા પડશે. કારણ કે જો જ્ઞાન-દર્શન જ યથાર્થ ન હોય તો યથાર્થ ચારિત્ર પ્રગટ થતું જ નથી. શ્રીમદ્‌જીએ સ્વરચિત એક પદ, "**મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે**"માં બહુ જ સરલ અને સચોટ શૈલીમાં કહ્યું છે—

છે દેહાદિથી ભિન્ન આતમા રે,
ઉપયોગી સદા અવિનાશ....મૂળ;
એમ જાણે સદ્‌ગુરુ ઉપદેશથી રે,
કહ્યું જ્ઞાન તેનું નામ ખાસ....મૂળ.

અહીં જ્ઞાનની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું છે કે – સહુથી પ્રથમ તો આપણો આત્મા—દેહ, ઇન્દ્રિય, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત—બધાથી ભિન્ન છે એમ જાણે. અહીં જાણવું તે શું છે? શેનાથી જાણે ? શું માત્ર બુદ્ધિથી જાણ્યું તેને જાણ્યું કહેવાય ! ના, માત્ર બુદ્ધિજન્ય જાણપણાને અહીં જ્ઞાન નથી કહ્યું. પણ જ્યારે હૃદયની વિશુદ્ધિ વધતી જાય અને તે વિશુદ્ધતરથી વિશુદ્ધતમ થાય ત્યારે, અંતરની જાણવાની તાલાવેલી તીવ્રતમ બને છે. આ તાલાવેલી અંતમુર્ખતા તરફ લઇ જાય છે. અંતર્મુખી આત્માની પ્રજ્ઞા સ્થિર થતી જાય છે. ભગવત્ ગીતામાં આવા પુરુષને સ્થિતપ્રજ્ઞ કહ્યો છે.

સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષ જ શ્રી સદ્‌ગુરુના ઉપદેશને ગ્રહણ કરવા પ્રેરાય છે અને તે ઉપદેશને ઝીલીને આત્મસાત્ કરે છે. ગુરુદેવના મુખેથી સાંભળેલી વાણી તેના હૃદયતલને સ્પર્શી જાય છે અને ત્યારે જ પ્રજ્ઞ પુરુષ અનુભવ કરાવનાર ઉલ્લસિત ભાવો તરફ ઢળે છે. જેમ જમીનમાં ધરબાઈ ગયેલું બીજ, ભૂમિમાંના તત્ત્વને પોતાની અંદર ખેંચી પોતારૂપે પરિણમાવે છે, ત્યારે જ તે બીજ પ્રસ્ફુટિત થઈને અંકુરિત થઈ શકે છે. બીજ પહેલાં પોતે ફાટે છે પછી જ ભૂમિને ફાડીને બહાર આવવાની કોશિષ કરે છે. તે જ રીતે સ્થિતપ્રજ્ઞ આત્મા સદ્‌ગુરુના ઉપદેશને અંતરના ઊંડાણમાં ઝીલીને આત્મ સ્પર્શી બનાવે છે. અને ત્યારે જ તે આત્મામાંથી આત્માને જાણે છે. કે આત્મા સદા સ-ઉપયોગી છે, જ્ઞાન, દર્શન સહિત

છે, વળી અવિનાશી તત્ત્વ છે. બસ, જ્ઞાનની પરિસીમા અહીં સુધીની જ છે.

પણ માત્ર જ્ઞાનથી, પ્રજ્ઞાજન્ય જ્ઞાનથી જ બસ નથી. અહીં સુધી પહોંચી ઇતિશ્રી માની લેવાની નથી. પણ અહીંથી તો સાધનાનો પ્રારંભ થાય છે. તેથી જ શ્રીમદ્‌જી આગળ કહે છે:—

જે જ્ઞાને કરીને જાણિયું રે,
તેની વર્તે છે શુદ્ધ પ્રતીત...મૂળ.
કહ્યું ભગવંતે દર્શન તેહને રે,
જેનું બીજું નામ સમકિત....મૂળ.

અંતમુર્ખતાએ પ્રજ્ઞાને હચમચાવી નાખી, તે આત્મ-સ્વરૂપના જ્ઞાનની સીમા સુધી પહોંચી, પણ જેમ જમીનનું બીજ જ્યારે પોતામાં જ ફુટી જાય પછી એ જમીનની અંદર રહી જ ન શકે. જમીનને ફોડીને બહાર આવવું તે તેની અનિવાર્યતા છે, તેમ જ્ઞાન પણ પ્રજ્ઞા સુધી સીમિત રહેતું નથી. આત્મામાં હલચલ મચી જાય છે. નિજાનુભૂતિના વિરહથી વ્યાકૂળ આત્મા પોતાના જ ઊંડાણમાં જવા માંડે છે. સમુદ્રતલની સંપત્તિને પામવા જેમ મરજીવા મોતને મુઠ્ઠીમાં લઈ સેંકડો-હજારો ફીટની ઊંચાઈએ જઇ સમુદ્રતલને સ્પર્શે છે તેમ આત્મા પણ દર્શન મોહના ભુકકે ભૂક્કા બોલાવવા માટે વ્યાકૂળ થઈ ઊઠે છે. હવે તેનાથી મિથ્યાત્વ ભાવો સહેવાતા નથી. અજ્ઞાન અંધકારમાં પડયું રહેવું તેને અકારું લાગે છે. સમ્યક્ત્વ વિના રહેવું તેને વસમું થઇ પડે છે. પળનો ય વિલંબ તેને પોષાતો નથી. તેથી અંતરમાં ઉપડેલા પ્રબળ પુરુષાર્થથી આત્માએ નિજ સ્વરૂપને જે પ્રજ્ઞા વડે જાણ્યું હતું તેને હવે પોતે પોતાનામાં માણે છે. જાણવું તે સાધન છે ને માણવું તે સિદ્ધિ છે. જેને અનુભવ દશા કહી જ્ઞાનીઓએ બિરદાવી છે. એક નહીં, અનેક નામ વડે નવાજી છે. તેનું કારણ પણ એ જ છે કે આવી દશાને પામેલો સાધક સામાન્ય ગણાતા ધર્મી જીવો કરતાં ક્યાંય આગળ હોય છે. તેના મૌન, ધ્યાન વગેરે સાધન સહજરૂપ બનતાં જાય છે. ત્યાં તેને અંતરતપ માટે પણ પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી, તો બાહ્ય તપ માટે તો પૂછવું જ શું ? અંતસ્તપમાં આમ

ઉદાસીનતાના ભાવો વર્ત્યા કરે છે, તેને દર્શન કહો, શ્રદ્ધા કહો, સમકિત કહો, બધું જ તેમાં છે. અને તેથી જ "सद्धा परम दुल्लहा !" ની સૂક્તિ ત્યાં સાર્થક થાય છે.

બધું જ મળવું સહેલું છે પણ દર્શન–આત્માની અનુભવ દશા જ દુર્લભ છે. આથી દુર્લભ દશાની પ્રાપ્તિ એટલે જ જીવનું સુલટાપણું. અનાદિથી ઉલટો હતો તે સુલટો થઈ જાય અને તેથી જ જે જ્ઞાન માત્ર સંસારના પરિભ્રમણનું કારણ હતું તે એક ક્ષણ માત્રમાં સંસાર–નાશનું અમોઘ સાધન બને છે અને તેથી અંતરંગમાં ત્રિકાળ અસંગ દશા પ્રગટ થાય છે. જેથી પોતે પોતામાં **एगो हं नत्थि मे कोइ, नाहमन्नस्स कस्सइ ॥** ની ઊંડી અનુભૂતિ કરે છે.

જો કે આ અપૂર્વ અનુભવ અલ્પ સમયનો જ હોય છે, પણ તે અનિવાર્ય છે. ઔપશમિક કે ક્ષાયોપશમિક અનુભવ અલ્પ સમયનો હોવાનું કારણ આત્માની તેવી ભવસ્થિતિ છે. પણ એક વખત જો આ અનુભવ ન થાય તો જીવને ગતિ અને પ્રગતિનો અવકાશ જ ક્યાં છે! માટે આટલો અનુભવ એ પણ આત્માનું પરમ સૌભાગ્ય છે.

અહીં સુધી જીવ દર્શન ભાવોમાં જ છે. પણ ના, અહીંથી જ એને અટકી જવાનું નથી. હજુ આગળ વધવું આવશ્યક છે તે ક્યાં અને કેવી રીતે ? એ બતાવતાં શ્રીમદ્‌જીએ કહ્યું :—

જેમ આવી પ્રતીતિ જીવની રે,
જાણ્યો સર્વેથી ભિન્ન અસંગ...મૂળ
તેવો સ્થિર સ્વભાવ તે ઉપજે રે,
નામ ચારિત્ર તે અણલિંગ...મૂળ

જે જ્ઞાનથી જાણ્યું તેને અનુભવથી માણ્યું. આત્મદશાનો આ અનુભવ અનન્ય અને અલૌકિક હોય છે. એક વખત આ અદ્‌ભૂત અનુભૂતિ થયા પછી વારંવાર ફરી–ફરી જીવને એ માણવાની વૃત્તિ થયા જ કરે. અને ક્યારેક ક્યારેક એ માણતો પણ હોય. પરંતુ અંતરની જિજ્ઞાસા પ્રબળતમ વેગમાં વહેવા માંડે અને તે વેગ જ્યારે પ્રવેગનું રૂપ ધારણ કરે ત્યારે

આત્મા નિજાનુભૂતિમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરતો જાય. આ સ્થિરતા વર્ધમાન દશામાં જેમ જેમ આગળ વધતી જાય તેમ તેમ અનુભવનું ઊંડાણ થતું જાય.

આ ઊંડા અનુભવના કારણે આત્માના બાહ્ય વ્યવહારમાં સહજ રૂપે વ્રતાદિ અનુષ્ઠાનો ઊતરી આવે. તેને પ્રયત્નપૂર્વક વ્રતોના પાલનની જરૂર ન પડે. અરે ! વ્રતો કોઈ પાસે અંગીકાર કરવાની પણ જરૂર ન રહે. બહારની વેશભૂષા હોય કે નહિ, કોઈ સંપ્રદાય માન્ય ચારિત્રનું લિંગ કે ચિહ્ન હોય કે નહીં પણ 'આત્મા છું' અને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપી આત્મા છું એવો અનુભવ સતત વર્ત્યા કરે. આત્મસ્થિરતામાંથી પલને માટે પણ ચલાયમાન ન થાય. તેનું કારણ પણ એ જ છે કે એણે પ્રગટ આત્માનો અનુભવ કરી લીધો છે. અને તેથી જ જડની આસક્તિના ગુપ્ત કે સુપ્ત સંસ્કારો જડમૂળથી જ ઉખડી જાય છે. પછી ત્યાં શેનું अहं અને કોનું मम ? ક્યાં ઊભા રહે એ ભાવો ? બસ, માત્ર સ્વભાવની જ આત્યાંતિક પ્રતીતિ. આમ સ્વભાવદશાને પ્રગટ કરી તેમાં જ સતત વર્ત્યા જવું તે સાચું ભાવ–ચારિત્ર.

જ્ઞાનથી જાણવું, દર્શનથી જાણેલાનો જ અનુભવ કરવો અને ચારિત્રથી પલના અનુભવને સદા માટે સ્થિર કરવો અર્થાત્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર આ ત્રણ જુદા નથી પણ એક છે. ક્રમિક પ્રગટ થતી આત્મદશા જ છે.

તો ચારિત્ર તે બાહ્ય ક્રિયા, અનુષ્ઠાન કે વેષ–લિંગ નહીં પણ અંતરંગની સહજદશા 'હું આત્મા છું' નો અનુભવ તે છે. આ સમજણ જ્યાં સુધી ન આવે ત્યાં સુધી જીવ બાહ્ય વ્રત–અનુષ્ઠાનને જ ચારિત્ર સમજી તેમાં રચ્યો પચ્યો રહે. પણ દ્રવ્ય ચારિત્ર તે માત્ર ભાવ–ચારિત્રને જાગૃત કરવાનું સાધન જ છે, એથી વિશેષ કંઈ નહીં.

આ રત્નત્રયને યથાર્થ રૂપે જાણીને આરાધે તો જ એ મોક્ષમાર્ગ છે, અન્યથા નહીં. હવે ક્રિયાજડ કેવા હોય તે બતાવતાં શ્રીમદ્જી આગળ કહે છે.

બાહ્ય ક્રિયામાં રાચતા, અંતર્ભેદ ન કાંઈ
જ્ઞાન માર્ગ નિષેધતા, તેહ ક્રિયાજડ આંહિ......૪

શાસ્ત્રોમાં, યથાર્થ શ્રાવક દશા અને યથાર્થ સાધુ દશાને લક્ષ્યમાં રાખી તે તે પ્રકારના ક્રિયા-અનુષ્ઠાનોની વિધિઓ બતાવી છે કે જેના અવલંબને તે સાધક આત્માઓ અતિ—શીઘ્ર અંતર્મુખતાને પામે છે. જે સાચા અર્થમાં ધર્મ-ધ્યાન છે. પણ જડ ક્રિયાવાદીઓ તેના હેતુને ભૂલી જઈ બાહ્ય ક્રિયાઓ માત્ર કરી લે. અરે! રાત-દિવસ તેમાં જ રચ્યા—પચ્યા રહે. એક પણ ક્રિયામાં લેશમાત્ર પણ સ્ખલન ન થાય તે માટે પૂર્ણ સાવધાન રહે. ચાહે શ્રાવક હોય, ચાહે સાધુ હોય પણ ક્રિયામાં ચુસ્ત રહી તે કર્યાનો સંતોષ માને. પણ એથી શું?

બંધુઓ! શાસ્ત્રોમાં તો બતાવ્યું છે કે અભવ્ય જીવ કે જેનો કદી મોક્ષ થવાનો નથી તે શ્રી ગૌતમ જેવું ચોકખું ચારિત્ર પાળે મન, વચન કે કાયાથી એકપણ મહાવ્રતમાં કે સમિતિ-ગુપ્તિમાં દોષ ન લગાડે છતાં ભાવધર્મની સ્પર્શના ન હોવાના કારણે તેને માત્ર શુભ ક્રિયા કહી અને આ ક્રિયાના પરિણામ સ્વરૂપ પુણ્યની રાશિ ભેગી થતાં નવમી ગ્રૈવેયક જેટલા ઊંચા સ્વર્ગમાં જઈ એ સ્વર્ગીય સુખોને ઘણા જ લાંબા કાળ સુધી ભોગવે. પણ પછી શું? કંઈ નહીં. સરવાળામાં શૂન્ય! ફરી પાછું સંસારનું પરિભ્રમણ! એનો સંસાર ક્યારેય પરિમિત થાય નહીં. આટલું કર્યા પછી પણ તેનું અંતર ભેદાણું ન હોય, પરન્તુ બહિર્મુખતા જ પુષ્ટ થતી રહે.

અંતર્ભેદ એટલે શું? જેને બીજા શબ્દોમાં ભેદ—વિજ્ઞાન કહીએ એટલે કે દેહ-આત્માની ભિન્નતાનું વિજ્ઞાન. વિજ્ઞાન શબ્દ સમજવા જેવો છે. બંધુઓ! આપણા તીર્થંકર પ્રભુ સહુથી મોટા વૈજ્ઞાનિક હતા. તેથી જ તેઓના અનેક વિશેષણોમાં એક વિશેષણ છે. 'અનંત વિજ્ઞાની.'

આજે આપણે વિજ્ઞાનને અધ્યાત્મથી વિરોધી માની લીધું છે. પણ ના, એમ નથી. વિજ્ઞાન જેમ-જેમ ઉંડાણમાં ઉતરે છે તેમ તેમ તે અધ્યાત્મની નજીક પહોંચે છે. વિજ્ઞાનનું અંતિમ પરિણમન અધ્યાત્મ જ છે. જ્ઞાન તે બુદ્ધિ સુધીનો જ વિષય છે. પણ તે જ જ્ઞાન જ્યારે અનુભવમાં ઊતરે છે ત્યારે વિજ્ઞાન બની જાય છે. વિશેષ જ્ઞાન તે વિજ્ઞાન કોઈપણ પદાર્થને એક અંશે જાણવો તે જ્ઞાન અને સર્વાંશે જાણવો તે

વિજ્ઞાન. જ્ઞાન તે શોધન છે. વિજ્ઞાન તે પરિશોધન છે, તો આધ્યાત્મ તે સર્વશોધનની સિદ્ધિ છે, એટલે જ એ સત્ય શોધન છે. શોધન કે પરિશોધનથી પણ આગળના સોપાન રૂપ શુદ્ધ સનાતન સત્યનો આવિષ્કાર છે. અને તેથી જ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન બન્ને અધ્યાત્મમાં અંતર્ભૂત થઈ જાય છે. જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન જ્યાં થાકીને વિશ્રામ લે છે ત્યાંથી અધ્યાત્મનું પ્રથમ ચરણ ઉપડે છે. પ્રભુએ પોતાના આત્માને માત્ર સર્વાંશે જાણ્યો જ નહીં પરંતુ અનુભવ્યો. તેમની અનુભવ દશા : સતત ચાલુ રહી. અને તે અનંત જ્ઞાન સાથેની અનુભવ દશા હતી, તેથી તેઓ અનંત વિજ્ઞાની કહેવાયા.

જીવને પણ અંતર્ભેદ થાય. એટલે કે સમયે–સમયે નિજાનુભૂતિ અને તેની સાથે આનન્દાનુભૂતિ. પણ આ ક્યારે થાય? બહારના પદાર્થોને જાણવાની રુચિને છોડી દઈ, એ જ જ્ઞાન દૃષ્ટિને આત્મામાં વાળે અને પોતે–પોતાને જાણવાનો પ્રયાસ કરે તો! પણ જે ક્રિયા જડ છે, તે ઉપર ઉપરથી બધાજ સ્થૂલ ભાવોને જાણી લેશે. ધર્મના નામે ક્રિયાઓ પણ હંમેશાં કરતો રહેશે. પણ તેને સ્વની પરવા હોય નહિ. માત્ર દૈહિક દૃષ્ટિથી જ એ ધર્માનુષ્ઠાનો કરતો રહે. ખરેખર આત્મહિત શેનાથી થાય તેની તેને ખબર જ નથી. ખૂબ કઠિન ક્રિયાઓ જ કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવશે એવી અંધ–શ્રદ્ધામાં એ રાચતો રહે છે. પણ કેવળજ્ઞાન શું? અને આત્મ–કલ્યાણ શું? તેની યથાર્થતાનું તેને ભાન જ ન હોય.

કેવળજ્ઞાન એ તો આત્માની સતત અનુભૂતિ છે. આ સતત અનુભૂતિનું કારણ, અલ્પ સમયની આત્માનુભૂતિ અને અલ્પ સમયની આત્માનુભૂતિનું કારણ અંતર વિચાર છે. જેનામાં અંતર વિચાર નથી અને માત્ર વિચાર-વિહિન ક્રિયાઓને જ જે સર્વસ્વ માને છે. વળી મહાપુરુષોની ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અને અસહ્ય ઉપસર્ગ પરિસહો માત્રને લક્ષમાં રાખી, તેમ પોતામાં કરવાનો માત્ર બાહ્ય પ્રયાસ આદરે છે. તેને કોટિ ઉપાયે પણ 'હું આત્મા છું' ની શ્રદ્ધા સંભવતી જ નથી. બલ્કે પોતાના આત્માના અસ્તિત્વ વિષે પણ સદા શંકા જ રહે છે.

આવા અજ્ઞાની જીવો તપ તો એટલું કરે કે દેહને સૂકવી નાખે, કૃશ કરી નાખે. અરે! કેટલાક તો એમ બોલતા સંભળાયા છે કે આ શરીર

જ જીવને અંતરાય રૂપ છે. શરીર ન હોય તો આત્માનો મોક્ષ થાય માટે શરીરને સૂકવી નાખો, એને ગાળી નાખો. વર્ષો સુધી તપ કરનાર શરીરને તો ગાળી નાખે પણ તેની અંદરની વૃત્તિઓ જરા પણ ગળતી નથી.

પાંચે ઈંદ્રિયોના વિષયોને ઉત્તેજિત કરતી જે તીવ્ર વૃત્તિઓ અંતરમાં છે તેને જીવે સમજણપૂર્વક, જ્ઞાનપૂર્વક સંયમિત કરવાની છે. ઈંદ્રિયોના રસને સૂકવવાના છે. અંદરના રસ મંદ થઈ જશે, સૂકાઈ જશે તો પછી શરીરને સૂકવવાની જરૂર નહિ રહે. પણ ક્રિયા કરતાં કરતાં પોતે જડ જેવો થઈ જનાર અને ક્રિયામાંથી ભાવને મારી નાખી ક્રિયાને જડ બનાવી દેનાર, આ પ્રકારની સમજણને પામતો નથી અરે! આવી સમજણ હોવી જરૂરી છે તેમ પણ તે માનતો નથી અને તેથી જ તેવા જીવોને શ્રીમદ્‌જીએ ક્રિયા જડ કહ્યા.

વળી જડ ક્રિયામાં જ સર્વસ્વ માની લેનારને જ્ઞાનની વાતો નિરર્થક લાગે છે. તેથી જ્ઞાન માર્ગ મોક્ષ નથી એવું કહીને જ્ઞાનનો વિરોધ કરે છે. નિષેધ કરે છે. પણ અંતરજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પહેલાં માત્ર જડ ક્રિયાથી મોક્ષ થાય નહીં. જીવે ક્રિયા કરવા માટે પણ જ્ઞાન પ્રાપ્તિની જરૂર છે શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે:

"पढमं नाणं तओ दया"

પહેલાં જ્ઞાન અને પછી જ દયા રૂપ ધર્મ અનુષ્ઠાનો, કઈ ક્રિયા શા માટે કરવી અને કઇ પદ્ધતિથી કરવી તે જાણવું અત્યંત જરૂરી છે. પણ મોટા ભાગના જીવો સમજ્યા વગર જ, માત્ર પરંપરાથી ચાલી આવતી ક્રિયાઓ જ કર્યા કરે છે. ગાડરિયા પ્રવાહની જેમ સહુ કરે છે માટે મારે પણ કરવી જોઇએ એટલું જ સમજ્યો છે. પણ અનુષ્ઠાનોના હાર્દને પામ્યો નથી. શાસ્ત્રોમાં તો જ્ઞાનપૂર્વકની ક્રિયાનો જ આદેશ છે. પરંતુ જડ ક્રિયાવાદીઓના જીવનમાંથી જ્ઞાન રૂપ તત્વ તો ચાલ્યું ગયું અને ક્રિયાઓનું ખાલી ખોખું માત્ર રહી ગયું.

આવા પોતાની જડ માન્યતામાં મોક્ષ માર્ગને માનનાર જીવો દયાને પાત્ર છે શ્રીમદ્‌જી તેમના પર કરુણા વરસાવે છે. અને હવે શુષ્કજ્ઞાની જીવો પણ ક્યાં ભૂલ્યા છે, કેવા ભ્રમમાં ભટકી રહ્યા છે તે આગળની ગાથામાં બતાવવામાં આવશે.

શુષ્ક જ્ઞાની...!

વીતરાગ પરમાત્મા અનંત જ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના પોતાના સ્વરૂપની વાસ્તવિકતાનું ભાન કરાવવાની સાથે, સ્વરૂપને પ્રગટ કરે છે. પોતાનું ભાન ન હોવાના કારણે જ જીવ વિરાધના કરતો હોય છે. રાગ–દ્વેષનો ક્ષય જેનાથી થાય તે આરાધના. પણ જીવ તો રાગ–દ્વેષમાં જ અટવાયા કરે છે. તેને ક્ષય કરવાની કે મંદ કરવાની વાત તો દૂર રહી, પણ રાગ–દ્વેષને મજબૂત બનાવવાના પ્રયત્નમાં જ આપણે હોઇએ છીએ. જેને મોક્ષ પામવો છે તેને તો રાગ–દ્વેષ ક્રમે ક્રમે મંદ કરવા પડશે, તો જ એ મોક્ષની નજીક પહોંચશે. કારણ કે રાગ–દ્વેષનો સર્વથા ક્ષય તે જ મોક્ષ છે. અન્યથા રાગ–દ્વેષના ભાવોની તીવ્રતા કર્મ બંધાવ્યા કરશે. અને પરિણામે અથાગ પરિશ્રમ પછી પણ મોક્ષ તો દૂરનો દૂર જ રહેશે.

જ્ઞાની પુરુષોએ મોક્ષમાર્ગને સર્વ પ્રકારે સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો છે. અહીં 'શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર' માં શ્રીમદ્જી બે પ્રકારના જીવો બતાવે છે. એક તો જડ ક્રિયાવાદી, જેઓ ક્રિયાને જ સર્વસ્વ માની તેમાં જ રચ્યા-પચ્યા રહે છે. અને પોતે જે કરે છે તેનાથી મોક્ષ છે એવી દૃઢ માન્યતા ધરાવે છે. તેની આ માન્યતા તેને આત્મા તરફ દૃષ્ટિ કરવા દેતી નથી. આત્મા દ્વારા પુરુષાર્થ થાય એ જ સમ્યગ્ પુરુષાર્થ છે તેની તેને ખબર જ હોતી નથી. અને તેથી તેનું અંતર ભેદાય ક્યાંથી ? આત્મા અને દેહની ભિન્નતાનું ભાન પણ ક્યાંથી થાય ? અને તેથી જ આરાધક ભાવો પણ તેને જાગતા નથી. આમ આગ્રહપૂર્વક ઘણી જ આકરી ક્રિયાઓ કરવા છતાં તેવા જીવો વિરાધક જ રહે છે.

બીજા પ્રકારના જીવો છે શુષ્કજ્ઞાની. તે જીવોની આંતર-બાહ્ય દશાનું વર્ણન કરતાં શ્રીમદ્જી કહે છે :-

બંધ મોક્ષ છે કલ્પના, ભાખે વાણી માંહિ
વર્તે મોહાવેશમાં, શુષ્ક જ્ઞાની તે આંહિ....૫....

શુષ્કજ્ઞાનની વાતોમાં રચ્યા-પચ્યા જીવો આત્મા તથા આત્માની આસ-પાસના બધાજ સિદ્ધાંતોની વાતો તો જોરશોરથી કરતા હોય, આત્માને માત્ર તેઓએ જ જાણ્યો છે એવો દાવો પણ કરતા હોય. જીવાદિ નવ તત્ત્વો અને ષડ્ દ્રવ્યોની પરિભાષા બહુ જ ભારપૂર્વક બતાવતા હોય પણ તેઓની ભ્રમણા ભાંગી ન હોય. વાસ્તવિકતાથી ઘણા જ દૂર હોય. જીવ અને જીવના સ્વરૂપની યથાર્થતા વિષે ગહન અંધકારમાં હોય.

તેઓ એમ કહેતા હોય કે આત્મા તો સ્વતંત્ર છે. ત્રિકાળી શુદ્ધ દ્રવ્ય છે. તે બંધાતો પણ નથી અને મુક્ત પણ થતો નથી. આ તો માત્ર આપણે કરેલી બધી કલ્પનાઓ છે. આત્મા તો સિદ્ધ સ્વરૂપી છે. જેવો સિદ્ધનો આત્મા છે તેવો જ મારો આત્મા છે. અને એમ માનીને હું સિદ્ધ જ છું એમ લોક સંગમાં વર્ત્યા કરે છે, પરંતુ આત્મદશાનો એક અંશ પણ દેખાતો નથી.

આ બધી જ માન્યતા પરમ શુદ્ધ નિશ્ચય દૃષ્ટિથી યથાર્થ હોવા છતાં પણ શરીરધારી આત્માને વ્યવહાર નયની દૃષ્ટિથી વિચારવો યોગ્ય છે. જ્યાં સુધી જીવ સર્વ કર્મથી મુક્ત નથી થયો, કર્મ સહિત છે ત્યાં સુધી તેને ગતિ-આગતિ છે, જન્મ-મરણ કરવાં પડે છે. સંસારનાં અનેક પ્રકારનાં બંધનોથી એ બંધાયેલો છે. શરીરધારી આત્મા મુક્તિ પામવાની યોગ્યતાવાળો ભલે હોય, પણ અત્યારે તો મુક્ત નથી. જો એમ ન હોત તો ભારતનાં કોઇપણ દર્શન આત્માની મુક્તિ માટે આટલાં શાસ્ત્રોની રચના ન કરત. પણ જૈન કે અજૈન સર્વ ધર્મો આત્માની મુક્તિ માને છે. ભલે માર્ગ ભિન્ન ભિન્ન હોય પણ આત્મ-મુક્તિના પુરુષાર્થને પ્રાધાન્ય તેઓએ આપ્યું છે. અને તેથી જ બંધ અને મોક્ષ માત્ર કલ્પના છે એમ કહેવું તે યોગ્ય નથી.

પણ આમ માનનારાઓની મોટી કરૂણતા એ છે કે તેઓએ શાસ્ત્રોને માત્ર શબ્દોથી જ વાંચ્યાં છે. વાંચીને વિચાર્યાં નથી, ચિંતનમાં ઉતાર્યાં નથી. સત્ય સમજણ વડે શાસ્ત્રનાં તત્ત્વો સમજવા માટે સદ્ગુરુનો આશ્રય જરૂરી છે, તે નથી મેળવ્યો. ગમે તેવી તીવ્ર પ્રજ્ઞા હોય પણ શાસ્ત્રોનાં રહસ્યો એમ ને એમ ઉકલતાં નથી. ગુરુ-ગમ વિના તત્ત્વોની ગમ પડતી નથી. તેને ગુરુગમથી મેળવીને પચાવવાં પડે છે ચિંતન દ્વારા.

અમારા પરમ પૂજ્ય **શ્રી** પરમ દાર્શનિક **શ્રી** જયંતીલાલજી મહારાજ સાહેબે આપણાં બત્રીશ શાસ્ત્રો માહેલું અતિ ઉત્તમ શાસ્ત્ર 'શ્રી ભગવતીજી' ને ગુરુ-ગમથી પામીને ચિંતન દ્વારા ખૂબ વાગોળ્યું છે. તેઓ ગમે ત્યાં બિરાજિત હોય 'શ્રી ભગવતીજી સૂત્ર' તેમના પાસે હોય જ. અનેક વખત વાંચી તેના પર તેઓનું ચિંતન ચાલે અને પછી જ રહસ્યોને પામી તેમણે આત્મસાત્ કર્યાં છે. આ શાસ્ત્ર વાંચતાં કોઈ એક તત્ત્વ વિષે તેઓશ્રીને યથાર્થ સમાધાન ન થાય તો તેઓ એ એક પ્રશ્નના ચિંતનમાં છ-છ મહિના સુધી દિવસ અને રાત તેના મય જ રહે. દિવસે આહારની ખબર ન હોય અને રાત્રે ઊંઘ ન હોય. જ્યારે એ તત્ત્વનું સમાધાન અંતરમાંથી ઊગે ત્યારે જ એ જંપે. અમે જ્યારે ૧૯૬૮માં તેઓશ્રીના સાનિધ્યે 'શ્રી ભગવતીજી' ની વાંચણી લેતાં હતાં ત્યારે તેઓશ્રી તેમાંથી એકાદ પ્રશ્ન પૂછે. અમે વિચારીને બધાં જ એનો ઉત્તર આપીએ. પ્રશ્ન સાવ જ સરલ લાગતો હોય અને અમને જવાબ આપવાવાળાં છ એ ઠાણાંને એમ થાય કે મારો જવાબ તો બરાબર જ હશે. પણ પછી પૂ. મહારાજ સાહેબ ઉત્તર આપે તો સાવ જુદો જ હોય. આમ આવા ગહન શાસ્ત્રનો ઉકેલ ગુરુ-ગમ વિના ન મળે ઉપર ઉપરથી કદાચ શાસ્ત્ર વાંચી જઈએ પણ તેનો ગૂઢાર્થ તો જાણવા ન જ મળે. કારણ કે અનંતજ્ઞાની દ્વારા કથિત આ શાસ્ત્રોના શબ્દે-શબ્દે અનંત રહસ્ય ભર્યાં હોય. આપણી સામાન્ય બુદ્ધિ, વિના અનુભવની મતિ, એને શી રીતે સમજી શકે ? અને જો ગુરુ ગમ વિના સમજવાનો અહંકાર સેવીએ એટલે અનર્થ જ વધારે થાય.

હા, ગુરુ-ગમ વિના મેળવેલા જ્ઞાનથી પંડિત થવાય, પણ જ્ઞાની ન થવાય. પંડિત હોય તે શાસ્ત્રનાં તત્ત્વોને બહુ જ સુંદર સમજાવી શકે.

અરે ! કોઈ સાથે વાદ-વિવાદમાં ઉતરે તો નંબર મેળવી જાય. પણ એ જ તત્ત્વોની પોતાને જરા પણ શ્રદ્ધા ન હોય. એવા પંડિતો જોયા છે કે જૈન દર્શનની મૌલિક માન્યતાઓને એટલી સચોટ રીતે સમજાવી શકે કે આપણે સાંભળીને સ્તબ્ધ થઈ જઇએ. પણ આ તત્ત્વ વિષે તેમની શ્રદ્ધા એક પૈસા ભાર પણ ન હોય. એમ કેમ ? પંડિત થવું તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમને આધારે થવાય છે, જ્યારે જ્ઞાની થવું તે મોહનીયના ક્ષયોપશમે. જ્યાં મોહનીયનો ક્ષયોપશમ હોય ત્યાં શ્રદ્ધા સંભવે. જે માત્ર વાક્-ચાતુર્યથી જ તત્ત્વ સમજતા હોય તેને શ્રદ્ધા ન હોય. તેવાને શુષ્ક જ્ઞાની જ કહેવાય.

અહીં આ ગાથામાં પણ એ જ બતાવે છે કે શાસ્ત્રને વાંચીને બુદ્ધિએ સ્વીકારી લીધું કે આત્મા બંધાતો નથી કે મુક્ત પણ થતો નથી. તેથી પણ આગળ વધીને એ એમ માનતો હોય કે આ દેહ દ્વારા જે કંઈ ક્રિયા થાય છે તે તો જડની ક્રિયા છે. આત્મા ચેતન છે તેથી જડની ક્રિયાથી આત્મા પર અસર ન થાય. માટે ઇંદ્રિયોના વિષયોનું સેવન આત્મા માટે હાનિકર્તા નથી. આવું સમજી બેઠેલો માનવ ખોટે માર્ગે ચડી જાય છે.

સૌરાષ્ટ્રમાં ૭૦ વર્ષની ઉંમરના ધર્મપ્રેમી શ્રાવક, વર્ષોથી જેઓને કંદમૂળનો ત્યાગ, રાત્રિભોજનનો ત્યાગ, સવાર-સાંજ પ્રતિક્રમણ, સામાયિક તથા ત્યાગમય જીવન. વળી સંસારથી અલિપ્ત થઈ, સમાજ સેવામાં લાગી ગયા હતા, અને તેમાં જ વર્ષો ગાળ્યાં, પણ નિશ્ચય નયની વાતોને સાંભળી તેને યથાર્થ રૂપે ન સમજતાં ઊંધે રવાડે ચડી ગયા. કંઈ પણ ખાઈએ પીઇએ તેથી આત્માને કંઈ લેવા-દેવા નહીં. આમ શ્રદ્ધામાં બેસતાં આ ઉંમરે અર્ધી રાતે ઊઠી દીકરાની વહુને કહે, બટેટાનાં ભજીયાં બનાવી દે. વહુને એમ થાય, બાપુજીએ જીંદગી ધરીને જે ચાખ્યું નથી, અરે ! અમે ખાતાં તો અમને પણ છોડાવ્યુ અને હવે જતી જીંદગીએ તેમને આ શું સૂઝયું છે ? તે કહે, બાપુજી ! તમે આ શું કહો છો ? અમે ખાતાં તે પણ તમને ન ગમતું. અને આજે તમે જ ખાવા માટે કહો છો ? પણ હવે એને કયાંથી સમજાય ? હંમેશાં આ જ વાતો સાંભળી સાંભળીને માન્યતા દૃઢ થઈ ગઇ હતી. પરિણામે એ બાપાનું જીવન યતોભ્રષ્ટ તતોભ્રષ્ટ જેવું થઈ ગયું. કયાંયના ન રહ્યા. **"લેવા ગયા વધુ ને ખોઈ બેઠા બધુ"** જેવું થયું. ખાવા-

પીવાનો મોહ જાગૃત થયો અને એ મોહમાં લપસી પડાયું. આમ પણ જ્ઞાનની મોટી મોટી વાતો કરનારના જીવનમાં મોહ ભાવનો એક અંશ પણ ઓછો થયેલો ન હોય એવું પણ ઘણી જગ્યાએ જોવા મળે. તેથી જ કહ્યું છે કે **'વર્તે મોહાવેશમાં..........'**

રાગ અને દ્વેષ બન્ને મોહનાં જ રૂપો છે. રાગનું નિમિત્ત મળતાં જીવ રાગના આવેશમાં તણાઈ જાય, ક્રોધનું નિમિત્ત મળતાં તે આવેશમાં તણાઈ જાય. સાધારણ રીતે જોઈએ તો આપણું હસવું કે રડવું, સુખી થવું કે દુઃખી થવું, બધું જ નિમિત્તોને આધીન છે. આપણને કોઇ હસાવે તો હસી લઇએ, કોઇ રડાવે તો રડી ઊઠીએ. એમાંથી કોઈપણ નિમિત્ત આવ્યું હોય તો એ નિમિત્તને છોડી શકતા નથી. રાગના નિમિત્તે રાગ ઉદયમાં આવે તો આપણે એવું વિચારવા ટેવાયેલા નથી કે આ મારૂં સ્વરૂપ નથી. ભલે નિમિત્ત આવ્યું. મારે રાગ કરવો નથી. એ જ રીતે ક્રોધાદિ દ્વેષનું નિમિત્ત ઊભું થાય ત્યારે પણ તટસ્થ રહીને કહી શકીએ કે નિમિત્ત તેના સ્વભાવે અને હું મારા સ્વભાવે. મારે ક્રોધ કરવો નથી. હર્ષ કે શોક કોઈપણ નિમિત્ત આવે તેમાં મારે ભળવું નથી. હું વિચારૂં કે હું નિમિત્તાધીન નહીં પણ નિમિત્તાતીત છું. બંધુઓ ! જે ઉદયમાં ભળે નહીં તેને ગમે તેવું નિમિત્ત હોય, કંઈ કરી શકે નહિ.

વિચારો ! આપણા શાસ્ત્રમાં ગજસુકુમાલ મુનિની વાત આવે છે. તેમના શિરે અંગારા મૂકાયા. બહુ જ ભયંકર નિમિત્ત આવીને ઊભું છે. એ સમયે ગજસુકુમાલે શું કર્યું હશે ? એમને શું થયું હશે ? નિમિત્ત તો એવું હતું કે જો એમાં ભળી જાત તો વિપરીત માર્ગે ચાલ્યા જાત. પૂર્વ ભવના વેરીએ વેરનો બદલો લેવા મારણાંતિક ઉપસર્ગ આપ્યો છે. એવા વખતે તેઓની આત્મદશા કેવી હશે ? મને લાગે છે કે તેઓનો દેહાધ્યાસ સર્વથા છૂટી ગયો હશે કે જેથી અસહ્ય વેદનાની ક્ષણોમાં પણ તેઓએ વેદન નહીં કર્યું હોય. દેહ પ્રત્યે લક્ષ જ નહીં હોય, જેથી ગમે તે થાય તેઓને ખબર જ ન હોય. અને કદાચ ધ્યાનથી સ્ખલિત થયા હશે, મસ્તકના અંગારા ચામડી-હાડકાં બાળી રહ્યા હશે. ભયંકર પીડાનો અનુભવ થાય એવો સંયોગ છે એ ખ્યાલ પણ આવ્યો હશે. અને કદાચ એકાદ ક્ષણ એ પીડાને વેદી પણ હશે........પરંતુ તરત જ બીજી ક્ષણે

એમનું જાગૃત આત્મભાન એમને સ્વભાવદશા તરફ દોરી ગયું હશે અને એમની પરિણામ-ધારાએ કહ્યું હશે કે જે બળે છે તે હું નથી. હું કદી બળું નહીં, બળે છે તે મારૂં નથી. હું ચૈતન્ય, એ જડ. માટે તે મારૂં નથી. અને ફરી આત્મ- ધ્યાનમાં લીન થઈ ગયા હશે. એ લીનતાએ સર્વ મોહ પરિણતિને અલ્પ સમયમાં જ છેદી નાખી. અને તેથી જ કેવળ લક્ષ્મીને વરી ગયા.

બંધુઓ ! આવડા મોટા દ્વેષના નિમિત્તને પણ તટસ્થ ભાવે નિહાળનાર એ મહાત્મા જ ખરેખર જ્ઞાની હતા. મોક્ષમાર્ગે વિચરનાર મહાન વિદેહી પુરુષ હતા. તેઓ કદી બોલ્યા નહીં હોય કે હું નિમિત્તાતીત છું, તો પછી આ બધું સહવાની શી જરૂર છે. મારૂં સ્વરૂપ સિદ્ધ સમાન છે. માત્ર વાણીની વાક્જાલથી તેઓએ કદી કોઈને રંજિત નહીં કર્યા હોય. પરંતુ અંતરતમના ઊંડાણની ભવોભવની સાધનાથી સહજરૂપે, સ્વાધીન આત્મદશામાં રાચનાર એ મહાપુરુષ ખરેખર, નિમિત્તાતીત થઇને સિદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટ કરી ગયા. જ્ઞાની તો તેજ કે જેનો દેહાધ્યાસ છૂટી ગયો હોય. દેહ અને આત્માનું ભેદ-વિજ્ઞાન જેને લાધ્યું હોય. અરે ! સર્વથા દેહાધ્યાસ ન છૂટે તો ય અંશે તો છૂટે ને ? ગજસુકુમાલની વાત તો બહુ ઊંચી છે. અત્યારે આપણે એટલી ઊંચાઈએ ન પહોંચી શકીએ અને આપણને આવા ઉપસર્ગો આવવાની સંભાવના પણ ખૂબ ઓછી છે. ત્યારે આપણે જો પ્રયાસ કરીએ તો જરૂર નાના નાના નિમિત્તોથી બચી શકીએ. અને એમ રાગ-દ્વેષની મંદતા કેળવાતી જાય. અને એ જ છે મોહાવેશનો ત્યાગ.

પણ આ બધું ત્યારે જ થાય કે જ્યારે યથાર્થ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય. બાકી શુષ્ક જ્ઞાનીની જેમ વાતો મોટી હોય અને આચરણમાં મીંડું હોય તો શું વળે ?

તેથી જ કહેવામાં આવ્યું કે કેટલાક જીવો જડ ક્રિયાને મોક્ષનો માર્ગ સમજી બેઠા છે તો કેટલાક જીવો જ્ઞાનની માત્ર વાતોને જ મોક્ષમાર્ગ માને છે. જડ ક્રિયાવાદી અને શુષ્કજ્ઞાનવાદી બન્નેની દૃષ્ટિ માત્ર ફળ ઉપર રહેવાના કારણે સ્વાર્થની કામનાઓથી કલંકિત હોય છે. તેથી તેઓ બન્નેથી થતાં કર્મો નિષ્કામ હોઈ જ ન શકે. અને મુક્તિ તો સંપૂર્ણ

નિષ્કામ સ્વરૂપ છે. આમ બન્નેનો મેળ બેસે નહીં અને આધ્યાત્મિકતાના પરિવર્તુળની આસપાસ ઘુમતા એ જીવો અંદર પ્રવેશ પામી શકે જ નહીં.

બન્ને પ્રકારની માન્યતાવાળા જીવો માત્ર આવેશમાં જ વર્તે છે. ક્રિયા-જડવાદી ક્રિયાના આવેશમાં, તો શુષ્કજ્ઞાની તાત્ત્વિક ચર્ચામાત્રના આવેશમાં. આ આવેશ જ બતાવે છે કે તેમનામાં વસ્તુસ્થિતિનું યથાર્થ પ્રાગટ્ય થયું નથી. તેથી જ તેમના જીવનમાં માનસિક સમતુલા દેખાતી ન હોય તો આત્મિકની તો વાત જ કયાં? અને આ આવેશ જે રાગ-દ્વેષનું પોષક તત્ત્વ છે અને ભવભ્રમણનું મૂળ કારણ છે. પછી એ આવેશ ભલે ધર્મનું મોહરું પહેરીને સજ્જન થવાની કોશિષ કરતો હોય પણ વિષતુલ્ય જ છે.

શાસ્ત્રની એક મહત્ત્વપૂર્ણ સૂક્તિથી આ વિષયની ગંભીરતાને સમજવાનો પ્રયાસ કરીએ.

"ज्ञान क्रियाभ्यां मोक्षः"

જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સમન્વય શા માટે જરૂરી છે? બહારથી દેખાતો સમન્વય આ બન્નેની ભિન્નતાનું ભાન કરાવે છે. પણ અહીં આપણે વિચારવું છે કે જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્ને પરસ્પર ભિન્ન છે કે એક?

કોઈ પણ કાર્ય કારણ વગર થાય નહીં. તેમાં પણ જેવું કારણ તેવું જ કાર્ય. જેટલાં કારણ તેટલાં જ કાર્ય. કોઈ પણ એક કાર્યની પાછળ અનેક કારણો દેખાતાં હોય પણ ખરેખર તો મૂળભૂત ઉપાદાન કારણ તો એક જ હોય. અને બાકીનાં કારણો તે સહાયક નિમિત્ત કારણો હોય છે. બધાં જ કારણોનું હોવું જરૂરી હોવા પછી પણ ઉપાદાન, કે જે મૌલિક કારણ છે, તેની અનિવાર્યતા છે, જેમ માટીનો ઘડો તે કાર્ય છે, તે રૂપે પરિણમવામાં કુંભાર, ચક્ર, દંડ, ચીવર વગેરે કારણ થયાં પણ તેનું મૂળભૂત ઉપાદાન કારણ એક માત્ર માટી જ છે, કે જેનાથી ઘડો બન્યો. જો આમ જ છે તો અહીં મોક્ષરૂપ કાર્ય માટે મૂળભૂત ઉપાદાન કારણ જ્ઞાન અને ક્રિયા એમ બે શા માટે બતાવ્યાં? અહીં કાર્ય એક છે અને કારણ બે છે. આમ કેમ? આપણે ગઈ કાલે કહી ગયા તેમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આપણને સમજાવવા ત્રણ કહ્યા છતાં પણ આત્મ-સ્થિરતાના વિકાસમાં આ ત્રણેય એક રૂપ જ છે. ભિન્ન દેખાતાં તત્ત્વો સર્વથા અભિન્ન અનુભવાય છે એટલું

જ નહીં પણ જે કારણ છે તે જ કર્મ છે, અને જે કર્મ છે તે જ કાર્ય રૂપ નિષ્પત્તિ છે. જૈન આરાધના માર્ગે કારણ, કર્મ અને કાર્ય અભિન્ન છે, સાધન, સાધના અને સિદ્ધિ પણ અભિન્ન છે. માટે જ્ઞાન અને ક્રિયા એ કહેવાયા હોય તો પણ તે બન્ને ભિન્ન નહીં પણ એક જ છે.

આ જ વિષયને એક અનુભવી સાધકે પદ્ય બદ્ધ કરી એ રહસ્યોદ્ઘાટન કર્યું છે તટસ્થભાવે નગ્નચિત્રણ કર્યું છે–

શું જાણે વ્યાકરણી અનુભવ શું જાણે વ્યાકરણી,
કસ્તૂરી નિજ કુંટીમાં પણ લાભ ન પામે હરણી,
અત્તરથી ભરપૂર ભરી પણ ગંધ ન જાણે બરણી...અનુભવ
મણોબંધ ઘૃત પાન કરે પણ, ખાલીખમ ઘી ગરણી,
લાખો મણ અન્ન મુખ ચાવે, પણ શક્તિ ન પામે દરણી...અનુભવ
પીઠે ચંદન પણ શીતલતા, પામે નહીં ખર ઘરણી
માણ માણેક રત્નો ઉરમાં પણ, શોભ ન પામે ધરણી...અનુભવ
ભાવ ધર્મ સ્પર્શન વિણ નિષ્ફલ, તપ, જપ, સંયમ કરણી
શબ્દ–શાસ્ત્ર સહ ભાવ ધર્મતા સહજાનંદ નિસરણી...અનુભવ

બંધુઓ ! કહેવાનું તાત્પર્ય એ જ કે નિશ્ચયરૂપ તત્વોનું વ્યવહારમાં પ્રસંગે–પ્રસંગે, પલે–પલે પ્રગટીકરણ થવું, સાકાર થવું, એજ અધ્યાત્મ છે. સાચી અંતમુર્ખતા છે. પરિપક્વ સાધનાનું સત્ય દર્શન છે.

મોક્ષ માર્ગનો શ્રમ સેવનાર બન્ને પ્રકારના જીવોની સ્થિતિને બતાવ્યા પછી હવે મોક્ષ-માર્ગ શું છે ને તે કઈ રીતે આરાધવો તે અવસરે કહેવામાં આવશે.

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની–અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના, અનાસક્ત ભાવને કેળવી આત્માને સર્વથા નિર્લેપ બનાવે છે. અનાસક્તિ કેળવાય નહીં ત્યાં સુધી જડ પ્રત્યેનો જે રાગ છે તે ટળે નહીં. જડનો મોહ જડને પામવાના પુરુષાર્થ–માં પરિણમે છે. જડની આસકિત હોય ત્યાં સુધી એને કઇ રીતે મેળવી લઇએ એવી ભાવના મનમાં નિત્ય રહ્યા કરે. આ આસકિત બુદ્ધિ દ્વારા મેળવેલા જ્ઞાનને આત્મસ્પર્શી ન થવા દે.

અહીં 'ક્રિયાજડ' અને 'શુષ્કજ્ઞાની' એવા બે પ્રકારના જીવોની વાત કરવામાં આવી છે. જે જીવ ક્રિયાજડ છે, એ ક્રિયા કરતો હોવા પછી પણ અનાસકત ભાવ કેળવી શકયો હોતો નથી. બહારની બધી જ ક્રિયાઓ ચાલુ હોય. ધર્મને, સંપ્રદાયને, પરંપરાને માન્ય એવા આચારો એ પાળતો હોય, આચરતો હોય, પણ એના અંદરમાં જડ પ્રત્યેની, વિષયો પ્રત્યેની જે પ્રીતિ છે એ તૂટી ન હોય. બીજી બાજુ શુષ્કજ્ઞાનીનું પણ એમ જ હોય. જ્ઞાનની અટપટી વાતો કરતો હોય, આત્માના સ્વરૂપને બહુ ઊંચા શબ્દોમાં વર્ણવતો હોય, બીજાઓને સમજાવી શકતો હોય પણ અંદરથી રાગ તૂટ્યો ન હોય, ચારિત્ર તરફ તેનું વલણ ન હોય. બંધ–મોક્ષને કલ્પના માત્ર સમજતો હોય. આમ ક્રિયાજડનો આચરેલો માર્ગ કે શુષ્ક જ્ઞાનીએ બતાવેલો માર્ગ તે બન્નેમાંથી એક પણ મોક્ષનો માર્ગ નથી.

એ બન્નેનો સમન્વય કેવી રીતે થવો જોઇએ એ બતાવતાં શ્રીમદ્જી આગળની ગાથામાં કહે છેઃ–

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આત્મજ્ઞાન
તેમજ આતમજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિ તણાં નિદાન........૬....

વૈરાગ્ય એ શું છે? રાગનું જ કંઈક વિશિષ્ટ સ્વરૂપ. જુઓ, જરા શબ્દને બરાબર સમજવાનો છે. રાગ જ્યાં સર્વથા ત્યાજ્ય બતાવ્યો છે, ત્યાં વૈરાગ્ય અતિ-આદરણીય બતાવ્યો છે તો વૈરાગ્યનો અર્થ શો? ઉદાસીનતા ! શાની ઉદાસીનતા ? આપણે સહુએ આપણાં વ્યાવહારિક જીવનમાં અનેક વાર એવા પ્રસંગો અનુભવ્યા છે કે જે પ્રસંગોથી અંતરને એક પ્રકારની ઉદાસીનતા ઘેરી વળે છે. કેટલીક વખત આપણને એવું લાગતું હોય છે કે કશું યે કારણ નથી, તે છતાં આજે કંઈ ગમતું નથી. બને ને એવું ? કોઈ પૂછે : ભાઇ ! શું થયું ? શરીરમાં કંઇ તકલીફ છે? કોઇ કંઇ બોલ્યું ? એવો કોઈ પ્રસંગ બન્યો ? કોઈ સાથે લડાઇ ઝઘડો થયો ? ના, કશું યે થયું નથી. ખબર નથી શું છે ? પણ આજે ગમતું નથી. એક પ્રકારની ઉદાસીનતા અનુભવાતી હોય છે.

અને કેટલીક વખત કારણવશ પણ ઉદાસીન થઇ જઈએ છીએ. મનને ન ગમતું બન્યું. ઇચ્છતા હતા એ ન બન્યું. એનાથી ઉલટું થયું. કંઈક ગુમાવી બેઠા ! ક્યાંકથી બે-ચાર કટુ શબ્દો સાંભળ્યા ! કોઈકે આપણું અપમાન કર્યું ! વગેરે વગેરે અનેક નિમિત્તો આવે છે, જેનાથી આપણે ઉદાસીન થઇ જતા હોઈએ છીએ. એ ઉદાસીનતા અનુભવી છે. પણ આ ઉદાસીનતા તે વૈરાગ્ય નથી. તો વૈરાગ્ય એ શું છે ? જ્યાં જ્યાં આપણો રાગ જોડાયલો છે એ વ્યક્તિમાં હોય ! વસ્તુમાં હોય ! વિષયોમાં હોય ! માન્યતામાં હોય ! રુચિમાં હોય ! ત્યાં ત્યાં એ રાગથી પર થવાનો પ્રયાસ અને પર થઈ ગયા પછીની જે અંતરદશા તેનું નામ વૈરાગ્ય.

આપણા રાગનું માપ કાઢવું હશે તો અંતર્જગતને તપાસવું પડશે. પ્રયત્ન કરો અને જુઓ કે અંતર્જગત કેટલું વિશાળ છે! તેની વિશાળતા સામે બાહ્ય જગત તો બહુ જ સીમિત છે. ભલે તમે એમ કહેતા હો કે અમુક વ્યક્તિનું સર્કલ બહુ મોટું છે. એના સંબંધો બહુ વિસ્તરેલા છે. પણ તે ક્યાં સુધી હશે? તમે મદ્રાસમાં રહો છો, જૈન છો, જૈન સમાજમાં તમારા સંબંધો હશે. એથી આગળ વધીને અજૈન સમાજમાં

હશે. ધંધાના ક્ષેત્રમાં હશે. અને મદ્રાસની આજુબાજુ અને બહુ તો ભારતનાં અમુક ગામો સુધી એ સંબંધો વિસ્તરેલા હશે. તે છતાં એ બધા જ લિમિટમાં આવી શકે તેટલા. એટલે બાહ્ય રાગ તો સીમિત થયો.

પણ અંતર્જગત તો બહુ વિસ્તરેલું છે. નહીં જોયેલા સ્થાનો કે નહીં મળેલા પદાર્થોની પ્રાપ્તિની ઝંખના. એ તેના પ્રત્યેના રાગના કારણે જ છે. આ મન રાગભાવથી રંગાઈ આખા યે વિશ્વમાં આંટો મારી આવે છે. કે જેને એ કોઈ કાળે મેળવવા સમર્થ નથી. ત્યાં પણ અંતરના રાગને જોડે છે. આમ અંતરમાં પડેલા રાગની કોઈ સીમા જ નથી.

એ અંતરના રાગને સીમિત કરવો, પદાર્થ કે વ્યક્તિમાંથી વાળી લઈને તેનો સંકોચ કરવો તે વૈરાગ્ય છે. અંદરનો રાગ તૂટયો ન હોય અને ઉપ-રથી પદાર્થો પ્રત્યેની ઉદાસીનતા આવે તો તે વૈરાગ્ય નથી પણ, નરી મજબૂરી છે. જીવનના અનુભવોમાં તમે અનુભવતા હો છો કે આજે જે ઉંમરે પહોંચ્યા, ત્યાં જે રીતે ઇંદ્રિયોના વિષયોને ભોગવો છો અને જ્યારે યુવાની હતી ત્યારે ભોગવતા હતા એમાં કંઈક ફરક આવ્યો છે ને? જેમ જેમ ઉંમર વધતી જાય, તેમ ઇંદ્રિયોના વિષયો પ્રત્યે એમ થાય કે હવે આ બધું શું? બહુ ભોગવ્યું જીવે! બહુ ખાધું, પીધું, પહેર્યું, ઓઢયું, જોયું, સાંભળ્યું, માણ્યું, બધું ઘણું યે કર્યું, હવે નથી જોઇતું કાંઈ! આવે છે ને આવી ઉદાસીનતા ?

ભોગવી લીધા પછી, માણી લીધા પછી, ઘણું યે અનુભવ્યા પછી એ માટે એક જાતની ઉદાસીનતા આવે છે. પણ એ ઉદાસીનતા સમજણપૂર્વકની અંતરના રાગ ભાવના ત્યાગ સહિતની નથી હોતી. પણ આશાની પૂર્તિના અભાવમાં જન્મેલી નરી નિરાશા હોય છે. તેમાં સમાજવિજ્ઞાન પણ કામ કરતું હોય છે. આપણા સમાજમાં જે જાતની સામાજિક ધારણાઓ હોય છે તે આપણા મનમાં દૃઢતાપૂર્વક બેસી ગઈ હોય છે. તેથી એમ પણ થાય કે હવે આ ઉંમરે આપણને શોભે નહિં. એમ પણ થાય ને? કે તમારા દિકરા–દિકરીઓ જુવાન હોય, પરણ્યા હોય, એ પોતાની યુવાની માણતા હોય એ સમયે પણ તમને માણવાના અભરખા થાય તો તેને દબાવી દેવા પડે ને ? એમ વિચારીને કે હવે આપણને આ ન શોભે! આમ થાય છે

ને વિષયો છૂટી જાય છે. પણ આ છૂટવું તે સાચી ઉદાસીનતા નથી, તે સાચો વૈરાગ્ય નથી. અંતરનો રાગ ભાવ છૂટયો હોતો નથી.

અહીં કહેવાનું એ છે કે અંતરના રાગ–ભાવના ત્યાગના હેતુથી જો ઉદાસીનતા આવતી હોય તો એ ઉદાસીનતાનું નામ વૈરાગ્ય છે. એ સહજ છે. કોઈનો કહેવાથી કે રોકવા–ટોકવાથી વૈરાગ્ય આવતો નથી. આપણે કોઇને એમ કહેતા હોઈએ છીએ કે તારે આમ કરાય ને આમ ન કરાય. તને આ શોભે ને આ ન શોભે. પણ એનાથી અંતરમાં વિષયો પ્રત્યેની ઉદાસીનતા ન જાગે. અંદરની ઉદાસીનતા તો સમજણ પૂર્વકની હોય, વિષયાનંદ પ્રત્યે ઘોર ઉદાસીનતા ઊઠે–ઉપેક્ષા ભાવ પેદા થાય અને તેને એમ લાગે કે જડ પ્રત્યેનો રાગ એ મારા માટે બંધનકર્તા છે. તેમાં ખૂંચવા જેવું નથી. એમાંથી તો જલદી નીકળી જવું જોઇએ.

એ માટે રાગનો ત્યાગ કરવો છે. શું કરવું ત્યાં ? રાગના ક્ષેત્રને વિસ્તૃત કરો. રાગને ફેલાવી દો. તમે કહેશો, મહારાજ ! આ તો ઉલટી વાત કરી. રાગના ક્ષેત્રને સંકુચિત કરવાનું છે કે વિસ્તૃત કરવાનું છે ? જેમ તીર્થંકર દેવ સમસ્ત જીવો પર કરૂણા લાવી દીક્ષા લે છે, તેવી જ રીતે સર્વ જન હિતાય-સર્વ જન સુખાય તમારા વ્યક્તિગત રાગને સર્વ વ્યકિતઓમાં ઢાળી દો. જેને વિશ્વમૈત્રીનો ભાવ કહેવાય છે. વિશ્વ વાત્સલ્યનો ભાવ કહેવાય છે.

તમારો વાત્સલ્ય ભાવ કયાં સુધી સીમિત છે? સર્વ પ્રથમ તો તમારા સંતાન પર અને એથી આગળ વધો તો તમારા ભાઈ–બ્હેનનાં સંતાનો પર બસ ! હદ આવી ગઈ. આથી આગળ વધતો નથી, મિત્રતા પણ અમુક વ્યકિતઓમાં જ છે. પણ એમ નહીં. તમારા વાત્સલ્ય ભાવને સમસ્ત વિશ્વમાં વહાવી દો.

'आत्मवत्त सर्वभूतेषु'

જેવો તમારો આત્મા છે તેવા જ સર્વને માનીને તેના પર તમારો પ્રેમ વહાવી દો.

શા માટે પોતા જેવા સહુને માનવા છે? શા માટે આમ કહ્યું ? તમને જો સૌથી વધારે કોઈ વહાલું હોય તો તે તમારો પોતાનો જીવ

જ છે. એથી વધારે વહાલું કોઈ નહીં. તમે એમ કહો છો ને કે અમને અમારો દીકરો બહુ વહાલો. પણ જ્યારે કટોકટીનો સમય આવે, બન્ને સરખી મુશીબતમાં ફસાયા હો ત્યારે પહેલાં પોતાનો જીવ ઉગારવાનો પ્રયાસ કરશો કે દિકરાનો ?

એક વખત એવું બન્યું કે એક શ્રીમંતના ઘરમાં અચાનક આગ લાગી. ભાગો–ભાગો કરતાં સહુ ઘરમાંથી બહાર નીકળી ગયાં. તેમનો આઠ મહિનાનો એકનો એક દિકરો ઘોડિયામાં સૂતો રહી ગયો. સહુને એમકે બીજાએ લીધો હશે. પણ તપાસ કરતાં ખબર પડી કે બધાં તો બહાર આવી ગયાં પણ બાબો રહી ગયો છે. પેલા ભાઈ તો રડીને ચીસ પાડે છે.

" અરે ! મારો એકનો એક દીકરો અંદર રહી ગયો છે. કોઈ બચાવો એને ! અંદર જઈને લઈ આવો. માંગો તે આપીશ. અરે ! દશ–વીશ લાખ રૂપિયા માંગશો તો પણ આપીશ. "

પણ કોણ જાય ? સેંકડો માણસો બળતા મકાનને બળતા જોવા ભેગા થયા છે. પણ અંદર મરવા કોણ જાય ? માણસ વિચારે છે કે લાલચમાં સપડાઈને જઈએ તો ખરા, પણ મરી જઈએ તો દશ–વીશ લાખનું શું ?

ત્યારે એક ડાહ્યો માણસ એ શ્રીમંત બાપને કહે છે : 'ભાઈ ! દિકરો તારો છે. તું જ જાને અંદર ! લઈ આવ તારા દિકરાને ! અમે જ તને જે જોઇતું હશે તે આપીશું' પણ ન ગયો બાપ, અને બળતા મકાનમાં વ્હાલામાં વ્હાલો દિકરો બળીને ભડથું થઈ ગયો.

વિચારો ! દિકરો વ્હાલો હતો કે પોતાનો જીવ ? તમે કહેતા શું હો છો ? મારી માવડીઓ તો એમ કહે કે દિકરો તો મને હૈયે છે. દિકરો પરદેશ ગયો હોય ને સારી વસ્તુ ખાવા બેસીએ તો તે ગળે નથી ઉતરતી. આંખમાં પાણી આવે છે. પણ આવો કટોકટીનો સમય આવે ત્યારે એ દિકરો વ્હાલો ન લાગે. માટે જ આપણને સૌથી વધારે કંઈ વ્હાલું હોય તો તે આપણો જીવ. એટલે જ કહ્યું છે :

'आत्मवत् सर्वभूतेषु'

તને તારો જીવ વ્હાલો છે, એટલા જ વ્હાલા સર્વ જીવોને માની

લે, અને આ ભાવના જ્યારે આત્મસાત્ થાય ત્યારે જ સાચો વૈરાગ્ય પેદા થાય.

જ્ઞાનીઓએ જે જે સૂત્રો આપ્યાં છે એ આપણી મનોવૃત્તિને જાણીને જ આપ્યાં છે. તમારા જેવા જ સૌને જાણીને એના પર તમારું વાત્સલ્ય ફેલાવી દો. જે વાત્સલ્ય તમારી પત્ની કે પરિવાર પર છે તેને આખા યે વિશ્વના સમસ્ત આત્માઓ પર વહાવી દો તો એ રાગનું વિસ્તૃતીકરણ થઈ જશે. અને એ જ વૈરાગ્ય છે. સીમામાં બંધાયેલા રાગ ફેલાઈ જાય તો તેને છૂટતાં વાર ન લાગે. નાના વાસણમાં પડેલા પાણીને સૂકાતાં દિવસો જ નહીં મહિનાઓ લાગે, પણ જો એ જ પાણી વિશાળ જગ્યામાં ફેલાવી દેવામાં આવે તો થોડી મિનિટોમાં જ સૂકાઈ જાય. તેના માટે પ્રયત્ન પણ ન કરવો પડે.

એ જ રીતે મેં પહેલાં કહ્યું તેમ આ જીવનની અંદર ઈંદ્રિયોના વિષયોને ભોગવતાં ભોગવતાં ધરાઇએ છીએ, થાકીએ છીએ ત્યારે એના પ્રત્યે જે ઉદાસીનતા આવે છે એ જો સમજણ પૂર્વક આવે તો તે સહજ રૂપે ત્યાગનું સ્વરૂપ ધારણ કરે.

વયના વધવા સાથે જે ઉદાસીનતા આવે છે તે નહીં, ઉંમર વધી એટલે ઉદાસીનતા આવી એમ નહીં. ગમે તે ઉંમરના હોય પણ માણસો એમ વિચારતા હોય છે કે હજી તો આપણો ભોગવવાનો સમય છે. ભોગવી લો. મારા ત્રીશ-પાંત્રીશ કે ચાલીશ વર્ષનાં ભાઇ-બહેનોને, જ્યારે કંઇ ત્યાગની વાત કરીએ ત્યારે તેઓ એમ કહે: મહાસતીજી! હજી તો અમારી ભોગવવાની ઉંમર છે. પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયોને ભોગવી લઇએ! તો નહીં ભોગવવાની ઉંમર કઈ ? તો કહેશેઃ સાઇઠ પછી. તે પછી છોડવાનું કહેજો. અરે. ભાઈ! પછી તો તું ભોગવી જ નહીં શકે. તને ઘણી જાતના Restriction નડશે. શરીર ને ઈંદ્રિયો કામ નહીં આપે. સમાજની માન્યતાઓ આડી આવશે. તારા જુવાન દિકરા-વહુ-દિકરીઓને જોઈ તને એમ થશે કે મારે હવે આ ન ભોગવાય. અને કાં તો વચમાં જ જીવન-લીલા સંકેલાઇ જશે. પછી તો અમે તને શું કહેવા આવીએ? જ્ઞાનીઓએ જ ન ભોગવવાનો સમય કયો અને ધર્મ કરવાનો સમય કયો તે બતાવતાં કહ્યુ, છે :-

"जरा जाव न पीडेइ, वाही जाव न वड्ढइह
जाविन्दिया न हायन्ति, ताव धम्मं समायरे ॥"

વૃદ્ધાવસ્થા પીડે નહીં, વ્યાધિઓ વધે નહીં, ઇંદ્રિયો શિથિલ ન થઇ જાય તે પહેલાં ધર્મ કરી લો, આ બધું કરવાનું કારણ શું છે તો કહ્યું :

'વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આતમજ્ઞાન'

વૈરાગ્યની સફળતા ત્યાં છે કે જ્યાં તેની સાથે આતમજ્ઞાન હોય. પણ આતમજ્ઞાન ક્યારે થાય ?

'જડથી ઉદાસી તેને આત્મવૃત્તિ થાય છે.'

જડ પદાર્થ પ્રત્યેની ઉદાસીનતા ! જડ પદાર્થ સુખ કે દુઃખ આપી શકે નહીં. તેમાં એ શક્તિ જ નથી. આવી સચોટ શ્રદ્ધા જ્યારે જાગે છે ત્યારે જડ પ્રત્યેનો રાગ તૂટે છે અને તે તરફ ઉદાસ ભાવ જાગે છે. અને એ ભાવ જીવને આત્મવૃત્તિ તરફ લઈ જાય છે. જડમાં સુખ નથી તો પછી આત્મામાં શોધવાના પ્રયાસ થાય છે. પણ અહીં તમને એ પ્રશ્ન થશે કે આવી ઉદાસીનતા આવે ખરી ? હા—આવે ! જેને આત્મ લક્ષ છે તેને આ ઉદાસીનતા આવે છે.

પુરાણકાળની એક વાત કહું તમને ? ચારે વેદ અને અનેક શાસ્ત્રોનો જાણકાર એક પ્રકાણ્ડ વિદ્વાન બ્રાહ્મણ હતો. વાદ-વિવાદની સભાઓમાં જેણે અનેકને હરાવ્યા હતા અને એના કારણે એ મહા ઘમંડી પણ હતો. એ સમજતો હતો કે તેના જેવો જ્ઞાની બીજો કોઈ હોઇ શકે જ નહીં. આવા અહંકારમાં એ રાચતો હતો. બંધુઓ ! અહં બહુ જ ભયંકર ચીજ છે. તેનું કોઈ માપ નથી હોતું. માનવી અહંથી ઊંચો ઉઠવા માંગે છે પણ તે ન જાણે એ રીતે તેને એ પતનની ઊંડી ગુફામાં ધકેલી દે છે.

આ બ્રાહ્મણને ક્યાંયથી પણ ખબર પડે કે કોઈ સાધુ-સંત-જ્ઞાની પુરુષ આવ્યા છે તો તરત તેમની પાસે પહોંચી જાય, અને અટપટા પ્રશ્નો પૂછી તેમને હરાવવાની પેરવી કરે. તેના પ્રશ્નો જ એવા હોય કે સામી વ્યક્તિ પાસે તેનો જવાબ ન હોય. અને જવાબ ન મળે તેથી પોતાના વિજય પર ગર્વ કરે. ફૂલાય.

એક વાર એક અધ્યાત્મ યોગી મહાત્મા પધાર્યા. જેઓએ સ્વને જાણી લીધો હતો. જે નિશદિન પોતામાં જ રમતા હતા, અને સ્વભાવે પણ મસ્ત ફકીર હતા. બ્રાહ્મણ પેલી ખોટી ટેવના કારણે તેમની પાસે પહોંચ્યો. રાગ અને વૈરાગ્યની ગૂંચવણ ભરેલી વાતો કરવા માંડયો. મહાત્મા વિચક્ષણ હતા. સમજી ગયાં કે આ કયો હેતુ લઇને આવ્યો છે. તેઓએ બહુ જ મૃદુ ભાષામાં કહ્યું : બ્રહ્મદેવ ! હું તો તમારા પ્રશ્નનો જવાબ આપી શકતો નથી. વૈરાગ્ય શું ? સાધના શું ? ઉદાસીનતા શું ? આ બધું તમને સમજાવવા હું સમર્થ નથી. પણ તમે એમ કરો, મિથિલા નગરીમાં રાજા જનક પાસે જાઓ. એ તમને સમજાવશે કે એક સાધક સાધના કઈ રીતે કરે.

બ્રાહ્મણ વિચારે છે—વાહ મહાત્મા ! પોતા પરથી ભાર ઉતારવા તેમણે જનકનું નામ આપ્યું. મને ત્યાં મોકલે છે. પણ જનક મોટો કોણ ? એ સંસારના ભોગનો કીડો, મને શું સમજાવવાનો હતો ? કંઇ નહીં, ચાલો ! આજે બહુ સુંદર યોગ મળી ગયો. જનકનું અભિમાન ઉતારવાનો મને મોકો મળી ગયો. પોતાની જાતને વિદેહી કહેવડાવે છે, ચારે બાજુ તેની વાહ-વાહ થાય છે. પણ આજે જગત પણ જાણશે કે જનક કેટલામાં છે ?

તે મિથિલા પહોંચ્યો, અને રાજમહેલના દ્વારે આવીને ઊભો. તેને મહેલમાં જવા માટે આજ્ઞા લેવાની જરૂર ન હતી. કારણ કે એ વખતમાં એક બ્રાહ્મણ અને બીજો જૈન—આ બન્ને પર એટલો વિશ્વાસ હતો કે માત્ર મહેલમાં જ નહીં પણ રાણીઓના અંતઃપુરમાં પણ જવું હોય તો ય તેને કોઇ ન રોકે. આજની જેમ Visiting Card બતાવવા નહોતા પડતા. બંધુઓ ! વિચારો ! એ યુગમાં જૈનોની છાપ એ હતી કે જિનેશ્વરનો ઉપાસક હોય તેનું ચારિત્ર અણીશુદ્ધ હોય. એ પવિત્ર અને સદાચારી જ હોય ! એ પૂછયા વગર રાણીઓ પાસે ચાલ્યો જાય તો પણ રાજાના પેટનું પાણી ન હાલે.

આજ શું દશા છે ? હું તમને શું કહું ? મારાથી પણ વધુ તમે જાણો છો કે સમાજની કઈ વ્યક્તિનું ચારિત્ર કેવું છે ! મને તો માત્ર એટલી જ જાણ છે કે જે રૂપ લઇને તમે અહીં આવો છો. પરદાની પાછળ શું થઇ રહ્યું છે તે હું નથી જાણતી. આજે જૈનોએ પોતાની Value ગુમાવી દીધી

તમારી કિંમત તમે જ ખોઈ નાખી છે. બંધુઓ ! માફ કરજો પણ હું તમને પુછવા માગું છું કે જૈન તરીકે કયાંય જઈને ઉભા રહો છો તો તમને માન મળે છે ખરૂં ? જોર–શોરથી ગાજી–ગાજીને કહેતા હો છો કે અમારા ધર્મ જેવો કોઈ ધર્મ નહીં. પણ એમ કહી શકો છો કે જૈન ધર્મનો અનુયાયી જેવો ચુસ્ત હોય, ચારિત્રસંપન્ન હોય, સત્યનું પાલન કરનાર હોય એવો બીજો કોઈ ન હોય ? ના, નથી કહી શકતા. શા માટે ? નૈતિકતા જ કયાં રહી છે ? નહીં તો રાજા–મહારાજાને ત્યાં જે જૈન આદર પામતો હતો, તે સમાજમાં આદર ન પામી શકે એ અફસોસની વાત છે. જૈનોમાં જૈનત્વ રહ્યું નથી.

હા, તો બ્રાહ્મણ પણ પૂછયા વિના જ મહેલમાં ચાલ્યો ગયો. આગળ જતાં એક દાસીને જનક રાજા કયાં છે તે પૂછયું તો જવાબ મળ્યો કે તેઓ પોતાના શયનગૃહમાં છે, અને સાંભળતાવેંત જ બ્રાહ્મણ ઉછળ્યો, 'હેં ! છે તો વિદેહી અને દિવસે શયનગૃહમાં ? મહાત્માએ મને આવા રાણીઓના મોહમાં મુગ્ધ બનેલા રાજા પાસે રાગ અને વૈરાગ્ય સમજવા મોકલ્યો ? અરે ! એક સજ્જન પુરુષ પણ દિવસે શયનગૃહમાં સ્ત્રી સાથે ન હોય. અને આ અત્યારે ત્યાં છે ? '

બ્રાહ્મણ આગળ વધ્યો. શયનગૃહનો દરવાજો ખુલ્લો છે. રાજા જનક પલંગ પર બેઠાં છે. બાજુમાં રૂપવતી યુવાન રાણી છે. એ તો જોઈને ત્યાંને ત્યાંજ થીજી ગયો. આ શું? પણ જનક તેના મુખના ભાવ પરથી જ સમજી ગયા, તેથી પલંગ પરથી નીચે ઉતર્યા વિના જ તેનું સ્વાગત કરતાં બોલ્યા : "પધારો બ્રહ્મદેવ ! પધારો !"

પણ તે ત્યાંથી હલી–ચલી શકતો નથી. અંદર જવું કે ન જવું તેની મુંઝવણમાં પડયો. ત્યાં તો જનકે બીજી વાર સ્વાગત કરતાં કહ્યું : "પધારો બ્રહ્મદેવ પધારો ! સંકોચ ન કરો. ખુશીથી ચાલ્યા આવો"

હવે બ્રાહ્મણ નજીક ગયો અને જોઇને આશ્ચર્યચકિત થઈ થઈ ગયો. અરે ! આમ ?

એણે જોયું–કે રાજાનો એક હાથ રાણીના ગળામાં છે અને બીજો હાથ પોષ મહિનાની કડકડતી ઠંડીને ઉડાડવા સગડીના અંગારા પર છે. એ સમયે હાથ બળી રહ્યો હતો. દૂરથી તે આ જોઈ શકયો નહોતો. નજીક આવતાં પરસ્પર વિરોધી બે દશ્ય એક સાથે જોયાં. અને સાથે સાથે એ પણ જોયું કે રાજા જનક આ બન્નેમાં સ્થિતપ્રજ્ઞ છે. નથી તેમને રાણીના સ્પર્શનો હર્ષ કે નથી બળતા હાથનો ખેદ. મુખ પરની એક રેખા પણ બદલાઈ નથી. નિર્વિકાર દશામાં સ્થિર છે. સુખ અને દુઃખથી પર થઈ ખરેખર વિદેહ દશાની અનુભૂતિમાં જ એ હતા. આ જોઈને બ્રાહ્મણ તો પાણી–પાણી થઈ ગયો. આવ્યો હતો જનકની પરીક્ષા કરવા, તેનો અહંકાર ઉતારવા પણ તેનો પોતાનો જ અહંકાર ઉતરી ગયો. અને તે જનકના ચરણમાં નમી પડયાં.

કહે છે: "મહારાજા! આજ સુધી એમ સમજતો હતો કે તમે ખોટા છો. લોકોએ તમને ખોટેખોટા વખાણ કરીને ચડાવ્યા છે. પણ ના, એમ નથી. હું ભ્રમમાં હતો. હું ઘણાં શાસ્ત્રો ભણ્યો. અનેકને વાદ–વિવાદમાં મેં હરાવ્યા. પણ સુખ અને દુઃખથી પર થઈ, જે ઉદાસીનતા આપ કેળવી શકયા છો, તે મારામાં નથી. એક સ્ત્રીના સંગથી નથી આપને ખુશી, નથી સુખ અને અંગારાથી જલતા હાથની વેદનાથી નથી આપને દુઃખ! ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી, બધી જવાબદારીઓ સંભાળતાં પણ આપે ખરેખર વિદેહ દશા પ્રાપ્ત કરી છે."

દેહ હોવા છતાં પણ દેહના ધર્મો પ્રત્યે ઉદાસીનતા, તેનું નામ છે વિદેહ દશા. દેહ કોને ન હોય? માત્ર સિદ્ધોને જ! એ સિવાય બધા જ જીવોને દેહ હોય જ છે. દેહના રાગને કારણે જ વિષયોમાં રાગ ભાવ હોય છે. જો દેહ પ્રતિ રાગ ન હોય તો વિષયોમાં રાગ ટકી શકતો નથી. એ આપોઆપ દૂર થઈ જાય છે. બહુ પ્રયાસ પણ કરવો પડતો નથી.

અહીં રાજા જનક એવા જ વિદેહી છે, તે પેલા બ્રાહ્મણ માટે આદર્શ રૂપ બની ગયા. સત્યાર્થી બ્રાહ્મણે ત્યાં જ બધા ય પોથી–પાનાં છોડી દીધાં અને પાણી મૂકયું કે હવે કોઈ સાથે વાદ–વિવાદ કરવા નહીં જાઉં. કોઈને

હલકો પાડીશ નહીં. આમ પોતાનો અહંકાર ત્યાં મૂકી દઈ હળવો ફૂલ થઈ વિદાય થયો.

પ્યારા બંધુઓ! રાજા જનકના જીવનની આ વાત તમારી સામે એટલા માટે જ રાખી, કે અંતરમાં ઉદાસીનતા જાગૃત કરવા માટે સંસાર છોડી સાધુ બનવું જ પડે એવું જરૂરી નથી. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલો ગૃહસ્થી, બધી જ ફરજોને બજાવતાં બજાવતાં પણ વિવેક સહિત જીવે તો આંતરવૃત્તિમાં વૈરાગ્ય પ્રગટ થાય છે. જેને જડ પદાર્થની નિસ્સારતાનું ભાન છે, જડ સુખ આપી શકે જ નહીં આવો દૃઢ વિશ્વાસ છે તે અવશ્ય આત્મવૃત્તિને પામે છે.

કોઈપણ પદાર્થ હોય, તે અતિ પ્રિય લાગતો હોય, અને સુખનું કારણ માનતા હોઇએ, પણ ખરેખર તેમ નથી. માનો કે તમને ગુલાબજાંબુ બહુ જ ભાવે છે. તમે એમ કહેતા હો કે ભાઈ! આપણને ગુલાબજાંબુ મળે તો બીજું કાંઈ ન જોઇએ! પણ બિમાર પડયા, અને ત્યારે જો એ મળે તો એ ઝેરનું કામ કરે. એટલું જ નહીં, પણ કોઈ દુઃખદ પ્રસંગ આવી પડયો હોય અને મન ખિન્ન થઈ ગયું હોય અને એવા સમયે કોઈ તમારી સામે ગુલાબજાંબુ લાવીને મૂકે તો ખાવાનું મન થશે ? અરે ! ગુસ્સો આવશે. કહેશો—હટાવ આને અહીંથી ! જોવાં પણ ગમતાં નથી ! કેમ શું થયું ? એ મળે તો બહુ મોજ પડે તેમ કહેતો હતો ને ? પણ ના, મનોવૃત્તિ બરાબર નથી તેથી સુખકારક લાગતો પદાર્થ પણ દુઃખદાયી લાગે છે.

બંધુઓ ! જડ પદાર્થ આપણને સુખી કે દુઃખી ન બનાવે. સુખ અને દુઃખ આપણી અંદર જ પડયાં છે, જે કેવળ મનની ભ્રમણા છે. આ સમજણ માત્ર બુદ્ધિજન્ય જ નહીં પણ હૃદયસ્પર્શી આવી જાય તો જડ પદાર્થો પ્રત્યે ઉદાસીનતા થાય છે. અને પછી જે મળે તે ખાઈ લેવાય, જેવું મળે તેવું પહેરી લેવાય. જેવી પરિસ્થિતિમાં રહેવું પડે તેમાં રહી શકાય. આમ ઉદાસીનતા આવે, પદાર્થો પ્રત્યે અને વિષયો પ્રત્યે.

ઇંદ્રિયો પોતાના વિષય તરફ નહીં જાય. જશે તો પણ ત્યાં ટકશે નહિ, પાછી વળશે. તેનું નામ વૈરાગ્ય.

"વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આતમજ્ઞાન"

વૈરાગ્યની સફળતા માટે સર્વ પ્રથમ રાગ ભાવના ક્ષેત્રને સીમિત કરવું પડશે. ત્યારે જ આતમજ્ઞાન જાગશે. તે પહેલાં નહીં. જે વ્યક્તિ એમ વિચારે છે કે આ ધર્મ માર્ગે આવતાં મને આત્મજ્ઞાન થાય, હું મારા આત્માને જાણું, ઓળખું, તો આ જીજ્ઞાસાને પૂર્ણ કરવા માટે પહેલાં જડ પદાર્થ પ્રત્યે ઉદાસીનતા અંતરમાં કેળવવી પડશે. એ ઉદાસીનતા જડનાં આકર્ષણને તોડી નાખશે. અને વૃત્તિને આત્મા તરફ વાળશે. આત્મા તરફ જાગૃત થયેલો વિવેક આતમજ્ઞાનને લઈને જ જંપશે. તો એ આતમ-જ્ઞાન પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ શું છે તે અવસરે કહેવાશે.

...જો સહ આતમજ્ઞાન !

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્-દર્શન, સમ્યગ્-જ્ઞાન અને સમ્યગ્-ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના આત્માના સિદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિની સાથે અનંત શાશ્વત સ્થિતિનું સર્જન કરે છે. જે સ્થિતિ, જે સ્વરૂપ દશા, જે સ્વાભાવિક સુખનો અનુભવ જીવે આજ સુધી કર્યો નથી, તે અનુભવ આરાધનાથી થાય છે. એ દશાની પ્રાપ્તિ માટે જીવનો જે પુરુષાર્થ છે તે આદરણીય, શ્રદ્ધનીય અને આચરણીય છે. શાસ્ત્રોમાં આ પુરુષાર્થ કઈ રીતે કરવો કે જેથી જીવ સ્વભાવદશાને પામી શકે, એની જ વાતો અનેક રીતે કરવામાં આવી છે. શાસ્ત્ર વચનોને લક્ષ્યમાં રાખી અંતરમાં ઉતારવાનો પ્રયાસ થાય તો જરૂર સિદ્ધિને પામી શકીએ.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ માટે, જીવને બાહ્ય-આભ્યંતર કેવા કેવા સાધનોની ક્યારે ક્યારે આવશ્યકતા છે એ બતાવવામાં આવ્યું છે. મોક્ષમાર્ગની ભ્રમણામાં ફસાયેલા બે પ્રકારના જીવોનું વર્ણન કર્યા પછી; એ ભ્રમણામાંથી બહાર નીકળીને શું આચરણીય છે એ બતાવતાં શ્રીમદ્જીએ કહ્યું છે :-

"વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આતમજ્ઞાન
તેમજ આતમજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિ તણાં નિદાન"........૬....

વૈરાગ્ય એ શું છે ? તેનું વિવેચન ગઈ કાલે કર્યું. રાગનું જ એક સ્વરૂપ કે જે પ્રશસ્ત હોય. જે બાહ્ય જગતથી સંબંધિત ન હોય. જે રાગ બાહ્ય જગતથી પર થઈને, આંતર જગતમાં ફેલાય તે વૈરાગ્ય. જાગતિક પદાર્થો

પરની પ્રીતિ તે રાગ અને આંતરિક ઉચ્ચ ધ્યેય, કોઈ ઉચ્ચ હેતુ પ્રત્યેની પ્રીતિ તે વૈરાગ્ય.

આપણે આપણા રાગ–ભાવને, સ્નેહ ભાવને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી મૂલવીએ તો જરૂર સમજાશે કે આપણી પ્રીતિ બાહ્ય જગતને જ ઓળખે છે. સ્નેહ-ભાવ તો સહુમાં પડયો છે. જેની પાસે હૃદય છે, જેની પાસે લાગણીઓ છે, સ્નેહ અને પ્રેમની ભાવના છે, એ કયાંક ને કયાંક બહાર નીકળતી જ હોય છે.

અરે ! ગમે તેવો ક્રૂર માણસ હોય, અત્યાચારી હોય, પાપી હોય, પણ એના અંતઃકરણમાં પણ કયાંક કૂણી લાગણીઓ પડી હોય છે. કોઈ માણસે પોતાના જીવનમાં સેંકડો હત્યાઓ કરી હોય, માણસોને મચ્છરની જેમ ચોળી નાખ્યા હોય, ખૂન કરતાં એના હૃદયમાં જરા પણ કંપારી ન છૂટતી હોય, એ જ માણસ પોતાના બાળકની નાની એવી પીડા જોઈને ધ્રૂજી ઉઠતો હોય છે. આંખમાં આંસુ આવી જતાં હોય છે. એટલે કે એના અંતરમાં રહેલ સ્નેહ-ભાવ ત્યાં જાગૃત થઈ જાય છે. એ બતાવે છે કે સર્વ મનુષ્યોના હૃદયમાં રાગ ભાવ છે. અને એ ભાવ કયાંય ને કયાંક બહાર નીકળતો હોય છે.

બાહ્ય જગતમાં ફેલાયેલી આપણી આ પ્રીતિ, તેમાંથી જ સુખ મેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે. મનોવૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિથી વિચાર કરજો કે જ્યાં આપણી પ્રીતિ જોડાઈ છે, પછી એ વ્યક્તિ હોય, વસ્તુ હોય, વાતાવરણ હોય, પણ તેમાંથી સુખ મેળવી લેવાનો સ્વાર્થ પણ સાથે જ જોડાયેલો હોય છે. ત્યાંથી કંઈક મેળવી લેવું છે, કંઈક અંતરનો આનંદ પામી લેવો છે. આ વૃત્તિ જ જીવમાં વ્યાકૂળતા પેદા કરે છે. જ્યાં પ્રીતિ છે ત્યાંથી મનનો માનેલો આનંદ નથી મળતો, જેટલી માત્રામાં સુખ જોઈએ છે એટલું નથી મળતું. જે જે અપેક્ષાઓ એ પ્રીતિ પાત્ર પાસેથી રાખી હોય તે નથી સંતોષાતી ત્યારે જીવ ખૂબ વ્યાકૂળ બની જાય છે, દુઃખ અનુભવે છે. પણ ખરેખર પ્રીતિ આનું નામ નથી. સર્વ પ્રકારના સ્વાર્થથી રહિત ભાવ તે જ સાચી પ્રીતિ.

મહાયોગી આનંદઘનજી પ્રભુભક્તિમાં મસ્ત બનીને પોતાના અંતરની સર્વ પ્રીતિને પ્રભુમાં જ આરોપી દે છે, ત્યારે તેઓ બોલી ઊઠે છે–

'ઔર ન ચાહુ રે કંત'

બીજું કોઈ ન જોઈએ મારે. મારે તો મારો ઋષભ જ જોઇએ. એ સિવાય બીજું કશું ન ખપે. અહીં ઋષભ એ માત્ર પ્રતીક છે. ઋષભ એટલે મારૂદેવાનો પુત્ર નહીં, પરંતુ પોતાના આત્મામાં પડેલું પરમ આત્મ તત્ત્વ. જે અનંત વીર્ય-શકિત રૂપ છે, કે જેનાથી વધુ સુંદર, અદ્વિતીય, અનુપમ બીજો કોઈ હોઈ જ ન શકે. એ પરમ તત્ત્વ સિવાય મારે બીજું કશું જ ન જોઈએ. મારે મેળવવાની જે કંઈ ખેવના છે, પામવાનો જે કાંઈ મારો પુરુષાર્થ છે, એ પુરુષાર્થ માત્ર મારા પરમાત્મ તત્ત્વ માટે જ છે. એ સિવાય મારો પુરુષાર્થ બંધ છે, અંધ છે. કેટલી બધી તીવ્ર લગની!

જ્ઞાનીઓ એમ કહે છે કે બાહ્ય જગતમાંથી દૃષ્ટિ વાળીને, તારા આત્મામાં રહેલા અનુપમ ખજાના પર શ્રદ્ધા કરીને એમાંથી જ કંઈક પામવાની પ્રબળ ભાવના જાગે, અંદરમાં પડેલાં આકર્ષણોમાંથી કોઈક આકર્ષણ તને લોભાવતું થાય, ત્યારે એ તારી સાચી પ્રીતિ છે. તારો સાચો વૈરાગ્ય છે. પણ આપણને કયાં જાણ છે કે આની અંદર (આત્મામાં) પણ અનેક આકર્ષણો પડયાં છે?

બહારનાં આકર્ષણો તરત ખેંચે છે. જીવ એમાં તરત લોભાઈ જાય છે. તેમાં ય આ કાળમાં બહાર પગ મૂકયો નથી ને તમારા માટે Attraction ઊભા થયા નથી! જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ નાખો ત્યાં ત્યાં સર્વ ઇંદ્રિયોના વિષયોના પોષક તત્ત્વો પડયાં જ છે. કંઈક જોઈ લેવાનું આકર્ષણ થાય છે. કંઈક સાંભળવાનું આકર્ષણ થાય છે, તો કંઈક જીભને Taste લેવાનું, ઘ્રાણને ગંધનું અને ત્વચાને સ્પર્શોનું આકર્ષણ થાય છે. કેટલાં આકર્ષણો પડયાં છે? અને જીવને આકર્ષાતાં વાર કેટલી? જરાય નહીં. પછી એને ઉંમર સાથે, સમજણ સાથે કોઈ સંબંધ રહેતો નથી.

એ વિષયો, એ તત્ત્વો જ્યારે આકર્ષે છે, ત્યારે જાતને ભૂલી જાવ છો ને? હું કોણ છું? કેવો છું? કયાં છું? મારે શું કરવું યોગ્ય છે? શું કરવું અયોગ્ય છે? એનું ભાન રહે છે ખરૂં? નથી રહેતું. ભાન ભૂલી જઈ, જેના પ્રત્યે આકર્ષાયા છો, તેને મેળવીને ભોગવી લેવા માટેના ઉપચારો કરતા રહો છો. વિચારો તો ખરા, આ જે કંઈ થઈ રહ્યું છે, તે ઠીક થઈ રહ્યું છે?

જ્યાં સુધી અંતરમાં પડેલા સત્વને જાણ્યાં નથી, મારામાં પણ જબરદસ્ત આકર્ષણો પડયાં છે, જે કંઈ માણવાનું, ભોગવવાનું, અનુભવવાનું છે તે મારી અંદર જ છે, એ બહારના કોઈ પણ પદાર્થમાંથી મળી શકે તેમ નથી, આવો દૃઢ વિચાર, દૃઢ શ્રદ્ધા આત્મામાં જાગે, પછી જ અંતરમાં વૈરાગ્ય પ્રગટ થાય. આવી શ્રદ્ધા ન જાગે ત્યાં સુધી વૈરાગ્ય આવે નહીં.

જન્મ્યા ત્યારથી જ બહારનાં આકર્ષણોથી આપણે આકર્ષાઈ રહ્યા છીએ. અને ઉંમરના વધવા સાથે એ આકર્ષણો એટલાં વધતાં જાય છે કે આપણે એકલા એને માણી લેવા માટે પૂરા પડતા નથી. થાય છે શું ! આ એકલો જીવ, સમયની મર્યાદા અને ઢગલાબંધ આકર્ષણો. કેટલો સમય *લઈને આવ્યા છીએ ?* બસ, બહુ તો ૧૦૦ વર્ષ ! ના રે ભાઈ! ૧૦૦ અને ૧૦૦ની ઉપર જાય એનાં નામ તો લખાય છે, Guiness Book માં. આપણાં નામ એમાં આવવાનાં હોય એવું કંઈ લાગતું નથી. ૫૦, ૬૦ કે ૮૦, કે વળી એથી યે ઓછી આયુષ્ય મર્યાદા લઈને આવ્યા છીએ, આટલા થોડા સમયમાં આખા યે જગતમાં જેટલા પદાર્થો છે, એ બધા આપણે ભોગવી લેવા છે. ભોગવાઈ જશે ? ના. તો પછી શું થશે ? નહીં ભોગવાય એ ખબર છે. પણ ભોગવવાની કામના તો અંતરમાં પડી જ છે. તો પછી ભોગવ્યા વિના જ જવું પડશે ? હા, એમ જ. પદાર્થો અહીં પડયા રહેશે અને આપણે ચાલ્યા જઈશું. પણ હું તમને પૂછું, કે જઈને કયાં જશો ? કયાંય જવાના નથી, હં ! આપણી શુધ્ધ કાઠિયાવાડી ભાષામાં કહીએ તો 'પાછા થવાના. કોઈ મરી જાય એટલે એમ કહેવાય કે અમુક ભાઈ 'પાછા થયા,' બહુ સરસ શબ્દ પ્રયોગ છે.

કર્મ ફિલોસોફી પણ એ જ કહે છે. અને તે એમ જ છે. પાછા થયાનો અર્થ એ થયો કે એ અહીં ને અહીં કયાંક જન્મ્યા છે. અહીંથી બીજે જવાના કયાં ? કારણ કે અહીં જ ચારે બાજુ એની પ્રીતિ પડી છે. પદાર્થો અનંત છે. અને એ અનંતને ભોગવી લેવાની લાલસા સાથે લઈને મર્યો છે. એટલે એ ભોગવવા એને પાછું થવું જ પડે. તેથી ફરી ફરીને અહીં જ જન્મવું અને ફરી ફરીને અહીં જ મરવું એ જ ચક્ર ચાલુ રહે છે.

આ એક જન્મમાં જેટલો કાળ ગયો એટલા કાળમાં કેટલું બધું ભોગવ્યું પણ તૃપ્ત થયા ખરા ? સમય અને શક્તિ આટલાં વેડફયા પછી પણ કાંઈ હાથ આવ્યું ખરૂં ? તૃપ્તિ થતી નથી, અસંતોષની આગ હંમેશાં જલ્યા કરે છે. ગમે તેટલું પામ્યા પછી,ગમે તેટલું ભોગવ્યા પછી પણ આત્માને તૃપ્તિનો ઓડકાર એ ખાવા દેતી જ નથી. તો પછી આપણે કેમ ન વિચારીએ કે પદાર્થો આટલા ભોગવ્યા પછી પણ જો એ તૃપ્તિ નથી આપી શકતા તો જરૂર ક્યાંક ખામી છે. પદાર્થો તૃપ્ત કરવા સમર્થ નથી તો પછી કોણ સમર્થ છે ? એમ લાગે છે કે કોઈક એવી બીજી વસ્તુ પડી છે, કોઈક જગ્યાએ કંઈક એવું સત્વ પડયું છે કે જેને માણવાથી જીવને તૃપ્તિ થશે. એ સત્વ કયું છે? એ વિચારતાં સમજાશે કે એ સત્ય આપણા અંતરમાં જ પડયું છે, કયાંય બહાર નથી. અંદરનું એ સત્વ જ્યારે આપણા આકર્ષણનું કેન્દ્ર બનશે ત્યારે જ આપણે અંતર તરફ વળી શકીશું. પણ એના માટે શ્રદ્ધા જોઇએ. એવી દૃઢ શ્રદ્ધા કે બહારના કોઈ પણ પદાર્થમાંથી અત્યાર સુધી મને સુખ મળ્યું નથી અને બહારના કોઈ પણ પદાર્થ, કોઈ પણ વ્યક્તિ સાથેની પ્રીતિ મને સુખ દેવા અસમર્થ જ છે. આ જેને યથાર્થ રૂપે સમજાયું છે, અરે! જેણે અનુભવ્યું છે, અંતરના ઊંડાણમાંથી અનુભવ્યું છે એવા આત્મ-અનુભવી મહાયોગી આનંદઘનજીએ, તેમના ઋષભ સાથે પ્રીતિ જોડતાં બહુ જ સુંદર સમજાવ્યું :-

પ્રિત સગાઈ રે જગમાં સહુ કરે રે, પ્રિત સગાઈ ન કોઇ;
પ્રિત સગાઇ રે નિરુપાધિક કહી રે, સોપાધિક ધન ખોઈ।
ઋષભ જિનેશ્વર પ્રિતમ માહરો રે, ઓર ન ચાહું રે કંત ।।

કેટલા સાથે પ્રીતિ જોડી ? કેટલાય સાથે તમારે એવા સંબંધો હોય છે કે **Relation** ની દૃષ્ટિથી, તમારા લોહીના સંબંધથી, એની સાથે કશો ય સંબંધ ન હોય, પણ તમે એના માટે કહો છો કે આ મારા સ્નેહી છે. સ્નેહી એટલે એમની સાથે મેં પ્રેમનો સંબંધ જોડયો છે, પ્રીત જોડી છે. પણ આનંદઘનજી કહે છે કે ખરેખરી પ્રીતનો સંબંધ કોઈ જોડી શકતું નથી. શા માટે ? 'પ્રિત સગાઈ નિરુપાધિક કહી' જેમાં કોઈ પણ પ્રકારની

ઉપાધિ ન હોય, રાગ–દ્વેષ કે સ્વાર્થની ભાવના જેમાં એક પૈસો માત્ર પણ જોડાયેલી ન હોય એનું નામ પ્રીતિ. હવે તમે તપાસી લો તમારા સંબંધોને. અનેક સાથે તમારા સંબંધો જોડાયેલા છે, એ સંબંધો નિઃસ્વાર્થી છે ખરા ? કે કંઈક મેળવવાની ઈચ્છા ત્યાં રહે છે ? ભલે કોઈ ભૌતિક વસ્તુની અપેક્ષા ત્યાં ન હોય ! ધન પણ ન જોઈતું હોય કે બીજું પણ કાંઈ ન જોઈતું હોય પણ એટલી ભાવના તો અંતરમાં રહે ને કે હું એને જેટલો પ્રેમ કરૂં, એટલો પ્રેમ એ પણ મને આપે. હું એના વિષે જેટલો ખ્યાલ રાખું એટલો જ ખ્યાલ એ મારા વિષે રાખે તો જ ટકી રહે ને ? નહીં તો ટકે ખરો ? તમે એના માટે બધું કરતા હો ને એ તમારા માટે કાંઇ ન કરે તો ? તરત સંબંધો તૂટી જાય, તૂટી જાય છે ને ? તેનું કારણ એ છે કે આ પ્રેમ આરોપિત છે, કૃત્રિમ છે. પણ અકૃત્રિમ નથી. પરાવલંબી પ્રેમ છે અને એ પરાવલંબન વ્યક્તિ રૂપે, પદાર્થ રૂપે કે પરિસ્થિતિ રૂપે હોય, સ્થાયી રહે જ નહીં. તો એ બધી ઉપાધિ છે. જેનો પ્રયત્ન પણ ઉપાધિપૂર્વકનો અને પરિણામ પણ ઉપાધિ સહિતનું. અર્થાત્ જેના આદિ, મધ્ય અને અંત, સર્વાંગમાં ઉપાધિ જ ભરેલી છે અને 'સોપાધિક ધન ખોય' એવી ઉપાધિ સહિતની જે પ્રીતિ છે, એ પ્રીતિ આત્મ ધનને ખોઈ નાખે છે.

એટલે જ આનંદઘનજીએ સંસારી સાથે પ્રીતિ ન જોડતાં, ઋષભ સાથે જોડી છે. અને તેઓ કહે છે, 'ઋષભ જીનેશ્વર પ્રિતમ માહરો.' કેટલો ભાવ ભર્યો શબ્દ છે! 'પ્રિયતમ ! તમે કહેશો, મહારાજ ! એમાં સુંદર શું ? ભાવ શું ? બધા ય જાણે છે પ્રિયતમ શબ્દનો અર્થ. આપણી રૂઢિ–પરંપરામાં આ શબ્દનો અર્થ શું થાય ? પત્ની એના પતિને પ્રિયતમ કહે, એક નારી એના પ્રેમીને પ્રિયતમ કહે. પણ પ્રિયતમ શબ્દનો શાબ્દિક અર્થ શું છે ? જાણો છો ? આપણે વ્યાકરણમાં ડીગ્રી શીખ્યા છીએ. સામાન્ય, તુલનાત્મક અને સર્વોચ્ચ.

જે આપણને બહુ ગમે છે તે પ્રિય, એનાથી વધુ ગમે તે પ્રિયતર, અને જે સૌથી વધુ ગમે કે એની કક્ષામાં બીજા કોઈને મૂકી શકાય નહીં તે પ્રિયતમ. આમાં પતિ કે પ્રેમી એવો અર્થ કયાં આવ્યો ? સર્વોત્કૃષ્ટ

પ્રિયતાના ભાવે જ ભક્ત કવિઓએ જ્યાં પ્રભુ-ભક્તિ ગાઈ છે, ત્યાં પ્રભુને પ્રિયતમની ઉપમા આપી છે. ભક્ત કહે છે હે પ્રભુ! સારા યે વિશ્વમાં તારાથી વધુ પ્રિય મને કોઈ નથી એટલે તું મારો પ્રિયતમ છે.

તમને સૌથી વધારે પ્રિય શું છે? સંસાર પ્રિય છે, તો સંસાર તમારો પ્રિયતમ અને વિષય-વિકારો પ્રિય હોય તો એ પ્રિયતમ. તમને ધન પ્રિય છે તો ધન પ્રિયતમ. પ્રતિષ્ઠા પ્રિય છે તો પ્રતિષ્ઠા પ્રિયતમ, નામના પ્રિય છે તો નામના પ્રિયતમ. અને જીભના ચટાકા પસંદ હોય તો એ પ્રિયતમ. શું પસંદ છે? સૌથી વધારે શું ગમે છે? જરા અંતરને પૂછો! અંતર શોધ કરવા જશો તો એમાં ગૂંચવાઈ જશો, સ્પષ્ટ ખુલાસો નહિ મળે. તમે પોતે જ અંતઃકરણમાં મૂંઝાઈ જશો. આજે મેં તમને અહીં વ્યાખ્યાનમાં કહ્યું છે, આખા દિવસમાં કે રાત્રે સમય મળે ત્યારે બે-પાંચ મિનિટ એક બાજુ બેસીને જરા વિચાર તો કરી જો જો આના ઉપર! ભલે મને કહેવા નહીં આવતા, મારે નથી સાંભળવું, કારણ કે મને ખબર છે, નહીં કહો મને, પણ પૂછી લેજો અંતરને.

મને એમ લાગે છે કે એક સાથે ચાર, પાંચ, છ પદાર્થો ભેગા થશે, અને તમને એમ થશે કે આમાં પર્સન્ટેઈજ કેમ મૂકું? આને પ્રિય કહું કે આને કહું? આ વધારે ગમે છે તો તેને પ્રિયતમ કહું? પણ ના, એના કરતાં આ વધારે ગમે છે. અને સહુથી વધુ ગમવામાં પણ ઘણું ઘણું છે. એટલે એનો અર્થ એ થયો કે તમારે કોઈ પ્રિયતમ જ નથી. પ્રિયતમનો સંબંધ પણ સ્વાર્થથી જ છે. જ્યાં સ્વાર્થ, સધાતો હોય, તમારા મનની ભાવનાને જ્યારે જે વધારે અનુકુળ વર્તે ત્યારે તે તમારો પ્રિયતમ! આ કેવું કહેવાય? સારૂં કહેવાય ખરૂં? તમારી સામાજિક કે નૈતિક દૃષ્ટિ શું કહે છે? જ્યારે જે ગમે તે પ્રિયતમ એવું હોઈ શકે કે પ્રિયતમ તો એક જ હોય? અનેક હોય એવું ના બને. પણ એવું છે ખરૂં? અંતરને ઢંઢોળશો તો અંતર કહેશે કે આ યે ગમે છે અને પેલું પણ ગમે છે. અને કોઈને ય હું ઓછા માર્ક દેવા તૈયાર નથી. આ જ કારણ છે કે આપણે અટવાયેલા રહીએ છીએ. કોઈમાંથી કાંઈ જ પામી શકતા નથી.

જ્ઞાની પુરુષો આપણને વારંવાર કહે છે કે બહારના જગતમાં જે વ્યક્તિમાં, જે વસ્તુમાં, જ્યાં જ્યાં તારી પ્રીતિ તેં જોડી છે તે નાશવંત છે. તે પ્રીતિ શાશ્વત સુખ દેનાર નથી, ત્યાંથી પાછો વળ. અને તારા અંતરમાં ઉતર. તારામાંથી તને ઘણું સુખ પ્રાપ્ત થાય તેમ છે. એના Attraction માં લોભાઈને તું ખેંચાઈશ, એ તરફ વળીશ તો એને તું પામી શકીશ. કારણ તારા અંદરમાં પડેલું તત્ત્વ સ્વાવલંબી છે, અકૃત્રિમ છે, સહજ છે. પણ અંતરનું એક એવું પ્રબળ પ્રલોભન જાગે તો બહારનું પ્રલોભન છૂટે. નહીં તો ના છૂટે! બાળકને તમે ચોકલેટ આપો તો એ માટી છોડે. નહીં તો બાળક માટી ના છોડે. બંધુઓ! બહારનાં સંબંધો, બહારની પ્રીતિઓ આપણા માટે માટી જેવી છે.

મહાપુરુષો આપણા આત્માની શક્તિઓને બતાવતાં કહે છે કે સુખ તારામાં છે પણ બાહ્ય સુખ મેળવવા જતાં, તારા અંતરનું સુખ તું ગુમાવી દે છે.

"સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે લેશ એ લક્ષે લહો.
ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવ મરણે કાં અહો રાચી રહો"

'સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે' વિચાર કર્યો છે ક્યારેય આ પંક્તિનો? બહુ વાર આ ગાતા હશો, બહુ વાર સાંભળતા હશો. સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે એ કઈ રીતે બને? સુખ પ્રાપ્ત કરતાં તો સુખ મળે, ટળે તો નહીં. તો આમાં આમ કેમ લખ્યું શ્રીમદ્‌જીએ? કંઈ ભૂલ નથી લાગતી તેઓની? આપણે બાહ્ય દૃષ્ટિથી જ જોવા ટેવાયેલા છીએ. એટલે આપણને એમ લાગે કે આમાં કંઈક બરાબર નથી. પણ મહાપુરુષો જ્યારે કોઈ પણ વાત આપણી સમક્ષ મૂકે છે ત્યારે બાહ્ય અને આભ્યંતર બેય દૃષ્ટિ એમની સામે હોય છે. એ બે ય દૃષ્ટિને સામે રાખી આપણને સમજાવે છે. એટલે એ કહે છે. 'સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે.' પહેલું સુખ તે ભૌતિક સુખ, તેની પ્રાપ્તિ માટેનો પુરુષાર્થ કરતાં આત્મિક સુખ ટળી જાય છે. કેમ? આમ શા માટે? બહારનાં સુખો મેળવીને શું પ્રાણીઓ સુખી નથી થતા?

સુખની વ્યાખ્યા શું છે તમારી? જેની પાસે બહારનાં સુખ-સાધન, સગવડતાઓ છે એ સુખી. લોકો કહેતા હોય છે કે ફલાણા ભાઈ બહુ સુખી છે. કેમ સુખી છે? એમ પૂછીએ તો કહે, તેમની પાસે બધું છે. લાડી, ગાડી, વાડી. આ બધું જ છે તેથી તેઓ સુખી છે. આ બાહ્ય સુખ છે. બાહ્ય સુખ પ્રાપ્તિની કામના, એ જ મૂર્ચ્છા છે, બેભાનતા છે. અને તે સુખને મેળવવાના પ્રયત્નથી આ મૂર્ચ્છા વધુ ગાઢ થતી જાય છે. જેના કારણે અંદરથી ઉછળતી રાગ-દ્વેષ રૂપ વિભાવ પરિણતિ ઘોર કર્મબંધનની પરંપરા સર્જે છે. અને તેના કારણે આત્મામાં રહેલ સુખ, વધુને વધુ દબાતું જાય છે. આત્મિક સુખની અનુભૂતિ ભારે કર્મી જીવ કરી શકતો નથી. માટે જ શ્રીમદ્જીએ કહ્યું કે 'સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે.' બાહ્ય સુખ લેવા જતાં આંતર સુખનો નાશ થાય છે. કારણ જેમાં સુખ નથી તેમાં જ મેળવવાનાં ફાંફાં મારે છે. આ જ મોટી મૂર્ખતા છે. અને મૂર્ખ પ્રયત્નોથી વાસ્તવિકતા દૂર જ રહે છે. આ વિપરીત પ્રયત્નનું નામ જ મિથ્યાત્વ છે.

'ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવ મરણે કાં અહો રાચી રહો' આ પંક્તિ ખૂબ જ સમજવા જેવી છે. ભાવ-મરણ એ શું? અને દ્રવ્ય મરણ એ શું? દ્રવ્ય મરણ તો આપણે જાણીએ છીએ. નાના-મોટા હરેક પ્રાણીઓને મરતાં આપણે જોયાં છે. શરીરમાંથી આત્માનું નીકળી જવું તે દ્રવ્ય મરણ. એ કોણ નથી જાણતું? પણ દ્રવ્ય મરણને જોઈ આપણને કદી ભાવ-મરણ માટેની વિચારણા જાગૃત થઈ ખરી? બંધુઓ! સિદ્ધિ કોણ પામી શકે છે? જેનામાં સહજ યોગ્યતા આવા પ્રકારની હોય તે જ. પોતાની યોગ્યતાના કારણે જ્યારે જ્યારે આવાં નિમિત્તો આવે ત્યારે એ જીવ પોતામાં ઉતરી જાય છે. આવા નિમિત્તો એને અંતર્મુખી બનાવે છે.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની રચના કરનાર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી ત્યારે સાત વર્ષની ઉંમરના હતા અને તેમના ગામ વવાણિયામાં અમીચંદભાઈ નામના એક ગૃહસ્થનું મરણ થયું. આ નાનકડા રાયચંદે સાંભળ્યું. વળી મરનાર ભાઈ રાયચંદભાઈ પ્રતિ ઘણું જ વાત્સલ્ય ધરાવતા હતા. 'મરવું' એ શું?

તેની રાયચંદભાઈને ખબર ન હતી. તેઓ તો તરત પોતાના દાદાજી પંચાણભાઈ પાસે ગયા, અને તેઓને પૂછ્યું :

"દાદાજી ! અમીચંદભાઇ મરી ગયા ?"

દાદા કહે; "હા, બેટા ! તેઓ મરી ગયા."

"દાદાજી ! મરી ગયા એટલે શું ?"

આ પ્રશ્નનો જવાબ કેમ આપવો ? અણુસમજુ બાળકને શું સમજાવવું ? સર્વ-સામાન્ય બાળકને સમજાવાય તેમ દાદાજીએ રાયચંદભાઇને કહ્યું :

"બેટા ! હવે તેઓ બોલશે-ચાલશે નહિ. ખાશે-પીશે નહીં, કંઈ જ નહીં કરે."

"પણ શા માટે નહીં કરે ? એ તો એવા ને એવા જ છે. પછી શું કામ કંઇ જ નહીં કરે ?"

"બેટા ! જે મરી જાય તે કંઈ ન કરે."

પણ આનાથી રાયચંદભાઈને સંતોષ ન થયો. એ વિચારે છે; એવું શું થઈ ગયું ? હમણાં થોડી વાર પહેલાં બધું જ કરતા હતા અને એટલી વારમાં બોલતા-ચાલતા બંધ થઈ ગયા ! એમ કેમ ? અને પોતાના જ અંતરના પ્રશ્નનું સમાધાન કરવા તેઓ તે મરનાર ભાઈના ઘરે પહોંચી ગયા. જઈને જોયું તો કેટલાક ભાઈઓ તેમને નનામીમાં જોરથી બાંધી રહ્યા હતા. એ જોઈને રાયચંદભાઈના દિલમાં કરુણા જાગી. તેઓ વિચારે છે: અરેરે ! આ બધા કેવા છે ? શા માટે આમ આમને બાંધે છે ? એમને કંઈ થતું નહિ હોય ? અને અમીચંદભાઈ પણ કેમ કંઈ બોલતા નથી ? આમ વિચારતાં વિચારતાં તેઓ ઊંડાણમાં ઊતરી ગયા. તેમને થાય છે કે એવું શું થઈ ગયું કે થોડીવાર પહેલાં લોકો જેને જરા પણ પીડા આપવા નહોતા માગતા તેઓ હવે તેને બાંધી રહ્યા છે ? ત્યાં તો લોકોએ નનામી ઉપાડી અને ચાલવા માંડયા. તો વળી વધુ આશ્ચર્ય થયું કે હવે શું કરશે ? કયાં લઇ જશે ? અને તેઓ સહુની પાછળ ચાલવા લાગ્યા. બે - ચાર વાર મોટેરાઓએ, તેમને પાછા વાળવાનો પ્રયાસ કર્યો, પણ લપાતા – છુપાતા તેઓ સ્મશાને પહોંચી ગયા. અને ત્યાં લોકોની નજરથી બચવા માટે પાસેના જ એક ઝાડ પર ચડી ગયા.

ઝાડ પરથી તેઓ જોઈ રહ્યા છે કે નનામીને ચિતા પર ગોઠવી અને પછી પગના અંગૂઠે આગ લગાડી. અને શબ તો ભડાભડ બળવા માંડયું. આ જોઈ એમનાં રોમે - રોમ જાગૃત થઈ ગયાં. તેમની વિચાર દશા, તેમની પરિણામ ધારા, વધુ ઊંડાણમાં વહેવા માંડી અને પોતાની જ અંદર સર્વ પ્રશ્નોનાં સમાધાન શોધવા માંડયા.

એ વિચારે છે–કે જે દેહને બાળી રહ્યા છે, એ દેહમાં પહેલાં એવું શું હતું ? કે જેના કારણે બધી જ ક્રિયાઓ હતી. અને હવે એ તત્ત્વ ક્યાં ગયું ? એનું શું થયું ? કે લોકો તેના શરીરને બાળે છે ! આ વિચારમાં તન્મયતા પૂર્વક તેઓ ઊંડા ઉતરતા ગયા અને તેઓને સમજાયું કે શરીરમાં એક અદ્દભુત શક્તિ હતી, જેના કારણે ક્રિયાઓ હતી. અને તે શક્તિ ચાલી ગઈ. તો તે શક્તિ કઇ ?

બંધુઓ ! અનેકને મરતાં જુઓ છો, બળતા જુઓ છો. અરે ! તમારા હાથથી બાળ્યા પણ હશે. છતાં ક્યારેય તેના પર વિચાર જાગ્યો છે ? આમ કેમ ? તમે કહેશોઃ અમે તો જાણીએ છીએ કે શરીરમાંથી જીવ નીકળી જાય એટલે તે શબ કહેવાય, અને તેને બાળી જ નંખાય. માટે અમારે કંઈ વિચારવાની જરૂર નથી. રાયચંદભાઈ તો બાળક હતા અને તેમને કંઈ ખબર ન હતી, તેથી તેઓ આ બધું વિચારતા હતા. પણ ના. બંધુઓ ! તેઓ આપણા બધાં કરતાં વધુ જાણતા હતા, અને તેઓના એ જાણપણાએ જ તેમને અંતરમાંથી જગાડયા. તેમની આત્મ–જાગૃતિ જ તેમને પરિણામ ધારાના ઊંડાણમાં લઇ ગઈ. અને એ વિચારદશાએ જ એમને ભાન કરાવ્યું કે દેહમાંથી જે નીકળી ગયું તે ચેતન તત્ત્વ હતું. આત્મા હતો. આત્મા હતો તો જ બધું હતું અને તે નીકળી જતાં જ દેહને બળવું પડયું. માટે દેહ અને આત્મા ભિન્ન છે. આ ભિન્નતાની પ્રતીતિએ તેઓ પોતામાં સ્થિર થયા. અને ત્યાં જ એ ઝાડ પર ઊભા – ઊભા જ એમને જાતિ - સ્મરણ જ્ઞાન થયું. તેમાં તેમણે જોયું કે મેં દેહ– આત્માની ભિન્નતાનો અનુભવ, પૂર્વ ભવોમાં કર્યો છે. એટલું જ નહિ, પૂર્વે સાધુનાં વ્રતો પણ પાળ્યાં છે, ત્યાગ અને

વૈરાગ્યથી મારા આત્માને રંગ્યો છે. અને બંધુઓ ! આ થતાં માત્ર સાત વર્ષની ઉંમરમાં જ એમની વૃત્તિ આત્મા તરફ વળી ગઇ. તેઓએ આટલી નાની ઉંમરમાં પહેલી વાર કોઈનું દ્રવ્ય મરણ જોયું અને તેઓનો આત્મા જાગૃત થઈ ગયો. તેમની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ આત્મામય થઈ ગઈ.

બંધુઓ ! ખરાબ ન લગાડશો. પણ અમે સાંભળ્યું છે કે જ્યારે સમાજમાં કોઈનું મરણ થાય છે અને તમે સ્મશાને જાઓ છો ત્યારે જેનું મરણ થયું છે તેનાં સગાં-સંબંધીઓ-સ્વજનો તો ત્યાં ઉદાસ થઈને બેઠા હોય છે. પણ ત્યાંથી થોડે દૂર બેઠેલા બીજા ચા - પાણી પીતા હોય. અરે! એટલુ જ નહીં, જે વાતો બીજે ક્યાંય નહીં થતી હોય તે વાતો ત્યાં થાય, પછી એ ધંધાની હોય, રાજકારણની હોય કે કોઈની સગાઈ કે લગ્નની હોય ! મૃત્યુનો મલાજો જે જાળવવો જોઈએ વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ, એ પણ નથી જળવાતો !

જો એ સમયે તમારૂં અંતઃકરણ જાગૃત હોય તો જ્યાં દેહ અને આત્માની ભિન્નતાનું પ્રત્યક્ષ સબળ પ્રમાણ મળી રહ્યું છે ત્યાં આત્માની વિચારણા થાય. હું તમને પૂછું છું કે ક્યારેય સ્મશાનમાં ગયા હો અને ત્યાં આત્મા યાદ આવ્યો હોય એવું બન્યું છે ? જો ના, તો વિચારવું ઘટે કે કેટલા સુષુપ્ત છો ? આત્મા યાદ આવવો જોઈએ ત્યાં પણ જો તેની યાદ કે વિચાર નહીં આવે તો ક્યાં આવશે ? શું ઘરમાં, દુકાનમાં, ખાતાં પીતાં આત્મા યાદ આવશે ? બંધુઓ ! આ દ્રવ્ય મરણ આપણને આત્માની વિચારણા પ્રગટ કરાવવા માટેનું મહાન્ નિમિત્ત છે, તેને સમજીને આત્મવિચાર જાગૃત કરી લઈએ

ભાવ – મરણ તો બહુ જ સમજવા જેવું છે. આપણે અહીં બેઠેલા સહુ અને વિશ્વના સમસ્ત જીવો ભાવ—મરણથી અનેક વાર મર્યા અને હજુ મરી રહ્યાં છીએ. જાણો છો તમે ? તમારી આ ૫૦ – ૬૦ વર્ષની જીંદગી ગઈ તેમાં કેટલી વાર મર્યા ? મને કહેશો જરા કે તમે કેટલી વાર મર્યા ? અરે ! મહારાજ ! અમે મર્યા નથી. જીવીએ છીએ અને એટલે જ આપની સામે બેઠા છીએ. પણ ભાઈ! હું દ્રવ્ય મરણની વાત નથી કરતી,

ભાવ-મરણ માટે તમને પૂછું છું, ભાવ - મરણે કેટલી વાર મર્યા ? 'ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવ મરણે' જ્ઞાનીઓ કહે છે તારું ભાવ-મરણ ક્ષણે - ક્ષણે થઈ રહ્યું છે.

આ ભાવ-મરણ કેવી રીતે થાય છે? ભાવ-મરણ સાથે જગતની પ્રીતિનો શું સંબંધ છે? ઉપાધિ સહિતની આ પ્રીતિ, આ સ્નેહ સંબંધ ભાવ-મરણે વારંવાર શા માટે મારે છે? અને આ ભાવ—મરણ આત્મા માટે કેટલું દુખઃદાયી છે? કેટલું પીડાકારી છે? એ બધું અવસરે.

પ્રાપ્તિ તણાં નિદાન....!

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્-જ્ઞાન અને સમ્યગ્-ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની સમ્યક્ આરાધના આત્મા પરનાં સર્વ આવરણોને ક્રમશઃ દૂર કરી, આત્માની સર્વ શક્તિઓને જાગૃત કરે છે. આત્મામાં પડેલી અમાપ શક્તિઓને આપણે નથી અનુભવી શકતા તેનું કારણ પણ કર્મનાં આવરણો જ છે.

જે શક્તિ કેવળજ્ઞાની ભગવંતોએ પ્રાપ્ત કરી અને તેથી મોક્ષની સાધના કરી ગયા, એ શક્તિ આપણામાં પણ છે જ. પરન્તુ આપણો અનુભવ તો જુદો જ છે. એક નાનું એવું વ્રત-પ્રત્યાખ્યાન કરવું હોય તો પણ આપણી અંદરની માનસિક કે આત્મિક નબળાઈ આપણને રોકી રાખે છે. શારીરિક અનુકુળતા હોવા છતાં પણ, આ કારણે જ તપ-ત્યાગ થઈ શકતા નથી. એટલું જ નહીં પણ આત્માના ગુણો પ્રગટ થતા નથી, આત્મામાં પડેલ અનંત બલ-વીર્ય સક્રિય થતું નથી.

શું કારણ છે આની પાછળ? બંધુઓ! વિચારો! દુર્લભ એવો માનવનો ભવ મળ્યો, સમજણ મળી, શ્રદ્ધા પણ છે અને સત્સંગનો યોગ પણ મળતો રહે છે. આ બધું મળવા પછી પણ સત્પુરુષાર્થ કેમ ઉપડતો નથી? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપણા અંતરમાં જ શોધવો પડશે.

સર્વ બાહ્ય શક્તિઓને કામે લગાડી ભૌતિક ઉપલબ્ધિની પ્રાપ્તિમાં જરા ય પાછો ન પડતો માનવ આધ્યાત્મિક માર્ગે પગ પણ કેમ ઉપાડી શકતો નથી? જીવન વ્યવહારનાં બીજાં અનેક કાર્યો માટે જબરદસ્ત મહેનત જ આપી શકતો માનવ, આત્મિક પુરુષાર્થમાં કેમ મંદતા અનુભવતો હોય છે?

આનું સમાધાન એ છે કે આધ્યાત્મિકતાનું મહત્ત્વ જ જીવને સમજાણું નથી. આધ્યાત્મિકતા જો જીવનની પળે-પળની પ્રવૃત્તિમાં વણાઈ જાય તો એક અદ્ભુત ક્રાન્તિ જીવનમાં ઘટિત થાય છે, એનું ભાન જ નથી. ઈતિહાસમાં એવા સચોટ અને સાક્ષાત્ દાખલાઓ જોવા મળે છે કે જેઓ પૂર્વ જીવનમાં ખૂબ જ અધમતાથી ભરેલા હતા. પણ જ્યારે તેઓને આધ્યાત્મિકતાની મહત્તા સમજાણી અને જીવનના મુખ્ય અંગ તરીકે તેનો સ્વીકાર થયો, ત્યારે તેઓ પામરમાંથી પરમાત્મા બની ગયાં.

સર્વ પ્રથમ તો જીવને અંતરમાં એ વસી જવું જોઈએ કે સત્યના ચરણમાં સર્વસ્વનું સમર્પણ, એ જ જીવનની સર્વોચ્ચ ઉત્ક્રાન્તિ છે. જીવનમાં તેનાથી વધીને કોઈ ધ્યેય, માહાત્મ્ય કે પુરુષાર્થ નથી. આવા સમર્પણ માટે એક અચલ, અકંપ, દૃઢ નિર્ધાર જોઈએ. પછી ગમે તેવી પ્રતિકુળ પરિસ્થિતિ આવે. અરે ! સર્વસ્વ લૂંટાવી દેવું પડે તો પણ સત્યવાદી રાજા હરિશ્ચંદ્રની જેમ કરેલા નિર્ણયમાંથી એક તસુ માત્ર પણ પાછા ન હટવું, એવો અડોલ આત્મ – વિશ્વાસ અત્યંત આવશ્યક છે.

આનું કારણ પણ એ જ કે, આવી નિર્ણયાત્મક સ્થિતિ એ જ આધ્યાત્મિકતાનો મૂળ પાયો છે. પાયાની મજબૂતાઈ પર જ ઈમારતની ઉચ્ચતા અને આલીશાનતા નિર્ભર છે. જો પાયો નબળો હોય તો તે ઊંચે સુધી પહોંચેલા બંધારણને કડડભૂસ કરી જમીનદોસ્ત કરી નાખે.

સાધના માર્ગે પણ પાયાની સુદૃઢતા અત્યંત આવશ્યક મનાઈ છે. અન્યથા પાયાની કચાશ, સાધનાને સુયોગ્ય રૂપે આગળ નહીં વધવા દે. પછી સિદ્ધિની તો વાત જ ક્યાં ? માટે જ ડગમગતી સ્થિતિ ન જોઈએ. એટલે :–

ડગમગતો પગ રાખ તું, સ્થિર મુજ દૂર નજર છો ન જાય
દૂર માર્ગ જોવા લોભ લગીર ના મારે એક ડગલું બસ થાય
મારે એક ડગલું બસ થાય......

આરાધના પથની નક્કર ભૂમિ પર દૃઢતાપૂર્વક ઉપાડેલું માત્ર એક ચરણ પણ બસ થઈ પડે છે. એવું ચરણ કે ઉપડયા પછી સિદ્ધિ લઈને જ વિરમે. આત્મનિર્ણય પૂર્વકનું અલ્પ સમયનું વ્રત અનુષ્ઠાન પણ અંતે સિદ્ધિનું કારણ બને છે. માટે પ્રથમ દૃઢતા પછી જ વિકાસ સંભવે.

આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ કેવા પ્રકારના વિચાર અને આચારની અપેક્ષા રાખે છે તે બતાવતાં શ્રીમદ્જી કહે છે –

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો જો સહ આતમજ્ઞાન
તેમજ આતમજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિ તણાં નિદાન........૬........

છેલ્લા બે દિવસમાં આપણે આ ગાથાનાં પ્રથમ બે પદોનું વિવેચન કર્યું. ત્યાગ વૈરાગ્ય આદિની સફળતા આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં જ છે. ત્યાગ અને વૈરાગ્ય હોવાની સાથે સાથે જો આત્માને ઓળખી લીધો હોય, નિજ સ્વરૂપનો અનુભવ કરી લીધો હોય તો જ તે ત્યાગ વૈરાગ્ય અંતે મોક્ષ રૂપ ફળ આપે છે.

આટલું સમજ્યા પછી હવે આપણે એ વિચારવું છે કે ત્યાગ — વૈરાગ્ય જીવનના પ્રતિપલના વ્યવહાર સાથે વણાઈ ગયાં હોય, જીવની સમજણપૂર્વકની વિચારણા અને પૂર્વના અનાસક્ત સંસ્કારોએ અંતરમાં સંસાર પ્રત્યે ઉદાસીનતા પણ જગાડી હોય, ધર્મમય આચારોમાં જીવનનો સમય પસાર થતો હોય, અરે ! આત્માનુભવની મહત્તા મનથી, બુદ્ધિથી સ્વીકારી પણ હોય, છતાં આત્મજ્ઞાનનું પ્રાગટ્ય થાય નહીં ! તો તેવે વખતે કેટલાક જીવો નિરાશા અનુભવે છે. મન ડગમગવા માંડે છે. ક્યારેક તો વળી વૈરાગ્યાદિ નિરર્થક ભાસવા માંડે છે. અને મનમાં તેની સત્યતા વિષે સંશય રહ્યા કરે છે. તો ત્યારે શું કરવું ?

આવા સાધકની નિરાશાને દૂર કરવા અને વસ્તુસ્થિતિનું ભાન કરાવવા માટે જ શ્રીમદ્જી આ ગાથાનાં અંતિમ બે પદો કહે છે. સાધકની પીઠને પંપાળી તેઓ ઘણા જ પ્રેમથી કહી રહ્યા છે, ભાઈ ! સમતા રાખ ! ધીરજ ધર ! શ્રદ્ધાને ડગવા ન દઈશ. તારા અંતરમાં ઉગેલા ત્યાગ– વૈરાગ્યના ભાવો, તારી આંતર ઉદાસીનતા, તારી નિઃસ્પૃહતા, આજે નહીં તો કાલે, તને જરૂર આત્માની પ્રતીતિ કરાવશે. કારણ એ ભાવો જ આત્માનુભૂતિ માટેનાં શ્રેષ્ઠ સાધનો છે.

ત્યાગ – વૈરાગ્યાદિને સાધન રૂપે સેવવાનાં છે. આ સાધનોમાં યથાર્થતા પ્રગટે તો એ તેના બાહ્ય માળખામાંથી બહાર નીકળી, આગળ વધી

આત્માને અંતરાત્મા સુધી લઈ જવાના સોપાન રૂપ બને, જે સોપાન શ્રેણી તેના અંતિમ ચરણમાં મોક્ષ મંઝિલ સુધી પહોંચાડે.

ત્યાગ– વૈરાગ્યરૂપ સાધનોની યથાર્થતા એટલે શું? તો પ્રથમ તો એ કે આ જીવને ભોગનો જેટલો પરિચય છે એટલો ત્યાગનો નથી. ત્યાગ કરતાં તો એ શીખ્યો જ નથી અને ભોગ એને શીખવવો પડતો નથી. વિચારો ! બંધુઓ ! આ જીવે કયાંય પણ ભોગને છોડયા છે ? તે ગમે ત્યાં ગયો, નાની - મોટી ગમે તે યોનિઓમાં જન્મ્યો પણ અનાદિકાળથી ભોગોની સાથે જ ભ્રમણ કરતો રહ્યો. એકેન્દ્રિયપણું પામ્યો તો ય નિરંતર એનો ભોગ ચાલુ જ છે.

એ દૃષ્ટિથી તમે વૃક્ષોને જોયાં છે? વૃક્ષોની વૃદ્ધિ અને એની અંદર ચાલતી પ્રક્રિયા નિરંતર ચાલુ હોય છે. ઝીણી નજરે જો જોશો તો ખ્યાલ આવશે કે એક ક્ષણ પણ તેનો વિકાસ અટકતો નથી. કોઈવાર પાનખર ઋતુમાં કોઈ એક વૃક્ષનાં બધાં જ પાંદડાં ખરી પડયાં હોય, વૃક્ષ તદ્દન ઠૂંઠું થઈ ગયું હોય, પણ પછી તેને સવાર–સાંજ રોજ જોશો તો બહુ જ ઝીણી ઝીણી કૂંપળો તરત જ ફૂટતી દેખાશે, અને એ કૂંપળો કયારે નાનાં નાનાં પાંદડાંઓમાં વૃદ્ધિ પામી જશે તેની ખબર પણ નહીં પડે. આ વૃદ્ધિ આટલી જલ્દી કેમ થાય છે ?

વૃક્ષમાં રહેલા જીવમાં આહાર–સંજ્ઞા પડેલી છે. એ સંજ્ઞાના કારણે, એ જીવ જમીનમાંથી જેટલું સત્ત્વ ખેંચાય એટલું નિરંતર ખેંચ્યા કરે છે. માત્ર જમીનમાંથી જ નહીં, બહારના વાતાવરણમાંથી, હવામાંથી, પ્રકાશમાંથી એને જે કંઈ ભોગ જોઈએ છે એ બધા જ વિષયોને ખેંચતો રહે છે. એટલે જ એ વૃક્ષનો વિકાસ થાય છે. એટલું જ નહીં પણ અમેરિકામાં એક એવા પ્રકારનાં વૃક્ષો થાય છે કે જો ભૂલે–ચૂકે કોઈ માનવ કે પશુ તેની પાસે વિશ્રામ કરવા આવે તો તેઓને જીવતા ને જીવતા ચૂસી લે ! તો કેવી પ્રચંડ હશે તેની આહાર સંજ્ઞા ? આમ એકેન્દ્રિયમાં રહેલા એ જીવોનો ભોગ પણ નિરંતર ચાલુ જ છે. આહારસંજ્ઞા એ પણ એક ભોગ જ છે.

આહાર, ભય, મૈથુન, પરિગ્રહ આ બધી જ સંજ્ઞાઓ સર્વ જીવોમાં હોય છે. અને તેના ભોગમાં, તેના પોષણમાં નિરંતર જીવો પ્રયત્નશીલ પણ

છે. માત્ર એકેન્દ્રિય જીવો જ નહીં પણ સર્વ સંસારી જીવો મળેલી સર્વ ઈંદ્રિયોના ભોગમાં જ આરક્ત હોય છે. વળી આ ભોગની ભાવનાઓ આત્મામાં સતત વર્ત્યા જ કરતી હોય છે અને એટલે જ જીવને ભોગનો પરિચય વધારે છે. વિચારધારામાં પણ ભોગના ભાવો જ વહેતા હોય છે, એટલું જ નહીં પણ જીવની કમનસીબી તો ત્યાં છે કે ત્યાગના ભાવ તો કોઈ એકાદ શુભ ક્ષણે જીવને જાગે છે. પરંતુ એ લાંબો સમય ટકતા નથી. એ ભાવોને ટકાવી રાખવા માટે પુરુષાર્થ કરવો પડે છે, જ્યારે ભોગોના ભાવો ચિત્ત–મનમાંથી ખસતા નથી.

આ બન્ને પ્રકારની જે ભાવધારા છે તેને ઉલટાવી નાખીએ. ભોગના ભાવો અંતરમાં જાગે કે તરત તેને દૂર કરી શકીએ અને ત્યાગના ભાવોને અંતરમાં સતત ટકાવી રાખી શકીએ ત્યારે જ ભોગની ભાવના ભૂંસાતી જશે અને ત્યાગની ભાવના બળવત્તર બનતી જશે.

ચારે બાજુ પથરાયેલું ભોગનું પોષક વાતાવરણ, ભોગ–ભાવોનું પોષણ કરાવે તે સ્વાભાવિક છે. જીવને એ જ વાતાવરણ પ્રિય લાગ્યું છે અને તેવા સંયોગોને જ એ શોધતો ફરે છે. પણ હવે જીવે ત્યાગને ટકાવી રાખે તેવું વાતાવરણ ઊભું કરવું પડશે. અને તે છે સત્સંગ. સત્સંગને શોધી સત્પુરુષનો ઉપદેશ સાંભળવો, એ ન મળે તો સત્શાસ્ત્રનું વાંચન એનો એ પણ યોગ ન હોય તો સદ્‌વિચારણા અને તેના ફળ સ્વરૂપ સદાચરણ. જો આટલું થશે તો ત્યાગભાવ દૃઢતાને પામશે.

જેમનું આત્મવીર્ય ઉલ્લસિત થયું છે, તેમને જ ત્યાગના ભાવ જાગે છે અને તેને જ તે ભાવ ટકી રહી શકે છે. આમ ત્યાગ–વૈરાગ્યરૂપ સાધનોની દૃઢતા જીવને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવે જ, તેમાં કોઈ શક નથી.

આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલા જીવની સુખ સંબંધી માન્યતા તદ્દન બદલાઈ જાય છે. જડમાં સુખની કલ્પના ન રહેતાં પોતામાં જ પોતાનું સુખ છે એવી સુદૃઢ શ્રદ્ધા તેના રોમે રોમમાં વસી જાય. તેથી બાહ્ય સુખને તે સુખરૂપ માને નહીં પણ આંતરસુખને લૂંટી લેનાર શત્રુ રૂપ માને. એટલે જ શ્રીમદ્‌જીએ કહેલી વાત આપણે ગઈ કાલે કરી કે :

'સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે લેશ એ લક્ષે લહો',

વિષય જન્ય સુખ મેળવવા જતાં આત્મિક સુખ નષ્ટ થાય છે અને તેથી જ જીવ ક્ષણ ક્ષણ ભાવ મરણે મરતો રહે છે.

ગઈ કાલે આપણે દ્રવ્ય મરણ વિષે વિચાર કર્યો. આજે ભાવ મરણ વિષે વિચારીશું.

ભાવ મરણ શું છે. ? મરણ શબ્દ કાન પર પડતાં જ જીવ - કાયાનું જુદા થવું તેમ આપણે સમજતા હોઈએ છીએ. પણ એ તો થયું દ્રવ્ય મરણ. એ સિવાય મરણની વ્યાખ્યા આત્મા સાથે ઘટી શકે છે. તે શું ?

દ્રવ્ય મરણમાં જેના કારણે દેહ સક્રિય હતો તે ચાલ્યા જતાં દેહ નિષ્ક્રિય થઈ જાય છે. તેના સર્વ બાહ્ય સાધનો એટલે કે ઈંદ્રિયો અને મન જે ચેતનવંતાં દેખાતાં હતાં તે જડ થઈ જાય છે. આત્મારહિત શબમા પણ એ જ ઇંદ્રિયો અને એ જ અંગોપાંગ હોવા છતાં પણ સર્વ નકામા બની જાય છે. કોઇ વ્યક્તિનું મરણ થયું છે તે માત્ર આપણે તો નિષ્ક્રિય બનેલા શરીરથી જ જાણી શકીએ છીએ. દેહ અને આત્માનું અલગ – અલગ થઇ જવું તે દ્રવ્ય મરણ એ જાણતા હોવા છતાં પણ ચાલ્યો જતો આત્મા આપણે જોયો નથી. છતાં તે દેહમાં નથી રહ્યો એમ ચોક્કસપણે માનીએ છીએ.

બંધુઓ ! આપણી આ સમજણને આત્મભાવોને સમજવાના કામે લગાડીએ. આત્મામાં રહેલા જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય, ક્ષમા, સરલતા, શાંતિ, સમતા આદિ આદિ અનેક ગુણો પોત – પોતામાં સક્રિય છે. આ ગુણોનું પ્રાગટ્ય જેટલું વધારે એટલી તેની સક્રિયતા પણ વધારે. મહાપુરુષોમાં ગુણોની સક્રિયતા આપણે જોતા હોઇએ છીએ. સમતા, ક્ષમા, સહિષ્ણુતા આદિ ગુણો તેમની સાધક દશાના વિકાસ સાથે જ વધુ સ્પષ્ટ રીતે દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તો સાધનાના ફળ સ્વરૂપે જ્ઞાન, દર્શનાદિની પૂર્ણતા જોવાય છે.

સર્વ જીવો આ બધા જ ગુણોના ધારક છે. પણ મહાપુરુષોમાં દેખાતી ગુણોની સક્રિયતા આપણામાં જોવા મળતી નથી આપણા એ ગુણોમાં સર્વથા નિષ્ક્રિયતા જ હોય તેવો જ અનુભવ આપણને આજ સુધી રહ્યા કર્યો છે. માનવદેહે સાધના કરી સિદ્ધિ પામી જનારા સિદ્ધ આત્માઓમાં અને આપણામાં વાસ્તવિકતામાં કશું જ અંતર ન હોવા છતાં, એવો જ માન-

દેહ મળ્યો હોવા છતાં, આપણે જાણે તેઓ કરતાં સર્વથા જુદા પ્રકારના જ હોઈએ તેવું લાગે છે.

આપણા ગુણોનું અપ્રગટીકરણ તે જ ગુણોની મોટી ઘાત છે. તે જ ભાવ હિંસા છે. ભાવ હિંસાના કારણે દ્રવ્ય હિંસા થઈ રહી છે. અને એટલે જ ક્ષણે ક્ષણે ગુણોનો ઘાત થઈ રહ્યો છે. અંતરમાં જાગતા રાગ-દ્વેષાદિના ભાવો, આત્માની સ્વાભાવિક પરિણતિ રૂપ ક્ષમાદિના ભાવોને મૃતપાયઃ કરી નાખે છે. આપણી વિભાવ પરિણતિનું જોર એટલું બધું છે કે સ્વભાવ તો બિચારો ! રાંકડો થઈ દબાઈને બેસી ગયો છે.

પૂછો અંતરને ? રાત-દિવસ ચાલતી આપણી માનસિક, વાચિક અને કાયિક પ્રવૃત્તિ કેવા ભાવોથી રંજિત છે ? કાં તો રાગાત્મક અને કાં તો દ્વેષાત્મક. આ બે સિવાય કોઈ ત્રીજા ભાવનો સ્પર્શ આપણા યૌગિક વ્યાપારનો થયો હોય તેવું અનુભવ્યું છે ? રાગ-દ્વેષ રહિત થઈ તટસ્થ ભાવે કંઈ કરતા હોઈએ એવું ક્યારે ય બન્યું છે ? વળી કાયા અને વાણી થોડી વાર માટે પણ કદાચ નિવૃત્ત રહેતાં હશે પણ મન ? તેને ક્યાં જંપ છે ? અંદરમાં પડયું પડયું પણ તે તો રાગ-દ્વેષ ઊભા કર્યા જ કરતું હોય છે. એટલે આ જીવની એક ક્ષણ પણ એવી જતી નથી કે આ જીવે કાં રાગ, કાં દ્વેષ ન કર્યો હોય,

ક્ષણે ક્ષણે થતી આ પ્રવૃત્તિ, આ પરિણતિ આત્માના ગુણોને કલુષિત કરી નાખે છે, તેને આવરણો નીચે દાબી દે છે. એ ગુણો વધુને વધુ તિરોહિત થતા જાય છે. પણ જીવને ક્યાં તેનું ભાન છે ?

સમગ્રપણે વિચારીએ તો સંસારના સર્વ જીવોને રાગ-દ્વેષમાં રચ્યા-પચ્યા રહેવામાં વધુ મોજ આવે છે, કે તેના ત્યાગમાં ? શાંત ભાવમાં આનંદ છે ? અરે ! રાગ કે દ્વેષનાં નિમિત્તો જો ક્યારેક ઓછાં મળે, પૂરતા પ્રમાણમાં ન મળે તો અકળાઈ ઊઠીએ છીએ અને તેને મેળવવા વલખાં મારીએ છીએ. બંધુઓ ! આ છે જીવની અવળાઈ ! આ જ છે સાધના માર્ગ માટેની અપાત્રતા ! જે નિમિત્તો સર્વથા ત્યાજ્ય છે તેને મેળવવા

વ્યાકુળતાની પરાકાષ્ટા અને જે સર્વથા આદરણીય છે તેવા નિમિત્તો પ્રત્યે ઘોર ઉપેક્ષા ! કહો ! આમાં શાંતિ ક્યાંથી મળે ! અને આવા અશાંત ભાવોમાં જીવવું તે ભાવ-મરણ નહીં તો બીજું શું ? આત્મિક ભાવોને મહદ્ અંશે દબાવી દઈ, જડ જેવા થઈને જીવીએ તો એમ નથી લાગતું કે આપણે હાલતા-ચાલતા શબ છીએ ?

તો શ્રીમદ્જીના શબ્દોમાં તો આપણે સહુ મરેલા જ છીએ. દ્રવ્ય-મરણથી તો એક જ વાર મરાય પણ ભાવ મરણે ક્ષણે ક્ષણે મરી રહ્યા છીએ. તો ભાવ મરણમાં રાચી ન રહીએ તો જ ત્યાગ-વૈરાગ્યનાં સાધનો દ્વારા આત્મજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી શકીશું.

હવે આગળની ગાથામાં ત્યાગ-વૈરાગ્યનું વિશેષ માહાત્મ્ય શું છે તે અવસરે કહેવાશે........

અટકે ત્યાગ વિરાગમાં.... !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંત જ્ઞાની અને અનંત દર્શની પ્રભુ વીર જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ, અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ માર્ગની આરાધના સમ્યગ્-દર્શન, સમ્યગ્-જ્ઞાન અને સમ્યગ્-ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, આત્માના પ્રદેશે—પ્રદેશે વણાયેલી સ્વભાવ દશાને સંપૂર્ણપણે જાગૃત કરે છે.

અહીં આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં જે કાંઈ કહેવામાં આવ્યું છે, તેનો એક માત્ર ધ્યેય, વિભાવનો સર્વથા નાશ કેમ થાય અને સ્વભાવ દશાની પ્રાપ્તિ કઈ રીતે થાય તે બતાવવાનો છે. આ માર્ગે ઘણા જીવો પુરુષાર્થ તો કરતા હોય છે પણ તેઓનો માર્ગ ખામી ભર્યો છે. તે તરફ સંકેત કરતાં શ્રીમદ્જીએ 'ક્રિયાજડ' અને 'શુષ્કજ્ઞાની' આ બન્ને જીવો માર્ગ ભૂલેલા છે તે કહ્યું. કે જેઓનો પુરુષાર્થ એકાંત માર્ગે થઈ રહ્યો છે-પણ એ યોગ્ય નથી.

મોક્ષમાર્ગને પામવા માટેની પહેલી શરત છે આત્મજ્ઞાન. જ્યાં સુધી આત્મજ્ઞાન જાગૃત ન થાય ત્યાં સુધી મોક્ષ માર્ગે એક ડગ પણ ભરી શકાય નહીં. આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં સાધનો બતાવતાં શ્રીમદ્જી ફરમાવે છે-

ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન
અટકે ત્યાગ-વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજ ભાન...૭...

જેના ચિત્તને વિષે ત્યાગ-વૈરાગ્ય નથી, તેને આત્મજ્ઞાન થાય નહીં. અને જે ત્યાગ-વૈરાગ્ય સુધી પહોંચીને અટકી જાય, તેને નિજ આત્માનું ભાન-ભૂલાઈ જાય છે.

ત્યાગ અને વૈરાગ્ય આત્મજ્ઞાનનાં સાધનો છે. જેને આત્મજ્ઞાન પામવું

છે તેના જીવનમાં એ બન્ને અત્યંત જરૂરી છે. આમ કહી શ્રીમદ્‌જી શુષ્કજ્ઞાની જીવને ચીમકી આપે છે કે માત્ર જ્ઞાનની કોરી વાતો કર્યાથી કે શાસ્ત્રોની ચર્ચા કર્યાથી જ્ઞાની થઇ જવાતું નથી. પણ જ્ઞાન સાથે ત્યાગ-વૈરાગ્યનું પણ એટલું જ માહાત્મ્ય છે. સાથે સાથે જડ ક્રિયાવાદીઓને પણ ચેતવણી આપે છે કે ત્યાગ-વૈરાગ્ય જ સર્વસ્વ નથી. માત્ર ત્યાગી કે વૈરાગી થઈ જવાથી આત્મ-સાધના નહીં થાય. પણ યથાર્થ ત્યાગ-વૈરાગ્ય અને તે પણ આત્મલક્ષ્યપૂર્વકનાં હોવાં જ જોઇએ.

વૈરાગ્ય શું છે તે આપણે વિચારી ગયા. હવે તેની સાથે ત્યાગ વિષે પણ વિચારીએ.

ત્યાગ એ શું છે?

બહુધા બાહ્ય પદાર્થોના સતત સંપર્કના કારણે આપણે એ પદાર્થોના ત્યાગને, ત્યાગ માની લેતા હોઇએ છીએ, પણ ત્યાં આપણે ભૂલીએ છીએ. આ ભ્રમણામાંથી આપણને બહાર કાઢવા માટે આ ગાથામાં શ્રીમદ્‌જી એક બહુ જ યોગ્ય શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે.

'ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં'

ત્યાગ અને વૈરાગ્ય તે માત્ર પદાર્થો પ્રતિ જ નહીં પણ અંતરંગ દશા જ ત્યાગમય હોય. ચિત્ત-દશામાં ત્યાગ ઉતરી જાય.

આપણા આત્મામાં વહેતી સ્વાભાવિક અને વૈભાવિક પરિણામધારામાં જેમ અનેક પ્રકારની વૃત્તિઓ દેખા દે છે તેમ ત્યાગવૃત્તિ પણ નિરંતરની ભાવધારામાં સહજ રૂપે જણાતી રહે.

અહીં પ્રશ્ન એ છે કે આંતરત્યાગ શાનો? આત્મ આરાધનાના માર્ગે ત્યાગનો હેતુ સમજી લઇએ તો સ્પષ્ટ રૂપે સમજાશે કે ત્યાગ એટલે પાપોનો ત્યાગ, પાપ ભાવનો ત્યાગ, વિભાવ પરિણતિનો ત્યાગ.

બાહ્ય ત્યાગનાં અનેક નિમિત્તો મળે અને તે થઈ પણ જાય. પણ આંતર-ત્યાગનું મહત્ત્વ મનમાં વસ્યું ન હોય તેને આંતરત્યાગ થાય નહીં. જેને એ મહત્ત્વ સમજાયું છે તેને પળે-પળે એ સાવધાની હોય કે ત્યાગ નહીં થાય તો ભોગભાવ તો અંદરમાં પડયો જ છે. અને તે મારા

આત્માને દૂષિત કરે છે, કલંકિત કરે છે, ધ્યેયથી દૂર ધકેલે છે. તેથી જાગૃત આત્માને તો ભોગ કાંટાની જેમ ખૂંચે છે.

યાદ રાખજો આ વાત ! ત્યાગ પ્રત્યે શ્રદ્ધા જાગી છે કે નહીં ? પ્રેમ જાગ્યો છે કે નહીં ? એ માપવું હોય તો બહાર બીજે કયાંય પૂછવાની જરૂર નથી પણ અંતરને જ તપાસી લેજો કે પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયોમાંથી, એકાદ વિષય, એકાદ ભોગ મારા આત્મામાં ખૂંચે છે ખરો ? વિષયોને ભોગવતો હોય, ભોગવવામાં રસ ધરાવતો હોય, પણ એ, ભોગવતાં એમ થાય કે –અરે ! જીવ ! કયાં સુધી ભોગવ્યા કરીશ ? આ ભોગની વૃત્તિ મારી કયારે શાંત થશે ? હું વૃત્તિને શાંત કરવા પુરુષાર્થ કરું ! બંધુઓ ! આના માટે પુરુષાર્થ કરવો પડે છે. આ વૃત્તિઓ સહજ દૂર થતી નથી.

કયારેક કોઈ વ્યક્તિમાં આપણને અનાસક્ત ભાવ સહજ રૂપે જોવા મળે છે. પણ તે પૂર્વે કરેલા પુરૂષાર્થનું જ પરિણામ છે. કયારેક તે જીવે અનાસક્ત ભાવ કેળવવા પુરુષાર્થ કર્યો હશે અને તો જ એ અત્યારે દેખાય.

એક સ્વાદવૃત્તિની જ વાત કરીએ. આપણે જમવા બેસીએ ને પદાર્થ સામા આવે કે તરત આપણને રુચિ–અરુચિ ના ભાવો જાગે. આ ભાવે છે અને આ નથી ભાવતું, આવું થયા જ કરે છે. જયારે કેટલાક માણસો આ કાળમાં પણ એવા જોવા મળે છે કે જે ધર્મના નામે કશું યે ન જાણતા હોય. અરે ! વર્તમાનમાં ધર્મક્ષેત્ર સાથે કંઈ જ સંબંધ પણ ન ધરાવતા હોય, પણ રસવૃત્તિ પર ખૂબ જ કાબૂ હોય, તેઓને ગમે તેવું ખાવા આપો, વગર બોલ્યે, મનમાં પણ કોઈ પ્રકારની ખુશી–દિલગીરી વગર ખાઈ લે, અરે ! ઘરની સ્ત્રીઓને પણ ખબર ન પડે, પુરુષો જમીને જાય અને પછી સ્ત્રીઓ જમવા બેસે ત્યારે ખ્યાલ આવે કે આજે રસોઈ બરાબર નથી.

અહીં દેખાતી આ સ્વાદજયની સહજ વૃત્તિ માટે એ જીવે પૂર્વે કંઈક પુરુષાર્થ કર્યો છે, રસાસ્વાદ જીતવા પ્રયાસ થયો છે. તેથી જ સહજ રૂપે સ્વાદ પ્રત્યે ઉદાસીનતા દેખાય છે. આવી સહજતા બીજી વૃત્તિઓમાં પણ જોઈ શકાય છે.

મહારાષ્ટ્રમાં કોલ્હાપુરની બાજુમાં કુંભોજગિરી નામનું એક તીર્થ છે. ત્યાં એક દિગંબર મુનિ રહે છે. તેઓના જીવનમાં સહજ રૂપે કષાયની મંદતા દેખાય. અમે તેમના સત્સંગમાં રહ્યાં છીએ. ત્યાં દિગંબર શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય, પણ કર્યો છે. એકવાર અમે તેઓને પૂછ્યું :

"મુનિશ્રી ! આપને કદી ક્રોધ નથી આવતો ?"

"સાધ્વીજી ! ક્રોધ એટલે શું ? મને એની ખબર જ નથી." સ–હાસ્ય તેઓશ્રીએ ઉત્તર આપ્યો. એમની સાથે રહેનારાઓએ આ ૯૬–૯૭ વર્ષના સંતને કદીને ગુસ્સે થતા જોયા નથી. આવા ઉપશાંત કષાયી છે આ મુનિજી ! આ તેમના પૂર્વભવમાં કરેલી સાધનાનું ફળ છે.

પણ આપણી કઈ દશા છે ? આપણી અંદર રમી રહેલી દુષ્ટ વૃત્તિઓ, વિકારો શાંત થતા નથી, પણ હંમેશાં ઉછળતા જ રહે છે. કારણ પ્રથમ તો એ વૃત્તિઓ આપણા માટે અહિતકર છે, તેનું ભાન જ નથી. તો ખૂંચે ક્યાંથી ? અને ખૂંચે નહીં તો તેને કાઢવાની વાત જ ક્યાં ? એટલે જ પૂર્વે પુરુષાર્થ થયો નથી. જો પુરુષાર્થ થયો હોત તો આપણામાં પણ એવી સહજ દશા હોત. પણ હવે તેનો અફસોસ કર્યા વગર, અત્યારે વૃત્તિઓ પર સંયમ કેળવવાનો પ્રયાસ કરી લઈએ. એ સંયમ સહજ દશાને ઉત્પન્ન કરે છે. અત્યારે પુરુષાર્થ દ્વારા જેના પર વિજય મેળવવાનો રહે છે તે ભવિષ્યમાં ચિત્ત દશા રૂપ બની જશે.

આમ ત્યાગ–વૈરાગ્યમય ચિત્ત દશા જ જીવને આત્મજ્ઞાન તરફ લઈ જાય છે અને સર્વ વિષયોની આસક્તિ તૂટતી જાય છે. પણ જેનું લક્ષ્ય આત્મજ્ઞાન તરફ નથી તેને આસક્તિ જાગે કે તેમાં એ લોભાઈ જાય છે. જાગૃતિ રહેતી નથી, પણ લપસી પડાય છે. આસક્તિથી છૂટવા માટે, માત્ર જાગૃતિ જ નહીં, સાવધાની જ નહીં, પણ પળે પળની સંયમ સાથેની સાવધાની અનિવાર્ય છે.

રામાયણના એક પ્રસંગ વિષે વિચારીએ. રામ અને સીતા વનમાં છે. સાથે લક્ષ્મણ પણ છે. રામની રક્ષા કરવાનું વ્રત લક્ષ્મણે ધારણ કર્યું છે.

જંગલમાં ઝૂંપડી છે. રાત પડે રામ અને સીતા કુટિરમાં સૂતા હોય અને લક્ષ્મણ પૂર્ણ જાગૃત દશામાં બહાર પહેરો ભરે છે. સંપૂર્ણ નિદ્રા-ત્યાગનું વ્રત છે. એક રાતે રાવણની બહેન શૂપર્ણખા સુંદર યુવતિના રૂપે, સોળે શણગાર સજી લક્ષ્મણ સામે આવે છે. લક્ષ્મણની યુવાની, શરીર સૌષ્ઠવ અને અપ્રતિમ સૌંદર્ય જોઇ શૂપર્ણખા લક્ષ્મણમાં મોહિત થાય છે. વનના એકાંતમાં એકલા સુંદર પુરૂષને લલચાવવા એ અઘટિત માગ એની સામે મૂકે છે.

પણ લક્ષ્મણજી પૂર્ણ જાગૃત હતા. સંયમ અને બ્રહ્મચર્યની અદ્ભુત તાકાત તેમનામાં હતી. કોઇનાથી ચલિત થાય તેવા કાચા મનના ન હતા. તેથી તેઓ શૂપર્ણખાની લલચાવે તેવી સુંદરતા અને માગણીમાં ન લોભાયા.

વિચારો તો ખરા બંધુઓ ! લક્ષ્મણ જેવો યુવાન વીર, સામે સૌંદર્ય અને સર્વ અનુકુળ પરિસ્થિતિ, છતાં તેમાં કેમ ન લોભાણો ? આવો લોભ જાગવો, આકર્ષણ થવું તે માટીના માનવ માટે સહજ છે. પણ આ તો લક્ષ્મણ હતા. તેને શૂપર્ણખાએ કહ્યું : મને પત્ની તરીકે સ્વીકારો. ત્યારે લક્ષ્મણે કહ્યું :

"હું વિવાહિત છું. મારી પત્ની અયોધ્યામાં છે. હું તને ન સ્વીકારી શકું."

શું તેમને ઇચ્છા હતી ને ના પાડી ? નહીં', મનમાં એક ખૂણામાં પણ ઇચ્છા જાગી નથી. તેણે તો તેને રામ પાસે મોકલી. અને રામે પણ તેને ધૂત્કારી કાઢી. તે ફરી લક્ષ્મણ પાસે આવી. તેની વાસનાએ તેને મર્યાદા અને ભાન ભૂલાવી દીધું. અને જ્યારે લક્ષ્મણે બીજી વાર પણ ઇન્કાર કરી દીધો ત્યારે તે નાગણની જેમ વીફરી અને અંતે લક્ષ્મણે તેનાં નાક-કાન કાપી તેને કાઢી મૂકી.

આ પ્રસંગને આપણે અંતરદશા સાથે મૂલવીએ. લક્ષ્મણ નામમાં બે શબ્દો છે. લક્ષ અને મન ! મનનું લક્ષ હોવું જોઇએ સતત જાગૃતિ-તે રામ એટલે કે આત્માની ચોકી કરવામાં ! તેના માટે માત્ર જાગૃતિ ન ચાલે ! સંયમનાં હથિયાર આસક્તિને છેદવા માટે જોઇએ ! એ જેના પાસે ન હોય તેના માટે શ્રીમદ્જી કહે છે :—

'ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં થાય ન તેને જ્ઞાન'

બંધુઓ ! ચિત્ત દશા ત્યાગ-વૈરાગ્યમય થાય તેને જ આત્મજ્ઞાન થાય. આત્મજ્ઞાન માટેની પ્રથમ શરત જ એ છે કે વૃતિઓનો ત્યાગ થાય. સ્વાર્થનો ત્યાગ થાય, પાપનો ત્યાગ થાય, ત્યારે જ આત્મજ્ઞાન પ્રગટે છે. અને જીવને એ અનુભવ થાય કે 'હું આત્મા છું' હું મને જાણું છું, હું મને ઓળખું છું.

તમે પણ આ સાંભળ્યા પછી પોપટની જેમ બોલી જશો કે 'હું આત્મા છું'' પણ બોલવા માત્રથી તે જ્ઞાન નથી કહેવાતું. તેનો અંતર અનુભવ થવો જોઇએ. અને તે ત્યાગ-વૈરાગ્યની અપેક્ષા રાખે છે.

કેટલાક લોકો એમ કહેશે કે ત્યાગ-વૈરાગ્ય વિના પણ અમે ઘણાં શાસ્ત્રો ભણી શકીએ છીએ. જ્ઞાનની ઊંડી વાતો કરી શકીએ છીએ. પણ એ તો માત્ર બૌદ્ધિક જ્ઞાન અને વાચા જ્ઞાન થયું. આત્મજ્ઞાન એટલે અનુભવજન્ય જ્ઞાન. એટલે કે પોતે પોતાનો અનુભવ કરે તે આત્મજ્ઞાન.

જે જીવોને સમ્યગ્ દર્શન થયું છે તેમની આવી ચિત્તદશાને કારણે જ થયું છે. ભગવાન મહાવીરના જીવને નયસારના ભવે મુનિને આહાર-દાન કરતાં, માર્ગ બતાવતાં સમ્યક્ત્વ થયું. તમે કહેશો એ ગૃહસ્થી જીવ હતા, તેમના સંસાર-વ્યવહારમાં ડૂબેલા હતા. એમનામાં કયાં ત્યાગ-વૈરાગ્ય હતો ? એમને સમ્યગ્ દર્શન કેમ થયું ? તો તેમને બહારથી પદાર્થોનો ત્યાગ હતો કે નહીં પણ તેમની ત્યાગ-વૈરાગ્યમય ચિત્ત-દશા હતી. હૃદય શુદ્ધ હતું, સરળ હતું. અને એવા શુદ્ધ હૃદયમાં જ ધર્મ ટકે છે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે :

" धम्मो सुध्धस चिट्ठइ " ।

તેથી જ તેમને સમ્યગ્ દર્શન થયું.

ત્યાગ-વિરાગની મહત્તા બતાવ્યા પછી તેની સીમા કયાં સુધીની છે તે બતાવતાં શ્રીમદ્જી બહુ સુંદર રીતે બીજા ચરણમાં કહે છે:—

અટકે ત્યાગ વિરાગમાં તો ભૂલે નિજ ભાન.

શું કરશું, આનો અર્થ ? ત્યાગ-વૈરાગ્ય જીવનમાં હોય અને તેને જ સર્વસ્વ માનીને ત્યાં અટકી પડે કે મેં બધું જ કરી લીધું, હવે મારે

આગળ કશું જ કરવાની જરૂર નથી, આવું જો સમજી બેસે 'તો ભૂલે નિજ ભાન. તો પોતાને જ પોતાનું ભાન ન રહે. માણસને પોતાને જ પોતાનું ભાન ન રહે તે કેવું કહેવાય ? અરે! વ્યવહારમાં પણ કોઈ કાર્યમાં કંઈક ઉણપ દેખાય તો એ કરનારને આપણે એવા જ શબ્દોથી નવાજીએ છીએ કે 'સાવ ભાન વગરનો છે' 'કંઈ ભાન છે કે નહીં ?'

આ તો પોતાના ભાનની વાત છે. શા માટે નિજ ભાન ભૂલ્યો અને ત્યાગ–વૈરાગ્યમાં જ અટકી ગયો ? વૈરાગ્ય આવે તેને અટકવાનું ન હોય–એને તો આગળ વધવાનું હોય છે.

મહાયોગી આનંદઘનજી મહારાજે એક રૂપક દ્વારા બતાવેલ છે

અવધુ વૈરાગ્ય બેટા જાયા...
વાને ખોજ કુટુંબ સબ ખાયા...અવધુ
જીને માયા–મમતા ખાઈ
સુખ દુઃખ દોનોં ભાઇ...
કામ ક્રોધ દોનોં કો ખાઇ
ખાઈ તૃષ્ણા માઈ...અવધુ.

એક એવી માન્યતા છે કે જે બાળક મૂળ નક્ષત્રમાં જન્મે તે આખા પરિવારનો નાશ કરી નાખે. અત્યારના યુગમાં તો આ માન્યતા બહુ રહી નથી. પણ એક જમાનો એવો હતો કે મૂળ નક્ષત્રમાં જન્મેલા બાળકનો મા–બાપ ત્યાગ કરી દેતાં. એવું કહેવામાં આવે છે કે 'રામચરિત માનસ' ના કર્તા ગો–સ્વામી તુલસીદાસજીનો આ કારણે જ તેમના માતા–પિતાએ ત્યાગ કરી દીધો હતો.

અહીં આ પદમાં આનંદઘનજી મહારાજ પણ આવા જ બેટાને વૈરાગ્યનું નામ આપીને, આંતર–સંસારના પરિવારનો નાશ કેમ થાય તે બતાવવા માગે છે. તેઓ કહે છે–

"વાને ખોજ કુટુંબ સબ ખાયા"

વૈરાગ્યે આખા ને આખા કુટુંબને શોધી–શોધીને નાશ કર્યો. અર્થાત્

જેનાથી બાહ્ય સંસારની ઉત્પત્તિ થાય છે એવા આંતર સંસારનો નાશ વૈરાગ્ય જ કરે છે. આ વાતને હિન્દુ દષ્ટિથી સમજીએ.

હિન્દુ માન્યતામાં, બ્રહ્મા આ સૃષ્ટિના સર્જનકર્તા છે, વિષ્ણુ એના પાલનકર્તા છે, અને શિવ એના સંહારકર્તા છે. આ ત્રણ શક્તિને માનવામાં આવે છે અને આ શક્તિ દ્વારા સૃષ્ટિનું સર્જન અને પ્રલય–આ ચક્ર ચાલ્યા કરે છે. આમ આ આખા યે સંસારની ઉત્પત્તિ બ્રહ્મા દ્વારા થઈ.

હું તમને પૂછું છું કે આપણા સર્વેનો સંસાર કોણે પેદા કર્યો? આપણો સંસાર એટલે શું? તમે કોને માનો છો સંસાર? માલ–મિલ્કત, પુત્ર–પરિવાર અને એનાથી પણ આગળ વધીને સંબંધોનો પસારો! આ જ છે ને તમારો સંસાર? આ સંસાર કોણે પેદા કર્યો? તમે કહેશો કે એ તો બધું એમ જ થતું આવ્યું છે.

ઠીક છે, સ્થૂળદષ્ટિથી એમ વિચારો. પણ સૂક્ષ્મદષ્ટિથી જોઈએ તો આપણા સંસારની ઉત્પત્તિ આપણે જ કરી છે. કેવી રીતે? આપણી અંદરમાં રહેલા રાગ–દ્વેષ અને મોહથી જ આપણો સંસાર ઊભો થયો છે. કર્મ ફિલોસોફીની દષ્ટિથી આપણે એટલું તો સમજીએ છીએ કે કોઈપણ વ્યક્તિ, કોઈપણ વસ્તુ, જેને આપણી માની રહ્યા છીએ એ સર્વ સાથે કોઈ ને કોઈ પ્રકારના આપણા પૂર્વના ઋણાનુબંધ છે. ત્યારે જ એ વ્યકિતનો સંપર્ક છે, એ વસ્તુનો સંપર્ક છે. આપણને જેટલું મળ્યું છે એ આપણા મમત્વનું જ કારણ છે. જે નથી મળ્યું તેની સાથે કોઈ સંબંધ નથી તેથી નથી મળ્યું. તેથી એ નક્કી થાય છે કે આપણામાં પડેલી મોહ અને મમત્વની જે પરિણતિ છે, તેનાથી જ વ્યક્તિ અને વસ્તુની સાથે સંબંધ થયો છે.

અંદરમાં કંઈક પ્રાપ્ત કરવાની ભાવના પડી છે, તેનાથી જ સંબંધ પેદા થાય છે. આમ રાગ–દ્વેષાત્મક આપણી વૃત્તિમાંથી જ બહારનો સંસાર પેદા થયો છે, અને અંદરનો સંસાર પણ આપણે જ પેદા કર્યો છે. એ સંસારનું પાલન–પોષણ આપણે જ કરીએ છીએ અને એનો નાશ પણ આપણે જ કરી શકીએ છીએ. એટલે આપણામાં જ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ આ ત્રણે ય શક્તિ છે.

જેટલી રાગ-દ્વેષની તીવ્રતા વધારે, રાગ-દ્વેષનું ક્ષેત્ર વિશાળ, એટલો જ બાહ્ય સંસાર પણ વિશાળ અને રાગ-દ્વેષની જેમ જેમ મંદતા થતી જાય, તેમ-તેમ બાહ્ય સંસાર પણ છૂટતો જાય. જ્યાં રાગ-દ્વેષ પર સંયમ આવે, ત્યાં જ વૈરાગ્ય છે. અને તેથી જ સંસાર નાશ કરનાર પુત્ર-જન્મની ખુશાલી આનંદઘનજી મહારાજ વ્યક્ત કરે છે.

અહીં ખુશાલી એટલા માટે છે કે અનાદિ કાળથી વળગેલા સંસારને નાશ કરનાર શક્તિ સ્વમાં પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી, વળી આ સંસાર નાશ પામી શકે તેવો છે. અર્થાત્ જો આપણો પુરુષાર્થ ઉપડે તો તેને નષ્ટ થવું જ પડે. એ સંસારની ક્ષણભંગુરતાને બતાવતાં શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના આઠમા અધ્યયનની પ્રથમ ગાથામાં, શ્રી પ્રભુએ કહ્યું છે.

'अधुवे असासयम्मि संसारम्मि दुक्खपउराए'।

આ સંસાર અધ્રુવ અને અશાશ્વત છે. અહીં આત્માની વિભાવ પરિણતિ રૂપ આભ્યંતર સંસારને અધ્રુવ-અશાશ્વત કહ્યો છે. અર્થાત્ તે વિનાશી છે. સમસ્ત બાહ્ય સંસાર ગમે તેવો હોય, તેની સાથે આપણે ઝાઝું લેવા-દેવા નથી. ચાહે ચિરકાળ રહે, ચાહે નાશ પામે. થોડા સમય માટે અહીં આવ્યા છીએ ને ચાલ્યા જઈશું. માટે સમસ્ત બાહ્ય સંસારની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી, પણ આંતર સંસાર વિનાશી છે. તો જો અંતરંગ વૈરાગ્યથી વાસિત બને તો જ તેનો વિનાશ થઈ શકે.

વૈરાગ્યે સૌથી પહેલાં શું ખાધું ? માયા અને મમતાને ખાધી. વૈરાગ્ય આવે ત્યાં માયા-મમતા ઊભા રહી શકે નહીં. જ્યાં માયા-મમતા છે ત્યાં વૈરાગ્ય નથી. જેને પોતાના અંતરના વૈરાગ્યને તપાસવો હોય, ઉદાસીનતાને તપાસવી હોય, તેણે પોતાના અંદરમાં જઈને પૂછવું પડશે કે ક્યાંય તારું મમત્વ પડ્યું છે ? કોઈ વસ્તુ કે વ્યક્તિમાં મમત્વના ભાવો છે ? જો હોય તો સમજી લેવું કે બહારથી ઉદાસીનતાની વાતો કરનાર આપણે અંદરથી કેટલા પોકળ છીએ ! મમત્વ તલભાર પણ ઓછું નથી થતું. અરે ! એટલું જ નહીં એ તો પદાર્થો અને વ્યક્તિ સાથેના સંબંધોને

વધારવામાં પોતાનું ગૌરવ સમજે છે. પણ જ્યાં વૈરાગ્ય જાગ્યો કે માયા-મમતા ગાયબ.

એ પછી વૈરાગ્યે જે સર્વથી મોટો પ્રહાર કર્યો તે 'સુખ દુઃખ દોનોં ભાઇ.' 'ન સૌખ્યં ન દૌખ્ય' સુખ કે દુઃખ આત્માને સ્પર્શી શકે નહીં. અનુકુળ નિમિત્તજન્ય સુખથી આવો આપણો આત્મા ન હર્ષ અનુભવે અને પ્રતિકુળ પરિસ્થિતિ રૂપ દુઃખથી ન તો ખેદ અનુભવે. એ તો કેવો હોય ? સ્થિતપ્રજ્ઞ. ભગવત્ ગીતામાં કહ્યું-

दुखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगत स्पृह ।
वीतराग भय क्रोधः स्थिति धीर्मुनिरुच्यते ॥

ગમે તેવા દુઃખમાં જેનું મન ઉદ્વિગ્ન નથી થતું, સુખમાં જેને સ્પૃહા નથી, તથા જેણે રાગ, ભય અને ક્રોધને જીતી લીધા છે તેવી સ્થિર બુદ્ધિવાળાને મુનિ કહેવાય છે.

સુખ-દુઃખ કયારે ન સતાવે ? જ્યારે આત્મ સ્થિરતા આવી હોય ત્યારે ! આત્મામાંથી આનંદ મેળવવાની ચાવી જેના હાથમાં આવી છે તેને સુખ માટે બહારનાં નિમિત્તો શોધવા જવાં પડતાં નથી. સામાન્ય રીતે માનવ સુખના નિમિત્તે સુખી અને દુઃખના નિમિત્તે દુઃખી થતો હોય છે. જે આપણા સહુનો અનુભવ છે. પણ એથી ઉપર ઊઠીને પોતામાંથી જ પોતાનું સુખ શોધી લેનારા વીરલા જીવ પણ આ જગતમાં પડયા છે.

તમે કહેશો મહાસતીજી ! બહુ ઊંડી ઊંડી વાતો કરો છો. પણ ભાઈ ! ઊંડી વાતો કર્યા વગર ઊંચાઈએ પહોંચાતું નથી. સામાન્ય વાતો તો ઘણી સાંભળી, હવે આ આત્માનું ઉત્થાન કરવું છે. તો ઊંડી વાતો જ નહીં પણ અંતરતમનો ઊંચો અને ઊંડો પુરુષાર્થ પણ કરી લઇએ.

બાહ્ય સુખ અને દુઃખનાં નિમિત્તો આપણને અકળાવી ન મૂકે માટે આપણે અંદરથી પુરુષાર્થ કરવો પડશે. હું ઘણી યે વાર તમને કહું છું કે બંધુઓ ! આ બધું કરવા માટે અંદરનો પુરુષાર્થ જોઇએ. નિમિત્તો તો આવતાં જ રહેશે. પણ નિર્ણય કરો કે નિમિત્તો આવે તેમાં મારે ભળવું

નથી. એજ સમયે ચૂપ થઈ જાઓ, એ સમયે તમે તમારી જાતને સંયમિત કરી દેજો. એ તરફથી દૃષ્ટિને અને વૃત્તિને ફેરવી નાખો. તો એ નિમિત્ત કંઈ નહીં કરી શકે.

પણ આ પ્રયોગ સમય પણ માગે છે, શક્તિ પણ માગે છે, જાગૃતિ પણ માગે છે, સંયમ અને સાવધાની પણ માગે છે. આ બધી એની શરતો હોય છે. આ બધું થવા પછી જ આપણે નિમિત્તાધીનતાથી છૂટી શકીએ છીએ.

તો પ્યારા બંધુઓ ! શ્રીમદ્જીએ અહીંઆ એ જ બતાવ્યું કે આ બધો પુરુષાર્થ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે જરૂરી છે. પરંતુ પહેલાં તો ત્યાગ –વૈરાગ્યમય દશા ચિત્તમાં પ્રગટ કરો, અને એ પ્રગટયા પછી આગળનો પુરુષાર્થ વધુ વેગથી ઉપાડવાનો છે. અહીં અટકી જવાનું નથી. પણ આ બેભાન જીવને સ્વનું ભાન કરાવવાનું છે. તે માટે પ્રચંડ પુરુષાર્થ જોઈશે. કેવો, કેટલો અને કયાં સુધીનો ?

શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને જન્મ્યા ત્યારથી જ અરે ! જન્મ પહેલાં જ એમને ખબર હતી કે તેઓ તદ્‌ભવ મોક્ષગામી છે. સર્વ કર્મનો ક્ષય આ ભવમાં જ થવાનો છે. અને એમણે ૧૨ વર્ષ અને ૧૩ પક્ષ સુધી સતત નિરંતર પુરુષાર્થ કર્યો. એક ક્ષણ પણ પુરુષાર્થ છોડયો નથી. આટલા દીર્ઘ સમયમાં માત્ર બે ઘડીની જ ઊંઘ પ્રભુએ લીધી. હું તમને પૂછું છું કે પ્રભુ સાડા બાર વર્ષ સુધી સૂતા રહ્યા હોત તો કેવળજ્ઞાન ન થઈ જાત ? કેમ ? થવાનું જ હતું. નિશ્ચિત થઈ ચૂકયું હતું. તો થઈ જવું જ જોઇએ.

પણ ના, જેમ સર્વજ્ઞતા નિશ્ચિત હતી, તેમ તેઓની પુરુષાર્થ દશા પણ નિશ્ચિત હતી. કે આટલો પુરુષાર્થ થશે ત્યારે જ સર્વ કર્મનો ક્ષય થશે. અને તેથી જ તેઓ ઉંઘ્યા નહીં. બંધુઓ ! આપણે કેટલું ઊંઘીએ છીએ ? નિરંતર ઊંઘમાં જ પડયા છીએ. ! જાગતા હોઇએ ત્યારે પણ ઊંઘમાં પડયા હોઇએ તેવા જ છીએ, આત્મ–જાગૃતિ નથી. આપણી ચેતના બિલકુલ સુષુપ્ત છે. તો પ્રભુને સાડાબાર વર્ષ સુધી

કઠીન આરાધના કરવી પડી. કેટલી સહિષ્ણુતા ! કેટલી ક્ષમતા ! કેટલી ક્ષમા ! એમનામાં આ બધું હતું ત્યારે જ આટલો પુરુષાર્થ કરી કેવળ-જ્ઞાન સુધી પહોંચ્યા ! વિચારો ! તો આપણે કેટલા પુરુષાર્થની, કેટલી સહિષ્ણુતાની, અને કેટલી સમતાની જરૂર છે ?

તો બંધુઓ ! આપણને તો આ અંતરમાં કાંઈ જ નથી થતું ! અનુભવ થાય છે કાંઈ આત્માનો ? અરે ! હૃદયની ધડકનોનો પણ અનુભવ નથી થતો. સ્ટેથોસ્કોપ લગાવવું પડે છે. ત્યારે જ ખબર પડે છે કે આ હૃદય ધડકે છે. હાડ–માંસના બનેલા આ શરીરના સ્પંદનની ખબર નથી પડતી તો ચેતનાના સ્પંદનની ખબર કેવી રીતે પડશે ? ચેતનાના સ્પંદનને પામવા માટે સતત નિરંતર પુરુષાર્થ થવો જોઈએ. આ પુરુષાર્થ જ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવશે અને કેવળજ્ઞાન સુધી લઈ જશે.

અંતિમ સ્થિતિ માટે જે આરાધનાની જરૂર છે તે આત્મજ્ઞાનથી શરૂ થાય છે અને કેવળજ્ઞાનમાં તેની પરિપૂર્ણતા થાય છે. અહીં આત્મ-સિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના પુરુષાર્થથી લઇને કેવળજ્ઞાનને પામવા માટેની આરાધનાનો માર્ગ પ્રશસ્ત કરવામાં આવ્યો છે.

હવે આગળ, આપણા માટે શું કર્તવ્ય છે તે અવસરે કહેવાશે.

આત્મ-ચિંતન....

હું... આત્મા છું.... હું.... આત્મા.... છું.
સત્.... ચિત્.... આનંદ એ મારૂં સ્વરૂપ.

સત્...

સત્ યાને આસ્તિત્વ. હું આસ્તિત્વવાન પદાર્થ છું.... નિત્ય.... શાશ્વત.... અવિનાશી.... દ્રવ્ય.... છું..... હું....સર્વ કાળ રહેનાર...., મારો કદી નાશ થાય નહીં.... હું.... ભૂતકાળમાં હતો...., વર્તમાનમાં છું....., ભવિષ્યમાં હોઈશ.... હું.... અવિનાશી...., દેહ વિનાશી...., મારો જન્મ નથી...., મારૂં મૃત્યુ નથી.... જન્મે છે તે શરીર છે.... અને મરે છે તે પણ શરીર છે.... હું જન્મું નહીં.... હું મરૂ નહીં.... દેહ મારો નથી.... હું દેહનો નથી.... દેહથી ભિન્ન એક અખંડ.... ચૈતન્ય દ્રવ્ય.... છું.... હું.... આત્મા.... છું.

ચિત્...

ચિત્ યાને ચૈતન્ય.... ચિત યાને જ્ઞાન.... હું.... જ્ઞાનસ્વરૂપી ... જ્ઞાયક સ્વભાવી.... સમસ્ત જગતને જાણનારો છું. પરંતુ મારો જ્ઞાન-સ્વભાવ.... અનાદિ કાળથી.... વિકારી થઈ ઈંદ્રિય...., મન...., બુદ્ધિ.... ના માધ્યમથી સંપૂર્ણ બાહ્ય વિશ્વને.... જાણવામાં વિખરાઈ રહ્યો છે...., વેડફાઇ રહ્યો છે.... મારી વૃત્તિને જગતનાં પદાર્થોમાંથી પાછી.... વાળી નિજને જાણવામાં સ્થિર કરૂં, મારા.... જ્ઞાન ગુણને.... અવિકારી બનાવું તો જ હું.... મને.... જાણી શકું છું. મારે મને જાણવો છે...., માણવો છે...., અનુભવવો છે.

સત્-ચિત્-આનંદ.

આનંદ....

આનંદ એ મારૂં સ્વરૂપ.... આત્માના એક.... એક પ્રદેશે.... અનંત.... સુખ વિદ્યમાન છે.... મારે મારા સુખને અનુભવવું છે. સુખને માણવું એ મારો સ્વભાવ છે..... મારામાં.... દુઃખ નથી,.... હું દુઃખી થઈ શકું જ નહિ...., સંસારની.... કોઈ પણ વ્યક્તિ...., કોઈ પણ વસ્તુ કે પરિસ્થિતિ.... મને દુઃખી કરી શકે જ નહીં. હું દુઃખી છું એવી ભ્રમણાને...., એવા અજ્ઞાનને તોડીને મારે મારામાં સ્થિર થવું છે. એ દુઃખને ટાળવા માટે હું મારામાં સમાઈ જાઉં...., સ્થિર થઇ જાઉં...., ઠરી જાઉં...., તો જ હું એ અજ્ઞાનને.... તોડી...., મને જાણી શકું છું. મને માણી શકું છું.... તે માટે થોડી ક્ષણો.... વધુ.... એકાગ્ર.... થઇ...., વધુ ઉંડાણમાં ઉતરી.... નિજનું ચિંતન

"હું.... આત્મા....છું, હું.... આત્મા.... છું.

ૐ................"શાંતિ"........"શાંતિ"........"શાંતિ."

....આત્માર્થી જન એહ !

વીતરાગ પરમાત્મા અનંત જ્ઞાની અને અનંત દર્શની પ્રભુ વીર જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ માર્ગની આરાધના સમ્યગ્‌-દર્શન, સમ્યગ્‌-જ્ઞાન અને સમ્યગ્‌-ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના ત્યારે જ થઈ શકે, કે જ્યારે જીવ ધર્મ માર્ગે સેવાતા એકાંત આગ્રહોની જાળમાંથી બહાર નીકળે. જ્ઞાનીનાં વચનોને ગ્રહણ કરવાનો જિજ્ઞાસુ બને અને એ વચનોના અનુસાર આચારને જીવન લક્ષ્ય બનાવે

અહીં આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં. ક્રિયા અને જ્ઞાનની એકાંત માન્યતાઓ જીવને કાર્યકારી નથી, મુક્તિ માટે પરિણામદાયી નથી, એ ચાર ગાથાઓથી બતાવવામાં આવ્યું. હવે એ વિષયને સમેટી લઈ 'વિવેક'નો ઉત્તમ સિદ્ધાંત શ્રીમદ્‌જી બતાવે છે

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તહાં સમજવું તેહ,
ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ...૮....

ગાથાના પ્રથમ પદમાં એક મહાન સત્ય પડયું છે. આત્માર્થની ઝંખના સેવતા જીવની જવાબદારી કેટલી વધી જાય છે? એને સમગ્ર જગતના સર્વ તત્ત્વો અને સત્ત્વોની યોગ્યતા-અયોગ્યતાનો નિર્ણય કરવો પડે છે. પણ જેના અંતરમાં આત્મોત્થાનનો અડોલ નિર્ણય જાગી ગયો છે અને સર્વસ્વ સમર્પણ કરવાને જે વ્યાકુળ થઇ ઉઠયો છે, તેના જ અંતરમાં સ્વતઃ વિવેકનો ઉદય થાય છે. અને તેના પોતામાં યોગ્યતા પ્રગટી ચૂકી હોય, એટલે કે જિજ્ઞાસા અવસ્થા કહો કે મુમુક્ષુતા કહો, તે પ્રગટી ચૂકી હોય. આવું સુયોગ્ય પાત્ર જ આ વિષયનો વિચાર કરી શકે

છે. અને પછી અંતરસૂઝ આવે છે. આ અંતરસૂઝ એનામાં સંશોધક વૃત્તિ જાગૃત કરે છે.

આવો સાધક આત્મવિકાસની પૂર્ણતા સુધી પહોંચ્યો ન હોય પણ સતત અભ્યાસ દશામાં વર્તતો હોવાથી સત્ આલંબનો વડે આત્મિક ગુણોના વિકાસ અર્થે સાધક કારણોને ગ્રહણ કરી લે અને બાધક કારણોનો ત્યાગ કરી દે.

આ સાધક અને બાધક, બન્ને કારણોને મધ્યસ્થ ભાવે સમજવા તે જ વિવેક. વિવેકનું કામ શું છે ? હિત અને અહિતને, જેવા છે તેવા ભિન્ન કરીને બતાવી દે છે. આચરણીય અને અનાચરણીય બાબતોને જુદી પાડી તેના સ્વરૂપને સ્પષ્ટ કરી નાખે છે.

'ક્ષીર નીર વિવેક' ની વાત બહુવાર આપણે સાંભળી દૂધ અને પાણી ભેગા કરી હંસની સામે મૂકવામાં આવે તો બંનેને જુદા પાડી નાખે અર્થાત્ દૂધને ગ્રહણ કરી લે અને પાણી પડયું રહે. હંસનું આ કાર્ય તેની ચાંચમાં રહેલા ખટાશના ગુણને કારણે થાય છે, તે બુદ્ધિપૂર્વક કરતો નથી. દૂધમાં પણ ખટાશનો ગુણ છે, તેથી હંસ તેને ખેંચી લે છે. આમ દૂધ અને પાણી બન્ને જુદાં થઈ જાય છે. આને સાહિત્યિક ભાષામાં 'ક્ષીર નીર વિવેક' કહેવાયો છે.

ભારતમાં થયેલા મહાપુરુષોમાંના કેટલાક મહાપુરુષોને આવું જ એક અર્થગંભીર વિશેષણ લાગ્યું છે. તે છે 'પરમહંસ'. તેમાં ય ખાસ કરીને બંગાળમાં થયેલા રામકૃષ્ણદેવ 'પરમહંસ' નામથી જ પ્રસિદ્ધ છે. પરમહંસ કહીએ એટલે આપણી દૃષ્ટિ સમક્ષ રામકૃષ્ણદેવની છબી જ ઉપસી આવે.

'પરમહંસ' એટલે શું ? હંસનું કાર્ય દૂધ અને પાણીને અલગ કરવાનું છે. જેઓ પરમહંસ છે તેઓ પણ આવું જ કાંઇક વિશેષ રૂપે કરે છે. પેલો હંસ તો માત્ર વિવેકી જ હોય પણ આવા પરમહંસ તો પરમ વિવેકી હોય. જેઓ કર્મરૂપ અણુજોઇતા પુદ્ગલો, જે આત્મામાં ભળીને, આખા યે સંસારની વિટંબણાઓ ઊભી કરે, તેને પાણી રૂપ નિસ્સાર સમજી તટસ્થ ભાવે તજી દે છે. અને દૂધ રૂપ પરમ ઓજસ્વી આત્માને આદરભાવે ગ્રહણ કરે છે, અર્થાત્ પામી જાય છે. અનાદિ કાળથી

એક ક્ષેત્રાવગાહી રહેલા, અને એકરૂપ ભાસતા આત્મા અને દેહને ક્ષીર-નીરની જેમ ભિન્ન તારવી નાખે.

આ ભિન્નતાને જાણ્યા પછી, આત્માને અનુભવ્યો, અનુભવ્યા પછી આત્મામાં સ્થિરતા આવી, સ્થિરતા આવ્યા પછી તેમાં નિમગ્ન થઇ ગયા એ પરમહંસ! પછી તે ગમે તે ધર્મ, પંથ, સંપ્રદાયના અવલંબને વર્તતા હોય પણ દેહ આત્માની ભિન્નતાનો અનુભવ કરીને તેમાં રમી ગયા હોય તે 'પરમહંસ'.

આવી પરમહંસ કક્ષાએ પહોંચવા માટે જ્યાંથી શરૂઆત કરવાની છે તે છે જ્યાં જે યોગ્ય છે તેનો વિવેક કરી લેવો. આ વિવેકને બહુ જ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રમાં શ્રી શય્યંભવસૂરીએ, શિષ્યનો પ્રશ્ન અને ગુરૂએ બતાવેલ સમાધાન રૂપે બતાવ્યું છે.

શિષ્યે પૂછ્યું :—

कहं चरे, कहं चिट्ठे, कहमासे कहं सए।
कहं भुञ्जन्तो भासन्तो, पावकम्मं न बन्धइ ॥

હે ગુરુદેવ! જીવનની બધી જ ક્રિયાઓથી વિરાધના થાય છે તેમ કહો છો તો પછી કેમ ચાલવું, કેમ ઊભું રહેવું, કેમ બેસવું, કેમ સૂવું, કેમ ખાવું અને કેમ બોલવું જેથી પરિણામે પાપ ન બંધાય.

ગુરૂદેવ ઉત્તર આપે છે—

जयं चरे जयं चिट्ठे, जयमासे जयं सए।
जयं भुञ्जन्तो भासन्तो, पावकम्मं न बन्धइ ॥

બધા જ પ્રશ્નોનો ઉત્તર માત્ર એક જ શબ્દમાં 'યત્ના' અર્થાત્ વિવેક. જ્યાં જીવન છે ત્યાં જીવન સંબંધી સર્વ ક્રિયાઓ પણ રહેવાની જ. પણ જો વિવેક સહિત થાય તો જીવ પાપ ન બાંધે. એટલે આખું યે જીવન વિવેકથી જ જીવાય છે. વિવેક રહિતનું જીવન–જીવન નથી. ચાલવું, ઊભું રહેવું, બેસવું, સૂવું, ખાવું, અને બોલવું—આ બધી જ ક્રિયા વગર

કોઈને ય ચાલતું નથી. પણ એ બધી જ ક્રિયાઓ થવી જોઇએ એમ આપણે માનતા હોઈએ છીએ.

પણ બંધુઓ ! આ તો વિવેકનું સ્થૂલ સ્વરૂપ જ માત્ર કહ્યું કે જે દ્રવ્ય દયા સુધી જ સીમિત છે. પરિણામે, જીવ યથાપ્રવૃત્તિ કરણ સુધી પહોંચે છે. પૂર્વે જે કરણ જીવે અનેકવાર કર્યું છે. પણ સ્વભાવ પ્રાપ્તિ માટે આવશ્યક અનિવૃત્તિકરણ તો ભાવ દયાથી જ પ્રગટે છે, જે વિવેકનું સૂક્ષ્મ તથા આંતરિક સ્વરૂપ છે. આ ભાવ દયાને શી રીતે સમજવી ? ખાતાં, પીતાં, ઊઠતાં, બેસતાં, અર્થાત્ ચેતનની સ્ફુરણાથી થતી સર્વ દૈહિક ક્રિયાઓ કરતાં–કરતાં 'હું આત્મા છું' દેહથી ભિન્ન છું એવી સતત લક્ષ્ય ધારા વર્ત્યા કરે, જેથી ભાવ દયા પુષ્ટ થાય.

સ્થૂલ વિવેકથી દ્રવ્ય દયા પુષ્ટ થાય તો અંતરંગ વિવેકથી ભાવ દયા. આવી રીતે સર્વથા વિવેક પ્રગટે. આ જ છે મુમુક્ષુની યોગ્યતા. તો જીવે પોતાની યોગ્યતા પહેલાં તપાસવી. પોતાની રુચિ, રસ અને શક્તિનો વિચાર કરી આરાધના માર્ગે પોતે શું અને કેટલું કરી શકે તેમ છે તેનો નિર્ણય કરી આચરવું.

આંતરવૃત્તિઓને જીતવા માટે જો બાહ્ય ત્યાગની આવશ્યકતા હોય તો એ કરી લેવો. જો એવી યોગ્યતા પ્રગટી હોય કે બાહ્ય ત્યાગ વગર પણ આંતરવૃત્તિઓ સંયમિત થઈ શકે છે તો આંતરસંયમ કરી લેવો.

આત્માના ઉત્થાન માટે ત્રણ માર્ગો બતાવ્યા છે. જ્ઞાનમાર્ગ, ભક્તિ-માર્ગ અને કર્મમાર્ગ, એ ત્રણમાંથી, જે કરવાથી આત્મવિકાસ થતો હોય તે કરી લેવો. અર્થાત્ પોતાના અંતરવિકાસ ક્રમની દૃષ્ટિથી, જેટલો વિકાસ થયો હોય, ભાવનાઓ જેટલી કેળવાઈ હોય, એ રીતે જ માર્ગ પસંદ કરી લેવો ઘટે. કયા માર્ગે જવાથી કલ્યાણ થશે તે વિવેક કરી લેવો જોઈએ. સહુ જીવો માટે એક સરખું નથી હોતું. કોઈ ભક્તિમાર્ગે આગળ વધી શકે, કોઈ જ્ઞાન માર્ગે આગળ વધી શકે, કોઈ કર્મ માર્ગે આગળ વધી શકે. એનો વિવેક પોતે જ કરવાનો છે.

જો કે આ ત્રણમાંથી એક માર્ગે આગળ વધતો જીવ જ્યારે ખૂબ

વિકાસ કરે છે ત્યારે તેની સાધનામાં આ ત્રણે માર્ગ સહજ રૂપે જ સંમિલિત થઈ જાય છે. અને અંતે ત્રણે માર્ગની એકતા જ મોક્ષ રૂપ ફળને આપે છે.

હવે અહીં આ સિવાય પણ જીવે યોગ્ય-અયોગ્યનો વિચાર બીજી રીતે કરવો પણ જરૂરી છે તે બતાવતાં શ્રીમદ્જીએ પત્રાંક ૨૫ માં બતાવ્યું છે. માનવીના મનને લક્ષ્યમાં રાખીને એમણે કહ્યું કે શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ જુદી-જુદી જાતના ચાર અનુયોગોની પ્રરૂપણા કરી છે એ શા માટે? શરૂઆતથી લઈને સર્વોચ્ચ વિકાસ સુધીની સર્વ અવસ્થાઓનો ક્રમિક વિકાસ સ્યાદ્વાદના Base ઉપર હોવાના કારણે સહુ જીવો, પોતાની સાધના દશા મુજબ, આ અનુયોગો દ્વારા શ્રુતના સહારે પ્રેરણા મેળવી શકે છે.

શરૂઆતમાં આપણે જ્યારે પ્રવચનમાં જિનેશ્વરની વાણીના મહિમાની વાતો કરતા હતા ત્યારે અહીંથી કહેવાયું હતું કે તીર્થંકરો દ્વારા પ્રરૂપિત વાણી, વિષયની દૃષ્ટિથી ચાર પ્રકારની હોય છે. (૧) દ્રવ્યાનુયોગ (૨) ચરણકરણાનુયોગ (૩) ધર્મકથાનુયોગ, (૪) ગણિતાનુયોગ.

(૧) **દ્રવ્યાનુયોગ**-જેમાં જીવાદિ દ્રવ્યોનું વિવેચન છે. જીવ દ્રવ્ય તેના ગુણ અને પર્યાય એ જ રીતે અજીવ દ્રવ્ય, તેના ગુણો અને પર્યાય. તેમાં પણ સ્વાભાવિક અને વૈભાવિક પર્યાયોનું પરિણમન આદિ વાતો આ અનુયોગમાં કરવામાં આવી છે.

(૨) **ચરણકરણાનુયોગ**-જેમાં સાધુ અને શ્રાવક બન્નેના જીવનને અનુરૂપ એવા નીતિ-નિયમોનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. સાધુનાં પંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ તથા શ્રાવકે બાર વ્રતોનું પાલન કેવી રીતે કરવું તે આ અનુયોગમાં કહ્યું છે.

(૩) **ધર્મકથાનુયોગ**-આમાં જે જીવો આરાધના કરી સિદ્ધિને પામી ગયા અને વિરાધનાના કારણે જે જીવો સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યા છે તેઓના જીવનની કથાઓ છે.

(૪) **ગણિતાનુયોગ**-આમાં ત્રણે લોકનું વર્ણન, ભૂગોળ તેમજ ખગોળનાં અલગ-અલગ માપ, એની ગણતરી, એની સંખ્યા વગેરે કહેવામાં આવ્યું છે.

આવા ચાર પ્રકારના અનુયોગોની પ્રરૂપણા કરવાનું કારણ માનવનાં મન ! પ્રત્યેક માનવની રસ, રુચિ, વિચારો, અવસ્થાઓ હંમેશાં એક સરખી નથી રહેતી. મનની એ-એ- પ્રકારની સ્થિતિમાં એ-એ પ્રકારનાં અનુયોગો ઉપકારી નીવડે છે.

શ્રીમદ્જી કહે છે. મન જો શંકાશીલ થઈ ગયું હોય તો દ્રવ્યાનુયોગ વિચારવો યોગ્ય છે. શંકાઓ થવી એ માનવનો સહજ સ્વભાવ છે. તેમાં ય પ્રત્યક્ષ કરતાં પણ પરોક્ષ તત્ત્વોની વાતોમાં બહુ જલ્દી મન શ્રદ્ધા ધરાવી શકતું નથી. તેના કારણે સર્વજ્ઞે બોધેલા ઉપદેશમાં પણ મન શંકિત થાય છે. સર્વજ્ઞની સર્વજ્ઞતા પર પણ વિશ્વાસ બેસતો નથી. તે જ રીતે 'હું આત્મા છું', જડ જગતથી પર છું આવા નિશ્ચય નયનાં વચનોમાં તો અતિ શંકાશીલ બની જવાય છે. આવી પોતાના અસ્તિત્વ વિષયક તથા જગતના પરિણમન વિષયક શંકાઓ જ્યારે મનને સતાવતી હોય, અને પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો યોગ ન હોય, શંકાનું સમાધાન થઈ શકે તેમ ન હોય ત્યારે દ્રવ્યાનુયોગની સ્વાધ્યાય, કે જે આત્મા અને અજીવ દ્રવ્યોના સ્વતંત્ર અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરી, સંયોગ સ્વભાવે રહેલ સંબંધની ક્ષણભંગુરતાને બતાવી, પોતાને પોતા વિષે દૃઢ કરે છે. 'હું આત્મા છું' અને અવિનાશી છું, ત્રિકાળી શુદ્ધ દ્રવ્ય છું. મારામાં પડેલું પરમાત્મ તત્ત્વ જાગૃત કરી શકું છું એવી સચોટ શ્રદ્ધા આ સ્વાધ્યાયથી જાગે છે. મન શંકા રહિત થઈ અખૂટ વિશ્વાસમાં રમવા માંડે છે.

મન જો પ્રમાદી થઈ ગયું હોય તો ધર્મકથાનુયોગ વિચારવો યોગ્ય છે. અહીં પ્રમાદને બે દૃષ્ટિએ સમજવો છે. બંધુઓ ! વ્યવહારમાં તો જેને કંઈ કરવું ગમે નહીં અને આળસુ થઈને પડયો રહે તેને પ્રમાદી કહીએ. આવા પ્રમાદીને સંસાર વ્યવહારનાં કાર્યો તો ન જ ગમે પણ ધર્મ-ક્રિયા-વ્રત-અનુષ્ઠાનો કરવાં પણ ન ગમે. શારીરિક, માનસિક શક્તિ

હોવા છતાં પણ ધર્મ-આચાર પ્રત્યેનો ઘોર ઉપેક્ષા ભાવ એને કંઈ કરવા ન દે.

અને બીજી દૃષ્ટિએ પ્રમાદ તે આત્મ-વિસ્મૃતિ, બહુ જ નાની છતાં માર્મિક વ્યાખ્યા છે. જેટલી ક્ષણો આપણે આપણા આત્માને ભૂલી જઈએ, એટલી ક્ષણોનો પ્રમાદ! કેટલી ક્ષણ ભૂલી જાવ છો આત્માને? અરે! યાદ જ નથી આવતો આત્મા! ભૂલવાની તો વાત જ ક્યાં? 'હું આત્મા છું' એની ખબર જ નથી. એટલે નિરંતર આત્માને ભૂલેલી દશામાં જ છીએ આત્મ-વિસ્મૃતિની દશામાં જ જીવીએ છીએ. તેથી ઘોર પ્રમાદી છીએ, શરીરથી કે મગજથી સખત મહેનત કરતા હો, પણ આત્મલક્ષ્ય પૂર્વક ન જીવાતું હોય તો એ બધો પ્રમાદ જ છે.

આવા પ્રમાદને દૂર કરવા ચરણકરણાનુયોગનો સ્વાધ્યાય કરવા શ્રીમદ્જી ફરમાવે છે. એમાં બતાવેલ વ્રત, ક્રિયા, અનુષ્ઠાનો, બાહ્ય ચારિત્રના ભાવો તથા આંતરચારિત્ર્યને પ્રગટ કરવાની રીતોને સમજી વિચારી આચરણમાં લાવીશું તો અપ્રમાદ દશા પ્રગટ થશે.

આપણી પરંપરામાં બતાવેલ પર્વતિથિઓનું; એટલે કે બીજ, પાંચમ, આઠમ, અગ્યારશ, અને પાખી; પણ એ માટે જ આચાર્યોએ નિર્માણ કર્યું છે. તે દિવસે પણ વ્રત-પ્રત્યાખ્યાન કરવાના ભાવો જીવને જાગે અને જો આચરે તો વિરતિ ભાવમાં આગળ વધતો જીવ સર્વાંશે અપ્રમત્ત ભાવને પ્રાપ્ત કરી શકે.

ગુણસ્થાનના ક્રમમાં પાંચમું-છઠ્ઠું ગુણસ્થાન વિરતિ ભાવનું છે. અને તે પછી સાતમું ગુણસ્થાન અપ્રમત્ત ભાવનું છે. જ્યાં સુધી સર્વથા વિરતિ ભાવ ન જાગે ત્યાં સુધી સર્વથા અપ્રમાદ દશા આવતી નથી. તેથી જીવને વ્રત-પ્રત્યાખ્યાન અતિ આવશ્યક છે. જેઓ વ્રત-પ્રત્યાખ્યાનનો નિષેધ કરે છે તેણે સમજી લેવું ઘટે કે જ્યાં સુધી વૃત્તિને તોડવા રૂપ વિરતિ ભાવ નહીં જાગે-વિરતિ ભાવ નહીં સેવાય ત્યાં સુધી જીવ આત્મિક વિકાસની દિશામાં આગળ વધી શકશે નહીં. માટે ગૃહસ્થ સાધક હોય કે સંયમી

સાધક હોય બન્ને માટે ચરણકરણાનુયોગના સ્વાધ્યાય દ્વારા પ્રમાદને દૂર કરવો અતિ આવશ્યક છે.

મન જો કષાયી થઇ ગયું હોય તો ધર્મકથાનુયોગ વિચારવો યોગ્ય છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભના ઉદયો જીવમાં વર્ત્યા જ કરે છે. ક્યારેક આ ભાવો તરત જ શાંત થઇ જાય છે. તો ક્યારેક લાંબા સમય સુધી રહે છે. સતત કષાય ભાવમાં વર્તતો જીવ તીવ્ર કર્મ બંધન કરે છે. આ બંધનમાં ન પડવું હોય, ભવબંધનની ભીતિ અંતરમાં જાગૃત થઈ હોય તો બહુ જલ્દી કષાયભાવોથી મુક્ત થવું જોઇએ. પણ સામે જો બળવાન સાધન હાથમાં આવે તો જ એ ભાવોને હણી શકાય.

આ સાધન છે ધર્મકથા. કથા તો ખરી પણ મનને વિકૃત કરે તેવી નહીં પણ વિકારોને ઉપશાંત કરે તેવી, તેથી જ અહીં ધર્મકથા કહી. બંધુઓ! અન્ય કથાઓમાં તો જીવને ઘણો રસ છે અને તે રસની પૂર્તિનાં સાધનો પણ આજે તમારી પાસે એક નહીં અનેક છે. જેનાથી રાત-દિવસ એ રસને પોષ્યા કરો છો, ને અંતર વિકારોથી મલિન કરતા રહો છો. પરિણામે કષાયોવાળું મન વધુ કલુષિત થાય છે, ત્યારે અહીં તો કષાયોની કાલિમાને ધોવાનું સાધન બતાવ્યું ધર્મકથા.

જે કથાઓમાં પૂર્વે થઇ ગયેલા જીવોના જીવનની સત્ય ઘટનાઓના આધારે એ બતાવવામાં આવ્યું હોય કે કષાય રહિત સ્વભાવ દશામાં વર્તતા જીવોનું જીવન કેટલું ઉત્તમ હતું અને પરિણામ પણ કેવું ઉત્તમ આવ્યું. સાથે સાથે કષાય સહિત વિભાવ દશામાં પરિણમેલા જીવની અધમતાએ તેમને સંસારમાં કેવા રખડાવ્યા! અહીં કથાનુયોગમાં ગૌતમની કથા છે તો ગોશાળાની પણ છે. અભયકુમારની છે તો કાળસુરીયા કસાઇની પણ છે.

આમ ધર્મકથાનુયોગ કષાયોથી વિરમવાની પ્રેરણા પૂરી પાડે છે, અને પરિણામે જીવ અકષાયી ભાવને વરે છે.

મન ક્યારેક એટલું બધું જડ થઈ જાય છે કે તેને ઉપરના ત્રણે ય અનુયોગોથી ફાયદો થતો નથી. આવા જીવોને શ્રીમદ્જી કહે છે.

મન જડ થઈ ગયું હોય તો ગણિતાનુયોગ વિચારવો યોગ્ય છે.' ગણિત એવી ચીજ છે કે ગમે તેવા જડ મનને ચંચળ બનાવી દે છે. કારણ ગણિતમાં બહુ જ એકાગ્ર થવું પડે છે. તમારો રોજનો અનુભવ છે ને ? સાંજ પડે રોજમેળ મેળવો છો, કેટલા એકાગ્ર થઇ જાઓ છો ! સાથે સાથે ગણિત તીક્ષ્ણ પ્રજ્ઞાને પણ માગે છે. જેની પ્રજ્ઞા તીક્ષ્ણ હોય તે જ ગણિતમાં ઊંડો ઉતરી શકે. માટે જ જડ મનને ચેતનવંતુ કરવા અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રની ગણતરી, લોક અલોકનાં માપ વગેરેને વિચારવું જરૂરી છે.

આમ મનની ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિમાં ક્યાં શું યોગ્ય છે તે બતાવ્યું. અને જીવે પોતે જ પોતાની મનઃસ્થિતિને વિચારીને નક્કી કરવાનું છે, કે તેણે શું કરવું યોગ્ય છે.

એટલું જ નહીં આપણે એ પણ જાણવું જરૂરી છે કે આ વિશ્વમાં શું જ્ઞેય એટલે જાણવા યોગ્ય છે, શું હેય એટલે છોડવા યોગ્ય છે અને શું ઉપાદેય એટલે આચરવા યોગ્ય છે.

જૈન પરંપરામાં નવ તત્ત્વની માન્યતા છે. તેમાં જ્ઞેય, હેય અને ઉપાદેય કયા કયા છે તે વિચારીએ. પ્રથમ નવ તત્ત્વનાં નામ–જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ.

આમાં જીવ અને અજીવ આ બે જાણવા યોગ્ય છે. બન્નેના ભેદ, પ્રભેદ, બન્નેનાં સ્વરૂપ જાણવા યોગ્ય છે. પાપ, આશ્રવ અને બંધ આ ત્રણ છોડવા યોગ્ય છે. પાપ કરવા લાયક નથી તે તો આપણે સહુ જાણીએ છીએ. આશ્રવ એટલે કર્મનું આત્મામાં આવવું અને આવેલાં કર્મોનું આત્મા સાથે બંધાવું તે બંધ. એટલે આ ત્રણે છોડવા યોગ્ય છે. સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ આ ત્રણ આદરણીય છે. સંવરથી આવતાં કર્મ રોકાય છે. નિર્જરાથી સત્તામાં પડેલા કર્મો જરી જાય છે અને મોક્ષથી આત્માની સર્વથા મુક્તિ થાય છે. અને આ ત્રણે ય બાબત જ આત્માનું ધ્યેય હોવાથી, આચરણ કરવા યોગ્ય છે. હવે રહ્યું એક તત્ત્વ ! કયું ? પુણ્ય !

પુણ્યને શેમાં મૂકશો? હેય, જ્ઞેય કે ઉપાદેય? આ તત્ત્વ બહુ જ જબરૂં છે. એ ત્રણે ય Category બેસી જાય છે. પુણ્ય જાણવા યોગ્ય છે, જાણીને આચરવા યોગ્ય છે, અને તે પછી એ છોડવા યોગ્ય છે. જાણવું અને આચરવું આ બંને તો આપણે સહુ જાણીએ છીએ, પણ પુણ્યને છોડવા યોગ્ય કેમ કહેવું ? એક જ તત્ત્વ ત્રણે રૂપ કેમ હોઈ શકે?

અહીં બહુ જ વ્યાપક વિચાર કર્યો છે. જ્યાં જીવ સંસાર ભાવમાં જ પડયો છે. તેની નિરંતરની માનસિક, વાચિક, કાયિક પ્રવૃત્તિઓ પાપ-મય છે. તેને પાપમાંથી બચવા માટે પુણ્ય કરવાનો આદેશ અપાયો છે. બીજી વાત એ કે આત્મ-સાધનાના માર્ગે આગળ વધતા જીવને, સાધના માટે જોઈતી સાનુકુળ પરિસ્થિતિ પણ પુણ્ય વિના નથી સાંપડતી. માટે ત્યાં પણ જીવને પુણ્ય કરવું આવશ્યક જ નહીં, અનિવાર્ય છે. તીર્થંકર પરમાત્માને અનેક જીવોને તારવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તે તીર્થં-કર નામ કર્મના કારણે જ અને એ કર્મ જબરદસ્ત પુણ્ય પ્રકૃતિ જ છે. આમ જીવને આત્મિક વિકાસના માર્ગે, આધ્યાત્મિક પરિણામોની સાથે-સાથે પુણ્ય બળ પણ સહાયક સાધન છે. તેથી પુણ્યને આદરણીય બતાવ્યું.

પણ મોક્ષ પામવા માટે તો સર્વ કર્મનો, સર્વથા ક્ષય અપેક્ષિત છે. ત્યાં પાપ કર્મો સાથે પુણ્ય કર્મોનો પણ નાશ થવો જ જોઇએ. તો જ આત્મા સર્વથા શુદ્ધ થાય. પરંતુ પુણ્યને છોડવા માટે પ્રયત્ન કરવો જરૂરી નથી. વળી સર્વ સામાન્ય જીવો માટે આ આદેશ પણ નથી. તેઓના માટે તો પુણ્ય આદરણીય છે જ. પણ જીવ જ્યારે આત્મ-વિકાસનાં સોપાન ચઢતો, ગુણસ્થાનના ક્રમે, આઠમા ગુણસ્થાને શ્રેણિ કરીને આગળ વધે છે, ત્યારે નિર્જરાનું પ્રમાણ ખૂબ જ વધી જાય છે. તેમાં પુણ્યની પણ નિર્જરા થવા માંડે છે. તેથી તે સહજ છૂટી જાય છે અને પુણ્યનો નવો બંધ પણ રોકાતો જાય છે. આ દૃષ્ટિથી પુણ્યને છોડવા યોગ્ય બતાવ્યું.

આમ જ્યાં જે યોગ્ય છે તે સમજી લઇને—

ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે આત્માર્થી જન એહ.

તે તે રીતે આચરણ કરે તેને આત્માર્થ જાગૃત થાય છે.

આની સાથે જ આત્માર્થીએ સદ્‌ગુરુની શોધ કરવી પણ યોગ્ય છે. તેથી તે સમજીને ગુરુની શોધ આદરી દે. તથા તેમનાં ચરણની સેવના કરવી પણ યોગ્ય છે, તે કરે. તે શાથી અને કેમ થાય તે હવે પછી બતાવવામાં આવશે.

સેવે સદ્ગુરૂ ચરણને.... !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ માર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, અને સમ્યગ્ ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના સર્વ સમર્પિત ભાવને માંગી લે છે. જ્યાં સુધી જીવને દેવ, ગુરુ અને ધર્મ આ ત્રણ તત્ત્વો પ્રત્યે સમર્પણતા જાગતી નથી, ત્યાં સુધી સમ્યગ્ આરાધના એ કરી શકતો નથી. સમર્પિતતા ત્યારે જ જાગે કે જ્યારે જીવનો અહમ્ તૂટે. જીવ જન્મો-જન્મથી જે જે યોનિઓમાં ગયો ત્યાં એને જે-જે મળ્યું, તેનો તે ગર્વ કરતો જ રહ્યો છે. માત્ર માનવ કે દેવ જ અહમ્ કરે છે એવું નથી. પશુ અને પક્ષીઓ પણ મળેલી શક્તિઓનું અભિમાન કરતા જ હોય છે. જીવનો આ અનાદિનો અભ્યાસ છે અને એ જ કરતો આવ્યો છે. બહુ જ વિચાર માંગી લે છે આ ચીજ.

સ્થૂલ દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો અહમ્ કરતો જીવ શેનો અહમ્ કરે છે ? ભૌતિક ક્ષેત્રે સત્તા, સંપત્તિ કે શક્તિ મળી હોય તેનું અભિમાન કરે. ધર્મના ક્ષેત્રે વળે તો, ધર્મના ક્રિયા-આચાર કરતાં શીખ્યો હોય તેનું અભિમાન કરે, શાસ્ત્રનું થોડું-ઘણું જ્ઞાન મેળવી લે તો તેનું અભિમાન કરે. આમ ભૌતિક ક્ષેત્રે કે આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે, હું કંઈક છું અને મને કંઈક મળ્યું છે, વળી હું કાંઈક મેળવી શક્યો છું એ મારા બુદ્ધિબળથી અને પુન્યાઈથી મેં મેળવ્યું છે, આવું અભિમાન જીવ કર્યા કરતો હોય છે.

પણ આ બધી ચીજો અનેકવાર મેળવ્યા પછી પણ જીવનો ઉદ્ધાર થયો નહીં. કેવળ ભૌતિક ક્ષેત્રે જ નહીં પણ ધર્મના ક્ષેત્રમાં પણ અનેક-

વાર, અત્યારે જે મેળવ્યું છે તે મેળવી ચૂકયા છીએ. પણ તો ય જીવનો એક ભવ ઓછો થયો નહીં અને પરિણામે જીવનું ભ્રમણ જ રહ્યું

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે જે મેળવ્યું છે તે આત્મા માટે ઉપકારી ત્યારે જ નીવડે કે જ્યારે દેવ, ગુરુ અને ધર્મ પ્રત્યે સંપૂર્ણ સમર્પણતા જાગૃત થાય. નહીં તો એ સાધનો બહારની કીર્તિ, પ્રતિષ્ઠા મેળવી આપે, વાહ વાહ કરાવી આપે, પાંચ માણસની વચ્ચે કીર્તિ કે સન્માન મળી જાય પણ સમર્પણતા વિના આત્માને એક ટકો પણ લાભ ન થાય.

માટે જ હવે પછીની ગાથામાં, સદ્ગુરુના ચરણમાં સમર્પણતા થતાં જીવ શું પામી શકે છે, તે બતાવે છે.

સેવે સદ્ગુરુ ચરણને, ત્યાગી દઈ નિજ પક્ષ;
પામે તે પરમાર્થને, નિજપદનો લે લક્ષ...૯...

અહીં શું કરવું, કેવી રીતે કરવું, અને એ કર્યા પછીનું ફળ શું છે, એ ત્રણ બાબતો બતાવી છે.

પ્રથમ, સદ્ગુરુના ચરણને સેવવા. એમનાં ચરણે સમર્પિત થઈ જવું. કેવી રીતે ?

ત્યાગી દઈ નિજ પક્ષ

....પોતાની માન્યતા, મતાગ્રહ અને દુરાગ્રહને છોડીને. તો શું ફળ મળે ? તો કહે છેઃ– પરમાર્થને પામે અને નિજ પદનું લક્ષ જાગૃત થાય. અહીંયાં પદનો અર્થ છે સ્વરૂપ. અર્થાત્ સ્વ–સ્વરૂપનું લક્ષ્ય જાગૃત થાય.

તો પ્રથમ સદ્ગુરુના ચરણની સેવના. સેવના એટલે શું ? એમના ચરણમાં બેસી રહેવું ? એમના પગ પકડીને બેસી રહેવું ? નહીં. શિષ્ય તો એનું નામ કે જે વિનીત હોય, અવિનીત હોય તે શિષ્ય નહીં. મહાપુરુષને, સત્પુરુષને ગુરૂ તરીકે સ્વીકારી લીધા પછી વિનયભાવ જો પ્રગટ થતો નથી તો શિષ્યપણું પણ પ્રગટ થતું નથી. શિષ્યપણું અંદરથી પ્રગટાવવું પડે છે. કોઈએ કોઇને કહી દીધું કે તમે મારા ગુરુ અને હું તમારો શિષ્ય, તો તેથી શિષ્ય બની જવાતું નથી. પણ સંપૂર્ણ વિનયની

સાથે સંપૂર્ણ નમ્રતાની સાથે, સંપૂર્ણ સમર્પણની સાથે ગુરુ ચરણની સેવના થવી જોઈએ. એમની આજ્ઞાનું સંપૂર્ણપણે પાલન થવું જોઈએ.

આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યું :

'आणाए धम्मो आणाए तवो'

તથા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું :

'आणानिद्देस करे'

અર્થાત્ આજ્ઞા એ જ ધર્મ, આજ્ઞા એ જ તપ. એથી જુદો શિષ્યનો કોઈ ધર્મ હોઇ શકે જ નહીં. એક વિનયવાન શિષ્યને પૂછવામાં આવે કે તારો ધર્મ શું ? તો એમ ન કહે કે મહાવ્રતનું પાલન, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિનું પાલન એ મારો ધર્મ. પણ એ કહેશે કે ગુરુકુલમાં વાસ કરવો એ મારો ધર્મ. ગુરુદેવની આજ્ઞાને મારા રોમે-રોમમાં ઉતારી દેવી એ મારો ધર્મ.

ગુરુદેવની આજ્ઞાને વિનયવાન શિષ્ય કઈ રીતે સમજે ? તો આ જ ગાથામાં આગળ બહુ જ માર્મિક વાત કહી છે.

'इंगियागार संपन्ने'

વિનીત શિષ્ય એ છે કે જે ઇંગિત માત્રથી ગુરુદેવના ભાવોને જાણી જાય. ગુરુએ કહેવું ન પડે કે આ કર અને આ ન કર. આંખના ઈશારાથી શિષ્ય સમજી જાય. અરે ! એથી પણ આગળ વધીને, યોગ્ય શિષ્યને ઇશારાની પણ જરૂર ન રહે. માત્ર ગુરુદેવની આંખોના ભાવને વાંચી લે, આંખો તો અંતરની આરસી છે. ગુરુની સાયકોલોજીનું જ્ઞાન શિષ્યને હોવું ઘટે. એ જ્ઞાન હોય તો જ શિષ્ય, શિષ્ય બની શકે, નહીં તો ના બની શકે, ગુરૂ તો શિષ્યની સાયકોલોજી જાણતા જ હોય પણ શિષ્યમાં ગુરુની મનોદશા જાણવાની યોગ્યતા, એટલી પાત્રતા તૈયાર થાય પછી જ શિષ્યત્વ આવે, નહીં તો આવતું નથી. ગુરૂચરણના દાસાનુદાસ થઈને જેને રહેતાં આવડે, માત્ર દાસ નહીં પણ દાસનો પણ દાસ થઈને રહે તે સદ્ગુરુના ચરણ સેવી શકે.

એટલું જ નહીં એથી પણ આગળ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે—

'गुरूण-मुववायकारए

ગુરુની સમીપ વસનારો હોય, સમીપે એટલે હંમેશાં ગુરુની પાસે જ રહે એમ નહીં. ક્ષેત્રાંતર હોઇ શકે, હજારો માઇલ દૂર હોય, પણ સાચો શિષ્ય તો એ જ કે જે ગુરુના હૃદયમાં પોતાનું સ્થાન જમાવી શકે. શિષ્યના હૃદયમાં ગુરુનું સ્થાન હોય તે કોઈ નવી વાત નથી. શિષ્યે પોતાના હૃદય સિંહાસન પર ગુરુને બેસાડયા હોય, તો જ તેમના પ્રત્યે ગુરુભાવ જાગૃત થયો હોય. પણ શિષ્ય એ રીતે જીવી જાય, એવો સરલ બની જાય. બાળક જેવી નિર્દોષિતા અને નિખાલસતા એનામાં વર્ત્તતી હોય કે ગુરુના હૃદયમાં એનું સ્થાન બની જાય.

પુરાણા કાળની વાત નહીં કરૂં. પણ આ કાળમાં જ થઈ ગયેલા રામકૃષ્ણ પરમહંસ. જેમણે આત્મા અને પરમાત્માનું તાદાત્મ્ય સાધી લીધું હતું. આવા પરમહંસ માટેની તિતીક્ષા, લગન અને તેમાંથી પ્રગટેલી અલૌકિક ભક્તિના મહાપુરુષ હતા સ્વામી વિવેકાનંદ ! ત્યારે એ સ્વામી નહોતા બન્યા, કોલેજીયન હતા. પણ તેમણે પરમહંસનું શિષ્યત્વ સ્વીકાર્યું હતું. ત્યારે તેમનું નામ હતું નરેન્દ્ર.

નરેન્દ્ર જ્યારે જ્યારે રામકૃષ્ણદેવ પાસે આવે ત્યારે રામકૃષ્ણદેવના અંતરમાં આનંદ પ્રગટે. તેમના એક–એક રૂંવાડામાં ઉલ્લાસ પ્રગટે. નરેન્દ્ર અદ્ભુત જીજ્ઞાસા લઈને એમની પાસે આવ્યો હતો. એણે કહ્યું હતું.

"તમે પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે ? તો મને કરાવો. હું એને જ મારા ગુરુ તરીકે સ્વીકારવા તૈયાર છું જે મને મારા પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર કરાવે."

ક્યારે કહી શકયો હશે એ ? આ એનું અભિમાન ન હતું પણ એનામાં પડેલી યોગ્યતા બોલતી હતી. અને રામકૃષ્ણદેવ પણ તેને ચેલેન્જ આપી પડકાર ફેંકીને કહે છે.

"ચાલ્યો આવ મારી પાસે, હું તને સાક્ષાત્કાર કરાવીશ."

પછી તો આઠ પંદર દિવસે નરેન્દ્ર રામકૃષ્ણદેવ પાસે જાય, એને જોઈને રામકૃષ્ણદેવના અંતરમાં ઉલ્લાસ જાગે. એમના જીવનચરિત્રમાં આલેખાયું

છે કે ક્યારેક તો નરેન્દ્રના આવવાથી રામકૃષ્ણને સમાધિ લાગી જાય. નરેન્દ્રના હૃદયના વિશુદ્ધ ભાવો રામકૃષ્ણને ય સ્પર્શી જતા હતા. જેના કારણે નરેન્દ્રએ રામકૃષ્ણદેવના અંતઃકરણમાં અપૂર્વ અડોલ સ્થાન જમાવ્યું હતું એમની પાસે આવવામાં જો એ ક્યારેય બે–ચાર દિવસ મોડા પડે તો રામકૃષ્ણ બહુ જ વ્યાકુળ થઈ જાય. એમના મંદિરના બહારના કંપાઉન્ડમાં જઈએઓ બૂમો પાડે : 'નરેન્દ્ર આવ, નરેન્દ્ર આવ.'

આ મોહ નથી. આને મોહ સાથે મૂલવશો નહીં, ક્યારેક શિષ્યમાં પડેલી યોગ્યતા ગુરુના અંતઃકરણમાં એવું સ્થાન જમાવે છે કે ગુરુને પણ એમ લાગે કે આ શિષ્યના સહયોગે મારી સાધના આગળ વધી રહી છે. જેમ ગુરુના આશ્રયે, ગુરુની સહાયે શિષ્યનું ઉત્થાન થાય તેમ શિષ્યની સહાયથી ગુરુ પણ વિકાસ સાધી શકે. અને થયું પણ એમ જ. રામકૃષ્ણ પરમહંસ નામ વિવેકાનંદથી વધ્યું, તો વિવેકાનંદનું નામ તેના ગુરુ રામકૃષ્ણ સાથે વધ્યું.

એવું જ એક બીજું નામ લઉં. અમારા સ્વ. ગુરુદેવ સૌરાષ્ટ્ર કેશરી બા. બ્ર. પૂજ્ય પ્રાણલાલજી મહારાજ સાહેબ. એટલા બધા સુપાત્ર શિષ્ય હતા ! એ એમના ગુરુદેવ પૂજ્ય જયચંદ્રજી મહારાજ સાહેબમાં રહેલ વિનય, નમ્રતા, સહિષ્ણુતા, સેવાની ભાવના, અને એથી પણ આગળ વધી ગુરુ પ્રત્યેનો સમર્પણ ભાવ એવો હતો કે એમણે ગુરુદેવના હૃદયમાં સ્થાન જમાવ્યું હતું. બહુ ઓછું આવું બને. બહુ ઓછી જગ્યાએ આ જોવા મળે. બાકી ગુરુ–શિષ્ય પણ મોહના સંબંધે જોડાયલા હોય. ગુરુને શિષ્યનો મોહ હોય, શિષ્યને ગુરુનો મોહ હોય, અને આમ જ ગાડી આગળ વધતી હોય.

પણ આવા યોગ્ય આત્માઓ જૂજ હોય છે કે એમની સરળતા, એમની નિખાલસતા, એમની સમર્પણતા ગુરુના હૃદયને રીઝવી નાખે, ગુરુના હૃદયને ભીંજવી નાખે. એટલે 'ઇંગિયાગાર સંપન્ને' ગુરુના ભાવોને જાણનારો શિષ્ય ગુરુની સમીપમાં વસતો હોય, અર્થાત્ દેહથી સમીપ ભલે ન હોય, હજારો માઈલ દૂર હોય છતાં પણ ગુરુને એમ લાગે કે મારો

શિષ્ય મારી પાસે જ છે અને એ શિષ્ય પણ એ ભાવ અનુભવે કે મારા ગુરુના અંતરના આશીર્વાદની કૃપા મારા પર વરસી રહી છે. સાધનાના માર્ગે આગળ વધવા માટે આ વસ્તુ બહુ જરૂરી છે. આ ગુરુ શિષ્યનો માત્ર સંબંધ નથી. જેવા સંબંધો સંસારીના હોય તેવા સંબંધોની આ વાત નથી. પણ આ તો સાધનાનાં સૂત્રો છે, સાધનાનાં સહાયક સાધનો છે. એટલે શ્રીમદ્જી પણ અહીં કહે છે—

સેવે સદ્ગુરુ ચરણને ત્યાગી દઈ નિજ પક્ષ

શરત મૂકી દીધી. શ્રીમદ્જી જ્યાં જ્યાં આવી વાતો કરે છે ત્યાં શરત પહેલી મૂકે છે, કે ભાઇ ! બધું એમને એમ મળી જતું નથી. આ કંઈ હથેળીનો ગોળ નથી. કોણીનો ગોળ છે ! હથેળીનો ગોળ તરત મુખ સુધી પહોંચી શકે, પણ કોણીનો ગોળ ? જરા મોઢામાં લેવા પ્રયત્ન તો કરજો, ત્યારે જ ખબર પડશે કે કેટલું કઠિન છે.

શ્રીમદ્જીએ શરત મૂકી છે કે સદ્ગુરુના ચરણની સેવના તો ખરી, પણ 'ત્યાગી દઈ નિજ પક્ષ' તારી માન્યતા, તારો હઠાગ્રહ, તારો કદાગ્રહ, તારો સ્વચ્છંદ, એ બધું છોડી દેજે. અને પછી ગુરુના ચરણમાં જજે. મારી ઇચ્છા, મારા વિચારો, મારી માન્યતા જેમ છે, તેમ જ હું રહું તો કલ્યાણ ના થાય. 'મહાજન મારું મા-બાપ, પણ મારી ખીલી ના ખસે'. તો કાંઈ જ ન મળે. ગુરુના ચરણમાં ત્રણ નહીં, છ નહીં પણ ૧૦૮ વાર વંદના કરે પણ પોતાનો કદાગ્રહ ન છોડે તો ક્યાંથી ચાલે ?

તે માટે પોતાનો અસત્યાગ્રહ, કે મારી માનેલી માન્યતા જ મોક્ષ છે, હું જે ધર્મક્રિયાઓ કરું છું એ જ મોક્ષ સાધક છે, તેને ત્યાગવો પડશે, ત્યારે જ આગળ વધાશે. અને એ માટે સદ્ગુરુની શોધ કરી લઈએ.

શોધ તો ઘણી થાય છે. પણ શાની ? જડ જગતની. સાયન્સ ઘણું આગળ વધ્યું, ઘણી યે શોધ એણે કરી. જડ શક્તિઓને, એક-એકને તોડી-ફોડીને માપી લીધી. તેના ઊંડાણમાં રહેલી શક્તિઓને નાથી લીધી. એ શક્તિઓનો જીવનમાં ઉપયોગ પણ કરી લીધો. રોજ મેગેઝીનો વાંચો છો. સાયન્સ ખૂબ આગળ વધ્યું, તમને નવા નવા સાધનો આપ્યાં તેથી

ખુશ થાઓ છો. અહોહો ! કેટલું આગળ વધ્યું ? કેલ્ક્યુલેટર ! કોમ્પ્યુટર ! ચાંપ દાબો ને હિસાબ તૈયાર ! યાદ રાખવાની માથાકૂટ નહીં. કોમ્પ્યુટરમાં ભરી દો, ચાંપ દાબો, ફરી યાદ ! આ જોઈ ને ફુલાઓ છો ! અહો ! આપણા બાપ-દાદા પાસે આવું કંઈ ન હતું અને આપણી પાસે કેટલું બધું છે, પણ કદી વિચાર કર્યો છે ? તમારા મગજને ડલ કરી નાખ્યાં આ સાધનોએ ! મગજની શક્તિ તો જેમ કસો તેમ તીક્ષ્ણ રહે, નહીં તો જડ જેવી થઈ જાય. નથી લાગતું તમને કે આવા સાધનો માનવની શક્તિને રહેંસી નાખે છે ?

આપણા વડીલો જે હિસાબો મોઢેથી કહેતા હતા તેવા હિસાબો કરવા આજના કોમર્સના વિદ્યાર્થીને કાગળ પેન લેવાં પડે છે. તેને પૂછો ! પચીશને પચીશે ગુણતાં કેટલા થાય ? તો એ નહીં કહી શકે ! પણ જુના લોકોને ગમે તેવો હિસાબ પૂછો, કોમ્પ્યુટર કરતાં પણ જલદી કહેશે. કારણ તેઓ શીખ્યા હતા કે જેટલે રૂપિયે મણ તેટલા આનાનું અઢી શેર ! આજે આપણે નથી કહી શકતા તેનું કારણ આપણાં મગજ ડલ થઈ ગયાં. જેટલા વધુ આવિષ્કારો થયા, એણે માનવની શક્તિને તોડી નાખી, શક્તિનો ધ્વંસ કરી નાખ્યો ! નહીં તો ઓછી શક્તિ છે આપણામાં ? આપણને શેની યે જરૂર ના પડે. આપણી શક્તિ અને પ્રતિભાથી આખા યે વિશ્વને જાણી લઇએ એવી તાકાત આપણામાં પડી છે.

હા, તો અહીં કહેવાનું એ હતું કે વૈજ્ઞાનિક સાધનો આપણને મળ્યાં એનો ગર્વ કરીએ છીએ. પણ પોતા માટે, આત્મા માટે આપણે શાની શોધ કરી ? જડ જગતની શોધના વિષયમાં ઊંડો રસ ધરાવનાર, કદી કોઈ સંત પાસે જઇને પ્રશ્ન પૂછે છે કે ભગવંત ! મારે મારા ચૈતન્યને પામવા શાની શોધ કરવી ? પણ બંધુઓ ! આ પ્રશ્ન ક્યારે થાય ? આત્મા માટે પણ કંઈક શોધ જરૂરી છે તેની મહત્તા હૈયે વસી હોય તો જ. જેને આત્માર્થ સાધવો છે, જેને હવે આ ભવથી ભય જાગ્યો છે, સંસારનું પરિભ્રમણ જેને અકળાવનારૂં લાગે છે તે જ, આત્મા માટે કંઈક શોધવા જાય છે.

શું શોધવું જરૂરી છે? તે શ્રીમદ્જીના જ શબ્દોમાં જોઈએ–

બીજું કશું મા શોધ કેવળ, શોધ તું સત્પુરુષને;
અર્પાઈ જા તેના ચરણમાં, સર્વથા શુદ્ધતર મને।
રાજી રહે તેની રજા સર્વસ્વ સત્ય પ્રમાણીને;
પછી મોક્ષ જો તુજ ના, મલે તો માગજે મારી કને॥

આ વિશ્વમાં શોધ કરવા લાયક જો કંઈ હોય તો તે સત્પુરુષ જ છે. બીજું કંઈ પણ શોધવા જેવું અહીં છે જ નહીં. કારણ એ સિવાયની બધી જ શોધો માત્ર જડમાં જ થઈ શકે. અને તેમાં શોધવા જેવું છે પણ શું? આખું યે જગત માત્ર જડ પરમાણુઓનો પ્રચય. કોઈ પરમાણુઓ આમ ગોઠવાયા તો કોઈક તેમ. એ સિવાય કશું જ નહીં, તો તેમાં શોધવાનું શું? જો તારે તારા માટે, નિજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે કંઈ શોધ કરવી છે તો માત્ર સત્પુરુષની જ શોધ કરી લે. સત્‌પુરુષ એટલે, જેમણે પોતાના સત્‌ને પ્રાપ્ત કરી લીધું છે, સત્‌નો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે અને અન્યને તે સાક્ષાત્કાર કરાવી શકે છે. એવા સત્‌પુરુષને શોધી લે.

સત્પુરુષને શોધ્યા પછી :–

"અર્પાઇ જા તેના ચરણમાં સર્વથા શુધ્ધતર મને"

તારા મનને સર્વ પ્રકારે શુદ્ધ જ નહીં, પણ શુદ્ધતર કરીને સમર્પણ કરી લે. તારા ભાવો એવા શુદ્ધ હોય કે જેમાં માયા-કપટની મલિનતા લેશ માત્ર ન હોય, તેમનાથી પરદો ન રહે. પરદો હોય ત્યાં સાચી પ્રીત, સાચી સમર્પણતા ન સંભવે.

આનંદઘનજી મહારાજે પણ કહ્યું છે કે–

"કપટ રહિત થઈ આતમ અરપણા રે"

કપટ રહિત થઇને તું પ્રભુના ચરણે, ગુરુદેવના ચરણે અર્પણ થઈ જા. તું જેવો છે તેવો જ ગુરુદેવની સામે ખુલ્લો થઇ જા. તારી વૃત્તિઓ, તારી ભાવધારા, તારી વિચાર પરિણતિ, જેવી છે તેવી ગુરુ સામે ખુલ્લી કરી દે.

અને પછી :–

'રાજી રહે તેની રજા, સર્વસ્વ સત્ય પ્રમાણિને'

ગુરુદેવની ઇચ્છા એ જ મારું જીવન. તેઓની પ્રસન્નતા એ જ મારી સફળતા. જ્યાં સંપૂર્ણ સમર્પણતા પ્રગટે ત્યાં પછી પોતામાં, પોતાપણું કશું રહે જ નહીં. પોતાના મન, વચન, કાયાના યોગોની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ; જેને એ સમર્પિત થયો છે, તેમની ઇચ્છા પર જ ચાલતી હોય. કારણ તેને અતૂટ શ્રદ્ધા હોય કે મેં જેના ચરણમાં ઝુકાવ્યું છે, માત્ર એ જ મારા માટે સર્વસ્વ છે. તેમનું વચન મારા માટે પ્રમાણ છે. તેથી બીજો કોઈ વિકલ્પ ઉઠવાનો ત્યાં અવકાશ જ રહેતો નથી. પછી ત્યાં ગુરુદેવને પ્રસન્ન રાખવા માટેનો સભાન પ્રયત્ન કરવાનો રહેતો જ નથી. વિનીત શિષ્યનું જીવન જ સહજ રીતે એ પ્રમાણે વહેતું હોય કે તેના દરેક કાર્યમાં ગુરુદેવની પ્રસન્નતા વધતી જતી હોય. પછી તેના માટે મોક્ષ દૂર ન રહે. તેથી ગુરુદેવને સમર્પિત થયેલા શિષ્યને શ્રીમદ્જી કહે છે—

'પછી મોક્ષ જો તુજ ના મલે તો માગજે મારી કને.'

બહુજ માર્મિક શબ્દો અહીં કહ્યા છે. શ્રીમદ્જી કહે છે સત્પુરુષને શોધી લીધા, સર્વથા સમર્પિત ભાવ જાગ્યો, પલ પલની પ્રવૃત્તિ ગુરુદેવને પ્રસન્ન કરી રહી છે. ગુરુદેવ પ્રતિ દૃઢ શ્રદ્ધા છે અને પછી જો મોક્ષ ન મળે તો મારી પાસે આવજે. હું તને આપીશ.

શું મોક્ષ આપવાની ચીજ છે? તો પછી આમ શા માટે કહ્યું? તેમનું કહેવાનું એ છે કે આટલું થયા પછી મોક્ષ મળે જ, તેમાં શંકાને સ્થાન નથી.

એ લક્ષ્યે જ અહીં પણ કહ્યું છે—

સેવે સદ્ગુરુ ચરણને ત્યાગી દઈ નિજ પક્ષ

પોતાની માન્યતા, પોતાનો કદાગ્રહ છોડીને સદ્ગુરૂના ચરણની સેવા થાય તો તેનું સુ-ફળ તરત જ પામે. શું પામે? 'પરમાર્થને' પરમ અર્થ સર્વથી શ્રેષ્ઠ એવો જે હેતુ, ધ્યેય, લક્ષ્ય, તેને પામે. આખાયે વિશ્વમાં સર્વોચ્ચ લક્ષ્ય કંઇ હોય તો તે મોક્ષ છે. મોક્ષ જ પરમાર્થ છે. જગતના જેટલા હેતુઓને આજ સુધી જીવે સેવ્યા તે સર્વ ભૌતિક સ્વાર્થથી

ભરેલા હતા અને તેથી સંસાર જ વધ્યો. પણ જ્યારે આ સંસારી ભાવોથી પર થઇને આત્મિક-અર્થની સાધના માટેનાં કારણોનું સેવન થાય ત્યારે જ તે ખરો પરમાર્થ. અને એ પરમાર્થ તરફ રુચિ-ભાવ-શ્રદ્ધા આચરણ જાગતાં **નિજ પદનો લે લક્ષ.**

નિજ પદ એટલે પોતાનું મૌલિક સ્વરૂપ! 'હું આત્મા છું' 'સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપી છું' 'ત્રિકાળ અબાધિત અખંડ દ્રવ્ય છું' આ સ્વ સ્વરૂપનો લક્ષ આવે છે જીવમાં!

બંધુઓ! સદ્ગુરુનાં ચરણ-શરણથી જીવ કેટલું પામે છે? જે ક્યાંય નથી પામી શકયો, કદી નથી પામ્યો તે પામે છે! આ જ વાતને વળી વધુ સ્પષ્ટ કરી શ્રીમદ્જી પોતાના અન્ય કાવ્યમાં ફરમાવે છે.

બિના નયન પાવે નહીં, બિના નયન કી બાત;
સેવે સદ્ગુરુ કે ચરણ, સો પાવે સાક્ષાત,
બુઝી ચહત જો પ્યાસકો, હૈ બુઝનકી રીત;
પાવે નહીં ગુરુગમ બિના, એહ અનાદિ સ્થિત.

'બિના નયનની વાત' એ શું? જે અનુભવ ઇંદ્રિયોથી થઈ શકતો નથી, પણ ઈંદ્રિયાતીત છે એવો આત્માનુભવ તે જ બિના નયનની વાત. આપણાં આ ચર્મ ચક્ષુઓ જગતના સર્વ રૂપી પદાર્થોને જોઇ શકે છે, પણ અરૂપી એવો આત્મા આ નયનોમાં સમાતો નથી. તેને જાણવો હોય, જોવો હોય તો શું કરવું? અરૂપી આત્માને જોવા અરૂપી દગ જોઇશે. અર્થાત્ એ નયનો અંતરમાં ઉઘાડવાં પડશે. અંતરનો થયેલ ઉઘાડ, અંતરની અનુભવ દશાની પ્રાપ્તિની તીવ્ર લગન જ આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરાવે. પણ એ લગન લગાડે કોણ? જેમણે પોતે આત્માનુભવ કરી લીધો છે તેઓ. માટે આત્માનુભવી સત્પુરુષના ચરણે ચાલ્યો જાય, તેમના ચરણનું શરણ ગ્રહણ કરી લે તો પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિ થાય, આત્માની!

આત્મામાંથી ઝરતા પરમાનંદના રસને જેણે હજુ સુધી માણ્યો નથી અને તેથી જ એ રસની પ્યાસ જેની તીવ્ર થઈ છે એ રસ વિના જે બેહદ આકુળતા અનુભવી રહ્યો છે. પરમાનન્દના રસથી રસબોળ થયેલા સત્પુરુષનાં દર્શને, તેમના સાનિધ્યે જેની તૃષા બેવડી વધી રહી છે એવા

તરસથી તરફડતા સાધક આત્માને સત્પુરુષનું શરણુ સહેજે મળી જાય છે અને તેની પ્યાસ બુઝાય છે.

ભૂતકાળમાં જેઓ આ પરમાનંદને પામી ગયા તેઓ પણ એ રીતે જ પામ્યા છે. ક્યારેય, કદી, કોઈ પોતાના મતે ચાલતાં, આત્માનંદને પામી શકયા જ નથી. બસ માત્ર એક જ શરણુ અને એ જ ચરણુ ! સત્પુરુષનું શરણુ અને તેમનાં જ ચરણુ. અનંત ભૂતકાળમાં જીવોને તારી ગયા, વર્તમાનમાં તારે છે અને ભવિષ્યમાં પણ એ જ તારશે.

શ્રીમદ્જીના સર્વ સાહિત્યને જોઇએ કે કબીરજીના સાહિત્યને વાંચીએ ત્યાં યત્ર–તત્ર–સર્વત્ર સદ્ગુરુનો મહિમા જ ગાયો છે. સહુ સંતોએ એકી અવાજે સદ્ગુરુના શરણુને સ્વીકાર્યું છે. સદ્ગુરુ વિના સાધના માર્ગે વિકાસ થઈ શકતો નથી.

અરે ! કોઇની ગમે તેટલી તીવ્ર પ્રજ્ઞા હોય, બુદ્ધિ હોય, સમજણ હોય, પણ બધી જ શક્તિઓ ગુરુગમ વિના નિર્માલ્ય છે. માટે જ ફરી–ફરીને એ જ વાત કહેવામાં આવે છે.

શ્રીમદ્જીએ કહ્યું કે સદ્ગુરુના શરણુને સેવો, નિજ પક્ષ, મતાગ્રહનો ત્યાગ કરી દો તો જ પરમાર્થને સાધી શકશો અને સ્વલક્ષ જાગૃત થશે.

સદ્ગુરુની શોધમાં નીકળેલો સાધક કયા ગુણોના આધારે તેમને ઓળખે, તે અવસરે કહેવાશે.

....સદ્‌ગુરૂ લક્ષણ યોગ !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંત જ્ઞાની, અનંત દર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ માર્ગની આરાધના સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્‌જ્ઞાન અને સમ્યગ્ ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના વિના, આત્મશુદ્ધિ થતી નથી. આત્મશુદ્ધિના માર્ગે જવા માર્ગદર્શકની અત્યંત આવશ્યકતા છે. માર્ગદર્શક વિના માર્ગ મળતો નથી.

સંસારનો માર્ગ શોધવા જવો પડતો નથી અને મોક્ષમાર્ગ શોધ્યા વિના જડતો નથી. સંસારનો માર્ગ તો સુલભ છે. જાણ્યે–અજાણ્યે પાપ કર્મો દ્વારા નારકી, તિર્યંચ જેવી હલકી ગતિઓનું પરિભ્રમણ, અને પુણ્ય કર્મો કરી દેવ કે મનુષ્ય ગતિઓના જન્મને પામવા; તે તો જીવે બહુ વાર કર્યું છે અને હજી પણ કરી રહ્યો છે અને કરશે.

પણ આત્મોત્થાનનો માર્ગ મળવો જ દુર્લભ છે. ચાર ગતિઓને છોડી, પંચમગતિમાં જવાના પુરુષાર્થને પ્રગટાવનાર દીપક મળવો જ મુશ્કેલ છે. અન્યથા માનવ અંધકારમાં આથડયા કરે છે. એ દીપક છે સદ્‌ગુરુ દેવ. સદ્‌ગુરુ જ માર્ગ દેખાડનાર દીપક છે. કબીરે પણ કહ્યું છે:–

પીછે લાગા જાય થા, લોક વેદ કે સાથ,
આગે સે સદ્‌ગુરૂ મિલ્યા, દીપક દિયા હાથ.

તેઓ કહે છે;– લોક પરંપરા અનુસાર અને શાસ્ત્રોની રૂઢ માન્યતાનુસાર મારૂં જીવન વ્યતીત થઈ રહ્યું હતું, પણ મને સદ્‌ગુરુ મળ્યા અને મારો અજ્ઞાન–અંધકાર તેઓએ હરી લીધો. મને આત્માના પ્રકાશમાં લાવીને મૂકી દીધો.

કબીરજી ગુરુને કેમ પામ્યા ? અને એમને પામવા માટે શું કરવું પડયું તે બહુ જ રસભર વાત છે.

કબીરના જીવન વિષે એમ કહેવાય છે કે તેઓ એક વિધવા બ્રાહ્મણીના પુત્ર હતા. લોકલાજના ભયથી એક તળાવના કિનારે તેમને ત્યજી દેવામાં આવ્યા. થોડીવાર પછી એ રસ્તેથી નિરુ અને નિમા નામનાં એક મુસલમાન દંપતિ નીકળ્યાં અને આ માસૂમ બાળકને ત્યાં જોયું. તેઓને કોઇ સંતાન ન હતું. તેથી બાળકને ઉઠાવી ઘરે લઈ ગયા અને ઉછેરવા માંડયા. બાળક જ્યાં ઉછરે તે તેની જાતિ. નિરુ-નિમા જાતે મુસલમાન અને વ્યવસાયે વણકર. એટલે કબીર પણ મુસલમાન કહેવાયા. વણકર હોવાથી હલકી જાતિમાં તેમની ગણતરી થવા માંડી.

નાત-જાત ગમે તે હોય પણ આત્માના સુષુપ્ત સંસ્કારો જાગૃત થયા વિના રહેતા નથી. કબીરને આત્મલગની લાગી પણ માર્ગદર્શક વિના સત્ય રાહ સાંપડતો નથી. તેઓ ગુરુને ઇચ્છી રહ્યા છે, પણ હલકી જાતના બાળકના ગુરુ થવું એ તે સમયમાં કલંકરૂપ ગણાતું. તેથી તેમને કોઇ શિષ્ય તરીકે સ્વીકારવા તૈયાર નથી.

કબીરે એક યુક્તિ વિચારી. તેમના સમયમાં એક મહાન સમર્થ સંત હતા, 'સ્વામી રામાનંદ'! તેઓ રોજ સવારે બ્રહ્મમુહૂર્તે ગંગાજીના ઘાટે સ્નાન કરવા જતા. કબીર એ જાણતા હતા. તેઓ એક સવારે વહેલા એ જ ઘાટનાં પગથિયાં પર, જ્યાં અંધારૂં હતું ત્યાં જઈ સૂઇ ગયા. રામાનંદજી સ્નાન કરી પાછા ફર્યા. ઘાટનાં પગથિયાં ચડી રહ્યા છે અને અચાનક તેમનો પગ કબીર પર પડયો. મુખમાંથી 'રામ-રામ' શબ્દ નીકળી ગયા. બસ કબીરે ગ્રહણ કરી લીધું. જેમણે મને ચરણસ્પર્શ કરી, સ્પર્શદીક્ષા આપી તે મારા ગુરુ અને તે વખતે તેઓના મુખારવિન્દથી જે શબ્દ નીકળ્યો તે મારો મંત્ર.

કબીર જીવનભર સ્વામી રામાનંદજીને ગુરુ માનતા રહ્યા અને રામનામને પોતાની સાધનાનો મંત્ર બનાવ્યો. સર્વ સમર્પિત ભાવો તેઓએ એકલવ્યની જેમ સદ્ગુરુને ભજ્યા. અરે ! એટલું જ નહીં તેમનો અનંત ઉપકાર તેમણે ઠેર-ઠેર ગાયો છે. તેઓ કહે છે :—

સત્ગુરુ કી મહિમા અનંત, અનંત કિયા ઉપકાર,
લોચન અનંત ઉઘાડિયા, અનંત દિખાવણહાર

જેમ કબીરને અનંતનો માર્ગ બતાવનાર સદ્ગુરુ મળ્યાં અને તેમના ચરણમાં તેઓ સમર્પિત થઈ ગયા, તેમ આપણે પણ આત્મોત્થાનના માર્ગ માટે સદ્ગુરુની શોધ કરવી છે તો સદ્ગુરૂ કેવા હોવા જોઈએ? આપણે કોને સદ્ગુરુ રૂપ માનીએ? શ્રીમદ્ જી સદ્ગુરુનાં લક્ષણ બતાવતાં કહે છે.

આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદય પ્રયોગ;
અપૂર્વ વાણી પરમશ્રુત સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય...૧૦....

(૧) આત્મજ્ઞાન, (૨) સમદર્શિતા, (૩) ઉદય પ્રયોગે વિચરણ, (૪) અપૂર્વ વાણી, (૫) પરમશ્રુતતા, આ પાંચ લક્ષણ જેમનામાં હોય તે સદ્ગુરુ.

પ્રથમ લક્ષણ આત્મજ્ઞાન. જેણે પોતે પોતાને અનુભવ્યો છે, આત્મ સાક્ષાત્કાર કરી લીધો છે. અને સાથે-સાથે આત્મા સિવાયના સર્વ પદાર્થો મારાથી સર્વથા ભિન્ન છે, એવી દૃઢ પ્રતીતિ એને વર્તે છે. દેહ પણ મારો નથી. હું દેહનો નથી. અશરીરી, આનંદઘન મારૂં સ્વરૂપ છે, આવું અને સ્પષ્ટ ભાન હોય. વળી વસ્તુ કે વ્યક્તિનો સંગ તે મારો સ્વભાવ નથી, હું સર્વથા અસંગ છું. આવો અભિપ્રાય જેને સતત રહેતો હોય તે જ આત્મજ્ઞાની છે.

અને ખરેખર જીવને કોઇનો પણ સંગ ખપતો જ નથી. આપણે સહુ જોઇએ છીએ અને અનેકવાર બોલીએ પણ છીએ કે જીવ એકલો આવ્યો અને એકલો જશે, છતાં એકલા રહેવાતું નથી. કોઇ કારણે માણસ એકલો પડી ગયો હોય તો તેને જીવવું અસહ્ય થઇ પડે છે. એ નિરંતર આર્તધ્યાનમાં રહેતો હોય છે. પણ જો ધીરજથી વિચારશું તો ખ્યાલ આવશે કે સંસારમાં કોઇ-કોઇનો સંગી-સાથી નથી.

કેવળ માનવની જ આ વાત નથી. પણ એકેન્દ્રિયમાં પૃથ્વી, પાણી, આદિ પાંચ સ્થાવરોમાં એક સમયે એક સાથે અસંખ્ય જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, અને એટલા જ જીવો મરે છે. ત્યાં પ્રત્યેક જીવને પોતાનું જન્મવું

અને મરવું પોતાને જ ખબર છે. સાથે રહેલા અન્ય જીવો તે જાણી શકતા નથી, અનુભવી શકતા નથી.

એ જ રીતે બેઈંદ્રિયાદિમાં એક સાથે સંખ્યાત જીવો જન્મે અને મરે. અને પશુ યોનિમાં કૂતરાં. બિલાડાં, ભૂંડને એકી સાથે ચાર–પાંચ બચ્ચાં જન્મે. પણ સહુનાં કર્મ અલગ, પાપ–પુણ્ય અલગ, જન્મ–મરણની સંવેદનાઓ પણ અલગ. એટલે એકના જન્મનું દુઃખ બીજા વેદતા નથી. એકના મરણનું દુઃખ પણ બીજાને અનુભવાતું નથી. એટલે એનો અર્થ એ થયો કે જીવ ગમે તે યોનિમાં, ગમે તેટલા જીવો સાથે જન્મે પણ એ સર્વથા અસંગ રહેવા જ સર્જાયેલો છે.

આત્મજ્ઞાની પોતે–પોતાને સર્વથી અસંગ જાણે, અનુભવે. કહ્યું પણ છે–

एगो मे सासओ अप्पा, नाणदंसणसंजओ ।
सेसा मे बाहिरा भावा, सव्व संजोग लक्खणा ॥

જ્ઞાન–દર્શનથી યુક્ત, હું એકલો શાશ્વત આત્મા છું એ સિવાય જેટલા પદાર્થો છે, વ્યક્તિઓ છે તે બધાં જ સંયોગ સંબંધે મળેલા છે. મારા પોતાનાં કોઈ નથી. સર્વ બાહ્ય ભાવો છે.

આવી આત્મ અનુભવ દશા જેને વર્તે છે તે આત્મજ્ઞાની.

સદ્ગુરુનું બીજું લક્ષણ કહ્યું: 'સમદર્શિતા'. સર્વ પરિસ્થિતિમાં જે સમતોલ રહી શકે, સર્વ જીવોને દેહ ભાવે ન જોતાં આત્મભાવે જોઈ શકે અને તેથી પુણ્ય–પાપના ઉદયો કે રાગ–દ્વેષનાં નિમિત્તો જેને અકળાવી ન શકે તે જ સમદર્શી.

આવા સત્પુરુષની દૃષ્ટિ દરેક સંયોગોમાં સમાન જ રહે. એ સુખના નિમિત્તે ખીલે નહીં અને દુઃખના નિમિત્તે કરમાય નહીં. પરમશાંત ભાવે તેની જીવન ચર્યા વહેતી હોય. કેવા હોય એ–

શત્રુ મિત્ર પ્રત્યે વર્તે સમદર્શિતા,
માન–અમાને વર્તે તે જ સ્વભાવ જો;
જીવિત કે મરણે નહીં ન્યૂનાધિકતા,
ભવ મોક્ષે પણ શુદ્ધ વર્તે સમભાવ જો...અપૂર્વ અવસર...

શત્રુ હોય કે મિત્ર, બન્ને પ્રત્યે એક સરખો જ ભાવ. શત્રુની દ્વેષ બુદ્ધિ, ન તો એને દ્વેષ કરાવે અને મિત્રની રાગ બુદ્ધિ ન એને રાગ કરાવે. જો કે પોતે તો કોઇને શત્રુ કે મિત્ર રૂપ જુદા–જુદા જાણે જ નહીં. પણ સામો જીવ શત્રુ ભાવે વર્તે કે મિત્ર ભાવે વર્તે, બન્ને પરિસ્થિતિથી પોતાના ભાવોમાં કંઈ અંતર ન આવે. વાસ્તવમાં એને મન તો સર્વ જીવો સમાન જ હોય. ન કોઈ મિત્ર, ન કોઈ શત્રુ. ન કોઇ પોતાનો, ન કોઈ પરાયો. આવી હોય એ મહાપુરુષની સમદર્શિતા.

એટલું જ નહીં કોઈ માન આપે, પ્રશંસા કરે કે કોઈ અપમાન કરે કે નિંદા કરે, એને મન એ બધું જડ શબ્દોની રચના કરતાં વિશેષ કંઈ નહીં. તેથી મીઠા શબ્દો એના મનને લોભાવે નહીં અને કડવા શબ્દો એને નિરાશ કરે નહીં.

એથી પણ જેની આત્મદશા આગળ વધી છે તેને જીવન કે મરણમાં પણ કશું યે અંતર ન રહે. ન જીવવાની ખુશી, ન મરણનો ભય. કારણ–મૃત્યુ દેહનું થાય છે, આત્માનું નહીં, હું આત્મા છું. અજર, અમર, અજન્મા છું એવી દૃઢ પ્રતીતિ છે તેને મૃત્યુનો શો ભય? વળી ક્ષણ ક્ષણના ભાવ મરણથી જે પર થઈ ગયા તેને દ્રવ્ય મરણ શું અકળાવી શકે?

સંસાર ભાવથી જે અનાસક્ત થઈ ગયા છે, તેને જીવનનો પણ શો મોહ? એ તો સદાકાળ આત્મામાં વર્તતા હોય. એમને જીવન અને મરણ સમાન હોય.

અને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકારની સમત્વ દશા તો શ્રીમદ્જી અંતિમ પંક્તિમાં બતાવે છે, કે એને આ સંસારમાં દેહ ધારણ કરીને રહેવું પડતું હોય તો ય ભલે, અને અશરીરી મોક્ષ થાય તો પણ ભલે! કેટલી બધી મહાન દશાનું વર્ણન છે અહીં? મોક્ષને પામવાની ઉત્કૃષ્ટ અભિલાષા જીવને આવો પ્રબળ પુરુષાર્થ કરાવે છે. અને છતાં મોક્ષ દશા હોય કે શરીર દશા બન્નેનો ભેદ જેના અંતરથી ઉતરી ગયો છે તે શું સૂચવે છે? તે સૂચવે છે કે મોક્ષદશામાં જે સંપૂર્ણ આત્માનંદની અનુભૂતિ હોય છે તેનો એક

અંશ અહીં જ તેમણે અનુભવી લીધો છે અને એ અનુભવમાં એ એટલા બધા નિમગ્ન હોય કે મોક્ષે જવું છે એવો વિકલ્પ પણ અંતરમાં ઉઠતો નથી. કેટલો ઊંડો સમભાવ ત્યાં વર્તે છે. અહીં એ સાબિત થાય છે. કે મોક્ષે જવાની ઈચ્છાનો પણ ત્યાગ થશે ત્યારે જ જીવનો મોક્ષ થશે.

તો આવી ઉચ્ચ દશાનો સ્વભાવ તે બીજો ગુણ.

હવે ત્રીજો ગુણ 'વિચરે ઉદય પ્રયોગ' આ ગુણ સમજવા જેવો છે. આના પર થોડા ઊંડાણથી વિચાર કરીએ.

પ્રત્યેક સંસારી જીવને સમયે – સમયે કર્મના ઉદયો તો વર્ત્યા જ કરતા હોય છે. એક પણ ક્ષણ કર્મના ઉદય રહિત હોતી નથી. આ ઉદય થતાં જ જીવ, ઉદયના ભાવોમાં ભળી જઇ, વળી તે – તે પ્રકારના ભાવો કરે છે. અર્થાત્ મોહાદિનો ઉદય થતાં, પોતે મોહ રૂપ પરિણત થાય અને તે ભાવોમાં જ ભળી જઇ વળી તેવાં જ નવાં કર્મો ઉપાર્જન કરે, અને ફરી તે કર્મો ઉદયમાં આવે. આમ કર્મનો બંધ, તેનો ઉદય, તેમાં ભળી જવાપણું અને ફરી તેવો બંધ. આ ઘટમાળ ચાલ્યા જ કરે. જ્યાં સુધી આ ચક્ર આમ જ ચાલતું રહે ત્યાં સુધી ઉદય પ્રયોગે વિચરણ સંભવી શકે નહીં.

અહીં સદ્‌ગુરુમાં આવો આગવો ગુણ બતાવ્યો કે તેઓને પણ કર્મના ઉદયો તો વર્તતા જ હોય. પણ તેને તટસ્થ ભાવે માત્ર નિહાળીને, તેનાથી અલિપ્ત રહેતા હોય. અર્થાત્ મોહાદિની પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં આવે, પણ પોતાને સતત ભાન વર્તતું હોય કે હું મોહાદિ સ્વરૂપ નથી. મોહથી રહિત, સર્વથા નિર્વિકારી આત્મા છું. અને તેથી તેઓને કર્મના ઉદયો સ્પર્શી શકે નહીં.

એટલું જ નહીં તેમની દરેક પ્રવૃત્તિ ઇચ્છા રહિતની હોય. પોતાની ઇચ્છાથી હાલવા–ચાલવા, કે ઉઠવા–બેસવાની પ્રવૃત્તિ પણ ન હોય. જે સમયે જે કર્મનો ઉદય હોય અને તેનાથી સહજ રૂપે જે પ્રવૃત્તિ થવી ઘટે તે થઈ જાય. પણ હું આમ કરું, એવી કર્તૃત્વ બુદ્ધિથી કોઇ ક્રિયા ન થાય. જેનું પ્રત્યેક ક્રિયામાંથી કર્તૃત્વપણું નીકળી ગયું છે અને જેને

પાકો વિશ્વાસ છે કે એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કંઇ જ કરવા સમર્થ નથી, તે જ આવી ઇચ્છા રહિતપણે વિચરી શકે. તો જે ઉદય પ્રયોગે વિચરે છે તે સદ્‌ગુરુ.

ચોથો ગુણુ 'અપૂર્વવાણી'. વાણી તો સર્વ માનવોને મળી. અને તેનો ઉપયોગ પણુ સર્વ માનવો કરતા જ હોય. પણુ જેની વાણીમાં સહુ કરતાં કંઈક વિશેષતા છે, જે વાણી બીજે ક્યાંય મળે નહીં, એવી વાણી એટલે જ અપૂર્વવાણી. જે વાણી સ્વ-પરને ઉપકારી નીવડે. પણુ કોઇનું આંતર-બાહ્ય અહિત થાય તેવી વાણી તેમના મુખેથી ન નીકળે.

તેઓની દશા અનુભૂતિ મૂલક હોય, પરમાનંદનો રસ તેઓ સ્વયં પામ્યા છે. અને **"સવિ જીવ કરૂં શાસન રસી"**ની ભાવના સાથે, અન્ય જીવોને પણુ એવી જ પરમાનંદ દશાનો સ્પર્શ કરાવવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. એમ કહેવાય છે કે જ્ઞાનીના એક - એક વાકયમાં અનંત અનંત આગમ ભર્યા છે. જે રહસ્યોને તેઓ અવિરોધી વાણી દ્વારા પ્રગટ કરી શકતા હોય છે. અને તેમની વાણી અન્ય જીવોને આત્માનુભવની અપૂર્વ દશામાં પ્રવેશ કરાવવાના નિમિત્ત રૂપ બને છે તેથી જ તે અપૂર્વ વાણી કહેવાય છે.

મહાપુરુષોની વાણીની મહત્તા એ છે કે તેઓ બોલ્યા તે આગમ બની ગયા, વેદ બની ગયા. અને સામાન્ય જનની વાણી હવામાં ઉડી જાય. તો આવી અપૂર્વતા જેની વાણીમાં છે તે સદ્‌ગુરુ.

છેલ્લો ગુણુ કહ્યો 'પરમશ્રુત.' શ્રુત એટલે કે જ્ઞાન. જે જ્ઞાન પરમ અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ છે, સર્વોચ્ચ છે તે પરમશ્રુત. અથવા જે સંપૂર્ણતાની નજીક છે તે પરમશ્રુત. આપણે ત્યાં જૈન પરંપરામાં સંપૂર્ણજ્ઞાનને કેવળજ્ઞાન કહ્યું છે. પણુ જેઓને કેવળજ્ઞાન નથી થયું પણુ શ્રુતના આધારે કેવળજ્ઞાનની નજીક પહોંચી ગયા હોય તેઓને શ્રુત કેવળી કહેવાય છે.

આપણી આચાર્ય પરંપરામાં થઈ ગયેલા હેમચન્દ્રાચાર્યને 'કલિકાલ સર્વજ્ઞ' વિશેષણુ લાગ્યું હતું. કારણુ તેઓ મહાન શ્રુતધર હતા, શ્રુત કેવળી હતા.

આમ જેઓને વિશ્વના સર્વ દ્રવ્યોનું યથાર્થ જ્ઞાન છે તેઓ પરમશ્રુત. શાસ્ત્રોમાં બતાવેલ શ્રુત, જ્યારે સ્વાનુભવમાં ઉતરે ત્યારે તે સત્યનો સ્પર્શ કરીને બહાર આવે છે. માટે જ એવા શ્રુતને પરમશ્રુત કહ્યું. આવું જ્ઞાન ધરાવનાર મહાપુરુષ વિશાળ બુદ્ધિ અને ઉદાર દિલવાળા હોય છે. સંસારના સર્વ દર્શનોનાં તત્ત્વોને સમ્યગ્ પ્રકારે સમજી શકવાનું સામર્થ્ય તેઓમાં હોય છે, અને તેથી જ તેમની વિચારધારામાં મધ્યસ્થતા વર્તતી હોય છે. કોઇ એક દર્શનનાં તત્ત્વો જ સાચાં અને બીજાં ખોટાં એવી ક્ષુલ્લક તર્કબુદ્ધિ તેમનામાં હોય નહીં. તેઓ 'સાગર વર ગંભીરા' હોય.

આવું પરમશ્રુત જેને છે તેઓ જ જિજ્ઞાસુ જીવને સમ્યગ્ માર્ગે લઇ જઇ શકે.

આમ આ ગાથામાં સદ્ગુરુનાં પાંચ લક્ષણો કહ્યાં. આ ભાવોને સરળ શબ્દોમાં કહીએ તો –

સત્પુરૂષ તે જ કે જેહનો આત્મોપયોગ જ અટલ છે.
અનુભવ પ્રધાન જ વચન જેનું, શાસ્ત્ર શ્રુતિએ પટલ છે!
અન્તરંગ ઈચ્છા રહિત જેની ગુપ્ત આચરણા સદા.
નિન્દા–સ્તુતિ શાતા–અશાતાથી ન મન સુખ–દુઃખ કદા ॥

શ્રીમદ્જીએ કહેલા ઉપર્યુક્ત પાંચે ગુણો આ પદમાં પણ ઘટિત થાય છે. પ્રથમ પંક્તિથી આત્મજ્ઞાન, બીજી પંક્તિથી અપૂર્વવાણી અને પરમશ્રુત, ત્રીજી પંક્તિથી વિચરે ઉદય પ્રયોગ અને ચોથી પંક્તિથી સમદર્શિતા.

આવા ગુણોથી યુક્ત સદ્ગુરુ જ સાચા માર્ગદર્શક બની સાધકને માર્ગે ચડાવે છે. જેમ થાકેલો અને તપ્ત થયેલો મુસાફર કડવા લીમડાની મીઠી છાયામાં શીતલતા અનુભવે છે તેમ સંસારથી શ્રમિત થયેલો સાધક આવા જ સત્પુરુષના ચરણમાં પહોંચી આત્મ–શાંતિ અનુભવે છે અને આત્મ આરાધનાનો માર્ગ પ્રશસ્ત કરે છે.

હવે સદ્ગુરુની મહત્તા કેવી અને કેટલી છે તે આગળની ગાથામાં કહેવામાં આવશે.

...ઉગે ન આત્મવિચાર !

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ માર્ગની આરાધના સમ્યગ્-દર્શન, સમ્યગ્-જ્ઞાન અને સમ્યગ્-ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના માટે સદ્ગુરુની શોધ કર્તવ્ય છે. આત્મ-આરાધનાનું લક્ષ્ય જાગે ત્યારે જ સદ્ગુરુની ખોટ જીવને જણાય છે અને ત્યારે જ એ શોધમાં નીકળે છે.

સંસારલક્ષી જીવને સંસાર માર્ગના અનેક ભોમિયા મળી રહેતા હોય અને ત્યારથી જ એ સંસ્કાર, કેળવણી તેને મળતાં જ હોય છે. સંસાર માર્ગે પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ બન્ને અજમાવી, જીવ તેનાથી કંઇક મેળવી પણ લેતો હોય છે, પણ બધું જ મળ્યા પછી જ્યારે અંતઃકરણમાં કંઇક ઉણપ અનુભવે, કંઇક અભાવ ખટકે ત્યારે જ તેની આંખો ઉઘડે છે, અને તે ગુરુની શોધમાં નીકળે છે.

ગઈ કાલની ગાથામાં આપણે જોયું કે ગુરુ તો કરવા! પણ કેવા? તેમના અદ્ભુત ગુણોનું વર્ણન કર્યું. આવા ગુણિયલ ગુરુનું માહાત્મ્ય અંતરે વસવું જોઇએ. અને તેથી જ શ્રીમદ્જી હવે બતાવે છે.

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ સમ નહીં, પરોક્ષ જિન ઉપકાર;
એવો લક્ષ થયા વિના, ઉગે ન આત્મ વિચાર....૧૧....

વર્તમાન કાળે જ્યારે આપણી વચ્ચે જિનેશ્વર દેવની સદેહે હાજરી નથી, ત્યારે આપણા માટે જો કોઇ સબળ અને સચોટ આલંબન હોય તો તે માત્ર એક જ છે અને તે છે 'સદ્ગુરુ'.

જિનેશ્વર દેવે શાસ્ત્ર પ્રરૂપ્યાં, આરાધનાના માર્ગે પોતે વિહર્યા, અને એ જ માર્ગ આપણા માટે, શાસ્ત્રમાં પ્રશસ્ત કરતા ગયા. એ તો ચોક્કસ

છે કે તીર્થંકર દેવોએ ધર્મ પ્રરૂપ્યો ન હોત, અને ગણધરોએ તથા તેમની શિષ્ય પરંપરામાં એ ઉપદેશ આગમ રૂપે ગુંથાયો ન હોત તો આજે આપણે એ અમૂલ્ય વારસા વિહોણા હોત, એના વિના અકિંચન હોત. સર્વજ્ઞના પ્રરૂપેલા આગમો જ આપણા માટે પરમધન છે. તેથી જિનેશ્વર ભગવંતનો પરોક્ષ ઉપકાર તો છે જ. પણ પ્રભુએ ભાખેલા આ માર્ગને સમજાવનાર અને એ માર્ગે ચડાવનાર કોઇ હોય તો તે સદ્ગુરુ જ છે. એમના વિના કોણ સમજાવે ?

વળી બીજી વાત એ છે કે પરોક્ષ થઇ ગયેલા તીર્થંકર, ગણધર, કેવળી, શ્રુતધર, લબ્ધિધર મહાપુરુષોનો આપણા પર અનંત ઉપકાર હોવા છતાં પણ, તેઓ હાલ પ્રત્યક્ષ રૂપે આપણને માર્ગદર્શન કરી શકતા નથી. વર્તમાનમાં જોઇતું માર્ગદર્શન તો જે પ્રત્યક્ષ છે તેવા સદ્ગુરુ જ આપી શકે, માર્ગ ચીંધી શકે અને માર્ગે ચાલતાં જે પગલાં આડાં-અવળાં મંડાય તો હાથ ઝાલીને માર્ગે પણ એ જ લાવી શકે. એટલે જ કહેવામાં આવ્યું છે કે—

ગુરુ તો જીવતા જ જોઇએ, મરેલા ગુરુ ન કરાય.

જે જીવતા છે તેઓ જ આપણા દોષોને જોઇ આપણને જાગૃત કરે, જ્યાં ભૂલીએ ત્યાંથી ફરી ગણવાની પ્રેરણા આપે. ક્યારેક પ્રેમથી તો ક્યારેક રોષથી, પણ એ જ સમજાવે. અરે ! પરમ કરુણાનિધાન સદ્ગુરુ, માત્ર હિત બુદ્ધિએ શામ, દામ, દંડ, ભેદ રૂપ નીતિને આચરીને પણ સાધકને ઠેકાણે લાવે.

પણ માત્ર તીર્થંકરની પ્રતિમાનું પૂજન કરી, તેઓને જ સર્વસ્વ માની, ગુરુની અવહેલના કરતા રહીએ તો માર્ગ મળે નહીં. પ્રતિમાનાં રોજ દર્શન કરો, પૂજો, વંદો પણ મંદિરમાં પ્રભુની સમક્ષ જઈને ઊભા રહો તો તેઓ એક પણ દોષ બતાવે નહીં. હા, તેઓની વીતરાગ મુદ્રા જોઈ, આપણને તેઓ પ્રત્યે બહુમાન, આદર, ભક્તિભાવ જાગે. ક્યારેક તેઓના જેવી વીતરાગતાની પ્રાપ્તિના ભાવો પણ જાગે. એ બધું જ થવા પછી પણ આપણા કોઈ દોષને તેઓ બતાવી શકે નહીં. માટે જ સદ્ગુરુની આવશ્યકતા પલ-પ્રતિપલ રહેવાની જ.

શ્રીમદ્જી પણ આ જ ભાવો પત્રાંક ૪૬૬માં બતાવે છે.

"પૂર્વે થઈ ગયેલા અનંત જ્ઞાનીઓ જો કે મહાજ્ઞાની થઈ ગયા છે, પણ તેથી કંઈ જીવનો દોષ જાય નહીં. એટલે કે અત્યારે જીવમાં માન હોય તે પૂર્વે થઈ ગયેલા જ્ઞાની કહેવા આવે નહીં, પરંતુ હાલ જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની બિરાજમાન હોય, તે જ દોષને જણાવીને કઢાવી શકે. જેમ દૂરના ક્ષીર–સમુદ્રથી અત્રેના તૃષાતુરની તૃષા છીપે નહીં, પણ એક મીઠા પાણીનો કળશ અત્રે હોય, તો તેથી તૃષા છીપે."

વીતરાગે પ્રરૂપેલા શાસ્ત્રોને સમજવા માટે સદ્ગુરુ જ જોઈશે. શાસ્ત્રોમાં માર્ગ બતાવ્યો છે પણ મર્મ બતાવ્યો નથી. મર્મ તો સદ્ગુરુના અંતરમાં પડયો છે. શાસ્ત્રોમાં કહેલ તત્ત્વો રહસ્યપૂર્ણ હોય. તે રહસ્યો નિજ બુદ્ધિથી સમજી શકાય નહીં. આગમમાં ભરેલાં અનંત રહસ્યો ગુરુગમ વિના સમજાય નહીં. ગમ પડયા વિના આગમ અનર્થકારક થઈ પડે છે. સંત વિના અંતની વાતમાં અંત પમાતો નથી.

વળી એક મહત્ત્વપૂર્ણ બાબત એ છે કે જિનેશ્વર પ્રભુ સંપૂર્ણતાને પામી ગયા હોવા પછી પણ, પરોક્ષ હોવાના કારણે આપણું મન તેમના ચિંતન–ધ્યાનમાં સ્થિર રહી શકતું નથી, એકાગ્ર રહી શકતું નથી. જ્યારે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના આત્મવીર્યના ઉલ્લાસને જોઈ, તેમની અલૌકિક શક્તિનાં દર્શને આપણને સહજ ઉલ્લાસ પ્રગટે અને તેમના ધ્યાન–ચિંતનમાં એકાકાર થઈ શકીએ છીએ. તેમજ જેમનું આત્મવીર્ય જાગૃત થઈ સાધના માર્ગે સક્રિય છે, તેમને નિહાળીને આપણું સુષુપ્ત આત્મવીર્ય પણ જાગૃત થઈ, ઉલ્લસિત બની સાધના માર્ગે સક્રિય બને છે.

અહીં આપણે આપણા સનાતન મંત્ર નવકારમંત્ર વિષે વિચારીએ. તેનાં પાંચ પદોના ક્રમમાં પહેલું પદ 'નમો અરિહંતાણં' અને બીજું પદ 'નમો સિદ્ધાણં.'

આ બન્નેમાં આત્મશુદ્ધિની દૃષ્ટિએ સિદ્ધ ભગવંત પહેલા છે. કારણ તેઓ આઠેય કર્મોનો ક્ષય કરી સર્વથા શુદ્ધ, બુદ્ધ, નિરંજન બની ગયા છે, જ્યારે અરિહંત પ્રભુ તો ચાર અઘાતી કર્મો સહિત છે. જ્યાં કર્મો

ત્યાં અશુદ્ધિ. તેથી તેઓનો આત્મા સંપૂર્ણ શુદ્ધ થયો નથી. ગુણપૂજક જૈન પરંપરામાં વિશુદ્ધિની દષ્ટિએ સિદ્ધ ભગવંતનું સ્થાન ઊંચું છે. તો તેમને પ્રથમ નમસ્કાર થવા જોઈએ. એટલું જ નહીં, અરિહંત પ્રભુ પણ સિદ્ધોને નમસ્કાર કરે છે. આમ સિદ્ધ ભગવાન જ સર્વથી ઉચ્ચ કક્ષાએ બિરાજમાન છે. તો પ્રશ્ન એ થાય છે કે નમસ્કાર મહામંત્રમાં પહેલા નમસ્કાર અરિહંત પ્રભુને અને પછી સિદ્ધ પ્રભુને એમ શા માટે ?

આ પ્રશ્નનો જવાબ પણ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની આ ગાથામાં સમાયેલો છે, જેઓ સિદ્ધ થઈ ગયા તેઓ આપણી વચ્ચે નથી, વળી તેઓનું સ્વરૂપ શું છે ? અને તેવા સ્વરૂપની પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ શું છે તે સમજાવનાર કોઈ હોય તો તે અરિહંત ભગવાન જ છે. જો અરિહંત પ્રભુએ, સિદ્ધનું સ્વરૂપ ન બતાવ્યું હોત તો આપણે જાણી શકયા ન હોત અને એવી સિદ્ધ દશાની પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ કરવા કોઈ જીવ પ્રેરાયો પણ ન હોત.

અરિહંત પ્રભુએ એ પણ બતાવ્યું કે જેવું સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે તેવું જ સર્વ જીવોનું સ્વરૂપ છે અને તે પુરુષાર્થથી પામી શકાય છે. આ આપણા માટે કેટલું મોટું આશ્વાસન છે !

એક વાર 'બર્નાડ શૉ' ને કોઈ ભારતીય સજ્જને પૂછયું,

શૉ ! તમે ભારતનાં બધાં જ દર્શનોનો-ધર્મોનો અભ્યાસ કર્યો છે, માનો કે હવે પછીનો જન્મ ભારતમાં લેવાનો હોય તો તમે કયા કુળમાં જન્મ લેવાનું પસંદ કરો ?'

'શૉ એ સસ્મિત જવાબ આપ્યો,

'જૈન કુળમાં.'

'કેમ ? ભારતમાં મેજોરીટી તો હિન્દુ ધર્મીઓની છે. જૈન કોમ તો માયનોરીટીમાં છે. પર્સન્ટેઈજ મૂકો તો અર્ધો ટકો પણ ન આવે. આવી માઇનોરીટી કોમમાં જન્મ લેવાનું કેમ પસંદ કર્યું ?'

'જૈન ધર્મમાં એ વિશેષતા છે કે જીવ પુરુષાર્થ કરે તો શિવ થઈ શકે છે. ત્યાં એક જ પરમાત્મા નથી, પણ સહુ પરમાત્મા થઈ શકે છે. મારે પરમાત્મા થવું છે, તેથી જૈન કુળમાં જન્મ લેવો છે.'

આમ પ્રત્યેક જીવ પુરુષાર્થ કરીને પરમાત્મા થઈ શકે છે. એ બતાવનાર અરિહંત પ્રભુ છે. માટે જ સિદ્ધ ભગવંત કરતાં પણ અરિહંતનું સ્થાન પ્રથમ આપ્યું છે.

કબીરજીએ પણ ગુરુ–ગોવિંદ બન્નેમાં પ્રથમ સ્થાન ગુરુને આપ્યું. કારણ ગોવિંદને ઓળખાવનાર ગુરુ જ છે.

ગમે તેટલી બુદ્ધિ હોય, શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ હોય, તત્ત્વોની જાણકારી હોય પણ ગુરુદેવનો પ્રત્યક્ષ ઉપકાર અંતરે વસે નહીં ત્યાં સુધી આત્મલક્ષ્ય જાગૃત થાય નહીં.

અહીં આ શાસ્ત્રમાં આત્મલક્ષ્યને કેન્દ્રમાં રાખીને જ સર્વ વાતો કરી છે. તેથી તે જાગૃત થવા માટે જોઈતી યોગ્યતા કઈ રીતે આવે તે પણ બતાવાયું છે.

શ્રીમદ્જી કહે છે–

એવો લક્ષ થયા વિના, ઉગે ન આત્મવિચાર.

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનો મહિમા અંતરમાં ન વસે તથા તેઓએ કરેલા અનંત ઉપકારને કૃતજ્ઞતા પૂર્વક સ્વીકાર ન કરી શકાય ત્યાં સુધી અંતરમનમાં આત્માનો વિચાર પણ ઉગતો નથી.

અહીં આ પદમાં 'ઉગે' શબ્દ મૂક્યો. તે બહુજ અર્થસૂચક છે. ખરેખર ! શ્રીમદ્જી એક–એક શબ્દ તોલી–તોલીને ગાથામાં મૂકે છે. આપણે આ શબ્દનું મૂલ્યાંકન કરીએ. આ પદમાં 'ઉગે' શબ્દ મૂક્યો તેના બદલે બીજો શબ્દ પણ મૂકી શકાતો હતો. પણ અંતરમાં આત્મવિચારને ઉગવા દેવો છે તેથી જ ઉગે શબ્દ મૂક્યો.

'ઉગે' શું ? ધરતીમાં ધરબાયેલું બીજ. માટીમાં દટાયેલું બીજ જ ઉગે છે. એ ક્યારે ઉગે ? કોણ ઉગાડે ? જ્યારે ધરતીમાં સમાઈ જાય અને પછી પોતાની જાતને ભેદી નાખે. ત્યારે જ એ પોતામાં જ અંકુરિત થાય છે. પોતાની જાતને સુરક્ષિત રાખીને, ભેદ્યા સિવાય તેમાંથી અંકુર નીકળે નહીં. એટલે પહેલાં તો પોતાને માટીમાં મિલાવી દઈ, અંતરને ભેદી નાખે. એટલું જ નહીં ધરતીની અંદર જ ભેદાઈને પડયું રહે તો તેનો વિકાસ

ન થાય. તેને નષ્ટ થઈ જવું પડે. પણ બીજમાંથી નીકળેલ સુ-કોમળ અતિ સૂક્ષ્મ અંકુર, કઠોર ધરતીના પડને પોતાની ચેતના શક્તિથી ભેદીને બહાર નીકળે, બહારના વિશ્વને દૃષ્ટિગોચર થાય ત્યારે તે ઉગ્યું કહેવાય.

બીજી વાત-કોણ ઉગાડે ? ધરતીમાં નાખવાનું કામ કોઇ મનુષ્ય કે પશુ-પંખી કરે. બસ ! એથી વિશેષ બીજા કંઈ ન કરે. બહુ તો માનવ-પ્રેરણા કામ કરતી હોય તો ખાતર-પાણી આપે. પણ ઉગવાની જે પ્રક્રિયા છે તે પોતે પોતામાં કરવી પડે. બીજમાં રહેલી ચેતના તેની આસપાસમાંથી ખોરાક-પાણી-હવા-પ્રકાશ લઇને પોતાને ભેદી નાખે. એટલું જ નહીં ધરતીમાંથી અંકુરને બહાર નીકળવામાં પણ કોઈ તેને મદદરૂપ ન થાય. પોતે જ પ્રયાસ વડે ઉગવું પડે.

એથી પણ આગળ વધીને નાનો એવો અંકુર માત્ર અંકુર રૂપે પડયો રહે તો તેનું અંકુર રૂપ ઉગવું નિરર્થક થઈ જાય છે. પણ ઉગ્યા પછી નિરંતર વૃદ્ધિંગત થયા કરે. વૃદ્ધિ પામતાં પામતાં ૫૦-૬૦ કે એથી પણ વધારે ફીટની ઊંચાઇએ પહોંચી જાય. અને તેનામાં રહેલી શક્તિ તેને ૧૮૦-૨૦૦ વર્ષનું લાંબું આયુષ્ય પણ અર્પે. આજે પણ, વર્ષો જુનાં વૃક્ષો આપણે જોઈ શકીએ છીએ જે પોતાની શરૂઆતમાં માત્ર અંકુર રૂપે ઉગ્યાં હતાં. સમયના પરિપાકની સાથે તેનામાં થયેલો વિકાસ આજ પ્રત્યક્ષ છે.

હવે આપણા અંતરમાં આત્મ વિચારને ઉગાડવો છે તો શું કરવું પડે ? તો પહેલાં તો માટીમાં ધરબાયેલા બીજની જેમ ગુરુદેવના ઉપકારનો એકે-એક રોમથી સ્વીકાર કરીએ. તેમના ઉપકાર નીચે દબાઈ જઇએ. આપણી જાતને ભૂલી જઇએ. 'હું' પણાનો ત્યાગ કરી દઇએ. અને ગુરુદેવના ઉપદેશ રૂપ, વાણી રૂપ, હવા, પાણી, ખોરાકને પોતાના આત્મસાત્ થવા દઇએ. એ ધીરે-ધીરે થાય, એક સાથે ન થાય. વળી જો તેમાં નિરંતરતા રહે તો જ થાય.

ગુરુદેવની વાણીનો સ્વીકાર કરી, તેને અંતરમાં વાગોળ્યા કરીએ તો જ એ અંતરમાં સ્થિર થાય. ક્ષણિક તરંગ રૂપ આત્મવિચાર જાગીને અસ્ત થઈ જાય તો તેમાંથી કંઇ ફળ મળે નહીં. તળાવના પાણીમાં ઉઠતા તરંગો, ઉઠે ને શમી જાય તેની કોઈ ગણતરી નહીં. કોઈ ઉપયોગિતા

નહીં. તેમ આપણા મનમાં સત્‌સમાગમે ક્યારેક આત્મા વિષયક વિચાર જાગી જાય અને પાછી સંસારની જાળમાં અટવાયા કે વિચાર શમી જાય તો તેનું કાંઈ જ મૂલ્ય નહીં. પણ જાગેલો વિચાર અંતરના ઊંડાણ સુધી પહોંચી જઈ તેમાં જ રમ્યા કરે તો તે અંતર્ભેદ કરવા સમર્થ બને છે.

સ્વભાવ અને વિભાવ એક રૂપ થઈ ગયા હોય એવી રીતે જાણે આત્મામાં પડ્યા છે. તેને ભેદી નાખે, સ્વભાવ–વિભાવને જુદા પાડી દે, અંતર્ભેદ કરી નાખે, તો જ બોધિબીજમાં અંકુર ફૂટે. અને પછી સંસાર ભાવની કઠોર ધરતીને ભેદીને બહાર નીકળે. અર્થાત્ જેને અંતર્ભેદ થયો, ભેદ–વિજ્ઞાન પ્રગટ્યું તેનો બાહ્ય વ્યવહાર પણ બદલાઈ જાય. જે શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્થા રૂપે દૃષ્ટિગોચર થાય.

જેમ બીજને પોતાને – પોતાની શક્તિ વડે પ્રસ્ફૂટિત થવું પડે છે તેમ જીવ પણ માર્ગદર્શન રૂપ માવજત કે ગુરુની વાણી રૂપ ખાતર–પાણી ભલે મેળવી લે, પણ પોતામાં ભેદ–વિજ્ઞાન તો પોતાની મેળે જ પ્રગટાવવું પડે. અને આ ભાવો જો આત્મામાં સ્થિર રહે તો તે વૃદ્ધિ પામતા – પામતા ગુણસ્થાનની શ્રેણી રૂપ વિકાસ સાધી અંતે મોક્ષ રૂપ ફળને પામે, જે અનંત અવ્યાબાધ સ્થિતિને લઈને જ પ્રગટ થયું હોય.

આમ ગાથામાં મૂકેલો 'ઉગે' શબ્દ તેની સંપૂર્ણ સાર્થકતા સાથે સફળ થાય છે.

સામાન્ય રીતે જીવને આત્મવિચાર કેમ ઉગતો નથી? જ્યાં બીજ જ યોગ્ય ન હોય ત્યાં તે ઉગે ક્યાંથી?

બંધુઓ! પેલી 'તરત ચીભડીનાં બી' ની વાત સાંભળી હશે. એક ગ્રામ્યજન પાસે ચીભડાનાં એવાં બી હતાં કે વાવે એટલે તરત જ ઉગે. અને અંકુરિત થવાની સાથે જ પાંચ–સાત મિનિટમાં જ પલ્લવિત, પુષ્પિત થઈને ફલિત પણ થઈ જાય, વાવ્યા પછી દશ મિનિટમાં જ મીઠાં–મીઠાં મધ જેવાં મધુર ચીભડાં ખાવા મળે.

આ બી લઈ તે ગામોગામ ફરતો. અને તેના પર તેની આજીવિકા ચાલતી. એક વાર એક મોજીલા રાજાના નગરમાં એ પહોંચ્યો. પોતાની કળાની વાત કરી અને રાજા તો સાંભળવા માત્રથી ખુશ થઈ ગયો. બીજે દિવસે સવારે માનવ–મેદનીની વચ્ચે જો એ કરી બતાવે તો અર્ધું

રાજ્ય આપવાનો કોલ કર્યો, વાત નક્કી થઈ. પણ વફાદાર મંત્રીને આ ન રુચ્યું. તેને વિચાર થયો કે જો આમ જ હશે ને આવેલ માણસ પોતાની વાતમાં સફળ થશે તો અર્ધું રાજ્ય દેવું પડશે, જે ઠીક નથી થતું, અને તેણે ચાલાકી વાપરી.

પેલા માણસને સન્માનપૂર્વક પોતાને ઘરે લઈ ગયો અને તેનો વિશ્વાસ જીતી લઈ, જોવા માટે બી માંગ્યાં. પેલાને ખબર ન પડે તેમ બી શેકી નાખ્યાં. બીજે દિવસે સવારે જ્યારે એ માણસ રાજા સમક્ષ હાજર થયો અને બહુજ ઉત્સાહપૂર્વક અદ્ભુત ચમત્કાર બતાવવા માટે બીને જમીનમાં વાવ્યા. અને રાહ જુએ છે કે હમણાં જ અંકુર ફૂટશે. પણ પાંચ-સાત-દશ મિનિટ વીતી ગઈ. પેલો અકળાયો. છતાં ધીરજ ધરી રાહ જુએ છે. પણ કલાક-બે કલાક થયા, છતાં કંઈ પરિણામ ન આવ્યું. ત્યારે અપમાનિત અને નિરાશ થઈને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

બંધુઓ! વિચારો! કેમ તે સફળ ન થયો? માત્ર એક જ કારણ કે બીજ એ જ હોવા છતાં પણ સેકાઈ ગયાં હતાં. જેથી તે અંકુરિત ન થયાં. તેની પાછળ કરેલી મહેનત બધી જ વ્યર્થ ગઈ. તે જ રીતે આપણામાં જો આત્મવિચાર ન ઉગતો હોય તો સમજી લેવું ઘટે કે આપણાં બીજ પણ કોઈકે સેકી નાખ્યાં છે. કોણે સેકયાં?

આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના ત્રિવિધ તાપથી આપણા આત્મામાં પડેલી શક્તિ શેકાઈ ગઈ છે. આપણે આપણાં બીજને સંભાળી શક્યા નથી! આત્માના એક – એક પ્રદેશ પર આત્મદર્શન પ્રગટ થઈ શકે એટલી વીર્ય શક્તિ પડેલી છે, છતાં એ પ્રગટ થઈ શકતી નથી!

આપણા પક્ષે એક મોટું આશ્વાસન છે, કે પેલાં શેકાયેલાં બીજ ફરી કદી અંકુરિત થવાની શક્તિ પાછી મેળવી શકતાં નથી પણ આપણા અંતરમાં પડેલી યોગ્યતા તો પુરુષાર્થ દ્વારા જાગી ઊઠી શકે છે, અને અંકુરિત થઈ ફલિત શકે છે.

તો આ આપણી શક્તિને જાગૃત કરવા પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનો ઉપકાર અને પરોક્ષ જિનેશ્વરનો ઉપકાર-આ બન્નેનું મહત્ત્વ સમજી લઇએ અને તેઓ પ્રત્યે અંતરમાં શ્રદ્ધા, માન, ભક્તિ, આદર જગાડીએ તો જ આત્મવિચાર પ્રસ્ફૂટિત કરી શકીશું.

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વણ....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંત જ્ઞાની, અનંત દર્શની પ્રભુ વીર જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, આત્મામાં પડેલા અનંત આનંદના ગુણને જાગૃત કરે છે. 'આનંદ એ મારો સ્વભાવ છે' એવું જાણતો થાય પછી જ એ સહજતાથી આનંદને માણી શકે.

પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયો તો જીવે અનેકવાર જાણ્યા અને માણ્યા છે. જે યોનિમાં જેટલી ઇંદ્રિયો મળી, તે બધી જ ઇંદ્રિયો વડે ભોગ-ઉપભોગ કરવાનું એ ચૂક્યો નથી. અરે ! પૃથ્વી આદિમાં તો તેને માત્ર સ્પર્શનેન્દ્રિય જ મળી હતી, પણ ત્યાં એ ઇન્દ્રિયનો ભોગ કરી જ લીધો. એ કદી ત્યાગવામાં સમજ્યો જ નથી અને આજે માનવ થયા પછી પણ એને ત્યાગના ભાવ જાગતા નથી. એ જ એની ભવો-ભવની ભોગવૃત્તિનું મુરૂ છે.

પણ જીવે એ સમજી લેવું ઘટે કે જે આનંદ ત્યાગમાં છે તે ભોગમાં નથી. આ સમજણ અને સમજ્યા પછીનું આચરણ માત્ર માનવ જ કરી શકે છે. બીજી કોઈ પણ ગતિના જીવોમાં આ સમજણનો અવકાશ જ નથી. જો આ સમજણ આવે તો જ, મારો સ્વભાવ ભોગ નથી પણ અનંત સુખની અનુભવ દશા છે એ સમજીને તેને માણવાનો પ્રયાસ થાય.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં સ્વ-સ્વરૂપને જાણવા માટેના પુરુષાર્થનો આદેશ છે, અને તેના માટે સદ્ગુરુનું શરણ, અને એ શરણમાં સમર્પિતતા. એમના ચરણમાં શ્રદ્ધા. આ શ્રદ્ધા જ જીવને તારી દે છે. આપણે બીજું કશું ન કરી શકીએ તો માત્ર આપણા આત્માના એક-એક પ્રદેશે રહેલી શ્રદ્ધાની

સર્વ શક્તિ ગુરુચરણમાં ઢાળી દઈએ તો આત્માનું ઉત્થાન પોતાની મેળે જ થશે, પછી કંઈ કરવાપણું નહીં રહે.

આપણી શ્રદ્ધા જે ચારે કોર વિખરાયેલી પડી છે. આમાં ય શ્રદ્ધા, તેમાં ય શ્રદ્ધા અને પેલામાં ય શ્રદ્ધા. 'પત્થર એટલા પૂજે દેવ' જેવી ભ્રામક પરિસ્થિતિ છે. એ વિખરાયેલી શ્રદ્ધા ફળીભૂત થતી નથી. શ્રદ્ધા જો એકમાં જ સમર્પિત થઈ જાય તો એ શ્રદ્ધાની Quantity વધે, એ શ્રદ્ધાનું બળ વધે. એ આપણા આત્મા માટે ઉત્થાનનું કારણ બની શકે.

કોઈ કહેશે આ કાળમાં સદ્ગુરુ મળવા જોઈએ ને ? આવા દુષમ કાળમાં આત્મસાધક ગુરુ ક્યાં મળે? પણ તારૂં ઉપાદાન જો તૈયાર હશે, તારૂં શિષ્યત્વ પાકી ગયું હશે તો ગુરુ મળ્યા વગર રહેશે નહીં. ઉપાદાન તો તારૂં જોઈશે. ગમે તેવા ગુરુ મળે. અરે ! આ કાળમાં છદ્મસ્થ ગુરુ મળે, અને તીર્થંકરોના કાળમાં કેવળી ગુરુ મળે, પણ તેઓ નિમિત્ત માત્ર છે. તારૂં ઉપાદાન તૈયાર હશે તો સામેથી ગુરુ ભટકાશે. માટે તારી યોગ્યતા કેળવી લે, ગુરુનો દોષ જોઈશ મા કે મને યોગ્ય ગુરુ ન મળ્યા ! તારામાં જે દિવસે પાત્રતા પ્રગટશે તે દિવસે આકાશમાંથી ગુરુ ઉતરશે. પહેલાં યોગ્યતા પામવી પડશે. વિચાર તો ખરો જીવ ! કે તારી યોગ્યતા કેટલી ? સદ્ગુરુ જેવા મહાન રત્નને પામીને જીરવી શકે તેવી યોગ્યતા છે ખરી ? આ તો સિંહણના દૂધ જેવી વાત છે. સુવર્ણના પાત્રમાં જ રહે. બીજામાં નાખો તો પાત્રને ફોડીને બહાર નીકળે, ને માટીમાં મળી જાય. સદ્ગુરુ જેવું અમૂલ્ય રત્ન પામવું હોય તો પહેલાં પાત્રતા જોઈશે.

જો એવા મહાન્ સદ્ગુરુ મળ્યા પછી તેમને જીરવી નહીં શકાય, તો આપણામાં રહેલો સ્વચ્છંદ, અહમ્, આપણને તેઓનું મૂલ્ય નહીં સમજવા દે. તેમના આશ્રયે ઉત્થાન કરવું છે, તેના બદલે આપણી કુપાત્રતા આપણને પતનની રાહે લઈ જશે. માટે પહેલાં પાત્રતા પછી સદ્ગુરુની શોધ !

શા માટે સદ્ગુરુનો મહિમા આટલો ગાયો ? તો શ્રીમદ્જી ફરમાવે છે—

સદ્ગુરૂના ઉપદેશ વણ, સમજાય ન જિન રૂપ,
સમજ્યા વણ ઉપકાર શો, સમજ્યે જિનસ્વરૂપ...૧૨....

જીવને સમજવા જેવું જે છે તે જિનનું સ્વરૂપ છે. કારણ જિન

સ્વરૂપ સમજવાથી જ નિજ સ્વરૂપ સમજાશે. પણ એ સદ્ગુરુના ઉપદેશને ગ્રહણ કરે તો જ સમજાય. ઉપદેશ સાંભળે તો ખરો! પણ સાંભળીને તેમાં શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ અને રુચિ થાય, પછી તેનું આચરણ થાય તો જ વાસ્તવિક જિન સ્વરૂપને સમજી શકાય.

પ્રતિક્રમણના પાંચમા શ્રમણસૂત્રમાં કહ્યું છે—

तं धम्मं
सद्दहामि
पत्तिआमि
रोएमि
फासेमि
पालेमि
अणुपालेमि

ગુરુદેવનો ઉપદેશ સાંભળી, સહુ પ્રથમ તેના પર શ્રદ્ધા, 'સદ્દહામિ' હું શ્રદ્ધા કરૂં છું. જ્યારે પણ પ્રવચન સાંભળો, ત્યારે મનમાં એક એવો ભાવ લઈને સાંભળવા બેસો, કે અહીંથી જે કંઈ કહેવામાં આવે છે તે એક માત્ર હિત માટે જ છે. મારાથી બને તેટલું ગ્રહણ કરવું છે, આચરવું છે. શ્રદ્ધા લઈને આવશો તો જ સાંભળેલા ઉપદેશમાં શ્રદ્ધા જાગશે. પણ મહાસતીજી તો કીધા કરે, તેઓ કહે તે બધું આપણે કરવાનું ન હોય. આવી ભાવના લઈને આવો તો શ્રદ્ધા જાગે જ ક્યાંથી? માટે સહુ પહેલાં સાંભળેલા ઉપદેશ પર શ્રદ્ધા જગાવો.

તે પછી પ્રતીતિ અને રુચિ. આ બન્નેમાં થોડું અંતર છે. જે ધર્મમાં, જે તત્ત્વમાં શ્રદ્ધા જાગી છે તેના પ્રત્યે પ્રેમભર્યું આકર્ષણ થાય, તે બહુ ગમવા માંડે અને એ તત્ત્વમાં તેની વિચારણા જાગે. એકલી શ્રદ્ધાથી કામ ન ચાલે, માટે જ સાધક કહે 'હું પ્રતીતિ કરૂં છું.' પણ આકર્ષણ ક્યારેક તૂટી પણ જાય. સંયોગો પ્રતિકૂળ હોય તો તત્ત્વમાંથી આકર્ષણ ઓછું થઈ જાય. પણ '**रोएमि**' એટલે મને તત્ત્વ પ્રત્યે સદા રુચિ છે. અંતઃ

કરણમાં એક વાર રુચિ જાગૃત થઈ ગઈ, તો કદાચ સંયોગ વશ આચરણ ન કરી શકતો હોય તો ય તેની રુચિ ચાલી ન જાય. અને આ જ રુચિ તેનામાં આચરણની શક્તિ પેદા કરે.

તત્ત્વની રુચિ જીવમાં જો એક વાર જાગૃત થઇ જાય, તો જીવ તેને પામવાનો પુરુષાર્થ કરશે. આપણા સહુના હૃદયમાં કોઈ ને કોઈ પ્રકારની રુચિ તો પડી જ છે. પણ તે રુચિ સંસારની હોય છે, સંસારના પદાર્થોની હોય છે. જેની રુચિ છે તેને મેળવવાનો પુરુષાર્થ પણ એટલો જ કરતા હોઈએ છીએ. જેવી સંસારના ભોગની રુચિ છે, એથી પણ તીવ્ર રુચિ વીતરાગવાણીને અંતરમાં ઉતારવાની કેળવીએ તો જ તત્ત્વ સમજાય. નિશદિન મન ઝંખતું હોય કે ક્યારે મને યોગ મળે અને ક્યારે સંતોના શબ્દો મારા કાને પડે ! ક્યારે સત્સંગ મળે ને પામી લઉં ! એવી તીવ્ર પિપાસા જાગૃત થાય તેનું નામ **'रोएमि'** !

ત્યારબાદ 'ફાસેમિ.' હું એ તત્ત્વનો સ્પર્શ કરું છું. ધર્મનો સ્પર્શ એ શું છે? કોને થાય એ સ્પર્શ ? બહુ જ વિચારવા જેવી વાત છે.

આપણી પાંચે ઇંદ્રિયોમાં સહુથી વધુ સંવેદનશીલ હોય તો તે આપણી સ્પર્શેન્દ્રિય છે, જે ત્વચાના રૂપે આખા શરીર પર મઢાયેલી છે. અન્ય ઇન્દ્રિયો પોતાના વિષયોને ગ્રહણ કરીને એટલું સંવેદન નથી કરી શકતી જેટલું સંવેદન ત્વચા કરે છે. સ્પર્શ વડે ભાવોને, સારા–નરસા વિચારોને, જીવ ગ્રહણ કરે છે. અરે ! ભારતીય સાધના પરંપરામાં જેમ મંત્ર દીક્ષા, દૃષ્ટિ દીક્ષા અપાય છે તેમ સ્પર્શ દીક્ષા પણ અપાય છે. અર્થાત્ સમર્થ આધ્યાત્મિક ગુરુ સ્પર્શ માત્રથી સાધકને સમાધિમાં લઈ જઇ શકે છે. સદ્ગુરુના હાથનો સ્પર્શ થાય અને સાધક ભાવ–સમાધિનો અનુભવ કરી લે ! તો સ્પર્શ સારા-નરસા ભાવોનો વાહક છે. આ તો શારીરિક સ્પર્શની વાત થઈ.

અહીં જે સ્પર્શની વાત છે તે આત્માથી સ્પર્શવાની વાત છે. ગુરુનો ઉપદેશ—તત્ત્વ આત્માને સ્પર્શી જાય અને આત્મા એક પ્રકારનું ઊંડું સંવેદન અનુભવે. આખરે સંવેદનાની શક્તિ તો આત્માની જ છે ને ? એટલે 'ફાસેમિ' થી જે તત્ત્વ સાંભળ્યું છે તે આત્મસાત્ થઈ જાય છે.

જે આત્મસાત્ થયું તેને આચરણમાં ઉતરતાં વાર ન લાગે, તે સહજ રૂપે આચરણમાં ઉતરી જ જાય. માટે જ કહ્યું: 'પાલેમિ' હું પ્રત્યેક સ્થિતિમાં ધર્મનું પાલન કરૂં છું. અર્થાત્ જે તત્ત્વો મારે આચરવા યોગ્ય છે તેનું આચરણ કરૂં છું.

જ્યાં સ્પર્શ અને આચરણ તાણા-વાણાની માફક વણાઇ જાય છે ત્યાં જ અનુભવનું પોત તૈયાર થાય છે. તાણા-વાણા જ્યાં સુધી જુદા છે ત્યાં સુધી એ માત્ર સૂતર છે, કાર્યકારી નથી. પણ વસ્ત્ર બને છે ત્યારે એ અંગ–ઢાંકણ બની જાય છે. તેમ શ્રદ્ધા, પ્રીતિ, રુચિ, સ્પર્શ અને પછી આચરણ.

આચરણની મહત્તા કેટલી છે તે બતાવતાં છેલ્લો શબ્દ મૂકયો 'અણુ-પાલેમિ.' હું ધર્મનું પાલન તો કરૂં છું, પણ તે માત્ર એક જ વાર કરીને છોડી દઉં તેમ નહીં. પણ વારંવાર સતત આત્મદશામાં આચરણનું તત્ત્વ ઉતરી જાય તેમ.

વળી 'અણુપાલેમિ' નો બીજો અર્થ, આચાર્ય જિનદાસ એ પણ કરે છે કે:

"પૂર્વકાળે થયેલા સત્પુરુષો દ્વારા પાલિત ધર્મનું હું પણ એ રીતે જ પાલન કરૂં છું"

આમ સદ્ગુરુના ઉપદેશને સાંભળ્યા પછી આટલા સ્ટેજમાંથી પાસ થવું પડશે. તો જ તેમનો કહેલો ઉપદેશ અંતરમાં ઉતરશે અને તેમના દ્વારા જિન–સ્વરૂપને સમજવું છે તે સમજી શકીશું.

બંધુઓ ! જિન–સ્વરૂપ એટલે વાસ્તવિકતાએ આપણું પોતાનું સ્વરૂપ. એને પામવું કોઈ સરલ કામ નથી, કેટલી બધી તૈયારી હોય ત્યારે જ તે પામી શકાય ! તો હવે ગુરુદેવે ફરમાવેલ એ જિનનું સ્વરૂપ કેવું છે તે જોઇએ.

જિન કોને કહેવાય ? બહુ જ સ્થૂલ શબ્દોમાં વ્યાખ્યા કરીએ તો જેઓ જીતી ગયા છે તે જિન, અર્થાત જેમણે રાગ–દ્વેષને જીત્યા તે જિન. અને એવા જિનનો ઉપાસક તે જૈન. બંધુઓ ! જાણો છો ? આપણે જૈન કહેવાઈએ છીએ પણ આ જૈન શબ્દ તો બહુ પાછળથી આવેલો

છે. તીર્થંકરોના સમયમાં, તે ત્યાં સુધી કે મહાવીરના સમયમાં પણ કોઇ જૈન નહોતા કહેવાતા, પણ 'આર્હત્' કહેવાતા. કારણ, આપણા પ્રભુ અરિહંત હતા અને અરિહંતનો ઉપાસક તે આર્હત.

અરિહંત પરમાત્મા એટલે કે તીર્થંકર દેવ, સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકા રૂપ ચાર તીર્થની સ્થાપના કરે, સાધુ ધર્મ અને શ્રાવક ધર્મની પ્રરૂપણા કરે અને એ ધર્મનો પાળનાર આર્હત કહેવાય. પછી તે સાધુ ધર્મ પાળનાર હોય કે શ્રાવક ધર્મ પાળનાર હોય, બન્ને આર્હત. એટલે મૂળમાં આપણે સહુ આર્હત કહેવાતા હતા.

પરન્તુ પછી આચાર્ય-પરંપરામાં, આ શબ્દમાં પરિવર્તન આવ્યું. જેમ ભારતની બીજી ધર્મ-પરંપરાઓમાં, શિવનો ઉપાસક શૈવ કહેવાયો, વિષ્ણુનો ઉપાસક વૈષ્ણવ કહેવાયો, બુદ્ધિનો ઉપાસક બૌદ્ધ કહેવાયો, તેમ અરિહંત ને બીજા શબ્દોમાં જિન કહેવાય એટલે જિનનો ઉપાસક જૈન કહેવાય. માટે આપણે સહુ જૈન કહેવાઈએ છીએ.

દરેક જૈનનું એ કર્તવ્ય છે, કે એ જેમનો ઉપાસક છે એવા જિનનું સ્વરૂપ સમજે. જિન એટલે કોણ અને કેવા હોય? હાં, સાદી સીધી વ્યાખ્યા તો આપણને સહુને ખબર છે કે જેમણે રાગ-દ્વેષને જીતી વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરી તે જિનેશ્વર. પણ આટલા માત્રથી તેમનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજી શકાતું નથી. અરિહંત પરમાત્માનું સ્વરૂપ તો મહિમામય છે, જેઓ અનંત ગુણોના ધારક છે. જે સ્વરૂપને સર્વથા સમજી શકવા તો આપણે સમર્થ નથી. પણ આપણા મહાપુરુષોએ, આપણા અંતરમાં જિનેશ્વર પ્રત્યે શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને આદર જાગે એટલા માટે અરિહંત પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજાવવા કોશિષ કરી છે. અરિહંતના સ્વરૂપને બતાવતાં એક આચાર્ય કહે છે—

સહજ નિજ આલોકસે ભાસિત સ્વયં સંબુદ્ધ હૈં
ધર્મ તીર્થંકર શુભંકર વીતરાગ વિશુદ્ધ હૈં
ગતિ પ્રતિષ્ઠા ત્રાણ દાતા આવરણસે મુક્ત હૈં
દેવ અર્હન્ દિવ્ય યોગ જ અતિશયોંસે યુક્ત હૈં...

સહજ નિજ આલોકસે ભાસિત જિનેશ્વર પ્રભુ, અરિહંત પરમાત્માનું જ્ઞાન સ્વ—પર પ્રકાશક હોય છે. જે પોતે પોતાને જાણે છે અને સમસ્ત લોકને પણ પોતાના જ્ઞાનથી જાણે છે. એટલું જ નહીં સ્વયં સંબુદ્ધ હૈ.' બીજી દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો તીર્થંકર થવા સર્જાયેલો આત્મા પૂર્વ ભવોની સાધનાના કારણે પોતામાં એવી યોગ્યતા લઇને જન્મ્યો હોય કે તેમને, આ ભવમાં ગુરુના ઉપદેશની આવશ્યકતા ન રહે. તેમને દીક્ષા લેવાનો ભાવ સ્વયં સ્ફુરિત હોય. તેઓ કોઈ દ્વારા બોધ પામે અને પછી ચારિત્ર ગ્રહણ કરે એવું તેમને ન હોય. વળી મતિ, શ્રુત અને અવધિ આ ત્રણ જ્ઞાન તથા ચોથું સમ્યગ્દર્શન, આટલી વિશેષતાઓ લઈને જ જન્મે. ગર્ભકાળમાં પણ આ શક્તિઓ સાથે જ હોય. એટલે જન્મ્યા પહેલાંજ તેઓ જાણે છે કે તેઓ ભાવિ તીર્થંકર છે. આમ તેઓના આત્મ–પ્રકાશ માટે બીજાના–કોઇના પ્રકાશની જરૂર નથી. તેઓ સ્વયં પ્રકાશિત જ હોય છે.

ધર્મ તીર્થંકર– ધર્મ–તીર્થની સ્થાપના કરે તે તીર્થંકર કહેવાય છે. બંધુઓ ! તીર્થની સ્થાપના કરવી એ કોઇ મામૂલી વાત નથી. જાણો છો ને ? કે અહીં આ કાળમાં તમારી ભૌતિક દુનિયામાં એક નાની એવી સંસ્થાની સ્થાપના કરવી હોય તો તે પણ સહુની શક્તિ નથી હોતી. જેની પાસે શરીરબળ, મનબળ, ધનબળ, બુદ્ધિબળ વગેરે–વગેરે બળ હોય તે જ કરી શકે છે. અન્યનું એ ગજું નથી. એમ જેઓએ પૂર્વે જબરદસ્ત પુણ્યાઈ કરી છે, પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનું બળ સાથે લઇને આવ્યા છે તેવા અરિહંત જ તીર્થની સ્થાપના કરે છે. કેવળી તો કરોડો થાય પણ તીર્થની સ્થાપના કરનાર તીર્થંકર માત્ર ૨૪ જ થાય.

શુભંકર– તો, અરિહંત પરમાત્મા પોતાના પુણ્યબળથી તથા આત્મામાં પ્રગટી ચૂકેલા અનંતજ્ઞાન, અનંતવીર્યના અસાધારણ ગુણોને કારણે, તીર્થની સ્થાપના કરે છે. વળી 'શુભંકર' તેમના આત્મામાં જાગેલી સંપૂર્ણ ભાવદયા, વ્યવહારમાં દ્રવ્યદયા રૂપ વાણીનો વ્યવહાર કરાવે છે તેથી અરિહંતના આશ્રયે સહુનું શુભ–કલ્યાણ જ થાય છે. તીર્થંકરના ચરણમાં

ગયેલા જીવનો ઉદ્ધાર થાય, થાય ને થાય જ. આમ સહુ જીવોનું મંગલ કરે છે.

વીતરાગ વિશુદ્ધ હૈં– રાગ-દ્વેષને જીતી વીતરાગ થયા છે. તેમનો આત્મા સર્વ દોષોથી રહિત હોવાના કારણે વિશુદ્ધ છે. બંધુઓ ! જાણો છો ? અરિહંત પરમાત્માએ ચાર ઘાતી કર્મોનો ક્ષય કર્યો છે. અહીં જરા વિચારીએ.

આઠ કર્મો (૧) જ્ઞાનાવરણીય (૨) દર્શનાવરણીય (૩) વેદનીય (૪) મોહનીય (૫) આયુષ્ય (૬) નામ (૭) ગોત્ર (૮) અંતરાય. આ આઠ કર્મોમાં ચાર ઘાતી કર્મ–જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય, અને અંતરાય. એ ચાર એકાંત પાપરૂપ છે. આ કર્મોની ૪૭ પ્રકૃતિમાં એક પણ પુણ્ય પ્રકૃતિ નથી. અને બાકીનાં ચાર કર્મો જે અઘાતી કહેવાય છે તેમાં પુણ્ય–પાપ બન્ને પ્રકારની પ્રકૃતિઓ છે. વેદનીયમાં શાતા વેદનીય પુણ્યરૂપ અને અશાતા વેદનીય પાપરૂપ. આયુષ્યમાં દેવ–મનુષ્યનું આયુષ્ય પુણ્ય રૂપ, તિર્યંચનું આયુષ્ય બન્નેમાં, પુણ્ય–પાપ રૂપ અને નારકીનું આયુષ્ય પાપ રૂપ. નામ કર્મમાં શુભ પ્રકૃતિઓ પુણ્ય રૂપ અને અશુભ પ્રકૃતિઓ પાપ રૂપ. અને ગોત્ર કર્મમાં ઉચ્ચ ગોત્ર પુણ્ય રૂપ અને નીચ ગોત્ર પાપ રૂપ. આમ આ ચાર અઘાતી–કર્મો પુણ્ય–પાપ બન્ને રૂપ છે.

હવે અરિહંત પ્રભુને એકાંત પાપ રૂપ એવા ચાર ઘાતી કર્મો તો હોતાં નથી અને અઘાતી કર્મોમાં પણ મોટા ભાગે પુણ્ય પ્રકૃતિઓ હોય છે. તેથી પાપ ભાવ અને પાપ કર્મો બન્નેનો નાશ થઈ જતાં તેઓનો આત્મા વિશુદ્ધ છે. વળી રાગ–દ્વેષ જેવા ભયંકર દોષોને તો તેઓએ સર્વથા હણી નાખ્યા છે તેથી તેઓ સર્વથા વિશુદ્ધ છે.

ગતિ પ્રતિષ્ઠા ત્રાણ દાતા આવરણસે મુક્ત હૈં અરિહંત પરમાત્માની ઉપાસના, જીવને ત્રણ ચીજો આપે છે. એક તો ગતિ. જેઓ અરિહંતને શુદ્ધ હૃદયથી ભજે તેની દુર્ગતિ કદી થાય નહીં. હલકી ગતિઓમાં તો ન જ જાય, પણ અરિહંતની ઉપાસના અરિહંત બનાવે, એટલે કે પંચમ ગતિ રૂપ મોક્ષ અપાવે.

બીજું પ્રતિષ્ઠા આપે. પ્રતિષ્ઠા કોને કહેવાય ? સમાજ જેને કંઈક માનથી, આદરથી જોતો હોય તે પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ કહેવાય. પણ બંધુઓ ! આ પ્રતિષ્ઠા તો સમાજે બનાવેલી, સમાજે માન્ય કરેલી પ્રતિષ્ઠા છે; જે આવે ને જાય. ટકી જ રહે એવું નહીં. એક વ્યક્તિ આજે પ્રતિષ્ઠિત કહેવાતો હોય પણ આર્થિક ક્ષેત્રે માર ખાઈ બેસે તો પ્રતિષ્ઠા ગુમાવી દે અને વળી કાલે ભાગ્ય પરનું પાંદડું ખસી જાય અને ધન મેળવી લે, પાછો પાંચમાં પૂછાવા માંડે. પણ આવી પ્રતિષ્ઠાની અહીં વાત નથી.

અહીં તો ખરેખર પાંચમાં પૂછાવાની જ નહીં, પૂજાવાની જ નહીં પણ પાંચમાં સ્થાન લઈ લેવાની વાત છે. તે શેમાં ? પંચ પરમેષ્ઠિના પાંચ પદમાં કહો તો ખરા ! આ પાંચ પદમાં તમારૂં સ્થાન ક્યાં ? એકમાં તો સ્થાન મેળવી લો. અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ. આ પાંચમાંથી કઈ Categoryમાં બેસવું છે ? સહુને Top most Category જ જોઈએ. કેમ ? અરિહંત પદનું આવું વર્ણન સાંભળીને એમ થાય ને, કે અરિહંત પદમાં જ સ્થાન મળી જાય તો સારૂં. સર્વ પ્રથમ પદમાં જ બેસીએ ને ! પણ બંધુઓ ! એમ આ ખુરશી સહેલી નથી. નહીં મળે. અહીં તો ક્રમશઃ આગળ વધવું પડે છે. પહેલાં પાંચમા પદમાં પ્રવેશ મેળવી લો પછી જ ચાર–ત્રણમાં થઈ એકમાં જવાશે, અને પછી સિદ્ધની કોટિમાં. તો આમ અંતરમાં પડેલું પરમાત્મ તત્ત્વ જાગૃત કરી લેવાનું છે. અને તે અરિહંતની ઉપાસનાથી મળે છે. તો જિનદેવ આવી પ્રતિષ્ઠા આપે છે.

અને ત્રીજું ત્રાણ દાતા. શરણ આપે છે. અરિહંત પ્રભુ **શરણ દયાણં** છે. શરણ કોણ આપી શકે ? જે સર્વ શક્તિમાન છે, જેમનામાં શરણાગત વત્સલતા છે, શરણે આવેલાનું સંપૂર્ણપણે રક્ષણ કરી શકે છે, તે જ. અરિહંત પરમાત્મા તેમના અનંત ગુણોથી સમૃદ્ધ છે. વળી તેમનું અનંત જ્ઞાન શરણે આવેલા જીવના ભૂત–ભવિષ્યની આરપાર જઈ તેના સર્વ ભાવોને જાણી લે છે. તેથી તે જીવના દર્દની પણ તેમને ખબર છે અને દવાની પણ જાણ છે. માટે જ આપણે રોજ ભાવના ભાવીએ છીએ **અરિહંતે શરણં પવજ્જામિ....**

જગતના કોઈ પણ સમર્થમાં–સમર્થ વ્યક્તિમાં પણ અરિહંત જેવી શક્તિ નથી કે જે, સંસારના તાપથી તપેલા જીવને શરણે રાખીને ઉગારી શકે. સંસારનાં સહુ શરણાં નિર્માલ્ય છે. બસ ! માત્ર અરિહંત પરમાત્મા જ આવું સામર્થ્ય ધરાવે છે.

અનાદિથી ભટકતા જીવની શક્તિ પર કર્મોનાં ગાઢ આવરણો પડયાં છે, જેના કારણે જીવ પોતાની શક્તિનો અનુભવ કરી શકતો નથી. પણ અરિહંત પરમાત્મા તો **આવરણ સે મુક્ત હૈં** બધાં જ આવરણો હટાવી દીધાં છે. જ્ઞાન પરનાં આવરણનો નાશ કરી કેવળજ્ઞાની થયા, દર્શન પરનું આવરણ દૂર કરી અનંતદર્શની બન્યા. મોહને બાળી ક્ષાયિક સમકિત અને ક્ષાયિક યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રાપ્ત કર્યું અને સર્વ અંતરાયોનો ક્ષય કરી અનંત વીર્ય શક્તિને પ્રાપ્ત કરી. આમ આત્માનાં મૌલિક ગુણો પરનાં આવરણો દૂર કરી મુક્ત બની ગયા.

દેવ અર્હન્ દિવ્ય યોગ જ અતિશયોંસે યુક્ત હૈં

દેવ, દાનવ અને માનવ સર્વના પૂજનીય એવા ત્રિલોકીનાથ તીર્થંકર પરમાત્મા સયોગી છે. અર્થાત્ મન–વચન–કાયાના યોગો સહિત છે. આપણા યોગોની પ્રવૃત્તિ કયારેક જ માનવીય હોય છે અન્યથા પૂર્વ ભવોના સંસ્કારો સાથે લઈને આવ્યા હોવાના કારણે, પ્રવૃત્તિમાં પાશવતા અને દાનવતા ઝળકતી હોય છે. જ્યારે અરિહંત પ્રભુ પણ, એ જ યોગ હોવા છતાં તેમની સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં દિવ્યતા દેખાતી હોય. તેઓનો યૌગિક વ્યાપાર સાત્ત્વિક જ હોય, ત્યાં રાજસ કે તામસ ભાવ હોય જ નહીં.

વળી સૂક્ષ્મતામાં જઈને વિચારીએ તો કેવળી પરમાત્માની, યોગની પ્રવૃત્તિ પ્રયત્નપૂર્વકની હોતી નથી. તેમની વાણીનો વ્યવહાર, સ્વયં જ થયા કરે છે. આ બોલું કે પેલું એવા વિચારથી તેઓની વાણી ન નીકળે, પણ ભવિતવ્યતાના યોગે જેટલો વચન વ્યવહાર થવાનો હોય તે થયા કરે. તે જ રીતે કાયાની પ્રવૃત્તિ પણ પ્રયત્નપૂર્વકની ન હોય, પણ તે સમયે દેહનું પરિણમન જે ગતિ કે જે સ્થિતિમાં થવાનું હોય તે થયા કરે અને એથી પણ આગળ વિચારીએ તો પ્રભુને મન યોગની પ્રવૃત્તિ તો હોતી જ નથી.

મનનું કામ છે વિચાર કરવાનું. વિચારો હંમેશાં ભૂત અને ભવિષ્યના જ હોય. ભૂતકાળની સ્મૃતિ રૂપ અને ભવિષ્યની કલ્પના રૂપ વિચારો હોય. વર્તમાન માત્ર એક ક્ષણનો જ છે. તેનો વિચાર હોય નહીં. અરિહંત પ્રભુ તો ભૂત-ભવિષ્યને સંપૂર્ણપણે જાણે છે, માટે તેઓને વિચાર કરવાનો હોતો નથી. તેમના મનનો ઉપયોગ ત્યારે જ થાય, જ્યારે સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનના દેવો મનથી પ્રભુને પ્રશ્ન કરે અને પ્રભુ તેઓને મનથી જવાબ આપે.

આમ પ્રભુના ત્રણે યોગની પ્રવૃત્તિ વિકલ્પ રહિત હોવાથી દિવ્ય હોય છે. અને તેથી જ તેમના યોગ તેમને કર્મબંધના કારણરૂપ નથી બનતા. યોગથી કર્મ બંધાય પણ માત્ર બે જ સમય પૂરતાં, ત્રીજે સમયે તો ખરી જાય.

આ સાથે પ્રભુ **અતિશયોંસે યુક્ત હૈં**. જે સર્વ સાધારણને ન હોય, એવી અસાધારણ વિશેષતાને અતિશય કહેવાય છે. પ્રભુને કેટલાક અતિશયો જન્મથી હોય, કેટલાક દેવકૃત હોય તો કેટલાક કેવળજ્ઞાન થયા પછી ઉત્પન્ન થયેલા હોય.

સમવસરણની રચના, અશોકવૃક્ષ, સુવર્ણ સિંહાસન, ત્રણ છત્ર, ચોવીશ જોડ ચામર, ભામંડલ, દેવદુંદુભિ, દેવો દ્વારા અચેત ફુલની વૃષ્ટિ વગેરે વગેરે દેવનિર્મિત અતિશયો છે. દેવેન્દ્રો, પ્રભુના અસીમ પુણ્યોદય અને અલૌકિક પ્રતિભાથી આકર્ષાઈ આ બધી રચના કરે છે. આ રચના માત્ર તીર્થંકર પરમાત્મા માટે જ થાય છે, સર્વ કેવળીઓ માટે નથી હોતી કારણ તીર્થંકરની પુણ્યાઇ જેટલી પુણ્યાઈ અન્યને નથી હોતી.

આ સિવાય પ્રભુના મુખ્ય ચાર અતિશયો છે જે બહુ જ સમજવા લાયક છે. જે આપણે પછી વિચારીશું.

બંધુઓ! અરિહંત પ્રભુના અલૌકિક મહિમાનું વર્ણન કરવું એ આપણી શક્તિ બહારની વાત છે. અનન્ય અને અસીમ ગુણોનું વર્ણન સસીમ એવા આપણે શું કરી શકીએ? વેદોમાં જયાં બ્રહ્મ-સ્વરૂપનું વિવેચન કર્યું છે, ત્યાં પણ ગુણ ગાતાં-ગાતાં વેદો થાકી ગયા છે. અને અંતે

નેતિ–નેતિ કરીને છોડી દીધું છે. બ્રહ્મ–સ્વરૂપ એટલે જ વિશુદ્ધ આત્મ–સ્વરૂપ. તેને કથવું શક્ય નથી. શ્રીમદ્જીએ પણ કહ્યું છે—

જે પદ શ્રી સર્વજ્ઞે દીઠું જ્ઞાનમાં,
કહી શક્યા નહીં પણ તે શ્રી ભગવાન જો,
તેહ સ્વરૂપને અન્ય વાણી તે શું કહે?
અનુભવ ગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો...અપૂર્વ...

સર્વજ્ઞ—સર્વદર્શી પરમાત્મા, જ્ઞાન દ્વારા આત્માના સંપૂર્ણ સ્વરૂપને અનંત–અનંત નયોથી જાણે છે, દેખે છે. પરંતુ જેવું જોયું, જેટલુ જોયું તે બધું જ તેઓ કહી શકતા નથી. પ્રશ્ન થાય કે જેઓ સર્વશક્તિમાન છે, તેઓ કેમ બતાવી ન શકે ? ઉત્તર એ જ છે કે સર્વ શક્તિમાન પરમાત્મા જ્યારે આત્મસ્વરૂપનું કથન કરે ત્યારે આપણને સમજાવવા માટે વાણીનું માધ્યમ જ લેવું પડે. આપણી પાસે એવી શક્તિ નથી કે તેઓ ભાવ વડે આપણને સમજાવે અને આપણે સમજી જઇએ. ભાવોમાં ઘણી તાકાત છે. દુન્યવી માનવમાં પ્રેમ અને દ્વેષના ભાવો પણ વાણી કરતાં, મનના ભાવથી જ વધુ સમજાય છે. તો આત્મિક ભાવો પણ ભાવ દ્વારા વધુ સમજાય. પણ આપણે છદ્મસ્થ જીવો વાણી વિના સમજી શકતા નથી. તેથી સર્વજ્ઞ પણ જ્યારે સમજાવે, ત્યારે વાણી દ્વારા જ સમજાવે. અને વાણી તો સીમિત છે, તેનાથી કેટલું સમજાવી શકાય ? માટે જ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા પણ ન સમજાવી શક્યા. તો બંધુઓ! મારા જેવી પામર વ્યક્તિ પરમાત્માના ગુણોને કઈ રીતે કથી શકે?

માટે જ કહ્યું **અનુભવ ગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો...** આત્મ–સ્વરૂપ કહો કે અરિહંત સ્વરૂપ કહો, તે માત્ર અનુભવવાની જ ચીજ છે. જે પોતામાં એવા સ્વરૂપને અનુભવે તે જ જાણે તે સ્વરૂપને! કબીરે કહ્યું છે–**ગુંગે કા ગુડ**! મુંગાને ગોળ ખવરાવીને તેનો સ્વાદ પૂછવા જઇએ તો જવાબ ન મળે. અરે! તમે રોજ ઘી ખાવ છો, હું તમને પૂછું-ઘીનો સ્વાદ કેવો? શું કહેશો ? ન કહી શકાય. ખાય તે જ જાણે! બસ, આત્માનો અનુભવ કરનાર જ જિન–સ્વરૂપને જાણી શકે. લખવાથી, કહેવાથી એ કથી શકાય નહીં.

કબીરે પ્રભુના અનંત મહિમાને અવક્તવ્ય બતાવતાં કહ્યું છે—

સબ ધરતી કાગજ કરૂં, લેખની કરૂં વનરાય
સાત સમુદ્ર મસિ કરૂં, પ્રભુ ગુણ લખ્યા ન જાય.

આમ વાણી દ્વારા અકથનીય જિન–સ્વરૂપને સમજવા અહીં આપણે પ્રયાસ કર્યો. આવા ઉત્તમ સ્વરૂપને સદ્ગુરુ વિના કોણ સમજાવે? માટે જ સદ્ગુરુનો મહિમા અનંત કહ્યો છે. અને જ્યાં સુધી જિન સ્વરૂપ જાણીએ નહીં ત્યાં સુધી તેને પામવાનો પુરુષાર્થ પણ કેમ ઉપડે?

હવે અરિહંતના મુખ્ય ચાર અતિશયોનું વર્ણન સમયના અભાવે આજે થઈ શકયું નથી જે જાણવા જેવું છે, તે અવસરે કહેવાશે.

...સમજાયે જિન સ્વરૂપ !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્-દર્શન, સમ્યગ્-જ્ઞાન અને સમ્યગ્-ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિરત્નની આરાધના નિજ પદને ઓળખાવી જિનસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. નિજને ઓળખી શક્યો નથી, એટલે જ જીવ, જન્મ-મરણના ચકરાવામાં ભટક્યા કરે છે. આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિના સંતાપમાં બળી રહ્યો છે. આવા કારમા દુઃખોથી છૂટવા માટે નિજ-રૂપને જાણવું આવશ્યક જ નહીં, અનિવાર્ય છે.

આજ સુધી નિજ-રૂપને ઓળખી નથી શક્યા તેનું કારણ છે આપણું સંસાર લક્ષ. જ્યાં સુધી સંસાર લક્ષે જ પ્રવૃતિ થતી રહે, આત્માની સમય સમયની પરિણુતિ સંસાર વૃદ્ધિના કારણ રૂપ જ બનતી રહે, ત્યાં સુધી મોક્ષની વાતો કરીએ ભલે, પણ અંતરમાં આત્મભાવ જાગતો નથી અને એ ભાવ જાગ્યા વિના મોક્ષ મળે પણ નહીં.

મોક્ષ શું છે ? કોઈ ઘટતી ઘટના નથી, કોઈ મળી જતો પદાર્થ નથી, કોઇ પદવી નથી, કોઈ રિદ્ધિ, સિદ્ધી કે સંપત્તિ નથી પણ આત્માની એક દશા છે. સર્વથા સ્વભાવ-પરિણુતિમાં પરિણુમી જવું તે છે. આ પરિણુતિનાં પરિણમનનો પ્રારંભ નિજપદની પ્રાપ્તિથી થાય છે, અને એ પ્રાપ્તિનો માર્ગ બતાવનાર છે સદ્ગુરુ. જેઓ નિજપદને ઓળખાવી જિન સ્વરૂપ સુધી પહોંચાડે છે.

માટે જ શ્રીમદ્જીએ કહ્યું :

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વણ, સમજાય ન જિનરૂપ;
સમજ્યા વણ ઉપકાર શો, સમજ્યે જિનસ્વરૂપ....૧૨...

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વિના, જિનદેવનું રૂપ સમજાય નહીં. તેમના સ્વરૂપ વિષે ગઈ કાલે આપણે થોડું વિચાર્યું. તેઓની આત્મિક દશા કેવી હોય તે જાણ્યું.

હવે અરિહંત પરમાત્મામાં અન્ય કેવળીઓ કરતાં જે વિશેષતા છે તે જોઈએ. તે વિશેષતાઓને આપણા પારિભાષિક શબ્દોમાં 'અતિશય' કહીએ છીએ. તીર્થંકર પ્રભુને ૩૪ અતિશયો હોય છે, તેમાંના મૂળ ચાર અતિશયો, જેમાં બે ક્ષાયિક ભાવના કારણે હોય અને બે પ્રબળ પુણ્યોદયના કારણે હોય તેનું વિવેચન અહીં કરવું છે.

વાદી દેવસૂરીએ 'પ્રમાણનયતત્ત્વાલોકાલંકાર' નામના ગ્રન્થનું મંગલાચરણ કરતાં, આ ચાર અતિશયોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે—

रागद्वेषविजेतारं, ज्ञातारं विश्ववस्तुनः ।
शक्र पूज्यं गिरामीशं, तीर्थेशं स्मृतिमानये ॥

જેઓ રાગ–દ્વેષના વિજેતા છે, અખિલ વિશ્વનાં સર્વ દ્રવ્યોને જાણનાર છે, ઇન્દ્રો દ્વારા પૂજનીય છે અને વાણીના ઈશ છે તેવા તીર્થેશને સ્મૃતિમાં લાવું છું.

આ જ ભાવોને 'કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્યે' તેમની સ્યાદ્વાદ મંજરી નામના ગ્રન્થનું મંગલાચરણ કરતાં કહ્યા છે.

अनन्तविज्ञानमतीतदोषम् अबाध्यसिद्धान्त–ममर्त्यपूज्यम् ।

પ્રભુ વીર અનંત વિજ્ઞાની છે. સર્વ દોષોનો નાશ કરનાર છે. તેમના મુખેથી નીકળતી વાણી અવિરોધી છે. અને તેઓ દેવો દ્વારા પૂજનીય છે.

આ અતિશયોને શાસ્ત્રીય ભાષામાં (૧) જ્ઞાનાતિશય (૨) અપાયાપગમાતિશય (૩) વચનાતિશય અને (૪) પૂજાતિશય કહ્યા છે.

(૧) **જ્ઞાનાતિશય**–અરિહંત પ્રભુનું જ્ઞાન, એટલે અનંત વિજ્ઞાના જે જ્ઞાનમાં અનંત - અનંત દ્રવ્યો, તેના અનંત ગુણો અને ભૂત–ભવિષ્યની અનંત અનંત પર્યાયો સાથે ઝળકે છે, તે અનંત જ્ઞાન. વળી પોતાના અનંત ગુણોનું સર્વથા પ્રાગટ્ય થઈ જવાથી, અનંત ગુણોનો તેઓ અનુભવ કરી શકે છે. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશે રહેલી અનંત જ્ઞાન શક્તિ, અનાવરિત

થઈને નિજાનુભૂતિમાં નિરંતર રમણ કરાવી રહી છે. આ જ્ઞાનનો કદી અંત થતો નથી, કારણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના સંપૂર્ણ ક્ષય પછી જ આવિર્ભૂત થયેલું છે. હવે એક પણ આવરણ જ્ઞાન આડે રહ્યું નથી. તેથી આખોય લોક અને અલોક પ્રભુને હસ્તાકમલકવત્ સ્પષ્ટ થઈ ગયો છે. આવું જ્ઞાન કેવળજ્ઞાની સિવાય કોઈને ય સંભવી શકતું નથી. કારણ મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યવ જ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક સ્વભાવવાળાં છે, જ્યારે કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિક ભાવી છે. આ જ છે સર્વ જ્ઞાનીઓ કરતાં અરિહંત પ્રભુની વિશેષતા. તેથી જ આ જ્ઞાનાતિશય કહેવાયો.

(૨) **અપાયાપગમાતિશય**–જેના અપાય એટલે દોષો; અપગમ એટલે નાશ પામી ગયા છે, તે અપાયાપગમ. અરિહંત પ્રભુ સર્વ દોષોથી રહિત છે. સર્વ સામાન્ય જીવોમાં જે કારણથી દોષોનું હોવાપણું છે તે કારણનો જ તેઓએ નાશ કર્યો છે. જીવના મોટામાં મોટા બે દોષ છે. રાગ અને દ્વેષ. આ બન્નેની પાછળ જ અન્ય દોષો ઊભા થાય છે. આઠ કર્મ કહો કે અઢાર પાપ કહો, એ બધાં, જ્યાં રાગ–દ્વેષ છે ત્યાં જ છે. અને રાગ-દ્વેષ પણ ત્યાં જ છે, જ્યાં મોહ છે. મોહનીય કર્મના ઉદયે કરીને જ જીવમાં સર્વ પાપો અને દોષો દેખાય છે. પણ અરિહંત દેવે મોહનીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરી વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરી છે. વીતરાગતા આવ્યા સિવાય, સર્વથા દોષ રહિત થવાતું નથી. જ્યાં સુધી મોહનીય કર્મનો થોડો અંશ પણ બાકી છે, ત્યાં સુધી સર્વ વિશુદ્ધિ હોતી નથી. જેટલે અંશે મોહનીય, એટલે અંશે રાગ–દ્વેષ અને એટલે અંશે દોષ. ગુણસ્થાનના ક્રમમાં સાધક જેમ–જેમ આગળ વધતો જાય, તેમ–તેમ તેની દોષ–વિશુદ્ધિ થતી જાય. પણ સર્વથા શુદ્ધ તો અરિહંત અવસ્થાએ પહોંચે ત્યારે જ થાય. માટે જ પ્રભુની સર્વ દોષ રહિતની અવસ્થાને અપાયાપગમ અતિશય કહ્યો.

(૩) **વચનાતિશય**– તેઓ વાણીના ઈશ હોય છે. સામાન્ય માનવ કરતાં તેઓની વાણી અલગ પડે છે. કારણ એ છે કે તેઓએ સંપૂર્ણ સત્‌નો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે અને પ્રત્યેક પલે તેમાં તેઓ રમમાણ છે. એટલે તેઓના મુખકમલથી નીકળતી વાણી સત્‌ને સ્પર્શીને નીકળે છે.

બુદ્ધિથી ઉપજાવી કાઢેલી વાણી તેમને ન હોય. હર્ષ, શોક, રતિ-અરતિથી પર, આવેશ રહિત, સ્વ- ઉપયોગી સહજ સ્ફુરિત તેમની વાણી હોય.

પ્રભુની વાણી અબાધ્ય સિદ્ધાંત એટલે કે પરસ્પર અવિરોધી હોય છે. તેમની વાણીમાં પ્રગટ થતા સિદ્ધાંતો સ્યાદ્વાદ દૃષ્ટિથી યુકત હોવાના કારણે એ સિદ્ધાંતોનો કોઈ બાધ ન કરી શકે. અને તે જ પ્રમાણે તેઓ પણ ખંડન-મંડનાત્મક ભાવોથી રહિત હોય છે અને સર્વ અપેક્ષાઓ સહિત હોય છે.

વળી પ્રભુની વાણીની વિશેષતા એ હોય કે જ્યારે તેઓ દેશના આપે, ત્યારે સહુ-સહુની ભાષામાં સહુ સમજી જાય. ન કેવળ મનુષ્યો, પણ દેવ અને પશુ-પંખીઓ પણ પોતાની ભાષામાં એ દેશનાને સમજે. આ છે પ્રભુની જબરદસ્ત પુણ્યાઈ.

પ્રભુના મુખેથી નીકળતા માત્ર બે જ શબ્દો, જીવના માટે પરમ ઉપકારી થઈ જાય. ચંડકૌશિક જેવા ભયંકર પ્રાણીને પ્રભુએ માત્ર બે જ વચનો કહ્યાં :

संबुज्झह, किं न बुज्झह !

અને તે સર્પે તેનું આંતર- બાહ્ય ઝેર વમી નાખ્યું ને તરી ગયો. આ છે પ્રભુની વાણીની તાકાત.

આ વાણીનું માહાત્મ્ય એક ભકતે ભજનમાં આ પ્રમાણે ગાયું છે-

મધુર રાગ માલકૌંસમાં વહેતી તીર્થંકરની વાણી
માનવને નવજીવન દેતી તીર્થંકરની વાણી
ધીર ગંભીર સૂરોમાં સોહે
સુરનર મુનિવર સૌએ મોહે
શબ્દે- શબ્દે પ્રગટ થતી જ્યાં સ્નેહ તણી સરવાણી...
વાદી ષડ્જ મધ્યમ સંવાદી
વાત નથી કંઈ વિષમ વિવાદી
સાદી ભાષા શબ્દ સરલતા, સહુને ઝટ સમજાણી...

એક વિશેષ વાત. પ્રભુ મહાવીરની વાણી આજ ૨૫૦૦ વર્ષ પછી પણ ભારતના ચારે ય ખૂણે એવી જ ગૂંજી રહી છે અને આ પાંચમા આરાના અંત સુધી એટલે કે હજુ ૧૮૫૦૦ વર્ષ સુધી ગૂંજતી રહેશે. આ સર્વ અસાધારણ વિશેષતા માત્ર અરિહંતની વાણીમાં જ સંભવી શકે. માટે તે છે વચનાતિશય.

(૪) **પૂજાતિશય**– દેવોના પણ દેવ, ઈન્દ્રો તેઓને પૂજે છે. આ છે વિશેષતા. સામાન્ય રીતે સર્વ મનુષ્યો દેવોને પૂજતા હોય પણ એવા દેવના પણ દેવ ઈન્દ્ર, એટલે કે દેવોના રાજા, પ્રભુની પૂજા કરે છે. 'અરિહંત' શબ્દ જ એ સૂચવે છે કે તેઓ ત્રણે ય લોકમાં પૂજનીય છે.

'અરિહંત' શબ્દ મૂળ 'અર્હ' ધાતુથી બનેલો છે. અર્હ એટલે, જે પૂજવા લાયક છે તે. આપણે ત્યાં મૂળ શબ્દ અર્હંત્ જ છે પણ સમયના પરિવર્તન સાથે, એ શબ્દ અરિહંત બન્યો. જેનો અર્થ આપણે કરીએ છીએ અરિ એટલે શત્રુ અને હંત એટલે હણનાર. જેઓએ રાગ–દ્વેષ રૂપ શત્રુને હણી નાખ્યા છે તે અરિહંત. પણ મૂળમાં તો 'અર્હ' શબ્દ જ હતો તેથી તેઓ પૂજવા યોગ્ય છે.

ખામણામાં બોલીએ છીએ કે અરિહંત પ્રભુ ચોસઠ ઈન્દ્રના પૂજનીય, વંદનીય, અર્ચનીય, સ્મરણીય છે. અરિહંત પ્રભુના સર્વ કલ્યાણકોના મહોત્સવો મનાવવા દેવો સહિત ઇન્દ્રો આવે છે. અને પ્રભુને પૂજવા માટે સ્પર્ધા કરતા હોય છે.

આ છે અરિહંત ભગવાનની પુણ્યની શક્તિ. આગળના ત્રીજા ભવમાં જ્યાં તેઓએ તીર્થંકર નામ કર્મ બાંધવાનાં વીશ કારણોનું સેવન કર્યું હોય ત્યારે તેઓને થોકબંધ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો બંધ થયો હોય. જેના પરિણામે તેઓ ૩૫ પ્રકારની સત્ય–વચન–વાણીના ગુણે કરી સહિત હોય.

આવી પુણ્યાઈ અન્ય જીવોમાં હોતી નથી. તેથી જ આવી અસાધારણ વાણીની શકિત માત્ર અરિહંતને જ હોય છે.

આ ચાર અતિશયોમાં પ્રથમના બે અતિશયો તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ તથા મોહનીય કર્મના ક્ષયના કારણે હોવાથી તે તેઓની આત્મિક દશાને

પ્રગટ કરે છે. જ્યાં આપણે જિનરૂપ સમજવું છે ત્યાં આ બન્ને અતિશયોને સમજવા પણ જરૂરી છે. તો આમ અરિહંત જિનેશ્વરનું વિસ્તૃત વર્ણન આપણે કરી ગયા. જેને અંતરથી સમજવાનો પ્રયાસ કરીએ. કારણ,

સમજ્યા વણ ઉપકાર શો, સમજ્યે જિન સ્વરૂપ.

જિનેશ્વર પ્રભુનું સ્વરૂપ સમજીએ નહીં, તેમનામાં રહેલી અલૌકિકતા પ્રત્યે આદર ન પ્રગટે, તેમના ગુણોની અપૂર્વતા જો લક્ષમાં ન આવે, તો પ્રભુ પ્રત્યે ભક્તિભાવ જાગે ક્યાંથી ? અને તે વિના કલ્યાણ પણ કેમ થાય ? માટે જો અરિહંત પ્રભુના વાસ્તવિક સ્વરૂપને, સદ્‌ગુરૂના ચરણ-શરણના આશ્રય વડે સમજીશું તો જ આપણે આપણો ઉદ્ધાર કરી શકીશું. અન્યથા ગમે તેટલાં વર્ષો ગુરુદેવના સાનિધ્યમાં રહીએ પણ તેઓના ઉપદેશને આત્મસાત્ ન કરીએ તો ગુરુદેવે કરેલા ઉપકારનું ફળ, કશું યે પામી શકીશું નહીં.

માટે જ સદ્‌ગુરુના શરણને અનન્યભાવે ભજી આત્મામાં જિનરૂપની સમજણ વડે, નિજરૂપને પામવાની તીવ્ર લગન લગાડીએ.

હવે આગળ જીવને શું કર્તવ્ય છે તે અવસરે કહેવાશે.

આત્માહિ અસ્તિત્વ.... !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંત જ્ઞાની, અનંત દર્શની, પ્રભુ વીર જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્-જ્ઞાન અને સમ્યગ્-ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના નિજ-પદને ઓળખાવી જિન-સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. જીવનો ચરમ અને પરમ ધ્યેય પણ એ જ છે. નિજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ પછી પુરુષાર્થ દ્વારા જિનપદને પામવું. આપણા સહુના આત્મામાં જિન-પદ પડયું છે. જેટલા ભવ્ય આત્માઓ છે તે સહુ જિન થવા સર્જાયા છે. ભવ્યત્વ મોક્ષ પામ્યા પછી જ વિરમે છે. જીવનો પુરુષાર્થ મોક્ષ પ્રાપ્તિ સુધી ચાલુ જ હોય છે.

એ પદની પ્રાપ્તિ અર્થે અહીં સદ્ગુરુનો મહિમા ગાયો છે. જેઓ જીવને સન્માર્ગે પ્રેરે છે. સત્સંગમાં એ શક્તિ છે કે તેને યથાર્થ રીતે આરાધવામાં આવે તો, જીવને જિનની કક્ષામાં મૂકી દે છે. રાજા શ્રેણિકના જીવનનું પરિવર્તન, સત્સંગનું જવલંત ઉદાહરણ છે.

રાજા શ્રેણિકે ભગવાન મહાવીરનાં ચરણની ઉપાસના કરી. તે એવી કરી કે, તેમનામાં તીર્થંકર થવાની યોગ્યતા પ્રગટ થઈ. દુર્જન કે પાપી વ્યકિત, સંતના સમાગમે સજ્જન બની શકે, પાપોને છોડી દઈ શકે. પણ સંતના સમાગમે સંત બનવું કે તીર્થંકરની ઉપાસનાથી તીર્થંકર પદ પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા મેળવી લેવી, એ અત્યંત દુષ્કર વાત છે. રાજા શ્રેણિકે એ જ કર્યું.

શ્રેણિક પહેલાં તો જૈનધર્મના વિરોધી હતા, પણ જયારે એ માર્ગે વળ્યા ત્યારે ભગવાન મહાવીરના ચરણોમાં એવી અનન્ય ભક્તિ જાગી, એવી અડોલ શ્રદ્ધા જાગી કે સર્વ શક્તિથી તેમણે ઉપાસના કરી. ઉપાસના કરવી એટલે માત્ર શ્રદ્ધા કે આદર નહીં પણ જીવની જેટલી

શક્તિઓ હોય, તે સર્વ શક્તિઓથી આરાધના થાય ત્યારે એનું પરિણામ કંઈક જુદું જ આવે. શ્રેણિક પાસે શારીરિક, માનસિક શક્તિ હતી, તેની સાથે–સાથે આર્થિક શક્તિ પણ હતી. તેઓ રાજા હોવાના કારણે સંપન્ન હતા.

પ્રભુના ચરણોની ઉપાસના કરતાં—કરતાં, એણે ધર્મ - દલાલી કેટલી કરી ! માત્ર પ્રભુના ચરણોમાં બેઠા, ચરણવંદના કરી કે દેશના સાંભળી અને રાજગૃહીમાં ૧૪ ચોમાસાં કરાવ્યાં એટલું જ નહીં, પણ પોતે ચારિત્ર ગ્રહણ નહોતા કરી શકતા તેનો તેમને સતત ખેદ વર્ત્યા કરતો, દુઃખ રહેતું. તેઓ જ્યારે જોતા કે પ્રભુની દેશના સાંભળી અનેક ભાગ્યવાન્ જીવો ચારિત્ર અંગીકાર કરે છે, પોતાની રાણીઓ અને રાજકુમારો દીક્ષા લે છે, અને પોતે ચારિત્ર–ગ્રહણમાં અસમર્થતા અનુભવે છે, ત્યારે તેમના અંતરનો ખેદ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યો અને એ ખેદે તેમને ખળભળાવી મૂકયા.

તેમણે ધર્મદલાલી શરૂ કરી. પોતાની આર્થિક શક્તિ વડે સહુના સહયોગી બની અનેક જીવોને ચારિત્ર ગ્રહણ કરવા માટેની અનુકુળતા ઊભી કરી દીધી. અને તેમના અંતરમાં રહેલા ઉત્કૃષ્ટ શુભ ભાવોએ તેમને તીર્થંકર બનવા માટેના માર્ગે મૂકી દીધા, અર્થાત તેમણે કરેલી નિષ્કામ આરાધના વડે તીર્થંકર નામ ગોત્ર ઉપાર્જન કર્યું, અને તે પણ જેવા ભગવાન્ મહાવીર થયા તેવા જ તીર્થંકર તેઓ થશે. આ જ ભરત ક્ષેત્રમાં, આવતા ઉત્સર્પિણી કાળના ચોવીશ તીર્થંકરો માંહેલા પ્રથમ તીર્થંકર થશે. આમ તીર્થંકરના સમાગમે તેઓ તીર્થંકર થશે.

સત્સંગની શક્તિએ બીજું કામ કર્યું, તે એ કે શ્રેણિકને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થયું. તેમણે આત્મ–સાક્ષાત્કાર કરી લીધો. નરકનું આયુષ્ય તો પહેલાં જ બંધાઈ ચૂકયું હતું. તેથી નરકમાં જવું તો અનિવાર્ય જ હતું, અને શાસ્ત્રો કહે છે કે તેઓ નરકમાં ગયા પણ નરકની અસહ્ય વેદના તેઓ શાંતિથી સહેતા હોય. તેમના આત્મામાં રહેલું સમ્યગ્દર્શન તેમને દુઃખોની અનુભૂતિ ન થવા દે. કેમ ન થવા દે ? દુઃખ અંતે તો દુઃખ જ છે. મિથ્યાત્વીને શારીરિક, માનસિક દુઃખો આવે તેવાં જ સમ્યક્ત્વીને આવે. પણ–

જ્ઞાની કે અજ્ઞાની જન, સુખ–દુઃખ રહિત ન કોય;
જ્ઞાની ભોગવે જ્ઞાનશું, મૂરખ ભોગવે રોય !

એ ન્યાયે સમ્યગ્દર્શનીની દૃષ્ટિ બદલાઇ ગઈ હોય. એ દુઃખને દુઃખરૂપ ન જુએ. એ હંમેશાં અનુભવે કે, મારાં કરેલાં કર્મોના ફળ ભોગવું છું. કોઇએ મને દુઃખ નથી આપ્યું- આ કર્મો તો મારા આમંત્રિત મહેમાનો છે.

જીવ રાગ–દ્વેષથી કર્મો બાંધે છે, એટલે કે આત્મામાં રાગ–દ્વેષના ભાવો જાગે ત્યારે એક પ્રકારનું સ્પંદન પેદા થાય છે. તે સ્પંદનના કારણે આપણી આસપાસ પડેલા કર્મ–પરમાણુઓ પણ આંદોલિત થાય છે અને એંચાઈને આત્મા પર આવે છે. તેને આપણે કર્મબંધ કહીએ છીએ હવે આ કર્મો જેવા જીવને વળગે કે તરત જ તેનામાં જુદી જુદી જાતની યોગ્યતા ઊભી થાય છે. કર્મ પરમાણુઓ તો જડ છે. તેને ખબર નથી. કે ક્યારે ઉદયમાં આવી જીવને ફળ આપવું. પણ જે સમયે કર્મ બાંધ્યા એ સમયે જ તેમાં સ્થિતિ નિર્માણ થાય છે.

આ સ્થિતિ બે પ્રકારે નિશ્ચિત થાય છે. એક તો કર્મ બંધાયા પછી જ્યાં સુધી ઉદયમાં ન આવે તેને અબાધા કાળ કહે છે અને બીજી સ્થિતિ તે ઉદયમાં આવ્યા પછી કેટલા સમય સુધી એ કર્મ ભોગવવાનું છે. આમ કર્મનું ગણિત એકદમ નિશ્ચિત છે, જેમાં કશો ય ફરક પડતો નથી. કર્મોમાં આવી સ્થિતિ નિર્માણ થવાનું કારણ છે આપણા ભાવ. એટલે એનો અર્થ એ થયો કે આપણે જ કર્મોને કહી દીધું કે અમુક સમયે આવજો. અને આપણું આમંત્રણ સ્વીકારી એ ચોક્કસ સમયે આવીને ઊભા જ રહે. એટલે ઉદયમાં આવેલાં શુભાશુભ કર્મો તો આપણે ત્યાં આવેલા આમંત્રિત મહેમાનો છે.

બંધુઓ ! કહો તો ! તમે જેને આમંત્રણ આપીને બોલાવ્યા હોય તેઓ આવે ત્યારે કેટલો આનંદ થાય? તેને કેવા સાચવો? કેટલા પ્રેમથી ! કેટલા આદરથી ! કેટલા માનથી તેઓને સન્માનો, સત્કારો ! એ આવે તો મોઢું ન બગાડો, કંટાળો ન લાવો. એ જ રીતે સમ્યગ્-

દર્શની જીવ ઉદયમાં આવેલા કર્મોને, પોતે કરેલાં છે ને આવ્યાં છે એમ સમજીને, હસતાં-હસતાં તેનું સ્વાગત કરે, પણ દુઃખ ન ધરે. અને તેથી નરકની તીવ્ર વેદના ભોગવતાં પણ સમતાને કારણે નવા કર્મનો બંધ બહુ ઓછો થાય.

વિચારો તો ખરા! મોટા ભાગના માણસોને જ્યારે ચારે બાજુથી દુઃખો ઘેરી વળે; શારીરિક, માનસિક, આર્થિક, પારિવારિક, સામાજિક— આવાં બધાં જ દુઃખો એક સાથે આવે ત્યારે તેઓ કહેતા હોય છે કે મારા જેવો દુઃખી કોઈ નહીં હોય. મને જેવાં દુઃખો પડ્યાં છે તેવાં જગતમાં કોઇને ય નહીં પડયાં હોય. પણ ત્યારે એમ કેમ નથી કહેતા કે મેં પૂર્વે જેવાં કર્મો કર્યા છે, અન્યને દુઃખો આપ્યાં છે, પાપો સેવ્યાં છે, તેવાં કોઇએ નહીં કર્યા હોય! જો આમ સમજતો થાય, તેની દૃષ્ટિ બદલાઈ જાય તો તેને દુઃખ, દુઃખરૂપ ન લાગે અને અન્યનો દોષ પણ ન દેખાય અને એ એમ વિચારે કે– સારું, જેટલાં કર્મો ઉદયમાં આવે તે ખરવા માટે જ છે, માટે ભલે આવે. એટલાંનો ક્ષય થઈ જશે તો મારે ભવિષ્યમાં નહીં ભોગવવાં પડે.

બંધુઓ! આમ દૃષ્ટિ બદલવાની જરૂર છે. જીવનની પલ-પલની પ્રવૃત્તિઓને, સંયોગોને, અનુકુળતા અને પ્રતિકૂળતાને જે રીતે મૂલવવા ટેવાયેલા છીએ, તે બદલી નાખીએ. આખર દૃષ્ટિનું બદલાવું તે જ છે સમ્યગ્દર્શન, જેના કારણે અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ બન્ને પરિસ્થિતિઓને પચાવવાની ક્ષમતા જીવમાં જાગે છે.

મહારાજા શ્રેણિક નરકમાં હોય, છતાં સમ્યગ્દર્શન સાથે લઇને ગયા છે એટલે પૂર્વે કરેલાં પાપનો હિસાબ ત્યાં ચૂકતે કરી દેશે અને હવે નવા ચોપડા પાપના નહીં લખાય, અને પછી તેઓ આયુષ્ય પૂરું કરી આ ભરતક્ષેત્રમાં પ્રથમ તીર્થંકર રૂપે જન્મ લેશે.

અહીં એ જ કહેવાનું છે કે, સત્સંગ આત્માના ઉત્થાન માટે કેટલું પ્રબળ સાધન છે! યથાર્થ રીતે સેવાયેલા ગુરુચરણ, ક્યાં પહોંચાડી દે. જેના ચરણે જઈએ તેના જેવા થઈએ. આપણામાં જો પાત્રતા પડી હોય

તો જરૂર એના જેવા બની શકીએ છીએ. માટે જ ગુરુચરણની ઉપાસનાનો મહિમા ઠેર-ઠેર ગવાયો છે.

પરંતુ આ દુષમ કાળમાં નિત્ય સત્સંગ રહેતો નથી. દુષમ કાળનો એક એવો પણ અર્થ કરવામાં આવ્યો છે કે અહીં આરાધનાનો સુયોગ સદા સાંપડતો નથી, નિત્ય સત્સંગ મળે નહીં તો એવા સમયે જીવે શું કરવું ? તેનો ઉકેલ શ્રીમદ્જી બતાવે છે.

આત્માદિ અસ્તિત્વનાં જેહ નિરૂપક શાસ્ત્ર,
પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ યોગ નહિ, ત્યાં આધાર સુપાત્ર ..૧૩....

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનો યોગ નથી, સત્સંગ થતો નથી, સત્પ્રેરણા મળતી નથી અને આત્મજાગૃતિને વિસરવી નથી. તો એવા સુપાત્ર જીવે શું કરવું ? ઉત્તર છે સદ્-વાંચન ! જે શાસ્ત્રોમાં આત્મા તથા આત્મા સિવાયનાં અન્ય દ્રવ્યોના હોવાપણાનું પ્રમાણ સહિત વિવેચન છે, તેવા શાસ્ત્રોનો આધાર લેવો. સાથે-સાથે જે સત્ સાહિત્યમાં આત્મ-આરાધનાનું પ્રાયોગિક અને માર્મિક માર્ગદર્શન બતાવ્યું છે તે વાંચવા, સમજવા, વિચારવા અને તેમાંથી નીકળતા રહસ્યને પામવા પ્રયત્ન કરવો.

'આત્માદિ' શબ્દથી આત્મા અને અનાત્મા એટલે જડ દ્રવ્યો, બન્નેને જાણવાં જરૂરી છે. દશવૈકાલિક સૂત્રમાં પણ કહ્યું—

जो जीवेऽवि वियाणइ, अजीवेऽवि वियाणइ ।
जीवाजीवे वियाणन्तो, सो हु नाही संजमं ।।

જે જીવોને જાણે છે અને અજીવોને પણ જાણે છે તે, જીવ-અજીવને જાણનાર જ સંયમને જાણી શકે છે.

સર્વ પ્રથમ જીવને જાણે. હું જીવ છું, હું આત્મા છું અને મારું સદૈવ અસ્તિત્વ છે. આત્માના અસ્તિત્વની સાથે-સાથે જડ દ્રવ્યોનું પણ અસ્તિત્વ છે.

જૈન પરંપરામાં છ દ્રવ્યોના અસ્તિત્વને સ્વીકારાયું છે. તેમાં જીવ દ્રવ્ય એક ચેતન, બાકીનાં પાંચ જડ. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય,

આકાશાસ્તિકાય, કાળ અને પુદ્‌ગલ. આ પાંચે ય અજીવ છે. આમાં પ્રથમના બે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય શક્તિ રૂપ છે, જે નજરે દેખાતા નથી પણ જીવ–અજીવ બન્ને માટે ઉપયોગી છે.

ધર્માસ્તિકાય ગતિ કરવામાં સહાયક છે. આપણે ચાલીએ આપણા પગની શક્તિથી. તેમ છતાં ચાલવામાં જમીનનો સહારો જરૂરી છે. પગ ગમે તેવા મજબૂત હોય, પણ જમીન વિના માત્ર હવામાં ચાલી શકતા નથી. તેમ જમીન તથા પગની શક્તિ હોવા પછી પણ ધર્માસ્તિકાયની અદૃશ્ય શક્તિનો આધાર ન હોય, તો ચાલી શકીએ નહીં. કોઈ પણ જીવ કે અજીવ એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને ગતિ કરે છે. તેમાં આ શક્તિનો સાથ હોય જ છે વિજ્ઞાને પણ આ શક્તિને સ્વીકારી છે.

એ જ રીતે અધર્માસ્તિકાય એ પણ એક શકિત છે અને તે જીવ અજીવને સ્થિર રહેવામાં આધારભૂત છે. આપણે બેસીએ, સ્થિર ઊભા રહીએ, સૂઈ એ આદિ જે સ્થિરતા છે, તેમાં આપણું શરીર અને સ્થાન આ બન્ને સહકારી હોવાની સાથે, અધર્માસ્તિકાય પણ સહાયક છે. જીવ–અજીવ બન્ને દ્રવ્યને સ્થિરતામાં અધર્માસ્તિકાયનો આધાર છે. આ શક્તિ વિશ્વમાં ન હોત તો જીવ-અજીવ કોઈ કદી સ્થિર રહી શકત નહીં.

આ બન્ને શક્તિઓને આપણે જોઈ શકતા નથી, તેમજ અન્ય રીતે પણ તેનો અનુભવ કરી શકતા નથી. પણ શ્રદ્ધાથી તેનો સ્વીકાર કરવાનો છે. સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી પરમાત્માના ભાખેલાં આ તત્ત્વો છે, તેથી તેમાં અશ્રદ્ધા આણવાનું કોઈ કારણ નથી.

ત્રીજું દ્રવ્ય આકાશાસ્તિકાય. આકાશ– અવકાશ–space– ખાલી જગ્યા. આકાશ શબ્દ સાંભળતાં આપણી દૃષ્ટિ ઉપર જાય છે. ઉપર આંગળી ચીંધી આકાશ બતાવીએ છીએ. પણ એ શું છે? ખાલી જગ્યા. અનંત આકાશ છે. લોકમાં પણ આકાશ છે અને અલોકમાં તો માત્ર આકાશ જ છે, તે સિવાય બીજું કશું નહીં. આકાશનું કામ છે જીવ–અજીવને જગ્યા આપવાનું.

એ પછી ચોથું દ્રવ્ય કાળ. કાળ એ શું છે? કોઈ પણ શક્તિથી પકડમાં ન આવતું માત્ર પરિણમનશીલ દ્રવ્ય તે કાળ. સમયની ગતિ સાથે તે વ્યતીત થતું રહે. સમય ચાલ્યો જાય છે એમ કહીએ છીએ. પણ

ક્યાં જોયો છે ? હા, આપણે સૂર્ય-ચંદ્રની ગતિ પરથી કાળને પકડવાના, માપવાના પ્રયત્નો કર્યા, અને આપણા માનસિક સમાધાન માટે કલાક, મિનીટ, સેકન્ડ, પળ, વિપળ, વગેરેનાં ગણિત મૂક્યાં. જેનાથી દિવસો, મહિના, વર્ષો, યુગો, આરાઓ, અવસર્પિણી, ઉત્સર્પિણી અને કાલચક્રના હિસાબો માંડયાં છતાં ય એક પણ ક્ષણને પકડી રાખી શકતા નથી. અનુભવી શકતા નથી. કાળના સતત પરિણમનથી થતા, જીવ-અજીવના પર્યાયોના પરિવર્તનને લક્ષ્યમાં રાખી કાળને સમજવાની કોશિષ કરી, પણ કોઇ છદ્મસ્થ જીવ તેમાં આજ સુધી સર્વથા સફળ થઈ શક્યો નહીં. માત્ર સંપૂર્ણ જ્ઞાની પુરુષો જ આ અરૂપી દ્રવ્યને જાણી-જોઈ શકે.

આ ચાર દ્રવ્યો તો તત્ત્વતઃ જાણી લઈએ. પણ એ આત્માને ક્યાંય વિઘ્નકર નથી કે વિઘ્નહર નથી. પણ હવે જે સમજવાનું છે તે છે પુદ્ગલ દ્રવ્ય, કે જેના વિષેની અણસમજ જ સંસારનું મૂળ છે.

જગતનો દેખાતો પસારો, તે પુદ્ગલ દ્રવ્યનો જ. તેમાંય રૂપી પુદ્ગલ અને અરૂપી પુદ્ગલ. જે ઈંદ્રિયો દ્વારા જોઈ શકાય છે, જાણી શકાય છે, માણી શકાય છે, જીવન-વ્યવહારના ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે, પ્રયત્ન-પૂર્વક જેને ગ્રહણ કરી શકાય છે અને છોડી શકાય છે, તે સર્વ તો રૂપી પુદ્ગલો છે જ, પણ કેટલાક રૂપી પુદ્ગલો એવા છે જે રૂપી હોવા છતાં ઈંદ્રિયગોચર નથી. તેમાં મુખ્ય છે કર્મ.

કર્મોનો આત્મા સાથે અનાદિનો સંબંધ છે. તેનો અંત કરવો છે, આત્મા અને કર્મને જુદા પાડવાં છે. માટે જ બન્નેના સ્વાભાવિક અને વૈભાવિક બન્ને પરિણમનને જાણવાં જરૂરી છે.

પ્રત્યેક દ્રવ્ય પરિણમન શીલ છે. જીવ અને અજીવ, દ્રવ્ય હોવાથી બન્નેનું પ્રત્યેક સમયે પરિણમન થયા જ કરે છે. જીવનું સ્વાભાવિક પરિણમન તેના પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણરૂપ પરિણમવું તે છે અને અજીવનું મૌલિક સ્વરૂપ છે પરમાણુ. તે પરમાણુ પોતે પોતામાં, પોતાના વર્ણ, ગંધ, રસ સ્પર્શ રૂપ પર્યાયમાં પરિણમ્યા કરે તે તેનું સ્વાભાવિક પરિણમન છે. પણ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધે જીવ અને અજીવ બન્ને વૈભાવિક પરિણતિએ પરિણત થાય છે.

જીવને જ્યારે રાગ–દ્વેષનું નિમિત્ત મળે ત્યારે તે તે રૂપે પરિણમે છે અને રાગ–દ્વેષના આશ્રયે ગતિ, ઈંદ્રિય, કષાય, લેશ્યા, યોગ, વેદાદિ રૂપે પરિણમે છે. અર્થાત્ રાગ–દ્વેષના નિમિત્તે તે તે પ્રકારનાં કર્મો બાંધે અને તે કર્મના ઉદયે કરીને ગતિ આદિને પામે. આ જીવનું વૈભાવિક પરિણમન.

બીજી રીતે આપણી માનસિક, વાચિક, કે કાયિક પ્રવૃત્તિઓ થાય છે; તે મોટા ભાગે કાં તો રાગાત્મક હોય, કાં તો દ્વેષાત્મક હોય. આપણે આપણી સર્વ પ્રવૃત્તિઓનું Analysis કરીએ તો ખ્યાલ આવશે કે એક પણ પ્રવૃત્તિ રાગ–દ્વેષ રહિતની નથી, બે માંથી એક ભાવ તો જોડાયેલો જ રહે છે. અર્થાત્ તે તે પ્રકારના રાગ–દ્વેષના ઉદયોમાં ભળી જઈએ છીએ. આ ભળવાપણું છે તે જ વિભાવ છે, અને તેથી કર્મબંધન કરી વિભાવ પરંપરા વધારીએ છીએ. આમ કર્મોના સંયોગે જીવ વૈભાવિક પરિણમનથી પરિણમ્યા કરે છે. જો કર્મરહિત થઈ જાય, તો વૈભાવિક પરિણમન મટીને, સ્વાભાવિક પર્યાયોમાં પરિણમે.

હવે અહીં આપણે એ વિચારીએ કે હંમેશાં આપણે એમ કહેતા હોઇએ છીએ કે 'મને જે રાગ–દ્વેષ થાય છે, ક્રોધાદિ કષાયો આવે છે એ બધું જ કર્મોના કારણે થાય છે. વળી જ્યારે દુઃખ આવે ત્યારે પણ, કર્મના ઉદયે–પાપના ઉદયે કરીને દુઃખ આવ્યું છે. જો કર્મો ન હોત તો હું દુઃખી ન હોત.' આમ આપણા નસીબને, કર્મોને દોષ દઈએ છીએ. પણ કર્મ એ શું છે? એ કોનું અને કેવું પરિણમન છે?

કર્મ જડ છે, પુદ્ગલ છે. એ પોતાના મૂળ રૂપમાં પરમાણુ સિવાય કંઈ જ નથી, પણ જ્યારે અન્ય પરમાણુ સાથે મળી દ્વયણુક, ત્ર્યણુકથી લઈ સંખ્યાત, અસંખ્યાત, કે અનંત પરમાણુઓનો સ્કંધ બને છે, ત્યારે તે તેનું વૈભાવિક પરિણમન છે. વળી આખા યે લોકના વાતાવરણમાં પડેલા અનંતાનંત પરમાણુ મુક્તભાવે પોતાના સ્વાભાવિક પરિણમનમાં પરિણત થયા કરતા હોય છે. પણ જ્યારે સ્કંધરૂપ બને છે ત્યારે જીવે કરેલા રાગ–દ્વેષના ભાવોને કારણે તે પુદ્ગલ સ્કંધો જીવ તરફ આકર્ષાય છે, અથવા કહો કે જીવ રાગ–દ્વેષથી એ પુદ્ગલોને ખેંચે છે. જીવ સાથે જોડાયેલા આ પુદ્ગલ સ્કંધો જુદા–જુદા રૂપે પરિણત થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે.

(૧) ઔદારિક શરીર, (૨) વૈક્રિય શરીર, (૩) આહારક શરીર, (૪) કાર્મણ શરીર, (૫) મન, (૬) ભાષા, (૭) શ્વાસોચ્છવાસ.

સંસારી જીવ પ્રતિ સમય એ એ પુદ્ગલ સ્કંધોને ખેંચે છે, અને એ એ રૂપે પરિણમાવે છે. એટલે પરમાણુઓનું આ વૈભાવિક પરિણમન જીવના નિમિત્તે થયું.

આપણે કર્મોને દોષ દઈએ છીએ કે એણે આપણામાં વિકૃતિ પેદા કરી, પણ પુદ્ગલનું કર્મ રૂપ વિભાવ પરિણમન પણ જીવના વૈભાવિક પરિણમનનું નિમિત્ત પામીને થયું. આપણે રાગ-દ્વેષ કરીને બહારના પુદ્ગલોને ખેંચી કર્મ રૂપે પરિણમાવ્યા, તે જડ પુદ્ગલોનું કર્મરૂપ વૈભાવિક પરિણમન થયું. તેના મૂળ સ્વભાવમાં, કોઈ પણ જીવને કંઈ પણ ફળ આપવાપણું નથી પણ આપણે જ તેનામાં એ શક્તિ ઊભી કરી. એટલે આપણને કર્મ વિકૃત કરે તે પહેલાં જ આપણે તેને વિકૃત કર્યાં, જો તેનામાં એવી શક્તિ આપણે ઉત્પન્ન ન કરી હોત તો, તેણે આપણને દુઃખ, પીડા આપ્યાં ન હોત.

આમ જીવ અને અજીવ બન્ને, પોતાના વૈભાવિક પરિણામે પરિણમે છે ત્યારે જ સંસાર ઊભો થાય છે, પણ જેમ તેઓનો સંયોગ છે તેમ વિયોગ પણ છે, અને તેથી જ જીવનો મોક્ષ પણ છે.

આત્માદિ અસ્તિત્વના કહી, જેમ ષડ્ દ્રવ્યોનો વિચાર કર્યો, તેમ નવ તત્ત્વોનો પણ વિચાર કરીએ.

એક જીવ અને બીજું અજીવ. આ બન્નેને તો ષડ્દ્રવ્યોમાં આપણે વિચાર્યાં. હવે એ સિવાયનાં સાત તત્ત્વો-૧. પુણ્ય, ૨. પાપ, ૩. આશ્રવ, ૪. સંવર, ૫. નિર્જરા, ૬. બંધ અને ૭. મોક્ષ. તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રમાં પુણ્ય અને પાપનો સમાવેશ આશ્રવમાં કર્યો છે. માટે પહેલાં તેને સમજીએ.

આશ્રવ એટલે જીવના શુભ-અશુભ ભાવો વડે કર્મોનું આત્મામાં આવવું. શુભ ભાવે આવે તે પુણ્ય અને અશુભ ભાવે આવે તે પાપ. મન, વચન, કાયાના યોગોની પ્રવૃત્તિ સાથે કષાય ભળે ત્યારે આશ્રવ થાય છે.

શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ આશ્રવને સરલ દૃષ્ટાંત દ્વારા સમજાવ્યો છે. જેમ એક તળાવ, જેનું પાણી ઉપયોગમાં લેવાતું હોવા છતાં તે હંમેશાં ભરેલું જ દેખાય છે. કારણ એ છે કે તળાવના તળિયે એકાદ બે સરવાણી છે, જેમાંથી નિરંતર પાણી આવ્યા જ કરે છે. તેજ રીતે આત્મા રૂપ તળાવને વિષે, ઇંદ્રિય–મન રૂપ સરવાણી દ્વારા કર્મો આવ્યા જ કરે છે. તેથી આ આત્મા અનાદિથી કર્મોનાં ફળ ભોગવતો આવ્યો છતાં હજુ કર્મરહિત થયો નથી.

જીવે અનંત ભૂતકાળમાં જેટલાં કર્મો ભોગવ્યાં તે બધાં ઉદયમાં આવી ફળ આપીને ખરી ગયાં, આત્માથી અલગ થઈ ગયાં. જે કર્મોનો કોઈ હિસાબ નથી. છતાં આજ સુધી આ જીવ હળુકર્મી થયો નહીં, કારણ જેમ કર્મ ભોગવવાનો ક્રમ સમયે–સમયે ચાલુ છે તેમ કર્મ બાંધવાનો ક્રમ પણ ચાલુ જ છે.

તળાવમાં તો એક કે બે ધારા આવતી હશે પણ અહીં તો પાંચ–પાંચ ધારાઓ પ્રતિ સમય એક–એક બુંદ લઈને વહી રહી છે. પર્વતમાંથી એક – એક બુંદ રૂપ ટપકતું પાણી ઝરણા રૂપે નીચે આવે અને આગળ જતાં મોટી નદીનું રૂપ ધારણ કરી લે–જેમાં લાખો ટન પાણી વહેતું હોય.

બંધુઓ ! પૂછી જુઓ આ આત્માને ? સમય–પ્રતિસમય કેટ–કેટલા શુભ–અશુભ ભાવો એ કરે છે ? અને એ ભાવો આ પાંચ ધારામાં વહેં-ચાઇને કેટલાં કર્મો બાંધે છે ? શું કરવું ? બસ, કંઈ નહીં, ધારાને રોકી દો ! કેમ રોકવી ? આ તો કોઈ દ્રવ્ય નથી કે તેને સિમેન્ટની દિવાલથી રોકી લઈએ.

તળાવને ખાલી કરવું હોય તો, નીચેની સરવાણી આવતી અટકાવી દો, અને પછી કાં તો તળાવ ઉલેચી નાખો અને ન ઉલેચો તો સૂર્યના તાપથી સૂકાવા દો. અરે ! પાણીનો ઉપયોગ કરી નાખો તો તળાવ સૂકાઈ જશે. બસ, એ જ રીતે પુણ્ય–પાપ રૂપ જે આશ્રવ આત્મા પર આવી રહ્યો છે, તે ભાવો વડે આવે છે. તેથી તેને રોકવા માટે પણ એવા જ ભાવ જોઈશે. અરે ! એથી વધુ પ્રબળ ભાવો જોઈશે. એ ભાવોનું નામ છે સંવર.

પાંચ ધારાએ આવતા આશ્રવનું નામ છે મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ. મિથ્યાત્વ ધારાને રોકનાર છે સમ્યગ્દર્શન, જે ભાવ ચોથે ગુણસ્થાને પ્રગટે છે અથવા કહો એ ભાવ પ્રગટતાં જીવ ચોથે ગુણસ્થાને આવે છે, જ્યાં આવ્યા પછી મિથ્યાત્વથી બંધાતાં કર્મો રોકાઈ જાય છે.

અવ્રતને રોકવા માટે વિરતિ ભાવ, દેશવિરતિ એટલે શ્રાવકનાં વ્રતો અને સર્વવિરતિ એટલે સાધુનાં વ્રતો. આ વ્રત–ભાવો પાંચમા–છઠ્ઠા ગુણસ્થાનનાં પરિણામો જગાડે, જેથી અવિરતિ ભાવથી બંધાતાં કર્મો અટકી જાય છે.

પાંચ પ્રમાદમાં પડેલો જીવ વિરતિ ભાવ આવ્યા પછી પણ કર્મો બાંધતો હોય તે ધારાને, અપ્રમત્ત દશા એટલે કે આત્મસ્વરૂપની રમણતાની દશામાં સ્થિરતા આવે, એટલે અટકાવી શકાય છે. સાતમું ગુણસ્થાન અપ્રમત્ત ભાવોનું છે. ત્યાં પહોંચ્યા પછી પ્રમાદજન્ય કર્મો બંધાતાં નથી.

ક્રોધાદિ કષાયના ભાવે બંધાતાં કર્મોને રોકવા સર્વથા અકષાયી થવું આવશ્યક છે. કષાયો ગયા કે જીવ બારમા ગુણસ્થાનની સ્થિતિમાં વર્તતો હોય, અને પછી તો કર્મબંધ નામ માત્રનો જ રહે.

છેલ્લો આશ્રવ યોગનો. બારમા ગુણસ્થાને કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી પણ મન, વચન, કાયાના યોગને કારણે સૂક્ષ્મ આશ્રવ છે, જેની માત્ર બે સમયની જ સ્થિતિ છે.

पढमसमए बद्धं, बिइयसमए वेइयं, तइयसमए निज्जिण्णं, तं बद्धं पुट्ठं उदीरियं वेइयं निज्जिण्णं सेयाले य अकम्मं यावि भवइ ॥

પહેલા સમયમાં બાંધે છે, બીજા સમયમાં વેદે છે અને ત્રીજા સમયમાં ક્ષય થઈ જાય છે. આવી રીતે બદ્ધ, સ્પર્શ, ઉદય અને વેદિત થઈને ક્ષય થયા પછી નિષ્કર્મી થઈ જાય છે. અને જ્યારે યોગનું નિરૂંધન થઈ અયોગી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તરત જ જીવનો મોક્ષ થઈ જાય છે.

આમ પાંચ પ્રકારના આશ્રવ રોકવા માટે, પાંચ પ્રકારના સંવર ભાવમાં

જીવને આવવું જરૂરી છે. આ ભાવો આવ્યા કે જીવની વિશુદ્ધિ વધતી જશે અને અંતે સિદ્ધિ.

શુભાશુભ ભાવોથી આવેલાં કર્મોનું આત્મા સાથે બંધાવું તે બંધ. વાસ્તવિકતાએ તો જીવ ચેતન અને કર્મ જડ. એટલે બન્નેનું બંધાવું થતું નથી. પણ કર્મ સહિત જીવ જ કર્મ ખેંચે છે એટલે કર્મ સાથે કર્મ બંધાય અને જીવની શક્તિ પર પડદાની માફક આવરણ કરી દે. જીવમાં એ શક્તિ છે કે તે આવરણને તોડીને બહાર આવે. જીવ જો રાગાદિ ભાવો ન કરે અને નિજ સ્વરૂપમાં રહે, પોતાના જ્ઞાનાદિ સ્વભાવમાં જ પરિણમે તો કર્મોની તાકાત નથી કે આત્મા પર આવીને લાગે પણ વિભાવમાં પરિણમતો જીવ જ કર્મને ખેંચે છે અને જાણે પોતે કર્મરૂપ થઈ ગયો હોય તેમ વર્ત્યો જાય છે.

આવી વર્તનાને કારણે જ જીવ અને કર્મનો બંધ માનવામાં આવ્યો છે અને તેને ક્ષીર–નીર, લોહપિંડ અગ્નિની ઉપમા આપી સમજાવે છે. દૂધ અને પાણી એક થઈ જાય તેમ આત્મા અને કર્મ એક થઈ ગયાં છે. પણ પ્રયોગથી તે અલગ થઇ શકે છે. લોઢાના ગોળામાં પ્રવેશેલ અગ્નિ પણ પાણીમાં નાખવાથી અલગ થઈ જાય છે અને જીવ કર્મથી મુક્ત થઈ જાય છે. આ છે જીવનું જમા પાસું.

નિર્જરા તત્ત્વ એ જૈન પરંપરાની આગવી વિશેષતા છે. ભારતના આસ્તિકવાદી દર્શનો આત્મા અને પરમાત્માનો સ્વીકાર કર્યા પછી પણ ક્યાંય નિર્જરા તત્ત્વને સમજાવી શકયાં નથી. અર્થાત્ નિર્જરા તેઓની માન્યતામાં જ નથી.

નિર્જરા એટલે ઝરવું. ઝરવા છતાં શેષ રહે છે તે આંશિક નિર્જરા અને ઝરીને અશેષ થઈ જાય તે સર્વાંશે નિર્જરા. આત્મા પર કર્મો છે. ઉદયમાં આવે તેમ ભોગવાઇને ઝરી જાય. પરાધીનપણે દુઃખો સહેતાં ઝરી જાય. સમજણ વગર કરેલ તપ–ત્યાગ આદિથી ઝરી જાય એ બધી જ અકામ નિર્જરા કે જેમાં સંવર નથી થતો અને 'હું આત્મા છું' 'શુદ્ધ, નિરંજન એક પણ પરમાણુની વર્ગણા રહિત આત્મા છું' આવી દૃઢ પ્રતીતિ થતાં,

આત્મ-સ્વરૂપની અનુભૂતિ ને અનુભૂતિ પછી તે ભાવમાં જ સ્થિરતા. આમ સબળ સંવર થતાં થોકનાં થોક કર્મો ધોધબંધ ઝરવા જ નહીં પણ વહેવા માંડે, આત્મા સાથે રહી શકે નહીં. રહેવું તેને અસહ્ય થઈ પડે, તે સકામ નિર્જરા, જ્યાં આશ્રવ રોકાઈને સંવર થાય છે.

આ સંવર અને નિર્જરા એ બે જ મોક્ષના ઉપાય છે. પ્રથમ સંવર, પછી નિર્જરા અને પરિણામે મોક્ષ.

છેલ્લું તત્વ તે મોક્ષ. મોક્ષ વિષે શું સમજાવવું ? જ્યાં બંધ છે ત્યાં મોક્ષ છે. જીવ બંધાયો છે માટે તેને મોક્ષ છે. સર્વ પ્રકારે, સર્વથા, સર્વ કર્મોથી છૂટી જવું તે મોક્ષ. શ્રીમદ્જીના શબ્દોમાં-

એક પરમાણુ માત્રની ના મળે સ્પર્શતા,
પૂર્ણ કલંકરહિત અડોલ સ્વરુપ જો;
શુદ્ધ નિરંજન ચૈતન્યમૂર્તિ અનન્યમય,
અગુરૂ લઘુ, અમૂર્ત સહજ પદ રૂપ જો...અપૂર્વ....

બસ, આવા સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ એ જ મોક્ષ.

આમ ષટ્ દ્રવ્ય, નવ તત્વોને યથાર્થ રૂપે જાણી, વિચારી, સમજીને હેય, જ્ઞેય, ઉપાદેયનો વિવેક કરવો જરૂરી છે. પ્રત્યક્ષ સત્સંગ ન હોય, સદ્ગુરુનો યોગ ન હોય ત્યારે આવા વૈરાગ્ય-પ્રધાન તથા આત્માનુભૂતિ પ્રેરક શાસ્ત્રોના આધારે સુપાત્ર જીવ સાધના કરી શકે છે.

આવાં શાસ્ત્રોની સ્વાધ્યાય કરવાની પદ્ધતિ શું છે તે આગળ કહેવાશે.

...કરી મતાંતર ત્યાજ !

વીતરાગ પરમાત્મા અનંત જ્ઞાની, અનંત દર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્-દર્શન, સમ્યગ્-જ્ઞાન અને સમ્યગ્-ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના એ જ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પામવાની ચાવી છે. શુદ્ધ સ્વરૂપની અનુભૂતિ અને અનુભૂતિનો આનંદ પામવો એ જ જીવનું કર્તવ્ય છે. એ માટે આત્મસિદ્ધિ-શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેમ 'હું આત્મા છું' મારૂં ત્રિકાલ અસ્તિત્વ છે તેની શ્રદ્ધા જાગવી જોઇએ, કારણ આત્માનું અસ્તિત્વ છે તો જ તેના માટે સાધના છે. જો અસ્તિત્વ જ ન હોય તો સાધના કોના માટે ? ભારતનાં જે દર્શને આત્માનો સ્વીકાર નથી કર્યો ત્યાં સાધના પણ નથી.

આત્મા છે તો કર્મ પણ છે. કર્મ છે. તો પુણ્ય-પાપ છે, અને પુણ્ય-પાપ છે તો તેના ફળને ભોગવવાના સ્થાન રૂપ સ્વર્ગ કે નર્ક છે. આ બધાનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થયા પછી સ્વર્ગ કે નર્ક બન્ને જીવ માટે ઇચ્છિવા યોગ્ય નથી. નરકને ન ઇચ્છો તો સ્વર્ગને પણ ન ઇચ્છશો. કારણ સ્વર્ગ પણ સંસાર છે. જીવનું લક્ષ્ય સંસાર નથી તેથી સ્વર્ગ પણ ત્યાજ્ય છે.

આમ સુપાત્ર જીવ આત્માદિ-અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરતાં શાસ્ત્રોનાં અવલંબને સદ્‌ગુરુના પ્રત્યક્ષ યોગના અભાવમાં પોતાને આત્મભાવમાં સ્થિર રાખી શકે છે.

અહીં ગાથામાં શ્રીમદ્‌જીએ 'સુપાત્ર' શબ્દ મૂકયો. શા માટે ? 'શ્રી નન્દીજી-સૂત્રમાં' કહ્યું છે-ઉત્તમ આગમો, કુપાત્ર, મિથ્યાત્વી જીવના હાથમાં આવે તો તેને અનર્થકારી નીવડે. પણ જો એ જ આગમોનો

સુપાત્ર જીવ સ્વાધ્યાય કરે તો તેને મહાન ઉપકારી નીવડે. માટે સુપાત્ર જીવ જ આગમનાં રહસ્યોને પામી શકે છે. સુપાત્ર શબ્દથી, આ શાસ્ત્ર પણ સુપાત્ર જીવ માટે જ છે, એમ સંકેત કર્યો છે. શ્રીમદ્‌જીએ એક જગ્યાએ કહ્યું છે—

પાત્ર વિના વસ્તુ ના રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;
પાત્ર થવા સેવો સદા, બ્રહ્મચર્ય મતિમાન્.

આપણામાં Digestive Power બરાબર ન હોય અને બધું જ ખાધા કરીએ તો શું થાય? પચે નહીં, બિમાર પડીએ અને ક્યારેક તો મૃત્યુ સુધી પહોંચી જવાય. માટે પહેલાં Digestive power બરાબર કરીને પછી જ ભારે પદાર્થ ખાવો જોઈએ. બંધુઓ! અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનાં તત્ત્વો પચાવવાં સહેલાં નથી, એ માટે પણ પાત્રતા જોઈએ. તો જ પચે.

વર્તમાને આપણામાં પાત્રતા ન દેખાતી હોય તો તે કેળવવાનો પ્રયાસ કરવો પડે. કોઈ રૂડો આત્મા જ પૂર્વ ભવે કરેલ પુરુષાર્થના પરિણામે પાત્રતા સાથે લઈને જન્મે. અૈવંતા જેવા બાલ મુનિ આવી પાત્રતા લઈને જન્મ્યા હતા, કે કિશોર વયમાં જ ગૌતમની આંગળી પકડી ચાલી નીકળ્યા, ને મહાવીર જેવા મહાસમર્થ ગુરુના ચરણે સર્વસ્વ સોંપી દીધું. એટલું જ નહીં, મુનિ થયા પછી બાળસહજ ચેષ્ટાના કારણે સચેત પાણીમાં પાત્રાની નાવ ચલાવવાની ભૂલ કરી. પણ તેમનામાં રહેલી પાત્રતાના કારણે એ ભૂલ, શૂલ ન બનતાં ફૂલ બની ગઈ. પ્રભુએ માત્ર બે શબ્દો જ કહ્યા:

"અૈવંતા! આપણે આમ કરાય?"

અને પારાવાર પશ્ચાત્તાપે, પ્રાયશ્ચિત કરવા તૈયાર થયા.

"શું કરું પ્રભુ?"

"વત્સ! ઇરિયાવહી પડિક્કમિ લે!"

અને બંધુઓ! અંતઃકરણના ભાવથી, **પાયચ્છિત્ત કરણેણં, વિસોહી કરણેણં, વિસલ્લી કરણેણં**. પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા, વિશુદ્ધિ

કરવા, આત્માને શલ્ય રહિત કરવા, એવંતાએ ઇરિયાવહીનો કાયોત્સર્ગ કર્યો, અને મોહનીય તથા જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ થતાં, ૧૧ અંગનું જ્ઞાન થઈ ગયું. અંતર્ચક્ષુ ઉઘડી ગયાં. આ હતી, તેઓની ઉત્તમ પાત્રતા.

આપણે તો ભારે કર્મી છીએ. આપણામાં જરા પણ પાત્રતા દેખાતી નથી. પૂર્વે કદાચ સુયોગ મળ્યો પણ હશે. પરંતુ આપણે હારી ગયા એ તકને !........ હવે કયાં સુધી હારતા રહીશું ? કેટલા ભવ આમ જ કાઢીશું ? જો આપણામાં થોડી પણ બુદ્ધિ હોય, સમજણ હોય તો પાત્રતા પ્રગટ કરવાનો પુરુષાર્થ કરી લઈએ.

બીજું કાંઈ થાય કે ન થાય, પણ હું વીતરાગની આજ્ઞાને આરાધી શકું એવી પાત્રતા મારામાં પ્રગટે; એટલી ભાવના તો કેળવો. અંતઃકરણમાં એવી રુચિ અને રસ જગાવો કે આ ભવે અવધિ કે મનઃપર્યવ જેવાં જ્ઞાન ન થાય, કોઈ લબ્ધિઓ ન પ્રગટે, અરે! ઉગ્ર તપશ્ચર્યાઓ ન કરી શકું, પણ એટલું તો જરૂર કરું, કે મારા આત્માને પાત્ર બનાવી લઉં. પાત્ર બનવા માટે બહુ સહન કરવું પડે, હં !

ખાણમાં પડેલી માટી, માટી રૂપે હોય ત્યારે તેને પાત્ર ન કહેવાય. માટી ઉપર કેટલું વીતે ત્યારે એ પાત્ર બને ! માટીના કયાંય ઢગલા નથી પડ્યા હોતા. ખાણમાંથી ખોદવી પડે, એટલે સર્વ પ્રથમ તો ખાણમાંથી બહાર નીકળવામાં જ કેટલા પ્રહાર સહન કરવા પડે. આપણે કયાં પડ્યા છીએ ? અનંત–અનંત જીવો વિશ્વ રૂપ ખાણમાં પડ્યા છે. સાથે–સાથે ઇંદ્રિયોના ભોગની આસક્તિમાં લપેટાયેલા છીએ. આપણા ઉપકારી સંતો, વચનોના પ્રહાર વડે, ઉપદેશના પ્રહાર વડે તેમાંથી આપણને બહાર કાઢવા માંગે છે. તેઓના વચનોને લક્ષ્યમાં લઈ ભોગોની ખાણમાંથી બહાર નીકળીએ.

ખાણમાંથી નીકળેલી માટીને ઘરે લઈ જઈ, કુંભાર તેમાં પાણી નાખી પિંડ બનાવે અને પછી હંમેશાં એને ખૂંદે એટલે સુંવાળી બને, ચીકણી બને. કાંકરા વગેરે નીકળી જાય અને ચાકડે ચડવા જેવી થાય.

કેટલી સહિષ્ણુતા ! પ્રથમ કોદાળીના પ્રહાર અને પછી પગના પ્રહાર આટલું સહે પછી જ પાત્ર બનવાની યોગ્યતા આવે. બંધુઓ ! પ્રભુએ સાધુના ૨૨ પરિસહ કહ્યા, શા માટે ? વળી એને દુઃખ ન કહ્યાં, એમ કેમ ? 'પરિ' એટલે વારંવાર અને 'વહ' એટલે સહેવું. વારંવાર સહેતો–સહેતો પોતાની સહિષ્ણુતાને કેળવતો જાય.

આ જીવ સહન કરતાં શીખ્યો જ નથી. જ્યારે–જ્યારે પ્રતિકૂળ નિમિત્તો આવે ત્યારે વ્યાકુલ થઈ જ જતો હોય. ભૂખ લાગી અને ખાવાનું હાજર નથી, તરસ લાગી ને પાણી હાજર નથી. ગરમીના દિવસો છે, બહુ ગરમી લાગે છે. ઠંડીનો સમય છે, ઠંડી લાગે છે. સમતા રહે છે ત્યારે ? તરત જ ઊંચા–નીચા થવા માંડીએ, ઉપાયો શોધીએ. પણ ક્યારેય એમ વિચાર્યું છે કે ઘણા લોકો તપ કરે છે. ઘણા ગરીબોને ખાવા મળતું નથી ને સહન કરે છે, તો હું થોડી વાર તો જોઉં કે ન ખાઉં તો શરીરને–મનને શું થાય છે ? પણ શરીરની પહેલાં તો મન ઉદ્વિગ્ન થઈ ઉઠે છે. એને જ વધુ તકલીફ થાય છે.

પણ એ સમયે મનને કહીએ, તું શાંતિ રાખ ! તારે શું છે ? પેટને જોઇએ છે, એમાં તું શું કામ ડહાપણ કરે છે ? મારે મારી કસોટી કરવી છે. કસોટી કર્યા સિવાય પાસ નથી થવાતું–પૂછો બાળકોને ! તેઓને પરીક્ષા આપવી પડે છે કે નહીં ? તેમ આપણે પણ સહનશીલતા કેળવવી છે, તો પરીક્ષા આપવી પડશે. અમારે જેમ પરીષહો સહન-શક્તિનું માપ છે તેમ તમારે સંસારમાં આવતાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો જે કદાચ બાવીશ કરતાં પણ વધારે હશે તેને સમતા ભાવે સહો તો સહિષ્ણુતા કેળવાતી જશે.

અમને કેટલાક લોકો પ્રશ્ન પૂછે કે : તમે શા માટે હાથથી કેશ-લુંચન કરી શરીરને આટલો ત્રાસ આપો છો ? પણ એનો ઉત્તર એ અમારા માટે માપક યંત્ર છે શરીર પરંતુ મહત્ત્વ કેટલું ઓછું થયું એ જોવા માટે જ છ–છ મહીને લોચ કરવાની પ્રભુની આજ્ઞા છે. એક વાળ ખેંચાય તો પણ કેટલી પીડા થાય તે સહુનો અનુભવ છે. તો

લોચ કરાવતાં પીડા ન થાય તેમ નહીં પણ તેમાં કેટલી સમતા રહે છે તે જોવાનું છે, ભાવ પરિણતિ એ સમયે કેવી રહે છે તેના પરથી જીવના મોહ-મમત્વનું માપ નીકળે છે, તો જીવ જેટલું સહન કરે તેમ તેની પાત્રતા કેળવાતાં જાય છે.

સુંવાળી થયેલી માટી ચાકડે ચડે, ચાકડો ઘૂમે, કેટલી વાર સુધી તેને દંડ વડે ઘૂમાવવામાં આવે અને કુંભારના હાથની કળા વડે તેને આકાર અપાતો જાય. ચાકડા સાથે ઘૂમવું એ ઓછું દુઃખદાયી નથી. માનસમાં જન્મતા, વિવિધ પ્રકારનાં માનસિક દુઃખો પણ આપણને પીડાના બહાને ચાકડે ચડાવે છે અને ચોરાશીના ચક્કરમાં પણ ચાકડે ચડી ઘૂમ્યા જ કરીએ છીએ. જો એ ચાકડા પરથી માટી આકાર પામ્યા પહેલાં ઉતરી જાય તો તે પાત્ર ન બને, તેમ ચોરાશીમાં ફરતો આ જીવ નાની-મોટી યોનિમાં દુઃખો સહી અકામ નિર્જરા કરતો રહે અને જ્યાં તપ ત્યાગના યોગ સાથે સત્ય સમજણ મળે ત્યાં સંયમાદિથી સકામ નિર્જરા કરતો રહે તો જલ્દી ઊંચો આવે અને ચોરાશીના ચાકડેથી ઉતરી શકે.

જાણો છો ? ચાકડેથી શું એમને એમ પાત્ર ઉતરી જાય ? ના, એને દોરીથી છેદાવું પડે, ત્યારે જ ઉતરે. તેમ આ જીવે પણ છેદન-ભેદનનાં દુઃખો સહેવાં પડે. નીચે ઉતરી તડકે તપવું પડે અને તે પછી કુંભાર તેને સરખો આકાર આપવા ટપલો લઇને ટીપે છે. અંદર હાથ રાખે અને ઉપરથી ટીપે. બંધુઓ ! આપણને પણ આપણા ઉપકારી સંતો ઉપદેશના ટપલાથી ટીપે પણ આપણને તે ટક-ટક લાગે તો આપણે પામવો જોઇએ એવો આકાર ન પામીએ. આપણામાં વિષય-કષાયના અને ભોગ વૃત્તિના જે આડા-અવળા આકારો પડ્યા હોય તેને કાઢવા જ સંતોનો ટપલો આપણને ટીપે. પણ ગમે છે એ ? કે કોઈ મીઠું-મીઠું બોલીને માત્ર પ્રશંસા કરે તે ગમે છે ?

અને હવે છેલ્લું જે સહન કરવાનું છે તે સહુથી વિશેષ આ છે, નીંભાડાની અગ્નિમાં શેકાવાનું અને તેમાંથી સાંગોપાંગ બહાર આવવાનું. ક્યાંય તડ નહીં. નાનું એવું છિદ્ર પણ નહીં. અને જો હોય તો આટલું

સહન કર્યું તે બધું જ વ્યર્થ. કોડીની પણ કિંમત નહીં. આપણું પણ એમ જ છે. તપ–ત્યાગ–વ્રત–નિયમ–પ્રત્યાખ્યાન બધું જ કર્યા પછી પણ જો પરભાવ ન છૂટે, સ્વભાવમાં સ્થિર ન થવાય, પરમાં પોતાના સુખની કલ્પના ન છૂટે, તો પછી બધું જ 'છાર પર લીંપણું' એ ન્યાયે વ્યર્થ પણ સ્વભાવ દશા પ્રગટે અને નિજ પદને ઓળખતાં શીખીએ એટલે આપણે પાસ.

બંધુઓ! સાંગોપાંગ બહાર નીકળેલા ઘડાને ખરીદવા જાવ, અને ટકોરો મારો તો કેવો રણકાદાર અવાજ આવે! અને એવા ઘડાને જ પ્રેમથી કોઈ ખરીદી જાય અને તેમાં પાણી ભરી તે ઠંડું થાય એટલે પીને પેટ ઠારે. બસ, બંધુઓ! સહનશીલતા–ક્ષમા–સમતા–વિશાળતા–ઉદારતા આદિ ગુણો આટલી procedure માંથી પાસ થયા પછી આપણામાં આવી જાય તો પછી આપણો રણકો પણ કોઈ ઓર જ નીકળે અને આપણે પરલક્ષી મટી જઈ સ્વલક્ષી થતાં જે ગુરૂદેવના ચરણોમાં સમર્પણ કરવું છે, તેમના અંતરને ઠારી શકીએ, એમને પ્રસન્નતા અર્પી શકીએ. બસ, પછી ગમે તે શાસ્ત્રો વાંચીએ બધાં જ સમ્યગ્ રૂપે પરિણમે.

સદ્ગુરુનો પ્રત્યક્ષ યોગ ન હોય ત્યારે, પાત્ર જીવે આત્માદિ અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરતાં શાસ્ત્રો વાંચવાં. તેવો એક આદેશ આપ્યા પછી આગળ શું કરવું તે બતાવતાં કહે છે–

અથવા સદ્ગુરુએ કહયાં, અવગાહન કાજ
તે તે નિત્ય વિચારવાં, કરી મતાંતર ત્યાજ....૧૪....

સદ્ગુરુના સમીપે રહ્યો હોય, પ્રત્યક્ષ તેમનો ઉપદેશ અનેક વાર ઝીલ્યો હોય, અને પછી એ યોગ કાયમ ન રહે ત્યારે તારો સ્વાધ્યાય તો સદા ચાલુ રહેવો જ જોઈએ. નહીં તો સંસારનાં પ્રલોભનો તો એવાં જોરદાર હોય કે, એ પોતા તરફ જીવને ખેંચી જ જાય. માટે ગુરુદેવે જે શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય કરવાનું કહ્યું હોય, તે તેમના આદેશ મુજબ જ વિચારવાં. જે શાસ્ત્રોમાં મર્મ ભર્યો છે અને જીવને સ્વમાં સ્થિર કરવાની ચાવીઓ આપી છે, તેવા જ ગ્રંથો વાંચવા પણ પોતાની જાતે

મનને લોભાવે કે ઇંદ્રિયોના વિષયોને ઉત્તેજિત કરે તેવા ગ્રન્થો તો સદા ત્યાજ્ય જ કહ્યા છે.

વળી અહીં અવગાહન શબ્દ મૂકયો. અર્થાત્ જે વાંચે તેમાં ઊંડા ઉતરી ચિંતન કરવાનું. એક દિવસમાં માત્ર પાંચ જ પંક્તિઓ વાંચો પણ તેના ઊંડાણમાં જઈ તેના રહસ્યને પામવાનો પ્રયાસ થવો જોઇએ. વળી વારંવાર એ વંચાવા જોઇએ. એક વાર વાંચી ને છોડી દઈએ અને કહીએ કે અમે ઘણું વાંચી લીધું તો તેનું કોઈ મૂલ્ય નથી.

એક વાર એક સર્વ પ્રકારે વ્યસની ભાઈ એક મહારાજ પાસે આવ્યા અને કહે :

"મહારાજ! મેં આખી એક લાયબ્રેરી વાંચી, જેમાં ૩૫૦૦ પુસ્તકો છે! કહો, કોઈ આટલું વાંચી શકે?"

"ભાઈ! તારા જીવનમાં પરિવર્તન કેટલું થયું? વ્યસનો કેટલાં છૂટયા?"

"પણ મહારાજ! વાંચન અને વ્યસનને શો સંબંધ?"

"બસ, તો ભાઈ! તું માણસ નહીં પણ હાલતી ચાલતી લાયબ્રેરી! તારામાં અને પુસ્તકો રાખવાના કબાટમાં કોઈ ફરક નહીં!"

બંધુઓ! આને અવગાહન ન કહેવાય. વાંચ્યા પછી વિચારે. વિચાર્યા પછી વાગોળે અને વાગોળે તો તેમાંથી જીવનરસ બને, તે અવગાહન. માટે જ શાસ્ત્રમાં સ્વાધ્યાય માટે બે શબ્દ મૂકયા **'વાંચના અને પરિયટ્ટણા'** વારંવાર રિપીટ થતું રહેવું જોઈએ. અર્થાત્ તેમાં નિયમિતતા અને નિરંતરતા આ બે તો જોઈએ જ. તો વાંચેલ તત્ત્વો આત્મામાં પરિણમે.

તે પછી અંતિમ પંક્તિમાં કહ્યું– **કરી મતાંતર ત્યાજ** આ ખાસ સમજવા જેવું છે. વિચારવા જેવું છે.

સામાન્ય રીતે માનવ, પોતે જે કુળમાં જન્મ્યો છે તે કુળની ચાલી આવતી ધર્મ–પરંપરાને શ્રેષ્ઠ માનતો હોય છે. સમજણપૂર્વક ધર્મને સ્વીકાર્યો નથી. ધર્મની શ્રેષ્ઠતા દિલમાં વસી, પછી એ ધર્મને ઉત્તમ માનતો હોય એવું ખાસ કરીને બનતું નથી. વિશ્વમાં જેટલા ધર્મો, મત, પંથ

કે સંપ્રદાયો છે. તેને માનનારાઓ સહુ પોત-પોતાના મતને શ્રેષ્ઠ કહે છે. આપણે રોજ કહીએ કે અમારા ધર્મ જેવો બીજો કોઈ ધર્મ નહીં. અરે! તમે જ કહો છો એમ નહીં, મુસલમાનને પૂછો, તે કહેશે, ઈસ્લામને માને તે પાક, બીજા નાપાક, બીજા કાફર!

એટલું જ નહિ માનવ બીજાના મત-પંથ પ્રત્યે ઘૃણા સેવતો હોય છે. પણ કોઈ તટસ્થ વ્યક્તિને નિર્ણય કરવા કહો કે કયો ધર્મ શ્રેષ્ઠ? શું કહેશે એ? ધર્મની શ્રેષ્ઠતાનું સર્ટીફિકેટ આપતાં પહેલાં તેને પાળનાર ધર્મીના જીવનને જોવું પડશે. જે ધર્મ માનવના જીવનમાં સાત્વિક પરિવર્તન લાવે તે ધર્મ જ શ્રેષ્ઠ! આપણે આપણા જીવનને કોઈની સામે કસોટીમાં મૂકી શકીએ છીએ? જો ના, તો પછી આપણને કયો અધિકાર છે કે બીજા ધર્મોને ખોટા કહી આપણા ધર્મને સાચો કહીએ? આજે આપણે જે કુળમાં જન્મ્યા છીએ તે કુળને માન્ય ધર્મને શ્રેષ્ઠ માનીએ છીએ. પણ બીજા કુળમાં જન્મ્યા હોત તો કદાચ આ ધર્મ શ્રેષ્ઠ ન લાગત, તો તે ધર્મને શ્રેષ્ઠ કહેત? ધર્મનો મર્મ સમજ્યા વગર જ વાતો કરતા હોઈએ છીએ.

બીજી રીતે વિચાર કરીએ. ધર્મ કોઇ પણ હોય તે સદા શ્રેષ્ઠ જ હોય. જે કનિષ્ઠ હોય તે ધર્મ નહીં. પણ આપણે જે ઉંચા-નીચાની કે શ્રેષ્ઠ- કનિષ્ઠની વાત કરીએ છીએ તે સંપ્રદાય હોઈ શકે. પણ આપણે ધર્મ અને સંપ્રદાયના ભેદને ઓળખી નથી શકયા! સંપ્રદાયને જ ધર્મ માની લીધો છે પણ સંપ્રદાય એ ધર્મ નથી, એ માત્ર વ્યવસ્થા છે, અને તેમાં સારાં-બુરાં તત્ત્વો, આચાર-વિચાર હોઈ શકે. પરસ્પર ભિન્નતા હોઇ શકે, માન્યતા ભેદ હોઈ શકે.

ભારતમાં અનેક ધર્મોના અનેક સંપ્રદાયો છે. બધાની વાતો તો અહીં નથી કરવી, પણ જૈન ધર્મના સંપ્રદાયો વિષે વિચારીએ. પ્રથમ દિગંબર અને શ્વેતાંબર બે થયા. પછી દિગમ્બરમાં વીસપંથી, તેરાપંથી, તારણપંથી વગેરે સંપ્રદાય ભેદ થયા. શ્વેતાંબરમાં મૂર્તિપૂજક દેરાવાસી, સ્થાનકવાસી, તેરાપંથી, સોનગઢ પંથ, શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનો પંથ આવા ઘણા ઘણા સંપ્રદાયો ઊભા થયા. આ બધા જ ભેદો સંપ્રદાયના છે.

ધર્મના નહીં. ધર્મ કદી ભેદાતો નથી. તેના ભાગલા પડી શકે નહીં. ધર્મના કોઈ પણ ટુકડા કરી શકે નહીં.

માફ કરજો બંધુઓ ! પણ અહીં બેઠેલાઓમાં આપણે કોઈ સ્થાનકવાસી છીએ, દેરાવાસી છીએ, સોનગઢની માન્યતાવાળા છીએ અને શ્રીમદ્દજીમાં વિશ્વાસ ધરાવનારા પણ છીએ. પણ સહુ એમ માનીએ છીએ કે મારો ધર્મ સાચો. સ્થાનકવાસી એમ કહેશે મારા ધર્મની પરંપરા સાચી, દેરાવાસી કહેશે અમે સાચા અને અન્ય? અન્ય પણ કહેશે અમે સાચા. પણ હું તો કહું છું કે બધા જ ખોટા. દેરાવાસી કોઈ ધર્મ નથી. સ્થાનકવાસી કોઈ ધર્મ નથી, સોનગઢ કે શ્રીમદ્દજીનો પંથ એ પણ કોઈ ધર્મ નથી. બધા જ સંપ્રદાયો છે અને સંપ્રદાયની માન્યતા, તેના આચાર-વિચાર, તેનાં વિધિ–વિધાનો ભિન્ન–ભિન્ન રહેવાનાં જ.

આનું કારણ શું છે તે વિચારીએ. જ્યારે જ્યારે કોઈ નવો સંપ્રદાય ઉભો થાય છે ત્યારે તે કોઇ ને કોઈ વિરોધ લઈને જ ઉદ્દભવે છે. જે સંપ્રદાયની માન્યતાંમાં આપણો વિશ્વાસ હોય તેના કોઈ આચાર-વિચાર, કે વિધિ–વિધાનના કારણે મત-ભેદ ઉભો થાય, એ મત-ભેદમાંથી મનભેદ ઉભો થાય અને તે કલહનું રૂપ ધારણ કરે, ત્યારે જ નવો સંપ્રદાય જન્મે છે. તે જેમાંથી નીકળ્યો છે તેનાથી કંઇક જુદાપણું તો પોતામાં હોવું જ જોઇએ. તમારી જે રીત, જે પરંપરા છે તે મને માન્ય નથી ત્યારે તો મેં નવો સંપ્રદાય ઉભો કર્યો, તો પછી તમારાથી જુદા પડે એવા કોઈ નીતિ-નિયમો મારે ઘડવા જ રહ્યા. ભલે Fundamental Principleમાં ક્યાંય ભેદ ન હોય, અને હોઈ પણ ન શકે.

હા, જૈન પરંપરાની એ વિશેષતા રહી છે કે તેના ગમે તેટલા સંપ્રદાય ભેદ થયા પણ મૂળભૂત સિદ્ધાંતોમાં, માન્યતા ભેદ નથી. બધા જ સંપ્રદાયો, આત્માની સર્વતંત્ર સ્વતંત્રતા તથા આત્મા પરમાત્મા થઈ શકે છે, એ માન્યતામાં ઊંડો વિશ્વાસ ધરાવે છે. એટલું જ નહીં, પણ ષડ્દ્રવ્યો, નવતત્ત્વો, આઠ કર્મો ચૌદ ગુણસ્થાન આદિ જે તત્વતઃ માન્યતાઓ છે તેમાં કોઇ પણ સંપ્રદાય ક્યાંય ભેદ ધરાવતો નથી. ફરક છે તે માત્ર ઉપરના આચાર-વિચારનો !

તો બંધુઓ ! મારે અહીં કહેવું એ છે કે આપણે આપણી સાંપ્રદાયિક માન્યતાને ધર્મ ન સમજતાં, ધર્મ અને સંપ્રદાયનો વિવેક કરી લઈએ તો હું સાચો ને તું ખોટો એવું કહેવાનો પ્રસંગ જ ઉભો નહીં થાય. "જેનું આત્મલક્ષ જાગૃત થઈ ચૂક્યું છે તે સાચો અને સંસારલક્ષે પ્રવૃત્ત છે તે ખોટો" બસ આટલો જ છે સાદો-સીધો હિસાબ.

વળી આ ગાથાના અંતિમ પદને યથાર્થ નહીં સમજનારો તેનો ઉંધો અર્થ કરી ભ્રમ સેવતો હોય છે. શ્રીમદ્જીએ કહ્યું. **'કરી મતાંતર ત્યાજ'** એથી તેઓ એમ નથી કહેતા, કે તારો સંપ્રદાય બદલાવી નાખ. તું સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમાં જન્મ્યો તો તે ખોટો, અને દેરાવાસી સંપ્રદાયમાં જન્મ્યો તો તે ખોટો, એમ નથી. સંપ્રદાય બદલવાની વાત નથી. પણ તું જે સંપ્રદાયને સ્વીકારીને ચાલે છે, તેને માન્ય તત્ત્વો-સિદ્ધાંતો, આચાર-વિચાર, રહસ્યોને તું યથાર્થ રીતે ન સમજ્યો હોય અને તારી સ્વચ્છંદી માન્યતાએ ચાલ્યો આવતો હોય તો તેનો ત્યાગ કરી દે. તારી જુદી માન્યતાઓનો ત્યાગ કરી દે. સંપ્રદાય બદલવાની વાત નથી, પણ કેટલાક અજ્ઞાની જીવો એવું સમજી બેઠા છે કે આપણે જે સંપ્રદાયમાં જન્મ્યા તે બરાબર નથી, માટે સંપ્રદાય બદલી નાખો અને એ બદલી નાખે, પછી મૂર્ખાઓ કહે અમારો ધર્મ જુદો અને તમારો ધર્મ જુદો ! અરે મૂર્ખાઓ ! ધર્મ જુદો હોય ? અમે આત્મા અને તમે જડ છો ? બન્ને આત્મા જ છે, તો આત્માનો ધર્મ જુદો કેમ હોઈ શકે ? પણ ક્યાં સમજવું હોય છે સત્યને ?

બંધુઓ ! મને માફ કરજો પણ કઠોર શબ્દોમાં મારે કહેવું પડે છે, કે તત્ત્વને નહીં સમજનાર, આત્માના ધર્મને નહીં ઓળખનાર, વગર સમજ્યે સંપ્રદાયને બદલે છે. જાણે સંપ્રદાય બદલવાની પણ ફેશન થઈ પડી છે અને એવા અજ્ઞાનીને શું કહેવું ? સંપ્રદાય બદલવાની આ ક્રિયા, મૃત માણસની નનામીને એક ખભેથી બીજે ખભે બદલાવ્યાથી વિશેષ કંઈ નથી. એક ખભાને થાક લાગ્યો અને નનામી બીજે ખભે લીધી તેથી મૃત માનવ સજીવન થતો નથી. તે શબનો શબ જ રહે છે. તેમ માત્ર

સંપ્રદાય બદલનાર આત્મલક્ષ્ય ન પામી શકતો હોય, સૂતેલી શક્તિને ન જગાડી શકતો હોય તો એનો અર્થ શું છે ?

ભાઈ! જિનેશ્વર પ્રભુએ તો તત્ત્વને સમજી, આચરવાનું કહ્યું છે તારી જિજ્ઞાસા વૃત્તિ જો પ્રબળ હશે તો તું જ્યાં-જે સંપ્રદાયમાં છે ત્યાં રહીને પણ જાણી, સમજી, વિચારી, આચરી શકે છે. બસ, તારામાં પાત્રતા તૈયાર હશે તો બીજે ફાંફાં મારવા જવાની જરૂર નથી.

તારી બુદ્ધિ-કલ્પનાએ માનેલ તત્ત્વને ચકાસી લઇ, શાસ્ત્રોએ તથા સદ્ગુરુએ જે તત્ત્વો કહ્યાં છે, તેને નિત્ય વિચારવાં. હંમેશાં પર્યટણ કરવું. આપણે ત્યાં શાસ્ત્રની ગાથાઓની સ્વાધ્યાય કરવાની પરંપરા છે. માત્ર જૈન-પરંપરામાં જ નહીં, ભારતની અન્ય-પરંપરામાં પણ બાળક નાનો હોય ત્યારથી જ તેને શાસ્ત્રની ગાથાઓ કંઠસ્થ કરાવે, ભલે તે સમજતો ન હોય, સમજણ તો વયના વધવા સાથે વધશે, પણ ગાથા યાદ હોય અને તેનો નિત્ય સ્વાધ્યાય થાય. તો પછી જ્યારે તેનું તત્ત્વ સમજવા માંડે, ત્યારે તેના પર ચિંતન થાય. એ ચિંતન આત્મા પર સંસ્કાર પાડે, જીવ પર જેમ બીજા અનેક સંસ્કારો પડ્યા છે તેમ આ સંસ્કારો પાડવા પણ જરૂરી છે.

તેના માટે પહેલાં અભ્યાસ અને પછી અધ્યાસ કરનારા રોજ હજાર, બે હજાર, પાંચ હજાર ગાથાનો સ્વાધ્યાય કરે, તેના પર ચિંતન કરે અને એ રીતે અધ્યાસ ઉભો થાય જેમ દેહના અનાદિ સંબંધને કારણે તેનો અધ્યાસ પડી ગયો છે તેમ જો ધર્મશાસ્ત્રોનો સંબંધ રાખીએ તો તે અધ્યાસ પણ પડે. ઉંઘમાં પણ યાદ રહેતા દેહનો અધ્યાસ તો ત્યાજ્ય છે પણ તત્ત્વનો અધ્યાસ આદરણીય છે.

પોતાની ભ્રામક માન્યતાઓનો ત્યાગ કરી, સદ્ગુરુનાં બતાવેલ શાસ્ત્રોનું અવગાહન, જો નિરંતર કરતાં રહીએ તો આત્મલક્ષ જાગૃત રહ્યા કરશે. આ પછી જીવને આગળ શું કર્તવ્ય છે તે અવસરે કહેવાશે.

આત્મ-ચિંતન...

"હું.... આત્મા.... છું"...."હું.... આત્મા.... છું"

વેદકતા.... એ મારો સ્વભાવ....

વેદન કરવું.... સંવેદન કરવું.... અંદરનો અનુભવ કરવો.... એ મારો સ્વભાવ.... જેમ સુખ-દુઃખનું.... વેદન કરૂં છું.... શરીરમાં થતી પીડાઓનું.... વેદન કરૂં છું તેમ નિજ આત્માનું પણ.... વેદન થઈ શકે છે..... શરીરમાં ક્યાંય પણ પીડા થાય.... તેનું વેદન કરનારો.... આત્મા છે....માનસિક સુખ-દુઃખનું વેદન કરનાર પણ....આત્મા છે....

આત્મા ચૈતન્ય છે.... ચૈતન્યમાં જ.... વેદકતાનો સ્વભાવ હોય.... શરીર જડ છે.... મન જડ છે... જડમાં સંવેદનશક્તિ.... હોઈ શકે નહીં.... સંવેદન.... એ આત્માનો ગુણ.... જડનો ગુણ નથી.... પાંચે ઇંદ્રિયોના અનુકૂળ વિષયોથી સુખનો અનુભવ....એ પણ આત્મા કરે છે.... પ્રતિકૂળ વિષયોથી દુઃખનો અનુભવ.... એ પણ આત્મા કરે છે.... ઇંદ્રિયો જડ છે.... વિષયોને ગ્રહણ કરવા માટેનું માધ્યમ છે.... એ સુખ-દુઃખનો અનુભવ... કરી શકે નહીં....

અનુભવ દશા.... વેદક સ્વભાવ.... એ મારો છે.... શરીરમાંથી આત્મા નીકળી જાય.... એટલે કે મૃત્યુ થઈ જાય.... પછી શરીર.... મન .. કે ઇંદ્રિયો.... કાંઇ અનુભવી શકતા નથી.... તે જડ છે.... તેને અનુભવ હોય નહીં....મારા વેદક સ્વભાવને.... શરીર....ઇન્દ્રિયો... અને મન પરથી હટાવી લઈ....મારામાં જ સ્થિર કરૂં.... તો મારા ગુણોનું વેદન.... કરી શકું છું....

મારામાં રહેલ અનંત ગુણોનું.... પ્રગટીકરણ થાય.... તો એનો અનુભવ થઈ શકે.... એનું સંવેદન થઈ શકે.... જગતના વિષયોનાં સંવેદનો.... ક્ષણિક સુખ આપી શકે.... પણ નિજ સ્વભાવનું સંવેદન.... ચિરકાળનું સુખ આપે છે.... શાશ્વત સુખને અર્પે છે.... મારે મારી વેદકતા.... નિજ-ગુણોની સાથે જોડી.... એ ગુણોનું સંવેદન કરવું છે....

જગતથી પર થઈ જાઉં.... નિજ સ્વરૂપમાં લીન થઈ જાઉં....આત્મામાં ઠરી જાઉં.... મારા ગુણો પ્રગટ થાય.... એને વેદું.... અનુભવ કરું.... નિજાનંદની પ્રાપ્તિ કરૂં.... એ પ્રાપ્તિ માટે સ્વમાં ઠરી જાઉં.... સ્વમાં સમાઈ જાઉં.... સ્વમાં સ્થિર થઈ જાઉં.... આત્મામાં રહેલા....કેવળજ્ઞાન-ને વેદવું છે.... અનંત અવ્યાબાધ સુખને.... વેદવું છે.... અનંત વીર્યશક્તિને.... વેદવી છે.... તેના માટે નિજનું ચિંતન.... વધુ એકાગ્ર થઈ.... કેટલીક ક્ષણો માટે.... માત્ર આત્માનું ચિંતન કરીએ....

"હું.... આત્મા.... છું...."... "હું....આત્મા...છું."

ૐ.... ...

"શાંતિ" "શાંતિ" "શાંતિ"

રોકે જીવ સ્વચ્છંદ તો...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના કરવા ઇચ્છતા જીવમાં કઈ-કઈ જાતની યોગ્યતા જોઈએ તે આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં બતાવવામાં આવ્યું છે. ગઈ કાલ સુધી આપણે જે વિવેચન કર્યું તેમાં એ જ કહ્યું કે પ્રથમ સદ્ગુરુના માહાત્મ્યને સમજી, એમના ચરણમાં સંપૂર્ણ સમર્પિત થઈ જા. તેમના પ્રત્યક્ષ યોગમાં સત્સંગ કરી સત્ત્વને ગ્રહણ કરી લે. સદ્ગુરુનો પ્રત્યક્ષ યોગ ન હોય ત્યારે આત્માદિ તત્વો પર વધુ વિશ્વાસ જગાવે તેવા, આત્મ-ચિંતન પ્રધાન તથા વૈરાગ્ય પ્રેરક, ઉપદેશ પ્રધાન ગ્રન્થોનું અવગાહન કરી તેને વારંવાર વિચારી, પરિચિંતણા કરી, બુદ્ધિના ક્ષેત્રથી આગળ વધી આત્માના ઊંડાણ સુધી લઈ જા કે જે સહજ આચરણમાં ઉતરે.

હવે મોક્ષ પામવાની નિશ્ચિતતા માટે જે કરવું જરૂરી છે તેની શરત મૂકે છે. આટલું થાય તો જ મોક્ષ મળે, અન્યથા નહીં એ બતાવતાં કહે છે :

રોકે જીવ સ્વચ્છંદ તો, પામે અવશ્ય મોક્ષ.
પામ્યા એમ અનંત છે, ભાખ્યું જિન નિર્દોષ...૧૫....

મોક્ષ જોઇતો હોય તો સ્વચ્છંદનો ત્યાગ કરવો પડશે. જીવને અનાદિકાળથી આ જ અભ્યાસ છે. એ પોતાના મતે જ, પોતાની બુદ્ધિએ જ ચાલવા ટેવાયેલો છે અને પોતે કરે છે તે જ યોગ્ય છે એવું પણ માનતો આવ્યો છે, તેથી તેનો સ્વચ્છંદ ટળ્યો નથી.

સ્વચ્છંદ એટલે શું ? સ્વ એટલે પોતે અને છંદ એટલે લત–વ્યસન. પોતાની લત–વ્યસન, પોતાનો મત, પોતાની ટેવ, અર્થાત્ અંતરમાં રહેલું નિરર્થક માન, અહમ્. ટૂંકમાં દરેક ક્ષેત્રમાં પોતાની માન્યતા મુજબ ચાલવું તે સ્વચ્છંદ.

અહીં કોઈ એમ કહે કે દરેક વ્યક્તિ પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે જ જીવી શકે ને ? જેની બુદ્ધિનો વિકાસ જેટલો થયો હોય તે પ્રમાણે જ એ વિચારી શકે. ભણેલો હોય કે અભણ, પણ સહુનું બુદ્ધિનું ક્ષેત્ર પોતા સુધી જ સીમિત હોય. હા; એ તો ઠીક છે, પણ માણસ જ્યાં એમ કહેતો હોય કે મારી બુદ્ધિમાં ઉતરે એટલી જ વાત હું સ્વીકારૂં. પછી એ વાત કોઇની પણ કહેલી કેમ ન હોય ? એક સાધારણ માણસની વાત હોય પણ મારી બુદ્ધિને સમજાય તો માનું, કે કોઈ જ્ઞાની પુરુષની કહેલી વાત હોય. પણ એ તત્વ મને ગળે ઉતરે તો જ હું સ્વીકારૂં !

પણ તેને પૂછીએ કે તારી બુદ્ધિની કેપેસીટી કેટલી ? તેનું માપ તેં કાઢયું છે? મોટા ભાગના માણસો એમ કહેતા હોય છે કે હું જે કંઇ કરું તે બહુ જ સમજી–વિચારીને કરૂં, પછી તે પોતાના પરિવારની વાત હોય કે સમાજની, પણ પ્રત્યેક વ્યકિત આમ કહેતી હોય છે. જો બધા જ સમજુ છે, વિચારક છે, તો આટલી અંધાધૂંધી કેમ પ્રવર્તી રહી છે? કયાંક તો કોઇની ભૂલ હશે ને ? પણ અહમ્ કયાં એ ભૂલ કબૂલ કરવા દે તેમ છે ?

જેમ વ્યવહારિક ક્ષેત્રમાં આમ ચાલતું હોય છે, એમ આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે પણ સ્વચ્છંદી જીવ આવું માનતો હોય છે. જિનેશ્વરે કહ્યું કે જડ અને ચેતન બન્ને દ્રવ્યો સ્વતંત્ર છે. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કંઇ કરી શકે નહીં. છતાં જીવ એમ માને કે હું તો ઘણાં માટે ઘણું કરૂં છું, કરી શકું છું એટલું જ નહીં હું બધું જ જાણું છું. મને શું ન આવડે ? હું તો all rounder ! આવું મિથ્યાભિમાન જ આધ્યાત્મિક માર્ગે જીવનો સ્વચ્છંદ છે. તેનો સ્વચ્છંદ તેને સત્ય તત્ત્વને ઓળખવા દે નહીં. જ્યાં હું, હું ને હું જ હોય ત્યાં જ્ઞાનીના કથન પર પણ વિશ્વાસ કયાંથી આવે ?

ખરેખર જો તત્ત્વને સમજવું હોય તો એક વૈજ્ઞાનિકની દૃષ્ટિ જીવે કેળવવી જોઈશે. વર્ષોથી વિજ્ઞાનની પ્રયોગશાળામાં શોધો ચાલી રહી છે. નવા–નવા આવિષ્કારો થતા રહે છે. જ્યારે કોઈ પણ નવો વૈજ્ઞાનિક તેના fieldમાં કામ કરવા પ્રવેશે, ત્યારે પ્રથમ તો એ એની પહેલાં થઈ ગયેલા વૈજ્ઞાનિકોની શોધના સર્વ સિદ્ધાંતોને બરાબર સમજી લે. તેમાં ઊંડો ઉતરીને અભ્યાસ કરી લે, એ સિદ્ધાંતો સાચા છે એવી શ્રદ્ધા સાથે એ આગળ વધે અને પછી પોતાની શક્તિથી નવી શોધ કરે તેમ પણ બની શકે, પણ એ કદી એમ ન વિચારે કે શું મારી બુદ્ધિ ઓછી છે? મારે શું કામ કોઇના સિદ્ધાંતોનો આધાર લેવો? એની પહેલાં થઇ ગયેલાઓના અનુભવોને ગ્રહણ કરી એ પોતાના ક્ષેત્રમાં કામ કરે છે.

એ જ રીતે આત્મવિજ્ઞાન પામવા માટે આપણે ત્યાં માત્ર જ્ઞાન નહીં, વિજ્ઞાન શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. એ પ્રયોગ એટલા માટે છે કે તું તારા પોતામાં, ઊંડામાં ઊંડો ઉતરીને સંશોધન કરજે. તું કોણ છે? કેવો છે? એમાંથી જ તને સત્ય તત્ત્વ લાધશે. પણ આ કાર્ય કરવા પહેલાં, આપણા અનુભવી મહાપુરુષો પોતાના અનુભવોનો સાર જે આપણી સમક્ષ મૂકી ગયા છે, તેને શ્રદ્ધા સહિત સ્વીકારવા પડશે. સર્વજ્ઞની વાણીમાં આપણી શ્રદ્ધા બેસતી નથી, તેઓનાં કહેલાં બધાં જ તત્ત્વો ગળે ઉતરતાં નથી, કારણ આપણે માત્ર બુદ્ધિથી માપવા ટેવાયેલા છીએ. પણ એમ નહીં, વ્યવહારિક ક્ષેત્રે કેટલીક વાતો જેમ શ્રદ્ધાથી સ્વીકારી લીધી છે તેમ અહીં પણ મૂળભૂત તત્ત્વોનો શ્રદ્ધાથી સ્વીકાર કરવો જ પડશે.

ઝેર ખાઇએ તો મરી જવાય. આ વાતને કોઇએ ઝેર ખાઇને પછી સ્વીકારી નથી. પણ બીજાના અનુભવ પરથી માની લીધું છે. ત્યાં તો કહીએ છીએ કે 'ઝેરનાં પારખાં ન હોય! તો જો વીતરાગનાં વચનોમાં આપણી શ્રદ્ધા જાગે તો જ દર્શન મોહ તૂટે, મિથ્યાભિમાન ભાગે. એ શ્રદ્ધા તો આત્માની બહુ મોટી મૂડી છે. પણ આજનો યુગ કેટલો ભયંકર છે? જે માણસને ધર્મ પ્રત્યે, સર્વજ્ઞ પ્રત્યે શ્રદ્ધા નથી હોતી તે જોર–શોરથી કહેતો હોય છે કે હું ધર્મમાં નથી માનતો. એમાં એ પોતાનું ગૌરવ માનતો હોય છે જુઓ તો ખરા! આજના યુગની

Mentality ! મોટામાં મોટી વિડંબના તો એ છે કે જ્યાં શરમ હોવી જોઇએ ત્યાં ગૌરવ સમજે છે. આખો પ્રવાહ જ ઉંધો ચાલ્યો છે. આ જ જીવનો મોટામાં મોટો સ્વચ્છંદ છે અને **જ્યાં સ્વચ્છંદ છે ત્યાં અહંકાર તો છે જ** સમજી લેજો એ વાતને કે સ્વચ્છંદી હંમેશાં અહંકારી જ હોય.

અભિમાની વ્યક્તિ કોઈની કહેલી વાતને સ્વીકારી શકે નહીં આધ્યાત્મિક તત્ત્વો સિવાયની પણ વાત કરીએ તો આખું વિશ્વ અનેક જાતની વિવિધતાથી ભરેલું છે. તે બધાંને આપણે પૂર્ણપણે માપી શક્યા નથી. આ પદાર્થો તો ઇંદ્રિયગમ્ય હોય છે, છતાં બધાને જાણી શકો છો ? ગમે તેટલા મેગેઝીનો વાંચો, વિશ્વને જાણવા ગમે તેટલા સાધનો તમારી પાસે હોય, રેડિયો કે ટી. વી. દ્વારા ઘણું યે સાંભળતા અને જોતા હો, છતાં બધા તત્ત્વોને જાણી શકતા નથી; કારણ કે આપણી બુદ્ધિ ગમે તેટલી તીવ્ર હોવા પછી પણ જેટલી એની શક્તિ છે તેના દસ ટકાનો જ ઉપયોગ આ મગજ કરી શકે છે. બાકીની ૯૦ ટકા તો અકબંધ (સુષુપ્ત) પડી છે. તો એટલી થોડી શક્તિથી આ વિશાળ વિશ્વને કેમ માપી શકીએ ?

એ જ રીતે અધ્યાત્મ ક્ષેત્રનાં તત્ત્વો તો આ વિશ્વથી પણ વિશાળ છે. તો આરાધના માર્ગને બુદ્ધિથી કેમ માપી શકાય ? માટે જ્ઞાનીઓના વચનમાં શ્રદ્ધા રાખી નિરંતર સમજવાનો પ્રયાસ કર–સંશોધન કર. પણ તું નથી સમજતો એ માટે, આ તત્ત્વો ખોટાં છે એવી અશ્રદ્ધા ન રાખ. જીવે પોતાના દિમાગને હંમેશા ખુલ્લું જ રાખવું પડશે. આપણી ઉદારતા અને વિશાળતા વધતી જવી જોઇએ. શ્રદ્ધાનાં દ્વાર બંધ કરી દીધાં અને ઉપર જો કદાગ્રહનું તાળું લગાવી દીધું તો તત્ત્વો જાણી શકાશે નહીં, સ્વચ્છંદ ટળશે નહીં, મિથ્યાગ્રહ દૂર થશે નહીં.

જીવનો સ્વચ્છંદ નથી ટળતો તેનાં ત્રણ કારણો અહીં બતાવ્યાં. એક તો 'હું ઘણું જાણું છું, ઘણું સમજું છું' એવું માન, આવો માનભાવ જેનામાં

પડયો છે તેને કોઇ પણ કઇ સમજાવવાનો પ્રયાસ કરે તો તે કહેશે 'મને તમે શું સમજાવશો ? મને તો બધી ખબર છે, મને બધું જ આવડે છે.' અને આવું માનનાર જેવો મોટો અજ્ઞાની બીજો કોઇ નહીં.

બીજું, સંસારના ભૌતિક પદાર્થમાં–ધન આદિમાં જેટલો રાગ છે એટલો રાગ સત્પુરુષ પ્રત્યે નથી. તપાસી લો અંતરને ! કયાં કેટલો રાગ જોડાયલો છે? સ્ત્રી–પુત્ર–પરિવાર તથા ધન–માલ પ્રત્યે જેટલો રાગ છે એના કેટલામે ભાગે ગુરુ પ્રત્યે, સંતો પ્રત્યે પ્રીતિ છે. બંધુઓ ! જ્યાં સુધી ખરેખર સંતો પ્રત્યે અંતરનો પ્રેમ ન જન્મે ત્યાં સુધી સંસાર ન ટળે.

અહીં આપણે ભરત ચક્રવતીને યાદ કરીએ. એમનાં જીવનમાં ઘટિત થયેલી અનેક ઘટનાઓ, એમની અંતર્દશાને પ્રગટ કરે છે. ચક્રવતીત્વ જેવી ઋદ્ધિ–સિદ્ધિના સ્વામી હોવા છતાં પણ તેનાથી કેટલા અલિપ્ત હતા. તે તેમના જીવનના પ્રસંગે–પ્રસંગે ઝળકે છે. સંસાર રાગ નહિવત્ જ હતો. સંસારમાં રહેવા છતાં તેમાં લેપાયેલા નો'તા.

ભગવાન ઋષભદેવ એટલે કે ચક્રવતીના પિતા, શ્રમણ થઇ વન નગરમાં ઘૂમી રહ્યા છે. કૈવલ્ય–લક્ષ્મીને પામવાનો પરમ પુરુષાર્થ સેવી રહ્યા છે. વર્ષ પૂર્ણ થયું અને એકદા ભરત ચક્રવતી રાજમહેલમાં બિરાજી રહ્યા છે. ત્યાં મહામાત્ય પધાર્યા અને શુભ સંદેશ આપ્યો. "રાજન ! આયુધશાળામાં ચક્રરત્નની ઉત્પત્તિ થઈ છે" સાંભળી રાજાના દિલમાં ખુશી છવાઈ જાય છે. પોતે ભવિષ્યના ચક્રવતી છે, દેવ નિર્મિત શસ્ત્રો તેને વિજયમાળ અર્પે છે. કહેવાય છે કે દેવો ચક્રવતીને અનેક પ્રકારે સહાય કરે તેમાં, ચક્રરત્ન નામનું અતિ બલશાલી શસ્ત્ર દેવો આપે. એ જેની પાસે હોય તે કદી પરાજિત થાય નહીં. ભરતને સમાચાર મળ્યા. નિયમ છે કે દેવો એ શસ્ત્ર આપે એટલે તરત તેની મહાપૂજા થવી જોઈએ.

ભરત એ વિષે હજુ વિચારે તે પહેલાં જ અંતઃપુરમાંથી આવેલ પ્રતિહારીએ ખુશી વ્યક્ત કરી. 'રાજન ! આપને ત્યાં પુત્રજન્મ થયો છે.' અને કુલદીપકના આગમને ભરત આનંદિત થયા, રાજાને ત્યાં પુત્ર-જન્મ

એટલે મહોત્સવનો પ્રસંગ. સંસારભાવમાં પુત્ર-જન્મ જેવી ખુશાલી બીજી કોઈ નહીં. સામાન્ય ગૃહસ્થીને ત્યાં પણ પુત્રનો જન્મ આનંદ ઉત્સવ બની જાય તો રાજાએ તો વિધિવત્ મહોત્સવ મનાવવો જોઈએ. આ માટે પ્રતિહારીને કંઈ કહે ત્યાં તો—

નગરજને આવી કહ્યું "રાજન ! મંગલ વધામણાં ! પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું !" અને ભરત બેઠા હતા ત્યાંથી હર્ષાવેશમાં ઊભા થઈ ગયા, પ્રસન્નતાથી ઝૂમી ઉઠયા અહો ! ભરત ક્ષેત્રમાં તીર્થંકર દેવની કેવળ પ્રભા પ્રકાશિત થઈ ઊઠી ! અને જવા પગ ઉપાડયો, ત્યાં તો મહામાત્ય કહે છે : "રાજન્ ! પહેલાં ચક્રરત્નની પૂજા કરો. એ સહુથી મહત્વપૂર્ણ કાર્ય છે. પૂજા વિના એ ચક્ર રહી શકે નહીં. બધાં જ કાર્યો પછી પહેલાં પૂજા."

ભરત વિચારે છે કયાં જાઉં ? શું કરૂ ? પહેલાં પૂજા, પુત્ર-જન્મ મહોત્સવ કે પ્રભુનો કેવળ-મહોત્સવ ? ભરતે થોડી ક્ષણો વિચાર્યું કે મારે શું કરવું ? મહામાત્ય કહી રહયા છે રાજન્ ! તમારે સૌથી પહેલાં ચક્રરત્નની પૂજા કરવી જોઇએ. અને પછી પુત્ર-જન્મ થયો છે તેના મહોત્સની ઘોષણા રાજ્યમાં કરી, તેની તૈયારી થવી જોઈએ-પરંતુ ભરતે વિચાર્યું કે આ બધાં ભૌતિક કાર્યો છે અને એ જીવે અનેક વાર કરી લીધાં, અને હજી યે થશે પણ પ્રભુના કેવળજ્ઞાનના મહોત્સવનો આ મોકો કયારે મળે ? મારા પ્રભુ સર્વથા આત્મવિશુદ્ધિ કરીને કેવળજ્ઞાનથી આલોકિત થઈ ગયા છે, એમના ચરણની પૂજા પહેલાં થવી જોઇએ, અને બધું જ છોડીને કોઇના રોકયા ન રોકાયા, એઓ ત્યાં પહોંચી ગયા. ભગવાન ઋષભદેવના ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું, કેવળ મહોત્સવમાં ભાગ લીધો. બંધુઓ ! કહો કયાં જવું જોઇએ ? અહીં ધર્મસભામાં બેઠા છો એટલે કહેશો કે પ્રભુના કેવળ મહોત્સવમાં જવું જોઇએ. પણ તમારૂં મન શું કહેશે ? પહેલાં તો ચક્રરત્નની પૂજા થવી જોઇએ કે જે ચક્રવર્તી જેવું પદ અપાવશે. અરે પ્રભુને કેવળજ્ઞાન થયું તે હવે થોડું ચાલ્યું જવાનું છે ? અને સાથે કેવળ મહોત્સવ મનાવવા તો આખું નગર જશે.

અરે ! દેવો અને ઇન્દ્રો પણ આવશે. એક ભરત ન જાય તો શું બગડી જવાનું હતું ?

તમારા જીવનમાં જ્યારે આવો કોઈ પ્રસંગ આવે ત્યારે પણ એમ જ વિચારો છો ને ! તેમાં ય ખાસ ધર્મ-ક્ષેત્રમાં જો કોઈ પ્રસંગ હોય તો તો એમ જ કહો. શું હું જ કરૂં બધું ? બીજા નથી કોઈ ? એક હું નહીં કરૂં તો શું બગડી જવાનું છે ?

બંધુઓ ! પેલી અકબર-બિરબલવાળી વાત જાણો છો ને તમે ? હોજ દૂધથી ભરવાનો હતો એના બદલે પાણીથી ભરી દીધો. સહુએ એ જ વિચાર કર્યો ને કે નગરનાં સર્વ પ્રજાજનો તો દૂધનો લોટો નાખશે તેમાં મારો એક પાણીનો લોટો હશે તો શું વાંધો આવશે ? અને તેમાંય રાત્રિના અંધારાનો લાભ મળી ગયો. અને હોજમાં એક ટીપું પણ દૂધ ન નંખાયું !

વિચારો ! આ પ્રસંગને તો ૫૦૦ વર્ષ વીતી ગયાં. પણ માનવની મનોવૃત્તિ તો આ જ રહી છે. બદલ્યા છો તમે ? હા, તમે કહો છો અમે તો Modern જ નહીં Ultra Modern થઈ ગયા. બહારનાં રહન-સહન, વેશ-ભૂષા બદલ્યાં, પણ આંતરવૃત્તિઓ તો એની એ જ રહી. અરે ! વધુ સંકુચિત થઈ ગયા.

ક્યાં સુધી વાત કરવી ? તમારે ધર્મ કાર્યો કરવાં નથી અને કોઇને કરવા દેવાં નથી. કોઈ વ્યક્તિને ધર્મની શ્રદ્ધા થઈ હોય, ભાવ-ભક્તિ જાગ્યાં હોય, સાધુ-સંત ગામમાં પધાર્યા હોય અને તેમના સત્સંગમાં વધુ રહે તો તરત તમારી આંખમાં આવી જાય. બોલવા માંડો, ઓહો ! બહુ ધર્મ કરવા માંડ્યા છો ? શું કરો છો સંતો પાસે જઇને ? તમે તો આખો દિવસ ઉપાશ્રયમાં જ રહો છો. કેવી છે આ વૃત્તિ ? કેવી આ દૃષ્ટિ ? ક્યાં લઈ જશે એ ? આ બધી સાંસારિક વૃત્તિઓ જ છે, જે સ્વચ્છંદને છૂટવા નથી દેતી.

બંધુઓ ! ભરતને ભૌતિકતા પર પ્રેમ ન હતો પણ પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ હતો. તો જેને સંસાર પર વધુ રાગ છે તેનો સ્વચ્છંદ નથી ટળતો આપણી દશા એ જ છે ને ?

હું તમને પૂછું છું કે ભરતને સંસાર પ્રત્યેની કોઈ જવાબદારી હતી કે નહીં ? છતાં પ્રભુ પ્રીતિને પહેલું સ્થાન મળ્યું. તમને જ્યારે કંઈ પણ કહીએ છીએ ત્યારે કહો છો–મહાસતીજી ! તમને શું ખબર હોય ? અમારી જવાબદારી કેટલી છે ? એ પણ અમારે નિભાવવી પડે ને ? અમારી જવાબદારીઓ કેવી હોય તેની તમને ખબર ન પડે.

કેમ ? અમને ખબર કેમ ન પડે ? શું અમે ઉપરથી ઉતરીને આવ્યા છીએ ? તમારી વચ્ચેથી જ અહીં આવ્યા છીએ. બધું જ જોઈને આવ્યા છીએ, અમને ખબર છે કે સંસારની જવાબદારી શું હોય ? તમારા Limitations કેટલા છે ? બધી જ ખબર છે. પણ જ્યારે તમારે ન કરવું હોય ત્યારે કહો છો કે અમારી જવાબદારી કેટલી છે ? અમારે એક–એક મિનિટની ગણતરી હોય છે.

ઊભા રહો ! હું નથી માનતી કે તમારે એક–એક મિનિટની ગણતરી હોય ! તમે એક–એક મિનિટ સમજી વિચારીને ખર્ચો છો એ નથી માનતી. હલકા મનોરંજન માટે ત્રણ–ત્રણ, ચાર–ચાર કલાક, અરે ! આખી ને આખી રાતો ચાલી જાય છે ! ચાર–છ જણા ભેગા મળીને ગપ્પાં મારો છો ને કેટલો સમય વીતી જાય છે ? પાનાં લઈને રમવા બેસો છો ને કેટલા કલાક ચાલ્યા જાય છે ! ક્યાં છે ગણતરી ? ખોટા છો તમે ! હા, અહીં ઉપાશ્રયમાં કે ધર્મના કાર્યમાં સમય કાઢવો પડે ત્યાં જ તમને ગણતરી છે. બંધુઓ ! ખરાબ ન લગાડશો. પણ તમારા અંતરમાં ઊંડા ઉતરીને તપાસો કે ક્યાં છે તમારો રાગ ? ભૌતિક ક્ષેત્રે કે સત્પુરુષ પ્રતિ ? જેવો ને જેટલો રસ સંસારમાં છે એવો જો સદ્ગુરુમાં હોય, તેમના ચીંધેલા માર્ગે હોય તો જરૂર સ્વચ્છંદ ટળે.

અને ત્રીજું કારણ છે જૂઠી લોક લાજ ! જૂઠી અપકીર્તિનો ભય ! વધારે ધર્મ કરીશ, વધુ સંત સમાગમ કરીશ અને કોઈ કંઈ કહેશે તો ? એનો ભય છે તમને ! શું કહું ? ધન્યવાદ આપું ? ધન્ય છે તમને ! ધર્મ કરવા સમયે આમ વિચારો છો પણ ક્યારેય એ વિચાર્યું છે ? કે દારૂના બારમાં જાઉં છું ને કોઈ કંઈ કહેશે તો ? ત્યારે લોકલાજનો ભય છે ?

અરે! એથી પણ આગળ વધીને કહું તો? બંધુઓ! મારી વાતો થોડી કઠોર છે, પણ સત્ય છે! ખરાબ ન લગાડશો.

પણ જ્યારથી મેં સાંભળ્યું છે, મારા માથામાંથી એ વાત ખસતી નથી. મહાવીરના અનુયાયી, અહિંસાના નારા લગાવનાર, તમારી જાતને શુદ્ધ શાકાહારીમાં ગણાવતા, કેવા છો તમે? શુદ્ધ શાકાહારી છો? પછી જે હોટલમાં માંસાહાર– NON-VEG બને છે, ત્યાં ખાવા માટે જાવ છો? અને ઉપરથી બડાઇ કરો છો. કે ત્યાં તો Veg અને Non-veg અલગ અલગ રંધાય છે! જોઈ આવ્યા છો તેનાં રસોડાં? તેનાં વાસણો? તમારી જીભની રસવૃત્તિ તમને ક્યાં લઈ જાય છે? અરે! હું જાણું છું કે માત્ર રસવૃત્તિને કારણે જ નથી જતા પણ એવી હોટલમાં જવું તે પ્રતિષ્ઠાનું સાધન માનો છો. તમારી પ્રતિષ્ઠા વધે છે. કેટલી હીન ભાવના કામ કરી રહી છે! વિચારો તો ખરા! નૈતિકતાનું ધોરણ કેટલું નીચું ઉતરી ગયું છે! આજે હું આ કરું છું, કાલે મારાં સંતાનો શું કરશે? આજે મોટા શહેરોમાં તો શ્રીમંત ઘરના નબીરાઓ Non-Veg ખાતા અને તેમાં ગૌરવ અનુભવતા થઈ ગયા છે. ક્યાં જઈને અટકશો આ બધું?

બંધુઓ! માત્ર ધર્મની દૃષ્ટિથી જ આ વાત નથી, પણ તમારી વ્યવહારિકતાની દૃષ્ટિથી પણ વિચારો કે આજ તમે ક્યાં છો? તમે જ્યાં છો ત્યાંથી તમારાં સંતાન વધુ નીચે ઉતરવાનાં, એ સમજી લેજો. પછી રોવું જ પડશે. રોવા સિવાય બીજું કાંઈ નહિ રહે, અને ત્યારે પેટ ભરીને પસ્તાશો પણ બહુ મોડું થઈ ગયું હશે, પાછા નહીં વળી શકો કે નહીં તમારાં સંતાનોને વાળી શકશો. પણ સમાજે આવા ખોટા માર્ગોને પ્રતિષ્ઠાનું સાધન બનાવી દીધું અને તમે અપનાવી લીધું પછી ધર્મ ક્યાં ઉગશે? ધર્મ અંતરને કેવી રીતે સ્પર્શશે? અને નહીં સ્પર્શે તો એ જ ચોર્યાશીનું ચક્કર ઉભું જ છે!

આવી જ કંગાલ વૃત્તિ અને ધર્મની મહત્તા વિષેનું અજ્ઞાન, માણસને ધર્મ તરફ વળવા દે નહીં, અને વિચારે કે ધર્મ કરતાં મારી અપકીર્તિ થશે તો? લોકો શું કહેશે મને? અને ખરેખર જેને ધર્મ કરવો નથી

તે, કરતા તો નથી પણ ધર્મ કરનારની નિંદા કરે છે. પરિણામે નિંદાથી ડરીને ધર્મ કરનારા, ધર્મથી અને સંતોથી દૂર ભાગે છે. આમ આ ત્રણ કારણે જીવ સ્વચ્છંદ છોડી શકતો નથી, પણ સ્વચ્છંદ છોડયા સિવાય જીવનો ઉદ્ધાર નથી.

શ્રીમદ્જી કહે છે–

પામ્યા એમ અનંત છે, ભાખ્યું જિન નિર્દોષ.

રાગ-દ્વેષ ત્યજી વીતરાગ થયા છે એવા શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન કહી ગયા છે કે, ભૂતકાળમાં જે–જે જીવો એટલે કે અનંત જીવો મોક્ષને પામી ગયા, તે સહુએ સ્વચ્છંદ છોડયો અને સત્પુરુષ પ્રતિ પ્રેમ જાગૃત કર્યો, સત્પુરુષે બતાવેલા રાહે ચાલ્યા, લોક-લાજનો ભય છોડી, અપકીર્તિની પરવાહ ન કરતાં, અહંકાર અને મમકારનો ત્યાગ કરી, સન્માર્ગે પ્રવૃત્ત થયા ત્યારે જ મોક્ષ પામ્યા, અને ભવિષ્યમાં પણ આ રીતે જ જીવો મોક્ષ પામશે.

બંધુઓ ! અહીં આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની વાતો ચાલે છે. શ્રીમદ્જી શરત મૂકે છે કે મોક્ષ પામવા માટે સ્વચ્છંદ છોડવો જ પડશે. જો આટલું માન્ય હોય તો જ મોક્ષ મેળવવાની વાત કરજે, નહીં તો નહીં.

તો હવે અનાદિના સ્વચ્છંદને રોકવા માટે જીવે કેવો પુરુષાર્થ કરવો જરૂરી છે તે વાત શ્રીમદ્જી આગળની ગાથામાં બતાવશે.

પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરૂ યોગ...!

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ–માર્ગની આરાધના સમ્યગ્‌દર્શન, સમ્યગ્‌–જ્ઞાન, અને સમ્યગ્‌–ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના કરવા માટે જીવે સદ્‌ગુરુનું શરણ લેવું આવશ્યક છે. સદ્‌ગુરુના શરણ વગર માર્ગ મળતો નથી. અત્યાર સુધી સદ્‌ગુરુનું શરણ મળ્યું નથી તેથી જ સ્વચ્છંદે વર્તતા આવ્યા છીએ, અને આપણી મતિ–કલ્પનાએ જ તત્વોનો નિર્ણય કર્યો છે, ધર્મ, ધર્મનાં સાધનો, ધર્મની આરાધના અને ધર્મનું ફળ, આ બધી જ બાબતોને આપણી બુદ્ધિએ જેવી રીતે સ્વીકારી છે તેમજ આપણે માનતા આવ્યા છીએ.

એટલે જ જેમણે સતનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે એવા સત્પુરુષના શરણે જવાનું છે. શ્રીમદ્‌જી કહે છેઃ–

પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ યોગથી, સ્વચ્છંદ તે રોકાય
અન્ય ઉપાય કર્યા થકી, પ્રાયે બમણો થાય....૧૬....

સ્વચ્છંદ ટાળવાની ઇચ્છા ક્યારે થાય ?....જ્યારે પોતે સમજે કે હું મારી બુદ્ધિથી વર્તી રહ્યો છું તે અયોગ્ય છે. આજ સુધી મારું દુઃખ દૂર નથી થયું તેનું કારણ પણ મારો સ્વચ્છંદ જ છે. 'હવે મારે દુઃખથી મુક્ત થવું છે' એવો નિશ્ચય જેના અંતરમાં થયો છે, તેને જ સ્વચ્છંદ કાંટાની જેમ ખૂંચે છે. અને તેના મુખેથી ઉદ્‌ગાર સરી પડે છે.

આજ સુધી હું રહ્યો ગર્વમાં ને, માગી મદદ ન લગાર
આપ બળે માર્ગ જોઇને ચાલવા, હામ ભરી મૂઢ બાળ
હવે માંગું તુજ આધાર....પ્રેમળ જ્યોતિ....

પણ આવો લક્ષ્ય જાગે તો ને ? બહુધા જીવ પોતે જે કરે છે તે જ ઠીક છે એમ જ માનતો હોય, એટલે સદ્‌ગુરુના યોગે સત્સંગ કરતો

હોય તો પણ પોતાનો કદાગ્રહ ન છોડે. ઉપદેશ સાંભળે તો પણ પોતાને રુચે એવું કહે તે ગ્રહણ કરી લે અને સત્ય હોવા છતાં પણ અરુચિકર હોય તો ગ્રહણ ન કરે. અર્થાત્ પોતાની માન્યતા સાથે લઈને જ સાંભળવા બેઠો હોય તેથી ગુરુદેવના યોગે પણ કાંઇ પામી શકે નહિ.

મોઢામાં મીઠાનો કણ લઇને મીઠાઇનો રસ માણવા જતી કીડી જેવી આ વાત છે. મીઠાઈનો રસ લેવો હોય તો મીઠું મોઢામાંથી કાઢી નાખવું પડે. બંધુઓ ! વ્યવહારમાં આ વાત આપણને ખબર છે, શિખવવી પડતી નથી, માનો કે એક કાચની બોટલમાં કોઇ એવો પદાર્થ ભર્યો છે જે ખાવા લાયક નથી, અને તેમાં ખાવા યોગ્ય પદાર્થ ભરવો છે તો શું કરશો ? પહેલાં તો ખાલી કરશો અને પછી એવી રીતે બરાબર સાફ કરશો કે પેલા પદાર્થની ગંધ પણ તેમાં ન રહે. ત્યારપછી જ તેમાં બીજું ભરો. એક સીધી–સાદી વાત કરું. શિયાળાના દિવસો છે. સવારે નાસ્તો કરવા બેઠા. પહેલાં ખાધો અડદિયો અને પછી ચા પીવી છે. તો તરત ચા નહીં પીઓ. પણ વચમાં કંઇક ખારી ચીજ ખાઇ લેશો. કેમ ? જો સીધી ચા પીઓ તો તેનો Taste ન આવે. ચા મોળી લાગે. પણ ચાનો Taste લેવો છે તો પહેલાં Taste ને Change કરો છો. તો જ ચા પીવાની મઝા આવે.

બંધુઓ ! આ વાતો શીખવવી પડતી નથી. પણ સત્સંગ કરવા આવો ત્યારે સંસારના, કદાગ્રહના, મિથ્યા માન્યતાના Taste મનમાંથી કાઢીને આવશો તો જ સંતના ઉપદેશનો રસ લાગશે અને તે ગ્રહણ કરવા જેવો છે તેમ લાગશે. જીવનો અંદરમાં પડેલો અહં જ સદ્‌ગુરુના ઉપદેશને આત્મસાત્ થવા ન દે. માટે અહં છોડીને સદ્‌ગુરુનું શરણ સ્વીકારવું પડશે.

બંધુઓ ! સદ્‌ગુરુનો યોગ તો સફળ ત્યારે જ કહેવાય કે એમના સંગે, સંસારની રુચિ ઓછી થાય અને આત્મલક્ષ વધે. ઉપદેશ સાંભળો ત્યારે એમ થાય કે મારે માત્ર સાંભળવા ખાતર જ નથી સાંભળવું પણ તેમાંથી કંઈક પામી જવું છે, કંઈક મેળવી લેવું છે. એવી તીવ્ર પિપાસા જાગે. અરે ! ગૃહસ્થાશ્રમને ચલાવવા ધંધો કરતા હો,વ્યવહારો સાચવતા હો, પણ અંતરથી એવી ભાવના રહે કે હે પ્રભુ ! ક્યારે યોગ મળે ને ક્યારે

આ બધું છોડું ? સંસાર વ્યવહાર જાળ રૂપ ભાસે, તો જ સત્સંગ સાર્થક થાય.

પણ સાચું કહો, ભાઇઓ ! વ્યાપાર છોડવાનું મન થાય છે, ઓછો કરવાનું મન થાય છે કે તેને વિકસાવવાનું મન થાય છે? શેનો શોખ છે ? ચાન્સ મળે તો ચૂકો નહીં ને? ખૂબ વધારો–ખૂબ વધારો અને પછી કહો 'પહોંચી શકાતુ નથી.' પણ ભલા ભાઈ! તું કયાંથી પહોંચે ? તું એકલો અને વધાર્યું છે પાંચ જણા કામ કરી શકે એટલુ ! પણ આ તૃષ્ણા છે, અતૃપ્ત લાલસા છે !

મને યાદ છે મુંબઇવાળા એક ભાઈ. અમે મહારાષ્ટ્રના એક ગામમાં હતા અને દર્શને આવ્યા. તેઓ પતિ–પત્ની બે જ પ્રાણી, પણ ધંધો ખૂબ વધાર્યો હતો. જુદા જુદા શહેરોમાં તેમની ઓફિસો. પળનો પણ સમય ન હોય તેમને. મેં એમને પૂછ્યું :

"શા માટે તમે આટલું બધું કામ વધાર્યું છે? તમે બે જણાં સુખેથી રહી શકો એટલું તમારી પાસે નથી ?"

રમૂજ સાથે તેમણે કહ્યું :

"મહાસતીજી ! એક નહીં. ત્રણ ભવ ચાલે એટલું છે !"

"તો શા માટે વધારો છો ?"

"બસ, મને શોખ છે."

જુઓ ! જીવને કેવા શોખ હોય છે ? શોખને Convert કરી નાખો. જે શોખ પાપો કરાવે, તૃષ્ણા વધારે, અનર્થા દંડનું સેવન કરાવે, તેને છોડી તમારી શોખવૃત્તિને આત્મા તરફ વાળી દો. સત્સંગનો શોખ, વાંચનનો શોખ, વ્રત–પ્રત્યાખ્યાન નિયમોનો શોખ કેળવી લો. બંધુઓ ! પેલા ભાઈને તો શુભોદય હતો કે તેમણે શોખનું ક્ષેત્ર બદલી નાખ્યું. અત્યારે ધંધો બહુ જ ઓછો કરે છે, અને વધુ સમય આત્મલક્ષે આપે છે.

સંસારના વ્યવહારોમાં રાચે નહીં, પણ એ કરતાં ખેદ વર્તે કે કરવું પડે છે એટલે કરૂં છું, પણ મારે આ કરવું નથી. સદ્ગુરુના શરણે જઈ

તેમની આજ્ઞા એ જ મારું જીવન, એ જ મારો ધર્મ. આવી ભાવના નિશદિન જેને વર્તે તેને સદ્ગુરુનો યોગ થયો કહેવાય. તો જ સ્વચ્છંદ ટળે જ્યારે એ સદ્ગુરુને સર્વસ્વ માની શકે. જ્ઞાનીએ કહ્યું છે:

ભવ એક જો રાજી કરે, સત્પુરુષને સહવાસથી
એની બધી ઈચ્છા પ્રશંસે, રોમ—રોમ ઉલ્લાસથી
પંદર ભવો માંહે જ તો તું પામશે મુક્તિ સહી
ગુરુરાજ અનુભવ ગંગ સહજાનંદ રસથી લહલહી....

જ્ઞાનીઓ આપણને કહે છે, તેં તારા સંસારને પોષવા માટે, ભોગવૃત્તિના રસમાં એક નહીં, આજ સુધીના અનંત ભવો ખોઈ નાખ્યા. જીવ જ્યાં-જ્યાં જે–જે યોનિમાં ગયો ત્યાં–ત્યાં તેણે ઇન્દ્રિયના વિષયને ભોગવવા સિવાય બીજું કશું જ કર્યું નથી. પોતે એ કર્યું છે ને બીજાને પ્રેરણા પણ એ જ આપી છે. ભૂતકાળમાં ઘણા ભવો ગયા, ત્યાં શું–શું કર્યું તે તો આપણને યાદ નથી. પણ વર્તમાન ભવને જ વિચારો! જેટલાં વર્ષો આ જીવનનાં ગયાં તેમાં શું કર્યું ? શરીર તથા મન જે માગે તે આપવામાં, અને શરીરની સગાઈએ જે પરિવાર છે તેને પોષવામાં જ આખું યે જીવન વેડફી નાખ્યું. નથી લાગતું કે ગયાં તે વર્ષો ગુમાવી જ દીધાં છે ?

રાત–દિવસ દોડા–દોડી કરો છો. તમે કહેશો, 'અમે અમારા એકલા માટે નથી કરતા. પરિવારની પળોજણ પડી છે તેને માટે પણ કરવું પડે છે.' પણ હું તમને પૂછું–તમે પરિવારની સુખ-સુવિધાની ચિંતા કરો છો તે વાત સાચી, પણ કઇ દૃષ્ટિએ ? એક તો સારી રીતે, બધી સગવડતા આપી સંતાનોને ઉછેરવા, સારું ભણતર આપવું, દિકરી હોય તો સારું ઘર ! તમારી વ્યાખ્યા પ્રમાણે ધનવાન ઘર ગોતીને પરણાવી દેવી. દિકરો હોય તો ભણાવી, ધંધે લગાડી, પરણાવી દેવો. બસ ને, થઈ ગઈ ને જવાબદારી પૂરી ? કહેતા હો છો ને ? હાશ ! બધો જ ભાર ઉતરી ગયો !

વહાલા બંધુઓ ! તમે બધું તો કર્યું પણ ખરેખર મા–બાપ તરીકે તમારી જે ફરજ હતી તે બજાવી ખરી ? તમે હા કહેશો ! હું ના કહીશ !

તમે તમારાં સંતાનોને ધર્મના સંસ્કાર આપ્યા ? એ જ્યારે પોતાના જીવનની જવાબદારીઓ પૂરી કરે ત્યારે આત્મ તરફ વળે એવી જાગૃતિનો કોઇ મંત્ર આપ્યો ખરો ? જો ના, તો તમારી જવાબદારી અધૂરી છે! કયારે આપશો આ સંસ્કાર ? તમે બિલકુલ રિટાયર્ડ થશો ત્યારે? પણ પછી નહીં આપી શકો અને એ જુવાન સંતાનો સંસ્કાર લેશે પણ નહીં. આપવા હોય તો તેના બાલ્યકાળમાં જ આપવા જોઇએ, તો જ એ ઝીલે. હવે ન માને! પણ એના બાળપણમાં તમારી યુવાની હોય, એટલે તમને જ ધર્મ સૂઝયો ન હોય, આતમ લગની લાગી ન હોય, અધ્યાત્મ ચિંતા જાગી ન હોય. પછી તમે કયાંથી આપો બાળકોને સંસ્કારો? બસ, આમ જ ચાલ્યું છે આપણું જીવન. તમે તમારા શરીર-મનની સુખ–સગવડતા મેળવવામાં અને ભોગવવામાં જીવન પૂર્ણ કર્યું, સંતાનોને પણ એ જ સંસ્કારો આપ્યા.

આવા એક નહીં અનંત ભવો વીતાવી દીધાં. અહીં આવ્યા પછી, વીતરાગની વાણી મળ્યા પછી પણ શું કરી રહ્યા છીએ? અહીં બેઠા હો ત્યાં સુધી ચાલણીના પાણીની જેમ વૈરાગ્ય રસથી ભરપૂર અને પછી કોરા ધાકોર. હતા ત્યાં ને ત્યાં.

નહીં બંધુઓ ! હવે આમ ન ચાલે. બસ, જાગ્યા ત્યાંથી સવાર. આ એક ભવ સત્પુરુષને શોધી તેમને સંપૂર્ણ સમર્પિત થઈ, તેમના ચરણમાં રહી, તેમને પ્રસન્ન કરી લઈએ. બસ, માત્ર એક જ ભવ! પણ એ સત્પુરુષને પ્રસન્ન કરવા કઈ રીતે ? તેઓની આજ્ઞા રોમ-રોમમાં વસી જાય. તેમની આજ્ઞાને ઝીલવા સદૈવ તત્પર રહીએ. ખાસ વાત તો એ છે કે ગુરુદેવ આજ્ઞા કરે કોને? એમના અંતઃકરણમાં જેમના પ્રત્યે વાત્સલ્ય ભાવ છે, હિત-બુદ્ધિ છે, જેમને તારવા ચાહે છે તેમને જ તેઓ આજ્ઞા કરે, અને જે જીવ એટલો ભાગ્યશાળી છે, હળુકર્મી છે તેને જ આવું સૌભાગ્ય મળે છે. માટે ગુરુદેવની આજ્ઞાને ઝીલતાં અંતરમાં હર્ષોલ્લાસ જાગવો જોઈએ.

ગુરુદેવ કયારેક મીઠા શબ્દોમાં પણ કહે, કયારેક કડવા શબ્દો કહે, પણ તેઓની હિત ભાવના જ હોય. અનાદિથી ઉલટા જીવને સુલટો

બનાવવા, તેઓને આ પ્રયોગ કરવો જ પડે. આપણે ત્યાં કહેવત છે–'કડવા ઓસડ મા પાય' મા સંતાનનું ભલું ઇચ્છે એવું બીજું કોણ ઇચ્છે ? માટે જ ગુરુદેવની ગમે તેવી આજ્ઞા હોય, માથા પર ચડાવીએ.

જ્યારે ગુરુદેવની આજ્ઞા પાળવાનો સમય આવે ત્યારે રોમેરોમમાં પ્રસન્નતા પ્રગટે, ઉલ્લાસ ભાવે આજ્ઞાને આરાધે, જે કંઇ આજ્ઞા છે તે મારા એકાંત હિત માટે છે તેવી દૃઢ શ્રદ્ધા અંતરમાં હોય. એ માને કે હું કેવો ભાગ્યશાળી છું કે મારામાં આરાધનાનું પ્રથમ ચરણ ઉપાડવાનું સામર્થ્ય આવ્યું. પહેલાં ગુરુ–આજ્ઞાની આરાધના, પછી જ રત્ન–ત્રયની આરાધના.

એક ઐતિહાસિક પ્રસંગ યાદ આવે છે. વિશ્વના ઇતિહાસમાં નેપોલિયન બોનાપાર્ટ નામનું એક વિશેષ પાત્ર થઈ ગયું. તે સેનાપતિ હતો. તેનો commanding power અદ્ભૂત હતો. એ Discipline નો એટલો બધો હિમાયતી હતો કે એનો એક પણ સૈનિક તેના Orderને ઉત્થાપી શકતો નહીં. નાની એવી ભૂલ કરનારને પણ મૃત્યુદંડ થતો.

એક વખતની વાત છે, એ સેના સૈન્યને કૂચ કરાવી રહ્યો હતો. તે Order આપતો હતો અને સેના ચાલી જતી હતી. કંઈ કેટલા કિલોમીટર લાંબી કૂચ હતી. સેંકડો સૈનિકો ચાલ્યા જાય છે. નેપોલિયન પાછળ છે. તેમાં વચમાં ખાઈ આવી, આગળ રસ્તો નથી. સૈનિકોને માત્ર હુકમ અનુસાર ચાલ્યા જવાનું છે. વચમાં અટકવાનું નથી.. અને બંધુઓ! આશ્ચર્ય ! એક પછી એક સૈનિકો ખાઇમાં ઉતરવા માંડયા પણ કોઈ કહેતું નથી કે 'સર ! આગળ ખાઈ છે, રસ્તો નથી.' આમ કેટલાય સૈનિકો ખાઇમાં હોમાઈ ગયા. એકાએક નેપોલિયનનું ધ્યાન પાછળથી આગળ ગયું. એ જુએ છે મારો Order ચાલુ છે અને સૈન્ય આગળ વધતું કેમ દેખાતું નથી? તેણે સહુને રોકી દીધા, દોડીને આગળ ગયો. જોયું, ખાઇમાં સૈનિકો ચાલ્યા ગયા છે. ખાઈ ઊંડી હતી તેમાં જનારે મરણને શરણ જ થાય. નેપોલિયનની આંખમાં પાણી આવ્યાં. તેણે સૈનિકોને કહ્યું :

"અહીં ખાઇ છે તેનો મને ખ્યાલ ન રહ્યો, હું તો આદેશ આપતો જ રહ્યો પણ તમારે તો કહેવું હતું કે રસ્તો નથી, આગળ કેમ ચાલીએ ?"

No Sir ! અમારો ધર્મ માત્ર આપનો Order માથા પર ચઢાવવાનો. બસ. ચાલતું રહેવું ! પછી ચાહે મરણ આવે, ખાઈ હોય, જંગલ હોય, ગમે તે હોય ! Order સિવાય અમે બીજું કશું જાણતા નથી !"

બંધુઓ ! આ એક સૈન્યની Discipline હતી, તેની સભ્યતા હતી. મરણને શરણ થયા. પણ સેનાપતિની આજ્ઞા સામે અવાજ ન ઉઠાવ્યો ! વિચારો ! આપણે તો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે, આપણા પોતાના આત્મ-ઉદ્ધાર માટે આજ્ઞા પાલન કરવાનું છે, તો કેટલી અર્પણતા ? કેટલી સભ્યતા ? કેટલી ન્યોછાવરી ? સર્વસ્વનું સમર્પણ કર્યા વિના આજ્ઞાપાલકપણું આવતું નથી.

આપણે ત્યાં શ્રાવક તેમજ સાધુનાં વ્રતોમાં જ્યાં પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ થવાનું છે ત્યાં એક શબ્દ આવે છે **જાવજીવાએ** અર્થાત્ જે વ્રતોને ગ્રહણ કરું છું એનું પાલન એવી દૃઢતાથી કરીશ, એટલી અર્પણતા સહિત કરીશ, એવી અનન્ય ભાવનાથી કરીશ કે કદાચ જીવ જાય તો પણ ભલે, મૃત્યુને મંજુર કરવું પડે તો પણ ભલે, પણ પ્રતિજ્ઞાથી ચલિત નહીં થાઉં !

બંધુઓ ! આ વ્રતો શું છે ? આપણા જિનેશ્વરોની, આપણા પૂર્વાચાર્યોની આજ્ઞા જ છે. માટે તેને રોમે-રોમે ઉતારી દઈ પ્રસન્નતાપૂર્વક આચરવાની તૈયારી જોઈએ. તો તેનું ફળ શું ? 'પંદર ભવમાં મુક્તિ' આજ્ઞાના આરાધક જીવને, વધારે પરિભ્રમણ રહેતું નથી. તેનો સંસાર પરિમિત થઈ જાય છે. તેથી જ અહીં આત્મ-અનુભવી પુરુષ કહે છે કે અમારા અનુભવમાંથી નીકળેલ ગંગાના પવિત્ર જલ વડે અમે સહજાનંદને પામ્યા છીએ. અને તેથી જ ચોકસાઈપૂર્વક કહી શકીએ છીએ કે આટલું થશે તો મોક્ષ Definite, એમાં મીન-મેખ નથી.

અહીં સદ્‌ગુરુના યોગે સ્વચ્છંદ રોકવાની પ્રેરણા આપી છે. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ગુરુદેવને અર્પણ થઈ જાય તો જ સ્વચ્છંદ રોકાય. પણ જો એ

ન થાય તો **અન્ય ઉપાય કર્યા થકી, પ્રાયે બમણો થાય.** પોતાના જ પ્રયત્નોથી સ્વચ્છંદને રોકવાનો પ્રયાસ થાય તો તે દૂર તો ન થાય પણ વધે.

કેટલાક માણુસો સાધુ–સંતોનાં ચરણમાં જઈ, તેઓની સેવા–સુશ્રુષા કે શાતા ઉપજાવવામાં પોતાની નાનમ માને છે. તેમનો અહમ્ ત્યાં ઘવાય છે. એવા માણુસો ધર્મ અને ધર્મનાં તત્ત્વો પર શ્રદ્ધા રાખતા હોય, સદ્-વાંચન કરતા હોય, વિચારતા હોય, તત્ત્વો સમજતા પણ હોય પણ પણ કોઈ સત્પુરુષના ચરણ–શરણનું સાનિધ્ય પામવા જેટલી નમ્રતા તેનામાં ન હોય. એટલે તે એવું માને કે આપણે ઘરમાં બેઠાં પણ ધર્મ કરી શકીએ છીએ અને આપણા દોષોને જાણીને દૂર કરી શકીએ છીએ. આપણે કોઈ સંતોના શરણની આવશ્યક્તા નથી.

કેટલો ભયંકર અહમ્ ! બધું જ કરતો હોવા પછી પણ તેનો અહમ્ તો એવો ને એવો જ પડયો છે. એ તો એક રતિ ભાર પણ ઓગળ્યો નથી તો માર્ગે ક્યાંથી ચડે ? આમાં સ્વચ્છંદ જાય નહીં પણ અહમ્‌નું પોષણ થતું જાય એટલે અહમ્ વધે. જેનું પોષણ કરો તે વધે પણ ઘટે નહીં. શરીરમાં રોગ થાય અને આપણી શારીરિક પ્રતિકાર શક્તિ ન હોય તો એવી જાતની દવા લો છો કે કાં તો પ્રતિકાર શક્તિ વધે અને કાંએ જર્મ્સનો નાશ થાય. શરીરના રોગ માટે આટલા જાગૃત છીએ.

પણ આ તો મહારોગ છે. જે અનાદિથી આત્માને વળગ્યો છે અને તેનું પોષણ જ કરીએ છીએ. અરે ! આપણે તો અહમ્‌નું પોષણ કરીએ જ, પણ જ્યાં અહમ્‌નું પોષણ થતું હોય એવા સ્થાને જવાનું જ પસંદ કરીએ ! કેવી છે આપણી મનોવૃત્તિ ! અહમ્‌ના કારણે જ મોટા મોટા મહાનુભાવો ભવમાં ભટકયા કરે છે. સંસારમાં દુઃખી થયા છે, એ અહમ્ ગાળવા જેવો છે કે પોષવા જેવો ? એ સમજી લઈને તેને દૂર કરવા પ્રયાસ કરીએ.

એટલે જ શ્રીમદ્‌જીએ કહ્યું : સદ્‌ગુરુના શરણ સિવાય તારો ઉદ્ધાર નથી. એમના શરણ વિના સ્વચ્છંદ ટળશે નહીં. માટે એમને શરણે

ચાલ્યો જા ને આજ્ઞા આરાધી લે. આજ્ઞા ન આરાધનારનો સ્વચ્છંદ બમણો થાય.

પેલી એક વાત જાણતા હશો. એક અપરાધી પકડાયો અને તેને કેદ થઈ. ગુનો સાબિત થયો. શિક્ષા તરીકે ફટકા મારવાના હતા. પણ પહેલાં જ કહી દેવામાં આવ્યું હતું કે બોલવાનું નહીં, બોલીશ તો બે ખાઇશ.

તેને ફટકા મારવા ઊભો રાખવામાં આવ્યો અને કહ્યું, તને દશ ફટકા મારવાના છે.

" હેં ! આટલા બધા ? "

' વીશ ! '

' પણ કેમ ? '

' ચાલીશ ! '

' બાપરે ! મરી ગયો ! '

એંશી ! '

અને એ બોલતો ગયો ને ફટકા વધતા ગયા. ડબલ થતા ગયા. બંધુઓ ! ગુરુદેવની આજ્ઞા જેટલી વાર ઉત્થાપીએ એટલી વાર સ્વચ્છંદ બમણો થતો જાય. પૂછો અંતરને ! કેટલી વાર આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીએ છીએ ? એક વાર આજ્ઞા ન માની, સ્વચ્છંદ બમણો થયો. બીજી વાર ન માની, એથી બમણો થયો. પલ–પલ એ જ કરીએ છીએ. પ્રભુએ શ્રાવક ધર્મ અને સાધુ ધર્મ બન્ને પ્રરૂપ્યા છે. જો એ ધર્મનું પાલન ન કરીએ તો પણ આપણે સ્વચ્છંદી.

પણ ના, હવે આપણે સ્વચ્છંદી રહેવું નથી, તેથી ગુરુદેવનો–સત્પુરુષનો યોગ મળે એટલે એમના ચરણમાં સમર્પિત થઈ જઇએ અને અહમ્‌ને ગાળી નાખીએ.

હવે આગળ સ્વચ્છંદ ને તોડનાર અને ગુરુ ચરણમાં સમર્પિત થનારને આત્મિક લાભ કેવો મળે છે તે અવસરે કહેવાશે.

સમકિત તેને ભાખિયું...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ માર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના સ્વ અને પરના ભેદનું ભાન કરાવે છે, એ ભેદ પામવા માટે જે પુરુષાર્થ આવશ્યક છે, એ પુરુષાર્થની રીતો આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં ઠેરઠેર બતાવવામાં આવી છે.

પોતાની મતિ-કલ્પનાથી મનાતી આવતી માન્યતાઓનો ત્યાગ કરી સત્પુરુષના લક્ષ્યે વર્તે, તેમનામાં તથા તેમની વાણીમાં અતૂટ શ્રદ્ધા જાગે ત્યારે જ તેમનું યથાર્થ અનુસરણ કરી શકે છે.

આપણે ત્યાં આવા મહાપુરુષોને ' આપ્ત પુરુષ ' કહ્યા છે. ' આપ્ત ' શબ્દનો પ્રયોગ ભારતની સર્વ દર્શન પરંપરામાં થયો છે અને તે પર ગ્રંથો રચાયા છે. ' આપ્ત મિમાંસા ' નામનો એક ગ્રંથ છે. જેમાં આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ આપ્ત કોણ હોઈ શકે તેનું વિસ્તૃત વિવેચન છે. આપ્ત કોણ ? જેમનું વચન, તેમના અનુભવમાંથી નીકળતું હોવાના કારણે સર્વથા આદરણીય છે, અનુકરણીય છે, આચરણીય છે, તેઓને આપ્ત પુરુષ કહેવાય.

વ્યવહારિક ક્ષેત્રે આપણા માતા-પિતા વડીલો, વૃદ્ધો, આપણા માટે આપ્ત છે. તેઓ જીવનના ઘણા યે સારા-માઠા અનુભવોમાંથી પસાર થયા છે. તેમણે જીવનને જાણ્યું છે, માણ્યું છે, અને મૂલવ્યું છે. તેઓ પોતાના અનુભવથી આપણને હિતશિક્ષા આપી સંસાર- વ્યવહારનો આદર્શ માર્ગ બતાવે છે. તેમની સલાહ અનુસાર જીવનમાં ચાલીએ તો અવશ્ય સુખી થઇએ.

આધ્યાત્મિક માર્ગે જે પુરુષોએ આત્માની અનુભૂતિ કરી છે, સાધનાના માર્ગે આવતાં વિઘ્નોને પાર કરી સફળતાને પામ્યા, એવા અનુ-

આવી મહાપુરુષોનાં વચનો આપણા માટે આદરણીય છે, અને તેઓ આપણા માટે આપ્ત પુરુષ છે.

સંસારનો માર્ગ હોય કે અધ્યાત્મ માર્ગ હોય; કોઈપણ માર્ગે ચાલતાં વિઘ્નો તો આવવાનાં જ. સંસારનો માર્ગ સુંવાળો નથી, ડગલે ને પગલે સંસાર વ્યવહારમાં અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ ઊભી થતી જ હોય છે. કેટલાક માણસોને તો નાની ઉંમરમાં જ અનેક આપત્તિઓ આવી ગઈ હોય. તેઓ કહેતા હોય છે કે મેં તો નાની ઉંમરમાં ઘણું યે અનુભવી લીધું, ઘણા તડકા-છાયા જોઈ લીધા. આવા સમયે વડીલો-માતા-પિતા વગેરે સહાયક થાય છે, તેઓ પણ આવી આપત્તિથી કેમ બહાર આવ્યા તે બતાવી તેને હિંમત અને ધૈર્ય બંધાવે છે. સાથે, મુશ્કેલીમાંથી પાર થવાનો રસ્તો બતાવે છે.

અધ્યાત્મ માર્ગે જતાં પણ વિઘ્નો ઓછાં નથી નડતાં ! ત્યાં પણ ડગલે ને પગલે વિઘ્નો ઊભાં જ છે. એક તો આપણા પૂર્વકાળે સેવેલા વિરાધક ભાવોના સંસ્કાર જાગૃત થાય છે અને બીજું, પુન્યાઈની હીનતા, આ બન્ને કારણો સાધનામાં બાધા પહોંચાડે છે.

ત્રીજા ગુણસ્થાનના ભાવો શ્રી પ્રભુએ વર્ણવ્યા છે, તે ગુણસ્થાનનું નામ છે મિશ્ર ગુણસ્થાન. જ્યાં જિનવચનોની રુચિ પણ નથી અને અરુચિ પણ નથી. આવા મિશ્રભાવો જે જીવને વર્તતા હોય તેનું ગુણ-સ્થાન ત્રીજું કહ્યું. હવે કોઈ એક ધર્મી આત્મા, સંત પ્રત્યેની શ્રદ્ધાના કારણે તેમના દર્શને જઈ રહ્યો છે, ત્યાં સામે તેનો એક મિત્ર મળ્યો. તેણે પૂછ્યું : "આમ કઈ બાજુ ?" પેલો કહે " નગરમાં સાધુ પધાર્યા છે. વંદનીય વિભૂતિ છે, ચાલ તું પણ મારી સાથે. " અને પેલો તૈયાર થઇ ગયો. બન્ને ચાલ્યા જાય છે, ત્યાં સામેથી ત્રીજો આવ્યો. તેણે પણ એ જ પ્રશ્ન કર્યો. " ક્યાં ચાલ્યા બન્ને ?" પહેલા મિત્રે કહ્યું "સંતોનાં દર્શને !" ત્રીજો મિત્ર મહા મિથ્યાત્વી છે. સંતો પ્રત્યે અરુચિ ધરાવે છે. તેણે બીજાને કહ્યું : "અરે ! આ તો મૂરખ છે. તું પણ મૂરખ ? ચાલ પાછો ! ત્યાં જવાથી કશું નહીં વળે. ચાલ !" અને બીજો મિત્ર પાછો ફરી ગયો.

પાછો વળ્યો તે મિશ્રભાવવાળો હતો. તેને પેલો મિત્ર સંતનાં દર્શને લઈ જાય છે તો પણ તૈયાર, અને મહા મિથ્યાત્વી ત્યાંથી પાછો વાળે છે તો પણ તૈયાર. ન પામ્યો સંતનાં દર્શન! જુઓ આ અંતરાય! આ વિઘ્ન ! ધર્મ માર્ગે આવાં વિઘ્નો આવ્યા કરે. આવાં વિઘ્નોથી બચાવનાર અને સત્રાહે ચલાવનાર મહાપુરુષો જ આપ્ત પુરુષ કહેવાયા. એમની જો પ્રેરણા મળે તો અંતરમાં તીવ્ર રુચિ, તીવ્ર લગન લાગે, અને અંતરમાં નિર્ણયાત્મક બળ પેદા થાય. ' કરેંગે યા મરેંગે ' ની ભાવના પ્રબળ બને. તે વિચારે ગમે તેવી મુશ્કેલી આવશે, પ્રલોભનો આવશે, પણ મારે પાછું ફરવું નથી. માર્ગથી ડગવું નથી, આવી દૃઢ શ્રદ્ધા જ જીવને આગળ વધારી શકે છે.

અધ્યાત્મ માર્ગે મોટામાં મોટું વિઘ્ન છે સ્વચ્છંદ. આપણે બે દિવસથી સ્વચ્છંદનું વર્ણન કરીએ છીએ. એ સ્વચ્છંદ ત્યારે જ છૂટે કે જ્યારે જિનેશ્વરની વાણી પર, સત્પુરુષની વાણી પર અનન્ય અને અતૂટ શ્રદ્ધા જાગે.

ગણધર ગૌતમસ્વામી પ્રભુ વીરને હજારો પ્રશ્ન પૂછે. પ્રભુ જવાબ આપે, અને ગૌતમના મનનું સમાધાન થાય કે તરત તેમના મુખમાંથી શબ્દો સરી પડે.– **तमेव सच्चं, तमेव सच्चं** ગૌતમે જ્યારે જ્યારે પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછ્યા છે ત્યારે વિનય સહિત પ્રભુના ચરણમાં મસ્તક નમાવી, વંદના કરીને પૂછ્યા છે. શાસ્ત્રમાં પાઠ છે કે જેટલી વાર ગૌતમે પ્રશ્ન પૂછ્યા એટલી વાર તિક્ખુત્તોના પાઠથી વંદના કરીને પૂછ્યા છે. કેટલી વંદના કરી હશે પ્રભુને ? એટલા વિનયથી ગૌતમ પ્રશ્ન પૂછે. પ્રભુ જવાબ આપે. ન સમજાય તો ફરી પૂછે, અને પ્રભુ એટલા જ ભાવથી ફરી જવાબ આપે. અને ગૌતમને સંતોષ થાય એટલે બોલી ઉઠે, અંતરના ઉંડાણમાંથી શ્રદ્ધા સહિત શબ્દો નીકળે– **तमेव सच्चं, तमेव सच्चं.**

પ્રભુ આપ જ સત્ય છો. આપ જ સત્ય છો. ગૌતમના આ શબ્દો સૂચવે છે કે એમના રોમે–રોમે પ્રભુ વસી ગયા છે. બસ, જ્યારે આવો ભાવ, આવી શ્રદ્ધા, આવો અતૂટ વિશ્વાસ જાગે ત્યારે જ પ્રભુમય થઈ જવાય. પછી સ્વચ્છંદ ઊભો ક્યાં રહે ?

અહીં એક વાત યાદ આવે છે. રાધાજી હંમેશાં શ્રીકૃષ્ણને કહે "પ્રભો ! જ્યારે હોય ત્યારે આપના મોઢામાં અર્જુનનું જ નામ હોય છે! અર્જુનમાં એવું શું છે ? આપને કેમ એ આટલો બધો વ્હાલો છે ?"

આપણી આ મનોવૃત્તિ છે કે આપણે જેના પ્રત્યે પ્રેમ ધરાવતા હોઈએ, તેને પણ આપણે એટલા જ વ્હાલા હોવા જોઈએ. એટલું જ નહીં પણ આપણે એમ ઈચ્છતા હોઈએ કે આપણા કરતાં એને વધુ વ્હાલું બીજું કોઈને જ હોય. કેમ હોઈ શકે ? પણ ભાઇ ! પ્રેમ કંઈ દાવા કે અધિકારથી મળતો નથી, એ તો સહજ વૃત્તિ છે. અંતરમાંથી સહજ સ્ફુરિત ભાવ છે.

રાધાજીને પણ મનમાં એમ જ હતું કે શ્રી કૃષ્ણને મારાથી વધારે કોઇ ન હોવું જોઈએ. તેથી તેઓ કૃષ્ણને કહે છે : "ભલે અર્જુન મોટો બાણાવળી હોય પણ તેથી તમે વારંવાર એનું નામ રટયા કરો, એવું તે કંઈ હોય ?" સાંભળી કૃષ્ણ માત્ર હસ્યા. જવાબ ન આપ્યો. મનમાં વિચાર્યું કે સમય આવશે ત્યારે જવાબ મળી રહેશે.

અને થોડા સમય પછી એવું બન્યું કે અર્જુન ખાટલા પર સૂઇ ગયો હતો, થોડે દૂર રાધા અને કૃષ્ણ વાતો કરતાં બેઠાં હતાં. એકાએક કૃષ્ણની નજર અર્જુન તરફ ગઈ. અર્જુનના લાંબા વાળ ખાટલા ઉપરથી સરી જઈ નીચે જમીન પર પડતા હતા, તે જોઈ કૃષ્ણે રાધાને કહ્યું: " જાવ તો રાધાજી ! અર્જુનના વાળ ખાટલાથી નીચે પડે છે, તે જરા ઉપાડીને ખાટલા પર સરખા મૂકી દો ને ! જો જો જાગી ન જાય હોં ! "

બંધુઓ ! કેટલું વાત્સલ્ય હશે કૃષ્ણને અર્જુન પ્રત્યે ?

રાધાજી ગયાં. હળવેથી વાળ ઉપાડયા, અને ખાટલા પર મૂકે છે ત્યાં થંભી ગયાં. બે-ચાર મિનિટ સુધી ખસી ન શકયાં. કૃષ્ણ જોઈ રહ્યા. સમજી ગયા. રાધાજી આવ્યાં. મનમાં હસતાં કૃષ્ણ પૂછે છે: " રાધાજી ! કેમ આટલો સમય લાગ્યો ? કામ તો અર્ધી મિનિટનું હતું. શું થયું તમને ?" રાધાજી કહે, " પ્રભુ ! એક આશ્ચર્ય ! " કૃષ્ણ કહે: "શું ? "

" પ્રભો ! મેં એના વાળ ઉપાડયા, અને ખાટલા પર ગોઠવવા ગઈ ત્યાં તો વાળમાંથી શ્રી કૃષ્ણ શ્રી કૃષ્ણ અવાજ નીકળતો હતો. હું તો થંભી ગઇ. "

"એમ રાધાજી ! એવું તમને સંભળાયું ?"

"હા પ્રભુ ! મને માફ કરજો ! મારા મનમાં એમ થયા કરતું હતું કે મારા પ્રભુને મારા કરતાં બીજું કોઈ કેમ વધારે વહાલું હોય ! એવું હું ન સાંખી શકું. પણ આજે મને સમજાયું કે અર્જુનના રોમ-રોમમાં આપ વસી ગયા છો. ભર ઊંઘમાં પણ તેનાં વાળમાંથી કૃષ્ણ શબ્દનો ધ્વનિ નીકળી રહેલ છે. કેટલી ભક્તિ છે આપના પ્રતિ?

બંધુઓ ! અર્જુનના અંતરમાં કૃષ્ણ વસી ગયા હતા. બસ, એવી જ રીતે આપણાં રોમે-રોમે જિનેશ્વર વસી જાય અને તેમના માર્ગે ચાલતા સત્પુરુષ પ્રતિ અતૂટ શ્રદ્ધા જાગે. તેમના ચીંધેલા માર્ગે ચાલવાની તીવ્ર તત્પરતા જાગે. ત્યારે જ આત્મ-સાક્ષાત્કાર થઈ શકે. જેને બીજા શબ્દોમાં સમ્યગ્ દર્શન કહીએ-

સ્વચ્છંદ મત આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્ગુરુ લક્ષ,
સમકિત તેને ભાખિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ... ૧૭...

શ્રીમદ્જી સ્વચ્છંદ, મત, આગ્રહ ત્યજવાનું કહે છે. બંધુઓ ! આ સાંભળતાં એમ થશે કે કેટલી વાર એકની એક વાત કહેવાની ? કેટલા દિવસથી સ્વચ્છંદ-ત્યાગ વિષે જ સાંભળી રહ્યા છીએ ! આનું કારણ એ જ છે કે આજ સુધી આ જીવે જેટલો કાળ વીતાવ્યો તે સ્વચ્છંદ જ વીતાવ્યો છે. ઘણા ભવોની આ ભૂલને સુધારવા માત્ર એક વખત કહી દે, તો આપણે ક્યાં સુધરીએ એવાં હતાં ? તેથી જ વારંવાર કહેવું પડે.

તમારા ઉપયોગમાં આવતી ઘડિયાળને સેકંડે-સેકંડે આગળ વધવું છે. એટલે તે ટક ટક કરી રહી છે. એ મિનિટમાં ૬૦ વાર ટક ટક કરે છે. તો કલાકમાં ૩૬૦૦ વાર અને દિવસમાં ૮૬૪૦૦ વાર એ ટક-ટક કરે છે. જો ટક-ટક બંધ થઈ જાય તો આપણા માટે, આપણી ગણતરી માટે સમય અટકી જાય. આગળ વધવા માટે પ્રત્યેક સેકન્ડની ટક-ટક જરૂરી છે. એમ સત્પુરુષો આપણને વારંવાર ટોકે છે.

તેઓ કહે છે કે તું તારા માટે જાગૃત થઈ જા. પહેલાં સ્વીકાર કે તું સ્વચ્છંદી છે. પછી તને ભાન થશે કે સ્વચ્છંદ સર્વથા ત્યાજ્ય છે, તેના ઉપાય રૂપ સદ્ગુરુનું શરણ-ગ્રહણ અત્યંત અનિવાર્ય છે. પછી સદ્ગુરુના

ચીંધેલા રાહે ચાલ્યો જા. બસ, આટલું કરીશ તો તારામાં રહેલ મહાન દોષ–રૂપ અહમ્ તૂટી જશે. જ્યાં શરણ–ગ્રહણની ભાવના જાગે, ત્યાં જ અહમ્ ઓગળવા માંડે છે. કારણ નમ્રાતિનમ્ર બન્યા સિવાય કોઈનું શરણ ગ્રહણ થાય નહીં.

જીવમાં પડેલું અહમ્ ગમે ત્યારે, ગમે ત્યાં બહાર નીકળતું જ હોય છે. પોતે કંઈક છે, આ વૃત્તિ ભૂંસાતી જ નથી.

એક વખતની વાત છે. એક ગામડામાં એક બેન જઈ રહ્યાં છે. સામે બીજા બેન મળ્યાં. પૂછ્યું: 'કઈ બાજુ ગયાં હતાં ?' કહે; 'તમારે ઘરે છાસ લેવા ગઇ હતી, પણ તમારી વહુએ કહ્યું, છાસ નથી.' 'એમ !, મારી વહુએ એમ કીધું ? ચાલો, મારી સાથે' અને એ બેનને એ પાછાં લઇ ગયાં. ઘરમાં જઇ ઘરનાં માલિક બેન, પેલાં બ્હેનને કહે છે; 'છાસ નથી,' પેલાં બ્હેન તો સ્તબ્ધ જ થઈ ગયાં 'આ શું ? અરે ! આ તો મને તમારી વહુએ પણ કીધું જ હતું. મને એમ કે ઘરમાં છાસ હશે પણ વહુને ખબર નહીં હોય માલિક બેન કહે છે. 'ના, એમ નહીં. છાસ તો નો' તી જ પણ આ ઘરની માલિક, વહુ કયારથી થઈ ગઈ ? એ કેમ કહી શકે કે છાસ નથી ! હું નથી બેઠી હજી ? મારા બેઠાં એ કેમ ના પાડી શકે ? મારે એને પાઠ ભણાવવો હતો. એટલે હું તમને પાછાં લઈ આવી !'

આનું નામ છે અહમ્ ! કેવો ખોટો અહમ્ છે? નાની એવી વાત પરથી માનવીના મનનું માપ નીકળે છે. બંધુઓ ! આપણા સહુમાં આવા અનેક પ્રકારના અહમ્ પડયાં છે. વાસ્તવમાં તો અહમ્ એક જ છે પણ તેને દિશા બદલવાની ટેવ છે. તેને તોડવા માટે શ્રીમદ્જી આપણને સદ્‌ગુરુના લક્ષે વર્તવાની આજ્ઞા કરે છે.

જે વ્યક્તિ સદ્‌ગુરુના લક્ષ્યે તથા તેમની આજ્ઞાએ વર્ત્યો જાય છે. તે લક્ષ્યને અહીં સમકિત કહ્યું છે. અહીં આપણે સમકિત વિષે થોડો વિચાર કરીશું.

સમકિતના બે પ્રકાર–વ્યવહાર અને નિશ્ચય. દેવ અરિહંત, ગુરૂ નિગ્રંથ અને કેવલી પ્રરૂપિત દયામય ધર્મ. આ ત્રણ તત્ત્વોની યથાર્થ શ્રદ્ધા તે વ્યવહાર સમકિત. તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં કહ્યું છે :

तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनम् ।

અને નિશ્ચય સમ્યક્‌ત્વ એટલે; નિજાત્મા તે દેવ, આત્મજ્ઞાન તે ગુરુ અને ઉપયોગ તે ધર્મ. આ ત્રણ તત્ત્વોની શ્રદ્ધા અર્થાત્ નિજાનુભૂતિ, સ્વસંવેદન. આ જ ભાવોને જરા જુદા શબ્દોમાં શ્રી સહજાનંદ સ્વામી કાવ્ય રૂપે કહે છે:

સમ્યગ્‌દર્શન દેવ મેરે, ગુરૂ હૈ સમ્યક્‌જ્ઞાન,
આત્મસ્થિરતા ધર્મ મેરા, સાધન સ્વરૂપ ધ્યાન...

જીવને જે પ્રાપ્ત કરવાનું છે અથવા કહો કે પ્રગટ કરવાનું છે તે નિશ્ચય સમ્યક્‌ત્વ છે કે જે આત્મારૂપ છે. આત્માનુભૂતિ રૂપ છે, સ્વ સંવેદન રૂપ છે. આ બધો જ આત્માનો અનુભવ છે. પણ એ પ્રાપ્તિ માટેનો આભ્યંતર પુરુષાર્થ થાય તેની પહેલાં અને તેની સાથે વ્યવહારિક પુરુષાર્થ પણ છે જ. એ પુરુષાર્થને વ્યવહાર સમ્યક્‌ત્વ કહેવાય.

તેમાં પ્રથમ આજ્ઞાની રુચિ. આપ્ત પુરુષની આજ્ઞાની રુચિ અંતરમાં જાગ્યા સિવાય માર્ગ પમાતો નથી. વ્યાખ્યાનના પ્રારંભમાં કહ્યું તેમ અનુભવી મહાપુરુષો આપણા આપ્ત છે. પ્રભુ મહાવીરની સ્તુતિ કરતાં કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્યે કહ્યું છે—

'श्री वर्धमानं जिनमाप्त मुख्यम्'

સર્વ આપ્ત પુરુષોમાં મુખ્ય છે, શ્રી વર્ધમાન સ્વામી. અર્થાત્ તીર્થંકર મહાપ્રભુ. કેવલજ્ઞાનમાં સ્પષ્ટ ઝલકતા સર્વ ભાવોનો અનુભવ તેઓએ આત્માથી કર્યો છે. તેથી તેમની વાણી પરમ સત્ય તત્ત્વને પ્રગટ કરનારી છે. તેથી તેઓ જ આપ્ત છે, અને તીર્થંકર પ્રભુનો યોગ ન હોય ત્યારે પ્રભુના માર્ગે નિજને પામેલા; ગણધર, કેવળી, પૂર્વધર, લબ્ધિધર, નિર્ગ્રન્થ મુનિ, વગેરે આપ્ત પુરુષ છે. તેઓની આજ્ઞા પ્રમાણે ચલાય તો સમ્યક્‌દર્શન દૂર ન હોય.

સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ પણ આપ્ત પુરુષની આવશ્યકતા સમ્યક્‌ત્વ પ્રાપ્તિમાં છે. તત્વાર્થ સૂત્રમાં ઉમાસ્વાતિજીએ કહ્યું :

तन्निसर्गादधिगमाद्वा ।

સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ કેટલાક જીવોને નિસર્ગથી એટલે કે કોઇપણ પ્રકારના નિમિત્ત વગર થાય છે. અને કેટલાક જીવોને અધિગમ અર્થાત્ નિમિત્ત પામીને થાય છે.

જે જીવ અનાદિનો મિથ્યાત્વી છે કે જેણે કદી સમ્યક્ત્વનો સ્પર્શ કર્યો નથી, અજ્ઞાન ટળ્યું નથી, આત્માનો સાક્ષાત્કાર કર્યો નથી, એવા જીવને જ્યારે સર્વ પ્રથમ સમ્યક્ત્વ થાય ત્યારે યા તો તીર્થંકર પ્રભુનું નિમિત્ત હોય અથવા કોઈ સત્પુરુષનું નિમિત્ત હોય, પણ તેઓના આશ્રયે, તેમની આજ્ઞાની આરાધનાથી જ થાય છે. અર્થાત્ આપ્તપુરૂષ કહો કે સદ્ગુરુ કહો, એમનાં લક્ષે વર્તવાથી જ સમ્યક્ત્વ થાય.

બીજું, જે જીવે એકવાર સમકિતનો સ્પર્શ કરી લીધો છે, આત્માનુભૂતિ માણી લીધી છે, તેવા જીવને સમ્યક્ત્વ થયા પછી વળી જો મિથ્યાત્વ મોહનીયના ઉદયે, સમકિતનું વમન થઈ જાય, એટલે કે મિથ્યાત્વી થઈ જાય તો તેવા જીવને ફરી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિના પુરુષાર્થમાં કોઈ નિમિત્તની આવશ્યકતા રહેતી નથી. નિમિત્ત હોય તો આવો જીવ તીવ્ર ગતિએ પુરુષાર્થ કરી શકે. પણ નિમિત્ત ન હોય તો પણ તેને સમકિત પામતાં વાર લાગતી નથી.

તો અહીં ગાથામાં, સદ્ગુરુના લક્ષે વર્તતા જીવના ભાવોને સમકિત કહ્યું. તે એટલા માટે જ કે ગુરુની આજ્ઞાની રુચિ તે સમકિત પામવાનું પ્રત્યક્ષ કારણ છે. માટે કારણમાં કાર્યનો આરોપ કરી તેને સમ્યક્ત્વ કહ્યું.

હવે જીવને આગળ કયો પુરુષાર્થ કર્તવ્ય છે તે અવસરે કહેવાશે.

વિનય કરે ભગવાન... !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની-અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્‌દર્શન, સમ્યગ્‌જ્ઞાન અને સમ્યગ્‌ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધનાથી સ્વચ્છંદ છૂટે છે, અને આંતર શત્રુઓ પર વિજય પમાય છે.

બાહ્ય શત્રુઓ જે નુકશાન નથી કરતા, એ નુકશાન આંતર શત્રુઓ કરે છે. બહારની દુનિયામાં રહેલા શત્રુઓ ભૌતિક નુકશાન પહોંચાડી શકે. ઈજ્જત કે પ્રતિષ્ઠા પર ઘા કરી શકે, એથી આગળ વધે તો કદાચ જીવતરને હણી શકે. એ બધી ઈહિ લૌકિક ચીજો છે. એથી આત્માને વધુ નુકશાન થતું નથી. કહ્યું પણ છે:-

ગળાનો કાપનારો યે, શત્રુ બુરૂં કરે ન જે
દુર્બુદ્ધિ તે દુરાત્માની, પોતામાં રહીને કરે....

આંતરશત્રુ જ બહારના શત્રુઓ ઉભા કરે છે. મોહનીય કર્મ જેમ રાગ રૂપ છે, તેમ દ્વેષ રૂપ પણ છે. બંનેને સમજીએ. મોહનો અર્થ મમત્વ, રાગ, પ્રેમ એવો આપણે કરતા હોઇએ છીએ. પણ દ્વેષ, ક્રોધ, લોભ આદિ પણ મોહનું જ સ્વરૂપ છે. કોઈ પર પ્રેમ હોય તો ત્યાં કહીએ છીએ કે મને અમુક વ્યક્તિ પર મોહ છે. પણ જેના સાથે શત્રુતા છે, ક્રોધ છે, એના માટે નથી કહેતાં કે મોહ છે. કારણ આપણે મોહને તેના સીમિત રૂપે જ જોયો છે. પણ તે બહુ જ વ્યાપક છે. દ્વેષ પણ તેનું જ રૂપ છે, અને રાગ તથા દ્વેષ બન્ને આંતર શત્રુઓ જ છે.

જો અંદર શત્રુઓ ન હોય તો બહાર કોઈ સાથે શત્રુતા થાય નહીં. વળી આંતર શત્રુઓ આત્મગુણોનો પણ ઘાત કરે છે. એટલે અંદર કે બહાર ક્યાંય શાંતિ રહેવા દેતા નથી.

આ શત્રુઓને દૂર કરવા પ્રબળ પુરુષાર્થ જોઈશે. [જેવા શક્તિશાળી શત્રુ તેવા જ શક્તિશાળી શસ્ત્રો જોઈએ] રૂનો નાશ કરવા અગ્નિનો એક તણખો બસ થઈ પડે, પણ લોઢાનો નાશ તો થાય નહીં. તેને ગાળવું હોય તો મોટી ફર્નેસ જ જોઈએ. તેમાં અગ્નિની માત્રા પણ એટલી જ જોઇએ. તો બંધુઓ! સમ્યક્ પુરુષાર્થ વડે જ રાગ-દ્વેષનો નાશ થાય છે.

શ્રીમદ્જી સ્વચ્છંદને છોડવાનું સમજાવે છે. જો આત્મલક્ષ જાગૃત કરી, આત્માને પામવો હોય તો, જે છોડવા યોગ્ય છે, તેને છોડવું જ પડશે. તેના ઉપાયો પણ છે. હવે સ્વચ્છંદને છોડવાનો રામબાણ ઉપાય કહે છે.

માનાદિક શત્રુ મહા નિજ છંદે ન મરાય,
જાતાં સદ્ગુરુ શરણમાં, અલ્પ પ્રયાસે જાય...૧૮...

માન, પ્રતિષ્ઠા, કીર્તિની ભૂખ, લોભ આદિ શત્રુઓ, શત્રુ રૂપ પ્રતિભાસ્યા હોય, અને તેને કાઢવાના પ્રયત્નમાં પણ તું હોય. મનથી નિશ્ચય કરી લીધો હોય કે મારે આ દોષો દૂર કરવા જ છે, એ નહીં જાય ત્યાં સુધી હું જંપીશ નહીં. પણ એ 'નિજ છંદે ન મરાય.' તારી રીતે, તારી બુદ્ધિએ પુરુષાર્થ કર્યા કરે તેથી ન જાય.

વિચાર કરો બંધુઓ ! કોઈ વ્યક્તિ ખૂબ બલશાલી છે, હિંમતભર્યો અને ધીરજવાન છે, શૂરવીર છે. સૈન્યના એક સૈનિકમાં જોઇએ તેવી શારીરિક, માનસિક શક્તિ પણ છે, અને તેને સૈન્યમાં જોડાવું છે. પણ તે શસ્ત્રકળા ન જાણતો હોય, તેનો અભ્યાસ ન કર્યો હોય, ને પૈસાના જોરે Armyમાં જોડાવા માગે તો સફળ થાય ખરો ? ન જ થાય. ત્યાં પૈસાની કોઈ કિંમત નહીં. ત્યાં તો શસ્ત્રકળા, યુદ્ધની કળા જરૂરી છે. શત્રુ પર કેમ ઘા કરવો અને પોતા પર આવતા ઘાથી કેમ બચવું ? આ બન્ને તરફનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન જોઈએ. તો જ એ યુદ્ધમાં સફળતા મેળવી શકે.

એમ, આત્મિક શત્રુ સાથે લડવા માટે પણ કળા જોઈએ, એ કોણ શીખવાડે? સદ્ગુરુ. સદ્ગુરુના ચરણમાં થયેલો સંપૂર્ણ સમર્પણ ભાવ

જ આંતર શત્રુ સાથે લડવાની હિંમત અને સામર્થ્ય આપે. આરાધના એટલે આંતરયુદ્ધ, બીજા સાથે લડવાની જરૂર નથી. પોતાના મનના વિકારો સાથે જ લડવાનું છે. માટે કહ્યું પણ છે:—

લડો સૌ આત્મસંગ્રામે, બીજા સંગ્રામ શા કરો ?
શુદ્ધાત્માથી દુરાત્માને, જીતીને સુખ મેળવો....

પણ આ લડવાનું સામર્થ્ય અને કળા ગુરુ કૃપા વિના મળતાં નથી. એમના કૃપાશીર્વાદ આપણા પર ઉતરે તો જ આંતર–જગત સામે લડી શકાય. અંતરમાં કેટકેટલું ભર્યું છે ? વિષય, વાસના, વિકારો, ક્રોધાદિ કષાયો, અને રાગ–દ્વેષના ઊંડા ભાવો આ બધા સામે લડવા કેટલી બધી શક્તિની જરૂર છે? એ ક્યાંથી મળે ? સદ્‌ગુરુના શરણમાં જ મળે. આપણી પાસે ગમે તેટલી શક્તિઓ હોય પણ તે કામયાબ નીવડતી નથી. તેથી જ કહ્યું: **જાતાં સદ્‌ગુરુ શરણમાં અલ્પ પ્રયાસે જાય.** ગુરુના ચરણમાં સર્વસ્વ ન્યોછાવર કર્યા પછી પ્રયાસ જ કરવો પડતો નથી. અન્યથા ગમે તેટલી મહેનત કરે, કશુંય ના વળે. પણ સદ્‌ગુરુનું શરણ તો તારણહાર છે. શિષ્ય પોતાની સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા એમના ચરણમાં ઢાળી નિશ્ચિત થઈ જાય. ચાહે તારો, ચાહે ડૂબાડો, આપના શરણમાં છું. જેમ કે, હાથથી તરનારો સમુદ્રનો પાર તો પામી શકતો જ નથી, પણ પરિણામે સમયે–સમયે મૃત્યુનો સામનો કરતાં કષ્ટ અને વેદના જ તેના ભાગ્યે રહે છે. પરંતુ કાષ્ઠની નાવમાં બેઠેલાને, ન ડૂબવાનો ભય, ન પાર પહોંચવાની ચિંતા.

અને આવી ભાવના જ્યાં જાગે ત્યાં સાધકના જીવનમાં ચમત્કાર સર્જાય, અને તે પણ કેવો ? ગુરુથી પણ ક્યાંય આગળ નીકળી જાય. શ્રીમદ્‌જી કહે છે :—

જે સદ્‌ગુરુ ઉપદેશથી, પામ્યો કેવળજ્ઞાન
ગુરુ રહ્યા છદ્મસ્થ પણ વિનય કરે ભગવાન...૧૯....

ગુરુદેવના ઉપદેશને આત્મસાત્ કર્યો હોય, તેના બળથી આંતર શત્રુને હણવાની કળા યથાર્થ શીખી લીધી હોય અને તેને પ્રાયોગિક રૂપ આપ્યું

હોય તો રાગ–દ્વેષનો સદંતર નાશ થઈ જાય. અને એ થતાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય. ગુરૂ છદ્મસ્થ હોય અને શિષ્ય કેવળી બની જાય.

એવો નિયમ નથી કે ગુરુને પહેલાં કેવળજ્ઞાન થાય અને શિષ્યને પછી જ થાય. એટલું જ નહીં પણ ગુરૂ કરતાં શિષ્યનો મોક્ષ પણ પહેલાં થાય. ગૌતમ ગણધરના નિમિત્તે બોધ પામેલા તેમના અનેક શિષ્યોને, તેમના પહેલાં કેવળજ્ઞાન થયું હતું. એ જ રીતે પ્રભુ મહાવીરના અગ્યાર ગણધરમાંથી નવ ગણધરો પહેલા જ મોક્ષ પધારી ગયા. પ્રભુનું આયુષ્ય હજુ શેષ છે અને શિષ્યો મોક્ષે પહોંચી સિદ્ધની કોટીમાં બેસી ગયા. અરે ! પ્રભુ મહાવીર અરિહંત પણે વિચરી રહ્યા છે અને જ્યારે તેઓ નમો સિદ્ધાણં કહી અનંત સિદ્ધોને નમસ્કાર કરતા હશે, ત્યારે તેમના જ શિષ્યો જે સિદ્ધ થઇ ગયા તેમને પણ નમસ્કાર થતા હશે. બંધુઓ ! આ છે ચમત્કાર !

પણ આટલા ચમત્કારને પામ્યા પછી, ગુરુ છદ્મસ્થ હોય અને શિષ્ય કેવળજ્ઞાની થઈ ગયા પછી પણ, શિષ્યનું કર્તવ્ય શું છે ? તેનો ધર્મ શું છે ? તે આ ગાથામાં શ્રીમદ્જી બતાવવા માંગે છે. તેઓએ કહ્યું. **વિનય કરે ભગવાન !**

અનુભવી મહાપુરૂષોએ ધર્મનું મૂળ 'વિનય' બતાવ્યું. કહ્યું પણ છે:

' विनय मूलो धम्मो । '

ધર્મનું મૂળ વિનય અને ધર્મનું ફળ મોક્ષ. મોક્ષને પામવા માટે, વિનય અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. જો સુ–ફળ જોઇતાં હોય તો મૂળ મજબૂત જોઈએ. જે વૃક્ષનું મૂળ ઉખડી ગયું હોય અથવા સડી ગયું હોય તે વૃક્ષને નષ્ટ થવું જ પડે. વૃક્ષને હર્યું ભર્યું રાખી ફળો જોઇતાં હોય તો ખરેખરી માવજત તો મૂળની જ થવી જોઇએ. એજ રીતે મોક્ષ રૂપ ફળ માટે વિનય રૂપ મૂળને સંભાળવું જ રહ્યું.

માટે જ અહીં કહ્યું કે કેવળજ્ઞાની શિષ્યે પણ છદ્મસ્થ ગુરૂનો વિનય કરવો જોઇએ કારણ, મહા ઉપકારી છે ગુરૂદેવ ! ગુરૂદેવે માર્ગ ન આપ્યો હોત તો સાધક કેવળજ્ઞાન સુધી પહોંચી શકયો ન હોત. તેથી ગુરૂદે-

વને વિસરવાના નથી. વળી કેવળજ્ઞાન પામ્યો ત્યાં સુધી એટલે કે બારમા ગુણસ્થાનના અંત સુધી એ ગુરૂદેવના અવલંબને જ આગળ વધ્યો છે અને યથા-સમયે આત્મિક ઉત્થાન પણ પામતો ગયો છે. કોઈ પણ સાધક કેવળજ્ઞાન ન પામે ત્યાં સુધી તેને અવલંબનની જરૂર છે જ. કેવળજ્ઞાન થયા પછી કોઈની જરૂર નથી કારણ કેવળજ્ઞાન એ સર્વોચ્ચ સિદ્ધિ છે. જે આવ્યા પછી જતી નથી, જે અપુનરાગમન સિદ્ધિ છે અને એ આવ્યા પછી મોક્ષ નિશ્ચિત જ. તેથી જ આવી અનુપમ સિદ્ધિના દાતાર એવા ગુરૂદેવનો વિનય કરવા અહીં આદેશ છે.

અહીં એક પ્રશ્ન ઉઠે કે, કેવળજ્ઞાની શિષ્ય ગુરુને વંદન કરે ? વૈયાવચ્ચ કરે ? સેવા-ભક્તિ કરે ? અને કરે તો ગુરુ એને ગ્રહણ કરે ? આ પ્રશ્નનો વિચાર આપણે એક ઐતિહાસિક પ્રસંગને લઈને કરીએ.

ભગવાન મહાવીરના સમોસરણમાં દેશના સાંભળવા ગયેલ, ચંદનબાળા, મૃગાવતી આદિ સાધ્વીજીઓ પ્રભુની વાણી સાંભળી રહ્યાં છે. સમય થયો. સૂર્યાસ્ત પહેલાં ચંદનબાળાજી અને અન્ય સાધ્વીજીઓ સ્વ-સ્થાને આવી ગયાં. મૃગાવતીજી પ્રભુની વાણીમાં લીન છે, અંતર્મુખ થઇ ગયાં છે. બાહ્ય ભાન વિસરાઈ ગયું છે. બીજાં સાધ્વીજીઓ ગયાં તેની ખબર નથી, અને બીજા સાધ્વીજીઓ પણ પ્રભુની દેશનામાં વિક્ષેપ નાખવા નથી માગતાં. સહુ ચાલ્યાં ગયાં. સૂર્યદેવની ઉપસ્થિતિથી પ્રકાશી રહેલું સમો-સરણ અને પ્રભુની વાણીએ પ્રગટાવેલ આંતર અનુભૂતિમાં મૃગાવતીજી તર-બોળ છે.

દેશના પૂર્ણ થઈ. દેવોએ પણ વિદાય લીધી. અંધકાર છવાઈ ગયો. મૃગાવતીજીની ચેતના બાહ્ય ભાવમાં આવી, ચક્ષુ ખુલ્યાં તો અંધકાર ! અને વિચાર્યું. અહો ! સમયનો ખ્યાલ વિસરાઈ ગયો. સ્વસ્થાને જાઉં. ચાલ્યાં, પહોંચ્યાં પણ દ્વાર બંધ, સહુ સાધ્વીજીઓ નિદ્રામાં છે. અવાજ કર્યો, અને તેમનાં ગુરુણીજી ચંદનબાળાજી જાગ્યાં. દ્વાર ખુલ્યાં પણ મૃગાવતીજી અંદર પ્રવેશ્યાં અને દરવાજાની સાંકળમાં ભરાવવાનો ખીલો ગુમ. ચંદનબાળાજીએ શિક્ષાના રૂપમાં હાથની આંગળી ભરાવી ઉભા રહેવા

કહ્યું. પોતાનો જ દોષ જાણી મૃગાવતીજી ઉભાં રહ્યાં અને ચિંતનમાં સરકી ગયાં. વિચારે છે–

કેવી ભૂલ કરી ! સાધુ–આચારની મર્યાદા ચૂકી ગઈ. ગુરૂણીના અંતઃકરણના ઉદ્વેગનું નિમિત્ત બની ! અને આ ચિંતને પારાવાર પશ્ચાત્તાપ જગાડી દીધો. ભૂલના ખેદે આગનું રૂપ ધારણ કર્યું, અને ઘાતી કર્મોને બાળી નાંખ્યાં. દરવાજો બંધ છે, સાંકળમાં આંગળી છે, અને આંખમાં આંસુ છે. આત્મ–દ્વાર ઉઘડી ગયાં, અંતર ચક્ષુ નિર્મળ બની ગયાં અને કેવળ જ્યોત પ્રકાશી ઉઠી. સર્વ સાધ્વીજીઓ બ્રહ્મ મુહૂર્તમાં નિદ્રા ત્યાગ કરી રહ્યાં છે. ચંદનબાળાજી જાગૃત થઇ રહ્યાં છે, અને મૃગાવતીજીનો મધુર ઘંટડી જેવો રવ સંભળાયો. " પૂજ્યા ભગવતી ! આપ જરા જયણાથી ઉઠજો. આપની બાજુમાં એક ભયંકર મોટો નાગ સૂતેલો છે."

ચંદનબાળાજીએ એ સાંભળ્યું અને આશ્ચર્ય થયું. આવા ગાઢ અંધકારમાં કયા આધારે આને ખબર પડી ? ભગવાન મહાવીરના હાથથી દીક્ષિત થયેલ એકથી એક ઉત્તમ પાત્રો છે. તેથી તેમને સમજતાં વાર ન લાગી. જરૂર કંઈક છે, અને તેઓએ પૂછ્યું. :

" મૃગાવતીજી ! આપને જ્ઞાન થયું છે ? "

" ગુરુણીજી ! આપની કૃપા ! "

" અપૂર્ણ કે સંપૂર્ણ ? "

" આપની કૃપા ! "

અને બંધુઓ ! ચંદનબાળાજી સમજી ગયાં કે કેવળજ્ઞાન થયું છે. અપૂર્ણ હોય તો અવધિ હોય, પણ આ તો સંપૂર્ણ છે માટે કેવળ જ. અને ચંદનબાળા ઉઠયાં, દોડયાં અને મૃગાવતીનાં ચરણ પકડવા જાય છે.

" માફ કરો મને ! મેં આપ જેવા નિકટ કેવળીની આશાતના કરી !" પણ મૃગાવતીજી કહે છે. " આ બધો જ આપનો ઉપકાર છે. આપે મને શિક્ષા ન આપી હોત તો આવો પશ્ચાત્તાપ ન જાગત અને કર્મોનો ક્ષય ન થાત."

બંધુઓ ! આશાતના કરવાના કારણે ચંદનબાળાજીને પણ પશ્ચાત્તાપ થયો અને એ જ ક્ષણે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું.

જુઓ ! કેવા હળુકર્મી આત્માઓ હતા ! મૃગાવતીજીએ કેવળજ્ઞાન થયા પછી ચંદનબાળાના પૂછાયેલા પ્રશ્નોના જવાબ કેટલી વિનમ્રતાથી આપ્યા ! નહીં તો જે સમયે આ પ્રશ્ન પૂછાયાં છે ત્યારે ચંદનબાળાજી છદ્મસ્થ હતાં અને મૃગાવતીજી કેવળી, તેઓ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી શકતાં હતાં કે મેં પશ્ચાત્તાપ કર્યો, મને કેવળજ્ઞાન થયું. પણ ના, માત્ર એક જ જવાબ હતો અને તે- 'આપની કૃપા.' આ છે પરાકાષ્ઠાનો વિનય.

વળી બીજી વાત એ કે કેવળી પરમાત્મા જ્યારે ઉપદેશ આપે ત્યારે વિનયની વાતો કરતાં એ જરૂર કહે કે અમારી છદ્મસ્થ અવસ્થામાં ગુરુદેવનો આવો વિનય કર્યો છે અને એ વિનયના કારણે જ અમે કેવળજ્ઞાન પામ્યા છીએ. માટે સર્વ સાધક જીવોએ, પછી કોઈ પણ કક્ષાનો સાધક હોય પણ એણે, સંપૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી વિનય કરવાની આવશ્યકતા છે.

બંધુઓ ! વિચારો ! સાધક કક્ષાથી લઈ કેવળજ્ઞાન પામવાની યોગ્યતા વાળા જીવોએ વિનય કરવાની જરૂર હોય, તો આપણે તો ક્યાં પડ્યા છીએ ? કોઈ પણ પ્રકારની પાત્રતા હજુ પ્રગટી નથી. તો આપણા માટે કેટલા વિનયની જરૂર છે ? વિનય ભાવ અંતરમાં નહીં પ્રગટે ત્યાં સુધી ગુરુ કૃપા મળશે નહીં અને આત્મ-લક્ષ્ય પણ જાગૃત થશે નહીં. માટે પ્રથમ તો વિનય ધર્મને સમજીએ અને સમજીને આચરણમાં મૂકવા પ્રયાસ કરીએ. એ ધર્મ સમજવો દુષ્કર છે તે બતાવતાં શ્રીમદ્જી કહે છે–

એવો માર્ગ વિનય તણો, ભાખ્યો શ્રી વીતરાગ
મૂળ હેતુ એ માર્ગનો, સમજે કોઈ સુભાગ્ય...૨૦...

આગળની ગાથામાં જે બતાવ્યું કે કેવળજ્ઞાન થયા પછી પણ, છદ્મસ્થ ગુરુનો વિનય એ કેવળી શિષ્ય કરે. આ સાંભળીને કોઈ ને એમ પણ થાય કે આમ કેમ ? ગુરુ અને શિષ્યનો સંબંધ એ તો વ્યાવહારિક સંબંધ છે, જ્યારે કૈવલ્ય દશા એ તો આત્માનાં વિશુદ્ધ પરિણામ છે. તો એ દશા જ સર્વ શ્રેષ્ઠ છે. એ પામ્યા પછી ગુરુનો વિનય કરવા રૂપ વ્યવહાર કેવી રીતે ટકી શકે ?

આ પ્રશ્ન સ્વભાવિક છે. અસ્થાને નથી, પણ જે કંઇ બતાવ્યું છે તેનો હેતુ સમજીએ. વળી પહેલી વાત તો એ કે આપણને અસીમ શ્રદ્ધા હોવી જોઇએ કે આ માર્ગ વીતરાગ પરમાત્માનો બતાવેલ કોઈ છદ્મસ્થ જીવે પોતાની મતિ-કલ્પનાએ કે સ્વાર્થની સંકુચિત ભાવનાથી નથી કહ્યો.

વિનયની મહત્તા, સાધના માર્ગમાં કેટલી છે ! અને એ સાધનાનાં અંતિમ સોપાન સુધી આવશ્યક છે, એ બતાવવું છે. વળી કેવળજ્ઞાન થવા માટે જેઓ મહાન નિમિત્ત રૂપ બન્યા એવા ઉપકારી ગુરુદેવને કેમ ભૂલાય ? અર્થાત્ ગમે તેવી ઊંચી દશાએ પહોંચ્યા પછી ઉપકારીના ઉપકારને વિસરાય નહીં. અરે ! વાસ્તવિકતાએ વિચાર કરીએ તો કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તેવા વીતરાગ પ્રભુ કેટલા વિનમ્ર બન્યા હશે ત્યારે તેઓને સંપૂર્ણ જ્ઞાન થયું હશે ? તો શું કેવળજ્ઞાન થયા પછી એ વિનમ્રતા વિરમી જાય ? ના, એવું બને જ નહીં ! તેથી તેમની વિનમ્રતા જ સહજ રૂપે ગુરુનો વિનય કરાવે. આ દશા જિનદર્શનમાં આંતર-બાહ્ય સર્વાંગિણ વિકાસનું પરમ પ્રતિક છે. આવી રીતે સર્વ વિશુદ્ધ આત્માના મૌલિક ગુણો વ્યવહારિક પર્યાયમાં ક્ષમા આદિ દશ ધર્મ રૂપે પ્રગટ થાય છે.

બંધુઓ ! આપણી સમજણને:કામે લગાડીએ, વિવેક-ચક્ષુને ખોલીએ., અને આ વિનય માર્ગને સમજવાનો પ્રયાસ કરીએ. આપણું સંપૂર્ણ શુદ્ધિનું લક્ષ્ય બંધાયું હશે તો જ સમજી શકીશું. અહમ્ છેદાણો હશે તો જ વિનય અનિવાર્ય છે તે ભાવના જાગશે. તો અહમ્‌ને છેદવા પુરુષાર્થ કરીએ.

અહીં સુધી કેવળજ્ઞાની શિષ્યનું કર્તવ્ય બતાવ્યું. હવે છદ્મસ્થ ગુરુનું કર્તવ્ય શું અને કેવું હોઈ શકે તે હવે પછીની ગાથામાં બતાવાશે

બૂડે ભવજળ માંહિ...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની–અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના જેઓ કરી ગયા, તેઓ તરી ગયા. કેવળ-લક્ષ્મીને વરી ગયા.

વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે. વિનયથી જ આધ્યાત્મિકતા પ્રગટે છે, અને તે પછી જ આત્મિક–વિકાસ થાય છે. આ રહસ્યને બતાવતાં શ્રીમદ્જી કહી ગયા કે કેવળજ્ઞાની શિષ્ય છદ્મસ્થ ગુરુનો વિનય કરે, ઉપકાર ન ભૂલે, કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરે. આની સાથે–સાથે હવે એ પણ બતાવે છે કે આવો શિષ્ય જ્યારે છદ્મસ્થ ગુરુનો વિનય કરવા પ્રેરાય ત્યારે ગુરુ એ વિનયને ન સ્વીકારે.

એટલું જ નહીં, ગુરુના અંતરના એક ખૂણામાં પણ શિષ્યના વિનયની અપેક્ષા ન હોય. ગુરુદેવ એમ ન વિચારે કે 'મેં તને માર્ગ બતાવ્યો, પ્રેરણા આપી, તારા માટે કેટલી મહેનત કરી. મારા કારણે તું આગળ વધ્યો. હું તારો ઉપકારી છું માટે તારે મારો વિનય કરવો જ જોઈએ. તેઓ આવી અપેક્ષા ન રાખે અને જો રાખે તો તેઓને શ્રીમદ્જીએ અસદ્ગુરુ કહ્યા.

આ બન્ને વાતોને બરાબર સમજવાની જરૂર છે. શિષ્યના જીવનમાં પળે–પળે, ક્ષણે–ક્ષણે ગુરુ પ્રત્યેના વિનયની આવશ્યકતા છે. એ ત્રિવિધ યોગે, નિત્ય વિનયાનવત જ રહે. ગુરૂ–ગૌતમનો ભગવાન મહાવીર પ્રત્યે વિનયભાવ કેટલી ઉચ્ચ કોટીનો હતો ! તેઓ હંમેશાં પ્રભુની સમક્ષ જ ઉપસ્થિત હોય. નમ્રતા સૂચક આસન, જમણો પગ ઉંધો, ડાબો પગ ઉભો કર બદ્ધ અંજલી અને નત મસ્તક આ જ એમની વિનય મુદ્રા જેવી રીતે રામચંદ્રજીની સામે ભક્ત હનુમાન બિરાજતા હોય છે.

ગૌતમ પોતે કેટલી ઊંચી કક્ષાએ પહોંચેલા હતા ? કેટલી શક્તિના ધારક હતા ? દીક્ષા લીધા પહેલાં આખાયે બ્રાહ્મણ સમાજના સર્વશ્રેષ્ઠ પંડિત, ચાર વેદના ધારક, પ્રકાણ્ડ વિદ્વાન હતા, અને પ્રભુના ચરણોમાં દિક્ષિત થયા કે તરત જ અગ્યાર અંગનું જ્ઞાન થયું. તે પછી અવધિજ્ઞાન, મનઃ-પર્યવ જ્ઞાન થયું. અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓ પ્રગટી. આ બધી એકથી એક ચડિયાતી શક્તિના સ્વામી હોવા છતાં પણ, એક ક્ષણ માત્ર વિનય ચૂક્યા નથી. આ છે શિષ્યનો ચરમ કોટિનો વિનય.

બીજી બાજુ ગુરુ એમ ન ઇચ્છે કે મારો વિનય કરે તો જ શિષ્યનો ઉદ્ધાર થાય, પણ શિષ્યને માર્ગદર્શન આપે કે વિનય એ જ તારો ધર્મ છે. તારી નમ્રતા, તારી લઘુતા, તારી સમર્પણતા જ તને ઊંચો લાવશે. વિનય અને વૈયાવચ્ચ એ સાધક જીવન માટેની શરતો છે. આમ શિષ્યના એકાંત હિતને હૃદયમાં રાખી ગુરુદેવ, શિષ્યને વિનય માર્ગ ભણાવે. પણ પોતામાં યોગ્યતા ન હોય, સામર્થ્ય ન હોય, છતાં અભિમાનના પોષણ માટે પોતે ગુરુ છે માટે શિષ્યનો ધર્મ છે કે એ મારો વિનય કરે એમ માને, એવા ગુરુને અસદ્‌ગુરુ કહ્યા.

અસદ્‌ગુરુ એટલે જેમણે સત્‌નો સાક્ષાત્કાર કર્યો નથી. પોતે આત્માને અનુભવ્યો નથી અને અન્યને એ રાહ બતાવી શકતા નથી, છતાં એમ કહેતા ફરે કે અમારી પાસે આવે તેનો ઉદ્ધાર થઈ જાય. હોય છે ને આ કાળમાં એવા અનેક સંપ્રદાય, અનેક પંથ ? તે તે સંપ્રદાયવાદીઓની માન્યતા હોય છે કે અમારા સંપ્રદાયમાં ભળે તેને સમકિત થઈ જાય, તે પામી જાય. અરે ! ભલા ભાઈ ! સમકિત સંપ્રદાયમાં પડ્યું છે ? સમકિત કોઈને માનવામાં પડ્યું છે ? કે એ સંપ્રદાયને માનવા માત્રથી સમકિત થઈ જાય ? હા, કોઈ પામેલા પુરુષ હોય, સત્‌નો અનુભવ કર્યો હોય, તેઓ અન્યને માર્ગ બતાવી શકે. પણ એમને માનવા માત્રથી સમકિત થઈ જ જાય એ માન્યતા કેટલી ભૂલભરેલી છે ?

અરે ! અમારી પાસે આવી–આવીને લોકો કહે છે કે અમારામાં આવો તો પામી જશો ! થોડા વખત પહેલાં એક ભાઈ આવ્યા હતા, એ અમને કહે,

મહાસતીજી ! અમે જ્યાં જઈએ છીએ અને જેને માનીએ છીએ ત્યાં ગયા પછી સમ્યગ્દર્શન ન થાય એ બને જ નહીં. એક વાર આપ પણ ત્યાં પધારો !"

અમે કહ્યું :

"ભાઈ ! માફ કરજો ! ક્યાંય જવાથી કે કોઈને માનવાથી સમ્યગ્-દર્શન થાય, એમ માનનારાઓના પક્ષમાં અમે નથી. પણ જીવનો પુરુષાર્થ ઉપડશે, અને પુરુષાર્થ વડે દર્શનમોહનીય ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ થશે તો સમ્યગ્દર્શન થશે. હા, તેમાં પ્રત્યક્ષ નિમિત્ત કોઈપણ હોઈ શકે ! પણ એવું જરૂરી નથી કે તમે જ્યાં જાવ છો, ત્યાં જઈએ તો જ સમ્યગ્-દર્શન થાય ! ઉપાદાન તૈયાર હશે તો કોઈપણ નિમિત્ત મળશે !"

બંધુઓ ! આવી માન્યતાવાળા લોકો પોતાની પાછળ બીજાઓને દોરવતા હોય તો એ અસદ્ગુરુ છે, તેમ શ્રીમદ્જી કહે છે. અરે ! ભોળા લોકોને ભોળવી, હજારો ભક્તો બનાવી દે, કારણ આ સમય તો એવો છે કે જેવું તૂત ચલાવવા માગો તેવું ચાલે. તમારામાં હિંમત અને બુદ્ધિ જોઈએ. "ઝુકનેવાલે તો હૈં, ઝુકાનેવાલે ચાહિએ." ખોટા માર્ગે જશો તો–તો લાખો અનુયાયીઓ મળી જશે. કદાચ સારે માર્ગે, થોડા પણ ન મળે. પણ એનું પરિણામ ભયંકર છે. આ લોક પૂરતાં યશ, કીર્તિ ને પ્રતિષ્ઠા મળી જશે. પણ ભવ–ભવનું ભ્રમણ વધી જશે. માટે જ શ્રીમદ્જી કહે છે—

અસદ્ગુરુ એ વિનયનો, લાભ લહે જો કાંઈ,
મહા મોહનીય કર્મથી, બૂડે ભવ જળ માંહી....૨૧...

શ્રીમદ્જી કહે છે; વિનય ધર્મ મહા ઉત્તમ છે. વિનય વિના સાધકને સાધનાની સિદ્ધિ સંભવિત નથી. છતાં અસદ્ગુરુઓ જો સાધક પાસેથી વિનય ગ્રહણ કરે, વૈયાવચ્ચ કરાવે, પોતાના અનુયાયીઓ બનાવી જગતમાં

જૂઠાં યશ-કીર્તિ મેળવવાની ભાવના રાખે, તો તેમને મહા-મોહનીય કર્મ બંધાય અને પરિણામે અનંત સંસાર વધી જાય.

મહા મોહનીય શું છે ? આઠ કર્મમાં મોહનીય સૌથી વધારે ભયંકર કર્મ છે. બધાં જ કર્મો કરતાં તેની સ્થિતિ પણ વધારે છે. મોહનીય કર્મની સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડ સાગરોપમની કહી. ૭૦ કરોડ ને ૭૦ કરોડથી ગુણો અને જે આંક આવે એટલા સાગરોપમ. વર્ષ નહીં. ગણતરીમાં સહુથી મોટું માપ સાગરોપમનું છે.

હવે દરેક વખતે જીવ આટલી લાંબી સ્થિતિનું મોહનીય કર્મ બાંધતો નથી. પણ જ્યારે અમુક કારણો સેવાય ત્યારે આટલી લાંબી સ્થિતિનું કર્મ બંધાય. તો થાય શું ? સંસાર વધે. કેવી રીતે ?

વિચાર કરો ! એક વાર ૭૦ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમન સ્થિતિનું મોહનીય કર્મ બંધાય તો એ ભોગવવા માટે જીવને કેટલા ભવો કરવા પડે ? પહેલાં જરા આટલા લાંબા કાળને જોઈએ. દશ ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમના છ આરા, અવસર્પિણી કાળના છ આરા અને ઉત્સર્પિણી કાળના છ આરા. બે મળી એક કાળચક્ર થાય. આવા સાડા ત્રણ કાળચક્ર ચાલ્યા જાય, ત્યારે મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, ૭૦ ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમની પૂરી થાય. આટલા સમયમાં કેટલા જન્મ મરણ ? એક પાંચમો આરો ૨૧૦૦૦ વર્ષનો, માની લ્યો કે ૧૦૦ વર્ષનો મનુષ્યનો એક ભવ, તો પણ ૨૧૦ ભવ થાય અને તે પણ બધા જ ભવ મનુષ્યના થાય તો ! અન્યથા તિર્યંચના તો ઘણા થઈ જાય. આમ એક આરામાં સેંકડો હજારો ભવ થાય થાય તો ૭૦ ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમના સમયમાં કેટલા ભવ ? આ સ્થિતિ ક્યારે પૂરી થાય ? મનુષ્ય કે પશુના ભવો માત્રથી તો ન જ થાય અને દેવગતિમાં પણ વારંવાર જીવ જતો નથી, તેથી આ સ્થિતિને પૂર્ણ કરવા અનેક ભવ નરકના કરવા પડે, અને તે પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના. વળી ફરી જો એટલી જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું મોહનીય કર્મ બંધાય તો આ કડી જોડાતી જ જાય. આમ ભવોની પરંપરા ચાલતી જ રહે.

હવે મહા મોહનીય કર્મ બંધાય કેવી રીતે તે જોઇએ. પ્રતિક્રમણ સૂત્રના ચોથા શ્રમણ સૂત્રમાં કહ્યું છે-**તીસાએ મહા મોહણીય ઠાણે હિં** ત્રીશ પ્રકારનાં મહામોહનીયનાં સ્થાન છે. તેમાંનાં કેટલાંક આપણે જોઇએ.

પોતે જ્ઞાની ન હોવા છતાં પણ જ્ઞાની હોવાનો દંભ કરે અને સામર્થ્ય ન હોવા છતાં પણ પોતે સર્વ વાતે સમર્થ છે એમ માને અને મનાવે તો મહા મોહનીય કર્મ બાંધે.

ગાથામાં પણ આ જ કહ્યું. આવી વૃત્તિ જેની હોય તેને જ અસદ્ગુરુ કહ્યા. તેઓ વિનયની અપેક્ષા રાખે તો મહા મોહનીય કર્મ બાંધે. પોતે હોય તેવા દેખાય ત્યાં સુધી તો વાંધો નહીં પણ હોય નહીં ચાર આની અને દેખાવું સવા રૂપિયો ! આ કેટલો દંભ ! કેટલાક દંભી કુગુરુઓ પોતાની લબ્ધિના પ્રલોભન દેખાડી ભોળા જીવોને ભોળવી ખોટે રાહે ચડાવી દે. પથ્થરની નાવ પોતે ય ડૂબે અને બીજાને પણ ડૂબાડે. સંસાર વ્યવહારમાં દંભ કરતો માણસ કદાચ ઓછાં કર્મ બાંધતો હશે પણ ધર્મ માર્ગે દાંભિક, મહા મોહનીય જ બાંધે, તેમજ બીજાને બંધાવે માટે તેવાથી તો ચેતતા રહેવું જરૂરી. પણ ભાઈ ! દંભ ઓળખાય તો એને દંભ જ ન કહેવાય !

બીજું જે સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી પ્રભુના પ્રરૂપેલ ધર્મની નિંદા કરે તે પણ મહા મોહનીય કર્મ બાંધે. બંધુઓ ! એટલે જ આપણા અનુભવી પુરુષો વારંવાર આપણને કહેતા હોય છે કે તીર્થંકરની વાણી તને ન સમજાતી હોય, તારી શ્રદ્ધા ન બેસતી હોય, તું આચરી ન શકતો હોય, તો પણ એ વાણીની નિંદા ન કરીશ. તેને ખોટી ન કહીશ. તને ન સમજાય તે તારો ગુન્હો નથી. તારો ક્ષયોપશમ ઓછો હોય, તને ન સમજાય. પણ નિંદા કરીશ નહીં. નહીં તો જો મહા મોહનીય ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિનું બંધાઇ જશે તો નરક–નિગોદનાં દુઃખો ભોગવતાં ભોગવતાં પણ તારો પાર નહીં આવે. ક્યાં આત્માની અનંત જ્ઞાન શક્તિ સહિતની ઉત્કૃષ્ટ દશા ! અને ક્યાં અક્ષરના અનંતમા ભાગ જેટલું શ્રુત માત્ર ખુલ્લું રહે તેવી નિકૃષ્ટ નિગોદ દશા ! એ પણ અનંત કાળ માટે !

એક કારણ એ પણ કહ્યું કે ચતુર્વિધ સંઘની અંદર ફાટફૂટ પડાવે તો પણ મહા મોહનીય કર્મ બાંધે. શ્રાવક સમાજમાં, સંઘમાં જે સંગઠન અને ઐક્ય હોય તેમાં ફૂટ પડાવવામાં કેટલાક લોકોને આનંદ થતો હોય. આમ કરીને તે પોતાનું અહમ્ પોષતો હોય. તે એમ માને કે જોયું ! મારામાં કેવી ચાલાકી છે ! કર્યાને એક ઘા ને બે કટકા ! સમાજમાં કુસંપ કરાવવામાં, ઝઘડા કરાવવામાં એવા માણસો પાવરધા હોય. પણ આનાથી તેની કિંમત વધે નહીં, ઘટે.

બંધુઓ ! વિચાર કરજો. પુરાણા કાળમાં બહુ જુના સમયની વાત નહીં કરૂં. હજુ ૫૦–૧૦૦ વર્ષ પહેલાંની જ વાત. આપણા સંઘના સંગઠનને મહાજન સંસ્થા કહેવાતી. તેનો એક–એક સદસ્ય મહાજન કહેવાતો. તેની એટલી બધી Credit હતી કે રાજાની કંઇક ભૂલ થતી હોય અને મહાજન જઇને ઊભો રહે અને કહે : મહારાજા ! આ ઠીક નથી થતું. આમ નહીં થવા દઉં ! તો રાજાને માનવું પડતું. માનતા, એટલું મહાજનનું સન્માન હતું. આદર હતો. પણ આજે મહાજન સંસ્થાઓ ભાંગી પડી છે. પહેલી વાત તો એ છે કે જેવો સદાચાર જોઇએ તે નથી રહ્યો. નીતિ–ન્યાય અને પ્રામાણિકતા નથી રહ્યાં અને બીજું જૈન તરીકેની જે ખુમારી જોઇએ તે નથી રહી. પરંતુ કુસંપ વધી પડયા છે.

માફ કરજો બંધુઓ ! પણ આજે તો ધર્મ–સંસ્થાઓમાં જે દ્વેષ ભાવ વધ્યા છે તે બીજે નથી. કોર્ટ સુધી પહોંચ્યો છે. કેવું ગંદુ politics ખેલાઇ રહ્યું હોય છે. તેના કારણે કેટલાં વૈમનસ્ય ઊભાં થાય છે? આ બધાંની પાછળ કામ કરી રહ્યું હોય છે અંદરમાં પડેલું અહમ્ ! જે કંઈ થાય તે અહમ્ના પોષણ માટે જ થતું હોય. સહુને પોતાના અહમ્નું પોષણ કરવું હોય તે ન પોસાય એટલે સામ–સામા અહમ્ ટકરાય. તેમાંથી તણખા ઝરે, પરિણામે આગ લાગે.

બંધુઓ ! વિચાર કરજો. અહમ્ને પોષવાના નાના એવા સ્વાર્થના કારણે કેટલાંના દિલમાં આગ લગાડીએ ? કેટલાં સાથેના સંબંધો બગાડીએ ? કેટલા જીવોને ધર્મથી વિમુખ થવામાં નિમિત્ત બનીએ ? કેટલાં

વેર–ઝેર ઊભાં કરીએ ? પછી આ બધાથી મહા મોહનીય કર્મ ન બંધાય તો બીજું શું થાય ? માટે પ્યારા બંધુઓ ! સમાજની-સંઘની સેવા થાય તો કરજો, અને ન થાય તો દૂર ખસી જજો. પણ સંઘર્ષ ઊભો થાય એના નિમિત્ત તો ન જ બનશો. મહા મોહનીય કર્મ બાંધી ચોરાશીના ચક્કરમાં ભટકવા જવું હોય, દુઃખ ભોગવવાં હોય તો જ રાજ-રમતમાં રહેજો. નહીં તો દૂર રહેજો.

મહા મોહનીય કર્મ બાંધવાનાં તો ત્રીશ કારણો છે. આપણે બધાંની ચર્ચા અહીં કરી શકતાં નથી. હજી એક કારણ જોઈ લઈએ.

ઉપકારીના ઉપકારને ભૂલી તેનો દ્વેષી થઈને ઊભો રહે તે પણ મહા મોહનીય કર્મ બાંધે

ઉપકારીના ઉપકારનું સ્મરણ તો પળે–પળે રહેવું જોઈએ. એમાં પણ આત્મ દશા પ્રગટ થવામાં જેઓ ઉપકારી થયા હોય તેમનો ઉપકાર તો શેં ભૂલાય ? અનાદિ સંસારનાં દુઃખો જીવે વેઠયાં તેનું કારણ જ એ કે આત્મદશા જાગી નો'તી. એ અનંત દુઃખોનો અંત આણનાર ઉપકારી સદ્‌ગુરુ જ હોય. પણ કેટલાક જીવો આવા ઉપકારી ગુરુદેવના ઉપકારને પણ વિસરી જાય અને તેનો જ વિદ્વેષ કરી વિરોધી બની જાય.

ગોશાળાએ શું કર્યું ? જે પ્રભુના સાનિધ્યે તેનામાં અનેક શક્તિઓ જાગૃત કરી તે જ પ્રભુને કેવળજ્ઞાન થતાં, પ્રભુનો વધતો પ્રભાવ અને દેવેન્દ્રોથી થતી પ્રભુની પૂજા જોઈને તેના દિલમાં ઇર્ષ્યાની આગ પ્રજ્વળી ઊઠી. પ્રભુથી પોતે કોઈ રીતે ઉતરતો નથી એ સાબિત કરવા કેટલો ભ્રામક પ્રચાર કરવા માંડયો ? તેમજ પ્રભુને જુઠા કહી, પોતાને સર્વજ્ઞ તરીકે જાહેર કરતાં પણ ન અચકાયો ! એટલું જ નહીં, ઉપકારીના ઉપકારને તો વિસરી જ ગયો. પણ તેમના પર કેવો ભયંકર અપકાર કર્યો ? તેજોલેશ્યાથી પ્રભુને બાળી મૂકવાના પ્રયત્નો કર્યા !

અંતરની ઈર્ષ્યા વૃત્તિ માનવને કેટલી અધમતા સુધી લઈ જાય છે. તેનો તાદૃશ્ય ચિતાર આમાં મળે છે. પણ બંધુઓ ! પરિણામ શું આવ્યું ? પ્રભુ તો વીતરાગ હતા, ક્ષમામૂર્તિ હતા. સમતાના સાક્ષાત્ અવતાર હતા.

તેમને તો શું થાય ? પણ ગોશાળાએ અનંત સંસાર વધારનાર મહા મોહનીય કર્મ બાંધ્યું. ઉપકારીના ઉપકારને ભૂલવાનું કેવું ભયંકર પરિણામ !

બંધુઓ ! વિચારો ! ગોશાળાએ પ્રભુનાં ચરણમાં સમર્પિત થઈ, પ્રભુની સર્વજ્ઞતાને વધાવી લીધી હોત અને પ્રભુના ચીંધેલ રાહે સાધના કરી હોત તો સંસારનો પાર પામી ગયો હોત.

આમ અનેક પ્રકારે જીવ મહા મોહનીય કર્મ બાંધતો હોય છે. જીવે આ કારણો વિષે વિચાર કરવો ઘટે. પોતાના જીવનમાં જો આવું હોય, આવાં કારણો સેવાતાં હોય તો તેનાથી ચેતવાની જરૂર છે. જાગૃત થવું આવશ્યક છે અન્યથા ભવસાગરમાં ભમવા ચાલ્યા જઈશું.

વિનય ધર્મના ઉત્તમ સિદ્ધાંતો બતાવ્યા પછી આ આત્મસાધક તત્ત્વોને કોણ સમજી શકે ? સ્વીકારી શકે ? તે હવે પછીની ગાથાઓમાં શ્રીમદ્જી બતાવશે.

....સમજે એહ વિચાર !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અંનતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના યોગ્ય જીવ જ કરી શકે છે.

આજ સુધી થયેલ વિવેચનમાં આપણે એ જ જોયું કે આરાધના કરવા અને કરાવવા કોણ યોગ્ય છે અને કોણ અયોગ્ય. તેથી જ શ્રીમદ્-જીએ સદ્ગુરુ અને અસદ્ગુરુનો ભેદ બતાવી, વિનય કરનાર તો કરે જ પણ ગ્રહણ કરનાર કેવા હોવા જોઈએ તે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં આપણને સમજાવ્યું. આટલું કહ્યા પછી પણ તેઓશ્રી એ કહેવા માગે છે કે આ બધી જ વાતો કોણ સમજી શકે? કોના માટે છે?

સ્થૂલ દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો આપણને તો એમ જ લાગે કે આ તો સંસારના સર્વ જીવો માટે જ હોય. તીર્થંકર પરમાત્મા દેશના આપે ત્યારે ભેદભાવ નથી રાખતા કે આટલા જીવો માટે જ છે અને આટલા માટે નહીં. પ્રભુની વાણી તો મેઘવર્ષા જેવી છે. એ તો સહુ પર સમાન ભાવે જ વરસે. આંબા પર વરસે તો લીમડા પર પણ વરસે. રાયના મહેલ પર વરસે તો રંકની ઝૂંપડી પર પણ વરસે. વહેતી સરિતામાં વરસે તો ગંદા ખાબોચિયામાં પણ વરસે. વર્ષાની મુક્ત ધારા સહુને ભીંજવી દે.

એવી જ રીતે તીર્થંકરની વાણી પણ સર્વ જીવો માટે હોય છે અને તેમાં ય પાપી અને પામર જીવો માટે તો ખાસ. અનંત કરુણાનિધાન પ્રભુ સર્વ પ્રાણીઓ અર્થે વાણી પ્રવર્તાવે છે. દેવ, દાનવ, માનવ, પશુ સહુ એમની વાણીના અધિકારી છે.

પ્રભુ તો સહુપર સરખા ભાવે જ વાણી વરસાવે પણ તેને ઝીલી

કોણ શકે ? પાત્રતા વિના તો વાણી ટકી ન શકે. આ વાણીને સમજી કોણ શકે ? તો હવે શ્રીમદ્જી કહે છે.

હોય મુમુક્ષુ જીવ તે, સમજે એહ વિચાર
હોય મતાર્થી જીવ તે, અવળો લે નિર્ધાર...૨૨...

મુમુક્ષુતા એટલે મોક્ષાભિલાષા. જેને ખરેખર અંતરથી સર્વ પ્રકારની સ્પૃહા શાંત થઇ હોય, કષાયો ઉપશાંત હોય, સંસારભાવમાં રૂચિ ન હોય. સંસારની પ્રવૃત્તિ કરતો હોવા છતાં નિસ્પૃહ ભાવે, અલિપ્ત થઈ જીવતો હોય તે મુમુક્ષુ. આ એક અંતર્દશા છે. મુમુક્ષુતા એ કોઈ બહાર દેખાતી ચીજ નથી. પણ અંતરંગમાં પ્રગટ થતી એક પરિણામ દશા છે. તે કયાંય જવાથી કે કોઈ મત–પંથ, સંપ્રદાયને માનવાથી કે તેમાં ભળવાથી આવતી દશા નથી. પણ જેને સંસારનો રસ ઉતરી ગયો, ભૌતિક જગતની નિસ્સારતા જેને સમજાણી છે, આધ્યાત્મિક રહસ્યોનાં મૂલ્ય જેને સમજાયાં છે અને તેને સ્વીકારવા તૈયાર થયો છે, એવો જીવ ગમે ત્યાં હોય પણ અંતઃકરણની પરિણામ ધારામાં મુમુક્ષુતા વર્તતી હોય છે.

આટલી યોગ્યતા ધરાવનાર જીવ જ જિન-માર્ગનાં રહસ્યોને સમજી શકે છે. સદ્ગુરુના ચરણોમાં સમર્પણતા, ચરમ આરાધના સુધીના સમર્પણ ભાવનું સાતત્ય તેમજ સત્દેવ, સદ્ગુરુ અને સદ્ધર્મ, આ ત્રણ તત્ત્વો પરની અનન્ય શ્રદ્ધા, તેમના પ્રત્યે આદર, માન, એ જ જીવનું કર્તવ્ય છે. કુદેવ, કુગુરુ અને કુધર્મની અંધશ્રદ્ધા ત્યાજ્ય છે. વળી હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય તત્ત્વોનો વિવેક કરવો અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. આ બાબતો આગળની ગાથામાં શ્રીમદ્જી બતાવી ગયા. તેને વિચારવાન્ મોક્ષાભિલાષી મુમુક્ષુ જીવ સમજી શકે છે કારણ એવા જીવને જ આ માર્ગનું મૂલ્ય સમજાયું છે. આપણા સહુનો અનુભવ છે કે જે પદાર્થનું મૂલ્ય સમજાય તેને મેળવવા અને મેળવ્યા પછી જાળવવા માટે કેટલા જાગૃત હોઈએ છીએ. તેની રક્ષા માટે કોઈએ કહેવું પડતું નથી.

એક વખત એક વણિક વ્યાપારી, પરદેશ કમાવા ગયો. ઘણાં વર્ષો રહી કમાયો. ખૂબ ધન મેળવ્યું. પોતાના વતન પાછો ફરે છે. ધન ઘણું

છે. સાથે ઉપાડીને લઈ જઈ શકાય તેમ નથી, તેથી રત્નો ખરીદી લીધાં. એની નાની એવી પોટલી વાળી. પગપાળા મુસાફરી છે. રસ્તામાં ગાઢ – મોટું જંગલ આવ્યું. લૂંટારાઓનો ભય છે. રત્નોની રક્ષા કરવી છે. સાથે પ્રાણની રક્ષા પણ જરૂરી છે. બુદ્ધિ વાપરી. થોડા કાચના કટકા ભેગા કરી તેની પોટલી વાળી પાસે રાખી અને સુરક્ષિત, એકાંત, નિર્જન જગ્યાએ રત્નોની પોટલી દાટી દીધી. જંગલમાં ચાલ્યો જાય છે, મોટે મોટેથી બૂમો પાડતો જાય છે. "મારી પાસે રત્નો છે. રત્નો છે." અને પાગલ માણસની જેમ દોડયો જાય છે.

રસ્તે લૂંટારૂઓ મળ્યા. સાંભળ્યું. અરે ! આ તો પાગલ લાગે છે. છતાં એની પાસે શું છે તે જોઈએ તો ખરા ! તેઓએ વાણિયાને ઉભો રાખી, પોટલી આંચકી લીધી. જોયું તો કાચ હતા. 'અરે ! મૂરખ છે. છોડી દો એને !' પડતો મૂકી ચાલતા થયા. બીજી ટોળી મળી. ત્યાં પણ એમ જ થયું. અને વાણિયો આવી બૂમો પાડતો પાડતો આખા યે જંગલમાં ત્રણથી ચાર વાર આમથી તેમ ઘૂમ્યો. જંગલમાં રહેનાર બધા જ લૂંટારૂઓ સમજી ગયા કે આ પાગલ છે, અને જ્યારે વાણિયાને લાગ્યું કે હવે પોતે સુરક્ષિત છે ત્યારે આજુ–બાજુ તપાસ કરી, કોઈ ન જાણે તેમ જમીનમાંથી દાટેલી રત્નની પોટલી કાઢી. બૂમો પાડતો – પાડતો જંગલ વટાવી ગયો.

બંધુઓ ! આનું નામ સમજાયેલા મૂલ્યોની જાળવણી. મૂલ્ય સમજાય તો માનવ પાગલ બનવા પણ તૈયાર છે. અન્યની દૃષ્ટિ એ મૂરખ ઠરવાનું પણ મંજૂર છે. જેને જિનેશ્વરની વાણી અને સદ્ગુરુના ઉપદેશનું મૂલ્ય સમજાયું છે તે જ તેને સમજવા માટે તેમાં ઊંડો ઉતરશે, પુરુષાર્થ કરશે. માર્ગ માટે સર્વસ્વ ન્યોછાવર કરવા તૈયાર થઈ જશે અને તેમ કરવા જતાં જગતની દૃષ્ટિએ પાગલ કહેવાય કે મૂરખ કહેવાય, તો પણ તેને દુઃખ નથી. આવા મુમુક્ષુ જીવના અંતરમાં તો પ્રભુ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા અને ભક્તિ એવાં રમી રહ્યાં હોય અને તેઓ પ્રભુની નિકટતા એવી અનુભવતા હોય કે, સંસારના રાગી જીવો એને કંઈ પણ કહે તેની, તેમને પડી ન હોય. એ તો કહે–

સંસારી કે' છે રે ભગતડાં ઘેલાં છે
તમે ઘેલાં ન જાણજો રે, પ્રભુને મન પે'લાં છે...
સંસારી કે'છે રે, ભગતડાં ભૂંડા છે
તમે ભૂંડા ન જાણજો રે, ભક્તિનાં મૂળ ઊંડા છે...

તો આમ આત્મ-આરાધનાના માર્ગે જીવે જે કરવાનું છે અને જે છોડવાનું છે તેને મુમુક્ષુ જીવો સિવાય બીજા ન સમજી શકે. બીજા તો સવળી અને સીધી વાતોને અવળી રીતે જ સમજે. તેથી તેવા જીવો માટે શ્રીમદ્‌જીએ કહ્યું:–

હોય મતાર્થી જીવ તે અવળો લે નિર્ધાર.

જે જીવ પોતાની બુદ્ધિએ, મતિ કલ્પનાએ ચાલનારો તથા મતાગ્રહી હોય, તેને આરાધનાની વાતો સમજાય નહીં. અરે ! સમજે તો નહીં પણ તેનો અવળો અર્થ કરે.

જેના કષાયો શાંત થયા નથી, સંસારનો માર્ગ મોળો પડ્યો નથી, મિથ્યા – માન્યતાઓ અને કદાગ્રહોને છોડ્યા નથી એવા જીવને પોતાની માનેલી માન્યતાઓ સિવાય, બીજા શેમાં ય રસ હોતો નથી. સર્વજ્ઞ – સર્વદર્શી પરમાત્માની સાક્ષાત્ વાણી કે તેઓનું સાક્ષાત્ સાનિધ્ય તેના માટે ઉપકારી તો ન જ નીવડે, પણ વિષધરના મુખમાં ગયેલું અમૃત પણ વિષ રૂપ પરિણમે તેમ, મતાર્થી જીવને તત્ત્વો પણ અવળી માન્યતા રૂપ પરિણમે.

તેથી જ શ્રીમદ્‌જી કહેવા માગે છે કે મતાર્થી જીવ સ્વચ્છંદ ત્યજવામાં સમજે જ નહીં. સદ્‌ગુરુનું માહાત્મ્ય તેના હૈયે વસે જ નહીં. વિનય જેવા મહાન ધર્મની એ અવહેલના કરે. કુદેવ – કુગુરુ અને કુધર્મની મિથ્યા માન્યતામાં જ એ શ્રેય સમજતો હોય. આવા જીવો પાસે ગમે તેટલાં ઊંચાં તત્ત્વો કહેવામાં આવે તે તેને હિતકર ન નીવડતાં અહિતકર નીવડે છે. જેમકે –

સક્કરખોરનું સાકર જીવન, ખરના પ્રાણ જ હરે
ક્ષાર-સિંધુનું માછલડું જયમ, મીઠા જળમાં મરે....પ્રેમરસ...

○ ○ ○

ઉત્તમ વસ્તુ અધિકાર વિના મળે, તદપિ અર્થ ન સરે
મચ્છભોગી બગલો મુક્તાફળ, દેખી ચંચુ ના ભરે....પ્રેમરસ

એક વાર એક સંતે, વ્યાપક દૃષ્ટિએ, પોતાના પ્રવચનમાં સંસારની સ્વાર્થમયતા વિષે સમજાવ્યું. સભામાં બેઠેલા એક યુવાનની અવળી દૃષ્ટિએ આ તત્ત્વને અવળી રીતે ગ્રહણ કર્યું. એ ઘરે ગયો. ઘરમાંથી માતા-પિતાને ધક્કો મારી બહાર કાઢી મૂકયાં. પત્નીને લાત મારી ઘરમાંથી નીકળી જવા માટે ઝઘડવા લાગ્યો. બાળકોને તો ઊંચકી – ઊંચકી બહાર ફેંકવાની તૈયારી કરવા માંડયો. ઘરમાં તો મહાભારત રચાઈ ગયું. બૂમા – બૂમ અને રૂદનના અવાજથી પાડોશીઓ ભેગા થઈ ગયા. સહુ પૂછે છે–'છે શું? આમ એકાએક શું થયું ?' માતા – પિતા, પત્ની, બાળકો તો કંઈ જાણતાં નથી. તેઓ કહે : 'અમને ખબર નથી કે અમારો અપરાધ શું છે?' અને પેલો ભાઈ તો કહે, 'તમે સહુ સ્વાર્થી છો. સ્વાર્થ છે ત્યાં સુધી જ સગાઈ છે. મહારાજે પ્રવચનમાં કહ્યું છે કે સ્વાર્થી સગાં સહુએ છોડવા જેવાં છે. માટે મારે કોઇ જોઇતાં નથી. તમે સહુ સ્વાર્થી છો. ચાલ્યા જાવ ! મારા ઘરમાંથી, હું કોઇ સ્વાર્થીને રાખવા માગતો નથી !'

બંધુઓ! ઉપદેશમાંથી એણે શું ગ્રહણ કર્યું ? કેવી અવળી મતિ? આટલી સામાન્ય વાત પણ જે ન સમજી શકે તેને આત્મ – આરાધનાનાં તત્ત્વોની ગંભીર વાતો કરવામાં આવે તો એ શું કરે? ખૂબ મોટો અનર્થ કરી નાંખે. માટે જ શ્રીમદ્જીએ કહ્યું, કે ઉત્તમ પદાર્થોને મતાર્થી જીવ અધમ બનાવી નાખે. એટલે જ તેવા જીવને સત્સંગનો યોગ મળ્યો હોય તો પણ ઉપકારી ન નીવડે. તે માટે વળી શ્રીમદ્જી કહે છે—

હોય મતાર્થી તેહને, થાય ન આતમલક્ષ
તેહ મતાર્થી લક્ષણો, અહીં કહ્યાં નિર્પક્ષ....૨૩....

મતાર્થી જીવ વિચારવાન્ નથી હોતો એટલે કે તેને નિજ-વિચારણા નથી હોતી. તેથી સંસાર પ્રત્યે પ્રીતિ અને આધ્યાત્મિકતાની અપ્રીતિ હોય છે. તેને જેટલો રસ પ્રેયમાં હોય એટલો શ્રેયમાં હોય નહીં. આત્મ-શ્રેયનાં સાધનોને એ ગૌણ સમજતો હોય અને સંસારની પ્રીતિ

જોડવામાં, તેનું પોષણ કરવામાં, તેને વધારવામાં જ રચ્યો-પચ્યો રહેતો હોય. એ માટેનાં સર્વ સાધનોની મુખ્યતા માની, તેમાં જ પોતાનું હિત સમજતો હોય. આમ મમત્વ અને મોહભાવના કારણે તેને આત્મલક્ષ્ય જાગૃત થાય નહીં. 'હું આત્મા છું. નિરાગી નિષ્કામ શુદ્ધ, ચૈતન્ય દ્રવ્ય છું. સર્વ પર પદાર્થોથી નિરાળો છું.' આવી ભાવના જાગે જ નહીં. તેના મન, વચન, કાયાના યોગો માત્ર સંસાર ભાવમાં જ રમતા હોય.

વિચારો બંધુઓ ! રાત-દિવસ અનેક વિચારો કરો છો. શાના હોય છે એ વિચારો ? એક દિવસ તો એવું કરજો કે આખો દિવસ જે વિચારો આવે તેને નોંધ્યા કરજો અને પછી જોજો કે કયા-કયા વિચારો આવ્યા. આત્માના કે આત્મા સિવાયના અન્ય ? મને લાગે છે કે કોઈ ભાગ્યવાન્ જીવને જ આખા દિવસમાં પળ-બે પળ આત્મા યાદ આવતો હશે. બાકી તો સંસાર, સંસાર ને સંસાર ! એ સિવાય કશું જ નહીં. અરે ! અહીં ધર્મ સ્થાનકમાં બેઠા હો ત્યારે પણ શેના વિચારો આવે છે ? પરિણામધારા કઈ બાજુ વહેતી હોય છે ? સાચું કહેશો ? અહીં બેઠાં પણ આત્મા યાદ નથી આવતો ! તમારામાંથી કોઈ કહેશે કે 'મહાસતીજી ! અહીં બેઠા હોઇએ એટલી વાર તો આત્મા યાદ રહે છે.' તો પણ સારું ! એટલા તો ભાગ્યશાળી છો. પણ જેને અહીં બેઠા પણ આત્મા યાદ ન આવે તેના માટે શું કહેવું ? બંધુઓ ! મુમુક્ષુતા ક્યારે પ્રગટશે ? સંતના ચરણોમાં બેસી-સત્સંગની સભામાં બેસીને પણ જો મુમુક્ષુતા ન પ્રગટતી હોય, આત્મલક્ષ જાગૃત ન થતું હોય તો ક્યાં થશે ?

જે નિત્ય સંસાર ભાવમાં જ રહે છે, ધર્મનાં તત્ત્વોને પણ સાંસારિક ભાવથી જ સેવે છે, એવા જીવોને મતાર્થી કહ્યા છે શ્રીમદ્જી હવે પછીની ગાથાઓમાં મતાર્થી જીવોની ઓળખાણ કરાવવા માગે છે તેઓ કહે છે—

તેહ મતાર્થી લક્ષણો, અહીં કહ્યાં નિર્પક્ષ.

મતાર્થી જીવો કેવા હોય ? તેનાં લક્ષણો પક્ષપાત રહિત કહેવાં છે. જ્ઞાની પુરૂષો તટસ્થ વૃત્તિ ધરાવતા હોય છે. તેમની દૃષ્ટિમાં સજ્જન પ્રત્યે રાગ નથી હોતો અને દુર્જન પ્રત્યે દ્વેષ નથી હોતો. તેઓ તો

એ સમજતા હોય છે કે સર્વ જીવોનું પરિણમન સ્વતંત્ર હોય છે. કોઇના પરિણમનને ફેરવવું એ આપણી તાકાતની વાત નથી. માટે જે જીવ જેમ વર્ત્યો જતો હોય તેના પ્રત્યે માધ્યસ્થ ભાવ રાખી, માત્ર જોયા કરે. પણ એવા જીવની એટલે કે મતાર્થી જીવની પરિણતિ કેવી હોય તે બતાવવા પાછળ હેતુ હોય છે.

આગમોમાં પણ બન્ને પ્રકારના જીવોનાં વર્ણન આવે છે જેઓ આરાધક ભાવે, ઉગ્ર તપ તેમજ ધ્યાન સાધના વડે મુક્તિને પામી ગયા તે બતાવતાંની સાથે વિરાધના કરનાર જીવ, વિરાધક ભાવે સંસારમાં ભટકે છે, તે પણ બતાવ્યું છે. ગ્રન્થોમાં સમરાદિત્ય કેવળીની કથા છે તો સાથે અનંત સંસાર વધારનાર અગ્નિશર્માની કથા પણ છે. શ્રી પાર્શ્વનાથનો મહિમા ગાયો છે તો કમઠની ઉદ્ધતાઇનું પણ વર્ણન છે.

આ બતાવવાનો હેતુ એ જ છે કે જીવ પોતે પોતાના ભાવોને તપાસી વિરાધનાના માર્ગે હોય તો તેનાં માઠાં પરિણામોને વિચારી આરાધનાના માર્ગે વળે. પાપાચાર છોડી, સદાચારનો રાહ અપનાવે.. જ્ઞાની પુરુષો વિરાધક જીવોનું વર્ણન કરી તેમની નિંદા કરવા નથી માગતા, વસ્તુ સ્થિતિનું ભાન કરાવવા માગે છે.

અહીં શ્રીમદ્જી, એવા મતાર્થીનાં લક્ષણો પક્ષપાત છોડીને કહેવા માગે છે, જે આપણા પર ઉપકાર કર્યો છે. હવે પછીની ગાથાઓમાં મતાર્થીના એક–એક આંતર બાહ્ય ભાવોનું વર્ણન થશે. આપણે સહુએ એ ભાવોને સાંભળી આપણી પરિણામધારા સાથે તેની તુલના કરી, તજવા યોગ્ય ભાવોને ત્યજવા પુરુષાર્થ કરીએ.

આગળ મતાર્થીનાં લક્ષણો કેવાં હોય તે અવસરે કહેવાશે.

...તે ગુરુમાં જ મમત્વ !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ-માર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, આત્મ-વિચારણા જાગૃત થયા પછી જ થાય છે. આત્મ-વિચારણા સતત વર્તે તો આરાધનાનાં નિમિત્તો મળતાં જ રહે. ભાવોમાં ઉત્કૃષ્ટતા જેટલી વધુ, તેટલા બાહ્ય નિમિત્તો પણ જલ્દી મળે. સાધના માટેનાં નિમિત્તો નથી મળતાં તેનું કારણ આપણા ભાવોની કચાશ.

આત્મ-વિચાર રહિત માત્ર બાહ્ય ભાવે ધર્મની આરાધના કરનાર જીવ, અનેક પ્રકારના જૂઠા ભ્રમને સેવતો હોય. દેવ, ગુરુ અને ધર્મ વિષયક માન્યતા કે જ્ઞાનાદિ વિષયક તેની સમજણ ભૂલ ભરેલી હોય. આવો જીવ ક્યાં-ક્યાં ભૂલ્યો છે, એ બતાવતાં શ્રીમદ્જી કહે છે.

બાહ્ય ત્યાગ પણ જ્ઞાન નહીં, તે માને ગુરુ સત્ય
અથવા નિજકુળ ધર્મનાં, તે ગુરુમાં જ મમત્વ.... ૨૪...

પ્રત્યેક માનવને જેમ વ્યાવહારિક જીવનમાં માર્ગદર્શકની જરૂર હોય છે તેમ ધર્મ માર્ગે ગુરુની આવશ્યકતા હોય છે. જેમ વ્યવહારમાં અનુભવી પુરુષને માર્ગ પૂછવા જઇએ છીએ, તેમ અધ્યાત્મ માર્ગે પણ આત્મ અનુભવી સંતો જ ગુરુના સ્થાને હોઈ શકે. આવી જેને જાણ નથી, અધ્યાત્મ માર્ગનું ભાન નથી, આત્મ-લક્ષ્ય જાગૃત થયું નથી એવા જીવો, ગુરુ તો ધારતા હોય, પણ એ માત્ર વેશધારી ! જેણે કેવળ બાહ્ય વેશ જ સજ્યો છે, પણ અંતર ભેદ થયો નથી. ભેદ વિજ્ઞાન વડે દેહ-આત્માની ભિન્નતા અનુભવી નથી. આવા ગુરુને માનવાથી શ્રેય સધાય નહીં.

બાહ્યાચારની આવશ્યકતા હોવા પછી પણ, લક્ષ્ય તો આત્મ અનુભૂતિનું જ હોવું ઘટે. આપણી પરંપરામાં, સાધુને પંચ-મહાવ્રત તથા પાંચ સમિતિ-ત્રણ ગુપ્તિના પાલનની પ્રતિજ્ઞા કરાવવામાં આવે છે. મહાવ્રતની પ્રતિજ્ઞા નવ-નવ કોટિએ હોય છે. મન, વચન, કાયાથી કરવું નહીં, કરાવવું નહીં, કરતાંને અનુમોદવું નહીં.

અહીં થોડું વિચારીએ. જીવનની બધી જ પ્રવૃત્તિઓ સાધુને પણ હોય જ છે, અને તે પ્રવૃત્તિ કરતાં પાપ ન થાય, હિંસા ન થાય, એવો સંભવ બહુ જ ઓછો છે. તેમાં ય વચન અને કાયા પર તો કાબૂ થઈ શકે પણ મન પર કાબુ કરવો તે મુશ્કેલ છે છતાં સર્વ સાધુઓને પચ્ચક્ખાણ તો નવ કોટિનાં જ હોય ! આમ શા માટે ? બહુ ગહન રહસ્ય છે. પહેલી વાત તો એ કે આવી પ્રતિજ્ઞા હોય અને પ્રતિજ્ઞા પ્રત્યે વફાદાર હોય તો એ મનથી પણ હિંસા કરવા ઈચ્છે નહીં. અજાણતાં થઈ જાય તે જુદી વાત. પણ બુદ્ધિપૂર્વક-પ્રયત્નપૂર્વક હિંસા કરવાનો વિચાર જાગે નહીં. જે પ્રવૃત્તિમાં હિંસા થતી હોય, તેનાથી દૂર જ રહે, અને બીજું વારંવારના આવા પ્રયત્નથી તેમના અંતર પરિણામમાંથી જ હિંસાના ભાવો ઉતરી જાય. પછી તે હિંસા કરી શકે જ નહીં. એટલું જ નહીં પણ કોઈ જીવ જરા માત્ર પણ દુભાય, તે ય તેનાથી સહન ન થાય. પરિણામમાંથી હિંસક ભાવોનું ઉતરી જવું એ જ છે ચરમ કોટીની અહિંસા.

આવા જીવોને અંતરમાં પ્રગટેલી ભાવદયા, આચરણમાં દ્રવ્યદયા રૂપે આવતી હોય છે. તેમણે મહાવ્રત રૂપે કરેલો બાહ્ય ત્યાગ, અંતરજ્ઞાનના નિમિત્ત રુપ પરિણમ્યો હોય છે.

પણ જે જીવોને મહાવ્રતો સ્વીકાર્યા પછી પણ અંતરની ભાવધારામાંથી હિંસા, જૂઠ, ચોરી મૈથુન અને પરિગ્રહના ભાવો છૂટી જતા નથી તેઓ મહાવ્રતોનું બહુ જ રૂડી રીતે પાલન કરતા હોય, બહારના બધા જ આચાર-વિચારને પૂર્ણપણે વળગી રહ્યા હોય તો પણ આત્મલક્ષ જાગૃત કરી શકતા નથી. અને સત્પુરુષની કોટીમાં પહોંચી શકતા નથી.

તેથી જ મહાવ્રતોનાં પાલનને પણ બાહ્ય ચારિત્ર જ કહ્યું. બાહ્ય

ચારિત્ર-ભાવચારિત્રને પામવા માટે મહત્વપૂર્ણ સાધન છે. જો બાહ્ય ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યા પછી આત્મ-સ્વરૂપમાં સ્થિરતા રૂપ ભાવ-ચારિત્ર ન પ્રગટે તો મહાવ્રતોનું પાલન દ્રવ્ય દશા સિવાય બીજું કશું નહીં.

બંધુઓ ! સમજજો આ વાત ! મહાવ્રતો પાળવા યોગ્ય જ છે અને પાળવા જ જોઇએ. કોઈ એનો નિષેધ કરતું હોય તો તે ભયંકર ભૂલમાં છે. પણ તેની સાથે-સાથે એ પણ સમજવું જરૂરી છે કે, મહાવ્રતોનું પાલન, માત્ર પાલન કરવા ખાતર જ નથી. પણ તેના આશ્રયે આત્મ સ્વરૂપની રમણતા રૂપ ભાવ-ચારિત્ર પ્રગટ કરી લેવા માટે છે. જો આ સમજ વિના માત્ર બાહ્યાચારનું સેવન થતું હોય તો તેને બાહ્યત્યાગ જ કહેવાશે, તેથી જ શ્રીમદ્જી કહે છે કે જેને આંતરજ્ઞાન નથી અને કેવળ બાહ્ય ત્યાગ જ છે તેવા ગુરુને ગુરુ માનવા તે મતાર્થીનું લક્ષણ છે.

હવે પ્રશ્ન એ થાય કે એ કેમ જાણવું કે આ બાહ્યત્યાગી સાધુ છે અને આ અંતર્જ્ઞાની છે ? ઓળખવા શી રીતે ? ઉપરથી સારૂં ચારિત્ર પાળતા હોય !, કેટલાંક કષ્ટો સહન કરતા હોય !, શાસ્ત્રોનાં જ્ઞાનની ચર્ચા પણ કરતા હોય શાસ્ત્રો સમજાવતા હોય ! તો શું એમને ગુરુ ન માનવા ? સહજ ઉઠે એવો આ પ્રશ્ન છે. આ બધું હોય તેની સાથે જો તેઓને આત્માનુભવ થયો હોય તો તે ઓળખાયા વગર રહે નહીં. મુખ્ય વાત તો એ કે આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરેલા સંત કદાગ્રહી ન હોય. હું કહું ને હું કરૂં તે જ સાચું, બીજા બધા ખોટા, આવું તેઓ કદી કહે તો નહીં, વિચારે પણ નહીં. વળી તેમને રાગ-દ્વેષાદિના વિકલ્પો વધે એવી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં રસ ન હોય. તેઓની દરેક પ્રવૃત્તિ સાથે નિઃસ્પૃહતા જોડાયેલી હોય. પોતે ઊંચા અને બીજા નીચા એવું તો તેઓ ક્યારેય માને નહીં. સહુ પોત-પોતાનાં ક્ષયોપશમ પ્રમાણે વર્તતા હોય તેમ માની માધ્યસ્થ ભાવને સેવતા હોય. આમ બીજા બધાથી તેઓની પરિણામધારા જુદી રીતે વહેતી હોય. આવા સત્પુરુષો ઓળખાયા વગર કેમ રહે ?

અથવા જે સંતો ત્યાગી હોય, આત્મજ્ઞાન ન લાધ્યું હોય પણ તેઓને નિશ-દિન ખેદ વર્તતો હોય ! હંમેશાં એમ થતું હોય કે હે

પ્રભુ ! આ તે કેવી વિડંબણા? સંસાર કે સંસારના વિષયોની પ્રીતિ નથી, રસ નથી, આત્માને પામવાની ઝંખના નિશ-દિન વર્તે છે, છતાં કેમ સમ્યગ્ દર્શન થતું નથી ? અને આવો ખેદ મનમાં એક નિશ્ચય કરાવે કે સમ્યગ્દર્શન લઈને જ જંપવું છે. સમ્યગ્દર્શન ન થાય તો માનવ થયા તોય શું ? સાધુ થયા તો ય શું ? અને આવી જાગૃતિ સેવતા સાધક પ્રબળ પુરુષાર્થની દિશામાં જ હોય છે. આવા સંતોનું શરણુ પણ આત્મ-સાધક નીવડી શકે છે.

મતાર્થી જીવ બાહ્ય-ત્યાગીને ગુરુ રૂપે સ્વીકારી ભૂલ કરી રહ્યો છે. એટલું જ નહીં પણ, **અથવા નિજ કુળધર્મના તે ગુરુમાં જ મમત્વ,** પોતે જે કુળમાં જન્મ્યો છે તે કુળની ચાલી આવતી પરંપરામાં જે ગુરુની માન્યતા ચાલી આવતી હોય તેને જ ગુરુ માને, અને તેમનામાં રહેલા પોતાના મમત્વનું પોષણ કરતો રહે. પછી એ ગુરુ થવાને યોગ્ય હોય અથવા ન પણ હોય. તેમના શરણે પોતાનો ઉદ્ધાર થાય યા ન થાય, પણ મારા ગુરુ આ જ છે અને એ જ સર્વ શ્રેષ્ઠ છે, એવી કદાગ્રહી માન્યતામાં જ પીડાતો હોય.

અહીં પોતાના કુળ ગુરુને માનવાનો સર્વથા નિષેધ નથી. પણ જો એ માત્ર બાહ્ય ત્યાગી જ હોય, અને જીવને તારવા સમર્થ ન હોય, માત્ર સાધુતાનો અંચળોજ ઓઢી લીધો હોય પણ અંદર તો પોલમપોલ હોય, તો એવા કુળગુરુ હોય તો પણ ત્યાજ્ય છે, સેવવા યોગ્ય નથી.

એવા ગુરુઓ તો ક્યારેક માણસનું સત્યાનાશ પણ કાઢી નાખે. એક મોટા શહેરની વાત કરું. એક શ્રીમંત ઘરનાં બ્હેન, રોજ ઉપાશ્રય આવે. એક વાર અમે તેમને પૂછયું કે તમે તો આવો છો, પણ તમારા બાળકો કેમ ક્યારેય નથી આવતાં ? તેમણે કહ્યું: મહાસતીજી ! મારાં બાળકો પહેલાં તો આવતાં હતાં, પણ અમારે ત્યાં એક ઘટના બની ગઈ જેથી હવે આવવાનું નામ નથી લેતાં.

બન્યું એવું કે એક કોઈ ચમત્કારી સંતની જાળમાં આ બહેન આવી ગયાં. તેમના પતિ અને બાળકોને પણ એમના પ્રત્યે શ્રદ્ધા થઈ

ગઈ. પછી તેમને ઘરે લઈ આવ્યા. થોડા દિવસ ઘેરે રાખ્યા. દરમ્યાનમાં અનેક અંધશ્રદ્ધાળુ લોકો તેના ચમત્કારથી ખેંચાઇ તેમની પાસે આવતા રહ્યા. જાણે તેમનો પ્રભાવ ચારે બાજુ એવો ફેલાઈ ગયો કે લોકોની તો લાઈન લાગી. કંઈકનાં દુઃખો દૂર કરી દેવાનો દાવો હતો સંત પાસે. આ બહેન અને ઘરનાં નાના-મોટાં સહુ અંજાયા. સ્તુતિ, ભક્તિ-પ્રાર્થના-જાપ વગેરે સહુ કરવા માંડયાં. સહુ ધર્મના રંગે રંગાઈ ગયાં. એવામાં એક દિવસ એ બહેનના આખા યે કુટુંબને કોઇને ત્યાં લગ્ન પ્રસંગે જવાનું થયું. સંત પ્રત્યે અખૂટ વિશ્વાસ હતો. શંકાનું કોઈ કારણ નો'તું. સંત તો ઘરના જ એક સભ્ય જેવા થઈ ગયા હતા તેથી તેમના ભરોંસે ઘર છોડી સહુ લગ્નમાં ચાલ્યા ગયા, અને સંતને મોકો મળી ગયો. રાત સુધી નિરાંત હતી. ઘરનાં કોઈ રાત સુધી આવવાનાં ન હતાં. તેથી જેટલું હાથ આવ્યું તેટલું દોઢ બે લાખનું આંધણ કરીને ઉપડી ગયા. રાતે સહુ ઘરે આવ્યા. ખબર પડી ગુરુદેવ તો એકાએક ચાલ્યા ગયા. જવાના ન હતા, શું થયું? ત્યાં તો ધીમે ધીમે ખબર પડવા માંડી કે આ ગયું ને પેલું ગયું અને સહુની શ્રદ્ધાને એવો મોટો ધક્કો લાગ્યો કે શ્રદ્ધાના ભાંગી ને ભૂક્કા થઈ ગયા.

બંધુઓ! આવા ઢોંગી ગુરુઓ માત્ર વેષધારી જ હોય. તે છેતરવા સિવાય બીજી વિદ્યા જાણતા જ ન હોય. વાસ્તવિક ધર્મ તો તેમનાથી સેંકડો યોજન દૂર હોય. આવા ગુરુઓમાં પોતાના મમત્વને પોષનાર જીવની દશા કેવી થાય? એ દિશાશૂન્ય થઈ જાય. માટે જ આપણા માર્ગાનુસારી કવિ પ્રીતમે બહુ સરસ ગાયું છે.

જ્ઞાનહીણા ગુરુ નવ કીજિયે
વાંઝ ગાય સેવ્યે શું થાય........સમાગમ સંતનો
કહે પ્રીતમ બ્રહ્મવિદ્ ભેટતાં
ભવરોગ સમૂળો જાય........સમાગમ સંતનો

અહીં સંત કોટીના કવિ પ્રીતમે જ્ઞાનહીન ગુરુને વંધ્યા ગાયની ઉપમા આપી છે. જેમ ગાય વંધ્યા હોય તો તે દૂધ ન આપે. કોઇ પણ માણસ

પોતાના આંગણે ગાય તો એટલા માટે જ બાંધે કે તેને દૂધ મળે. જે ગાય દૂધ ન આપતી હોય તેની સેવા કરવાથી શું વળે ? વળી વંધ્યા છે તે આજે નહીં તો કાલે પણ દૂધ નહીં આપે. એમ જેમને આત્મજ્ઞાન નથી થયું એવા ગુરુની ગમે તેટલી સેવા કરો તો વળે શું ? માટે જ કવિ આગળ કહે છે, જેમને બ્રહ્મજ્ઞાન થયું છે એટલે કે નિજપદને અનુભવી જિનપદને ઓળખી લીધું છે. બ્રહ્મ એટલે આત્મા, બ્રહ્મ એટલે પરમાત્મા, આવી સચોટ અને દૃઢ પ્રતીતિ જેને વર્તે છે તેવા ગુરુ જો ભેટી જાય તો ભવનો રોગ મૂળમાંથી નષ્ટ થાય.

બંધુઓ ! કોઈ પણ જાતનો રોગ હોય પણ તે મૂળમાંથી જ નષ્ટ થવો જોઇએ. તેને આજના યુગની જેમ એલોપથી દવાઓથી દાબી દેવામાં આવ્યો હોય તો તે, જે વૃક્ષનું મૂળ સાબૂત છે તેની જેમ પાછો પાંગરે. તેથી રોગને દાબવો નથી, જડમૂળમાંથી નાશ કરવો છે. ઢોંગી ગુરુઓએ ચીંધેલ માર્ગ સેવતાં ઉપર–ઉપરથી ધર્મી થઈ ગયા એવું લાગે પણ અંતરના ઊંડાણને ધર્મ સ્પર્શ્યો ન હોય. ઉપરથી તો કદાચ તેઓ વિષય કષાયોને નબળા પાડે છે તેમ લાગે પણ અંતર શુદ્ધિ થાય નહીં. દવા તે એનું નામ કે જે મૂળમાંથી રોગને કાઢે.

આપણને પણ ભવ–રોગ લાગ્યો છે. એટલે કે વારંવાર જન્મ લેવો અને વારંવાર મરવું. આ પરંપરા ચાલુ જ છે.

'पुनरपि जननं पुनरपि मरणं'

ફરી ફરીને સંસારના આ ચક્રમાં ઘુમ્યા જ કરીએ છીએ અને જ્યાં સુધી ભવના બીજનો નાશ નહીં થાય ત્યાં સુધી ઘુમ્યા જ કરીશું. એ નાશની શક્તિ આપનાર છે સદ્‌ગુરુ માટે એવા ગુરુના ચરણ સેવવા જોઇએ

મતાર્થીની ગુરુ વિષયક માન્યતા, તેને ડૂબાડનાર છે. જ્યાં આ માન્યતામાં જ ભૂલ હોય ત્યાં આત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપની સમજણ ક્યાંથી પ્રગટે ? અને એ સમજણના અભાવે આરાધક ભાવ પણ ન જાગે. પરિણામે સંસારનું પરિભ્રમણ જ રહે.

હવે મતાર્થીનાં અન્ય લક્ષણો શું છે તે શ્રીમદ્‌જી કહેશે.

વર્ણન સમજે જિનનું...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંત જ્ઞાની, અનંત દર્શની પ્રભુ વીર જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના આત્માર્થી જીવો જ કરી શકે છે. આત્માર્થીને આરાધનાની જાણ હોય છે અને તેથી જ સુયોગ સાંપડતાં એ આરાધનાના માર્ગે વળી જાય છે, પણ માત્ર બાહ્ય ભાવોમાં જ રાચતો હોય એવો મતાર્થી જીવ આરાધનાને ઓળખી શકતો જ નથી. આરાધના પોતા માટે કર્તવ્ય છે એ જાણતો જ નથી, પછી આરાધના કરે કઈ રીતે ?

મતાર્થી જીવ આરાધનાના પ્રત્યેક સાધનને પોતાની રીતે મૂલવતો હોય અને એ જ મૂલ્યાંકન યોગ્ય છે તેમ માનતો હોય. વ્યાવહારિક ક્ષેત્રે, જ્યાં સુધી તમારા પોતાના જીવનની અંગત વાતો છે, ત્યાં તમારા મૂલ્યાંકનો ચાલી શકે. પણ જે તમારા સુધી જ સીમિત નથી, ત્યાં સામાજિક મૂલ્યાંકનો સ્વીકારવાં રહ્યાં. તમારાં માનેલાં મૂલ્યો જે માત્ર તમારા માટે જ છે તે સમાજમાન્ય ન પણ બને, અને વ્યાપક સ્તર પરનાં મૂલ્યાંકનો તો અનુભવી મહાપુરુષો દઈ ગયા, તે જ યોગ્ય હોઈ શકે.

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે આરાધનાની સમજણ અને આચરણ વિષયક માન્યતા પણ પૂર્વે જે મહાપુરુષો આ માર્ગ સેવી સિદ્ધિ પામી ગયા, તેમનાં આંકેલાં મૂલ્યો પર જ અવલંબે. જો આ મૂલ્યો આપણાથી સ્વીકાર્ય ન બને તો ભ્રમણામાં અટવાયા જ કરીએ.

મતાર્થી જીવને પણ સાધનાનાં સાધનો તો મળી જાય છે પણ તેના મૂલ્ય અને સ્વરૂપ વિષે ભ્રમણા હોવાના કારણે આત્મવિકાસમાં ઉપયોગી નીવડતાં નથી. જીવન-વ્યવહારની ઉપયોગિતાના ક્ષેત્રે તમને મળેલાં સાધનોને પહેલાં તમે જાણ્યાં, સમજ્યા અને પછી મૂલવ્યા. યોગ્ય વ્યક્તિના

હાથમાં આવેલા યોગ્ય સાધનો, જીવન જીવવાની સરળતા કરી આપવાની સાથે મનનો આનંદ પણ આપે છે, પણ અયોગ્ય માણસના હાથમાં પહોંચેલું સાધન નિરુપયોગી થઈ જાય છે. તે જ રીતે મતાર્થીને મળેલાં બાહ્ય-આંતરિક સાધનોને એ જાણે-સમજે નહીં, તેનો ઉપયોગ કરતાં આવડે નહીં તો આત્મ-વિકાસનો માર્ગ મળે નહીં.

અહીં મતાર્થીનાં લક્ષણો બતાવતાં, તેની ગુરુ વિષયક માન્યતા કેટલી ભૂલ ભરેલી છે તે બતાવ્યું. આપણા શાસ્ત્રોમાં મિથ્યાત્વી જીવની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું છે કે જે જીવ કુ-દેવ, કુ-ગુરુ અને કુ-ધર્મને માને તે મિથ્યાત્વી. એ જ રીતે સુ-દેવ, સુ-ગુરુ અને સુ-ધર્મને ન માને તો પણ મિથ્યાત્વી. મતાર્થી કુ-ગુરુને સુ-ગુરુ માનતો હોય, તેમનામાં જ તેન શ્રદ્ધા હોય તેથી જ તેને મતાર્થી કહ્યો.

હવે તેની દેવ વિષયક માન્યતા શું છે તે જોઇએ.

જે જિનદેહ પ્રમાણને, સમવસરણાદિ સિદ્ધિ,
વર્ણન સમજે જિનનું, રોકી રહે નિજ બુદ્ધિ...૨૫....

જૈન સાધનામાં અરિહંત દેવ શ્રદ્ધનીય છે. સાધના કરતો પ્રત્યેક સાધક પોતાના હૃદય મંદિરે જિનેશ્વર દેવને બિરાજમાન કરે છે. તેઓની સ્તુતિ -ભક્તિ શ્રદ્ધા વડે કરી, સાધ્યની સિદ્ધિ કરતો હોય છે.

મતાર્થી જીવ પણ અરિહંત પ્રભુને જ દેવ માનતો હોય, પણ એ દેવની ઉપાસના તેના બાહ્ય રૂપને જોઈને કરતો હોય. જિનેશ્વર પ્રભુને બાહ્ય વિભૂતિ પણ અમાપ હોય. બસ, તેમાં જ જિનેશ્વરનું સ્વરૂપ કલ્પી તેને માને, વાંદે, પૂજે, પણ જિનેશ્વરનું યથાર્થ સ્વરૂપ શું છે તેની તેને ખબર ન હોય તથા જિનેશ્વરને જ શા માટે પૂજવા એ પણ તે જાણતો ન હોય.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જિનદેવ તે આપણા દેવ છે. શા માટે? કારણ તેઓ વીતરાગી છે, રાગ નથી અને દ્વેષ પણ નથી. તેઓ જે કંઈ કહે છે તે એકાંત કરુણાભાવથી, નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટિથી. માટે જ એવા જિનેશ્વર આપણા દેવ.

રાગ નથી એને દ્વેષ નથી એને પ્રેમ ભર્યો પારાવાર
નિશદિન કૂણાં કાળજડેથી વહેતી કરૂણાની ધાર
શાતા પામે સઘળાં પ્રાણી
એવી મારા વીરની વાણી...

નિરાગી દેવ જ સર્વ જીવોને સાચો રાહ બતાવી શકે. અન્યથા જ્યાં રાગ છે ત્યાં પક્ષપાત રહિત બુદ્ધિ રહેતી નથી. આપણા સહુનો અનુભવ છે કે જ્યાં જ્યાં આપણો રાગ જોડાયેલો છે, ત્યાં ત્યાં તે વ્યક્તિની, પહાડ જેવડી ભૂલ પણ રાઈ જેવડી લાગે. અને દ્વેષ છે ત્યાં રાઈનો પહાડ કરીએ. રાગ–દ્વેષથી રંજિત દૃષ્ટિ નિષ્પક્ષપાતી ન હોઇ શકે માટે જ દેવ તો શ્રી વીતરાગ જ.

મતાર્થી જીવ આવા વીતરાગ પરમાત્માને જ દેવ માનતો હોય પણ તે તેઓની બાહ્ય છબીને જ તેમનું સ્વરૂપ માની લે. અરિહંત પરમાત્મા પૂર્વ ભવોની અસીમ પુણ્યાઇ લઇને પધાર્યા હોય તેથી દેવાદિ તેમની સેવામાં હોય. તેઓ સમવસરણની સુંદર રચના કરે. પ્રભુનો પ્રભાવ વધે. વળી ૩૪ અતિશયો અને ૩૫ પ્રકારની વાણી પણ પુણ્યના યોગે હોય. તે સિવાય પ્રભુની દેહ–કાંતિ પણ અલૌકિક અને અનુપમ હોય. એમના દેહની અપ્રતિમ સુંદરતાને જોઈ માનવ તો મોહે, પણ દેવ અને દેવીઓ પણ મોહે.

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રમાં શ્રી માનતુંગાચાર્યે પ્રભુની દેહ શોભાનું કારણ દર્શાવતાં કહ્યું છેઃ

यैः शान्तरागरूचिभिः परमाणुभिस्त्वं,
निर्मापितास्त्रिभुवनैकललामभूत !
तावन्त एव खलु तेऽप्यणवः पृथिव्यां,
यत्ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

હે પ્રભુ ! આપની દેહયષ્ટિ શાન્તરાગથી રસાયેલા ઉત્તમ પરમાણુઓથી નિર્મિત થઈ છે. જે પરમાણુઓ ત્રણેય લોકમાં સહુથી સુંદર હતા, તે બધા જ પરમાણુઓ આપે ગ્રહણ કરી લીધા. હવે એ માંહેલો એક

પણ પરમાણુ જગતમાં ક્યાંય બચ્યો નથી. તેથી જ આપના જેવું અનન્ય રૂપ બીજા કોઇનું નથી.

આવા અદ્ભુત દેહ લાલિત્યથી દીપતા પ્રભુ સહુ માટે આકર્ષણનું કેન્દ્ર હોય છે. પૂર્વ ભવે સેવેલા ઉત્કૃષ્ટ ભાવો અને સર્વ જીવોને ધર્મ પમાડવાની બળવતી ભાવનાએ ઉપાર્જન કરેલા પુણ્યાતિશયોને કારણે બધી જ બાહ્ય રિદ્ધિ પ્રભુ પામ્યા હોય.

આટલું હોવા પછી પણ આ બધો પુદ્ગલનો જ ખેલ. પુણ્ય પણ પુદ્ગલ અને તેનાથી મળેલ બાહ્ય રિદ્ધિ તે પણ પુદ્ગલ. મતાર્થી જીવ આ પુદ્ગલના ખેલમાં ખોવાઈ જાય અને તેને જ પ્રભુનું સ્વરૂપ સમજી લે. પણ પ્રભુની આંતરિક વિભૂતિ તો અદ્ભુત હોય. તેનું ભાન મતાર્થીને થાય નહીં. આત્માર્થીને આ જ્ઞાન લાધે અને તેથી જ તે પ્રભુના આંતર સ્વરૂપને ઓળખે અને જાણે અને તેમાં તન્મય થવાનો પ્રયાસ કરે.

અહીં એક પ્રશ્ન થાય કે પ્રભુના દૈહિક રૂપનો મહિમા શા માટે ઠેર-ઠેર ગાવામાં આવ્યો છે ? એ શું ઉપકારી થઈ શકે ? બંધુઓ ! મનુષ્યનું બાહ્ય વ્યક્તિત્વ પણ તેના જીવનમાં ઘણો ભાગ ભજવે છે. આપણે ક્યારેક કોઈ મહાપુરુષનું નામ સાંભળીએ, તેમના ગુણોની પ્રશંસા સાંભળીએ ને તરત આપણા માનસ ચક્ષુ સામે એક પ્રતિભા સંપન્ન પુરુષનું ચિત્ર ખડું થઈ જાય છે. તેમની મહાનતા સાથે જ, તેમની બાહ્ય સુંદરતા પણ ઉપસી આવે છે. આપણે એમ માનતા હોઇએ કે આટલી ઊંચી કક્ષાએ પહોંચેલા મહાપુરુષ આવા સુંદર જ હોવા જોઈએ અને આપણને સહજ આકર્ષણ થાય છે. તેવી જ રીતે અરિહંતના દેહ સૌંદર્યનું વર્ણન, તેમની બાહ્ય વિભૂતિ સામાન્ય માનવને આકર્ષે છે. આવા આકર્ષણથી આકર્ષાઈને પણ માનવ તેમના ચરણમાં જાય તો, તેઓની વાણી, એ જીવનો ઉદ્ધાર કરે. આવા ભાવોને લક્ષ્યમાં રાખી અરિહંતના દિવ્ય રૂપનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

પણ ત્યાં જ અટવાઈ રહેવાનું નથી. જેમનું દૈહિક, દિવ્ય સૌંદર્ય આટલું મહિમામય ! તેમનો ચૈતન્ય પ્રભુ કેવો અલૌકિક હશે ? કે જે

ચેતનાના કારણે જ દેહપ્રભા પ્રકાશિત છે. માટે જ તેઓના આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરવાનો છે. જેઓ સંપૂર્ણ રાગ-દ્વેષથી રહિત થઈ ગયા, તેઓની વીતરાગી દશા કેવી અનુપમ હશે ? આત્મામાં નિરાગી દશાનો કેવો અનુભવ તેઓ કરી રહ્યા હશે ? કયારેક થોડી પળો માટે પણ આપણા મનમાં શાંતિ હોય અને રાગાદિના ભાવો જાણે શમી ગયા હોય એવું લાગે, ત્યારે કેવો આનંદ આપણે અનુભવી લેતા હોઈએ છીએ ! તો જેઓ સર્વ દોષોથી રહિત થઈ ગયા તેમનું સ્વરૂપ કેવું અનેરૂં હશે ! જન્મ સાથે મતિ, શ્રુત, અવધિ ત્રણ જ્ઞાન અને ક્ષાયિક સમકિત લઈને આ પૃથ્વી પટ પર અવતરિત થયા હોય અને ઉત્તરોત્તર આત્મવિકાસની દશા વધતી જતી હોય તો તેવા પ્રભુ જ્યારે કેવળજ્ઞાનને પામે ત્યારે તેઓની અંતર દશા કેવી અજોડ હોય ! કઈ રીતે આપણે તે સ્વરૂપની કલ્પના કરી શકીએ? આપણા જેવા અજ્ઞાન જીવોના ગજા બહારની વાત છે. છતાં એ સ્વરૂપને જાણવું જરૂરી છે એટલું જ નહીં, શ્રદ્ધામાં ઉતારી, ભજવું પણ આવશ્યક છે.

એ સ્વરૂપને વળી શ્રી માનતુંગાચાર્ય ભક્તિ કરતાં કહે છે—

त्वामव्ययं विभुमचिन्त्यमसंख्यमाद्यं
ब्रह्माणमीश्वरमनन्तमनंगकेतुम्
योगीश्वरं विदितयोगमनेकमेकं
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

ભગવાન્ ઋષભદેવની ભકિત કરતાં આચાર્યશ્રીએ પ્રભુને અનેક વિશેષણો વડે બિરદાવ્યા છે. જો કે જિનેશ્વરના અગાધ સ્વરૂપને કોઈ પણ વિશેષણ વર્ણવી શકે નહીં છતાં ભકિતવશ મુખમાંથી પ્રભુના ગુણગ્રામના સુંદર શબ્દો સરી પડે છે.

પ્રભુ 'અવ્યયી' છે. અવ્યય એટલે જેમાં કશો જ ફેરફ ન પડે તે. વ્યાકરણમાં 'અવ્યય' આવે છે. વાકય રચનામાં ગમે ત્યાં તેને મૂકવામાં આવે પણ તે સર્વ કાળમાં, સર્વ વચનમાં, સર્વ લિંગમાં, એક સરખું જ રહે. તેનું રૂપ બદલે નહીં. પ્રભુએ જે સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરી છે તે

અનંત અને અવ્યાબાધ છે. તેઓના આત્માની સંપૂર્ણ નિર્મળતા એવી છે કે હવે કોઈ પણ નિમિત્તો તેને મલિન કરી શકે નહીં. સર્વ વિશુદ્ધિને તેઓ પામી ગયા છે. તે ભાવો અનંત કાળ સુધી વર્ત્યા કરશે. સંપૂર્ણ જ્ઞાતા દૃષ્ટા ભાવને વરી ગયા છે. માટે જ પ્રભુ અવ્યયી છે.

પ્રભુ 'વિભુ' છે. પ્રભુએ અંતરંગ વિભૂતિ પ્રાપ્ત કરી છે તેથી તેઓ સ્વ-પર પ્રકાશક છે. પોતે આંતર-બાહ્ય પ્રકાશિત છે અને અન્યને પણ પ્રકાશિત કરે છે. તેઓના જ્ઞાનમાં લોકનો એક પણ પદાર્થ છાનો રહેતો નથી. બધાજ પદાર્થોનાં પ્રતિબિંબ તેઓના આત્મ-દર્પણમાં ઝળકે છે. વળી પોતે જે રીતે પ્રકાશિત થયા, એ જ માર્ગ અન્યને પણ બતાવે છે માટે પ્રભુ 'વિભુ' છે.

પ્રભુ 'અચિન્ત્ય' છે. જેને ચિંતન દ્વારા જાણી ન શકાય, માપી ન શકાય, તે અચિન્ત્ય. માનવ મનથી ચિંતન કરી પદાર્થોને જાણતો હોય છે પણ મનના વિચારો એક સીમા સુધી જ પહોંચી શકે. પ્રભુનું અનંત મહિમામય સ્વરૂપ તો અસીમ છે, ત્યાં સુધી કેમ પહોંચાય? વળી મન જડ અને પ્રભુ એટલે અનંત ચેતનાનો અવિકલ આવિષ્કાર ! ક્યાં મેળ ખાય? પ્રભુ આપ અમારા ચિંતનમાં સમાઈ શકો નહિ. માટે જ આપ 'અચિન્ત્ય' છો.

પ્રભુ 'અસંખ્ય' છે. જે સંખ્યાના માપથી ન મપાય તે 'અસંખ્ય' પ્રભુના અનંતગુણો પ્રગટ થઇ ચૂકયા છે. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશ પર રહેલા અનંત-અનંતગુણો આવિર્ભૂત થયા છે તેથી આપ 'અસંખ્ય' છો.

પ્રભુ 'આદ્ય' છે. જેઓએ કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન અને સંપૂર્ણ યથાખ્યાત ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરી છે, જે આદિ અનંત છે, તેથી આદ્ય છે. આ સ્તોત્રમાં ભગવાન ઋષભદેવની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. પ્રભુ આ અવસર્પિણી કાળના, ભરતક્ષેત્રના પ્રથમ તીર્થંકર, પ્રથમ રાજેશ્વર, પ્રથમ સમાજ સેવક એમ અનેક પ્રકારે સમાજ ક્ષેત્ર અને ધર્મક્ષેત્રના આદ્ય કર્તા છે. તેથી તેઓ 'આદિનાથ'ના નામથી જૈન-અજૈન પરંપરાઓમાં પ્રસિદ્ધ છે માટે તેઓ 'આદ્ય' છે.

પ્રભુ 'બ્રહ્મા' છે. જેમનું બ્રહ્મતત્ત્વ એટલે કે સર્વ વિશુદ્ધ આત્મ તત્ત્વ જાગૃત થઈ ગયું છે તે બ્રહ્મા. પ્રભુએ પોતાના બ્રહ્મતત્ત્વને પામી લીધું છે. વળી બ્રહ્મા એટલે આ સૃષ્ટિના કર્તા, જેમણે સૃષ્ટિની રચના કરી. આ હિન્દુ માન્યતા છે. ભગવાન્ આદિનાથે અસિ, મસિ, કૃષિ રૂપ ત્રણ કળા આપી જગતના જીવોને રચનાત્મક શીખવ્યું, તેથી તેઓ 'બ્રહ્મા' છે.

પ્રભુ 'ઇશ્વર' છે. જેઓએ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે તે ઈશ્વર. પ્રભુએ અંતરંગ લક્ષ્મીરૂપ અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત વીર્ય અને અનંત સુખની પ્રાપ્તિ કરી છે. આ ચારને ભાવ પ્રાણ કહો, કે અનંત ઐશ્વર્ય કહો. વળી આ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થયા પછી પુનઃ નાશ પામતું નથી. માટે પ્રભુ 'ઇશ્વર' છે. ઇશ્વરને બીજા શબ્દોમાં નાથ પણ કહેવાય. પ્રભુ ત્રિલોકીનાથ છે. સર્વ જીવોને શરણે રાખી સહુનું રક્ષણ કરે છે. ભવના સમુદ્રથી તારે છે, માટે પ્રભુ 'ઇશ્વર' છે.

પ્રભુ 'અનંત' છે. પ્રભુએ જે કંઈ પ્રાપ્ત કર્યું તે બધું જ અનંત પ્રાપ્ત કર્યું. હવે કશું જ અંતવાળું નહીં. અનંત ચતુષ્ટય, અનંત અવ્યાબાધ સુખ, અનંત ક્ષાયિક 'સમકિત', અનંત અક્ષયસ્થિતિ આદિ અનંતોને પામી ગયા માટે પ્રભુ 'અનંત' છે.

પ્રભુ 'અનંગકેતુ' છે. જેઓએ અનંગ એટલે કામદેવને જીતી લીધો તે અનંગકેતુ છે. પ્રભુએ મોહનીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય કર્યો કે જે મોહનીય જ વિકારોની જડ હતી, તેથી હવે આત્માના એક પ્રદેશે પણ વિકૃતિ રહી નહિં.

રામચરિત માનસમાં તુલસીદાસજી શ્રીરામચંદ્રજીના વિવાહનો પ્રસંગ વર્ણવે છે. રામ સ્વયંવર મંડપમાં પધારે છે. ત્યાં રહેલા સ્ફટિક જેવા થાંભલાઓમાં તેઓનું પ્રતિબિંબ પડે છે. તે જોઈ કવિ કલ્પના કરે છે કે સ્તંભમાં પ્રતિબિંબિત થતું રૂપ એ કામદેવ છે. રામના રૂપ- સૌંદર્યને જોઈ કામદેવને શરમ આવી અને તે થાંભલામાં છૂપાઈ ગયો. કામદેવ રામની સામે આવી શકતો નથી.આ એક સંકેત છે. રામ પરણવા જાય ત્યારે કામદેવની લગામ

રામના હાથમાં હોય અને સામાન્ય માણસ પરણવા જાય ત્યારે એની લગામ કામદેવના હાથમાં હોય.

પ્રભુના અનંત પાવન અંતઃકરણમાં કામદેવ પ્રવેશ પામી શકે નહીં, માટે પ્રભુ 'અનંગકેતું' છે.

પ્રભુ 'યોગીશ્વર' છે. યોગ પર જેમણે પ્રભુત્વ મેળવ્યું તે યોગીશ્વર. મન, વચન અને કાયાના યોગની પ્રવૃત્તિઓ સામાન્ય માનવની જેમ હોતી નથી, પણ ત્રણે ય યોગોને સાધી લીધા છે. યોગોને સાધી, તેની નિરર્થકતા જાણી, અયોગી બનાવવા માટે જઈ રહ્યા છે તે 'યોગીશ્વર' છે.

પ્રભુ 'વિદિત યોગ' સર્વ પ્રકારના યોગના જાણકાર છે.અર્થાત્ મન, વચન, કાયાને તેના દ્રવ્ય–પર્યાય રૂપ પરિણમનને જાણે છે. અને બીજી રીતે કહીએ તો પ્રભુ વિશ્વના જેટલા–જેટલા જડ–જડ અને ચેતન–જડના યોગો થવા સર્જાયેલા છે, તે સર્વના જાણકાર છે.

પ્રભુ 'અનેક' છે અને 'એક' પણ છે. સિદ્ધ ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં એક ભક્ત હૃદય કહે છે.

એકમાંહી અનેક રાજે અનેક માંહિ એકિકં,
એક અનેકકી નાહી સંખ્યા
નમો સિદ્ધ નિરંજનમ્

સિદ્ધાલયમાં સિદ્ધ પરમાત્મા જ્યાં એક બિરાજે છે ત્યાં અનેક પણ છે અને અનેક છે ત્યાં એક પણ છે. સિદ્ધ પ્રભુનો આત્મા જેટલા આકાશ પ્રદેશને અવગાહીને રહ્યો હોય ત્યાં જ બીજા સિદ્ધાત્માઓ રહી શકે. છતાંય અનેક વચ્ચે સહુનું પોતાનું અસ્તિત્વ સ્વતંત્ર જ હોય માટે પ્રભુ એક પણ હોય. વળી બીજી રીતે સર્વ આત્માનું સ્વરૂપ એક સરખું જ છે માટે એક છે અને પ્રભુમાં અનેક ગુણો છે માટે અનેક છે. પ્રભુ સ્વયં એક છે, પણ અનેક ભક્તોના હૃદયમાં બિરાજે છે માટે અનેક છે.

પ્રભુ 'જ્ઞાન સ્વરૂપી' છે. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશે–પ્રદેશે જ્ઞાન ગુણ છે. જ્ઞાન ગુણ રહિત, આત્માનો એક પણ પ્રદેશ હોય નહીં. પ્રભુએ સર્વથા જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષય કરી, સંપૂર્ણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી છે. વળી

જ્ઞાન તે જ આત્મા અને આત્મા તે જ જ્ઞાન. એમ તેઓની આત્મ ચેતના જ્ઞાનમય જ છે, માટે પ્રભુ 'જ્ઞાન–સ્વરૂપી' છે.

પ્રભુ 'અમલ' છે, જ્યાં જરા પણ મલિનતા નથી તે અમલ મોહ છે ત્યાં મલિનતા છે, મોહ નથી માટે મલિનતા નથી. સર્વ વિશુદ્ધ આત્મ પ્રભુ 'અમલ' છે.

સંત પુરુષો, આત્માર્થી જીવો પ્રભુને આવા ગુણો વડે પીછાણે છે.

અહીં જિનેશ્વર ભગવાનનું આંતર સ્વરૂપ બતાવ્યું કે જે આત્માનું મૌલિક સ્વરૂપ છે અને તે જ જાણવા યોગ્ય છે. આ ગુણોથી જ જિનેશ્વરના સ્વરૂપને સમજી શકાય છે. પણ મતાર્થી જીવ પ્રભુને પુણ્યોદયથી મળેલી બાહ્ય રિદ્ધિમાં અંજાઈ જઈ, તેને જ પ્રભુનું સ્વરૂપ સમજે છે અને તેમાં જ પોતાની બુદ્ધિનું સાર્થકય સમજે છે, પણ તે ભૂલ છે.

શ્રીમદ્જીએ અહીં દેવ સંબંધી માન્યતામાં કયાં ભ્રમ સેવાઇ રહ્યો છે તે બતાવ્યું.

હવે આગળ મતાર્થીનાં અન્ય લક્ષણો કેવાં હોય છે તે કહેવાશે.

આત્મ ચિંતન....

" હું....આત્મા....છું...."..." હું...આત્મા....છું "

જ્ઞાયકતા......એ મારો સ્વભાવ....

જ્ઞાયકતા.... અર્થાત્ જાણપણું.... જાણવું.... એ મારો સ્વભાવ છે.... હું.... આત્મા.... હું....ચૈતન્ય.... આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશે.... મારો જ્ઞાનગુણ.... વિદ્યમાન છે.... મારી જ્ઞાનશક્તિ.... સમસ્ત જગતને જાણવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે... જે શક્તિ જગતને જાણે છે.... તે જ શક્તિ.... આત્માને પણ જાણે છે....

મારો જ્ઞાન સ્વભાવ... વિશ્વના પદાર્થોને જોવા.... વિશ્વના પદાર્થોને જાણવામાં...રોકાયેલો છે...મન...બુદ્ધિ....અને ઇંદ્રિયોના માધ્યમથી...વિશ્વના પદાર્થોને જુએ છે.... જાણે છે.... જગતમાં ફરતો આ જ્ઞાનગુણ....ત્યાંથી પાછો વાળી.... આત્માને જાણવામાં.... પુરુષાર્થ કરે તો.... આત્માને જાણી શકે.... આત્માને માણી શકે.. આત્માને અનુભવી શકે...

જગતના જ્ઞેય પદાર્થોમાં રોકાયેલી વૃત્તિ.... રાગ-દ્વેષને આધીન બની જાય છે.... જગતને જોઉં...જગતને જાણું... અને ત્યાં રાગ-દ્વેષ કરું... એ વિભાવ છે... મારે... મારી સ્વાભાવિક દશાને... પ્રાપ્ત કરવી છે.... મારા મૂળભૂત સ્વરૂપને...પામવું છે... એ માટે મારા જ્ઞાનગુણને પદાર્થમાંથી પાછો વાળી... મારામાં સ્થિર કરું.... મારામાં થયેલી સ્થિરતા... મને ઓળખાવશે..

હું ...મને જાણું... હું... મને ઓળખું... હું... મને પીછાણું... હું... મને અનુભવું.... અખંડ જ્ઞાયક સ્વરૂપી આત્મા.... જ્યારે સમસ્ત જગતથી... દૂર થશે... ત્યારે કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી લેશે... મારે.... કેવળને પામવું છે... એટલે જગતમાં ફરતા જ્ઞાનગુણને પાછો વાળી... મારામાં સ્થિર કરી દઉં... એ માટે આત્માનું ચિંતન... થોડીક ક્ષણો વધુ એકાગ્ર થઈ... નિજનું ચિંતન....

" હું.... આત્મા.... છું " " હું.... આત્મા.... છું "

" શાંતિ " ૐ...." શાંતિ...." " શાંતિ "

......વર્તે દૃષ્ટિ વિમુખ......!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ–માર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્-ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના એ જ જીવ કરી શકે છે કે જેના અંતઃકરણમાં સંસાર પ્રત્યે વિમુખતા આવી છે. જ્યાં સુધી સંસાર સન્મુખ હોય ત્યાં સુધી, સંસારની પ્રીતિ અંતરમાંથી ઓસરતી નથી. સંસારની પ્રીતિ જીવને એટલી છે કે ક્યારેય તે સંસાર ભાવથી મુક્ત થયો નથી. સંસારની પ્રીતિના કારણે એણે જે કંઈ કર્યું તે સંસારની વૃદ્ધિ થાય એવું જ કર્યું.

જ્યાં–જ્યાં, જે–જે યોનિમાં એ ગયો ત્યાં મળેલી ઈન્દ્રિયાદિની શક્તિઓનો ઉપયોગ માત્ર જન્મ–મરણની પરંપરાનાં નિમિત્ત રૂપ જ થયો. પૂર્વે શું અને કેમ વર્ત્યો તે યાદ નથી. પણ આ જન્મનો વિચાર કરીએ કે જન્મથી આજ સુધીની પ્રવૃત્તિ શું અને કેવી કરી?

વિચારો! બંધુઓ! બાળક જન્મે, કશી જ ખબર નથી. આંખ ખોલવાનું પણ ભાન નથી. છતાં ઈન્દ્રિયોનો ઉપયોગ શરૂ થઈ જાય. જોયું છે ને તમે? જન્મેલા બાળકને ગળથુથી પાવામાં આવે, રૂના પુમડાથી એક–એક ટીપું મુખમાં આપે, અને બાળક જીભથી સ્વાદ લેવા માંડે. અંદર પડેલા આહાર સંજ્ઞાના સંસ્કારો જાગૃત થઇ ઉઠે અને જીભથી સ્વાદ લેવાય એ પ્રગટ રૂપે ન જાણતો હોવા છતાં, રસને ગ્રહણ તો કરી જ લે.

એ જ રીતે અન્ય ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ પણ શરૂ થાય. થોડો સમય જાય અને તે આંખથી ઓળખવા માંડે, કોઈ પદાર્થ તેની સામે ધરો કે જોઈને આકર્ષાય. કાનથી સાંભળવા માંડે. અવાજ કરો કે એનું

નામ લઈને બોલાવો, તરત સાંભળે અને સાંભળીને સામું જુએ. આમ બધી જ ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ અનાયાસે એ કરવા માંડે. સાથે–સાથે મનનું કાર્ય પણ શરૂ થઈ જાય છે. બાળક ઉંઘમાં હસે. શા માટે ? તેના અવચેતન મનમાં ચાલતી કોઈ પ્રક્રિયા હાસ્ય રૂપે પ્રગટ થાય છે.

બંધુઓ ! આપણે નાના હતા ત્યારે કોઈએ શીખવ્યું નથી કે જો, આ તારા કાન છે, તેનાથી તારે સાંભળવાનું. આ આંખ છે, તેનાથી જોવાનું. છતાં બધી જ ઇંદ્રિયોનો એ-એ પ્રકારે ઉપયોગ કરી જ લઈએ છીએ. ક્યારેય વિચાર્યું આનું કારણ શું હોઈ શકે ? અનંત ભૂતકાળમાં એક-બે-ત્રણ-ચાર જેટલી ઇંદ્રિયો મળી ત્યાં-ત્યાં વિષયોના ભોગવટા સિવાય બીજું કશું કર્યું જ નથી. જીવને વિષયો જ પ્રિય છે. આપણી ચેતના બહિર્મુખ થઈ વિષયો તરફ જ દોડી રહી છે. એટલે ઇંદ્રિયો સાથે જ્યાં જેટલી બુદ્ધિ મળી, જ્યાં મન મળ્યું, તે બધી જ શક્તિઓનો ઉપયોગ પણ આ દિશામાં જ થયો. ઇંદ્રિયો, મન, અને દેહમાં આટલી ઊંડી આસક્તિનું પરિણામ એ આવ્યું કે જીવને પોતાના શ્રેય સંબંધી વિચારોનો અવકાશ જ રહ્યો નહીં.

વળી જીવને ઇન્દ્રિયોના વિષયોની આસક્તિ જેટલી વધારે એટલા રાગ-દ્વેષ પણ વધારે. અને રાગ-દ્વેષનું પરિમાણ જેટલું તીવ્ર તેટલો જીવ આત્માથી દૂર, એટલે કે તેને આત્મ-ભાવ જાગૃત થાય જ નહીં. રાગાદિ ભાવો મિથ્યાત્વનાં પોષક છે. મિથ્યાત્વ પોષાતું રહે ત્યાં સુધી આત્માર્થ જાગે ક્યાંથી ? અને તેથી આ વિરાટ વિશ્વમાં પડેલા ઉત્તમ નિમિત્તોને ઓળખ્યા વિના જીવ બેભાન થઈ આથડી રહ્યો છે.

જીવને ઉત્તમ નિમિત્તો મળતાં તો હોય છે, પણ આંખ–આડા અંધારા, તેની ઓળખાણ થવા દે નહીં. તેથી તારક નિમિત્ત મળે તો પણ તેને આરાધી શકે નહીં. અર્થાત્ તે નિમિત્તના આશ્રયે આત્મ–આરાધના કરી શકે નહીં.

નિષ્કારણ કરુણાશીલ જ્ઞાની પુરુષો, આ જીવના પરિણામોને જોઈ અંતરમાં કંઈક ખેદ અનુભવે છે. તેના પર કરુણા વરસાવે છે. અને તેને

ઠેકાણે લાવવા પ્રયત્નશીલ બને છે. તેથી જ એવા મતાર્થી જીવનાં એક એક લક્ષણો બતાવી તેને તેની ભૂલ સમજાવે છે.

અહીં શ્રીમદ્જીએ, બાહ્ય ત્યાગીને ગુરુ માનતા મતાર્થી જીવન શ્રદ્ધામાં કયાં ભૂલ છે તે સમજાવી પછી સમવસરણ આદિ રિદ્ધિને જિન સ્વરૂપ સમજી રહેલા મતાર્થીને જ્ઞાનની ભૂલ સમજાવી. આ બન્ને ભૂલોનું પરિણામ શું હોય ? આ ભૂલોને કારણે મતાર્થીની માન્યતા કેવી કદાગ્રહી હોય તે બતાવતાં કહે છે–

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ યોગમાં, વર્તે દૃષ્ટિ વિમુખ
અસદ્ગુરુને દૃઢ કરે, નિજ માનાર્થે મુખ્ય....૨૬....

મતાર્થી મિથ્યાત્વી હોય અને મિથ્યાત્વી જીવ પણ કંઈક પુણ્યો લઈને આવ્યો હોય, તો તે પુણ્યના યોગે સદ્ગુરુનું સામીપ્ય પણ મળી જાય. તેમનો સમાગમ પણ થાય. તેમની શારીરિક સેવા પણ કદાચ કરતો હોય. અરે ! તેઓની વાણી પણ સાંભળતો હોય. બધું જ થાય, પણ એ વાણી કે ગુરુદેવની આજ્ઞા ઉરમાં વસે નહીં. સાંભળવા માટે તો એ કયાંનો કયાં જાય ! એ માટે પૈસો ખરચવો પડે તો ખરચે. હું જ ખરો શ્રોતા છું તેમ માને અને મનાવે પણ પેલા ઊંધા ઘડા જેવો.

અનરાધાર વરસતા વરસાદમાં નેવા નીચે મૂકેલો ઊંધો ઘડો, આંગણામાં પાણી ભરાતાં અહીં–તહીં આથડી ફૂટી જાય પણ એક બુંદ પાણીને ગ્રહણ ન કરે પણ વિનિષ્ટ થઈ જાય. તેમ મતાર્થી જીવ ઉપદેશને સાંભળે, પણ અંતરમાં એક અક્ષર પણ ગ્રહણ ન કરે. એટલું જ નહીં, જે કહ્યું તેથી ઉલટો વર્તે. જળો નામનું જંતુ ગાયના સ્તન પર મૂકયું હોય તો દૂધ ન પીએ પણ લોહી પીએ. તેમ મતાર્થી જીવ ગુરુના અણમોલ ઉપદેશમાંથી સારી વસ્તુ ગ્રહણ ન કરે પણ દોષો જ જુએ.

મોરારી બાપુએ કહેલી એક વાત યાદ આવે છે. તેઓ એક ગામમાં રામાયણ વાંચતા હતા. સાંજે એક યુવાન આવ્યો કહે :

"બાપુ ! પ્રશ્ન પૂછવો છે."

બાપુને થયું, વાહ ! આ યુવાનને રામાયણમાં કેટલો રસ હશે ? કથા સાંભળીને વિચાર્યું હશે ત્યારે પ્રશ્ન ઉભો થયો હશે ને ? અને ખુશ થતાં બાપુએ કહ્યું : 'પૂછ'

" બાપુ ! હનુમાનને પૂંછડું હતું તો તેની માને કેમ નહીં ?"

જુઓ બંધુઓ ! આ પ્રશ્ન ! રામાયણ જેવી ઉત્તમ કૃતિમાંથી આ ગ્રહણ કરવાનું હતું ? બુદ્ધિ ક્યાં ચાલી ? સારૂં ગ્રહણ કરી શકે જ નહીં. લોટ ચાળવાનો હવાલો, લોટને કાઢી નાખે અને કચરા રૂપ થુલાને ધરી રાખે એવી થઈ આ વાત. બસ, મતાર્થી જીવ પણ સદ્‌ગુરુના સંપર્કમાં આવ્યા પછી પણ સત્સંગ ન કરી શકે. પોતાનામાં સત્‌ને અનુભવવાનો પુરુષાર્થ ન આચરી શકે અને મળેલા રત્ન જેવા યોગને ગુમાવી દે. આ તો કાગડાની કોટે રતન ! તેને કિંમતની શું ખબર હોય ? અને તેમાં શોભા પણ શેની ?

બંધુઓ ! જેને કંઈક આત્માર્થ સાધવાની બુદ્ધિ સુઝી છે તે જીવ પોતાની યોગ્યતા વધારતો જાય અને જેમના નિમિત્તે તેનો ચૈતન્ય દીપક પ્રગટવાનો છે, તેવા નિમિત્તને સત્સંગના વાતાવરણમાં વ્યાકુળ થઈ શોધતો ફરે. એ જીવ સદ્‌ગુરુના યોગને ઝંખતો હોય, ન મળે તો પળે પળે ખેદ વર્તતો હોય ! કેમ સદ્‌ગુરુ નથી મળતા ? તેનો અંતરમાં પારાવાર ઊહાપોહ હોય. કારણ તેને સત્ શિષ્ય બનવાની હવે ઉત્કટ તાલાવેલી લાગી છે. એવા જીવને બીજા કોઈ વિષયમાં રસ ન રહે. સંસારનાં કાર્યો કરવા ખાતર કરી લે, ફરજોને બજાવવી પડે તો, પૂરી કરી લે, પણ તેનું અંતરમન તો નિરંતર સદ્‌ગુરુના વિરહની ઊંડી વ્યથા અનુભવતું હોય, કારણ એને ખબર છે કે એક વાર સદ્‌ગુરુ મળ્યા તો પછી તેમની કૃપા મારા પર વરસવાની જ છે, મારામાં અંતર્મુખતા તેઓ જગાડશે જ. એમના વિના બીજી કોઈપણ શક્તિ મને આત્માની ઓળખાણ કરાવવા સમર્થ જ નથી. તેથી હવે સદ્‌ગુરુ વિના રહેવાતું નથી. એક ભક્ત કવિ કહે છે–

ગુરૂજી ! તમ વિના બેલી મારૂં કોઇ નથી...હે...જી;
બાપજી ! સાંભળો પોકાર...(૨) તમ વિના....ગુરુજી
ગુરુજી ! જળ વિના તલખે જેમ મિનકુા ..હે....જી;
દિલ મારૂં તલખે દીદાર....(૨) તમ વિના....ગુરૂજી

જ્યા આત્માર્થી જીવ સદ્‌ગુરુના યોગ વિના અકળાતો હોય, ત્યાં મતાર્થી જીવ મળેલા યોગને સફળ ન કરી શકતો હોય. તેની દષ્ટિની વિમુખતા અને કુ-ગુરુને સુ-ગુરુ માનવાની ભૂલ, તેની સમજણનાં દ્વાર બંધ જ રાખે, ખુલવા ન દે. તેને કોઇ સદ્‌ગુરુ સામેથી જઇને સાચો રાહ બતાવે તો પણ તે ચાલવા તૈયાર ન થાય.

શું જાણે ભકિત વનચર વગડાના રે વાસી ?
પાસે જઈને પ્રમોદીએ, તો નિશ્ચે જાય નાસી રે
સાધુ પુરુષનો સંગ ન કીધો, આપોઆપ ઉદાસી..શું...જાણે

આવી દશા હોય મતાર્થીની ! સદ્‌ગુરુને માને નહીં અને અસદ્‌ગુરુમાં પડેલા મમત્વને છોડે નહીં ! અસદ્‌ગુરુને સેવતાં હિત થાય છે કે અહિત, તેનો વિચાર એ કરી જ ન શકે ! પણ પોતામાં રહેલ અહમ્‌નું પોષણ થાય માટે અસદ્‌ગુરુમાં દ્રઢ વિશ્વાસ ધરાવે. તેમના પ્રત્યેની પ્રીતિ વધુને વધુ મજબૂત કરતો જાય. કારણ કે ત્યાં માન મળે છે, સમાજે માનેલી જુઠી પ્રતિષ્ઠા મળે છે. એવા ગુરુ તો તેની વાહ વાહ કરે, અને તેમાં ય જો ધન ખર્ચી જાણતો હોય તો પછી પૂછવું જ શું ? ભાઈ-ભાઇ થતો હોય, પાંચમાં પૂછાતો હોય !

ખ્યાલ કરજો બંધુઓ ! આવા ઢોંગી ગુરુઓને આવા શિષ્યો મળી જ રહે, તેને આત્મ-આરાધનાના નામે કંઇ લેવા-દેવા નહીં અને વ્રત —પ્રત્યાખ્યાન આદિમાં પણ રસ નહીં. માત્ર વાહ-વાહ થાય. માન પ્રતિષ્ઠા મળે. બસ ! એવો ધર્મ જોઈએ અને એવા ધર્મગુરુ જોઈએ ! જે ભક્તોને ચાવી દીધેલા રમકડાની જેમ રમાડતા હોય. આ કાળમાં આવા અંધશ્રદ્ધાળુ માનવો સંખ્યાબંધ મળે અને ધૂતારા કુ-ગુરુઓ એવા લોકોને ભકતો બનાવી પોતાના સ્વાર્થનું પોષણ કરે. પોતાનું અહમ્ પણ

પોષાય અને ભક્તના અહમ્‌ને પણ પોષણ મળે. બસ, અન્યોન્ય આવા ભાવો હોય. આમાં કોઈનું ય હિત સધાય ક્યાંથી ?

આવા જીવો અનાદિકાળથી ભ્રમમાં જ પડ્યા છે. તેની દૃષ્ટિ અવળી જ છે. સવળી દૃષ્ટિ થઈ નથી અને તે કરવા માગતો પણ નથી. સત્‌નો આદર જ નથી. અરે ! સત્ શું છે તેની પણ જાણ નથી. તેથી સત્‌નો અનાદર કરતો રહે અને અવળી દૃષ્ટિ હોવાના કારણે અસત્‌નો આદર કરે. આ જીવો કરૂણાને પાત્ર છે. લોકોત્તર માર્ગ મળ્યા પછી પણ એ માર્ગે ડગ માંડી શકે નહીં, જીવની આ કમનસીબી નહીં તો બીજું શું ? બંધુઓ ! આપણે આપણા અંતરને તપાસી લઈએ કે વીતરાગની વાણી અને સંતોનો સંગ પામ્યા પછી પણ જો આત્મા માટે, સત્ માટે આદર ન જાગતો હોય તો શું સમજવું ? ક્યાં છીએ આપણે ? મતાર્થીનાં લક્ષણોને સાંભળીને આપણે પણ તેની કક્ષામાં મૂકાઈએ એવા તો નથીને ? એ ખાસ વિચારવું જરૂરી છે.

મતાર્થી જીવની ભૂલ ભરેલી માન્યતાઓ હજુ શું શું છે તે અવસરે કહેવાશે.

...જે સમજે શ્રુતજ્ઞાન !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ-માર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, યથાર્થ રીતે થાય તો જ તે ફળીભૂત થાય. અન્યથા કરેલો પુરુષાર્થ નિષ્ફળતામાં પરિણમે. વ્યાવહારિક કામોમાં જેમ યથાર્થતાનો આગ્રહ રહે છે, તેમ આરાધનાના માર્ગે એટલો જ, બલ્કે એથી વધુ ખ્યાલ રહેવો જરૂરી છે.

પ્રાયઃ એવું બનતું જોવામાં આવે છે કે લોકરૂઢિથી થતા ધર્મના ક્રિયા—આચારો, લાંબા સમય કરાયા પછી પણ મનનું માનેલું ફળ ના મળે, તેથી માણસની શ્રદ્ધા તૂટી જાય છે. અમુક ઉપવાસ, આયંબિલ કરું તો આવેલ આપત્તિ દૂર થઈ જાય, આવા વિશ્વાસથી કરાતાં અનુષ્ઠાનો જ્યારે એ સંકટને નષ્ટ ન કરી શકે ત્યારે માનવ કહે છે "ધર્મ ખોટો છે. મેં આટઆટલું કર્યું, છતાં મને ફળ ના મળ્યું. અને તે અનુષ્ઠાનોને આચરવાનું છોડી દે છે.

આ દષ્ટિ વિચારણા માગી લે છે. શું આ રીતે થતાં વ્રત-પ્રત્યાખ્યાનો સાંસારિક દુઃખો દૂર કરી દે ખરાં ? અને ન કરે તો તે ખોટાં? જો આ અનુષ્ઠાનો જ સંકટનું સમાધાન હોત, તો માનવને બીજો કોઇ પ્રયત્ન કરવાનું જ ન રહેત. ગમે તેમ કરીને અનુષ્ઠાનો કરી લેત, પણ એમ નથી. ધર્મ સંકટ સમયે સહાય કરે છે તે વાત સાચી, પણ કઇ રીતે સહાયક થાય ?

દુઃખ સમયે ધર્મ દષ્ટિ એમ કહે છે કે આવેલ દુઃખ તારાં કરેલાં કર્મોનું ફળ છે માટે સમતા રાખ, વિષમતા ન લાવ. કોઈ પર આરોપ

ન નાખ. કોઈના કારણે તને દુઃખ નથી આવ્યું, પણ તારા પોતાના જ ગુપ્ત કારણે આવ્યું છે માટે સમતાથી સહેવા સિવાય બીજો કોઈ વિકલ્પ નથી. જો આમ સમજી સમતા રાખે, મહા-ભયંકર વેદનામાં પણ વિષમતા ન આણે તો ભવો-ભવનું દુઃખ ટળી જાય. ગજસુકુમાર અને મુનિ મેતારજે એવી સમતા રાખી કે એક ભવનું નહીં, પણ અનેક ભવોનાં દુઃખોને દૂર કરી નાખ્યાં. તેઓ દેહભાવથી પર થઈ ગયા. 'જે થાય છે. તે દેહને થાય છે. હું તો આત્મા છું. દેહથી ભિન્ન છું. મારે મારામાં જ રહેવું ઘટે. દેહમાં જાઉં તો દેહની વેદનાનો અનુભવ થાય. પણ દેહથી હું પર છું. દેહમાં રહેવા છતાં દેહથી અલગ રહેવું તે મારો ધર્મ છે. દેહભાવે દેહનું પરિણમન અને આત્મભાવે આત્માનું પરિણમન.' આવી ભેદ દૃષ્ટિ જેને લાધી ગઈ તેને દુઃખ શું તેની ખબર જ નથી. હા, તો ધર્મ આ શીખવે છે અને આ જ યથાર્થ આરાધના છે. આવી આરાધના જ ફળ આપે. અન્યથા સમજણ વગરની કરેલી ઘણી મહેનત પણ નિષ્ફળ જ જાય છે. માત્ર વ્યાવહારિક રૂઢિ પરંપરાથી ચાલતી ક્રિયાઓ કરી લેવાથી ફળ મળતું નથી. જેવો હેતુ તેવું ફળ. અલૌકિક ભાવથી અલૌકિક ફળ અને લૌકિક ભાવથી લૌકિક ફળ મળે. બંધુઓ! લૌકિક હેતુથી કરાતો ધર્મ ક્ષણિક દુઃખ મુક્તિ અથવા થોડું સુખ આપી પણ દે પણ અંતે તો દુઃખરૂપ જ છે, કારણ ધર્મનું સર્જન માત્ર એક અલૌકિક હેતુથી જ થયું છે. અલૌકિક હેતુથી કરાતો ધર્મ જ સ્થાયી આનંદ અર્પી શકે તે ભૂલવું ન જોઈએ નાટક સમયસારમાં બનારસીદાસજી કહે છે—

લીન ભયૌ વિવહારમૈં, ઉકિત ન ઉપજૈ કોઈ,
દીન ભયૌ પ્રભુ પદ જપૈ, મુકિત કહાસૌં હોઈ....

જે કેવળ વ્યવહારમાં લીન છે, અંતર વિષે ભેદજ્ઞાન નથી, જે દીનતાપુર્વક પ્રભુને ભજ્યા કરે છે તેની મુક્તિ ક્યાંથી થાય? ન જ થાય. આવા યથાર્થ આરાધનાને નહીં સમજનારા જીવ મતાર્થી છે. અહીં મતાર્થીનાં લક્ષણોનું વિવેચન ચાલી રહ્યું છે. શ્રીમદ્જી કહે છે—

દેવાદિ ગતિ ભંગમાં, જે સમજે શ્રુતજ્ઞાન
માને નિજમત વેષનો, આગ્રહ મુકિત નિદાન....૨૭....

જ્ઞાનની આરાધના શ્રુતજ્ઞાનથી શરૂ થાય છે અને કેવળજ્ઞાનમાં સંપૂર્ણતા પામે છે. શ્રુતજ્ઞાન શું છે? દરેક સાધકે આ આરાધના તો કરવાની જ છે, તો કઈ રીતે? સર્વજ્ઞનાં પ્રરૂપેલાં શાસ્ત્રોને લક્ષ્યમાં રાખી, આગમના અવલંબને આગળ વધવાનું છે. આગમો શું કહે છે? તેમાં શું બતાવ્યું છે? અને તેનો હેતુ શું છે? એ સમજ્યા વગર સ્થૂલ બાબતોને પકડી, પોતે જ્ઞાની થઈ ગયાનો ભ્રમ સેવે તો તે મતાર્થી.

શાસ્ત્રોમાં દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નરક આવી ચાર ગતિઓ બતાવી, તેના અનેક ભંગ બતાવ્યા. ભેદાનુભેદ બતાવ્યા. દેવના ૧૯૮ ભેદ, મનુષ્યના ૩૦૩ ભેદ, તિર્યંચના ૪૮ ભેદ અને નારકીના ૧૪ ભેદ, આમ જીવના ૫૬૩ ભેદ બતાવ્યા. શા માટે? અરે! એટલું જ નહીં, આ બધા જ જીવોનો કર્મ સાથેનો સંબંધ, બંધ, ઉદય, ઉદીરણા, સત્તાનું વિવેચન. અને તેમાં પણ ઝીણામાં ઝીણી વિગતો બતાવવામાં આવી છે. કેટલાક માણસો આ બધું ગોખી લે છે. ખૂબ ગોખે છે. એક એક વ્યક્તિને ૫૦૦-૭૦૦ થોકડા કંઠસ્થ હોય અને નાનામાં નાની બાબતોનું પિષ્ટપેષણ કર્યા જ કરતો હોય. કોઈ સાથે ચર્ચામાં ઉતરે તો પણ આ જ વાત. કયા જીવમાં કેટલા દંડક, કેટલી અવઘેણા, કેટલાં શરીર, વગેરે વગેરે પ્રશ્નો કર્યા જ કરે. વારંવાર આ બધા પ્રશ્નોનું પુનરાવર્તન પણ કર્યા કરે પણ આગમોમાં આ વર્ણન શું કામ કરવામાં આવ્યું છે, તેનો પરમાર્થ શું છે તે જાણે નહીં.

ગતિઓનાં વર્ણન સાંભળી, દેવગતિને ઊંચી માની, ત્યાં જવાનાં સ્વપ્ન સેવે. સદેહે તો જઈ શકતો નથી પણ મરીને દેવ થાઉં તો સારું એમ ચિંતવતો હોય. તેને પૂછીએ ભાઈ! દેવલોકમાં જવાનું કેમ વિચારે છે? તો કહેશે, જુઓ! મરીને ક્યાંક જવું તો પડશે જ. અહીં અમર રહેવાના નથી અને મોક્ષ તો હજુ ઘણો દૂર છે. તેથી જ્યાં અખૂટ સંપત્તિ છે ત્યાં જઈએ તો ભોગવાય ને? કારણ અહીં તો સંપત્તિ મળી નહીં અને મળી હોય તો આ નાના આયુષ્યમાં એટલી ભોગવાય એમ નથી, મૂકીને ચાલ્યા જઈશું. ગમે તેટલાં લાંબાં આયુષ્ય હોય તો પણ

સર્વ સંપત્તિનો ભોગવટો તો થાય તેમ નથી. પણ દેવનું તો આયુષ્ય મોટું અને સંપત્તિ પણ ઘણી, તેથી મનની લાલસા પુરી કરવાની તક ત્યાં છે, માટે જો ત્યાં જઈએ તો સારૂં.

બંધુઓ! દેવાદિ ગતિના વર્ણનોનું જ્ઞાન કરીને ભોગની લાલસા વધારી! શું આ માટે જ શાસ્ત્રોમાં આ વાતો કહી છે? નહીં, તેનો પરમાર્થ સમજવાનો છે. દેવાદિ ગતિઓનું વર્ણન તો એટલા માટે કર્યું છે કે જીવ એ—એ પ્રકારનાં કાર્યો કરે તો તેને એ—એ ગતિઓમાં જન્મ ધારણ કરવા પડે છે. ત્યાં મળેલી વિપરીત પરિસ્થિતિઓથી રાગ–દ્વેષ થશે અને તે વળી નવાં કર્મ બંધાવે. આમ ચક્ર ચાલ્યા કરે. પણ જો જીવનું સ્વરૂપ અકષાયી છે એ સમજી કષાય–વિજય કરવાનો પ્રયાસ થાય તો કર્મ–બંધ અટકે, અને કર્મ–બંધ અટકે તો ગતિઓનું પરિભ્રમણ અટકે. જીવનું ચરમ લક્ષ્ય તો પંચમ ગતિરૂપ મોક્ષ છે, અને તે પામવા માટે તો હું કોણ છું? મારૂં સ્વરૂપ શું છે? ક્યાંથી આવ્યો અને ક્યાં જવાનો છું? આ સમજે તો તે શ્રુતજ્ઞાન છે. પણ આ ન સમજતાં ભંગ–જાળમાં અટવાયા કરે, તો તેથી કંઇ કલ્યાણ થાય નહીં, માટે તે શ્રુતજ્ઞાન નથી. છતાં તેને જ શ્રુતજ્ઞાન માનવાવાળાને શ્રીમદ્જીએ મતાર્થી કહ્યો.

આવો મતાર્થી જીવ સદ્ગુરુ પાસે જઈને શાસ્ત્રવાર્તા કરે તો પણ કેવા પ્રકારની કરે તે બતાવતાં શ્રીમદ્જી 'ઉપદેશ છાયા' માં કહે છે–

"ગુરુ પાસે રોજ જઈ એકેન્દ્રિયાદિ જીવોના સંબંધમાં અનેક પ્રકારની શંકાઓ અને કલ્પનાઓ કરી પૂછ્યાં કરે, રોજ જાય અને એનું એ જ પૂછે, પણ કોઈ દિવસ એમ પૂછતો નથી કે એકેન્દ્રિયથી માંડી પંચેન્દ્રિને જાણવાનો પરમાર્થ શો? એકેન્દ્રિયાદિ જીવો સંબંધી કલ્પનાઓથી કાંઇ મિથ્યાત્વગ્રંથી છેદાય નહિ. વાસ્તવિક રીતે તો સમકિત પ્રાપ્ત કરવાનું છે."

"જગતનું વર્ણન કરતાં અજ્ઞાનથી અનંતીવાર જીવ ત્યાં જન્મી આવ્યો, તે અજ્ઞાન મૂકવા માટે જ્ઞાનીઓએ વાણી કહી છે, પણ જગતના વર્ણનમાં જ બાઝી પડે એનું કલ્યાણ કેવી રીતે થાય? એ તો અજાણપણું કહેવાય. જે જાણીને અજ્ઞાનને મૂકવાનો ઉપાય કરે, તે જાણપણું, પરમાર્થના કામમાં આવે તે જાણપણું, મોક્ષના કામમાં જે જ્ઞાન ન આવે તે અજ્ઞાન."

વળી ચારે ગતિવાળા જીવો આત્મ–આરાધના માર્ગે ક્યાં સુધી પહોંચી શકે છે એ જાણવું જરૂરી છે. સમ્યગ્દર્શન તો ચારે ગતિના જીવોને હોઇ શકે છે. તિર્યંચ શ્રાવક પણ થઇ શકે અને માનવ સાધુ બનીને સાધના કરતાં, મોક્ષ-પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ પણ કરી શકે. આમ આત્મ–આરાધનાની દૃષ્ટિએ મનુષ્યગતિ જ ઉત્તમ છે, તે સમજે અને અત્યારે મળેલો મનુષ્યનો જન્મ વારંવાર નથી મળતો માટે તેની દરેક પળને સાર્થક કરી લઉં. આવું જ્ઞાન અંદરમાં જાગે તો તે શ્રુતજ્ઞાન. પણ માત્ર ભંગો ગણ્યા કરે, ચર્ચા કરે, અને પોતે જ્ઞાની થઇ ગયો છે એમ અભિમાન સેવ્યા કરે તો તે મતાર્થી.

બીજા પદમાં કહ્યું. મતાર્થી જીવ પોતે માનેલા મત, પંથના આગ્રહ-માં જ પડ્યો હોય અને અમુક જાતિ કે વેષ હોય તો જ મોક્ષ થાય, અન્યથા ન થાય તેવી મૂઢ માન્યતા ધરાવતો હોય.

આજે ઘણા લોકો એમ માનતા હોય છે કે જૈનધર્મને માને તેનો જ મોક્ષ થાય. પણ મોક્ષ એ શું છે ? રાગ-દ્વેષથી સંપૂર્ણ છુટકારો તે મોક્ષ. આ પરિણતિ, ગમે તે ધર્મને માનતો હોય, તો પણ થઇ શકે. જૈનધર્મનો ઠેકો નથી કે તેનો અનુયાયી હોય તે જ મોક્ષનો અધિકારી, અન્ય નહીં ! જૈન પરંપરાએ માનેલા અનુષ્ઠાનો કરતો હોય પણ જો અંદરથી રાગ–દ્વેષ ક્ષય ન થાય તો ગમે તેટલા ભવો સુધી કર્યા કરે તો પણ મોક્ષ ન થાય અને અન્ય–પરંપરાથી ચાલ્યા આવતા આચારોને પાળતાં પણ રાગ–દ્વેષનો નાશ થાય તો મોક્ષ નિશ્ચત જ છે.

આપણે ત્યાં પંદર ભેદે સિદ્ધ કહ્યા તેમાં એક ગૃહસ્થલિંગ સિદ્ધા એટલે કે વેષ ગૃહસ્થીનો હોય પણ સર્વ કર્મનો ક્ષય થાય તો તેઓ મોક્ષ પામી શકે, એ જ રીતે અન્યલિંગ સિદ્ધા કહ્યું. વેષ અન્ય મત સંપ્રદા-યનો હોય, સંન્યાસી હોય, જટાધારી, ભગવાં વસ્ત્ર રૂદ્રાક્ષની માળા, બેરખા, પગમાં ચાખડી, વગેરે–વગેરે અર્થાત્ તેમના સંપ્રદાયને માન્ય વેષ તથા સમાચારી હોય, પણ આત્માની ભાવ–પરિણતિ વિશુદ્ધ થતી જાય અને કર્મોનો ક્ષય થતો જાય તો કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે જાય. આ છે જૈન મતની માન્યતાથી ભિન્ન અન્ય મતાવલંબી. પણ રાગ–દ્વેષને

ત્યજ્યા, તેથી મોક્ષ પામ્યા. આવા જીવ સિદ્ધ થાય તેને અન્યલિંગ સિદ્ધા કહેવાય.

એક વાર આ વિષયમાં એક ભાઈ સાથે ચર્ચા થઈ. તેઓ આગમના જાણકાર હતા. અમે પૂછ્યું: તમારી શું માન્યતા છે? તેઓ કહે કે મારી તો દૃઢ માન્યતા છે કે અન્ય વેષે કેવળજ્ઞાન તો થાય પણ મોક્ષ ન થાય. એને જેવું કેવળજ્ઞાન થાય કે તરત જ સત્ય સમજાતાં સંન્યાસીનો વેષ ઉતારી નાખે અને જૈન પરંપરાને માન્ય મુનિનો વેષ ધારણ કરી લે. સાંભળીને હસવું આવ્યું. કેવી બાલિશતા! કેવી ઊંધી માન્યતા! કેવળજ્ઞાન થયા પછી માત્ર આત્માનંદમાં રમતાં વીતરાગને એ લક્ષ્ય પણ નથી કે એમણે વસ્ત્ર પહેર્યાં છે કે નહીં? તો ત્યાં આ કે તે વેષ પહેરવાની વાત જ ક્યાં ઊભી રહે છે? એ તો આત્માના અખંડ જ્ઞાન સ્વરૂપની અનુભૂતિમાં એકાકાર થઈ ગયા હોય!

વળી મોક્ષને વેષ સાથે શું સંબંધ છે? મોક્ષ વેષથી કે વેષનો નથી થતો. વિશુદ્ધ આત્માનો થાય છે. અરે! જૈન સંપ્રદાયોમાં પણ દિગમ્બરો એમ કહે કે શરીર પર વસ્ત્ર હોય ત્યાં સુધી મોક્ષ ન થાય. વસ્ત્ર પરિગ્રહ છે. પરિગ્રહ છે ત્યાં મોક્ષ નથી. પણ ભાઈ! અમે તો કહીએ છીએ કે શરીર હોય ત્યાં સુધી પણ મોક્ષ નથી. શરીર છોડશો તો જ મોક્ષ છે. પછી શરીરને લઈને કેમ ફરો છો? કારણ કે આસક્તિ જ મોક્ષનું અવરોધક કારણ છે. પછી તે શરીરની હોય, વસ્ત્રની હોય કે બીજા કોઈ પ્રકારની હોય. બંધુઓ! તર્ક-વિતર્ક ઘણા કરી શકાય! પણ એ ન કરતાં અહીં માત્ર એટલું સમજવું છે કે મોક્ષ આત્માનો છે. શરીર, વસ્ત્ર કે વેષનો નથી.

મતાર્થી જીવ આવો દીર્ઘ વિચાર કરવા ઉભો જ રહેતો નથી. એ તો પોતાના હઠાગ્રહમાં જ હોય, હું કહું તે જ સાચું આવું જ માનતો હોય પછી ત્યાં અન્યની સાચી વાતને સાંભળવા જેટલી ધીરજ પણ ક્યાંથી હોય?

આવા મિથ્યાત્વી જીવ કેવા હોય, તેની માન્યતા શું હોય તે બનારસીદાસજી નાટક સમયસારમાં કહે છે.

ધરમ ન જાનત બખાનત ભરમ રૂપ,
ઠૌર ઠૌર ઠાનત લરાઈ પચ્છપાતકી !
ભૂલ્યૌ અભિમાન મૈં ન પાઉ ધરૈ ધરનીમૈં
હિરદૈમૈ કરની વિચારૈ ઉતપાતકી ॥
ફિર ડાંવાડોલ સૌ કરમ કે કલોલિનિમૈં,
વ્હૈ રહી અવસ્થાસુ બઘૂલે કૈસે પાતકી ।
જાકી છાતી તાતી કારી કુટિલ કુવાતી ભારી
ઐસૌ બ્રહ્મઘાતી હૈ મિથ્યાતી મહાપાતકી ॥

ધર્મના સ્વરૂપને જાણે નહીં અને ભ્રમને જ ધર્મ માની તેની પ્રશંસા કરે. જ્યાં–ત્યાં પોતાના મતનો પક્ષપાત કરી બડાઇ કરે. અભિમાનથી ઉન્મત બની ધરતી પર પગ ન મૂકે, ઉત્પાત મચાવવાના ઉધામા કરે, એવા મિથ્યાત્વી જીવની દશા કર્મરૂપ નદીમાં ભયંકર ડોલતી નાવ જેવી હોય છે. એવો પાપી સુબોધને કેમ પામી શકે? જેના અંતરમાં કલુષિતતા તથા કુતર્કોની કુટિલતા ભરી છે એવો નિજ સ્વરૂપની ઘાત કરનારો મિથ્યાત્વી મહાપાપી છે.

મતાર્થી જીવ પોતે માનેલા મત–વેષનો આગહ સેવતો હોય, પણ જ્યાં આગ્રહ છે ત્યાં જ એકાંત માન્યતા છે. એકાંતમાં મોક્ષ નથી, અનેકાન્તમાં મોક્ષ છે, માટે આગ્રહ ન જોઇએ. બંધુઓ! જીવનના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં કદાગ્રહ તો સંઘર્ષ પેદા કરે. આપણા ભૂતકાળના ઇતિહાસમાં જેટલાં યુદ્ધો થયાં, પછી તે સાંસારિક કે ધાર્મિક, પણ તે બધાની પાછળ મોટું કારણ તે કદાગ્રહ જ, જ્યાં કદાગ્રહ છે ત્યાં શાંતિ નથી, સમતા નથી, આનંદ નથી. 'હું કહું તે જ સાચુ' અને અન્ય સર્વ ખોટા' આ કદાગ્રહ તો પરસ્પર વૈમનસ્ય ઊભું કરી દે. જીવનને બગાડી નાખે. વિચારો તો ખરા! જીવનના નાના એવા Field માં પણ કદાગ્રહ દુઃખકર હોય તો, અધ્યાત્મ માર્ગે આત્મ–વિશુદ્ધિના રાહે, કદાગ્રહી માનવ કેવી રીતે આગળ વધી શકે? મોક્ષની વાત તો તેના માટે દૂર રહી, પણ સમ્યગ્દર્શનનો સ્પર્શ પણ તે ના કરી શકે. માટે આત્માને પામવો હોય તો આગ્રહનો સર્વથા ત્યાગ થવો જોઇએ, પણ મતાર્થી જીવ આ સમજે નહીં અને પોતાની જ પકડને પકડીને તેમાં જ રાચ્યો રહે. માટે જ આરાધનાનો માર્ગ તેના માટે નથી જ.

હવે પછી મતાર્થીનાં વધુ લક્ષણો અવસરે.

.... લેવા લૌકિક માન !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની–અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ–માર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના એટલે જ આત્માની આરાધના. જેને આત્માર્થ જાગ્યો તેની આરાધના શરૂ થઈ ચૂકી, પણ મૂઢ મતાર્થીને સાધનાનો પ્રારંભ જ થતો નથી.

અહીં આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં મતાર્થીનાં લક્ષણો બતાવતાં, તેની શ્રદ્ધામાં, જ્ઞાનમાં અને માન્યતામાં ક્યાં ક્યાં ભૂલ છે તે કહ્યું. હવે ચારિત્રમાં પણ તેની ભૂલ છે. ચારિત્ર શું તે સમજ્યો જ નથી. તેથી કરતો હોય ઘણું પણ સમજ્યા વગરનું, અહેતુક.

લહ્યું સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું, ગ્રહ્યું વ્રત અભિમાન
ગ્રહે નહીં પરમાર્થને, લેવા લૌકિક માન....૨૮....

મતાર્થી જીવ વ્રત–પ્રત્યાખ્યાન કરતો હોય છે. સામાન્યતઃ એવું જોવા મળે કે કોઇ પણ જીવ પહેલાં દ્રવ્ય–ચારિત્ર રૂપ વ્રત – પ્રત્યાખ્યાનથી જ ધર્મની શરૂઆત કરતો હોય છે. તેને બહુ ખબર ન હોય કે શા માટે વ્રતો કરવાં ? તેની શું ઉપયોગિતા છે ? પણ તેને ધર્મ પ્રત્યે કંઈક રુચિ જાગી છે. 'મારે ધર્મ કરવો છે, કરવો જોઇએ' આવું માત્ર સમજ્યો છે, એટલે વ્રતો નિયમો કરવા માંડે છે. કેટલાકનું તો જીવન જ તપ – ત્યાગ થઈ ગયું હોય. બારે મહિના ચાલતું જ હોય.

આવા જીવોની સમજણ માત્ર અહીં સુધી જ સીમિત હોય કે 'હું જૈન છું, મહાવીરનો અનુયાયી છું. મારા મહાવીરે સાડા બાર વર્ષ સુધી તપ કર્યું તો મારે પણ કરવું જ જોઇએ ને?' અને એથી થોડા આગળ વધી કેટલાક એમ સમજે, કે તપ કરીએ તો કર્મની નિર્જરા થાય. આ

શ્રદ્ધા સાથે આકરામાં આકરી તપશ્ચર્યા કરે અને સાથે એમ માની પણ લે કે આપણાં તો કોટી કર્મ ખપી ગયાં !

પણ બંધુઓ ! હું તમને પૂછું કે 'તમે અઠ્ઠમ કર્યો, એ ત્રણ દિવસના તપમાં તમારા કર્મોની નિર્જરા કેટલી થઈ?' તમે શું કહેશો ? 'મહાસતીજી ! એ કેવી રીતે ખબર પડે ? તેને કેમ માપી શકાય ? પણ બધા કહે છે કે તપ કરવાથી નિર્જરા થાય. અને મેં અઠ્ઠમ કર્યો તેથી નિર્જરા થઈ હશે !'

આ 'હશે' જ ખતરનાક છે જે ધર્મના મર્મને સમજવા દેતો નથી. જુઓ ભાઈઓ ! બીજે તો આવો હિસાબ રાખતા નથી. જેટલું કામ તેટલો લાભ. આ સ્પષ્ટ ગણિત છે. તમે પાંચ રૂપિયા ખર્ચો ને બદલામાં એટલો માલ ન મળે તો ચલાવી લ્યો ? અરે ! તમારા નોકરને સો રૂપિયા દઈ વસ્તુ લેવા મોકલ્યો હોય અને તે આવે એટલે પહેલાં ચેક કરી લ્યો ને કે જરા પણ માલ ઓછો નથી ને ? ઓછો આવ્યો હોય તો પાછો મોકલો, પણ રૂપિયા ૧૦૦ આપો માટે માલ એટલો મળવો જ જોઇએ. ઓછો ચલાવી ન લેવાય.

બંધુઓ ! અઠ્ઠમ કરો કે માસખમણ કરો ! આટલા તપનું વળતર પણ એવું જ હોવું જોઈએ ને ? જુઓ ! હું ભૌતિક વળતરની વાત નથી કરતી. તપ – ત્યાગનું ભૌતિક વળતર હોઈ શકે નહીં ! હું તો એવા વળતરની વાત કરું છું કે જે મળે જ અને તે છે કર્મની નિર્જરા ! મારા તપસ્વી ભાઈ – બહેનોને પૂછું, કે માસખમણ જેવી ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કર્યા પછી ક્યારે ય વિચાર્યું છે કે મેં આટલી મોટી તપશ્ચર્યા તો કરી પણ મારા કર્મોની નિર્જરા કેટલી થઈ ? હા ! ત્યાં તો મનને મનાવી લઈએ છીએ કે થઈ જ હોય ને નિર્જરા ! આટલા દિવસ ભૂખ્યા રહ્યાં ને નિર્જરા ન થાય ? થઇ જ હશે. પણ ના, થઈ હશે એમ નહીં, થઇ હોય તેનો અનુભવ થાય. અંદરમાંથી અનુભૂતિ થાય કે મારા તપની શક્તિ વડે આટલી નિર્જરા થઇ !

નિર્જરા એટલે શું ? નાટક સમયસારમાં તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે.

જો પૂરવ સત્તા કરમ, કરિ થિતિ પૂરન આઉ
ખિરબેકૌં ઉદ્યત ભયૌ, સો નિંજરા લખાઉ........

આત્મા સાથે સત્તામાં પડેલાં કર્મો, પોતાની સ્થિતિ પૂર્ણ કરી ક્ષય સન્મુખ થાય તે નિર્જરા. તપશ્ચર્યા કરવાથી, કર્મોની સ્થિતિ જલ્દી પૂરી થાય છે અને તે આત્મા પરથી ખરી પડે છે.

અહીં પ્રશ્ન એ છે કે તપ કરવાથી કેટલાં કર્મની નિર્જરા થઈ તે કેમ ખબર પડે? કર્મ કંઈ જોખેલાં – માપેલાં તો નથી કે જેથી માપીને કહી શકીએ કે આટલાં ઓછાં થયાં! કર્મો તો અનંતાનંત છે. તેમાંથી ઓછાં થાય તે કેમ સમજાય? સાગરમાંથી થોડું પાણી લઈ લીધું, તો સાગરમાંથી કેટલું પાણી ઓછું થયું તે ખબર કયાં પડે? અફાટ સમુદ્રના અમાપ પાણીને કેમ માપીએ? આવું જ કર્મોનું છે. અનંત કર્મોમાંથી થોડાં ઓછાં થાય તો પણ અનંત જ રહે. ત્યાં કેટલા કર્મોની નિર્જરા થઈ તે કઈ રીતે સમજવું?

આ રહસ્યને સમજાવવા માટે જ શ્રીમદ્જીએ ગાથામાં એક માર્મિક શબ્દ મૂકયો 'વૃત્તિ' તેઓ કહે છે – **લહ્યું સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું** વૃત્તિને ઓળખવાની છે. કર્મ સહિત આત્મામાં, બે પ્રકારની વૃત્તિઓ વહી રહી હોય. એક સ્વાભાવિક વૃત્તિ અને બીજી વૈભાવિક વૃત્તિ.

જ્ઞાનાદિ મૌલિક ગુણો તથા ક્ષમા, સત્ય, સરળતા, નિર્લોભતા, વિનમ્રતા, નિર્ભયતા, શ્રદ્ધા, સમતા, વિવેક આદિ ગુણોનું પરિણામ ધારામાં પ્રગટ થવું તે છે સ્વાભાવિક વૃત્તિ અને ક્રોધાદિ કષાયો, રાગ, દ્વેષ, વિષય, વિકાર આદિ – આદિ દુર્ગુણો રૂપ આત્માનું પરિણમી જવું અને પછી તે રૂપે પ્રગટ થવું તે છે વૈભાવિક વૃત્તિ.

આ બન્ને વૃત્તિઓના સ્વરૂપને જાણી, વૈભાવિક વૃત્તિઓ દૂર કરવા અને સ્વાભાવિક વૃત્તિઓને પ્રગટ કરવા માટે જ આખી યે ધર્મ આરાધના છે. તેમાં તપનો સમાવેશ પણ થઈ જાય.

હવે જેને વૃત્તિનું ભાન છે અને તે માટે જ વ્રત કરે છે, તેને એક ઉપવાસ પણ કરવો હોય તો આગલે દિવસે ૧૫ મિનિટ એક બાજુ બેસી વિચારે કે, 'વૃત્તિને તોડે તે વ્રત. મારે એવું જ વ્રત કરવું છે તો મારા અંદરમાં રહેલી કઈ વૃત્તિ મને હેરાન કરે છે?' માની લો કે, અંતરમાં

વિકાર છે. વિકારી વૃત્તિ બીજા માટે હાનિકર્તા તો છે પણ પોતા માટે એ વધુ પીડાકારી છે. 'મારી વિકારી વૃત્તિ મને બહુ મુંઝવે છે. મારા વિચારોને મલિન કરે છે. મારી વાણીને હલકી કરી નાખે છે. મારી પાસે ન કરવા યોગ્ય કાર્ય કરાવે છે. રૂપ જોઉં છું ને અંજાઈ જાઉં છું. વિકારી શબ્દો સાંભળું કે વિકારી દૃશ્ય જોઉં કે અંતર ઉછાળા મારવા માંડે છે. મને બહુ સતાવે છે.' આ વૃત્તિ હવે મારે નથી જોઈતી. કાલે ઉપવાસ કરી ખરેખર આત્માની નજીક વાસ કરી, મારા અવિકારી સ્વરૂપમાં વાસ કરી મારે મારી વૃત્તિને અંતરથી નિહાળવી છે, તેની સાથે આત્મિક યુદ્ધ કરવું છે. તેને હરાવવી છે. નિરાધાર કરી નાખવી છે. આધાર મળે છે એટલે જ ટકી રહી છે. નબળી પાડી નાખવી છે. આમ વિચારી, ઉપવાસના દિવસે જો દિનભર આ જ નિરીક્ષણ, આ જ સંઘર્ષ અંદરમાં ચાલ્યા કરે તો જરૂર વૃત્તિ નબળી પડે, અને એ નબળી પડેલી વૃત્તિ કેટલા અંશે નિર્બળ બની તે પણ અનુભવાય.

બંધુઓ! આ છે નિર્જરા! કર્મના ઉદયે કરીને જ આવી કુ-વૃત્તિઓ અંદરમાં જાગતી હોય છે. પણ તેને લડત અપાય તો તે નબળી પડે અને નષ્ટ પણ થાય. એ જ રીતે ક્રોધાદિ કષાયોની વૃત્તિઓ પણ આપણામાં પડી છે. બીજા કોઈ જાણે કે ન જાણે પણ આપણને ખબર છે કે કયા નિમિત્તે કેટલો ક્રોધ આવે છે. ક્યાં અને ક્યારે ક્ષમા રાખી શકાય છે? કેટલું અભિમાન છે, તેને કેવા નિમિત્તો જોઈએ છે, ક્યારે તે ઉછળે છે, અને ક્યારે નમ્ર પણ બની રહેવાય છે. એ જ રીતે માયા-પ્રપંચની ભાવના, તથા લોભ – અસંતોષની ભાવના ક્યારે ઉઠે છે? સામે સરળતા અને સંતોષ ક્યારે ધારણ કરી શકાય છે? આ બધી જ શુભ – અશુભ વૃત્તિઓ આપણામાં પડી છે અને તેનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ આપણને રહેતો હોય છે.

જ્યારે તપ – ત્યાગ કરીએ ત્યારે પહેલું લક્ષ્ય આ બધી જ વૃત્તિઓને મંદ કરવા માટેનું હોવું જોઇએ. એ માટે હંમેશાં વૃત્તિને તપાસતા રહેવું જોઈએ. તપ કર્યા પછી કઈ વૃત્તિ કેટલી મંદ થઈ. પહેલાં જે નિમિત્તે ક્રોધ થતો હતો, જેટલો થતો હતો, તે નિમિત્ત આવતાં હવે સમતા

રાખી શકાય છે ખરી કે એટલો જ ક્રોધ આવે છે? એ જ રીતે બીજા કષાયો અને વિષય – વિકારો માટે પણ વિચારીએ, નિરીક્ષણ કરીએ.

જો તપ – ત્યાગ કર્યા પહેલાંની પરિસ્થિતિ અને પછીની પરિસ્થિતિમાં સુધારો થયો હોય, વિભાવનાનાં નિમિત્તો આવે છતાં જીવ વિભાવ રૂપે પરિણત ન થતો હોય અથવા ઓછો થતો હોય તો સમજી લેવું કે તપ કરવાથી કર્મોની નિર્જરા થઇ છે. અને જો એ જ સ્થિતિ હોય, પહેલાં હતા તેવાને તેવા, તો નિર્જરા નથી થઇ. આ જ નિર્જરાનો માપદંડ છે. થઇ હશે એમ કહેવાપણું જ ન રહે. આપણે પોતે આપણામાં પ્રત્યક્ષ પરિણામ અનુભવી શકીએ.

જેણે વૃત્તિનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે તે સાધક જ વ્રતના મૂલ્યને સમજી શકે. અન્યથા ગ્રહ્યું **વ્રત અભિમાન** વૃત્તિને ન જાણનાર મતાર્થી માટે વ્રત વિભાવનું પોષક બને. જેનાથી કષાયો મંદ કરવાના હતા તેનાથી કષાયો ઉગ્ર બને. તપશ્ચર્યા કરનારો વધુ ક્રોધી હોય એવું જોયું છે. આનું કારણ છે હેતુને સમજ્યા વગર જ વ્રતો કર્યાં, અને તે પણ અમાપ.

અરે! કેટલાક જીવો તો તપ–ત્યાગ પણ પોતાના અભિમાનને પોષવા માટે જ કરતાં હોય! તેઓ કહેતા હોય કે હું મહિનામાં આટલા ઉપવાસ કરૂં, આયંબિલ કરૂં, એકાસણાં કરૂં. હું પર્વ–તિથિએ લીલોતરીનો ત્યાગ, કંદમૂળનો ત્યાગ, રાત્રિભોજનનો ત્યાગ, એટલું જ નહીં આટલી સામાયિક કરૂં, જાપ કરૂં, ભક્તિ કરૂં. રોજનો નિત્યક્રમ તો સાચો જ. ગમે તેમ થાય મારૂં આ બધું હું ચૂકું નહીં. આ બધું જ્યાં જાય ત્યાં ગણાવ્યા જ કરતા હોય.

એટલું જ નહીં! એનું comparison માંડે. જુઓ હું આટલું કરૂં છું પણ મારા અમુક સંબંધી કે મારા પાડોશી કશું જ કરતા નથી. જન્મ ધર્યો છે તો ધર્મ કરવો જ જોઇએ ને? બંધુઓ! આ કઇ વૃત્તિ બોલે છે? આટલું કરે છે તે લોકોને બતાવવા અને અભિમાન વધારવા. ત્યાગ કરીને શું કર્યું? અભિમાનને પોષ્યું. ચાલ્યો ને ઉલટો? પછી એ મતાર્થી નહીં તો બીજો કોણ?

કેટલાક માણસો. પોતે કરેલા તપ આદિનો સરવાળો માંડતા હોય. આટલી અઠાઇ–નવાઇ કરી લીધી, આટલા જાપ કરી લીધા, આટલી માળા કરી લીધી, રોજ આટલા કલાક સ્વાધ્યાય કરી લીધો વગેરે–વગેરે. હવે આગળ કશું જ કરવાનું બાકી નથી. બંધુઓ ! એને પૂછીશ કે તેં આ બધું તો ગણાવ્યું પણ જીંદગી ધરીને પાપ કેટલાં કર્યાં તે તો ન ગણાવ્યાં? તે ગણાવને? એમ કહે ને કે મેં ખૂબ પાપો કરી લીધાં ! બાકી નથી રાખ્યાં કાંઈ, માટે હવે પાપ નથી કરવાં ! એની તો ગણતરી નથી. જ્યાં સુધી જીવીશ ત્યાં સુધી પાપ તો કરીશ ! પણ જીવીશ ત્યાં સુધી તપ ત્યાગ કરીશ એમ ન કહે.

આવો ત્યાગ કરવાવાળા કહેતા હોય, મારે બધો જ ત્યાગ છે ! હવે શાનો ત્યાગ કરવો ? ખાવા–પીવાનો ત્યાગ તો કર્યો ! મોજ શોખનો થોડો ત્યાગ કર્યો ! પણ પાપનો ત્યાગ કર્યો ? ક્યારેય અંતરને કહ્યું કે હવે પાપની વૃત્તિ જ મારે નહીં જોઇએ ! એ પાપ વૃત્તિ ઝેર જ છે. એ થોડું હોય કે વધુ પણ આત્મભાવને મારનાર છે. હે આત્મન્! તું વૈભાવિક પરિણતિએ પરિણમ્યા કરે છે તેથી મુક્ત થઈ સ્વભાવ દશામાં સ્થિર થા ! જ્યાં સુધી પાપે પરિણમ્યા કરીશ ત્યાં સુધી સ્વભાવનો, શાંતિનો અનુભવ નહીં થાય ! પણ આવો ભાવ જાગે તો આત્માર્થી થઈ જવાય ને ? પેલાને તો મતાર્થી રહેવું છે ને વ્રતોનું અભિમાન કર્યા કરવું છે. પરિણામ એ આવે કે આવા લૌકિક માનમાં પડેલો જીવ 'ગ્રહે નહીં પરમાર્થને' પરમાર્થને પામી શકે નહીં.

પરમાર્થ એટલે શું ? પરમ–અર્થ, સર્વોચ્ચ ધ્યેય માટે કશું કરવું તે પરમાર્થ. જીવનું પરમ ધ્યેય તો મોક્ષ, માટે મોક્ષ સાધક જેટલાં સાધનો તે પરમાર્થ. સદ્‌ગુરુનાં મોક્ષ સાધક વચનો તે પણ પરમાર્થ.

પરમાર્થનો વ્યવહારિક અર્થ કરીએ છીએ લોકોપયોગી કાર્ય. દીન–દુ:ખી માટે, જરૂરિયાતવાળા માનવો માટે કે પશુઓ માટે તન-મન–ધનથી કાંઇ કરતા હોઇએ તે પરમાર્થ. પણ તેમાં ય માણસોને લૌકિક માનની સ્પૃહા પડી હોય છે. માણસ કરતો હોય અને ચારે બાજુ કહેતો પણ હોય કે અમે આટલું કામ કરીએ છીએ. ગરીબોને વસ્ત્ર આપીએ, મકાન

આપીએ, અનાજ આપીએ. વરસે આટલા લાખનું કામ થાય છે. લોકોને ઘણી મદદ થાય છે. બંધુઓ! દયા–અનુકંપાથી પ્રેરાઈને કાર્ય કરો છો, બહુ સારૂં છે. કરવા જેવું છે. પણ તેમાં માન–પ્રતિષ્ઠાની ભૂખ જાગી કે બધું ધોવાઈ જાય. બંધુઓ! માફ કરજો, પણ કેટલાક એવા લોકો જોયા છે કે આવાં કામ તો કરતા હોય પણ જેના માટે આ બધું કરે તેને પોતાના હાથ નીચે દબાવીને રાખે! આમાં કઈ વૃત્તિ કામ કરતી હોય? દુઃખી પ્રત્યે કરુણા, પ્રેમ, લાગણી કે અહમને પોષવાની વૃત્તિ? તમને પૂછીશ તો કહેશોઃ ના, એક માત્ર કરૂણા! પણ નહીં, જરા બીજી બાજુથી વિચારીએ. તમે જે Field માં કામ કરો છો, જેને તમે મદદરૂપ થયા છો ત્યાં ઓચિંતા જઈ ચઢયા અને એ લોકોએ તમને માન ન આપ્યું, તમે આવ્યા છો એની નોંધ પણ ના લીધી તો તમને મનમાં શું થશે? કેટલો અહં ઘવાશે? આ લોકો માટે આટલું કર્યું, છે કંઈ કિંમત? આવાં લોકો માટે કંઈ કરવું જ ન જોઇએ. કયાં ગઈ કરૂણા? દીન-દુઃખી પ્રત્યેની લાગણી ?

બંધુઓ! પરમાર્થના વ્યવહારિક માર્ગે પણ માન ત્યાજ્ય છે, આદરણીય નથી. તો આધ્યાત્મિક માર્ગે તો ત્યાજ્ય હોય જ, પણ મતાર્થી જીવને લૌકિક માન જોઇતું હોય, જૂઠી પ્રતિષ્ઠા પામવી હોય એટલે તેને પરમાર્થ રુચે જ નહીં. સદ્‌ગુરુ જે બોધે તે ગ્રહણ કરવું જ ન હોય!

આપણી રૂઢિ–પરંપરાનો થોડો વિચાર કરીએ. વ્રત પ્રત્યાખ્યાન, તપશ્ચર્યા આદિ જે થાય છે તેને આપણે કેટલાં લૌકિક બનાવી દીધાં છે! લોકોત્તર માર્ગના ધર્મને લૌકિક દૃષ્ટિએ મૂલવીએ તો તેમાંથી મળે શું? મળે તો કાંઈ નહીં પણ ગુમાવવાનું જ રહે!

બંધુઓ! સામાજિક પ્રતિષ્ઠા તો તમને સંસાર–વ્યવહારની કુશળતાના કારણે પણ મળી જશે, ધન ખર્ચી નાખો તો પણ મળશે, પણ એ મેળવવા માટે વ્રત–નિયમોને શા માટે સાધન બનાવો છો? માણુસ તપ–ત્યાગ, સ્તુતિ ભક્તિ, મંદિર–પૂજા, આ બધું એટલા માટે કરતો હોય છે કે સમાજમાં તેની વાહ વાહ થાય, લોકો માન આપે, ખમ્મા

ખમ્મા કરે, પાંચમાં પૂછાય, પોતે ધર્મી છે એવો બિલ્લો લાગે, આ બધી પ્રતિષ્ઠા તેનું સામાજિક મૂલ્ય વધારી દે તેથી વ્યાવહારિક કાર્યોમાં સરળતા થાય. આખર ધર્મનાં સાધનોને ખેંચીને લઈ ગયાને વ્યવહારિકતામાં ? બંધુઓ ! આ વૃત્તિ પરમાર્થ નેપામવા ન દે. આત્માર્થને જાગવા ન દે.

આ હેતુને લક્ષ્યમાં રાખી શાસ્ત્રોમાં અનેક પ્રકારે તપશ્ચર્યા કહી. તેમ ઉગ્ર તપસ્વી, દીપ્ત તપસ્વી વગેરે તો કહ્યું પણ એક ગુપ્ત તપસ્વી પણ બતાવ્યા. અર્થાત્ ગમે તેટલી તપશ્ચર્યા કરે પણ કોઇ જાણે નહીં. માત્ર કરનારો પોતે જ જાણતો હોય. શા માટે ? છૂપાવવાની વૃત્તિ કેમ ? એ સારી છે ? ના, અહીં છૂપાવવાની કપટ-વૃત્તિ નથી પણ એ વિચારે કે હું જે તપ કરૂં છું તે માત્ર નિર્જરાના હેતુથી જ કરૂં છું મારે લૌકિક માન જોઈતું નથી. શાસ્ત્રમાં પણ ઇહલૌકિક કે પારલૌકિક હેતુ માટે અથવા માન પ્રતિષ્ઠાના હેતુથી તપ-વ્રત-પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો નિષેધ છે. શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રમાં બતાવ્યું.

नो इहलोगट्ठयाए तवमहिट्ठेजा, नो परलोगट्ठयाए तवमहिट्ठेज्जा नो कित्ति-वन्न-सद्द-सिलोगट्ठयाए तवमहिट्ठेज्जा, नन्नत्थ निज्जरट्ठयाए तवमहिट्ठेजा ।

જો હું તપ કરૂં તે કોઈ જાણે અને મને માન આપે તો મારૂં અભિમાન વધે, મારી પ્રશંસા કે કીર્તિ ગવાય તો પણ અભિમાન વધે. વળી મારૂં તપ કોઈ જાણે અને મારી સેવા-સુશ્રુષા ન કરે તો મને ક્રોધ થાય મેં તો ક્રોધ, માન, વગેરે કષાયોને જીતવા તપ કર્યું છે. પણ તેના બદલે આ તો વધે. માટે, હું જે તપ કરું તે ગુપ્ત તપ કરું જેથી કષાયોને જાગવાનો અવકાશ જ ન રહે.

બંધુઓ ! કદાચ ગુપ્ત તપ ન કરી શકતા હો પણ તપ કર્યા પછી માન-પ્રતિષ્ઠાની કામના તો ન જ કરતા.

બીજી વાત, આપણા સમાજમાં ઉધઇની જેમ જે કીડો લાગ્યો છે તે છે તપશ્ચર્યા નિમિત્તે કંઇક લેવા-દેવાનો રિવાજ. જે તપશ્ચર્યા કરે તે સમાજને

સગા–સંબંધીને સાંજી, લ્હાણી, પ્રભાવના, જમણના રૂપે આપે અને સમાજ તપસ્વીને ભેટ રૂપે આપે. શા માટે ? તપશ્ચર્યાની ખુશાલી કે તપસ્વીના બહુમાનનો હેતુ તેની પાછળ કદાચ હશે. પણ આજે તો આ હેતુ વિસરાઇ ગયો છે. માત્ર વ્યવહારિક દૃષ્ટિકોણ થઈ ગયો છે. આમ ન કરે તો સમાજમાં નિંદા થાય. અરે ! તપશ્ચર્યા કરનાર, સમાજને કંઇ સાંજી વગેરે ન આપે તો તેના ઉપવાસ લાંઘણ કહેવાય ! કેવો ન્યાય ? આ વ્યાખ્યા કોણે બાંધી ? કોઇ તપશ્ચર્યા કરે તેમાં સમાજ કયા અધિકારે તેની પાસે માંગે ? અને માગે ને મળે, તો એમાં સમાજનું શું વળે ?

બંધુઓ ! આ રિવાજ બહુ જ વિચાર માગી લે છે. માણસોએ તપશ્ચર્યાનું ફળ જ આ માની લીધું છે. શું લોકોત્તર ધર્મ અનુષ્ઠાનોનું આટલું જ મૂલ્ય ? શા માટે આવા રિવાજ ? કંઈક આપવું જ જોઇએ એમ શા માટે ? હા, તપશ્ચર્યા કરનારને, તેનાં સ્વજનોને હોંશ આવે તો ભલે જરૂરિયાતવાળાને આપે તે સમાજ હોય, સંસ્થા હોય કે પરિવાર હોય ! પણ પાંચ પંદર રૂપિયાનું એક વાસણ તમારા ઘરમાં આવ્યું કે ન આવ્યું તેથી શું ફરક પડયો ?

માફ કરજો બંધુઓ ! પણ ધર્મી કહેવાતા લોકો પણ આવા રિવાજોને પ્રોત્સાહન આપે. પહેલેથી જ List out થઈ જાય કે પાખીના અઠ્ઠમ કરશે તેને અમુક વ્યક્તિ તરફથી અમુક ચીજ મળશે ! વગેરે. બસ, અઠ્ઠમની કિંમત આટલી જ ? શા માટે અનુષ્ઠાનોને વેચો છો ? આમાં સાચો ધર્મ માણસને સમજાય કયાંથી ? જેમ દિકરીનાં લગ્ન કરે તો તેને કરિયાવર દેવો જ પડે, ન દઇએ તો દિકરી દુઃખી થાય એમ તપશ્ચર્યા કરે તેને આટલું ધન ખરચવું જોઇએ,નહીં તો તેની તપશ્ચર્યા તપશ્ચર્યા ન ગણાય વળી તેણે તપશ્ચર્યા કરી તેના બદલામાં પણ તેને કંઇક મળવું જ જોઇએ. ધન–સોનું–રૂપું વગેરે !

આવું કરનાર અને કરાવનાર સહુ મતાર્થીની કેટેગરીમાં. એ સિવાય એનો બીજો કોઇ કલાસ નહીં ! આ વ્યવહારો કષાય મારક નહીં પણ કષાય–પોષક છે, જે સંસાર જ વધારે, આત્મલક્ષ થાય જ નહીં, ને મતાર્થ જાય નહીં.

મતાર્થી આવા તો કેટ-કેટલા વિકૃત ભાવોથી પીડાતો હોય તે ભાવો આગળ કહેવાશે.

લહયું સ્વરૂપ ના વૃત્તિનું......!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની—અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના આત્મામાં પડેલી સર્વ વૃત્તિઓનું દર્શન કરાવે છે. આરાધનાના વિકાસની સાથે સ્વાભાવિક વૃત્તિઓની વૃદ્ધિ થતી જાય અને વૈભાવિક વૃત્તિઓનો નાશ થતો જાય છે.

આરાધનાનો હેતુ સ્વભાવને વધુને વધુ સ્પષ્ટ કરવાનો છે. આપણે સ્વભાવને ભૂલી, વિભાવને જ સ્વભાવ સમજી, તેમાં જ નિમગ્ન છીએ. ત્રણે યોગોની પ્રવૃત્તિઓ, આદતો, ટેવો વગેરેને આપણે સ્વભાવ માનીએ છીએ. પણ ખરેખર એ સ્વભાવ નથી, સ્વાભાવની વિકૃતિ છે. આત્માના મૌલિક સ્વરૂપ પર લાગેલા મોહનીય કર્મે સર્જેલી વિકૃતિ છે. અન્ય કર્મો આત્મિક શક્તિ પર આવરણ નાખી દે પણ વિકૃતિ દર્શન પેદા કરતાં નથી. મોહનીય કર્મ તો આત્માના નિજ સ્વભાવને દાબી દઈ, એક નવી વિકૃતિ ઊભી કરે છે. દર્શન મોહનીય કર્મ સમ્યકત્વને દાબી દઈ મિથ્યાત્વ રૂપ વિકાર તથા ચારિત્ર મોહનીય કર્મ આત્માની સ્વરૂપ-રમણ રૂપ ચારિત્રની શક્તિને દાબી દઇ, ક્રોધાદિ કષાય રૂપ રાગ દ્વેષની વિકૃતિ પેદા કરે છે. આ વિકૃતિઓ નાના-મોટા બધા જ જીવોમાં ઓછે-વત્તે અંશે હોય જ, અને આખો ય જીવન વ્યવહાર આ વિકારોની સાથે જ ચાલતો હોય, એટલે આપણે તેને સ્વભાવ માની લીધો.

જન્મથી સાથે જ લઈને આવેલ આ વિકારો બાલ્યકાળની પ્રવૃત્તિમાં પણ દેખા દે છે. છ–આઠ મહિનાના નાના બાળકમાં જોયો છે ક્રોધ? એના ક્રોધની એની માને જ ખબર હોય. એ કહેતી હોય, 'આવડો છે,

પણ બહુ ગુસ્સો છે !' બાળકના અંતરમાં રહેલી લાગણીઓની અભિવ્યક્તિ આવા વિકારોથી થતી હોય છે. પોતાની કે પોતાની માની કોઈ ચીજને અડવા ન દે. તેમાં તેની લોભ-તૃષ્ણાની વૃત્તિ દેખાય છે. આ વિકાર છે. માત્ર કામભોગની વૃત્તિ એ જ વાસના કે વિકાર નથી પણ આત્માના સ્વભાવથી પર જઇ પળે પળે પ્રવર્તતી બધી જ વૃત્તિઓ વિકારી છે. માણસ, જીવનની શરૂઆત, બીજાને સમજાવવાની કે બીજાને સમજવાની શરૂઆત પણ આ વિકૃતિઓથી જ કરે છે. નાનું બાળક પણ પોતાના ભાવો ક્રોધ, લોભ, જીદ, હઠ દ્વારા અભિવ્યકત કરતો હોય છે. ઉંમરના વધવા સાથે તે વધુ વિકસે છે. અને આ વિકૃતિઓ જ જાણે સ્વભાવ હોય તેમ આપણી માન્યતા સાથે વણાઈ ગઈ છે.

આ ભ્રમને તોડવો પડશે. એને તોડવા માટે જ જ્ઞાનીઓએ વ્રતોનું આયોજન કર્યું છે.

અહીં એક વાત ખાસ સમજવા જેવી છે. આપણા તીર્થંકર, તીર્થંકર ક્યારે કહેવાય ? જન્મથી ત્રણ જ્ઞાન હોય, દીક્ષા લે, અને ચોથું મનઃપર્યવ જ્ઞાન થાય. તે પછી ધ્યાન–સાધના ચાલે અને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય. આટલે સુધી પહોંચે. આત્મ વિશુદ્ધિની દૃષ્ટિથી તો સર્વોચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લીધું, પણ તે છતાં હજુ તીર્થંકર ન થયા ! એ કેવળજ્ઞાની પરમાત્મા સાધુ-ધર્મ અને શ્રાવક-ધર્મ સમજાવે. સહુ સાંભળી લે. પણ જો કોઈ વ્રત ગ્રહણ ન કરે તો પણ તેઓ તીર્થંકર નહીં ! કોઈ સાધુનાં વ્રતો અને કોઈ શ્રાવકનાં વ્રતો ગ્રહણ કરે ત્યારે જ તીર્થનું પ્રવર્તન થાય અને તેઓ તીર્થંકર કહેવાય. તો તીર્થંકર થવામાં, તીર્થંકર નામ કર્મ રૂપ પુણ્ય પ્રકૃતિનો ઉદય તો ખરો જ, પણ સાધુ-સાધ્વી અને શ્રાવક શ્રાવિકા ચારે ય, વ્રતો ગ્રહણ કરી દેશ—વિરતી અને સર્વ–વિરતીના ભાવોમાં આવે તે નિમિત્ત પણ ખરૂં !

બંધુઓ ! આના પરથી વિચારો કે વ્રત-ગ્રહણનો મહિમા શું છે ? પ્રભુ મોક્ષનો માર્ગ પ્રરૂપે છે. મોક્ષમાર્ગમાં જો કોઈ મોટામાં મોટો અવરોધ હોય તો તે જીવની પોતાની વૃત્તિઓ જ છે. અને એ વૃત્તિઓ વ્રતની લગામથી જ કાબૂમાં આવે છે. માટે જ વ્રત-ગ્રહણની વિશેષતા છે.

કેટલીક વૃત્તિઓ આપણા રોજિંદા જીવનમાં તાણા-વાણાની જેમ વણાઈ ગઈ છે. પળ પળની પ્રવૃત્તિઓ વિભાવમય થઇ ગઈ છે. એ વિભાવને ફગાવી દેવો છે અને સ્વભાવને સંભાળી લેવો છે. માટે જ શ્રીમદ્જીએ આ ગાથા કથી છે.

બંધુઓ ! આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની ૧૪૨ ગાથાઓ, બધી જ ગાથાઓ બહુ સુંદર છે, ભાવપૂર્ણ છે. પણ તેમાંની કેટલીક ગાથાઓ તો ખૂબ જ અંતરસ્પર્શી છે. એમાંની આ એક ગાથા છે. તેનું રટણ જીવને જો વારંવાર થતું રહે તો તે પોતાનું અંતર તપાસતો થઈ જાય. સાધારણ રીતે એમ થતું નથી. બીજું બધું જ તપાસીએ છીએ. ઘરમાં, ઓફિસમાં, સમાજમાં, સંસ્થામાં, જ્યાં-જ્યાં તમારૂં મમત્વ જોડાયું છે, ત્યાં-ત્યાં ની એક-એક ચીજ અને એક-એક પ્રવૃત્તિની તપાસ રાખો છો, ઊંડા ઉતરી ઝીણી-ઝીણી વિગતો જાણી લો છો. પણ આ તો અહં અને મમનું કારણ છે. આ જ કરતા રહ્યા તો અહિં જ ફરી ફરીને જન્મ-મરણ કરવા પડશે. મમત્વ કોઈ પણ દૃષ્ટિએ હિતકર નથી. પછી મોહભાવે, સ્વાર્થભાવે, કે અહં માટે હોય-પણ અનર્થકારક છે. માટે જગતની તપાસ બંધ કરી, સ્વની તપાસમાં ઉતરી જાઓ.

જગત જગતના ભાવે ચાલ્યું જશે. જે સમયે તેનું જેમ પરિણમન થવાનું હશે તેમ થયા કરશે. તું તારૂં સંભાળી લે. હા, માત્ર નિઃસ્વાર્થ ભાવે જો તારી ફરજો, તને સૂઝતી હોય તો બજાવી લે. પણ જ્યાં, જરા પણ સ્વાર્થ આવે, કે અહમ્‌ને પોષવાની વૃત્તિ જાગે, તો બધું મૂકી દેજે પડતું. સાચી સમજણ તે આનું નામ છે. બુદ્ધિમત્તા પણ એ જ છે. વિચારી લેજે. 'જ્યાં મારો આત્મા કલુષિત થતો હોય, અહંભાવ વધુ ને વધુ ઉછાળા મારતો હોય, ત્યાં હું રસ નહીં લઉં. જગતને તપાસવાનું છોડી દઇશ. હું મને તપાસીશ.'

એ તપાસવાની વાત આ ગાથામાં બહુ સુંદર રીતે કરી છે. એટલે આત્મસિદ્ધિની કેટલીક ગાથાઓમાં, મને આ ગાથા બહુ પ્રિય છે. બંધુઓ ! વારંવાર આનું રટણ કરજો.

લહ્યું સ્વરૂપ ના વૃત્તિનું, ગ્રહ્યું વ્રત અભિમાન
ગ્રહે નહીં પરમાર્થને, લેવા લૌકિક માન ...૨૮...

કેટલા સુંદર ભાવો ભર્યા છે આ ગાથામાં ! પોતે પોતાને જ ન શકયો! શકયો ! પોતાને કોણ વિકૃત કરી રહ્યું છે એ ન જાણી શકયાં ગઈ કાલે પણ આપણે આ ગાથાનું વિવેચન કર્યું હતું. અંતરમાં પડેલી વૈભાવિક વૃત્તિનું લક્ષ્ય કર્યા વિના, માત્ર અભિમાનને પોષવા માટે વ્રતો ધારણ કરી લીધાં, પણ વળ્યું નહીં કાંઈ! વિભાવને તોડવામાં વ્રતો બહુ સમર્થ છે, વ્રતોમાં શક્તિ છે. પણ આપણે વ્રતોને પાંગળાં બનાવી દીધાં. વ્રતોનું પાલન કેવી રીતે થવું જોઈએ તે વિસરી ગયા.

સંતો પાસે જઈ સાધુ કે શ્રાવકનાં વ્રતોનાં પ્રત્યાખ્યાન લઈ લીધાં એટલા માત્રથી વ્રત થઈ જતાં નથી. વ્રત એ તો અંતર પરિણતિ છે, અને પ્રત્યાખ્યાન તેની વાડ છે. ખેતરોની ચારે બાજુ વાડ હોય છે, શા માટે ? પાકના રક્ષણ માટે ! કોઈ પશુ આવી પાકને નુકશાન ન પહોંચાડે, વાડથી પશુને આવતાં અટકાવાય. પણ આકાશમાં ઉડતાં પંખી પાકેલા ખેતરને જુએ એટલે તેઓનું મન લલચાય અને ટોળાબંધ ખેતરમાં ઉતરી પડે. તેને કેમ રોકાય ? ખેડૂતો તેના માટે ખેતરમાં ચાડિયો ઉભો કરે. પણ પક્ષીઓમાં બુદ્ધિ હોય, ચાડિયાને ઓળખી જાય, તેને ન ગણકારે. અરે ! ચાડિયાના માથે આવીને બેસે, તો ચાડિયો પણ પક્ષીઓથી પાકને ન બચાવી શકે. એટલે પછી રખોપું રાખવું પડે, કાં તો ઘરનો માણસ હોય, કાં કોઈ પગારદાર માણસ. પણ તેનું કામ એક જ. આખો દિવસ પક્ષીઓને ઉડાડવાનું. તેને બહુ સજાગ રહેવું પડે. ગપ્પાં મારવા બેસી જાય તો ન ચાલે.

બંધુઓ ! વ્રતોનાં પાલન માટે પ્રતિજ્ઞા લીધી એટલે વાડ બંધાઈ ગઈ કે કોઈ પણ જાતનાં પ્રલોભનો અંતરમાં ઘુસી ન શકે. જેમ કે ઉપવાસ હોય અને ખાવાનો ગમે તેવો મિષ્ટ પદાર્થ સામે આવે તો પ્રતિજ્ઞા–વાળો માણસ કહી શકે, 'મારે ઉપવાસ છે, નહીં ખાઉં' જો પ્રતિજ્ઞા ન હોય તો તરત મન લલચાઈ જાય અને ખાઈ લે. હવે પ્રતિજ્ઞા હોય એટલે

ખાય તો નહીં પણ મન કહાય તેમાં ચાસ્યું જાય. તો ત્યાં વિવેક જાગૃત હોય. રસવૃત્તિ રૂપ પક્ષી અંદરમાં પેસી જઈ ભાવોને ભરખી ન જાય માટે વિવેક કહે કે રસાસ્વાદને જીતવા તો ઉપવાસ કર્યો છે, માટે એ વૃત્તિને નહીં આવવા દઉં, આમ ઉપવાસ સિવાય પણ બીજાં જે–જે વ્રતો કરીએ તેમાં વિવેક રૂપ રખોપું સદાય જાગૃત જોઈએ કે જે વૃત્તિને વકરતી રોકે.

આમાં સતત સાવધાની, સતત જાગૃતિ, પોતે–પોતા પ્રત્યે પળે–પળે જાગૃત હોય. અંતરમાં ચાલતી ભાવ–ધારાને જોયા કરતો હોય, કે મને ક્યારે શું થઈ રહ્યું છે. ? મારું મન, મારા વિચારો, મારી લાગણીઓ ક્યાં દોડી રહી છે. ? પહેલાં વાડ બાંધે અને પછી રખોપું અને એ ય પોતે જ પોતાનો રખોપિયો થાય. કારણ આપણા ભાવ–જગતની રક્ષા કરવાનું કામ કોઈનું ય નથી. ખુદ તીર્થંકર પરમાત્મા આપણા ભાવને જાણી લે. કહે કે તને આ સમયે આવા ભાવો આવ્યા. સારા છે કે બુરા' તે કહે, પણ તેને અટકાવવાનું કામ તો આપણું જ. એટલે જાગૃતિ તો આપણા પોતાની જ જોઈએ.

માટે જ વ્રતોની સફળતા ત્યારે જ કે જ્યારે આપણે આપણી વૃત્તિઓને જાણી હોય. અન્યથા શ્રાવક કે સાધુનાં વ્રતો–નિયમો લઈ લે પણ મારી આંતરિક વૃત્તિ જ મને ભમાવનાર છે, મારે તેને દૂર કરવી જ જોઈએ, આ ભાન ન હોય ત્યાં સુધી જીવનો આરાધનાના માર્ગે વિકાસ થઈ શકે નહીં. માટે વ્રતો તો એ જ સ્વીકાર્ય બને કે જે વૃત્તિઓને સ્વરૂપાકાર બનાવે. અન્યથા વ્રત ન જોઈએ. વ્રતોનો આગ્રહ નહીં પણ સ્વાભાવિક વૃત્તિનો આગ્રહ થાય તો થોડા વ્રતો પણ વૃત્તિને સ્વાભાવિક દશા અર્પે.

ગઈ કાલે આ ગાથાના ત્રીજા ચરણમાં કહેલાં પરમાર્થની વાતો પણ થોડી કરી હતી, અહીં તેને વિશેષ વિચારીએ. શ્રીમદ્જીએ કહ્યું જે વ્યક્તિ પોતાની વૃત્તિને જાણતો નથી તે પરમાર્થને પામતો નથી. જેથી આત્માનો અર્થ સધાય એવો ઉપદેશ સદ્ગુરુના યોગે મળી જાય તો પણ તે અંતરમાં ન ઉતરે. સદ્ગુરુ પ્રત્યે વર્તતી વિમુખતા આ વચનોથી તેને દૂર રાખે. વળી લૌકિક માન, પ્રતિષ્ઠાની ભાવના પણ તેને સદ્ગુરુની સન્મુખ થવા ન દે.

બંધુઓ ! આજ–કાલ મળતી પ્રતિષ્ઠાનું મૂલ્ય શું છે ? શેનાથી પ્રતિષ્ઠા પામો છો ? માફ કરજો મારા ભાઈઓ ! પણ કહેવું પડે છે કે અંદર ગમે તેવી ગંદી વૃત્તિઓ પડી હોય, અંદરથી ભયંકર સડેલો હોય, કુ-વૃત્તિઓ અને વાસનાઓ અંદરથી ઉછળતી હોય છતાં જો પાંચ પૈસા થઇ ગયા કે તમે પ્રતિષ્ઠિત. તમે જ વખાણ કરો કે આ અમારા સમાજની પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ ! શું વ્યાખ્યા છે પ્રતિષ્ઠાની ! તો આટલી સંસ્થાઓમાં જોડાયેલા છે અને વરસે બે–પાંચ લાખનું દાન કરે છે. પણ અંદરથી તો પ્રતિષ્ઠા પામેલો વ્યક્તિ અને સમાજ બન્ને જાણતા હોય કે કેટલો પોકળ છે. નીતિ અને સદાચારના નામે મીંડું હોય. કંઈક પાપોનાં પોટલાં બાંધી પૈસો કમાણો હોય અને દાન કરતો હોય. આ પ્રતિષ્ઠા શું કામની ? કેમ ગમે છે તમને આવી પ્રતિષ્ઠા ? શા માટે લોલે–લોલ ચલાવ્યે રાખો છો ? શા માટે જૂઠી પ્રતિષ્ઠાના અંચળા ઓઢી ફરો છો ? સમાજ પાસે માન મેળવવા ?....નહીં ?

પણ શ્રીમદ્‌જી તો અહીં એવા વ્યક્તિને જે કહેવાનું છે તે ખુલ્લા શબ્દોમાં કહી દે છે. એ એમ નથી કહેતા કે ભલે તારામાં આવાં લક્ષણો પડયાં હોય પણ તારી પાસે સંપત્તિ છે ? તો તું આત્માર્થી ! તારી પાસે સત્તા છે ? તો તું આત્માર્થી ! ના, એમ નહીં, તારી પાસે સત્તા–સંપત્તિ ગમે તેટલાં હોય તો પણ એ જૂઠી માન–પ્રતિષ્ઠામાં ફસાયો હોય, વૃત્તિને દૂર કરવાના પ્રયાસમાં ન હોય તો તું મતાર્થી ! અહીં જૂઠી પ્રતિષ્ઠા નથી મળતી. અહીં મળે તો સાચી જ મળે. આત્માર્થીનાં લક્ષણ હોય તો જ આત્માર્થીનો બિલ્લો મળે, નહીં તો નહીં !

થોડા સમય પહેલાં પ્રજામતની કોલમમાં એક વ્યક્તિનો પત્ર વાંચ્યો હતો. તેઓનો પ્રશ્ન એ હતો કે હાલમાં મુરારીબાપુનું નામ ભારત અને ભારત બહાર ખૂબ ગૂંજ્યું છે. તેઓ અદ્દભુત શૈલીથી રામાયણ વાંચે છે. શ્રોતાઓ મનોમુગ્ધ થઇ સાંભળવામાં એકતાર થઈ જાય. હજારોની નહીં

લાખોની મેદની તેમને સાંભળવા ભેગી થાય. કામ–ધંધા વગેરે બધું જ છોડીને લોકો દોડે. આ બધું હોવા પછી પણ સાંભળનારામાંથી કેટલા માણસોનાં જીવન સુધર્યાં ? બાપુની કેટલી મહેનત ? રોજના છ–છ કલાક એકધારા બોલે. તેઓ જે રસમાં શ્રોતાઓને લઈ જાય તે રસમાં સહુ વહી જાય. હાસ્ય રસ, કરૂણ રસ, વીર રસ, વૈરાગ્ય રસ–બધા જ રસથી સહુને ભીંજવી નાખે. અરે ! અંતરના એક એક અવગુણોને વીણી–વીણી હાથમાં આપે છતાં કેમ લોકો સુધરતા નથી ? હા, કદાચ પાંચ પચાસ માણસોમાં પરિવર્તન આવ્યું હશે પણ બાકીના બધા એના એ જ. સુધરતા કેમ નથી. ? આ પ્રશ્નનો જવાબ તેઓને શું મળ્યો તે મને ખબર નથી. પણ શ્રીમદ્જી તેનું કારણ બતાવે છે—

અહંભાવથી રહિત નહિ, સ્વધર્મ સંચય નાહીં
નથી નિવૃત્તિ નિર્મળપણે, અન્ય ધર્મની કાંઈ....

કેમ સુધરતો નથી ? અહમ્ પડ્યો છે- માણસ કહેતો હોય છે,–'તમે કહો છો, તે સાચું છે, મેં સ્વીકાર્યું. મારી વૃત્તિનાં દર્શન કરાવ્યાં તે પણ સ્વીકારી લીધું. હું એવો છું એ કબૂલ છે. પણ એમ તમારા કહેવાથી જો મારામાં હું પરિવર્તન કરૂં તો નિર્માલ્ય ન ગણાઉં ? તમે કહો ને હું મારી વૃત્તિઓને છોડી દઉં ? એ કેમ બને ? મારી આ વૃત્તિઓ તો મને મારી માનેલી માન્યતાના પોષણમાં કેટલી કામ આવે છે ! મારો અહમ્ જ મને પાંચ વ્યક્તિઓની વચ્ચે માન અપાવે છે તે કેમ છોડું ? હા, અહમ્‌ને છોડું તો બીજી વૃત્તિઓ પણ છૂટે પણ તો પછી મારી કિંમત શું ? એ તો સાપની દાઢમાંથી ઝેર કાઢી લીધા પછી જેટલી સાપની કિંમત એટલી જ મારી કિંમત ! સાપની દાઢમાંથી ઝેર કાઢી લો એટલે એ માત્ર ઇયળ જેવો, એથી વિશેષ કશું યે નહીં. તો મારે એવું બનવું નથી. ભલે અહમ્ ઝેર હોય પણ એ તો સાચવીને રાખીશ.'

બંધુઓ ! આ છે જવાબ ! અહમ્ મૂકે નહીં તેથી સ્વધર્મને ઓળખે નહીં. અને જડના ધર્મો, મનના ધર્મો, ઇન્દ્રિયના ધર્મો, દેહન

ધર્મોથી નિવૃત્ત થાય નહીં. કષાયાદિ વિભાવને સ્વભાવ માની એમાં જ રચ્યો-પચ્યો રહેતો હોય તે મતાર્થી.

માટે જ વ્રત રૂપ વાડ બાંધો અને ઉપરનાં પક્ષીઓના ઉડાડવાની રીત જાણી લ્યો. તે માટે વૃત્તિઓને તપાસતાં શીખો. બંધુઓ ! વૃત્તિઓને તપાસવાનું સાધન એટલે આપણું પ્રતિક્રમણ ! આપણા સમાજના મોટા ભાગના માણસો પ્રતિક્રમણને સમજ્યા નથી. તેથી તેઓ માનતા હોય છે કે પ્રતિક્રમણ કરવાથી શું ? અરે ! પર્યુષણના દિવસોમાં અથવા એક સંવત્સરીનું પ્રતિક્રમણ પણ કરવાનું મન થતું નથી.

મને યાદ છે-ઘણાં વર્ષો પહેલાં એક યુવાન ભાઈની જિજ્ઞાસાના કારણે તેઓને પ્રતિક્રમણ શું છે તે સમજાવ્યું તો તેઓની આંખમાં પાણી આવી ગયાં. તેઓ કહે 'મહાસતીજી ! માફ કરજો. અમે તો પ્રતિક્રમણને આ રીતે સમજ્યા જ નથી. તેથી પ્રતિક્રમણની તથા પ્રતિક્રમણ કરનારની આશાતના અમે ખૂબ કરી છે,' તેઓ કહે 'સંવત્સરીનું પ્રતિક્રમણ કરવા જવું તો ન હોય પણ પરાણે ઘરમાંથી ધકેલે એટલે જવું પડે. થોડું અંધારું થાય એટલે જઈએ. અને ૪૦ લોગસ્સનો કાઉસગ્ગ બધા કરે ત્યારે સાથે લઈ ગયેલા બે-ત્રણ કીલો ભજીયાંમાંથી બધાના હાથમાં એક – એક ભજીયું મૂકી આવીએ અને રફુચક્કર થઈ જઈએ. પછી લોકો બૂમા-બૂમ કરે. કોણે મૂક્યાં ? કોણે મૂક્યાં ? કોણ જવાબ દે ?'

બંધુઓ ! વિચારો ! કઈ પરિસ્થિતિ છે ? કેવી મનોવૃત્તિ છે ? કેવી મશ્કરી ? ધર્મની કેવી અવહેલના ? આ બધું શા માટે ? સમજણનો અભાવ. પણ પ્રતિક્રમણ એ શું છે ? ક્યારે ય વિચાર્યું છે ? તેમાં બીજું કશું જ નથી. માનવ મનની સહજ વૃત્તિઓનું દર્શન તથા એ વૃત્તિઓને કારણે થતી પ્રત્તિઓનું દિગ્દર્શન ! જે પ્રવૃત્તિઓને અતિચારોનું નામ દઈ વર્ણવી છે. વળી આ પ્રતિક્રમણ કરવાની જે પ્રક્રિયા છે તે પણ કેટલી સાર્થક છે ! શરૂઆતમાં થતો પહેલો કાયોત્સર્ગ શા માટે કરવામાં આવે છે તે બતાવતાં કહ્યું છે **"અતિચાર ચિંતવનાર્થં કરેમિ કાઉસગ્ગ"**

મનમાં જે વૃત્તિઓ, આખા દિવસમાં જાગી હોય, તે માનસિ વિચારધારા રૂપે રહી હોય, વાણી રૂપે બહાર પ્રગટ થઈ હોય કે કાર્ય રૂપે પ્રવૃત્ત થઇ હોય. તે બધી જ વૃત્તિઓને યાદ કરી જવા માટે, ચિંતન કરવા માટે, કાઉસગ્ગ છે. અતિચારો એક – એક બોલતા જાય અને એવી વૃત્તિ આખા દિવસમાં જાગી હોય તો યાદ કરી લેવાની. આમ ૯૯ અતિચારોના કાઉસગ્ગમાં ૯૯ પ્રકારના દોષો બતાવ્યા. તેમાંથી કેટલાકનું સેવન થયું હોય, કેટલાકનું ન પણ થયું હોય. બધા જ માણસો બધા જ દોષો સેવતા હોય એવું નથી. પણ એક યા બીજો દોષ તો લાગે જ છે, માટે પહેલાં યાદ કરી જવાનો.

અને પછી ચોથા આવશ્યકમાં પ્રગટ રૂપે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપના ૯૯ અતિચારો બોલાય. ત્યારે પહેલાં યાદ કરેલા દોષોનો–વૃત્તિઓનો પશ્ચાત્તાપ કરી પ્રાયશ્ચિત લેવાનું છે. આ કરવાથી રોજ – રોજ આપણી બધી જ વૃત્તિઓને આપણે જોતાં – તપાસતાં શીખીએ છીએ. અને તપાસતાં જ રહીએ તો ક્યારેક દોષોનો એકરાર કરતાં શીખીશું. દોષોનો એકરાર કરવો બહુ જરૂરી છે, પણ જેટલો જરૂરી છે એટલોજ મુશ્કેલ છે. નથી થતું એ! કારણ અનાદિકાળના અભ્યાસના કારણે 'રીઢા ગુન્હેગાર' થઈ ગયા છીએ. થોડો કડવો છે આ શબ્દ. પણ બંધુઓ! એ સિવાય બીજો કોઈ શબ્દ આપણને લાગુ પડી શકતો નથી.

પણ અહીં એકરાર કરવો સહેલો છે, કારણ પ્રતિક્રમણ કરતાં થતો એકરાર આપણે કોઈને કહેવા જવો પડતો નથી. આપણી અંદર જ કરવાનો છે. જો કે તેમાં ય અહમ્ ઘવાય. છતાં થઇ શકે.

બંધુઓ! અહમ્‌નો કાંટો એટલો ઊંડો છે કે અંતઃકરણમાંથી કાઢવો મુશ્કેલ થઈ જાય છે. પગમાં કાંટો વાગ્યો હોય વળી જો ઊંડો ન ઉતર્યો હોય તો સહેલાઈથી નીકળી શકે, પણ જો ઊંડો ઉતરી ગયો હોય તો સોય વડે કેટલું ખોદવું પડે, લોહી નીકળે, ભયંકર વેદના થાય, અરે! મુખમાંથી ચીસ પણ નીકળી જાય, ત્યારે એ નીકળે. આટલું સહેવાની તૈયારી હોય તો જ ઊંડો કાંટો નીકળી શકે. તેમ આત્મામાં પડેલા અહમ્‌ને

કાઢવા માટે પણ ખૂબ સહન કરવું પડશે. અને તો જ પોતાની વૃત્તિઓનો—ભૂલોનો એકરાર થશે. ત્યારે જ સાચા અર્થમાં પ્રતિક્રમણ થશે.

બંધુઓ ! હું તો કહીશ કે જેને ખરેખર મતાર્થી મટી આત્માર્થી બનવું છે, મુમુક્ષુતા જગાડી સાચા મુમુક્ષુની કોટીમાં મૂકાવું છે તેને પ્રતિક્રમણના એક – એક ભાવને સાંગોપાંગ સમજવા પડશે. એ સમજીને નિત્ય શ્રદ્ધા અને જાગૃતિ સાથે પોતાનાં પાપોનું પ્રતિક્રમણ કરવું પડશે. તો જ તેના અંદરની વૃત્તિઓને એ સમજી શકશે, વૃત્તિના સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપે જાણી તેને દૂર કરવાનો પ્રયાસ કરી શકશે. પ્રતિક્રમણના ભાવોને સમજ્યા પછી પણ તેના પ્રત્યે ઉપેક્ષા રાખી વર્ત્યો જાય અને આત્માર્થની મોટી–મોટી વાતો કરે, તેથી કાંઇ વળે નહીં, ઉદ્ધાર ન થાય.

બસ, આપણે સહુ આપણી વૃત્તિને સમજીએ, વિચારીએ, દૂર કરવા પ્રયાસ કરીએ. બાકી અવસરે.......

લોપે સદ્ વ્યવહારને......!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની–અનંત દર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના કરનાર જીવની સ્વાભાવિક વૃત્તિઓ જાગૃત થાય છે. જો કે આ વૃત્તિઓ આત્મામાં પડેલી જ છે પણ વિરાધક ભાવો એ વૃત્તિઓને અનુભવમાં આવવા દેતા નથી. આગમના આધારે, શાસ્ત્રના સ્વાધ્યાયે એ વૃત્તિઓની બૌદ્ધિક ઓળખાણ થાય છે અને એ પછી શ્રદ્ધાના સહારે સ્વાભાવિકતા જાગૃત થાય છે.

આરાધના કરનાર જીવ, આરાધના કરતાં–કરતાં યથાર્થતાને સમજવામાં જો ગોથું ખાઈ જાય તો ભ્રમણામાં અટવાઇ પડે છે. શ્રીમદ્જી એવા જીવની દશા અહીં બતાવે છે.—

અથવા નિશ્ચય નય ગ્રહે, માત્ર શબ્દની માંચ
લોપે સદ્ વ્યવહારને, સાધન રહિત થાય....૨૯...

પ્રથમ તો નિશ્ચય નય અને વ્યવહાર નયને સમજીએ. જૈન દર્શનમાં તત્ત્વને સમજવા માટે જે શૈલી છે તે સ્યાદ્વાદ શૈલી છે, જેને અનેકાન્ત વાદ પણ કહીએ. બીજા શબ્દોમાં એ સાપેક્ષવાદ પણ છે અને Relativity પણ છે.

સ્યાદ્વાદ એટલે કોઈ પણ એક પદાર્થને સમજવા માટે ભિન્ન–ભિન્ન દૃષ્ટિથી વિચાર કરવો. જેમાં પરસ્પર વિરોધી દૃષ્ટિ પણ હોય. તે છતાં વિરોધ ઊભો ન થાય. પદાર્થને જુદા–જુદા અનેક પાસાથી સર્વાંશે સમજવો હોય તો આ શૈલીની અનન્ય ઉપયોગિતા છે. આ દૃષ્ટિને તર્કની

ભાષામાં નય કહેવાય છે. જૈન-દર્શન શાસ્ત્રોમાં, નય વિષે અનેક ગ્રન્થો છે. આચાર્ય સિદ્ધસેન દિવાકર, કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય, આચાર્ય હરિભદ્રસૂરી, આચાર્ય સમન્તભદ્રજી આદિ વિદ્વાન મનીષીઓએ આ વિષયને ખૂબ ખેડયો છે. આપણે અત્યારે તેના ઉંડાણમાં નથી જવું.

મુખ્યતાએ નયના બે પ્રકાર (૧) નિશ્ચય નય (૨) વ્યવહાર નય. દ્રવ્યના મૂળભૂત સ્વરૂપને જે દૃષ્ટિ વર્ણન કરે તે નિશ્ચય નય અને એ જ દ્રવ્યની વ્યવહારમાં સમયે-સમયે પ્રગટતી વિભિન્ન દશાઓનું વર્ણન જે દૃષ્ટિ કરે તે વ્યવહાર નય.

જેમકે આત્મા-નિશ્ચય નય કહે છે આત્મા એ એક શુદ્ધ, બુદ્ધ, અખંડ ત્રિકાળી દ્રવ્ય છે. અજન્મા અને અમર છે. તે માત્ર શુદ્ધ ચિદ્રુપ દ્રવ્ય છે પણ દેવ, માનવ, પશુ કે નારક નથી. તો વ્યવહાર નય કહેશે કે તમે મનુષ્ય છો. અર્થાત્ આત્માની વિભાવ દશાની પરિણતિના કારણે તેણે મનુષ્ય અવસ્થા રૂપ પર્યાય ધારણ કરી છે. આમ દેવ, નારક આદિ પર્યાય એ પણ આત્માની વ્યાવહારિક દશા છે. એ જ રીતે જાતિ-ઇન્દ્રિય આદિની જે ઓળખાણો છે તે પણ વ્યવહાર નયથી જ છે. આરાધના માર્ગે નિશ્ચય નય ભાવને લક્ષ્યમાં રાખી વર્ણન કરે છે અને વ્યવહાર નય દ્રવ્યની મુખ્યતાને ઉપદેશે છે.

જૈન અધ્યાત્મ ગ્રન્થોમાં બન્ને દૃષ્ટિએ આરાધના પ્રરૂપી છે. સમયસાર, નિયમસાર, યોગસાર જેવા ગ્રન્થોમાં આત્મા આદિ ષડ્ દ્રવ્યોનું વર્ણન શુદ્ધ નિશ્ચય નય, પરમ શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી કરવાની સાથે વ્યવહાર નયથી પણ કરવામાં આવ્યું છે.

આત્માનું વર્ણન કરતાં નિશ્ચય નય કહે છે, કે 'તે અખંડ, શુદ્ધ, ચિદ્રુપ ત્રિકાળી દ્રવ્ય છે. રાગ-દ્વેષ રહિત છે. નિર્વિકાર છે. નિર્લેપ છે.' સિદ્ધ સ્વરૂપ જેવું છે તેવા જ ગુણો આ આત્મામાં છે એ બતાવે. અહીં આપણે તેમાંના એક ગુણને લઇ સમાલોચના કરીએ.

આત્મા નિર્લેપ છે. તેને કંઈ જ લેપ લાગે નહીં. આત્માની આ નિર્લેપતા વિષે, કર્મબંધની દૃષ્ટિએ જોઇએ. આત્મા અને કર્મનો સંબંધ

અનાદિ કાળનો છે. બન્ને દૂધ-પાણી તથા લોહ અગ્નિની જેમ એકમેક થઈ ગયા છે. તેમજ આ કર્મનો ભાર જેટલો વધુ એટલો એ આત્મા આત્મ-પતનની દિશામાં વધુ ને વધુ ગબડતો જાય છે. ઉપર ઉઠી શકતો નથી. પણ જેમ જેમ કર્મ ઓછા થાય અને એ હળુકર્મી બને તેમ તેની દશાનો વિકાસ થતો જાય છે. આ વાતને દૃષ્ટાંત દ્વારા સમજાવવામાં આવે છે. જેમ એક તુંબડા પર માટીનો લેપ કરવામાં આવ્યો હોય અને એને પાણીમાં નાખો તો તુંબડાનો સ્વભાવ તરવાનો હોવા છતાં માટીના ભારથી એ પાણીમાં નીચે બેસી જાય. પાણીમાં પલળવાને કારણે જેમ-જેમ માટીનો લેપ ઉખડતો જાય, તેમ તેમ તુંબડું ઉપર આવતું જાય, અને જ્યારે સંપૂર્ણ માટી ધોવાઇ જાય ત્યારે તુંબડું એકદમ પાણીની ઉપર તરવા માંડે

કર્મ અને આત્માનો સંબંધ પણ આવો જ છે. જેમ જેમ કર્મનો લેપ ઓછો થતો જાય તેમ તેમ આત્મા ઊંચો આવતો જાય અને અંતે સિદ્ધિને પામે છે. આ છે વ્યવહાર નયની દૃષ્ટિ.

હવે એક દૃષ્ટિ આત્માને નિર્લેપ કહે છે અને બીજી દૃષ્ટિ કર્મના લેપના કારણે જ આત્માની સંસારી દશા કહે છે. આ બન્ને પરસ્પર વિરોધી દૃષ્ટિને કઈ રીતે સમજવી ? આ જ છે જૈન દર્શનની સ્યાદ્વાદ શૈલી.

નિશ્ચય દૃષ્ટિથી આત્મા નિર્લેપ છે એ જેટલું સાચું છે, વ્યવહાર દૃષ્ટિથી આત્માને કર્મનો લેપ છે, એ પણ એટલું જ સાચું છે, પણ સમજવાની કળા જોઇએ. આપણે વિચારીએ આત્મા ચેતન, કર્મ જડ, આ બન્નેનો બંધ કેવી રીતે સમજવો ? જડ પરમાણુઓ પરસ્પર બંધાઈ શકે પણ ચેતન અને જડનું બંધન થઈ શકે નહીં. આત્મા કર્મથી બંધાય છે, તેમ કહ્યું તે ઉપચારથી, વાસ્તવિકતાએ તો જુનાં કર્મો સાથે નવાં કર્મોનો બંધ થાય છે. પણ તેમાં આત્માના વિભાવનું નિમિત્ત હોય છે. તેથી આત્મા અને કર્મનો બંધ કહેવામાં આવે છે.

આત્મા અને કર્મ બંધાય, તો તે એકમેક નથી થઈ જતાં, પણ એક ક્ષેત્રાવગાહી જ હોય છે. જેમ દૂધ અને પાણીની જેમ આત્મા – કર્મનું બંધાવું કહ્યું. તેમાં વિચાર કરીએ તો દૂધમાં પાણી નાખીએ અને બન્ને

એક થઈ ગયા હોય તેમ લાગે, પણ બન્ને દ્રવ્યના મૌલિક ગુણ ધર્મો તો એમ જ રહ્યા છે દૂધ – દૂધ મટી પાણી નથી થઈ જતું કે પાણી–પાણી મટી દૂધ નથી થઈ જતું બન્ને દ્રવ્યોનું પોતાનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ કાયમ રહે છે. એ જ રીતે લોહ અને અગ્નિ. અગ્નિમાં તપાવેલ લોહનો ગોળો અગ્નિમય થઇ ગયો હોય છતાં લોહ તથા અગ્નિ બન્ને દ્રવ્યો તેમાં સ્વતંત્ર જ હોય; મળી ન જાય.

એક પાણીના ગ્લાસમાં સાકરનો ટુકડો નાખો. સાકર ઓગળી જઈ પાણીના સ્વાદને બદલી નાખે. ગ્લાસમાંના પાણીનું એક પણ ટીપું મીઠાશ વગરનું ન રહે. તે છતાં બન્નેના ગુણ–ધર્મો સ્વતંત્ર જ રહે. પાણીની ફૈર્મ્યુલા જે H_2O છે તે એમ જ રહે. પણ સાકરના ગુણ – ધર્મ રૂપ ન થઈ જાય.

બસ, એ જ રીતે જુનાં કર્મો આત્મામાં છે. જેટલા આકાશપ્રદેશને અવગાહીને આત્મા રહ્યો છે, એ સર્વ આકાશપ્રદેશ ને અવગાહીને કર્મો પણ રહે અને નવાં કર્મો બંધાય તે પણ તે જ આકાશપ્રદેશમાં રહે, આમ આત્મા અને કર્મનો સંબંધ એક ક્ષેત્રાવગાહી છે, નિમિત્ત–નૈમિત્તિક છે.

આમ આત્મા પોતાના સ્વભાવને છોડી, જડ–કર્મ પરમાણુ રૂપ બની જતો નથી. પણ સદા તેનાથી સ્વતંત્ર જ રહે છે. તેથી તે નિર્લેપ છે, પરંતુ એક ક્ષેત્રાવગાહે રહેલા કર્મ પુદ્ગલનું નિમિત્ત પામી જીવ પોતામાં વિકાર કર્યા કરે છે. તેથી કર્મનો લેપ પણ છે. આ છે આત્માની નિર્લેપતાને સમજવા માટેની નિશ્ચય અને વ્યવહાર દૃષ્ટિ, સ્યાદ્વાદ શૈલી.

હવે અહીં શ્રીમદ્જી આ ગાથા દ્વારા એ સમજાવે છે કે આત્માના આવા સ્વરૂપને સમજવાની જે ભૂલ કરે તેની દશા શું થાય ? જેમકે નિશ્ચય નયની દૃષ્ટિએ કહ્યું આત્મા નિર્લેપ છે. તેને કર્મનો લેપ લાગતો નથી. આ વાત માત્ર જો એમ જ સમજ્યા કે હું કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરૂં, રાગ–દ્વેષ કરૂં, પાપ કરું, અધમમાં અધમ આચરણ કરૂં, પણ તેથી આત્માને કંઇ અસર થાય નહીં આત્મા લેપાતો નથી. માટે ચિન્તાનું કોઇ કારણ નથી, અને એ જીવ વિભાવે વર્તવા માંડે, વળી આવું

માનતો જીવ શાસ્ત્રમાં કર્મબંધને રોકવા માટે સંવરની પ્રરૂપણા કરી છે તેને ન સ્વીકારે. વ્રત-પ્રત્યાખ્યાનોની આવશ્યકતા ન સમજે અને બધું જ છોડી દે.

માત્ર વાતોમાં, શબ્દ રૂપે નિશ્ચય નયને ગ્રહણ કરી લે, પણ આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ નિશ્ચય નયે જે બતાવ્યું તેને પ્રગટ કરવા માટેના સાધનરૂપ–વ્રત–પ્રત્યાખ્યાનાદિ દ્રવ્ય ચારિત્રને ત્યાજ્ય સમજે તો એ જીવ બધું જ ગુમાવી બેસે છે અને એકાંત પાપ વ્યાપારમાં પડયો રહે છે.

નિશ્ચય નય એમ પણ કહે છે કે જીવનું પરમ ધ્યેય મોક્ષ છે. મોક્ષ પામવા માટે સર્વ કર્મનો ક્ષય અપેક્ષિત છે. તેમાં પુણ્ય હેય અને પાપ પણ હેય છે આમ સાંભળીને નિશ્ચય નયને નહીં સમજનારો પુણ્યને પણ છોડવા યોગ્ય સમજી, શુભ ભાવોથી થતી પુણ્ય કરણીનો ત્યાગ કરી દે. પણ નિશ્ચય નયના કહેવાનું રહસ્ય શું છે તે સમજે નહીં

પુણ્ય ક્યારે અને ક્યાં છોડવા યોગ્ય છે તે સમજ્યો નથી. આત્મ વિકાસ માટેનો પુરુષાર્થ તો માત્ર પાપ ક્ષયનો પુરુષાર્થ જ છે. ગુણસ્થાનની વિકસિત દશાને જોઇએ તો જીવ મોહનીય કર્મના ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષયથી જ આગળ વધતો હોય છે. જે મોહનીય પાપ રૂપ છે તે પછી પણ જે જે પ્રકૃત્તિઓની નિર્જરા કરતો જાય છે તે પણ પાપ–પ્રકૃતિ જ. એટલે જીવને આત્મા માટે પુરુષાર્થ કરવાનો છે, પાપની નિર્જરા માટે જ. પુણ્યની નિર્જરા થઇ રહી છે કે નહીં તે તેને જોવાની જરૂર પણ નથી. નવમા ગુણસ્થાને જીવ પહોંચે એટલે પુણ્ય પ્રકૃતિ આપોઆપ બંધમાં રોકાઈ જાય છે. વગર પુરૂષાર્થે એ કામ તો ત્યાં પહોંચ્યા પછી થઈ જ જવાનું છે પણ પુણ્ય છોડવા જેવું છે એમ સમજીને શુભ કરણી રૂપ પુણ્યને છોડી દે તો પછી એના માટે રહેશે શું ?

વિચારો બંધુઓ ! દિવસ-રાતની યોગોની પ્રવૃતિઓને તપાસો ! બધી જ પ્રવૃતિઓ ૧૮માંના કોઇને કોઇ પાપમય ભાવો સહિત ની જ દેખાશે. ક્યારેક કોઈ ક્ષણે થોડા શુભ ભાવો આવી જતાં હોય. તે સિવાય

તો માત્ર પાપ, પાપ અને પાપ. હવે નિશ્ચય નયની ઊંધી માન્યતાવાળો જીવ એમ કહે કે પાપ બંધન છે તો પુણ્ય પણ બંધન છે. એક લોઢાની સાંકળ છે, તો બીજી સોનાની સાંકળ છે. આમ સમજી પુણ્ય પ્રવૃત્તિ પર લાલ ચોકડી જ મૂકી દે તો બચશે શું ? પાપ કે બીજું કાંઇ ? તો શું અધ્યાત્મશાસ્ત્રો પુણ્યને છોડવાનું જ્યાં કહે છે ત્યાં પાપ પ્રવૃત્તિને આદરણીય કહે છે ? અરે ! મૂરખા જીવો ! થોડું તો સમજો, કે શાસ્ત્ર કાર ભગવંતો શું કહેવા માગે છે !

તેઓ કહે છે, શુભ કરણીથી પુણ્ય બંધ થાય છે. પણ તે ધર્મ નથી. પુણ્યને ધર્મ સમજી ત્યાં અટકી જવાનું નથી. પુણ્ય અને ધર્મના ભેદને સમજવો જોઇએ. પુણ્ય તે આશ્રવ છે. આશ્રવ છે ત્યાં બંધ છે. બંધ છે ત્યાં સંસાર છે. તેથી પુણ્યને જ ધર્મ ન સમજતાં તેની જ્યાં સુધી જરૂર છે. ત્યાં સુધી તેને આચરી પછી છોડી દેવા યોગ્ય છે. આટલું તારી શ્રદ્ધામાં હોવું જરૂરી છે. અન્યથા પુણ્યને જ ધર્મ સમજતો જીવ શુભ કરણી કર્યા કરશે. ત્યાંથી આગળ વધી સંવર રૂપ ધર્મને નહીં સમજે તો સંસારનો ચકરાવો નહીં ટળે. કારણ સંવર છે ત્યાં ધર્મ છે. સંવરથી નિર્જરા અને નિર્જરાથી મોક્ષ. આ દૃઢ પ્રતીતિ હોવી જોઈએ. અન્યથા શુભ કરણી પણ જીવે અનંતીવાર કરી અને નિષ્ફળતા જ તે પામ્યો છે, ગંતવ્યને પ્રાપ્ત ન કરી શક્યો. ગંતવ્ય સ્થાનનાં પ્રયાણ માટે બધી અનુકૂળતા પુણ્ય કરી આપે, પણ એ માર્ગે ચાલવું તો સંવર કે નિર્જરા ધર્મથી જ થશે. જે માત્ર શુદ્ધ ભાવોનું જ ફળ છે. શુદ્ધ ધર્મનાં લક્ષ્ય વિનાનો શુભ ભાવ એટલે લક્ષ્ય વિનાનું તીર.

હે બંધુઓ ! પાપને છોડવા પુણ્ય જરૂરી છે. અને મોક્ષ પામવા પુણ્ય છૂટે તે જરૂરી છે. પણ તેને છોડવું પડતું નથી, સહજ છૂટી જાય છે. જ્યારે પાપ છોડવું પડે છે.

માટે જ શ્રીમદ્દ્જીએ કહ્યું જે માત્ર શબ્દોમાં નિશ્ચય નયને સમજ્યો છે, તેના હાર્દને પામી શક્યો નથી તે જીવ સદ્દ્વ્યવહાર રૂપ ધર્મ કરણીને છોડી દે છે. **લોપે સદ્દ્વ્યવહારને સાધન રહિત થાય.** અને સિદ્ધિને પામવાનાં જે સાધનો છે, તે સાધનોને નહીં સમજવાને કારણે સાધન વિહોણો થઈ ભ્રમમાં ભટકે છે.

માફ કરજો બંધુઓ ! પણ કેટલાક લોકો, જે નિશ્ચય નયના અભ્યાસી પોતાને કહેવડાવે છે, તેઓ જ્ઞાનીના મર્મને સમજ્યા નથી. તેઓની વાણી કેટલી અસંસ્કારી હોય છે ! જેઓ સામાયિક કરતા હોય તેને કહે સામયિક તો શુભ આશ્રવ છે. છોડવા જેવો છે. 'ધૂળ પડી તમારી સામાયિકમાં !' આવા શબ્દો જેના મુખમાંથી નીકળતા હોય તેને ધર્મી કહેવો કે અધર્મી ? સમજુ કહેવો કે નાસમજ ? પહેલી વાત તો એ છે કે જે ખરેખર ધર્મને સમજ્યો હોય, આત્માને સમજ્યો હોય તેના મુખે આવી અસભ્ય વાણી નીકળે જ નહીં. પોતે શ્રેષ્ઠ અને બીજા હલકા એવું એના મનમાં કદી આવે નહિ. અને બીજું સામાયિક જેવા ઉત્કૃષ્ટ સાધનની આવી અશાતના કરે નહીં. આ તો 'અધૂરો ઘડો છલકાય' એ ન્યાયે સમજ્યો ન હોય કાંઈ અને પોતે બહુ સમજુ છે એમ બતાવવા જતાં, પોતાના અંતરગ ભાવોનું પ્રદર્શન થઈ જાય. સામાયિકમાં ધૂળ પડે શી રીતે ? સામાયિક કરનાર બહુ વિચારીને ન કરતો હોય તો કદાચ એ સંવર રૂપે ન પરિણમે પણ એટલીવાર પાપ વ્યાપારથી તો અટકી ગયોને ? સામાયિક ન કરત તો કંઈક આરંભ સમારંભનાં કાર્યો કરત તો તુલનાત્મક દષ્ટિ એ તો સારૂં જ કર્યું ને ?

હા, એ વાત ચોક્કસ છે કે આપણે વ્રત, નિયમ, પ્રત્યાખ્યાન વગેરે અનુષ્ઠાનો સમજીને આચરવાં જોઈએ. વગર સમજ્યે કર્યે જાય અને તેમાં જ સંતોષ માની લે તો તેમાં નિર્જરા રૂપ ફળ મળે નહીં, આત્મા કર્મભારથી હળવો થાય નહીં. સામાયિક કરૂં તો સમતા જાગવી જ જોઇએ. સમતા ન સધાતી હોય તો તેનો ખેદ વર્તે ! કે આટલી સામાયિકો થઈ

છતાં હજુ કેમ વિષમતા ? રોજ ભગવાનના મંદિરે દર્શન–પૂજન માટે જતો હોય, વીતરાગની પ્રતિમાને જોઈ વીતરાગતાનો અંશ પણ ન પ્રગટે, રાગ દ્વેષ મંદ ન પડે તો તેનું તેને દુઃખ હોય! કે રોજ વીતરાગને પૂજું ને મારામાં કષાયની મંદતા કેમ નથી આવતી ? જો આવા ભાવ વડે શુભ–કરણી, વ્રત–અનુષ્ઠાનો થતાં હશે તો તે એક દિવસ એવો આવશે કે સર્વ અનુષ્ઠાનો સંવર રૂપ પરિણમશે અને પરિણામે નિર્જરા અને અંતે મોક્ષ થશે.

તો સદ્‌વ્યવહારને લોપવાનો નથી પણ સમજીને આચરવાનો છે. જે સાધન આત્માની શુદ્ધ દશાને પ્રગટ કરે તેના વડે સાધના કરવાની છે. જીવનના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં સાધન વગર સિદ્ધિ મળતી નથી. નાના એવા કાર્ય માટે પણ સાધન જરૂરી છે. તો આત્માને પામવા માટે બાહ્ય આભ્યતંર બન્ને પ્રકારનાં સાધન જોઇશે. આંતર સાધન છે ચેતનાની જાગૃતિ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર; જીવ દેહનું ભેદ વિજ્ઞાન, તો બાહ્ય સાધન છે વ્રતાદિ અનુષ્ઠાનો.

જાણો છો બંધુઓ ! માત્ર જૈન પરંપરા જ નહીં પણ ભારતની અન્ય પરંપરાઓમાં પણ આત્માને કેન્દ્ર સ્થાને રાખીને દર્શન– શાસ્ત્ર અને ધર્મ–શાસ્ત્રની ચર્ચા થઈ એ જ ભારતનાં દર્શનોની વિશેષતા !

અહીં એક વાત કહી દઉં Eastern Philosophy અને Western Philosophyમાં આ જ મોટું અંતર છે. Easternમાં કેન્દ્રસ્થાને આત્મા છે, તેની આજુબાજુ દ્રવ્યોની ચર્ચા, તત્ત્વોની ચર્ચા, સ્વર્ગ અને નરકની ચર્ચા, કર્મોની ચર્ચા, આત્મા અને પરમાત્માની ચર્ચા અને છેવટે આત્માથી પરમાત્મા થવાના ઉપાયની ચર્ચા. આમ Eastern Philosophy આત્માને પરમાત્મા પદ સુધી પહોંચાડવાનો માર્ગ પ્રશસ્ત કરે છે. જ્યારે Western Philosophy માત્ર ભૌતિક સંસારની ચર્ચા કરે છે જીવ શું છે ? જગત શું છે ? શેનાં બનેલાં છે ? બન્નેનો સંબંધ શું છે? બસ, ઇતિશ્રી. ત્યાં આત્માના ભાવાત્મક દૃષ્ટિકોણથી કોઈ વાત ચર્ચવામાં આવી નથી.

તો હા, બંધુઓ ! આપણે તો આત્માને પામવો છે અને એને પામવા માટેનાં સાધનો ભારતના સર્વ સંપ્રદાયોએ ભિન્ન-ભિન્ન વ્રત અનુષ્ઠાનો રૂપે બતાવ્યા છે. જૈન હોય કે અજૈન, પ્રતિમા-પૂજનમાં વિશ્વાસ ધરાવતો હોય કે નહીં પણ સહુ એ આત્માને પામવાના પુરુષાર્થને મહત્વ આપ્યું છે. વળી આમાં એક વાત એ પણ સમજી લઈએ કે આ ક્રિયા અનુષ્ઠાનોની જે પરંપરા ચાલી છે તે મારા તમારા જેવા કોઈ સામાન્ય માણસોની ચલાવેલી નથી, પણ પ્રબુદ્ધ વિચારક અને સમર્થ સાધક આત્માઓએ બતાવી છે. તેથી તે આદરણીય અને આચરણીય જ છે તેમાં શંકા નથી.

હા, એ વાત ચોક્કસ છે કે આજે લોકો ક્રિયા-અનુષ્ઠાનોનો વિરોધ કરે છે. તેમાં જે સમજદાર લોકો છે તેની વાત પણ કાઢી નાખવા જેવી નથી. કારણ, વગર સમજ્યે ક્રિયા કરનારાઓના હાથમાં પ્રાણ વગરનાં કલેવર જ રહ્યાં છે. આજે ક્રિયાઓ ઘણી થાય છે. તપશ્ચર્યા આદિ ખૂબ થાય છે પણ ભાવ રહિત, પ્રાણ રહિત, માત્ર ખોખા. ક્રિયાના હાર્દને વિસરી જનારાઓએ, વગર સમજ્યે ક્રિયા કરી, ક્રિયાનું મૂલ્ય ઓછું કરી નાખ્યું છે. લોકોના મનમાં અશ્રદ્ધા જન્માવી છે. તો એવા ક્રિયા કરનારાઓએ પણ સમજવું ઘટે કે વ્રત-નિયમ અનુષ્ઠાન તો એનું નામ કે જે કર્યા પછી જીવનમાં પરિવર્તન આવે, કષાયો મંદ પડે. આત્મલક્ષ્ય જાગૃત થાય.

તો બંધુઓ ! આમ સાધનને સમજી તેને જીવનમાં પ્રયોગરૂપે લાવવા જરૂરી છે. માત્ર નિશ્ચય નયને પકડીને બેસી રહેવાથી કંઈ નહીં વળે. પણ નિશ્ચયના લક્ષ્યે વ્યવહારને આચરી આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને અહીં જ જાગૃત કરી લઈએ.

બસ, વિશેષ અવસરે....

પામે નહિં પરમાર્થને...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની–અનંતદર્શની પ્રભુવીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે મોક્ષ માર્ગની આરાધના સમ્યગ્–દર્શન, સમ્યગ્–જ્ઞાન અને સમ્યગ્–ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના સ્વરૂપ દશાની પ્રાપ્તિ કરાવે છે કે જેના વિના જીવ દિશાશૂન્ય થઈને રખડી રહ્યો છે. દશા વિના દિશાની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આચારાંગ સૂત્રના, પ્રથમ શ્રુત સ્કંધના પ્રથમ અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે–

एवमेगेसिं णो णायं भवइ, अत्थि मे आया उववाइए, णत्थि मे आया उववाइए के अहं सि ? के वा इओ चुओ इह पेच्चा भविस्सामि ?

કેટલાક જીવને એ જ્ઞાન નથી હોતું કે મારો પુનર્જન્મ છે કે નથી. મારો આત્મા પૂર્વભવમાં કોણ હતો અને અહીં મરીને બીજા જન્મમાં હું કોણ હોઈશ ?

આપણું પણ એમ જ છે. ખબર નથી કે પૂર્વભવમાં ક્યાં હતાં અને ત્યાં શું કર્યું ? વિભાવોને વધારી સંસાર વધાર્યો કે સ્વભાવને સેવી સંસાર પરિમિત કર્યો ? એટલું જ નહીં, અહીં આ જન્મ ધારણ કર્યા પછી પણ સત્સંગ, સત્શ્રવણ, શ્રદ્ધા વગેરે બધાં જ યોગો પ્રાપ્ત થયા પછી પણ આ પ્રશ્ન ક્યાં ઉઠે છે જીવને ? પૂર્વે જ્યાં એકેન્દ્રિય કે જીવ-જંતુ કે પશુ–યોનિમાં જન્મ્યા, ત્યાં તો આ પ્રશ્નને અવકાશ નો'તો અને તેથી તેની વિચારણા પણ ન થઈ. પરંતુ અહીં માનવ થયા અને આ વાતો વારંવાર શ્રવણ થતાં, અંતરમાં એ જિજ્ઞાસા જાગી છે ખરી ? શ્રદ્ધા થાય છે ખરી ? કે 'હું કોણ હતો, શું હતો, ક્યાંથી આવ્યો અને ક્યાં જઈશ એ જાણું !'

તમે કહેશો, 'એ જાણવાની શી જરૂર છે ? એ બધું ન જાણીએ તો શું બગડી જવાનું છે ? અહીં સુખેથી જીવીએ છીએ, જીવનનો આનંદ

માણીએ છીએ. મળેલા ભોગમાં મસ્ત છીએ. ન જાણ્યું તો ય કંઈ વાંધો આવતો નથી!' બંધુઓ! દીર્ઘ દૃષ્ટા થઇ વિચારો!

પૂર્વે આ જીવે એક પછી એક ગતિઓમાં પરિભ્રમણ કર્યું છે. હંમેશાં ફરતો રહ્યો. જન્મ-મરણનું ચક્ર ચાલુ જ છે. અને આનું કારણ અંદર જીવમાં જ પડ્યું છે. આપણને કોઈ જન્માવતું નથી. કોઈ મારતું નથી. આપણે આપણા કારણે જ જન્મ-મરણ કરતાં રહીએ છીએ. સુગતિનું કારણ પણ આપણે અને દુર્ગતિનું કારણ પણ આપણે. એ કારણોને જાણી લઈએ તો દુર્ગતિથી બચી શકીએ. દુર્ગતિ કોઇને ય ગમતી નથી.

ભગવાન મહાવીરે રાજા શ્રેણિકને કહ્યું તારે મરીને નરકમાં જવાનું છે. એ ના કહે છે. ત્યાં બહુ દુઃખ હોવા છતાં પણ જવું પડ્યું, ત્યાં જવાનાં કારણોનું સેવન કર્યું હતું. તો બંધુઓ! પૂર્વ ભવોમાં જે જે જીવો દુર્ગતિમાં જઈ આવ્યા, તે કયા કયા કારણોથી ગયા હતા, એ જો જીવ જાણે તો પછી તેને છોડી શકે અને દુર્ગતિઓથી બચી શકે માટે જાણવું ખૂબ જરૂરી છે.

પણ જાણ્યું કોને કહેવાય?

'ज्ञानस्य फलं विरति'

પહેલાં જાણે અને જાણ્યા પછી ત્યાગે તે જ્ઞાન. જાણવા પછી પણ જો આચરણમાં ન ઉતરે તો તેનું નામ જ્ઞાન નહીં. આચરણમાં ઉતરવું એટલે કે જ્ઞાનદશા વ્યવહારમાં પ્રગટ થવી.

આપણે ત્યાં ચૈતન્યની દશાને, જડથી જુદી કરી બતાવતાં એક મહત્વપૂર્ણ શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે. તે છે 'ઉપયોગ'. ઉપયોગ. એટલે જીવનો બોધ રૂપ વ્યાપાર. જાણવું એ જીવનો અસાધારણ ગુણ છે. જીવ સિવાય બીજા કોઈ પણ દ્રવ્યોમાં જાણપણું હોતું નથી, તેથી સતત જાણવા રૂપ જીવનો વ્યાપાર થાય, તે છે ઉપયોગ. તેમાં જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગ. વિશેષ રીતે જાણવું તે જ્ઞાન અને સામાન્ય રૂપે જાણવું તે દર્શન. આ બન્ને ઉપયોગમાં દરેક આત્મા સતત વર્ત્યા કરે.

જાણવું એ જીવનો સ્વભાવ છે. પણ જાણ્યા પછી એ રૂપ જીવનું પરિણમ્યા કરવું તે જ્ઞાનદશા. આવી જ્ઞાનદશા જે જીવમાં પ્રગટે તેના

આચરણમાં, જે જાણ્યું છે તે આવ્યા વગર રહે નહીં. શુષ્કજ્ઞાની જીવ બુદ્ધિથી બધું જ જાણી લે. 'આત્મા શુદ્ધ, બુદ્ધ, નિરંજન છે' એવુ શબ્દમાં સ્વીકારી લે, પણ સાધન રૂપ વ્યવહારને છોડી દે. અને આત્માના શુદ્ધ, બુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટ કરનાર, સમ્યગ્ વ્યવહાર જ છે એ માને નહીં. તેની દશા ધોબીના કૂતરા જેવી થાય. નહીં ઘરનો, નહીં ઘાટનો. બન્નેમાંથી રખડે. એ દશાને બતાવતાં શ્રીમદ્જી કહે છે.

જ્ઞાન દશા પામે નહીં, સાધન દશા ન કાંઈ
પામે તેનો સંગ જે, તે બૂડે ભવ માંહિ...૩૦....

માત્ર શાસ્ત્રો સંબંધી માહિતિ પ્રાપ્ત કરી લીધી પણ જ્ઞાન દશા જાગૃત ન થાય તે શુષ્કજ્ઞાની. આવા જીવે વ્યવહારને છોડી દીધો છે અને નિશ્ચયને પહોંચ્યો નથી. તેથી તેનું જીવન ડોલતી નાવ જેવું હોય. તેને કોઈ દિશા મળે જ નહીં. દિશા પામવા માટે અંતરમાં જ્ઞાનદશા તથા સાધન-દશા બન્નેની આવશ્યકતા છે. પણ એ દશા ન આવી હોય તો જડ શબ્દોને સહારે વર્તતો જીવ જડ ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં જ લોલુપ હોય. મુખેથી વાતો જ્ઞાનની વૈરાગ્યની કરતો હોય અને ઇન્દ્રિયોના એક પણ વિષયને છોડવા એ સમર્થ ન હોય. ભોગવતો જ રહે. ભોગની ભાવના પ્રબળ થતી જાય અને તેમાં જ ખૂંચી જાય.

વળી વ્યવહારને તો સર્વથા ત્યાજ્ય માનતો હોય. એટલે ધર્મ-કરણી કર્મબંધનું કારણ છે એવી પ્રરૂપણા કરી ભોળી જનતાને કુ–માર્ગે ચડાવી દે. બંધુઓ! જે લોકો એમ કહેતા હોય કે સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, તપ–ત્યાગ આદિ કર્મબંધનાં કારણ છે. તેઓને પૂછીએ કે પૂજા–પાઠ વંદન–ભક્તિ–સ્વાધ્યાય વગેરે કર્મબંધનાં કારણ છે કે નહીં ? સમજ્યા વગરની વાતો કરનારને શું કહેવું ? કર્મબંધ શાનો ? સામાન્ય જનસમૂહ તો કર્મબંધ એટલે પાપબંધ આટલું જ સમજે છે. એને ખબર નથી કે કર્મબંધ શબ્દમાં પુણ્યબંધનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. હવે જે બધી ધર્મ–કરણીને કર્મબંધનો હેતુ કહે છે ત્યાં પુણ્યબંધનો સંકેત છે.

આ કરણી કરતાં–કરતાં આત્મભાવમાં ન રહેવાય તો પુણ્યબંધ થાય છે, અને જેટલી પળો આત્મભાવમાં સ્થિર થયાં એટલી કર્મ નિર્જરા

થાય છે. વાસ્તવિકતાએ આ બધી જ કરણી નિર્જરા માટે છે પણ જ્યાં સુધી જીવ આત્મ-ભાવમાં સ્થિર થઈ શકતો નથી ત્યાં સુધી તેનાથી પુણ્યબંધ થાય છે. જીવે પ્રયાસ તો એ કરવાનો છે કે એ વધુ લાંબો સમય આત્મ-ભાવમાં રહે અને બધા જ ધર્મ અનુષ્ઠાનના નિમિત્તે નિર્જરા કરે. પણ એ ન થાય તો કર્મબંધનું કારણ માની વ્યવહાર ઉડાડી દેવા જેવો નથી. પણ ભોળા માનવો માને કે આ તો સાહેબે કીધું છે, અને સાહેબ કહે તે ખોટું હોય જ નહીં. માટે છોડો વ્યવહારને. આમ વ્યવહારને છોડી, સાધન વિહોણો થઈ જાય.

બંધુઓ! સાધન વિના સાધના શી રીતે થાય? અને સાધના ન થાય તો સિદ્ધિ કેમ મળે? વ્યાવહારિક જીવનમાં પણ જો કંઇક સાધવું છે તો સાધનો જોઈએ જ. અરે? એક સાધન જો ઓછું હોય તો કાર્ય જેવું થવું જોઇએ તેવું થાય નહીં. મારી બહેનો રસોઇ કરવામાં બહુ કુશળ હોય. બધાં જ સાધનો મળ્યા પછી અગ્નિ ન હોય તો શું કરી શકે? અને જોઇતાં વાસણો ન હોય તો પણ શું થાય? એમ જે અને જેટલી સામગ્રીની આવશ્યકતા છે તે હાજર હોય તો જ કાર્ય થઈ શકે. એ જ રીતે આત્માને સાધવો છે તો તેનાં સાધનો બાહ્ય અને આભ્યંતર બન્ને જોઇશે જ. જેઓ વ્યવહાર છોડવા જેવો છે એમ કહે છે તેમની હા માં હા મિલાવી આપણે એને જો છોડી દઈશું તો શ્રીમદ્જી કહે છે ગળે પત્થર બાંધીને ડૂબી મરવા જેવું થશે. પોતે અને પત્થર બન્ને ડૂબે. બંધુઓ! આવા શુષ્કજ્ઞાનીઓનો સંગ જેને થાય તે પણ ડૂબે. માટે સાવધ રહેજો! ચેતતા રહેજો! આવા કુસંગે ન ચડશો! નહીં તો ક્યાંય પાર નહીં પામો. કારણ—

એ પણ જીવ મતાર્થમાં, નિજ માનાદિ કાજ
પામે નહીં પરમાર્થને, અન્ અધિકારી માં જ....૩૧...

આવો જીવ પરમાર્થ પામવા માટે પાત્ર નથી. માટે મતાર્થી છે. પોતાના માનને પોષવા માટે જ તે બધું કરતો હોય. ધર્મ, ધર્મનાં સાધનો બધું જ અપનાવ્યું હોય પણ તેની પાછળનો ધ્યેય માત્ર 'હું કંઇક છું' એ ભાવને પંપાળવા માટે જ છે અને છતાં પોતાને ધર્મી

માનતો હોય. અંદરમાં તો એટલું માન પડ્યું હોય કે ડગલે ને પગલે એ પોતાનું માથું ઊંચું કર્યા જ કરે, અને છતાં આપણે જગતને એમ મનાવતા હોઇએ કે મને જરા પણ માન નથી. ઉપરથી વિનમ્ર દેખાવાનો પ્રયત્ન કરતો માનવ અંદરથી હાડોહાડ અહંથી ભર્યો હોય.

અરે ! માણસ પોતાનો ક્રોધ વ્યક્ત કરી દેતો હોય છે. એ સહુને કહેતો હોય કે મને બહુ ગુસ્સો ! ક્રોધ આવે પછી હું કોઇનો નહીં તેના ક્રોધને કોઈ જાણી જાય તેની તેને બહુ પરવાહ નથી હોતી, પણ અહમ્‌ને તો છૂપાવતો જ ફરે. કોઈ જાણી ન જાય તેના માટે બહુ સાવધાન, અને એટલે જ સહુનો દાસાનુદાસ હોય એવું ખોટું પ્રદર્શન પણ કરે, પરન્તુ અંદરમાં તો 'હું કંઇક છું' એ વાત કદી ભૂલાતી ન હોય.

બંધુઓ ! આ અહમ્ જ જીવને ભટકાવનાર છે. જીવનના સામાન્ય વ્યવહારમાં તો અહમ કરતા જ હોઈએ પણ ધર્મના ક્ષેત્રે કાંઈ પણ કરતાં શીખ્યા, તેનું અભિમાન નિશદિન કરતા ફરીએ છીએ. સહુને બતાવતા ફરીએ અને માનનું પોષણ કરતા રહીએ છીએ. આવા જીવો પરમાર્થને પામવાના અધિકારી નથી હોતા.

વળી અહંકારી જીવની એક વિશેષતા એ હોય છે કે બીજાઓ સાથે એ પોતાની તુલના કરતો જ રહે. બીજાથી પોતે કંઇક ઊંચો છે એ માનવા, મનાવવાનો, પ્રયાસ કર્યા જ કરે.

ફ્રાન્સમાં ત્રણ દરજી હતા. ત્રણેયની દુકાન પેરીસની એક જ ગલીમાં. હંમેશાં ત્રણેય વચ્ચે સ્પર્ધા ચાલે. તેમાં ક્યારેક એક ફાવે તો, ક્યારેક બીજો તો ક્યારેક ત્રીજો. હરિફાઈ માટે શું-શું કરવું તેના વિચારો હંમેશાં ત્રણેયના મગજમાં ચાલ્યાં જ કરે.

એક વાર એક દરજીને એક તુક્કો સુઝયો અને તેણે બીજે દિવસે સવારે પોતાની દુકાન પર બોર્ડ લટકાવી દીધું. 'ફ્રાન્સનો સર્વશ્રેષ્ઠ દરજી'. બીજા બે દરજીઓ સમય થતાં દુકાને આવ્યા. બોર્ડ જોયું અને પેટમાં તેલ રેડાયું. અરે ! આ સર્વશ્રેષ્ઠ થઈને બેસી ગયો ? આમાં આપણો ધંધો કેમ ચાલે ? અને બીજાએ બીજા દિવસે યુક્તિ શોધી કાઢી. તેણે

પણ બોર્ડ લગાવ્યું. 'પેરીસનો સર્વશ્રેષ્ઠ દરજી' આ જોઈ ત્રીજાને તો દિલમાં આગ લાગી. મારો તો ક્લાસ જ ક્યાં રહ્યો ? મને કોણ પૂછવા આવશે ? અને એના ફળદ્રુપ ભેજામાં વિચાર ઝબક્યો. પેલો ફ્રાન્સનો શ્રેષ્ઠ છે, બીજો પેરિસનો શ્રેષ્ઠ છે, પણ આપણે તો એ બન્નેથી ચડિયાતા છીએ. એટલે તેણે ત્રીજે દિવસે સવારે મોટા સુંદર અક્ષરે ચિતરેલું બોર્ડ લગાવ્યું 'આ ગલીનો સર્વશ્રેષ્ઠ દરજી', બે ય કરતાં પણ આગળ વધ્યો.

બંધુઓ ! વિચારો ! કઇ વૃત્તિએ કામ કર્યું ? તમે કહેશો, મહાસતીજી ! ધંધો કરવો હોય તો આમ જ થાય. નહીં તો આગળ વધી ન શકીએ, ઠીક છે. ધંધાની વાત જવા દો ! હું તમને પૂછું છું કે આપણે જો આવાં બોર્ડ લગાવી શકતા હોત તો શું કરત ? કોના–કોનાથી આપણી જાતને શ્રેષ્ઠ પુરવાર કરવાનો પ્રયત્ન કરત ? અત્યારે પણ જ્યાં–જ્યાં જઈએ છીએ. જેટલા વ્યક્તિઓની વચ્ચે હોઇએ છીએ, ત્યાં પણ આપણી જાતને તારવી લઇને સમજતાં હોઇએ છીએ ને કે આ બધાં ભલે, પણ મારી જેવો કોઈ નહીં. પછી તમને જે ક્ષેત્રમાં રસ હોય, જે ક્ષેત્રમાં તમે કંઇક છો એમ માનતા હો, ત્યાં તમારાથી ઊંચો કોઈ નથી એવું માનો છો કે નહીં ?

ધર્મના ક્ષેત્રે પણ આમ જ છે. કોઈ કહે છે અમે જે ક્રિયાઓ કરીએ છીએ એવી કોઈ ન કરી શકે ! કોઇ કહે અમે નિયમમાં પાકકા છીએ એવા કોઈ નહીં ! કોઈ કહે અમે ભકિત કરીએ એ તો અલૌકિક ! અમને જે ભાવો ભક્તિમાં આવે છે એવાને કોઈ નહીં આવતા હોય ! અરે ! ભાવોની તુલના કરવાવાળો તું કોણ ? તું જાણી શકે છે કોઈના ભાવને ? ભાવ એ તો અંતરની ચીજ છે. બહારથી માપવાની ચીજ નથી ! એમ સ્વાધ્યાય કરવાવાળા કહે, 'અમે સ્વાધ્યાય કરીએ એ તો અદ્ભૂત !' શું કરે જાણો છો ? ૧૦–૨૦ ભાઈ–બહેનો ભેગાં થઈ કોઇ આધ્યાત્મિક ગ્રન્થનું વાંચન કરે અને કહે અમારા સ્વાધ્યાય તો જુઓ ! કેવો કરીએ છીએ ! તેઓને ખબર છે સ્વાધ્યાય એટલે

શું ? જેમાં સ્વનો અધ્યાસ થાય અર્થાત્ સ્વની સતત પ્રતીતિ તે અધ્યાસ. તે અધ્યાસ જેમ–જેમ વધતો જાય તેમ–તેમ સ્વાધ્યાય થાય. પોતે પોતામાં સ્થિર રહે, સ્વાનુભૂતિની દશાને વેદતો હોય તે સ્વાધ્યાય. કોઈ આત્મા સ્વ–સ્વરૂપનું વેદન કરી રહ્યો છે તે કેમ દેખાય ? એ જોવાનો વિષય છે ? એ તો પોતે પોતામાં અનુભવતો હોય, બીજાને બતાવી ન શકે. એટલે કહે છે, જુઓ ! અમે કરીએ છીએ તે ધર્મ. તો બંધુઓ તે માત્ર બાહ્ય અનુષ્ઠાન સિવાય કશું નહીં. વળી તેની ઉપર અભિમાન કરે કે અમે કરીએ તે જ યોગ્ય છે.

માટે જ શ્રીમદ્જીને કહેવું પડયું કે એ જીવ પણ મતાર્થી છે. ભલે ધર્માનુષ્ઠાન કરે પણ મતાર્થી જ, અને તેવો જીવ પરમાર્થને પામવાનો અધિકારી નથી ! બંધુઓ ! કંઈ પણ પામવા માટે પહેલાં અધિકારી બનવું પડે છે. અધિકાર વિના વસ્તુ મળતી નથી. પછી તે ભૌતિક ક્ષેત્રે હોય કે ધાર્મિક ક્ષેત્રે. જેનો જેટલો અધિકાર હોય એટલું જ એ પામી શકે. અરે ! સામાજિક ક્ષેત્રે માન–પ્રતિષ્ઠા જોઈતી હોય તો પણ યોગ્યતા જોઈએ.

આજે પાંચમાં પૂછાય કોણ ? ધનવાન ! ધન ન હોય તો કોણ ભાવ પૂછે ? ભાવ પણ ન પૂછાય ! અને એ જ વ્યક્તિ પાસે ધન આવે તો ખમ્મા–ખમ્મા થાય ! ભાઈ–ભાઈ થાય ! પણ એ જ વ્યક્તિ જો નિર્ધન થઈ જાય તો કોઈ પૂછે પણ નહીં કે ભાઈ ! જમ્યો છે કે ભૂખ્યો છે ? કારણ 'નાણાં વગરનો નાથિયો ને નાણે નાથાલાલ, અર્થાત્ કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં કંઈ પણ જોઈતું હોય, પામવું હોય તો, એ–એ પ્રકારની યોગ્યતા જોઈએ.

અહીં પરમાર્થ પામવાના અધિકારીની વાત છે. કોણ પરમાર્થ પામી શકે ? જેના અંતર ભાવમાં મુમુક્ષુતા પ્રગટી છે તે. પણ માત્ર કોઈ મંડળમાં તમારૂં નામ લખાવી દો, કે કોઈ મત–સંપ્રદાયમાં ભળી જાવ તેથી મુમુક્ષુ બની જવાતું નથી. એ તો માત્ર તે–તે પંથનું નામ છે. મુમુક્ષુતા એ તો અંતરદશા છે જે અંદરમાં પ્રગટાવવી પડે છે, બહારના બિલ્લાથી કાંઈ ન થાય.

જેમકે અહીં બેઠેલાઓમાંથી કેટલાક ભાઈઓ લાયન્સ કલબના મેમ્બર્સ હશે. તેથી તેમના નામ આગળ લાયન ઉપનામ લાગે, જે તે સંસ્થાનું પ્રતિક છે. પણ તમને લાયન ઉપનામ લાગવાથી તમે ખરેખર લાયન બની ગયા ? જરા જોવા તો દો તમારૂં સિંહત્વ ! થઈ ગયા સિંહ જેવા શૂરા ? કે કૂતરાથી પણ ડરો ? ગલીમાં ચાલ્યા જતા હો ને પાછળ કૂતરો દોડે તો શું થાય ? જરા પૂછો તો અંતરને ? ક્યાં જાય તમારૂં લાયન ઉપનામ ? તમે જ કહેશો મહાસતીજી ! અમે અંદરથી તો બહુ ડરપોક છીએ, આ તો માત્ર લાયન્સ કલબમાં જોડાયા એટલે લાયન કહેવાઈએ ! બાકી અંદર તો પોલમપોલ !

પ્યારા બંધુઓ ! ખરાબ ન લગાડશો ! પણ મુમુક્ષુતા માટે કે જૈનત્વ માટે પણ આમ જ છે. કોઈ મત-પંથ-સંપ્રદાયમાં ભળી જવાથી કે તેના આચાર-વિચારોનું અનુસરણ કરી લેવાથી મુમુક્ષુ કે જૈન નથી બની જવાતું પણ આત્મામાં મોક્ષની અભિલાષા સિવાય અન્ય સર્વ આશા, તૃષ્ણા, લોભ, લાલસા કે અભિલાષા ન રહી હોય અર્થાત્ તીવ્રતમ ભાવે મોક્ષની એક માત્ર ઈચ્છા વર્ત્યા કરતી હોય તે મુમુક્ષુ !

તો બંધુઓ ! શ્રીમદ્જી કહે છે પરમાર્થને પામવાનો અધિકારી માત્ર મુમુક્ષુ જીવ જ છે. પણ જો મતાર્થીપણું જાય નહીં તો મુમુક્ષુતા પ્રગટે નહીં, અને મુમુક્ષુતા પ્રગટે નહીં તો પરમાર્થ પામે નહીં.

માટે જ એવા જીવ પર કરૂણા લાવી શ્રીમદ્જીએ તેની ભૂલ બતાવી, સત્ય રાહ બતાવ્યો, જો જીવ સમજે તો માર્ગ પામે !

બાકી અવસરે....

એ મતાર્થી દુર્ભાગ્ય... !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની – અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના જીવની અનાદિની ભૂલને દૂર કરી સત્ય સમજણ આપે છે. વૃત્તિઓના વમળમાં ઘેરાયેલો જીવ આત્મિક દૃષ્ટિએ અનેક ભૂલો કરતો આવ્યો છે અને તેથી જ જીવ ભમ્યો છે.

જીવનના વ્યાવહારિક ક્ષેત્રે પણ કોઈ ભૂલ ચલાવી લેવાતી નથી. તેથી ત્યાં તો માણસ સતત સાવધાની રાખતો હોય છે. નાનાં – મોટાં કાર્યોમાં થયેલી ભૂલ તો કદાચ બહુ મુશ્કેલી ઊભી ન કરે, પણ સામાજિક દૃષ્ટિએ જો કંઈ ભૂલ થઈ તો, સમાજની નિંદા વ્હોરી લેવી પડે. અરે ! ક્યારેક તો સમાજમાંથી ફેંકાઈ જાય ! પણ આવું ન થાય તે માટે ખૂબ જાગૃતિ સેવાતી હોય.

વળી જ્યાં ભૂલ છે ત્યાં પરિણામ સાચું આવતું નથી. ગણિતનો એક દાખલો ગણો અને જવાબ બરાબર ન આવે તો તરત સમજી જાવ કે ગણવાની રીતમાં ભૂલ છે અને ફરી ગણો. તેમજ જવાબ સાચો છે કે નહીં તે જોવા માટે તાળો મેળવો ને મળી જાય તો તમે સાચા ! બંધુઓ ! જેનો જવાબ સાચો તે રીત સાચી, નહીં તો ખોટી ! આ બધાં જ વ્યાવહારિક ઉદાહરણો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે પણ એટલાં જ ખરાં ઉતરે છે.

તીર્થંકરના સમોસરણમાં તેઓની સાક્ષાત્ વાણી સાંભળ્યા પછી પણ આ જીવ એવો ને એવો જ રહ્યો. ફરી એને આ પંચમ કાળમાં જન્મવું પડ્યું. અહીં જન્મીને આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિનાં એ જ દુઃખો રહ્યાં. એનું કારણ એ જ કે તીર્થંકરની ઉપાસનામાં ક્યાંક ભૂલ્યો હશે, રીત ખોટી હશે, તેથી જવાબ સાચો ન આવ્યો !

વર્તમાનમાં પણ હજુ એનું એ જ કરે છે. સદ્ગુરુનો યોગ, સત્સંગ વગેરે નિમિત્તો મળ્યા પછી પણ ફરી એ જ ભૂલો આચરી રહ્યો છે. તેથીજ આત્મલક્ષ્ય જાગૃત થયું નથી. શ્રીમદ્જી એટલા માટે જ મતાર્થીનાં લક્ષણો બતાવી રહ્યા છે કે જીવ ક્યાં – ક્યાં ભૂલ્યો છે?

શરૂઆતની ત્રીજી ગાથામાં બે પ્રકારના જીવો બતાવ્યા હતા. ૧. જડ ક્રિયાવાદી ૨. શુષ્કજ્ઞાનવાદી. તેમાં અસદ્ગુરુને સદ્ગુરુ માનવા, કુળ – ગુરુનું મમત્વ, સદ્ગુરુના યોગમાં વિમુખતા, જિનેશ્વરના બાહ્ય રૂપમાં તેઓના સ્વરૂપની કલ્પના, દેવાદિ ગતિભંગને શ્રુતજ્ઞાન માનવું, પોતાના માનેલ મત – વેષથી જ મુક્તિનો આગ્રહ, આ બધી જડ ક્રિયાવાદીઓની ભૂલો, તથા માત્ર વાણીથી નિશ્ચયનયનું અવલંબન, સદ્વ્યવહારનો ત્યાગ, જ્ઞાનદશા કે સાધનદશાની અપ્રાપ્તિ તથા એ બધાનો શિરમોર અહમ્, આટલી શુષ્કજ્ઞાનીની ભૂલો. આવી ભૂલોને કારણે એ જીવો માર્ગને પામી શક્યા નથી.

બન્ને પ્રકારના જીવોની ભિન્ન – ભિન્ન પ્રકારે ભૂલો બતાવ્યા પછી હવે એ બન્ને ક્યાં ભૂલ્યા છે તે એક ગાથામાં બતાવે છે.

નહીં કષાય ઉપશાંતતા, નહીં અંતર વૈરાગ્ય
સરળપણું ન મધ્યસ્થતા, એ મતાર્થી દુર્ભાગ્ય....૩૨....

સંતો નિષ્કારણ કરૂણાભાવે આવા દુર્ભાગી જીવો પર કરૂણા વરસાવે છે. પૂર્વકર્મના ઉદયે માર્ગ ભૂલેલા જીવોને જોઈ સંતોનાં સત્વશીલ હૃદયમાં અનુકંપા ઉભરાય છે. અને તેઓ કહે છે આ મતાર્થીનું દુર્ભાગ્ય છે.

બંધુઓ! આપણે આપણું દુર્ભાગ્ય ક્યારે અને શામાં માનીએ છીએ? ભૌતિક સંસારની સુખ – સુવિધા, ધન – સંપત્તિ, સંતાન – પરિવાર, યશ–કીર્તિ ન મળે તો તરત એમ થતું હોય છે કે કેવા દુર્ભાગી છીએ, કેવા કમનસીબ છીએ, કે આ કે તે ન મળ્યું? સાંસારિક ઉપલબ્ધિઓની પ્રાપ્તિ એ જ સૌભાગ્ય, આવી માન્યતાએ, એ ન મળતાં આપણને અનેક વખત રડાવ્યા છે. પણ હું તમને પૂછું છું કે 'આત્મલક્ષ જાગૃત થતું નથી! સત્સંગનો નિત્ય યોગ મળતો નથી! મારા સત્‌ને

જાગૃત કરે એવાં નિમિત્તો મળતાં નથી, અથવા સત્ જાગૃત થાય એવું મારૂં ઉપાદાન હું તૈયાર કરી શકતો નથી,' આવા વિચારે કદી આંખમાં આંસુ આવ્યાં છે? એના માટે અંતરથી કદી પીડાયા છો ? જો ન પીડાયા હો તો માની લેજો કે દુભાગી છો! સંસારના પદાર્થો કે ધન ગમે તેટલું મળ્યા પછી પણ મહાદુભાગી છીએ. જ્યાં સુધી અંતરવ્યથા જાગશે નહીં ત્યાં સુધી દુર્ભાગ્ય ટળશે નહીં અને સત્નો સાક્ષાત્કાર પામી શકીશું નહીં.

શ્રીમદ્જી આવા દુભાગી જીવને કેટલી જાતના અભાવો પીડા દેતા હોય તે સમજાવવા માગે છે. તેથી જ કહે છે આવા જીવના કષાયો ઉપશાંત થયા ન હોય. એ ભલે ઘણો ત્યાગ કરી લેતો હોય, વ્રત–નિયમ કરતો હોય પણ કષાયો ઉત્પન્ન થાય એવા નિમિત્તોનો ત્યાગ ન કરી શકતો હોય, જેટલા નિમિત્ત આવે તે સહુમાં ભળી તે – તે રૂપે પરિણમતો હોય, કારણ એ છે કે તે જાણતો નથી' હોતો કે, 'કષાય એ મારૂં સ્વરૂપ નથી. હું તો અકષાયી, નિર્વિકારી આત્મા છું. કષાયોનાં નિમિત્તો તો આવ્યા કરે પણ મારે ભળવું નથી.' આવો નિર્ણય તેના અંતરમાં આવ્યો ન હોય. કષાય ત્યાજ્ય છે તેમ માને તો જ તેનામાં નિશ્ચયાત્મક બળ જાગે અને તે શક્તિ કષાયોને ઉપશાંત કરે.

બંધુઓ! કષાયોને જીતવા માટે પુરુષાર્થ કરવો પડે છે. જીવનના પ્રાયોગિક ક્ષેત્રે, ડગલે ને પગલે આવતાં નિમિત્તો સામે અડગ રહેવું પડે છે. ક્રોધાદિનાં નિમિત્તો આવશે છતાં મારે એમાં ભળવું નથી; એવો નિશ્ચય અંતરમાં સતત વર્ત્યા કરતો હોય તો જીવન જીવતાં જેના સંપર્કમાં આવે, ત્યાં તે જાગૃત રહીને નિમિત્તાધીન ન થાય, અને એમ ક્રમે–ક્રમે કષાયો મંદ થતા જાય. પણ આવી જાગૃતિ કોણ સેવી શકે? જેના આત્મામાં સ્વલક્ષ જાગૃત થયું છે એ. ન જાગ્યું હોય તે બધા જ મતાર્થીની કોટિમાં. જો આપણે કષાયોને મંદ પાડવાના પુરુષાર્થમાં ન લાગ્યા હોઈએ તો સમજી લેવું કે આપણું નામ પણ એ જ લીસ્ટમાં છે!

વળી 'નહીં અંતર વૈરાગ્ય' અહીં શ્રીમદ્જીને બાહ્ય નહીં પણ અંતર – વૈરાગ્ય અભિપ્રેત છે. તેઓ એક – એક શબ્દ તોળી – તોળીને મૂકે છે. બાહ્ય ત્યાગ કરવાવાળા તો ઘણાં મળી રહે, પણ અંતરમાં ભોગ

પ્રત્યે ઉદાસીનતા આવી હોય તેવા માણસો તો બહુ ઓછા ! ભોગાસક્ત જીવો ત્યાગ કરે તો પણ અંતરની આસક્તિ ન મટે ! ક્યારેક એવું બને કે કોઈ ભાઈને પાન સાથે કિમામ ખાવાનું વ્યસન હોય, અને કોઈ કારણે તે ન ખાવાનાં પચ્ચક્ખાણ લેવાઈ ગયાં. લેતાં તો નિયમ લઈ લીધો પણ અંદરનો રસ સૂકાયો ન હોય તેથી મુંઝવે અને પછી આવે અમારી પાસે, 'મહાસતીજી ! ચાર મહીનાનાં પચ્ચક્ખાણ લીધાં છે અને હજી તો ચાર જ દિવસ ગયા. આ ચાર મહિના પૂરા કેમ કરવા ? તો મહાસતીજી ! તમે જ બાધા પળાવોને ?' અરે ! ભલાભાઈ ! મહાસતીજી તો બાધા કરાવે કે પળાવે ? બાધા ભંગાવે ? તો કહે, 'એમ કરો મહાસતીજી ! આના બદલે બીજી બાધા આપી દો !' આમ અમને પણ મુશ્કેલીમાં મૂકે ! જો કે અમે તો કોઇને પરાણે બાધા આપીએ જ નહીં. એ લઈ ગયો હોય પોતાના જ કોઈ કારણે, અને આફત ઉતરે અમારા પર !

બંધુઓ ! આ શું છે ? જીવની રસ લોલુપતા ! તેથી બહારનો ત્યાગ કરે તો તેમાં ટકી શકે નહીં. મુંઝાવું જ પડે. ખરેખર જો અંદરની ઉદાસીનતા આવી હોય તો ત્યાગ તો સહજ થઈ જાય. તેને કહેવું ન પડે. અરે ! તેને પોતાને પણ ખબર ન પડે કે અમુક ચીજનો ત્યાગ, ક્યારે, કેમ, થઈ ગયો ! માત્ર એક રસવૃત્તિની જ વાત નથી પણ ઇંદ્રિયોના ભોગમાં લુબ્ધ જીવને ત્યાગ કેમ સંભવે ? ખાવું-પીવું જ માત્ર નહીં પણ પહેરવું-ઓઢવું-હરવું-ફરવું આદિ-આદિ વિષયો પણ મનને કેવા લોભાવતા હોય છે !

સમાજની એટીકેટના નામે, ભોગ-લાલસાને પોષવાનાં સાધનો ભેગાં કરતા જ રહો છો. ભોગવી લેવાની ભાવનાનો અંત આવતો જ નથી. ભોગનો રસ જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી વૈરાગ્યનો રસ અંતરમાં નહીં જામે. એક રસને છોડશો તો જ બીજો ઉત્તમ રસ આત્મામાં જાગૃત થશે.

બંધુઓ ! કેટલાક લોકો પૂછતા હોય છે કે શું ધર્મ કરવો હોય તો સાધુ થવું જ પડે ? સંસારમાં રહી ધર્મ ન થાય ? થાય, એની

ના નહીં ! પણ તમારી યોગ્યતાનો વિચાર કરી લેજો. સંસારમાં રહીને ભોગની ભૂતાવળો ચારે બાજુ પથરાયેલી છે, તેમાં રહીને– તેનાથી અલિપ્ત રહી શકશો ? જો ખરેખર રહી શકતા હો તો ગૃહસ્થી રહીને પણ ધર્મ આરાધી શકશો. પણ એવા જીવો કેટલા ? માટે જ ભારતની સર્વ ધર્મ પરંપરામાં સંસાર–ત્યાગનું મહત્ત્વ છે. સંન્યાસ સ્વીકારે એટલે સહજ એવું વાતાવરણ મળે કે જ્યાં ભોગોને ઉત્તેજક રસ ન મળે અને સમજણપૂર્વક જેણે સંયમ લીધો છે તે જ્ઞાન–દર્શનની આરાધના કરતો–કરતો પોતાની યોગ્યતા કેળવતો જાય અને છેવટે આત્માને પામી જાય !

એ સમજી લેજો કે સાધુનાં વસ્ત્રો પહેરી લેવાં તે સાધનાની સિદ્ધિ નથી. પણ સાધનાની શરૂઆત છે. આ વેષે તેને સાધના કરવાનો અવકાશ અને સંયોગ સારી રીતે મળી રહે માટે જ સંયમ લેવાનો છે. અને ધીરે–ધીરે અંતર વૈરાગ્ય–રસથી તરબોળ થઈ જાય છે.

પણ માત્ર વાતો કરનારો અને આવા સંયમને હેય સમજનારો વ્યક્તિ, અંદરના ઉદાસીન ભાવને વરી શકતો નથી અને ભોગની આસક્તિમાં જ ભવને ગુમાવી દે છે.

મતાર્થી સરળ ન હોય. આત્માર્થી બનવા માટેની પહેલી શરત છે સરળતા. જ્યાં સરળતા છે ત્યાં જ ધર્મ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે :—

'सोही उज्जुय भूयस्स, धम्मो सुद्धस्स चिट्ठई'

ધર્મ સરળ હૃદયમાં જ ટકી શકે છે. તંત તૂટ્યા સિવાય સંત થવાતું નથી. બાળક જેવી નિર્દોષતા જેનામાં હોય તે જ સંત બની શકે. નિર્ગ્રંથ શબ્દ આ જ રહસ્યનો સંકેત કરે છે. સરળતાની પહેલી ઓળખાણ એ છે કે, સરળ વ્યક્તિ પોતાના અવગુણ જુએ- અને બીજાના ગુણ જુએ. બસ, આ બહુ જ સાદી ઓળખાણ. પૂછો અંતરને કે આમ કરીએ છીએ કે આનાથી ઊંધું ? પોતાના સદ્‌ગુણ અને બીજાના દુર્ગુણ જોવામાં જેટલી મજા આવે, એટલી મજા મિઠાઈ ખાવામાં પણ આવે ખરી ? જ્યાં સુધી આવી સંકુચિત વૃત્તિ પડી છે, ત્યાં સુધી સરળતા અંદરમાં રહી શકતી નથી. જેનામાં ગુણ ગ્રાહકતા છે, એ જ ધર્મ પામવાનો અધિકારી છે.

બુદ્ધિની વિશાળતા, કષાયોની ઉપશાંતતા, જિતેન્દ્રિયતા અને મધ્યસ્થતા જેનામાં છે તે જ મોક્ષમાર્ગને પામી શકે છે. બાકી તો સંસારમાં રખડી-રખડી દુઃખોમાં સબડવાનું જ રહે. બંધુઓ ! લાકડી સીધી હોય તો ધ્વજ સહિત મંદિર પર ચડે. પણ વાંકી હોય તો ચૂલા સિવાય તેનું સ્થાન ક્યાંય નહીં એમ જેનામા સરળતા છે, નિષ્કપટતા છે, માયા-પ્રપંચના ભાવથી રહિત છે, તેવા જીવો જ આત્મ-વિકાસની ઉત્કૃષ્ટ દશાએ પહોંચે છે. પણ વાત-વાતમાં વાંકું પડતું હોય એવા માયાવી માણસો તો ધર્મ કરવાને પણ યોગ્ય હોતા નથી.

ધર્મની વાત તો પછી કરીએ, પણ જીવન વ્યવહારમાં પણ વાંકા માણસો કંઈકને મુશ્કેલીમાં મૂકતા હોય. તેની સાથે કાંઈ પણ વાત કરો તે ઊંધા અર્થમાં જ લે અને ઝઘડો કરવા તૈયાર, સીધી વાતને સીધી રીતે સમજવાનો પ્રયત્ન જ ન કરે.

કાઠિયાવાડના નાના ગામડામાં, ગામની વચ્ચે ચોરો અને એક વૃદ્ધ માણસ ત્યાં બેઠા હતા. ત્યાંથી એક જુવાન નીકળ્યો અને એણે વૃદ્ધને સરળ ભાવથી પૂછ્યું :

"કાં બાપા ! બેઠા છો ને ?"

"તંઇ તું કે'તો હો તો ઊભો થઈ જાઉં !"

જુઓ, આ ! ઊભા થવાનું કીધું કે એમને પ્રેમથી બોલાવ્યા ? પણ સમજે આવા જીવો. અરે ! અમારે એકવાર એવું થયું. એક બહેન બહારગામથી દર્શન કરવા આવ્યાં-આવ્યાં એટલે આવકાર આપવાના ભાવથી અમે પૂછ્યું:

"ઓહો ! દર્શન કરવા આવ્યાં ?"

"કેમ, કાંઈ અમારે ન અવાય ?"

એવો છણકો કરી બહેન બોલ્યાં, કે અમે તો ચૂપ ! અરે માવડી ! તને એમ ન થાય કે મને કોઈએ ન બોલાવી, એટલે પૂછ્યું. એક વાર નહીં, ચાર વાર આવે તો પણ તને કોણ ના પાડે છે ? જુઓ, આવી પ્રકૃતિના પણ લોકો હોય કે તેને સહજ ભાવે કંઈ કહીએ તો ઊંધું સમજે।

બંધુઓ ! તમારા જીવન વ્યવહારમાં પણ આવું બનતું હોય છે ને ? અને આવા કારણે કેટલા ઝગડા અને કેટલાં વેરઝેર ? અને ક્યાં સુધી પહોંચે એ બધું ? માત્ર એક સરળતાના અભાવે કેટલું ગુમાવવાનું રહે ! જીવન કેવું ઝેર થઈ જાય ! વિચારો ! વ્યાવહારિક જીવનમાં સરળતા ન હોય તો તે આટલું નુકશાન પહોંચાડતી હોય તો એ આધ્યાત્મિક માર્ગે તો શું કરે ? કેટલી હાનિ કરે ? માટે જ સરળતાનું ન હોવું તે મતાર્થીનું લક્ષણ કહ્યું.

મતાર્થીનું અંતિમ લક્ષણ બતાવ્યું-મધ્યસ્થતાનું ન હોવું. મધ્યસ્થતા એ બહુ ઊંચો ગુણ છે. મધ્યસ્થ વ્યક્તિ મંદકષાયી અને પક્ષપાત રહિત બુદ્ધિવાળી હોય છે તેના જીવનમાં સમતોલપણું હોય. ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં વ્યાકુળતા બહુ ઓછી આવે તેનામાં. નિરાકુળ વ્યક્તિ જ સત્યને સમજી જીવનમાં ઉતારી શકે છે. અનંતની યાત્રામાં સ્થિર રહી પ્રગતિ કરી શકે છે.

મધ્યસ્થ કોને કહીએ ? કોઈ એક પ્રશ્નને લઈને જ્યાં બે પક્ષ પડી ગયા હોય, બન્ને પોત–પોતાની જીદ પર મુસ્તાક હોય અને સમાધાન ન થતું હોય, સંઘર્ષ થવાની સંભાવના હોય ત્યારે બન્નેનું સમાધાન કરાવવા એક નિષ્પક્ષ ત્રીજી વ્યકિતને લવાદ તરીકે બોલાવવામાં આવે, જે બન્ને પક્ષોની દલીલોને સાંભળી, કોઈ પણ એક પક્ષ તરફ ઝૂકયા વગર ન્યાય આપે. જેમ કોર્ટનો Judge.

મધ્યસ્થને બીજા શબ્દમાં 'તટસ્થ' કહે છે. નદીના કિનારાને તટ કહેવાય. તટ પર ઊભેલો તે તટસ્થ. તે વ્યક્તિને પાણીનો સ્પર્શ નથી થતો. નથી શીતલતાનો સ્પર્શ થતો કે કદાચ સૂર્યના તાપથી પાણી ગરમ થઈ ગયું હોય તો નથી પાણીની ઉષ્ણતાનો સ્પર્શ થતો. વહેતા પ્રવાહમાં પોતે વહી જતો નથી. પાણીમાં ઉઠતા તરંગની અસર તેના પર નથી થતી કે નદીમાં ક્યાંય ઊંડું પાણી હોય અને પાણી ઘુમરી લેતું હોય તો તેમાં ડૂબી જવાનો ભય પણ તેને નથી. નદીના તટ પર ઉભેલા વ્યક્તિને બધી જાણ છે છતાં નદીની કોઈ પણ સ્થિતિની અસર નથી. નહીં સારી કે નહીં માઠી.

બસ, એમ જ સ્વભાવથી, સંસારભાવના તટ પર ઉભેલા વ્યક્તિને દુન્યવી પ્રલોભનો કે સારા-નરસા નિમિત્તો અસર કરી શકે નહીં, એ રાગ-દ્વેષના પરિણમન રૂપ બની શકે નહીં. એટલું જ નહીં વ્યવહારમાં પણ જ્યાં તેને એમ લાગે કે બોલવા જેવું છે ત્યાં જ બોલે અને અહિત થવાની સંભાવના દેખાય તો મૌન થઈ જાય. તેવા સંયોગથી પર થઈ જાય. મધ્યસ્થ વ્યક્તિ વિવેકી હોય. જીવનના સર્વ ક્ષેત્રમાં એ વિવેક બુદ્ધિને આગળ કરીને જ ચાલે અને તેથી જ તેને આધ્યાત્મિક માર્ગે જડ-ચેતનનો વિવેક થતાં ભેદ-વિજ્ઞાન પ્રગટે.

પણ અહીં શ્રીમદ્જી કહે છે બિચારા મતાર્થીનું એ દુર્ભાગ્ય છે કે આવા આત્મસાધક ગુણો આ જીવમાં હોતા નથી, અને તેથી જ સંસાર સાધક ભાવોમાં સતત તેની વર્તના હોય, છતાં શ્રીમદ્જીને વિશ્વાસ છે કે મતાર્થી જીવમાં પણ જો સમજણ ઉગે, તો તે પણ જરૂર પોતાના દોષોને જોઈ દૂર કરી શકે છે અને આત્માર્થી બની શકે છે. તેથી જ તેઓ કહે છે—

લક્ષણ કહ્યાં મતાર્થીનાં, મતાર્થ જાવા કાજ
હવે કહું આત્માર્થીનાં, આત્મ અર્થ સુખ સાજ....૩૩....

ગાથા ૨૪ થી ૩૩ સુધી શ્રીમદ્જીએ મતાર્થીનાં લક્ષણો બતાવ્યાં કે જેથી મતાર્થી જીવ જાગૃત થાય. પોતે ક્યાં છે, એની જેને ખબર નથી, તેને સન્માર્ગે ચાલવું જરૂરી છે એ પણ કેમ સમજાય? આટલું કહ્યા પછી, જેની ભવિતવ્યતા તૈયાર થઈ હોય, એવી વ્યક્તિ જરૂર અંતરમાં વિચાર કરતી તો થઈ જ જાય કે-મારી વૃત્તિઓમાં, મારી માન્યતામાં ક્યાં ભૂલ છે? હું ભ્રમણામાં છું અને તેમાંથી નીકળવું મારા માટે અતિ-અતિ આવશ્યક છે. તે જાગે તો પોતાની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ તરફ એને પોતાને જ ઘૃણા જન્મે. કદાચ એ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી શ્રાવક કે મુમુક્ષુ કહેવાતો હોય અથવા સંસાર ત્યાગી સાધુ બની ગયો હોય પણ ખોટા રાહે હોય તો તેને સાવધાન કરવા, આંધળી દોટથી રોકવા માટે, તેને તેની સ્થિતિ સમજાવવી જરૂરી છે, અને

સમજાય તો અંદરથી પશ્ચાતાપ જાગ્યા વિના રહે નહી.' તેથી જ આવા એક આત્મ–ગવેષી આચાર્યે ગાયું છે–

ઠગવા વિભુ આ વિશ્વને વૈરાગ્યના રંગો ધર્યા,
ને ધર્મના ઉપદેશ રંજન, લોકને કરવા કર્યા;
વિદ્યા ભણ્યો હું વાદ માટે, કેટલી કથની કહું,
સાધુ થઈને બહારથી, દાંભિક અંદરથી રહું.

આત્મવંચક જીવ જ્યારે પોતાના સાચા સ્વરૂપને સમજવાની વૃત્તિવાળો થાય ત્યારે વર્તમાનમાં જે રીતે જીવી રહ્યો છે, લોકોને ઠગી રહ્યો છે, તે પોતાનાથી જ સહન ન થાય. તેથી એ આત્મા અને પરમાત્મા બન્નેની સમક્ષ એકરાર કરતો થઈ જાય. તેને ખેદ ઉત્પન્ન થાય અને અંતે ક્રમેક્રમે એ માર્ગે વળે.

આવા જીવો પર ઉપકાર કરવાની દૃષ્ટિએ જ શ્રીમદ્જીએ અહીં મતાર્થીનાં લક્ષણો કહ્યાં.

એ લક્ષણો બતાવ્યા પછી, મતાર્થી મટી જે આત્માર્થી થયો છે, જેને આત્મલક્ષ જાગૃત થયું છે, તેવા આત્માર્થી જીવ કયા–ક્યા સુ-લક્ષણોથી સહિત હોય તે પણ બતાવે છે, અને જે સદ્ગુણો આત્માનો વિકાસ સાધી, અનંત સુખની પ્રાપ્તિમાં અનન્ય સાધનભૂત છે અને જે જીવનું પરમ સૌભાગ્ય છે, તે પણ બતાવશે.

તો હવે આત્માર્થી જીવ કેવી યોગ્યતા ધરાવતો હોય, તેની શ્રદ્ધા, માન્યતા કયા કયા પ્રબળ ભાવે પડી હોય તે અવસરે.

.....વર્તે આજ્ઞા ધાર !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની–અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ–માર્ગની આરાધના સમ્યગ્‌દર્શન, સમ્યગ્‌જ્ઞાન અને સમ્યગ્‌ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, આત્માના અવ્યાબાધ સુખની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. પુણ્યના યોગે મળતું સંસારી સુખ તો મળ્યા પછી ચાલ્યું પણ જાય, વચમાં વિક્ષેપ પણ પડે, એક વાર સુખ પ્રાપ્ત થયા પછી, દુઃખ પણ આવે. પરન્તુ આરાધનાના ફળ સ્વરૂપે મળેલ આત્મિક સુખ અનંત અવ્યાબાધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવે જ.

અહીં આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં અવ્યાબાધ સુખની પ્રાપ્તિના પ્રબળ પુરુષાર્થમાં જે વર્તી રહ્યા છે, એવા મુનિ જ સદ્‌ગુરુનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે એમ કહ્યું છે–

આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું, તે સાચા ગુરુ હોય;
બાકી કુળગુરુ કલ્પના, આત્માર્થી નહિ જોય....૩૪...

આત્મ સાધનાના માર્ગે સદ્‌ગુરુની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. આત્માર્થી જીવની શોધ એવા સદ્‌ગુરુ માટેની જ હોય કે જેઓ આત્મ-સાક્ષાત્કારી સંત હોય, પોતે આત્માને અનુભવ્યો હોય અને અન્યને અનુભવ લક્ષ્યે માર્ગ બતાવી શકતા હોય. સ્વામી વિવેકાનંદ આવા ગુરુની શોધમાં જ હતા. અને અનેક સંતોને મળ્યા પછી આત્મજ્ઞાની સંત શ્રી રામકૃષ્ણ-દેવમાં જ એમનું હૈયું ઠર્યું, અને તેમને ગુરુ રૂપે સ્વીકાર્યા.

અહીં પણ એ જ કહેવામાં આવ્યું. આત્મજ્ઞાન છે ત્યાં જ મુનિપણું સંભવી શકે. જેમણે આત્મા અને શરીરની ભિન્નતાને વેદી નથી, તેઓને

જ્ઞાની કહી શકાય નહીં. કારણ આત્મજ્ઞાન થયા પછી જ, મુનિદશા પ્રગટ થાય. આ શાસ્ત્રમાં જ શરૂઆતમાં જ્યાં સદ્ગુરુનાં પાંચ લક્ષણો બતાવ્યાં ત્યાં પ્રથમ લક્ષણ જ આત્મજ્ઞાન કહ્યું છે. વળી આચારાંગ સૂત્રમાં પાંચમા અધ્યયનમાં પણ કહ્યું છે–

जं सम्मंति पासह, तं मोणंति पासह, जं मोणंति पासह तं सम्मंति पासह ।

જ્યાં સમ્યક્ત્વ છે ત્યાં મુનિધર્મ છે અને જ્યાં મુનિધર્મ છે ત્યાં નિશ્ચયથી સમ્યક્ત્વ છે.

સમ્યગ્દર્શન ન થાય ત્યાં સુધી, બાહ્ય વેષ રૂપે મુનિ ભલે થઇ ગયો હોય, પણ અંતરમાં મુનિદશા પ્રગટ થવી જોઈએ તે ન થાય. ગુણસ્થાનના વિકાસ ક્રમમાં એ જ બતાવ્યું છે કે અનાદિનો મિથ્યાત્વી જીવ, પહેલાં સમ્યક્ત્વને સ્પર્શે પછી જ તેનામાં સર્વવિરતિ રૂપ મુનિદશાના પરિણામ જાગે. કોઈ પણ જીવ સમ્યક્ત્વ પામ્યા સિવાય, સીધા છઠ્ઠા ગુણસ્થાને પહોંચી શકે નહીં. ગુણસ્થાન એ જીવની ક્રમશઃ વિકાસ પામતી આત્મદશા છે. એ કોઇ પગથિયાં કે પદવી નથી કે વચલાં પગથિયાં છોડી સીધા ઉપર ચડી જવાય. ક્રમશઃ જેમ-જેમ કર્મોનો ક્ષય, ઉપશમ થાય છે તેમ-તેમ આત્મશુદ્ધિ થતાં આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ આવિર્ભૂત થતું જાય છે. માટે જીવ પહેલાં ભેદ–વિજ્ઞાન કરે, પછી જ મુનિપણું આવે. અનાદિનો મિથ્યાત્વી જીવ સીધો મુનિદશા પામી ગયો હોય એવું બન્યું જ નથી.

મુનિદશા એટલે જ અંતર-આત્મા. જ્ઞાનીઓએ આત્માની દશાઓની દૃષ્ટિથી ત્રણ પ્રકારના આત્માઓ કહ્યા. બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા. આનંદઘનજી મહારાજ આ દશાનું વર્ણન કરે છે.

આતમબુદ્ધે હો કાયાદિકે ગ્રહયો,
બહિરાતમ અધરૂપ, સુજ્ઞાની
કાયાદિકનો હો સાખીધર રહયો,
અંતર આતમ રૂપ સુજ્ઞાની....સુમતિ..

જેને જીવના સ્વરૂપનું ભાન નથી દેહને જ આત્મા માની, દેહ તે જ હું એવી ભ્રમણામાં ભૂલ્યો છે અને દેહના અર્થે જ જેની સકલ પ્રવૃત્તિ છે તે બહિરાત્મા. વળી દેહને હું માનનારો, આત્માથી સંસારનાં સર્વ દ્રવ્યો પર છે; એવું જ્ઞાન ન હોવાના કારણે, પર–દ્રવ્યોમાંથી તેને આસક્તિ ઉઠતી નથી. પર–દ્રવ્યોમાં જ પોતાના સુખની કલ્પના તેને હોય છે. અને તેના સર્વ પ્રયત્નો પરમાંથી સુખ મેળવી લેવાના રહે છે. આ અવળી દૃષ્ટિ તેને સત્ સમજવા દે નહીં, તેથી તેનું મિથ્યાત્વ હટે નહીં. મિથ્યાત્વ હટે નહીં તેથી વિષયો પ્રત્યેનું આકર્ષણ ઓછું થાય નહીં. વિષયોના સેવનમાં જ એની સર્વ વૃત્તિ રોકાયેલી પડી હોય. આનંદઘનજી મહારાજે એક અન્ય પદમાં કહ્યું :

સયલ સંસારી ઈંદ્રિયરામી

સર્વ સંસારી અર્થાત્ બહિરાત્મ જીવો ઈંદ્રિયના રસમાં જ રાચતા હોય. તેથી પળે પળે પાપનો બંધ કરી અનંત સંસાર વધારતા હોય. આવા જીવો મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને જ હોય. જ્યાં મિથ્યાત્વ છે ત્યાં અજ્ઞાન છે. અને તે જીવને રખડાવનાર છે, જ્યારે જીવનો પુરુષાર્થ ઉપડે અને મિથ્યાત્વ રૂપ અંધકારમાંથી પ્રકાશ તરફ આવે ત્યારે તેને સમ્યક્ત્વનો સ્પર્શ થાય છે. દેહ તે હું નહીં પણ દેહથી જુદો હું ચેતન દ્રવ્ય છું એવી આત્મ પ્રતીતિ એને થાય.

સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિથી જીવની અંતરાત્મ દશાનો પ્રારંભ થાય છે. આજ સુધી કાયાના અર્થે પ્રવૃત્તિ હતી, તેમાં જ આસક્ત હતો. તે દૃષ્ટિ બદલાઈ જાય અને દેહ, ઇન્દ્રિય, મન આદિની ક્રિયાઓનો તે સાક્ષી થઈ જાય. માત્ર સાક્ષીભાવે દેહમાં રહે. દેહની ક્રિયાઓમાં, દેહના સુખ–દુઃખમાં ભળે નહીં. એ સુખ–દુઃખને પોતાનાં સમજે નહીં. જે કંઈ પીડા, વેદના, સુખ-દુઃખ થઈ રહ્યું છે તે દેહમાં થાય છે. હું દેહથી જુદો છું. દેહ તે હું નથી. એમ દેહને પર દ્રવ્યને જાણતો થાય એટલે પર દ્રવ્યમાં જે પોતાના સુખની કલ્પના હોય તે છૂટી જાય. પોતાનું સુખ પોતામાં જ છે. અન્ય દ્રવ્ય કે અન્ય વ્યક્તિમાં નથી જ એવો દૃઢ વિશ્વાસ,

દૃઢ શ્રદ્ધા વર્તે. તેથી સર્વ વિષયોની આસક્તિ છૂટી જાય. માત્ર આત્મ-ભાવની રમણતામાં જ રમે.

આનંદઘનજીએ કહ્યું :

મુનિગણુ આતમરામી રે
મુખ્યપણે જે આતમરામી
તે કેવલ નિષ્કામી રે....શ્રી શ્રેયાંસજિન

ચોથા ગુણસ્થાનથી વધતી વિકાસ દશામાં આગળ વધતો મુનિ છઠ્ઠે-સાતમે–આઠમેથી બારમે સુધી, જ્યાં જ્યાં સ્થિત હોય ત્યાં આત્મ–રમણુતા સિવાય અન્ય દશા ન હોય અને તે આત્મ–રમણુતાની ગંભીરતા અને સ્થિરતા વધતી ચાલે, જે કેવળજ્ઞાન સુધીની દશા સુધી પહોંચાડે.

કેવળજ્ઞાન થયા પહેલાંની આત્માની જેટલી અવસ્થાઓ એ બધી જ અંતરાત્મ–ભાવની. ચોથા ગુણસ્થાનથી લઈ બારમા ગુણસ્થાનમાં વર્તતા, નિષ્કામી, ભેદ-વિજ્ઞાની મહાત્માઓ બધા આત્મભાવમાં જ મગ્ન હોય. આત્માનો જ્ઞાતા-દૃષ્ટા ભાવ કે જે આખાયે જગતને માત્ર સાક્ષી ભાવે જાણે, જુએ છે, તે પળ–પળની પ્રવૃત્તિમાં પ્રાદુર્ભૂત થઇ ચૂક્યો હોય. આ અંતર–આત્મદશા એટલે જ મુનિપણું.

અને ત્રીજી દશા તે પરમાત્મ દશા. કેવી હોય તે દશા ? આનંદઘનજી મહારાજના જ શબ્દોમાં–

જ્ઞાનાનંદે હો પૂરણ પાવનો
વર્જિત સકળ ઉપાધિ, સુજ્ઞાની;
અતીન્દ્રિય ગુણુગણુમણિ આગરુ
એમ પરમાતમ સાધ, સુજ્ઞાની....સુમતિ....

જેઓ નિત્ય અનંતજ્ઞાનના આનંદની અવિરત અનુભવ દશામાં ઝૂલી રહ્યા છે. સંસારના સર્વ આનંદો અંતરથી વિરમી ગયા છે. આત્માની સર્વ વિશુદ્ધ દશા, અત્યંત–અત્યંત નિર્મળતાને ભજે છે. આખો યે સંસાર અને સાથે આ દેહ, એ સર્વ ઉપાધિ છે. આવી ઉપાધિઓ જેને સહજ રૂપે છૂટી ગઈ છે. દેહ હોવા પછી પણુ છે કે નહીં એની જેને જાણ નથી. વળી અતીંદ્રિય સુખની અનુભૂતિ અને ઈંદ્રિયાતીત દશાના કારણે

આત્માના સર્વ મૌલિક ગુણોનું પ્રાગટ્ય પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં વર્તે છે તેવા સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી પ્રભુ એ જ પરમાત્મા.

આ છે જીવની ચરમ અને પરમ અવસ્થા. અનાદિથી આ જીવ બહિરાત્મભાવમાં જ પડ્યો છે, પણ તેનું ચરમ ધ્યેય છે પરમાત્મભાવ. ત્યાં પહોંચવા માટેનો સેતુ છે અંતરાત્મભાવ. અંતરાત્મભાવની દશાનો અનુભવ લીધા વિના પરમાત્મદશાની પ્રાપ્તિ અસંભવ છે. વળી અંતરાત્મદશા એ જ પુરુષાર્થદશા છે. સ્વનો પુરુષાર્થ પ્રગટ્યો ન હોય ત્યાં સુધી અન્ય વિકલ્પોની સંભાવના પણ છે. તેથી જ આત્માર્થી જીવને અંતરાત્મદશાને પામેલા મહાન સમર્થ સાધક જ સદ્‌ગુરુ રૂપે જોઈએ. એ ન મળે તો પુરુષાર્થમાર્ગની પ્રેરણા પ્રાપ્ત થાય નહીં.

તેથી જ આત્માર્થીની ગુરુ-વિષયક શ્રદ્ધા, આવા મુનિમાં જ હોય. અને તેઓનાં ચરણ-શરણમાં અર્પણતાપૂર્વક વર્ત્યો જાય. પણ તે કદાગ્રહી ન હોય. સત્યનો આગ્રહ તો સર્વ જીવોને હોવો જરૂરી છે પણ જ્યાં અસત્યાગ્રહ આવ્યો કે જીવની પતન-દશાનો પ્રારંભ થાય છે. માટે જ શ્રીમદ્‌જી કહે છે કે આત્માર્થી જીવ ખોટી પકડ રાખી, કુળ-પરંપરાના ગુરુને જ ગુરુ માનીને તેમાં પોતાના મમત્વને પોષતો ન રહે. હાં, એ ગુરુ પણ મુનિદશામાં વર્તતા હોય તો એને માને. પણ મારી પરંપરાને નહીં છોડું એવો કદાગ્રહ આત્માર્થીને ન હોય. કારણ આત્માર્થી ગુણપૂજક હોય, વ્યક્તિપૂજક ન હોય. જેને મુનિદશા પ્રગટી છે એ જ આત્મજ્ઞાની છે એમ શા માટે કહ્યું ?

આપણી પરંપરામાં મુનિને પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનું પાલન કરવાનું છે. તેમાં પ્રથમ મહાવ્રત અહિંસાના પાલનનું. તેમાં ઇર્યા ભાવના કહી અને સમિતિઓમાં પહેલી ઇરિયા સમિતિ કહી જે ચાલતાં શીખવે છે. મુનિ માટે પ્રભુએ આજ્ઞા કરી કે એ જ્યારે ચાલે ત્યારે નીચું જોઇને, ધોંસર પ્રમાણે દૃષ્ટિ રાખીને ચાલે. રસ્તે ચાલતાં કોઈ પણ જીવ, એકેંદ્રિયથી લઈ પંચેન્દ્રિય સુધીનો પગ તળે આવી ન જાય, તેની વિરાધના ન થાય, તેની રક્ષા માટે સતત ઉપયોગવંત રહે.

રસ્તે ચાલતા મુનિ, પ્રભુએ ફરમાવ્યું તેમ જ ચાલે. કોઈપણ જીવની વિરાધના ન થાય માટે પૂર્ણ જાગૃત રહે, તો તેણે પ્રભુની આજ્ઞાનું યથાર્થ પાલન કરી લીધું એમ સમજી લેવાનું ? હા, બાહ્ય દૃષ્ટિએ આટલી સાવધાની પછી આત્મામાં સહજ રૂપે ઉપયોગવંત એ રહેતા હોય. વળી સર્વ આત્મા સમાન છે. એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં પણ પરમાત્માનો વાસ છે. તેમ મુનિને સર્વ હાલતા-ચાલતા જીવોમાં માત્ર આત્મા દેખાય અને એ આત્મા પરમાત્મા થવા સર્જાયેલો છે એવી વિચારધારા અંતરમાં સ્ફુરાયમાન થયા કરતી હોય અને એના કારણે વિશ્વના સર્વ આત્માઓ સમાન છે, એવી સમત્વ દૃષ્ટિ અંતરમાં ઉદ્ભવતી હોય તો પ્રભુની આજ્ઞા યથાતથ્ય રૂપે જીવનમાં ઉતરી છે, તેમ માની શકાય.

અરે ! સર્વ જીવો પ્રત્યે સમદૃષ્ટિ જેને લાધી છે તે એક કીડીને પણ હરતી–ફરતી જુએ કે તરત તેને એમ થાય કે આ નાનકડા શરીરમાં વર્તતો આત્મા ક્યારે પરમાત્મ–ભાવે પરિણમી જશે, તેની ખબર નથી. આજે જંતુ છે, કાલે માનવ એ બની મોક્ષ પધારી જશે, ને હું કદાચ સંસારમાં ભટકતો હોઉં એમ પણ બની શકે ! ભગવાન મહાવીરે ભરવાડના ધાબળામાં 'જૂ'' ના ભવ કર્યા, ત્યારે એ ભરવાડને ખબર હશે કે તુચ્છ જંતુ રૂપે જેની પર્યાય પ્રગટ થઈ છે તે જ આત્મા પરમાત્મદશાને પ્રગટ કરી લેશે !

તો બંધુઓ ! મુનિનાં વ્રતોનું પાલન, આત્મામાં આવી દશા પ્રગટાવે છે. સ્વના અનુભવથી, સર્વના આત્માને સમાન રૂપે જાણે છે અને તેથી જ તેઓ આત્મજ્ઞાની છે બસ, આવી આત્મજ્ઞાનની દશા પોતાના કુળ ગુરુમાં હોય તો જ તેમને માને અન્યથા, તેમનો ત્યાગ કરી, સાચા ગુરુની શોધ કરી તેઓના ચરણ શરણમાં સર્વસ્વ અર્પણ કરી દે.

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ પ્રાપ્તિનો, ગણે પરમ ઉપકાર,
ત્રણે યોગ એકત્વથી, વર્તે આજ્ઞા ધાર... ૩૫....

અનંત પુણ્યનો રાશિ ફલિત થાય ત્યારે માનવ જન્મ મળે અને પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય જાગે ત્યારે સદ્ગુરુનો યોગ મળે. જાગૃત આત્મા મળેલા સદ્ગુરુના યોગનું મૂલ્ય સમજે અને સદ્ગુરુએ કરેલા પરમ ઉપકારને,

કૃતજ્ઞતા પૂર્વક હૃદયમાં યાદ રાખે. જ્યારે અસીમ દયા નિધાન ગુરુ શિષ્યને આંગળી પકડી રાહે ચડાવતા હોય, ત્યારે ગુરુદેવે કરેલા પરિશ્રમને શિષ્ય ભૂલે નહીં. નિત્ય-પ્રતિ શિષ્યના મનમાં ગુરુદેવ પ્રત્યે અહોભાવ રહે. એ વિચારે, ગુરુદેવ ! આપ નો'તા મળ્યા એટલે જ આજ સુધી ભટકયો. હવે ભટકવાનો અંત આવ્યો. આપે પથ સૂઝાડયો, જે પથ મને મુક્તિ સુધી પહોંચાડશે. બસ, હવે તો માત્ર આપના ચરણમાં મારા ત્રણે યોગો સમર્પિત કરી દઉં છું. એ સિવાય બીજું કશું જ નહીં. ના, કશું જ નહીં.

મીરાંએ પણ ગાયું—

મોહે લાગી લગન ગુરુ ચરનનકી (૨)
ચરન બિના મોહે કછુ નહીં ભાવે
જગ માયા સબ સપનનકી.... (૨) .... મોહે
ભવસાગર સબ સુખ ગયો હૈ
ફિકર નહીં મોહે તરનનકી .... (૨) .... મોહે
'મીરાં' કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર
ઉલટ ભયી મોરે નયનનકી .... (૨) .... મોહે

મન, વચન, કાયાથી ગુરુની, ગુરુના ચરણની જ લગની. ચરણ છોડીને કયાંય દૂર જવું નથી. મન કે તન ચરણના સાનિધ્ય સિવાય એક પળ પણ રહેવા માગતા નથી. આખા સંસારની સર્વ આસક્તિઓ એક ક્ષણમાં સ્વપ્ન જેવી ભાસવા માંડે. સંસારને જોવાની દૃષ્ટિ બદલાઈ ગઈ. જગતનાં મૂલ્યો વિસરાઈ ગયાં. દેહ અને ઇન્દ્રિયાદિના સર્વ વિષયો એની મેળે જ સૂકાઇ ગયા. ગુરુના ચરણ-શરણનું સાનિધ્ય કેવું જબરદસ્ત ! ભવ ભવથી ચાલી આવતી ભવની ભાંજગડ ટળી ગઇ. બસ, કશી જ ફિકર નહીં. ગુરુદેવના એક કૃપા કટાક્ષથી, સંસાર રૂપ અફાટ સમુદ્ર શોષાઇ ગયો. અહા ! કેવું અનુપમ અને અલૌકિક સામર્થ્ય ગુરુદેવનું ! અને ગુરુદેવના અથાગ અનુગ્રહના સ્મરણે મીરાંનાં નયનો શ્રાવણ-ભાદરવો વરસાવી રહ્યાં છે. હૈયું ઉમડી-ઉમડીને અશ્રુ વડે બહાર આવવા મથી રહ્યું છે. અંતે મીરાં કહે છે બસ, આ જીવનું અંતિમ વિશ્રામ ગુરુદેવનું ચરણ. હવે કયાંય જવાનું કે કશું જ કરવાનું ના રહ્યું. જે સંસારને તરવા માટે આટલા ધમપછાડા કર્યા તે

સંસાર-સાગરનું બાષ્પીભવન થઈ ગયું. બસ, હવે ફિકર નથી. પડી રહીશ શ્રી ગુરુના ચરણમાં !

બંધુઓ ! આત્માર્થીની અંતર લગની આવી જ હોય. ગુરુદેવના ચરણ-શરણને ઝંખતો સાધક જ્યારે એ પામી જાય પછી સર્વસ્વ એમના ચરણમાં સોંપતાં કેટલી વાર ? આત્માને જગાડ્યો, ગુરુદેવે ! આત્માને ઓળખાવ્યો, ગુરુદેવે ! આત્માનો અનુભવ કરાવ્યો, ગુરુદેવે ! દીવડે દીવડો પ્રગટાવ્યો, ગુરુદેવે ! બસ, ગુરુદેવ બધું જ આપનું. મારું તન, મન, વચન આપની આજ્ઞામાં સર્વથા સમર્પિત, કેટલું સાધવું પડે આ સાધકને ? પોતાના મન, વાણી, વિચારો, ઇચ્છાનું પોતાના અહમ્ ભાવે પરિણમન જ નહીં. ગુરુદેવની ઈચ્છા વિના, આંખની પાંપણ પણ ન હલે. આટલી ચરમ કોટીની સમર્પણતા આત્માર્થીના હૃદયમાં જાગૃત થઇ જાય. તેને કરવું ના પડે. તેની આત્મવૃત્તિ જ સહજ એવી થઇ જાય કે સર્વ ક્રિયાઓ ગુરુ ચરણની આજ્ઞા રૂપ જ થવા માંડે. એ તો એમ કહે મેં તો બધું જ સોંપી દીધું છે. હવે મારું કશું જ નથી. મારા પર મારો અધિકાર નથી. કબીરે કહ્યું ને–

મેરા મુજમેં કુછુ નહીં, જો કુછુ હૈ સો તેરા
તેરા તુજકો સૌંપતે, કયા લાગત હૈ મેરા....

અંતઃકરણમાં જ્યારે અતિ વિનમ્રતા આવી હોય, લઘુતા જાગી હોય ત્યારે જ આ ભાવો, ભાષા દ્વારા પ્રગટ થાય. અન્યથા ન થાય. બંધુઓ ! જેની અંદર લઘુતા છે, તે ગમે તેવી મોટી સિદ્ધિ પામ્યા પછી પણ અહમ્‌ને ન સેવે. ગણધર ગૌતમ ચાર જ્ઞાન અને અનેક લબ્ધિઓ પામ્યા પછી પણ પ્રભુ મહાવીરના ચરણના સેવક જ રહ્યા. અરે ! ખુદ મહાવીર પણ દેશના દેતાં એમ ન કહે કે મને કેવળજ્ઞાન થયું છે અને મારી જ્ઞાન શક્તિથી કહું છું. પણ કહે કે અનંત-અનંત તીર્થંકરોએ તત્ત્વનું સ્વરૂપ જેવું કહ્યું; તે જ કહું છું, કંઇ નવું નહીં. આ છે ચરમ કોટીની લઘુતા.

લઘુતા જાગ્યા વિના ગુરુદેવનું મહત્ત્વ શું છે તે સમજાતું નથી, ને તેમના ચરણમાં સમર્પિત ભાવ જાગતો નથી. માટે આત્માર્થી બનતાં પહેલાં, મુમુક્ષુ બનતાં પહેલાં અંતરના ખૂણે ખૂણેથી શોધી-શોધીને અહમ્‌ને વિદાય

આપવી પડશે. તો જ સર્વ યોગોની સર્વ પ્રવૃત્તિ ગુરુદેવને સમર્પિત થઈ શકશે !

અહીં આત્માર્થીની ઉચ્ચ કોટીની યોગ્યતા શ્રીમદ્જીએ બતાવી છે. એ માત્ર મુખેથી જ ગુરુદેવના ઉપકારના ગુણગ્રામ ન ગાઈ લે પણ મન, વચન, કાયાએ આજ્ઞા ઉઠાવવા તૈયાર હોય. પછી તે આજ્ઞા ગમે તેવી આકરી કેમ ન હોય ! પણ યોગ્ય જીવને હળવી ફૂલ જેવી લાગે. જ્યાં રસ છે, રુચિ છે, પ્રીતિ છે ત્યાં બધું જ સહજ છે. આત્માર્થીએ ગુરુ આજ્ઞામાં ધર્મ સ્વીકાર્યો છે. તેથી તેને મન કંઈ જ કઠિન નહીં. તે સહજ ભાવે ગુરુ આજ્ઞાએ વર્ત્યો જાય. પછી તેના માટે મુક્તિ દૂર ન હોય.

આત્માર્થીની વિશેષ યોગ્યતા અવસરે....

એક હોય ત્રણ કાળમાં...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની-અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના એ જ જીવ કરી શકે, કે જે સદ્‌ગુરુના ચરણમાં સર્વથા સમર્પિત થઈ ગયો છે, જે મન, વચન, કાયાના ત્રણે યોગની એકતાથી માત્ર આજ્ઞાપાલનમાં વર્ત્યા કરે છે.

શાસ્ત્રોમાં આરાધનાના પ્રકારો બતાવ્યા છે. શાસ્ત્રોની પ્રરૂપણાનો હેતુ એ જ છે કે જીવોને સન્માર્ગ બતાવવો.આપણે ત્યાં શાસ્ત્રોને બીજા શબ્દોમાં સિદ્ધાંત કહે છે. સિદ્ધાંત શબ્દનો અર્થ છે, જે સનાતન અને શાશ્વત સત્ય છે. જે ત્રણે કાળે સિદ્ધ થયેલ વસ્તુ છે. જે સર્વ કાળ અને સર્વ ક્ષેત્રે, સદા સમાન રહે તે સિદ્ધાંત.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં મોક્ષમાર્ગની પ્રરૂપણા છે. મોક્ષ એ શાશ્વત સત્ય હોવાથી તેનું સ્વરૂપ કે તેનો માર્ગ બદલાય નહીં, તે બતાવવા શ્રીમદ્‌જી કહે છે—

એક હોય ત્રણ કાળમાં પરમારથનો પંથ;
પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત...૩૬....

પરમારથનો પંથ એટલે મોક્ષનો પંથ. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની આરાધનાનો પંથ. ત્રણે કાળમાં સર્વ ક્ષેત્રે એક જ હોય, તેમાં ભેદ પડે નહીં ક્યારેક કોઈ ક્ષેત્રે આરાધનાના યોગ કદાચ વધતા ઓછા મળે, તે બની શકે. જેમકે અત્યારે ભરત-ઐરાવત ક્ષેત્રે અવસર્પિણી કાળનો પાંચમો આરો પ્રવર્તી રહ્યો હોઈ. આ કાળે, આ ક્ષેત્રે, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની હીનતાના કારણે, માનવનું ઉપાદાન એટલું તૈયાર જ ન થઈ શકે કે એ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધીનો પુરુષાર્થ કરી શકે, પણ આ કાળે જીવ છે, સાતમે

ગુણસ્થાને જઈ શકે એવી યોગ્યતા તો છે. તો એ વિકાસ એટલે મિથ્યાત્વ દશા છોડી, સમ્યગ્પ્રાપ્તિ રૂપ ચોથું ગુણસ્થાન, એ પછી મુનિદશા, અને એ પછી અપ્રમત્ત દશા. આટલી અવસ્થાઓની પ્રાપ્તિ, ચોથા આરામાં અને તીર્થંકર પ્રભુની હયાતિના કાળમાં, જીવોએ જે રીતે કરી, એ જ રીતે, એ જ અંદરના પુરુષાર્થ વડે, અને એ જ કર્મોના ક્ષય, ઉપશમના કારણે થઈ શકે છે. તેમાં આરા કે ક્ષેત્રના કારણે કંઈ ફેર ન પડે. તીર્થંકરના કાળમાં ઓછા પુરુષાર્થે એ દશા પ્રાપ્ત થાય અને અત્યારે વધુ પુરુષાર્થ કરવો પડે એમ નથી. હા, ઉત્તમ કાળ હોય તો આંતર–બાહ્ય અનુકૂળતાઓ વધુ મળી રહે, કે જેથી પુરુષાર્થ વધુ ત્વરાએ ઉપડે. એ સિવાય બીજો ફરક પડે નહીં.

અત્યારે ઘણા માણસો મહાવિદેહ ક્ષેત્રની મહત્તાનાં ગાન ગાતા હોય છે. એ કહે છે કે મરીને મહાવિદેહમાં જઈએ તો મોક્ષ પામી જઈએ. ઠીક છે, ત્યાં અત્યારે અને હંમેશાં ચોથા આરા જેવા ભાવો પ્રવર્તે છે. સાક્ષાત્ તીર્થંકર, કેવળી વગેરેનો યોગ ઉપલબ્ધ થવાની શકયતા છે. એટલે ત્યાં મોક્ષની આરાધનાનો રાહ જલ્દી સુઝે. પણ એ તો અહીં પાંચમો આરો છે એટલે જ. અન્યથા આ ક્ષેત્રે પણ જયારે ચોથો આરો હોય ત્યારે મહાવિદેહ અને આ ભૂમિમાં કશો ય ફરક નહીં. ત્યાં જે આરાધના થાય તે અહીં થાય. ભૂતકાળમાં અનંત જીવો આ ક્ષેત્રથી મોક્ષમાં ગયા છે, તેમજ ભવિષ્યમાં પણ જશે. તેમાં કંઈ ફરક પડતો નથી.

માટે જ મોક્ષનો માર્ગ, કે જે સર્વથા રાગ–દ્વેષના ક્ષય રૂપ છે તે સર્વકાળે સર્વક્ષેત્રે એક સરખો જ છે શ્રીમદ્જી ના શબ્દોમાં

મોક્ષના માર્ગ બે નથી. જે જે પુરુષો મોક્ષરૂપ પરમ શાંતિને ભૂતકાળે પામ્યા, તે સઘળા સત્પુરુષો એક જ માર્ગથી પામ્યા છે, વર્તમાનકાળે પણ તેથી જ પામે છે, ભવિષ્યકાળે પણ તેથી જ પામશે. તે માર્ગમાં મતભેદ નથી, અસરળતા નથી, ઉન્મત્તતા નથી, ભેદાભેદ નથી, માન્યામાન્ય નથી. તે સરળ માર્ગ છે, તે સમાધિ માર્ગ છે તથા તે સ્થિર માર્ગ છે અને સ્વાભાવિક શાંતિ સ્વરૂપ છે. સર્વકાળે તે માર્ગનું હોવાપણું છે તે માર્ગના મર્મને પામ્યા વિના કોઈ ભૂતકાળે મોક્ષ પામ્યા નથી, વર્તમાનકાળે પામતા નથી અને ભવિષ્યકાળ પામશે નહીં.

શ્રી જિને સહસ્રગમે ક્રિયાઓ અને સહસ્રગમે ઉપદેશો એ એક જ માર્ગ આપવા માટે કહ્યાં છે અને તે માર્ગને અર્થે તે ક્રિયાઓ અને ઉપદેશો ગ્રહણ થાય તો સફળ છે અને એ માર્ગને ભૂલી જઈ તે ક્રિયાઓ અને ઉપદેશો ગ્રહણ થાય તો સૌ નિષ્ફળ છે.

શ્રી મહાવીર જે વાટેથી તર્યા, તે વાટેથી શ્રી કૃષ્ણ તરશે. જે વાટેથી શ્રી કૃષ્ણ તરશે તે વાટેથી શ્રી મહાવીર તર્યા છે. એ વાટ ગમે ત્યાં બેઠા, ગમે તે કાળે, ગમે તે શ્રેણીમાં, ગમે તે યોગમાં જ્યારે પામશે ત્યારે તે પવિત્ર, શાશ્વત, સત્પદના અનંત અતીન્દ્રિય સુખનો અનુભવ થશે. તે વાટ સર્વ સ્થળે સંભવિત છે. યોગ્ય સામગ્રી નહીં મળવાથી ભવ્ય પણ એ માર્ગ પામતાં અટકયા છે, તેથી અટકશે અને અટકયા હતા.

મોક્ષમાર્ગ શું છે ? રત્નત્રયની સમ્યક્ આરાધનાનું નામ જ મોક્ષમાર્ગ છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના, જે માર્ગે થાય તે મોક્ષમાર્ગ. શાસ્ત્રમાં એ બે પ્રકારે કહ્યો છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને ભિન્ન દૃષ્ટિથી આરાધવા તે વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને અભેદ રૂપે અનુભવવા તે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ. શ્રીમદ્જીએ 'મૂળમાર્ગ રહસ્ય' માં પણ કહ્યું છે–

તે ત્રણે અભેદ પરિણામથી રે,
જયારે વર્તે તે આત્મારૂપ;
તેહ મારગ જિનનો પામિયો રે
કિંવા પામ્યો તે નિજ સ્વરૂપ... મૂળ મારગ...

o o o

એમ દેવ જિનંદે ભાખીયું રે,
મોક્ષમાર્ગનું શુદ્ધ સ્વરૂપ.... મૂળ મારગ....

વ્યવહાર માર્ગે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને ભિન્ન માનતા હોઈએ છીએ અને એટલે જ એ રત્નત્રય કહેવાયા, પણ નિશ્ચય નય એ ત્રણેયને એકરૂપ કહે છે, જે જ્ઞાનથી જાણ્યું, અર્થાત્ આત્માનું સ્વરૂપ અખંડ, નિરાગી, અકષાયી, સચ્ચિદાનંદમય છે એ જ્ઞાન વડે જણાય. જાણ્યા પછી આત્માની એકરૂપતા, અભેદતા, વીતરાગતા તથા અનંત આનંદમયતાનો આત્મામાં જ અનુભવ કરવો, દૃઢ શ્રદ્ધાન કરવું, પ્રતીતિ કરવી તે દર્શન. અને આ અનુ-

ભવ સતત, નિરન્તર, અસ્ખલિત રૂપે પ્રવાહમય રહ્યા જ કરે અને આત્માનો ઉપયોગ પોતાને અનુભવવામાં જ લાગ્યો રહે એ છે ચારિત્ર.

જીવ જ્યારે આવી ચારિત્રની સર્વ-શુદ્ધ કક્ષામાં પહોંચે છે ત્યારે આત્મ સ્વરૂપની રમણતાનું જ્ઞાન, તેનું જ દર્શન અને તેનો જ અનુભવ. જે ત્રણે શબ્દો છદ્મસ્થ જીવને, બૌદ્ધિક સમજણ માટે અલગ અલગ કહ્યાં પણ આત્મ-અનુભવ દશામાં આ ત્રણ જુદાં નહીં પણ એક જ છે. અને એકનો, માત્ર એકનો અનુભવ તે જ છે જિન માર્ગ, તે જ છે મોક્ષમાર્ગ, તે જ છે પરમારથનો પંથ. એમ આવું શુદ્ધ સ્વરૂપ જિનદેવ કહી ગયા છે.

જિનેશ્વરનો કહેલો આ મોક્ષમાર્ગ નિશ્ચય રૂપ છે જે અનુભૂતિ મૂલક છે. કવિવર બનારસીદાસ નાટક સમયસારમાં કહે છે-

અનુભવ ચિંતામનિ રતન
અનુભવ હૈ રસકૂપ
અનુભવ મારગ મોખકૌ
અનુભવ મોખ સરુપ....

ચિંતામણી રત્ન સમાન જેનું અપ્રતિમ મૂલ્ય છે, જે પરમ અમૃતરસનો કૂંપ છે, જે મોક્ષનો માર્ગ છે એવો અનુભવ પોતે જ મોક્ષનું સ્વરૂપ છે. સર્વ વિશુદ્ધ આત્માની અખંડ અનુભવ દશા એ જ મોક્ષ. એથી જુદો મોક્ષ કોઈ નથી.

આવા અનુભવને પામવા કે નિશ્ચયનયને આંબવા, જીવનના પ્રવૃત્તિ ક્ષેત્રે જે પુરુષાર્થ છે તેને વ્યવહાર કહ્યો. નિશ્ચય નય જ્યાં અનુભૂતિ મૂલક છે, ત્યાં વ્યવહાર નય ક્રિયા મૂલક છે. પણ ધર્મના નામે થતો વ્યવહાર કેવો જોઈએ? તે સમજવું બહુ જરૂરી છે. માટે જ આ ગાથાના નીચેના પદમાં કહ્યું : **પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત** જે ધર્મ વ્યવહાર, જે આચાર પરમાર્થ માર્ગ એટલે કે મોક્ષ માર્ગની પ્રેરણા રૂપ બનતો હોય તે વ્યવહાર જ આદરણીય છે અન્ય વ્યવહારો નહીં.

ચાહે સાધુ હોય, ચાહે ગૃહસ્થી હોય, પણ પોતે જે વ્રત-નિયમ-અનુષ્ઠાનો કરતા હોય તે કર્યાનું ફળ આત્મ-અનુભવ હોવો જોઈએ. અનુભવ દશા તો ત્યારે જ પ્રગટે કે અનંતાનુબંધી કષાયોનો ક્ષય, ઉપશમ

આદિ થાય અને ક્રમશઃ અન્ય કષાયો પણ મંદ થતા જાય, ઉપશમતા જાય, ક્ષય થતા જાય. કરેલો બાહ્ય વ્યવહાર યથાર્થ સેવાયો છે કે નહીં તેનું મીટર જ એ છે કે અકષાયી ભાવોની વૃદ્ધિ થતી જાય, પોતે પોતામાં ઠરતો જાય, સ્વમાં સમાતો જાય, બાહ્ય દૃષ્ટિ બંધ થતી જાય, પોતે ઊંચો અને બીજા હલકા એવી ભેદવૃત્તિ ટળતી જાય અને સર્વ જીવો સાથે અંતરથી મૈત્રી સધાતી જાય.

બાહ્ય અનુષ્ઠાનો મહાવ્રત રૂપ હોય, તપશ્ચર્યા રૂપ હોય, પ્રભુની પૂજા – અર્ચના રૂપ હોય, સ્તુતિ – ભક્તિ કે સ્વાધ્યાય રૂપ હોય પણ કર્યા પછી અમે કરીએ છીએ તે સાચું અને બીજા બધાનું ખોટું, અમે જ મોક્ષના માર્ગે છીએ અને અમે જે કરીએ છીએ તેવું બીજા નથી કરતા માટે માર્ગ ભૂલેલા છે, આવી મિથ્યા માન્યતા હોય તો તે વ્યવહાર પણ સંસારનું કારણ છે.

બંધુઓ ! જીવનમાં એવા કટુ અનુભવો થતા હોય છે. કોઈ કઠોર ક્રિયાવાદી મળી જાય તો તે બીજા સાધુઓ સાથે એક પાટે બેસવા તૈયાર નથી. પોતા માટે ઊંચી પાટો અને જેને તેઓ નીચા માની રહ્યા છે. તે નીચી પાટે બેસે, આવી વાતો ! અરે ! ઊંચા – નીચા આસનથી મોક્ષ મળતો હોત તો પર્વતની ટોચે રહેનાર જીવ – જંતુ પણ ક્યારનાં મોક્ષ પામી ગયાં હોત. વૃક્ષની નીચે વિશ્રામ કરતો મુસાફર નહીં પણ વૃક્ષ પર બેઠેલો કાગડો પૂજાતો હોત ! એટલું જ નહીં, શ્રાવકોને ત્યાંથી આહારપાણી લેવાના અધિકારી પણ એવા જ ઊંચા જીવો, બીજા નહીં ! આવી આવી માન્યતામાં રમતા જીવોને જોઇ કરુણા ઉપજે. કેવી બાલિશતા ! બિચારા ! બાલ જીવોની દશા શું થશે ? આને ધર્મ કહેવો ? ચારિત્ર કહેવું ?

અરે ! કેટલાક જીવો મુખેથી નિશ્ચયનયને બોલતાં શીખી ગયા, ભક્તિ શબ્દને પકડી થોડાં પદો લલકારતા થઇ ગયા, તે પણ પોતાને ઊંચા માને અને બીજાને હલકા માને ! પોતા પાસે જ સાચો ધર્મ છે, બીજા બધા ખોટા, એવો દાવો કરે ! સાચા ધર્મનો ઠેકો તેમને જ મળેલો છે, એવો પ્રચાર કરતા ફરે ! કહો ! આમાં પંચમ કાળે ધર્મ ક્યાં રહ્યો ? પોતાને સમકીતી કહેવડાવતા જીવો બીજાને હાથ જોડતાં સમકિત ચાલ્યું જવાના

ભયમાં જીવતા હોય. જેનું સમકિત ટકોરો વાગે ને નંદવાઈ જાય તેવું તકલાદી હોય, તેને શામાં ગણવા ?

આવું કરનારા માર્ગ ભૂલ્યા છે. રાગ-દ્વેષને મંદ કરી શકયા નથી. બીજાની સાથે તુલના કરીને જ પોતાને મહાન કહેવડાવી શકે. પણ પોતામાં એવું પોતાપણું પ્રગટ થયું નથી હોતું કે પોતાની શ્રેષ્ઠતા સાબિત કરવા બીજા કશાયની જરૂર ન પડે ! બંધુઓ ! જે જીવો સમજીને વ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત હોય તેની દશા જ બદલાઈ ચૂકી હોય, તે કેવડા જેવો હોય. એક ખૂણામાં પડયો હોય તો પણ તેની સુગંધ ચારે બાજુ પ્રસરતી હોય. તેનો મંદ થયેલો વિભાવ અને સ્વભાવ સન્મુખ થયેલી દશા, તેની શ્રેષ્ઠતાની ચાડી ખાતી હોય.

માટે જ સર્વજ્ઞએ પ્રરૂપેલ સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતને સમજી, નિશ્ચય નયના લક્ષ્યે વ્યવહાર કરતો હોય અને એ વ્યવહાર તેનામાં આત્મદશાની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ કરવામાં સહાયભૂત થતો હોય તો જ સાચો, અન્યથા ખોટો. ખોટો જ નહીં પણ એવો વ્યવહાર કરનાર, ન તો શુદ્ધ વ્યવહાર કરી શકે અને ન તો નિશ્ચયને પહોંચી શકે માટે જ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું—

धम्मज्जियं च ववहारं, बुद्धेहिं आयरियं सया ।
तमायरन्तो ववहारं, गरहं नाभिगच्छई ॥ ૧૪૨

પ્રબુદ્ધ સાધક શુદ્ધ ધર્મના લક્ષ્યે વ્યવહાર આચરે, તેવા વ્યવહારને આચરનારો, નિંદાને પાત્ર થતો નથી. વ્યવહાર, માત્ર વ્યવહાર માટે નથી હોતો પણ નિશ્ચય સાપેક્ષ હોવો જોઈએ. કેટલાક અજ્ઞ જીવો એમ સમજતા હોય કે ત્યાગ-તપ-પૂજા-ભક્તિ કરી લીધાં એટલે ધર્મ થઈ ગયો. અને આપણને આનાથી મોક્ષ મળી જશે. પણ શ્રીમદ્જી પહેલાં જ કહી ગયા. **'અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજ ભાન.'** બાહ્યાચારને જ સર્વસ્વ સમજનારો ભૂલમાં છે. તે આત્માને પામી શકતો નથી. તેથી જ આનંદઘનજી મહારાજ પણ કહે છે –

વચન નિરપેક્ષ વ્યવહાર જુઠો કહયો
વચન સાપેક્ષ વ્યવહાર સાચો

વચન નિરપેક્ષ વ્યવહાર સંસાર ફલ
સાંભળી આદરી કાંઈ રાચો..........ધાર.

જિનેશ્વરની આજ્ઞા અનુસાર બાહ્ય ચારિત્ર રૂપ વ્યવહાર થાય તો જિન વચનની સાપેક્ષતા હોવાના કારણે એ નિજપદને પામી શકે. પણ જો જિન-વચનોની નિરપેક્ષતા એટલે કે જિનવાણીના અનાદર સહિત, ધર્માનુષ્ઠાનોની ક્રિયાઓ માત્ર થતી હોય, તો તેનું ફળ સંસાર સિવાય બીજું કાંઈ ન હોય. આનંદઘનજી મહારાજને એવા જીવો પર કરૂણા આવે છે તેથી કહે છે. એવા નિરપેક્ષ વ્યવહારને, અજ્ઞાની જનો પાસેથી સાંભળી, તેમાં શા માટે રાચો છો? તે સુ–ફળ આપનાર નથી. અર્થાત્ જે વ્યવહાર આત્મતત્ત્વને પ્રાપ્ત ન કરાવતો હોય, આત્માનુભવના હેતુભૂત ન બનતો હોય, તે વ્યવહાર જૂઠો અને તેનું ફળ માત્ર સંસાર. માટે જ જે વ્યવહાર પરમાર્થના પંથને પ્રશસ્ત કરે, એ પંથને વિઘ્નો રહિત બનાવે તે જ વ્યવહાર જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિએ સંમત છે, તે જ અનુકરણીય છે.

આવા ભાવોની શ્રદ્ધા સાથે, નિશ્ચયના લક્ષ્યે વ્યવહારમાં રમતો આત્માર્થી જીવ, શાની શોધમાં હોય તે અવસરે કહેવાશે.

...શોધે સદ્ગુરુ યોગ!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની–અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ–માર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના એટલે જ આત્માર્થની સાધના. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ જ આત્મા છે અને એ સ્વરૂપને સંપૂર્ણ પ્રગટ કરવા માટે, એ જ ત્રણ સાધનો વડે સાધના કરવાની છે.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં આત્માર્થી જીવની સાત્ત્વિક તથા સદ્વિચારોની શ્રેણી કેવી હોય તે બતાવે છે. જેઓની બાહ્યાંભ્યંતર ગ્રંથિ તૂટી ગઈ છે, તેવા મુનિ જ સદ્ગુરુ; એવી આત્માર્થીની દૃઢ શ્રદ્ધા છે. જેની અંતર ગ્રંથિ તૂટે, તેની બાહ્ય ગ્રંથિ આપોઆપ તૂટી જાય છે. અને તેથી સહજ રૂપે મુનિદશા જાગે છે. આવા નિર્ગ્રંથ મુનિ જ, આત્મ આરાધનાના પથ પ્રદર્શક બની શકે છે.

વળી આવા ગુરુ મળે, તો તેમના ચરણમાં ત્રણે યોગોથી અર્પણ થઈ જવાની તૈયારીવાળો આત્માર્થી હોય. પરમાર્થના પંથની અનન્યતા તેના અંતરમાં વસી હોય. તેથી એ માર્ગે ચાલવા માટે પગદંડી બતાવનાર સદ્ગુરુનો પ્રત્યક્ષ યોગ મેળવવા મથતો હોય. નિર્ગ્રંથ મુનિ સિવાય જિનેશ્વરના માર્ગનું યથાતથ્ય ભાન કરાવવા અન્ય કોઈ સમર્થ નથી. માટે જ–

એમ વિચારી અંતરે, શોધે સદ્ગુરુ યોગ;
કામ એક આત્માર્થનું, બીજો નહિ મન રોગ....૩૭ ....

બુદ્ધિએ શોધેલ જડ પદાર્થોની શક્તિ કે ઇન્દ્રિયોએ શોધેલ વિષયોની મોહકતાની ભારોભાર નિરર્થકતા સમજાતાં, આત્માર્થી જીવ હવે સદ્ગુરુની શોધમાં નીકળે છે. ભારતમાં પૂર્વ કાળે જ નહીં પણ આ કાળે થયેલા એવા અનેક સંત–રત્નો છે, કે જેઓએ આત્મ–સાધના

માટે ગુરુની શોધ વર્ષો સુધી કરી હોય, ગુરુને પામવા અનેક વર્ષો વન-જંગલમાં કે પહાડોમાં ભટક્યા હોય, અનેક મુશીબતો વેઠી હોય, સદ્ગુરુ ન મળ્યા ત્યાં સુધી જંપીને બેઠા નથી, અને જ્યારે સમર્થ ગુરુ મળ્યા કે તેમના કૃપાશિર્વાદથી પોતાની આત્મસાધના કરી જીવનની સાર્થકતા કરી લીધી.

ભારતની એ પ્રાચીન પ્રણાલી રહી કે જેમને આત્મલક્ષ જાગૃત થાય, તેમનું પહેલું કામ સદ્ગુરુની શોધનું. કારણ ભારતીય માનસ આત્મ–સાધનામાં સદ્ગુરુનું મહત્ત્વ અનિવાર્ય સમજે છે. સદ્ગુરુ વિના ઉદ્ધાર નથી. અહીં થઈ ગયેલા અનુભવી સંતોએ સદ્ગુરુનો મહિમા ખૂબ ગાયો છે. તેથી બિલકુલ ગ્રામ્ય જણાતો માનવ પણ ગુરુ વિના રહે નહીં. એ વધુ ન સમજતો હોય, પણ એટલું તો જાણતો હોય.

ગુરુ દીપક ગુરુ ચાંદલો, ગુરુ મુજ પ્રાણ આધાર
પલક એક ન વિસરું, ગુરુ મુજ તારણહાર...

કબીર જેવા સમર્થ સંતે પણ ગુરુનો મહિમા અપાર બતાવ્યો છે. તેમનો ચોક્કસ વિશ્વાસ છે કે ગુરુ વિના એક ડગલું પણ આગળ વધી શકાય નહીં. એક વાર ગુરુ માર્ગ બતાવે અને પછી એ રાહે ચાલ્યા જઈએ, તો બેડો પાર. એટલું જ નહીં, આત્મતત્ત્વ રૂપ સત્‌ની પ્રાપ્તિ ગુરુ વિણ થાય જ નહીં. તેઓ કહે છે –

સદ્ગુરુ સત્‌કા શબ્દ હૈ, જાને સત્ દિયા બતાય
જો સત્‌કો પકડે રહે, તો સત્ હી માહિં સમાય....

સત્ એટલે પરમ તત્ત્વ. તે રૂપ વગરનું તત્ત્વ છે. તેનું સ્વરૂપ અદૃશ્ય છે. પણ તેનું કોઈ દૃશ્ય સ્વરૂપ હોય તો તે સદ્ગુરુ છે. પરમાત્મા તમને સત્‌નો માર્ગ બતાવવા આવતા નથી. પણ પોતાના જ ફિરસ્તા સમાન સદ્ગુરુનો ભેટો કરાવી આપે છે. એવા સદ્ગુરુ તમને જે સત્ બતાવે, તે સત્‌ને તમે દૃઢતાથી પકડી રાખશો, તો તમે પોતે જ સત્ રૂપ બની જશો. માટે સદ્ગુરુના શરણમાં ચાલ્યા જાવ. મરાઠી અધ્યાત્મ–સાહિત્યમાં પણ આ જ ભાવોને વધુ સ્પષ્ટતા આવતાં કહેવાયું છે કે :–

"અનામ્યાચે નામ કૈસે ધ્યાવે ? અરૂપ્યાચે રૂપ કૈસે દેખાવે?
હે મિ જો સાંગે સ્પષ્ટભાવે, તો મિ સદ્‌ગુરુ"

અનામી એવા આત્માનું નામ, અરૂપી એવા આત્માનું રૂપ સ્પષ્ટ રીતે જે બતાવી શકે તે જ સદ્‌ગુરુ.

શ્રીમદ્‌જીએ પણ ઠેર-ઠેર સદ્‌ગુરુનો મહિમા ગાયો છે. તેઓના "કૈવલ્યબીજ શું?" નામના કાવ્યમાં એકથી વધારે વાર સુ-ગુરુના ચરણની સેવનાનો સંકેત છે. તેઓ કહે છે –

બિન સદ્‌ગુરુ કોય ન ભેદ લહે.

• ० ०

જબ સદ્‌ગુરુ ચર્ન સુપ્રેમ બસે.

० ० ०

ગુરુદેવકી આન સ્વ— આત્મ બસે.

ગુરુદેવનો આટલો મહિમા ગાનારાને પોતાને ગુરુ કેમ નહીં? તેઓની આ વર્તમાન પર્યાયે તેમણે કોઇ ગુરુના ચરણોને સેવ્યા નથી. તો ખરેખર ગુરુની આવશ્યકતા છે તે કેમ સમજવું?

આ પ્રશ્ન અત્યંત સ્વાભાવિક છે. જાગૃત જીવને આવો સંદેહ ઉઠયા વગર ન રહે. સમાધાન પણ તેઓના જીવનમાંથી જ મળે છે. તેઓ જે આત્મિક સંસ્કાર સાથે લઇને જન્મ્યા હતા, તે સંસ્કારો તેમના બાલ્યકાળમાં જ દેખા દેવા માંડયા હતા. માત્ર સાત વર્ષની ઉંમરે આત્મતત્ત્વ વિષે અંતરમાં જાગતો તીવ્ર ઉહાપોહ અને કોઈની પણ પ્રત્યક્ષ પ્રેરણા વિના જાગૃત થઈ જતી આત્મ-સંવેદના, આ બધું બતાવે છે કે પૂર્વે આ સંસ્કાર પામવા માટેનો અપ્રતિમ પુરુષાર્થ તેઓએ કર્યો છે. કોઈ પણ જાતના કારણ વગર આટલા ઉત્કૃષ્ટ આત્મવીર્યનું સ્ફુરાયમાન થવું, તે પૂર્વના પ્રબળ સંસ્કાર વિના સંભવતું નથી. તેનો અર્થ એ કે તેમણે આ કાળે નહીં પણ ભૂતકાળમાં અનન્ય ભાવે સદ્‌ગુરુનાં ચરણો સેવીને તેમની અસીમ કૃપાના ભાજન બન્યા કે જેના કારણે ભવો-ભવ સાથે ચાલવાવાળી યોગ્યતાના ધારક બની ગયા. એટલું જ નહીં પણ તેમણે કોઇ એક મહાપુરુષને ગુરુ રૂપે ના સ્વીકાર્યા, તો પણ અનેકવાર સત્પુરુષો

પ્રત્યેની ભક્તિના ભાવે, તેઓને નમસ્કાર કર્યા છે. તેમના પત્રોમાં ઠેર-ઠેર સત્પુરુષો પ્રત્યે પ્રણામ થયેલા જ છે. અર્થાત્ તેમનો આત્મા તો સત્પુરુષોનાં ચરણોમાં સમર્પિત જ હતો.

આ કાળે થયેલા, સદૈવ આત્મ–રમણતાની દશામાં લયલીન, સ્વનામ ધન્ય શ્રી મહર્ષિ રમણને પણ કોઇ ગુરુ નો'તા મળ્યા. તેમને અલ્પ વયે થયેલો આત્મ–અનુભવ એટલો ઊંડો હતો કે તેમાંથી તેઓ કદી બહાર નીકળ્યા નથી. કશા જ પ્રયાસ વગર થયેલ આત્માનુભૂતિ થયા પછી, દિન–પ્રતિદિન એ દશા વર્ધમાન જ રહી. એ વધતી દશા માટે પણ પ્રયત્ન કરવો પડયો નથી. એમને કોઇએ પ્રશ્ન પૂછયો હતો કે પ્રાચીન કાળથી ચાલી આવતી ગુરુ–શિષ્ય પરંપરા જ સાધનાના માર્ગને સ્થિરતા પ્રદાન કરે છે. આપ પણ મહાન સાધક છો તો આપે ગુરુ કેમ નથી કર્યા? ત્યારે મહર્ષિજીએ ગુરુ દત્તાત્રેયના જીવનને સામે રાખી કહ્યું હતું કે તેઓને ૨૪ ગુરુ હતા. ગુરુ દત્તાત્રેયે આ વિશ્વમાં વિલસતા તત્ત્વોમાંથી ઘણું ગ્રહણ કર્યું હતું. એ તત્ત્વોના ગુણ–ધર્મોમાંથી પોતે કંઇક પામ્યા હતા. આકાશ હોય, નદી હોય, પર્વત હોય કે પવન હોય. આવા સર્વ તત્ત્વોમાંથી મળેલી પ્રેરણાએ એમના સંત જીવનને સંતત્વની કોટીએ પહોંચાડયું હતું. તેઓ કહેતા કે જગતમાં આંખ ખુલ્લી રાખીને ચાલો તો સર્વત્ર પ્રેરણાના સ્રોત વહી રહ્યા છે, અને એ સર્વ તત્ત્વોને દત્તાત્રેયે ગુરુ માન્યા હતા.

મહર્ષિજી કહે છે : "અરૂણાચલ પહાડનાં પ્રબળ આકર્ષણે ઘર છોડીને તેના શરણે આવ્યો છું, અને એ પહાડ જ મારો ગુરુ છે. અરૂણાચલમાં પડેલ અનેક ગુપ્ત રહસ્યોએ, મને સબળ પ્રેરણા પૂરી પાડી છે. તેથી તમને સહુને જડ દેખાતો પહાડ, મારા માટે ચૈતન્યમય છે." બંધુઓ! આવા ભાવોમાં વિભોર મહર્ષિજીએ અરૂણાચલ પહાડની ઘણી સ્તુતિઓ ગાઈ છે.

આવું સાંભળી, સામાન્ય માનવ મુંઝવણમાં પડી જાય છે. એ સમજી શકતો નથી કે જીવતા–જાગતા મહાપુરૂષ સિવાય પણ કોઇ ગુરુ બની શકે. પણ આ તો પહોંચેલા સમર્થ સંતોની વાતો છે. તેમના હૈયામાં રમતી

આત્મભાવના અલૌકિક હોવાથી તેમની ચર્યાને કે વાણીને આપણે સમજી શકીએ નહીં. પણ હકીકતમાં આવા સંતો તો નમ્રાતિનમ્ર હોય. અરે ! કોઈ સામાન્ય વ્યક્તિ મહાન સદ્‌ગુરુના પ્રત્યક્ષ યોગમાં જેટલો નમ્ર ન બની શકતો હોય, એથી તો અનેક ગણી નમ્રતા આવા સંતોમાં જોવા મળે. આ જ છે તેમના અંતરની અદ્‌ભૂત પાત્રતા !

હાં, તો આપણે અહીં આત્માર્થી જીવ શાની શોધ કરે તે કહી રહ્યાં હતાં. બસ, જગતની કોઈ ભૌતિક શોધો તેને લોભાવે નહીં. એ શોધ આ ભવમાં કદાચ ક્ષણિક બાહ્ય સુખ દેનાર બને તો પણ પરિણામે તો દુઃખદાયક જ હોય. માટે એવી શોધ કરી લે કે જેનું પરિણામ, ભવો-ભવ સાથે ચાલે.

કર્મ ફિલોસોફીનો વિશ્વાસ છે કે જીવે કરેલાં પુણ્ય–પાપ સાથે જાય છે. અરે ! એક જમાનો હતો કે અમુક દેશોમાં સાથે જનાર વસ્તુઓનું લીસ્ટ બહું મોટું હતું. સાંભળ્યું હશે કે કોઈ રાજા–મહારાજા, શેઠ–શ્રીમંતો મરે પછી તેને દાટવામાં આવે ત્યારે સાથે ધન, સોનું, રૂપું તો દાટે પણ એ મરીને જ્યાં ગયા હોય, ત્યાં તેની સેવા કરવા માટે જીવતાં દાસ-દાસીઓને પણ સાથે દાટે. એમ મનાતું કે તેમની સાથે જેટલું દાટવામાં આવે છે તે બીજા જન્મમાં તેમની સાથે રહે, તેથી તેમને ત્યાં કોઈ જાતની તકલીફ નહીં પડે. આવા રિવાજો ઘણા લાંબા કાળ સુધી ચાલ્યા, અને આજે કંઈક સમજણ આવતાં એ રિવાજો ઓછા થઈ ગયા.

બંધુઓ ! આ તો નરી અજ્ઞાનતા જ હતી, અને છે. સાથે દાટેલી વસ્તુઓ માટીમાં માટી જ થઈ જાય. સાથે જાય નહીં. પણ પુણ્ય–પાપ રૂપ કર્મો તો સાથે જાય છે. એથી પણ વધારે કહું તો આ જન્મે જેવા–જેવા સંસ્કારો આત્મા પર સિંચિત થયાં છે, તે સંસ્કારો સાથે જાય અને અન્ય જન્મમાં એ જાગૃત થાય. પછી એ સુ–સંસ્કાર હોય કે કુ–સંસ્કાર !

અહીં સદ્‌ગુરુની શોધ કરવી છે તે પણ એટલા માટે જ. સદ્‌ગુરુની પ્રત્યક્ષ પ્રેરણાથી થયેલો પુરુષાર્થ જો પરમ–પદ પ્રાપ્તિના હેતુથી થયો હોય, તો પછી ભલે તે આ જ ભવમાં મુક્તિ ન આપે, પણ એ ભાવથી

આત્મા સંસ્કારિત થયો હોય, તો એ સંસ્કાર બીજા જન્મમાં સાથે આવે અને ત્યાં જઈને પણ ઉત્તમ આરાધનાના યોગ, અલ્પ પ્રયાસે અથવા વગર પ્રયાસે મળી જાય. જેમ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીને અને રમણ મહર્ષિને મળ્યા તેમ !

તેથી જ આ ગાથાનાં અંતિમ બે ચરણોમાં કહે છે કે આત્માર્થી સાધક સદ્‌ગુરુની શોધ આત્માર્થ માટે જ કરે છે. તેને બીજો કોઈ મન-રોગ નથી. બંધુઓ ! તનના રોગો તો જલ્દી જણાય. પોતે પણ શું દર્દ છે તે સમજી શકે અને અન્યને પણ ખબર પડે. શરીરમાં તાવ આવ્યો હોય તો વગર કહયે પોતે સમજે કે મને તાવ છે, અને બીજા હાથ અડાડે તો એ પણ સમજી જાય ! તેના ઉપચારો પણ જલ્દી થાય. પરંતુ મનના રોગ તો એવા છે કે ન પોતે સમજી શકે, ન સમજાવી શકે, ન કહી શકે, ન સહી શકે !

અહીં શ્રીમદ્‌જી કહે છે—ના, આત્માર્થી મનથી તદ્દન સાફ છે. મનનો કોઈ રોગ નથી. માત્ર આત્માની બહિરાત્મ દશા એવા જીવથી સહેવાતી નથી. તેથી બાહ્ય ભાવોના અંશ, આત્માના કોઈ ખૂણે પડયા હોય તો ત્યાંથી કાઢવા માટે સદ્‌ગુરુની તાતી આવશ્યકતા છે. ગુરુ મેળવીને, તેમને સેવીને, જગતના માન, પ્રતિષ્ઠા કે કીર્તિ રૂપ મનના રોગોને પોષવા નથી. ખરેખર આત્માર્થી જીવ આ બધી ચીજોને રોગ રૂપ જ માને છે. બંધુઓ ! એક નાનો ત્રણ ચાર વર્ષનો બાળક હોય કે મોટો માણસ હોય પણ શરીરમાં આવેલ બિમારીને જલ્દી દૂર કરવા જ સૌ ઇચ્છે. એ વધે તો સારૂં એમ કોઈ ન ઇચ્છે. અને તેના માટે ત્વરિત ઉપાયો આદરે.

આત્માર્થીને જગતનાં માન, પ્રતિષ્ઠા, કીર્તિ સર્વ રોગ રૂપ જ ભાસે છે. તે જલ્દી દૂર થાય તેના પ્રયાસમાં જ હોય. તેને તો એ બધાં પુદ્‌ગલના ખેલ છે એમ જ લાગતું હોય. આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે—

કબહીક કાજી, કબહીક પાજી, કબહીક હુઆ અપભ્રાજી
કબહીક જગમેં કીર્તિ ગાજી, સબ પુદ્‌ગલકી બાજી
આપ સ્વભાવમેં રે અવધુ સદા મગનમેં રહના....આપ

આ ચોરાશીના પરિભ્રમણમાં જીવ શું નથી પામ્યો ? દેવની ઋદ્ધિ પામ્યો તો રાજા—મહારાજા કે શેઠ થઈ માનવ લોકમાં પણ પૂજાયો. નરક તિર્યંચનાં અમાપ દુઃખોને સહ્યાં તો માનવ થઇને પણ ક્યારેક હલકામાં હલકાં કાર્યો કરી જગતને છેતર્યું, અને ક્યારેક વળી સમાજ દૃષ્ટિએ કહેવાતાં સારાં કાર્યો કરી નામના પણ મેળવી. કીર્તિ, પ્રતિષ્ઠા, માન, આદર પણ મેળવ્યાં, પણ એ બધાં જ પુદ્ગલના ખેલ. પાપ અને પુણ્ય બન્ને પુદ્ગલ. બન્ને નાશવંત, બન્ને જૂઠા. માટે તેમાં ન રાચતાં, નિજાનંદમાં મસ્ત થઇને રહેવું એ જ કર્તવ્ય છે.

તો બંધુઓ ! આત્માર્થી જીવની આવી સમજ માન, પ્રતિષ્ઠા માટે નહીં, પણ આત્માર્થને સાધવા માટે જ સદ્ગુરુની શોધ કરવા પ્રેરે છે.

સદ્ગુરુની શોધમાં ગયેલો સાધક, જ્યારે સદ્ગુરુને લઈ ત્યાંથી પાછો ફરે છે ત્યાં જ તેનો આત્મા કેટલી આત્માર્થ સાધવા તૈયારી કરી ચૂક્યો હોય છે તે અવસરે...

...ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ, અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ માર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના એ જીવ જ કરી શકે છે, કે જેને મુક્તિની ઝંખના જાગી છે. જેને સ્વમાં સમાઈ જવું છે. આવા જીવોને શ્રીમદ્જીએ આત્માર્થી કહ્યા.

આત્માર્થી જીવનાં લક્ષણોનું વિવેચન ચાલી રહ્યું છે. આત્માર્થીમાં રહેલી યોગ્યતાને વિચારતાં આપણું મન પ્રસન્ન થઈ ઉઠે છે. ધન્ય રૂચિ! ધન્ય શ્રદ્ધા! મળેલી શક્તિઓનો ઉપયોગ આત્મશ્રેયાર્થે થઈ રહ્યો છે. સદ્ગુરુની શોધ અને શોધનો હેતુ માત્ર એટલો જ છે કે આત્માની મૌલિક દશાનું ઉદ્ભાવન, તેથી આત્માની શુદ્ધિ અને પછી સિદ્ધિ.

હવે આત્માર્થી જીવની અંતરદશા કેવી આદર્શ હોય તે કહે છે–

કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ;
ભવે ખેદ પ્રાણી દયા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ...૩૮....

સમ્યગ્દર્શની આત્માનો પરિચય આ પાંચ લક્ષણોથી થાય છે. સમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્થા.

આ ગાથામાં પણ આ લક્ષણોની ભૂમિકા રૂપ ગુણો કહ્યાં છે. કષાયોનું શાંત થઇ જવું તે છે સમ, શમ અથવા ઉપશમ. કષાયોનો સર્વથા નાશ તો ૧૨ મા ગુણસ્થાનના અન્તે થાય છે. પણ આ તો સાધનાનો પ્રારંભ કરતો સાધક છે, તેથી તેણે સમજીને વિચારીને, આત્મલક્ષ જાગૃત કરીને, પોતાના અકષાયી સ્વરૂપની દૃઢ શ્રદ્ધાના આશ્રયે, કષાયોને મંદ કર્યા હોય, પાતળા પાડી નાખ્યા હોય, શમાવી દીધા હોય, ઉપશાંત કરી નાખ્યા હોય.

સવળી માન્યતાની રાખ વડે, કષાયના અગ્નિને ભારી દીધો હોય. પણ એ રાખમાં યે એટલી શક્તિ હોય કે તે અગ્નિની ઉષ્ણતાનો અનુભવ ન થવા દે.

આવા જીવોને કષાયોના ઉદય ન વર્તે એમ નહીં, પણ એ સાવધાન હોય, તેથી આવેલા ઉદયમાં ભળી ન જાય. કદાચ ક્યારેક સાવધાની ચૂકાય અને ઉદય તેને પોતાનામાં ખેંચી જાય. તો ત્યાંથી તરત જ પાછા વળવાની જાગૃતિ સામર્થ્ય કેળવી લીધું હોય ઉદયમાં આવેલા કષાયોમાં ભળી જવા પણ થાય કે તરત આત્માર્થી વિચારે, કે 'કષાય એ મારૂં સ્વરૂપ નથી. હું અકષાયી, નિર્મલ આત્મા છું, ક્રોધાદિ રૂપ પરિણમવું એ પરભાવ છે. પરભાવના આશ્રયે આશ્રવ આવે અને એના પરિણામે બંધ પરંપરાની કડી જોડાતી જાય માટે ક્રોધાદિના નિમિત્તો અંદરમાં ઉદય પામતા ક્રોધાદિ સ્વરૂપ હું ન હોવાના કારણે, મારે મારામાં રહેવું છે. આવેલો ઉદય સમયના પરિપાક સાથે પૂર્ણ થશે અને કર્મો નિર્જરી જશે.'

ઉદયમાં આવેલ કર્મોનો અનુભવ જીવ કરે કે ન કરે. તે ખરવાના સ્વભાવવાળા છે માટે ખરી જ જશે. જરૂરી નથી કે જેટલાં કર્મોનો ઉદય થાય તે સર્વને અનુભવ કરે જ! સર્વનું વેદન થાય જ! ન પણ થાય છતાં તેની નિર્જરા થઈ જ જાય છે. મહાપુરુષોના જીવનમાં તો સાંભળ્યું જ છે, કે તેઓ આત્મ-સ્વરૂપની રમણતામાં લીન હતા-અંદરનો આનંદ લૂંટતા હતા, તેથી બહાર ગમે તેવાં નિમિત્તો આવ્યાં તેઓ ડગ્યા નહીં. ઉદયમાં ભળ્યા નહીં. કર્મોની સામું તેઓએ જોયું નહીં. બિચારાં કર્મો નિર્માલ્ય થઈને ચાલ્યાં ગયાં.

અરે! આપણા વ્યાવહારિક જીવનમાં પણ આપણે અનુભવ્યું છે કે કોઈ કડવા શબ્દ-પ્રહારથી આપણને ઉત્તેજિત કરવા ધારે, પણ આપણે મનથી નિશ્ચય કર્યો હોય કે મારે ઉત્તેજિત નથી જ થવું, અને ન થઈએ તો સામો માણસ એકલો ક્યાં સુધી ઝઝૂમી શકે! તે થાકીને ચાલ્યો જાય છે, હારી જાય છે. એમ જ બંધુઓ! આપણાં કર્મોનું પણ એવું જ છે. એ ઉદયમાં તો આવ્યા જ કરશે, એનો ઉદયમાં આવવાનો ક્રમ એક પળ પણ રોકાતો નથી. તે નિરાબાધ ગતિથી આવ્યા જ કરે. પણ સાક્ષીભાવે જોવા ટેવાયેલો આત્માર્થી જીવ તેને માત્ર જોયા કરે, તેમાં ભળે નહીં.

તો પ્રથમ ગુણ, કષાયની ઉપશાંતતા. કષાયો શાંત થઈ ગયા હોય, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, આદિ ગમે તેવા નિમિત્તો આવે, પણ પોતે પોતામાં શાંત હોઈ તેને નિમિત્તો સ્પર્શી શકે નહીં. પણ જે જીવ સમજ્યો નથી, તેનું શું થાય ? આપણી અવળાઈ તો જુઓ ! સારાં નિમિત્ત આવે, આત્મ- ઉત્થાનના રાહે લઇ જનાર નિમિત્ત આવે તો તે નિમિત્તોને તો તરત ઉડાડી દઇએ છીએ, સ્પર્શવાની તો વાત જ ક્યાં ? દૂરથી જ રવાના કરી દઇએ. સંત-સમાગમ, કે શાસ્ત્ર-શ્રવણ જેવો સુભગ યોગ મળ્યો હોય તો તેને નિમિત્ત બનાવી આત્માનું શ્રેય સાધનારા કેટલા ? બહુ જ ઓછા જીવો ! તો સારાં નિમિત્તને ત્યાગી દેનારા ઘણા અને માઠાં નિમિત્તને ગ્રહણ કરનાર ઘણા. આમ જ સંસારની ઘટમાળનો એક પણ ઘટ અધૂરો રહેતો નથી, ભરાયા જ કરે છે, ઠલવાયા કરે છે, ને વળી ભરાય છે. એક પળનો પણ તેને વિ-શ્રામ નથી. એને પરિણામે કષાયો પાતળા પડતા નથી.

આત્માર્થી જીવે કષાયોને ઉપશાંત કર્યા છે. સ્વનું સ્વરુપ તેને સમજાયું છે. હું ચેતન, શરીર જડ. આખાયે સંસારનો પસારો જડ. ચેતનને, ચેતનભાવોમાં જ સુખ હોય. જડભાવમાં જડ પરિણમનમાં તે સુખ મેળવી શકે જ નહીં. જગતનો ગમે તેવો કિંમતી ગણાતો જડ પદાર્થ અને સમાજ માન્ય પુણ્યની પરિણતિ રૂપ પ્રતિષ્ઠા, આ બન્ને મારા સુખનાં કારણભૂત બની શકે જ નહીં. માટે આવા આત્માર્થી જીવને મોક્ષ સિવાય બીજી કોઈ ઇચ્છા, તૃષ્ણા કે અભિલાષા અંતરમાં પડી જ ન હોય.

સામાન્ય માનવો વિવિધ પ્રકારની અભિલાષાની આગમાં રાત-દિવસ જલતા રહેતા હોય. સમાજ માન્ય સુખના સિદ્ધાંતોમાં વિશ્વાસ કરનાર, ધન, માન, પ્રતિષ્ઠા, ઇજ્જત વગેરેના ખોટા ખ્યાલોમાં રાચતા હોય, અને એ બધું જ મેળવવામાં વધારવામાં તેનું ચિત્ત, મન, બુદ્ધિ સદૈવ રોકાયેલાં હોય. અભિલાષાની આગ એવી પ્રચંડ હોય કે તેમાં જેટલું નાખો તે બધું જ ભસ્મીભૂત થઇ જાય. જેમ નાખો તેમ વધુ માગે. ક્યારેય તૃપ્તિ થઈ નથી અને થવાની નથી.

અભિલાષાની આગ માનવના પેટ જેવી છે. પેટમાં ગમે તેટલું અન્ન પધરાવો, તે તૃપ્ત થતું જ નથી. બે-ચાર કલાકમાં ખાલી થતું પેટ ફરી માગે જ છે. કોઈ એવો ઉપાય નથી કે એક વાર પેટ ભરી લીધું કે ફરી એ કદી માગે નહીં. અરે ! જરા વિચારો તો ખરા ! આજ સુધીમાં કેટલું ખાધું ? છે ગણતરી ? આપણે કરીએ જરા ગણતરી ! માનો કે તમે રોજની ચાર રોટલી ખાવ છો. તો એક મહિને ૧૨૦ થઈ. એક વર્ષની ૧૪૪૦ અને તમારી જેટલી ઉમર થઈ તેની સાથે ગુણાકાર કરીને જુઓ ! પચાસ વર્ષ તમને થયાં તો ૭૨,૦૦૦ રોટલી, સાંઈઠ થયાં તો ૮૬,૪૦૦ અને સીત્તોર થયાં તો ૧,૦૦,૮૦૦ આ પેટમાં કેટલું નાખ્યું અને એ સિવાયના બીજા પદાર્થો કેટલા ? ગંજના ગંજ ખડકયા, છતાં તૃપ્ત ન થયું પેટ ! એટલું જ નહીં આ જીવનમાં પાંચ ઇંદ્રિયથી ભોગવાય એટલાં વિષયો ભોગવી લીધા. છતાં હજુ જાણે કાંઈ નથી ભોગવ્યું તેમ કોરા ને કોરા. તૃપ્તિનો ઓડકાર આવતો નથી. આ છે અનંત અભિલાષાઓની જાળ.

જ્યાં સુધી આવી અભિલાષાઓ પડી છે ત્યાં સુધી આત્માર્થ ઉગતો જ નથી. મતાર્થતા દૂર જતી નથી માટે જ શ્રીમદ્જીએ કહ્યું તારી ઇચ્છા અને અભિલાષાઓના ભાવોને અંતરમાંથી ઉખેડીને ફેંકી દે, તો જ તારા ભાવોનો વેગ; જે અવળી દિશામાં વહી રહયો છે તે સવળી દિશામાં વહેવા માંડશે, તો જ સંવેગ જાગશે. ભોગવૃત્તિ પર કાબૂ આવે તો જ ઇચ્છાઓ મરે, અન્યથા નહીં. પણ અજ્ઞાનમાં રાચતો જીવ ભોગોને છોડતો ન હોય છતાં થોડી ભક્તિ કે જપ કરતાં શીખી જાય કે પોતાની જાતને આત્માર્થી કહેવડાવવા માંડે.

આજે જે જાતનો વાયરો વાયો છે, એ વાયરામાં આત્માર્થી કહેવાતો માનવ પણ જો તણાતો હોય તો તેને આત્માર્થી માનવો શી રીતે ? જેમ કે આજે શ્રીમંત કુટુંબોની વચ્ચે હરિફાઈ ચાલી રહી છે. એક જણ જેટલો ધનનો દેખાડો કરી શકે, બીજાને એનાથી વધુ કરવો હોય. સાંભળ્યું છે કે શ્રીમંત કુટુંબની બહેનો લગ્નમાં ૧૦-૧૫ હજાર રૂપિયાની સાડીઓ પહેરતી હોય અને એક લગ્નમાં આવી મોંઘી

સાડી પહેરી હોય પણ વળી જો બીજા કોઇનાં લગ્ન હોય તો એ સાડી ન ચાલે. એનાથી ચડિયાતી બીજી ૨૦ હજારની જોઇએ. આ છે સામાજિક પ્રતિષ્ઠાનું આંધળું ભૂત! આમ જ ચાલ્યા કરે છે અને સમાજ અધઃપતનની રાહે આગળ વધી રહયો છે. આવાં એક-એક દૂષણો બીજા અનેક દૂષણો ઉભાં કરે છે, પણ જીવ નથી સમજતો !

આવા જીવોની વાત તો ઠીક, પણ એક એવા બહેનને જોયાં, જે કહેવાય આત્માર્થી, પોતાની ટોળીમાં અવ્વલ નંબર, પણ મેક-અપના એક પણ સાધનોને છોડી નહોતાં શકતાં શરીરને સુંદર દેખાડવાના સર્વ પ્રયત્નોમાં સદા વ્યસ્ત ! જેને આવો દેહભાવ ન છુટયો હોય, આવી તૃષ્ણા ન મરી હોય તેને મોક્ષભાવ કેમ જાગ્યો હોય? જયાં સંસારભાવ છે ત્યાં મોક્ષભાવ નથી. બન્ને સાથે રહી શકે જ નહીં. તો તેણે આત્માર્થીનું નામ ધરાવ્યું તે પણ જૂઠું ! માફ કરજો ભાઇઓ ! અહીં આત્માર્થીનાં લક્ષણોની ચર્ચા થઈ રહી છે તેથી સત્યનો ઘટસ્ફોટ કરવો જરૂરી છે. માટે જ આવા નામધારી આત્માર્થી જીવની અંતરદશા કેવી વિકૃત છે તે બતાવવી જરુરી છે.

હા, તો આત્માર્થી જીવ સર્વે જડ ભાવોથી પર થયો હોય, તેથી ચૈતન્યના ચરમ પરિણમનરૂપ મોક્ષ સિવાય બીજી કોઈ આશા-અભિલાષા-ઇચ્છા તેને ન હોય.

ભવે-ખેદ, ભવના ભ્રમણથી થાકી ગયો છે. અનંત અનંત જન્મ-મરણ કર્યા પણ જીવનું કાંઈ વળ્યું નહીં. ફરી ફરીને હતો ત્યાં ને ત્યાં ! સુગતિમાં જઈ સુખ ભોગવી આવ્યો કે દુર્ગતિમાં જઈ દુઃખો ભોગવ્યાં, પણ આજે કંઈ જ યાદ નથી. કદી કોઈ સુખ કે દુઃખ વેદ્યાં જ નથી એમ માનીને ખૂબ સુખ મેળવી લેવા માટે દેવાદિ ગતિમાં જવાની નિત્ય-નિરંતર ઇચ્છા, અને દુઃખ તો જોઈતું જ નથી માટે નરકાદિમાં નથી જ જવું તેવો નિશ્ચય ! પણ આમ હોવા છતાં સુગતિ યોગ્ય શુભ હેતુઓનું સેવન કરતો નથી અને દુર્ગતિના કારણભૂત અશુભ હેતુઓનો ત્યાગ કરતો નથી, પરિણામે સુગતિની ઇચ્છા રાખતો દુર્ગતિમાં ભટક્યા કરે છે.

પણ અહીં તો શ્રીમદ્જી કહે છે-ભવ-ભવના ભ્રમણને સમજેલો જીવ ત્યાં-ત્યાં જઈ આત્માના આનંદને ગુમાવવાનું દુઃખ જેણે વેઘું છે, તેવો જીવ તો અંતરના ઉંડાણમાંથી ઇચ્છે છે કે હવે તો સુગતિ પણ ન જોઇએ અને દુર્ગતિ પણ ન જોઈએ. રખડી-રખડીને બહુ થાકી ગયો છું. બસ હવે તો મારા પોતાના ઘરમાં જઈને ચિરકાળ સુધી વાસ કરવો છે એટલે જ ગુરુદેવનું શરણ લીધું છે. ગુરુદેવ પણ કહે છે—

લે કે ધરમકી નાવ તેરે ઘર તું ચલા જા...

હવે આડું-અવળું ક્યાંય ભટકવું નથી. આત્માના પરમ વિશુદ્ધ સ્વરૂપની સંપૂર્ણ દશા રૂપ મોક્ષ એ જ મારૂં ઘર. ત્યાં પહોંચી અનંત વિશ્રામ પામવો છે. આમ આત્માર્થી જીવને સંસારના ભ્રમણ વિષે પૂર્ણ ઉદાસીનતા હોય. સંસાર ન જોઈતો હોય તો સંસારનાં કારણો પણ ન જોઈતાં હોય. તે વિષે પણ પૂર્ણ ઉદાસીનતા વર્તે અને જ્યારે આવો નિર્વેદ જીવને પ્રગટે, વૈરાગ્ય ભાવ જાગૃત થાય ત્યારે જ આત્માને અનુભવી શકાય. કવિવર બનારસીદાસ સમયસાર નાટકમાં કહે છે—

કહૈ સુગુરૂ જો સમકિતી
પરમ ઉદાસી હોઈ
સુથિર ચિત્ત અનુભૌ કરૈ
પ્રભુ પદ પરસૈ સોઈ... ૨

સદ્ગુરુ કહે છે કે જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ, સંસાર-ભાવથી અત્યંત ઉદાસીન થઈ, મનને ખૂબ જ સ્થિર કરી આત્મ-અનુભવ કરે છે, તે જ પરમાત્મ પદને સ્પર્શે છે.

જૈન સંસ્કૃતિનાં પયઃપાન જેણે કર્યાં છે, તેવા પ્રત્યેક આત્માને જન્મ-મરણ રૂપ સંસાર જ ખેદનું કારણ બન્યો છે. ગજસુકુમારને વૈરાગ્ય જાગ્યો, અંતર નિર્વેદથી ભરાઇ ગયું. સંસારની અસારતા પ્રતિભાસી અને માતાને સંયમ ગ્રહણની આજ્ઞા માટે વિનવે છે. માતૃહૃદય અસીમ વાત્સલ્યથી રડી તો ઉઠે છે પણ શ્રેયનો માર્ગ જાણી, કુંવરને આજ્ઞા આપે છે. સાથે સાથે એ શિખામણ આપે છે કે બેટા! મને તો રડાવી, પણ હવે ભવિષ્યમાં

કોઇ માને ન રડાવીશ ! બસ, આટલું કહી વિદાય આપે છે. મા ઈચ્છે છે કે હવે તો દિકરો એવી સાધના કરી લે કે સદા–સર્વદાને માટે સંસાર છૂટી જાય. અને બંધુઓ ! એ દીકરાએ માના બોલ ખરા કરી બતાવ્યા–ભવ–ભવથી મુક્ત થઇ ગયો ! આ છે માતા અને પુત્ર બન્નેની નિર્વેદ દશા !

આત્માર્થીનો ચોથો ગુણ કહ્યો પ્રાણીદયા–અનુકંપા–કરુણા. સર્વ જીવ પ્રાણી, ભૂત, સત્ત્વ સહુ પર કરૂણા. જેનાં આંતરચક્ષુ ખુલી ગયાં છે, અંતરદૃષ્ટિ લાધી છે એવો આત્માર્થી જીવ, સર્વ પ્રાણીઓમાં સમાન આત્મા જ ભાળતો હોય. સહુને સિદ્ધ સમાન વિશુદ્ધ, સ્વરૂપ દૃષ્ટિએ જાણતો હોય. તેથી કોઈ જીવે કરેલા રાગ–દ્વેષ, એ જીવનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ નથી પણ તેના અજ્ઞાનનું પરિણામ છે. તેથી તેના અજ્ઞાન પર તો કરૂણા જ સંભવે. તેના અજ્ઞાનના નિમિત્તે આત્માર્થીને રાગ–દ્વેષ ન સંભવે. માટે અન્ય જીવોના વ્યવહાર, વાણી કે વિચારો ગમે તેવાં હોય, આત્માર્થીના મનમાં ક્ષોભ ન ઉપજાવે. પણ મૈત્રીભાવે તેમના પ્રત્યે પ્રેમ ઉપજે. તેમજ તે જીવોનાં આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિનાં દુઃખો પરત્વે કરૂણા ઉપજે.

આત્માર્થી જીવ પળે–પળે આત્મ–જાગૃતિ સેવતો હોય. તેથી આત્મા ક્યાંય બંધાય નહીં, પાપથી ખરડાય નહીં, કષાયોથી કલુષિત થાય નહીં તે માટે સંપૂર્ણ સતર્ક હોય. આવી જાગેલી ભાવદયા, સહજ રૂપે અન્ય જીવ પ્રત્યે અનુકંપાના ભાવથી વરસી પડે, એટલે દ્રવ્ય દયા તો હોય જ.

આમ આત્માર્થીનાં આ ચાર લક્ષણો સાથે આસ્થા એટલે શ્રદ્ધા તો સહજ પ્રગટે જ. જેને સ્વ–સ્વરૂપમાં શ્રદ્ધા છે તે જ આવા ગુણોને કેળવી શક્યો હોય. સ્વરૂપ લક્ષ્યે જ આ ગુણો પ્રગટ થયા હોય તેથી શ્રદ્ધા વિહોણો ન જ હોય.

સમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્થા રૂપ ગુણોને પામવાની યોગ્યતાથી યુક્ત આત્માર્થી સ્વની સાધનામાં કઈ રીતે ઊંડો ઉતરતો જાય છે તે અવસરે....

જીવ લહે નહીં જોગ...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના પાત્રતા પ્રગટયા પછી જ થાય છે. મોક્ષની આરાધના એ કોઈ સામાન્ય ક્રિયા નથી કે ગમે તેવો જીવ ગમે ત્યારે કરી લે, ને થઈ જાય. તેના માટે વિશિષ્ટ યોગ્યતા જોઈએ.

સામાન્ય રીતે માણસો એવું માનતા હોય છે કે ધર્મ કરવાનો સૌને અધિકાર છે. ગમે તેવો પાપી કે હલકો માણસ પણ ધર્મ કરી શકે. ગમે તેવી પ્રકૃતિવાળો પણ ધર્મ કરી શકે! સ્થૂલ દૃષ્ટિથી વિચારતાં આ સાદી સીધી વાત યોગ્ય જ લાગે. પણ પહેલાં તો વિચારવું એ ઘટે કે ધર્મ એ શું છે? જો આત્મ-સ્પર્શ વિના માત્ર બાહ્ય ક્રિયા-કાંડો કે વિધિ-વિધાનોને ધર્મ માની લીધો હોય, તો તે સહુ કરી શકે પણ વાસ્તવિકતા જુદી છે.

દ્રવ્ય, દેશ અને કાળના ભેદથી વિવિધ રીતે આચરણમાં આવતાં ધર્માનુષ્ઠાનો એ માત્ર બાહ્ય સ્વરૂપ છે અને એ કરવામાં કોઈ વિશેષ યોગ્યતાની આવશ્યકતા નથી. દ્રવ્યથી કોઈ પણ તપ-ત્યાગ, દર્શન, વંદન, પૂજા-ભક્તિ વગેરે કરવામાં આવે અને કાળથી તે ગમે તેટલા સમય માટે કરી લેવામાં આવે, તેમાં ભિન્નતા હોઈ શકે. એકરૂપતા ન હોય તો પણ ચાલે. કરનાર પણ ગમે તેવો હોય તો ય ચાલે. પણ જ્યાં ભાવનો સંબંધ છે, ભાવ ધર્મ છે ત્યાં ધર્મ એટલે આત્મધર્મ જ. આત્માના સહજ સ્વભાવની પરિણામ દશા જ, એથી ઓછું કશું ય નહીં, તેથી ત્યાં ભિન્નતા સંભવે જ નહીં.

આત્માથી આત્માને પામવો તે જ ધર્મ છે. તે માટે તો વિશેષ યોગ્યતા જોઇએ જ. એ સિવાય આત્માને પામવાનો અધિકારી એ બની શકતો જ નથી. એ માટે જ શ્રીમદ્જી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં મતાર્થીનાં લક્ષણો વર્ણવે છે. એ કહેવા માગે છે કે ધર્મ કરતાં પહેલાં જાતને તપાસી લેજો કે ધર્મ કરવાના અધિકારી બની શકીએ એટલી યોગ્યતા કેળવી છે કે નહીં ! જો હા, તો બહુ સારું. અને ના, તો કેળવી લેજો.

ગઈ કાલે જ આપણે આત્માર્થીનાં વિશિષ્ટ લક્ષણો જોઈ ગયા. કષાયોની ઉપશાંતિ, મોક્ષ સિવાયની અન્ય ઈચ્છાઓનો નાશ, સંસાર પ્રત્યે ઊંડી ઉદાસીનતા અને કરૂણાથી ભરેલું અંતર, આટલાં લક્ષણો સહિત જીવ જ ધર્મ કરવાને પાત્ર બને છે. એ જ વાત આગળ કહે છે—

દશા ન એવી જ્યાં સુધી, જીવ લહે નહી જોગ
મોક્ષ માર્ગ પામે નહીં, મટે ન અંતર રોગ.... ૩૯...

ઉપર કહી એવી દશા સહજ સ્વભાવમાં વણાઇ જાય તેનું નામ જ પાત્રતા. ધર્મ સહજતાને સ્પર્શે છે. કૃત્રિમતા હોય ત્યાં ધર્મનો સ્પર્શ ન થાય. કાગળનાં બનાવેલ ફૂલમાં રૂપ, રંગ ને આકૃતિ આવી શકે પણ ફૂલના ગુણધર્મો ન આવી શકે. ગમે તેવા ઊંચા કાગળમાંથી બનાવેલું ફૂલ હોય અને મોંઘું પણ હોય, છતાં તેનામાં ફૂલના ગુણ ન હોય, પરંતુ મૂળ ફૂલ પછી ભલે એ વગડામાં ઉગ્યું હોય, કોઇની યે માવજત વિના આપ મેળે વિકસિત થયું હોય પણ તેનામાં સહજ ગુણો હોય જ. બંધુઓ ! ધર્મ એ આત્માનો સહજ સ્વભાવ છે. એ સ્વભાવને પામવા માટે આત્મામાં જેટલી યોગ્યતાની આવશ્યકતા છે તે પ્રગટે, સહજ રૂપે પરિણમે, તો જ ધર્મ થઇ શકે. ધર્મ એ સહજાત્મ સ્વરૂપ સ્થિતિ છે.

આપણા માટે મોટા દુ:ખની વાત તો એ છે કે વૈભાવિક વૃત્તિઓ આપણામાં બહુ જ સહજ રૂપે પરિણમતી હોય છે. તેના માટે કશો જ પ્રયત્ન કરવો ન પડે. અનાયાસે વૃત્તિઓ પ્રગટ થઈ જ જતી હોય. અરે ! કદાચ બહાર ન દેખાય તો પણ અંદરમાં તો રાગ-દ્વેષાદિની ભાવનાઓ આવ્યા જ કરતી હોય. રાગને કે દ્વેષને જન્માવવા માટે એક

જગ્યાએ એક કલાક બેસીને મહેનત કરવી પડતી નથી. પણ એક નહીં, અનેક સામાયિકો કર્યા પછી પણ સમતા જાગતી નથી. તપ–ત્યાગ કર્યા પછી પણ જિતેન્દ્રિયતા આવતી નથી. સ્વાધ્યાય–ભક્તિ કરી લીધા પછી પણ વીતરાગતાનો અંશ પ્રગટતો નથી. સ્વાભાવિક ભાવોને જગાડવા માટે ભવ–ભવનો પુરુષાર્થ જોઇએ, છતાં ગોથું ખવાઈ જાય છે અને વૈભાવિક વૃત્તિઓએ ક્યાંય ગોથું ખાધું સાંભળ્યું નથી. અફાટ વિશ્વનાં અનંત અનંત પ્રાણીઓનું વિભાવ રૂપ પરિણમન નિરંતર ચાલુ જ છે.

બંધુઓ ! શા માટે આમ ? આપણું પોતાનું જે સ્વરૂપ છે તે આપણાથી યોજનો દૂર અને પરના સંગનું પરિણમન અતિ નિકટ ! બસ, કારણ એ જ કે ક્યારે ય સ્વભાવમાં વસવાનો વિચાર કર્યો નથી અને પરભાવમાંથી ખસવાનો સંકલ્પ કર્યો નથી ! પણ જેને આત્માર્થ પ્રગટ થઇ ચુક્યો છે એટલે જે આત્માના અર્થમાં જ પ્રવૃત્ત છે તેવો જીવ સ્વભાવ દશાની પ્રાપ્તિના પુરુષાર્થમાં જ હોય. તેનામાં એવી સત્પાત્રતા પ્રગટી ચૂકી છે.

આવી સત્પાત્રતા ન પ્રગટે તે મોક્ષમાર્ગને પામી શકે નહીં. અને માર્ગ ભૂલેલો જીવ, માર્ગને ચૂકી જ્યાં ત્યાં આથડતો જીવ, પાસે પડેલા રત્નને ઓળખી શકતો નથી. આત્માથી આત્માને પામવાનો છે. બીજું કશું જ કરવાનું નથી. બસ, આટલું સમજી જાય, કોઇ સમજાવનાર મળી જાય તો પોતામાં સમાઈ જવાનો પુરુષાર્થ કરે. સમજાવનાર સદ્‌ગુરુ નથી મળ્યા માટે જ આથડે છે. કબીર કહે છે—

ભટકે મુઆ ભેદૂ બિના, કૌન બતાવે ધામ ?
ચલતે ચલતે જુગ ગયો, પાવ કોસ પર ગામ !

અરેરે ! આજ સુધી 'ભેદૂ' (સદ્‌ગુરુ) ન મળ્યા તેથી જ નકામો ભટકી મૂઓ ! સદ્‌ગુરુ વિના નિજનું ધામ કોણ બતાવે ? ચાલતાં ચાલતાં યુગો વીતી ગયા પણ ધામ ન પામી શક્યો. આજે સમજાય છે કે જ્યાંથી નીકળ્યો ત્યાંથી માત્ર પા કોશ દૂર જ ગામ હતું !

ખરેખર ! પા કોશ પણ દૂર નથી. અનંત કાળથી આ લોકમાં આથડીએ

છીએ. તેની સામે પા કોશ તો કંઈ હિસાબમાં જ નથી. આ ધામ તો એટલું નજીક છે કે સંકલ્પ કરો ને પહોંચી જાવ.

બંધુઓ! સદ્ગુરુ મળ્યા પછી પણ જો જીવની પાત્રતા તૈયાર ન હોય તો તે પામી શકતો નથી. કેટલાક અજ્ઞાની લોકો કહેતા હોય છે કે અમારા ગુરુની અમારા પર કૃપા જ નથી. અમને કશું આપતા નથી. એટલું જ નહીં, અંદરમાં પડેલી અપાત્રતા તો એમ બોલાવે કે ગુરુ પક્ષપાતી છે. અમુકને આપે છે ને મને કંઈ આપતા નથી. ગુરુ પર આવું તહોમત મૂકે પણ મૂર્ખાને ખબર નથી કે સદ્ગુરુના હૃદયમાંથી હંમેશાં કૃપા વરસતી જ હોય છે. તારું પાત્ર ફૂટેલું છે, તું ઝીલી શકતો નથી તો ક્યાંથી પામે? પાત્ર તૈયાર કરો અને ન મળે એવું બને જ નહીં!

માટે જ શ્રીમદ્જી કહે છે પાત્રતા પામ્યા વિના મોક્ષ-માર્ગ સૂઝે નહીં અને માર્ગ સૂઝયા વિના, અંતરનો રોગ દૂર થાય નહીં. આ જીવને મોટામાં મોટો કોઈ રોગ હોય તો તે આત્મભ્રાંતિ રૂપ છે. પોતે પોતાને જ ઓળખતો નથી. દેહાદિમાં આત્માના હોવાપણાની માન્યતા એ મોટો ભ્રમ છે. હું કોણ છું તેની ખબર નથી. શ્રીમદ્જીના જ શબ્દોમાં–

હું કોણ છું ક્યાંથી થયો, શું સ્વરૂપ છે મારું ખરું....

એની જ જીવને જાણ નથી. પોતાના બાહ્ય સ્વરૂપની અને જડનાં સંબંધોની જેટલી જાણ છે એટલી પોતાની જાણ નથી. અરે! ઊંઘમાં સૂતા હો, ભર નિદ્રામાં છો અને કોઈ તમારું નામ લઈ અવાજ દે, તો જાગી જાવ છો અને મને જ બોલાવે છે અને અમુક વ્યક્તિ બોલાવે છે, એ પણ ખબર પડે છે. બન્નેને ઓળખો છો. આખા યે વિશ્વમાં અનેક પદાર્થોને ઓળખો છો. કેટલાકની યાદદાસ્ત એટલી બધી જોરદાર હોય કે વર્ષો પહેલાં કોઈ માણસને મળ્યા હોય તેને પણ ભૂલે નહીં. એ ઓળખાણ એવી ને એવી હોય, પણ જીવને પોતાની જ ઓળખાણમાં ભ્રાંતિ છે. એ ભ્રાંતિ દૂર ન થાય ત્યાં સુધી 'હું આત્મા છું' અને મારે મને પામવા ધર્મ કરવો છે એ કેમ સૂઝે?

હું કોણ છું તેની જ ખબર નથી તો મારે શું કરવું જોઇએ તે કેવી રીતે જાણી શકે ? વળી ધર્મનાં બાહ્ય અનુષ્ઠાનો પણ આત્મવિસ્મૃતિપૂર્વક કરતો હોય તેથી એ જીવ માર્ગે નથી. પાર્શ્વનાથ પ્રભુને ઉપસર્ગ આપનાર કમઠ સંન્યાસી પંચાગ્નિ તપ તપે છે. વૈશાખ મહિનાની આગ વરસાવતી ગરમીના બપોરે, ગામની બહાર ખુલ્લામાં પોતાની ચારે બાજુ કાષ્ઠની અગ્નિ પ્રગટાવી બેઠો છે. પાંચ બાજુથી તપી રહ્યો છે, શરીરને ભયંકર કષ્ટ આપી રહ્યો છે, પણ આત્મજગતમાં ભૂલેલો છે. આત્માનો સ્પર્શ થયો નથી. માત્ર દૈહિક ક્રિયાઓ વડે જગતના જીવોને ભૂલાવામાં નાખવાના જ પ્રયત્નો !

બંધુઓ ! આવું તપ તપ્યા પછી પણ આત્મભ્રાંતિ ક્યાંથી મટે ? મોક્ષ માર્ગ ક્યાંથી લાધે ? તેથી જ શ્રીમદ્જીએ આત્માર્થીની દશા વર્ણવતાં, મોક્ષમાર્ગના ઇચ્છુક જીવની સત્પાત્રતા કેવી હોય તે બતાવી દીધી. આટલી પાત્રતા આવ્યા પછી જ માર્ગ મળે અને અંતર રોગ ટળે.

હવે આવો જીવ આગળ કેવો સત્પુરુષાર્થ કરી શકે છે તે અવસરે....

સદ્ગુરુ બોધ સુહાય...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની–અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ–માર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના એટલે આત્માનું જ્ઞાન રૂપ પરિણમી જવું, દર્શન રૂપ પરિણમી જવું, ચારિત્ર રૂપ પરિણમી જવું. આત્મા આ ત્રણેય ને અભેદ ભાવે વેદે એટલે આરાધનાની સિદ્ધિ.

આવી આરાધના માટે જે દશાનું પ્રાગટય આવશ્યક છે એ આગળ બતાવી દીધું અને તે માટે આંતર પુરુષાર્થ પણ અનિવાર્ય કહ્યો. આત્માને જેમ–જેમ સ્વ–સ્વરુપમાં સ્થિરતા આવતી જાય તેમ–તેમ વિભાવ છૂટતા જાય. તેને છોડવા ન પડે.

આપણો પુરુષાર્થ ઉલટો ઉપડયો છે. પહેલાં ક્રોધાદિ–વિભાવોને, મનની ચંચળતાને રોકવાના પ્રયાસ કરીએ છીએ. પણ જીવને દર્શન ગુણમાં સ્થિરતા ના પ્રગટે ત્યાં સુધી ચારિત્ર ગુણ પ્રગટ થતો નથી. ક્રોધાદિ ચારિત્રની વિકૃતિ છે. માટે અંતરનો પુરુષાર્થ છે તે મિથ્યાત્વને દૂર કરવાનો અને સ્વમાં સ્થિર થવાનો છે. જયાં સુધી સ્વભાવમાં સ્થિરતા નથી આવતી ત્યાં સુધી કદાચ બાહ્ય વેષધારીને ચારિત્રનું પાલન કર્યાનો સંતોષ ભલે માની લેવાય પણ વિભાવો છૂટતા નથી.

એક સંન્યાસી ગંગાસ્નાન કરી પાછા ફર્યા અને માર્ગમાં ચંડાલનો સ્પર્શ થયો. અછૂત તેમને સ્પર્શી ગયો તેથી અભડાઈ જવા જેવો મોટો અનર્થ થયો, અને શાંત રહેવો જોઈએ તેવો એ સંન્યાસીનો આત્મા ક્રોધથી પણ અભડાયો. કટુ શબ્દોની આપ–લે પછી ગાળા–ગાળી અને પછી મારા–મારી. સંત કૃષકાય અને ચંડાલ મજબૂત. સંતનાં હાડકાં ભાંગી ગયા. માંડ છૂટીને સ્વ–સ્થાને આવ્યા અને સેવામાં રહેતો દેવ હાજર થયો. માન

ઘવાયું છે. ક્રોધ અને અહં હજુ અંદરથી ઠર્યાં નથી. દેવ પર વરસી પડયા. કેમ મારી રક્ષા કરવા ન આવ્યો ? દેવ કહે, મહારાજ ! આવ્યો તો હતો પણ ઓળખી ન શકયો ! કેમ ? બન્ને ચંડાલ હતા. પેલો જાતિથી ચંડાલ, તો તમે વૃત્તિથી ચંડાલ !

બંધુઓ ! ક્રોધાદિ વિભાવો ચંડાલ સ્વરૂપ છે. એ જયારે માથા પર સવાર થઈ જાય, ત્યારે બધું જ ભાન ભૂલાઈ જાય. આત્મા જે જ્ઞાન સ્વરૂપી છે તે ક્રોધ સ્વરૂપી થઈ જાય. જાણે આત્મા ને ક્રોધ એક થઇ ગયા હોય એવા થઈ જાય. માટે જ જીવની આવી પરિણતિને લક્ષ્યમાં રાખી શાસ્ત્રોમાં આઠ પ્રકારના આત્મા બતાવ્યા છે. જો કે વાસ્તવિકતાએ તો બધા જ આત્મા એક સરખા જ હોય. તેમાં કોઈ પ્રકાર કે ભેદ ન હોય. કહ્યું છે–

'एगे आया'

આત્મા એક છે. વિશ્વના અનંત આત્માઓ સ્વરૂપની દૃષ્ટિથી એકસરખા છે. સિદ્ધ તથા સંસારી સહુની મૂળભૂત સ્થિતિ એક સરખી જ છે, પણ જ્યાં ભિન્નતા દેખાય છે, તે કર્મ સહિત જીવોમાં, તેથી આઠ પ્રકારના આત્મા કહ્યા. ૧. દ્રવ્ય આત્મા. ૨. કષાય આત્મા. ૩. યોગ આત્મા. ૪. ઉપયોગ આત્મા. ૫. જ્ઞાન આત્મા. ૬. દર્શન આત્મા. ૭. ચારિત્ર આત્મા. ૮. વીર્ય આત્મા.

બધા જ આત્મા દ્રવ્ય આત્મા છે જયારે જીવ ક્રોધાદિ કષાય રૂપ પરિણમે છે, ક્રોધ આવતાં તે રૂપ બની જાય, એટલી વાર તેને કષાય આત્મા કહે. એ જ રીતે મન, વચન, કાયાના યોગોની પ્રવૃતિ રૂપ પરિણમે ત્યારે યોગ આત્મા. ઉપયોગ રૂપ પરિણમે ત્યારે ઉપયોગ આત્મા. અને એમ જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્ય રૂપ પરિણમે ત્યારે તે તે સંબોધનથી ઓળખાય છે.

અહીં ક્રોધાદિ વિભાવ રૂપ પરિણમેલા આત્માની અંતર દશા પણ ક્રોધાદિ રૂપ બની જાય છે, જે વિભાવ છે. જયાં સુધી આવા વિભાવમાં છે ત્યાં સુધી આત્મામાં આરાધનાની યોગ્યતા પ્રગટ થતી નથી, ને મોક્ષમાર્ગ પમાતો નથી. પણ જે જીવ પુરુષાર્થ દ્વારા સ્વભાવ-દશાને પામવાની યોગ્યતા રૂપ અંતર્મુખ દશા પામ્યો છે તે જીવ જ સુપાત્ર છે એવા સુપાત્ર જીવનો અંતર પુરુષાર્થ કેવો ઉપડે છે તે શ્રીમદ્જી બતાવેછે.—

આવે જ્યાં એવી દશા, સદ્ગુરુ બોધ સુહાય;
તે બોધે સુ–વિચારણા, ત્યાં પ્રગટે સુખદાય....૪૦....

આત્માર્થ દશા જાગે એટલે સદ્ગુરુનો ઉપદેશ પ્રિય લાગે, રૂચિકર લાગે, સુખરૂપ લાગે. મળેલા સદ્ગુરુના યોગે તેઓનો સદ્ઉપદેશ ગ્રહણ કરવા માટે તીવ્ર જિજ્ઞાસા વૃત્તિ જાગે અને જે કંઇ આત્મ–હિતકારી વાણી સાંભળે તેને યાદ રાખે. સ્મરણમાં રાખે. વારંવાર સાંભળવાની પિપાસા જાગે. સાંભળીને રોમ રોમ ઉલ્લસિત થઈ જાય. હૃદય પ્રસન્ન થઈ નાચી ઉઠે ને આવા ઉલટ ભાવે સાંભળ્યું હોય એટલે તરત જ અંતરમાં ઉતરે.

બંધુઓ ! સાંભળ્યા પછી અંતરમાં ન ઉતરે તો એ સાંભળ્યાનો સાર શો ! લોકો સાંભળે છે તો ઘણું પણ અંદરમાં સ્પર્શ થવા દેતા નથી. પોતે કથામાં બેસે પણ કથા તેનામાં ન બેસે તો સાંભળનારની પણ મહત્તા શું ? પેલી બે પુતળીઓ જેવી વાત છે. દેખાવમાં બન્ને સરખી–બહુ સુંદર, પણ એક હતી અસલી ને એક હતી નકલી. અસલીની કિંમત સવા લાખની અને નકલીની કોડીની પણ નહીં ને ચતુર મંત્રીએ ઓળખી માત્ર એક સળી વડે. એકના કાનમાં સળી નાખી તો સીધી પેટમાં ઉતરી ગઈ અને બીજીના કાનમાં નાખી તો બીજા કાનથી નીકળી ગઈ. કહો ! આમાં કઈ અસલી ને કઈ નકલી ? કહેશો ? હા, પહેલી અસલી અને બીજી નકલી ! બંધુઓ ! આપણે શેમાં ? અસલીમાં કે નકલીમાં ? પોતાની કિંમત પોતે જ કરી લેવાની છે ! મુંબઈમાં એક ભાઇ અમને કહેતા, મહાસતીજી ! ગમે તેટલું કહોને પણ–

બે કાન મળ્યા છે સીધા શા માટે ?
સુણી સુણીને સીધું ફેંકી દેવા માટે !

આ દેહના ઘડનારની કેટલી મોટી ભૂલ ! એક કાન ઉપર અને બીજો નીચે મૂકયો હોત તો, સાંભળેલું બહાર નીકળી ન જાત. બંધુઓ ! સંતોનો ઉપદેશ તો બહુ સાંભળો છો પણ લઈ ને કંઈ નથી જતા ! શા માટે ? અહીં જ કેમ આવું ? બજારમાં જાવ છો, વ્યાપાર કરવો છે. ઘરેથી નીકળો ત્યારે એમ નક્કી કરીને નીકળો છો ને કે આજે તો આટલો

ધંધો કરવો છે ને આટલું કમાવું છે! મારા ભાઈઓ! હું તમને પૂછું કે ક્યારેય એવું વિચારીને નીકળો છો કે બજારમાં જાઉં છું પણ એક પૈસાનો ય વેપાર કરવો જ નથી. અરે! મળે તો પણ નહીં! ક્યારેક તો આવું વિચારજો! ના, વ્યાવહારિક જીવનમાં આવું વિચારનારો પાગલ ગણાય. તો પછી અહીં જો કંઇ જ લેવા ન આવતા હો, સાંભળીને એમ જ પાછા ચાલ્યા જતા હો તો શું સમજવું? તમને શું કહેવું? ક્યાં છે આપણું સ્થાન? કઇ કેટેગરીમાં બેઠા છીએ, મતાર્થી કે આત્માર્થી? વિચારી લેજો.

શ્રીમદ્જી કહે છે આત્માર્થી સદ્ગુરુનાં નિર્દોષ વચનોને ગ્રહણ કરે તે સીધાં તેના અંતરમાં ઉતરે છે અને શોભારૂપ બને છે. એ વચનો તેના અંતરમાં સુ–વિચારણા ઉત્પન્ન કરે છે. માત્ર વિચાર નહીં, પણ સુવિચાર.

મનુષ્યને શરીરની સાથે મળેલું મન નિત્ય વિચારે છે. વિચારની પ્રક્રિયા એક ક્ષણ માટે પણ રોકાતી નથી. જન્મ્યા ત્યારથી જ સમજણ હોય કે નહીં પણ વિચારો તો ચાલુ જ છે. વ્યક્ત કરવા માટે વાણી ન હોય, સામર્થ્ય ન હોય તો વિચારોની અભિવ્યક્તિ ભલે ન થાય પણ વિચારો તો નિરંતર ચાલુ જ છે. આપણા મનમાં ચાલતા આ વિચારોનું પૃથક્-કરણ કરવાનું છે કે એ 'સુ' છે કે 'કુ' છે. રાગ–દ્વેષાત્મક ભાવનાઓથી રંજિત વિચારો કુ–વિચાર જ હોય. જે પોતાનું પણ અહિત કરે અને અન્યનું પણ અહિત કરે.

મોટા ભાગના વિચારો આપણામાં જે રસ છે, રુચિ છે, જેની પ્રીતિ છે, જેવી વૃત્તિઓ છે એ માટેના જ હોય છે. આપણી હલકી વૃત્તિના પોષણ માટેના પણ હોય છે. આવા વિચારો આત્મભાવથી પર છે. આત્માનું હિત ન થતાં, આનાથી અહિત જ થાય છે માટે આ વિચારોને કુ-વિચાર જ કહ્યા. જ્યાં સુધી સદ્ગુરુનો ઉપદેશ હૃદયને ભીંજવે નહીં ત્યાં સુધી સુ-વિચારો જાગવાનો અવકાશ જ નથી મળતો. સંસારવૃદ્ધિના જ વિચારો હોય પણ સંસારમુક્તિના વિચારો આવે જ ક્યાંથી? કારણ જીવે વિચાર્યું તો ઘણું, પણ આજ સુધી એને જાણ જ નથી થઈ કે મારે મારા માટે

એટલે કે આત્મા માટે પણ વિચારવું જરૂરી છે. જો એ સમજાય તો જ સદ્‌ગુરુના યોગે સુ–વિચારણા જાગે.

પણ બંધુઓ ! આપણી દશા તો કેટલી બુરી છે ! આપણા વિચારો કયાંથી શું ગ્રહણ કરે છે ! અંદરની બુરી વૃત્તિઓને પોષવા માટે જ્યાંથી સારૂં ગ્રહણ કરવાનું છે ત્યાં તેના જ ઓઠા નીચે હલકે માર્ગે ચડી જઇએ છીએ.

આજનો દિવસ છે જન્માષ્ટમીનો ! આજે શું કરશો ? ખીરનું ભોજન ! કેટલાક બહેનોએ પોષા કર્યા છે ! ઉપવાસ કર્યા છે ! પણ ભાઈઓ ! તમને પૂછું છું શું કરશો ? જે કૃષ્ણ ભગવાને કર્યું હતું, જે પાંડવોએ કર્યું હતું તે ? તેઓએ તો પોતાના જીવનમાં ઘણું ઘણું કર્યું હતું. તમે તેમાંથી શું ગ્રહણ કર્યું ? સારી વસ્તુઓને મૂકી જુગાર રમવાનું શીખ્યા ! આજે આખી રાત રમશો. અરે ! કેટલાક ભાઇઓ અને સાથે બહેનો પણ આ શ્રાવણ મહિનો આખો રમે ! શા માટે ? તમારી પાસે જવાબ છે. કૃષ્ણ જેવા રમ્યા ! પાંડવો જેવા પંડિતો રમ્યા તો અમે તો સામાન્ય માણસો છીએ. ન રમીએ ? અને છતાં અમે પાંડવો જેવા મૂરખ નથી, ભાન ભૂલેલા નથી કે દાવમાં પત્નીને મૂકી દઇએ. અમે કયારેય મૂકી નથી અને મૂકવાના પણ નથી. માત્ર મનોરંજન માટે રમીએ છીએ. બે ઘડી મોજ !

માફ કરજો બંધુઓ ! પણ આવા હલકા મનોરંજનનો આશરો કેમ લીધો ? સાત્ત્વિક મનોરંજન નથી મેળવી શકતા ? કે પછી એમાં મઝા નથી આવતી ? સત્સંગ, સત્શ્રવણ, ભક્તિ, સ્વાધ્યાય આદિ કરશો તો એનાથી મનોરંજન જ નહીં, આત્મા પણ રંજિત થશે અને જીવ માટે ઉપકારી નીવડશે. હલકા મનોરંજનમાં જેનું મન લોભાય છે, તે માનવની મનોવૃત્તિ પણ હલકી છે, એ સત્ય હકીકત છે. કેમ આવી હલકી વૃત્તિઓને પોષવાનું ગમે છે ?

બંધુઓ ! શ્રી કૃષ્ણનું આવું અનુકરણ કરતાં પહેલાં એમના જીવનને તપાસો. કહેવાય છે કે જમુનાના જળમાં જઇ તેમણે કાળી નાગને નાથ્યો,

સહસ્ત્ર ફેણવાળા નાગને નાથતાં બહુ પરિશ્રમ કરવો પડયો, વળી એક-એક ફેણ કાપતા જાય તેમ નવી-નવી ઉગતી જાય. પાર જ ન આવે. પણ અંતે તેઓએ નાગને વશ કર્યો! શું છે આ? પ્રતિક છે. શ્રી કૃષ્ણે અંતરમાં પડેલી અનંત કુ-વૃત્તિઓને નાથવા માંડી. જેમ-જેમ પ્રયાસ થાય તેમ-તેમ વૃત્તિઓ તો વધુ જોરથી ઉછાળા મારે. એકને જીતે ત્યાં બીજી અનેક ઊભી થઈ જાય. આપણા સહુનો અનુભવ છે કે વૃત્તિઓ એક પછી એક જાગૃત થયા જ કરે છે ને શાંતિ રહેવા દેતી નથી. અરે! ભાન ભૂલાવી દે છે. કુળ, ઇજ્જત, પ્રતિષ્ઠા, ધર્મ બધું જ ભૂલાવી દઈ કુ-વૃત્તિઓ દુરાચારના માર્ગે લઈ જાય છે. માણસ વૃદ્ધ થયા પછી પણ વૃત્તિઓની ગુલામીમાંથી છૂટી શકતો નથી એટલો લાચાર થઈ ગયો છે. તો આ વૃત્તિઓને શ્રી કૃષ્ણે નાથી હતી. બંધુઓ! આજના દિવસે પહેલું કામ વૃત્તિઓનો સંયમ કરવાનું કરીને પછી જુગારનાં પાનાં હાથમાં લેજો.

કૃષ્ણના હોઠ પર રહેલી બંસરી પણ કંઈક સમજાવે છે. રાધાજીના દિલમાં એક વાર બંસરીનો ઈર્ષ્યા જાગી કે આ બંસરી આખો વખત શ્રી કૃષ્ણના હોઠ પર, એક ક્ષણ પણ દૂર નહીં, એનામાં એવું શું છે? ને રાધાએ કારણ પૂછી લીધું. બંસરી કહે છે-મારા તરફ તો જરા જુઓ! ઉપરથી નીચે સુધી આખી ખાલી થઈ ગઇ, પોલી થઇ ગઇ. મારામાં કાંઈ ન રાખ્યું મારૂં, એટલે જ મને કૃષ્ણના મુખ પર રહેવાનું સૌભાગ્ય મળે છે. રાધાજી સમજી ગયાં. બંધુઓ! જે પોતાના અંદરમાંથી અહંને કાઢીને ફેંકી દે છે તે જ પ્રભુની સમીપે રહેવાનો અધિકારી છે, અન્ય નહીં. જ્યાં સુધી અંતરમાં અહં પડયું છે ત્યાં સુધી પરમાત્માની પધરામણી હૃદય મંદિરમાં નહીં થાય. કબીરજી પણ એ જ કહે છે-

યહ તો ઘર હૈ પ્રેમકા, ખાલાકા ઘર નાહી
સિસ ઉતારી ભૂંહિ ધરૈ, તો પૈઠે ઘર માંહી....

પ્રભુ-પ્રેમનો માર્ગ સરળ નથી. માસીનું ઘર નથી કે તેમાં વગર

પૂછયે ઘૂસી ગયા. અહીં તો માથું ઉતારીને મૂકવું પડે છે. પછી જ ઘરમાં પ્રવેશ મળે. પ્રભુનો પ્રેમ તો જ મળે. માટે અહંનો ત્યાગ થાય ત્યારે જ પ્રભુ મળે. એ કામ શૂરવીરથી જ થાય.

હરિનો મારગ છે શૂરાનો, નહીં કાયરનું કામ જોને
પરથમ પહેલું મસ્તક મૂકી, વળતી લેવું નામ જોને....

કાયરો અહંને શું જીતી શકે ? અને જીતે તો હરિ તેના હૃદય મંદિરમાં પધારી જ જાય.

'મૈં' થા તબ 'હરી' નહીં, અબ 'હરી' હૈ 'મૈં' નાહીં

બસ, અહં જાય કે હરિને પ્રવેશ મળી જાય. તો બંધુઓ ! કૃષ્ણની બંસરી અહમ્‌થી ખાલી થવાનું શીખવે છે. આજના દિવસે અહમ્‌ને ઓળખી તેને દૂર કરવાનો પ્રયાસ કરજો.

કૃષ્ણના જીવનની ત્રીજી વાત તે તેમની અદ્‌ભૂત નમ્રતા ! નાનપણમાં સાંદિપની ઋષિને ત્યાં ભણવા રહ્યા છે. નિર્ધન અને ધનવાન સહુ વિદ્યાર્થીઓ સાથે ભણે છે ને ગુરુએ સોંપેલાં કામ સહુ કરે છે. વરસતા વરસાદમાં લાકડાં કાપવા મોકલ્યા તો ગયા અને લાકડાનો ભારો માથે ઉપાડીને લાવ્યા. રાજપુત્ર હતા છતાં ગુરુનું કામ કરતાં શરમ ન આવી. ગુરુની આજ્ઞા એ જ ધર્મ, એ શીખ્યા હતા, અહં આડો નો'તો આવતો. બંધુઓ ! વિચારો ! આવાં–આવાં કાર્યો જેણે કર્યાં હોય તે સંસારમાં પૂજાય ! આજે ભારતમાં તેમનાં હજારો મંદિર હશે. ભારતની બહાર પણ તેઓ પૂજાય છે.

સૌથી વિશેષ વાત તો તેમના જીવનની એ હતી કે ધર્મ દલાલી કેટલી કરી ! તીર્થંકર નામ–ગોત્ર બાંધી લીધું. ભવિષ્યમાં તીર્થંકર પદની પ્રાપ્તિ થશે ! આપણે એમના જીવનમાંથી જૈનશાસનની સેવા કરતાં શીખીશું ? ભલે કદાચ તીર્થંકર થવાની યોગ્યતા સુધી ન પહોંચીએ પણ જીવન સદાચારથી સારા થઈને જીવીએ એટલું પણ ન બની શકે ? તો બંધુઓ ! આજે તો ખાસ કહીશ કે જન્માષ્ટમીના નામે જુગાર રમતાં પહેલાં એક વાર શ્રી કૃષ્ણના જીવનને વિચારી લેજો. પહેલાં તેમના જીવ-

નનો એક સદ્‌ગુણ ગ્રહણ કરવાનો નિશ્ચય કરજો અને પછી કુ–વિચારના ફળ રૂપે જુગાર રમવો કે નહીં એ નક્કી કરજો.

શ્રીમદ્‌જીએ કહ્યું કે આત્માર્થી જીવ સદ્‌ગુરુના બોધને અંતરમાં ઉતારે છે. તેથી તેનામાં સુ–વિચારણા એટલે કે સમ્યગ્ વિચારણા જાગૃત થાય છે. જે વિચારોમાંથી ચિંતન જન્મે છે. વિચારો તો સહુ કરે પણ સમ્યગ્ માર્ગે તેને ચિંતન રૂપમાં પરિણમન કરવું તે જુદી વાત છે. જ્યાં ચિંતન છે ત્યાં મંથન છે. આત્મવિષયક ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી, અંતરમાં તેનું મંથન થાય તો તેમાંથી આત્મઅનુભવ રૂપ નવનીત નીકળે છે અને નવનીત જ પુષ્ટિ આપનાર બળ છે.

આત્માર્થી સાધકના ચિંતનમાં 'હું આત્મા છું' નું રટણ નિશદિન ચાલતું હોય. શુદ્ધ સ્વરૂપી, અખંડ ચિદ્રુપ ત્રિકાળી દ્રવ્ય હું આત્મા. આ વિચારણા તેને અનુભવ દશા તરફ લઇ જાય કે જે અનુભવ જ સાચા સુખનું કારણ છે. માટે જ શ્રીમદ્‌જી કહે છે. સુખદાયક સુ–વિચારો પ્રગટે છે. જો માનવ કુ–વિચારોના વમળમાં ફસાયેલો રહે તો તે પરિણામે દુઃખ-કર્તા જ બને છે. કુ–વિચારોનું ફળ સારૂં હોય જ નહીં. જેવા વિચાર તેવો જ કર્મબંધ અને તેવું જ ફળ. માટે જ ફરી ફરીને આપણા વિચારોને તપાસી તેમાં કોઈ હલકું તત્ત્વ હોય તો તેને દૂર કરી સાત્ત્વિક વિચારો કરતાં શિખવું પડશે. તે માટે સદ્‌ગુરુના બોધને અંતરમાં વાસ કરાવવો પડશે. દશા પામવી પડશે.

આમ દશા પામેલા જીવને સમ્યગ્ દિશા મળી જાય છે અને એ દિશાએ આગળ વધતાં છેવટની મંઝિલ પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

તે ક્યાં અને ક્યારે એ અવસરે....

જ્યાં પ્રગટે સુવિચારણા .... !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ–માર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ–રત્નની આરાધના સુ–વિચારણા પ્રગટ થયા પછી જ થાય છે. સુ–વિચારણા એટલે આત્મા વિષેનું ચિંતન. પોતે પોતાને ચિંતવતો થાય, પછી જ રત્નત્રય એ જ મારું સ્વરૂપ છે, તે સમજાય. એવી સમજણ જીવમાં મુમુક્ષુતા પ્રગટાવે. પછી જ આરાધના માટે જીવ ઉદ્યત થાય.

જ્યાં સુધી પરભાવોની પ્રીતિ છે અને તેનું જ ચિંતન છે ત્યાં સુધી પદાર્થોને મેળવવા, જાળવવા અને ભોગવવામાં જ જીવ રાચતો હોય છે. તેમાંથી બહાર નીકળવાનું તેને સુઝતું નથી. સદ્ગુરુના યોગે પણ અવળો ચાલે તેથી સ્વભાવ ને જાણી શકે નહીં.

અહીં આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં એ જ બતાવ્યું કે સુપાત્ર જીવને સદ્ગુરુનો યોગ મળે, તો એ અણમોલ તક તેના જીવનમાં નંદનવન ખીલવવાના સુભગ નિમિત્ત રૂપ બને. આત્માર્થી માત્ર આત્માના અર્થે જ આવા સુયોગને શોધતો હોય. એ મળે એટલે આત્મામાં પડેલા બીજને પાંગરવામાં સમય ન લાગે.

આપણા ઈતિહાસમાં એવા ઘણા માર્ગાનુસારી સંતો થયા કે જેમને જીવનમાં એક વાર સત્સંગ મળ્યો અને આખા યે જીવનનું પરિવર્તન થઈ ગયું. લોઢું તો તપેલું જ હોય પણ તેના પર ગુરુ કૃપાનો–હથોડો પડે કે ઘાટ ઘડાઈ જાય. પછી એ જ ગુરુદેવના નિયમિત સત્સંગમાં ગુરુદેવ દ્વારા અપાયેલા કડવા પણ આરોગ્યકારી ઔષધના ધીમા સેવનથી ધીરે ધીરે તેની પાચનશક્તિ વધતાં, ઉપદેશને પચાવતો જાય. એના પરિણામે તેનામાં સુ-વિચારણા રૂપ આરોગ્ય પ્રગટ થાય છે.

સુ–વિચારણા પ્રગટ થવાથી શું થાય તે શ્રીમદ્‌જી બતાવે છે –

જ્યાં પ્રગટે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે નિજજ્ઞાન;
જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ થઈ, પામે પદ નિર્વાણ....૪૧....

સુ – વિચારણા જાગૃત થવાથી, પરિણામ સ્વરૂપ નિજનું જ્ઞાન થાય છે. પોતે પોતાને જાણે છે, પોતે પોતાને અનુભવે છે. આ અનુભવ, આ ઓળખાણ અંતરથી થાય છે, બહારથી નહીં.

આત્માની ઓળખાણ અને એ સિવાયના સંસારના સમસ્ત પદાર્થોની ઓળખાણ, આ બન્નેમાં બહુ મોટું અંતર છે. બહારના પદાર્થો, વ્યક્તિઓ કે સ્થાનો વિષેની ઓળખાણ બૌદ્ધિક સ્તરે થાય છે. કોઈ એક વ્યક્તિને આપણે ઓળખતા હોઇએ તો તેનું નામ, ઠામ, જ્ઞાતિ, વ્યાપાર, તેના અન્ય સાથેના સંબંધોથી ઓળખીએ છીએ. એથી આગળ વધીને તેનું સામાજિક સ્થાન શું છે એ ખબર હોય. વળી એ કદાચ કંઈક વિશિષ્ટ શક્તિ ધરાવતો હોય તો એ પણ જાણતા હોઈએ. પણ આ બધી જ ઓળખાણો આપણી બુદ્ધિ દ્વારા થયેલી છે.

વળી કોઈ સાથે સ્નેહ–સંબંધ હોય, પ્રેમભાવથી એની સાથે જોડાયેલા હોય તો એ ઓળખાણ હૃદય સુધી પહોંચે. હૃદયથી હૃદયને ઓળખતા હોઇએ. આપણી લાગણીઓ સાથે જોડાયેલો એ તંતુ હૃદયનાં સુખ–દુઃખનો અનુભવ કરાવે. આ બધું જ હોવા પછી પણ તેમાં આત્મિક અનુભવ નથી થતો.

બૌદ્ધિક કે હૃદયના સ્તર સુધી પહોંચેલી ઓળખાણનાં સંવેદનો એટલાં ઊંડાં નથી હોતાં, જેટલા આત્મ–અનુભવનાં હોય. આત્માને અનુભવવા માટે દેહ, ઇન્દ્રિય, મન, બુદ્ધિ, હૃદય બધાથી પર થઈને આત્માના ઊંડામાં ઊંડા સ્તરને સ્પર્શ કરવાનો છે. આ સ્પર્શ થાય ત્યારે જ નિજનું જ્ઞાન થાય છે.

તેમજ દેહ અને ઇંદ્રિયના સ્તરે થતા અનુભવોને આપણે અનુભવ્યા છે. બાહ્ય સુખ – દુઃખનું વેદન કર્યું છે. પણ આત્માનો અનુભવ તો એવો છે કે જે અનુભવ્યા પછી એક પ્રકારની તૃપ્તિ અને ચિરકાળની પ્રસન્નતા

રહ્યા કરે છે, જેને જીવ માણ્યા કરે છે. તેને માણીને મમળાવ્યા કરે છે. એ માણ્યા પછી કોઈ પણ પ્રકારની અતૃપ્તિ કે દુઃખનો અનુભવ શેષ રહેતો નથી. જ્યારે ઇંદ્રિયગમ્ય અનુભવ પછી અતૃપ્તિ રહે છે. સુખની પાછળ દુઃખનો પડછાયો ઊભો હોય છે. તેથી જ શ્રીમદ્‌જી કહે છે –

પશ્ચાત્ દુઃખ તે સુખ નહીં

ઇંદ્રિયજન્ય અનુભવમાં સુખની માન્યતાવાળા જીવોને વિચારવું ઘટે કે કોઈ પણ પ્રકારનું વિષય સુખ મેળવ્યા પછી તેની પાછળ હતાશાનું, અતૃપ્તિનું, અરુચિનું દુઃખ ઊભું જ હોય છે. વળી સંસારનાં સુખોની અનુભૂતિ નિરંતર સુખમય જ હોય એવું પણ નથી બનતું. એ સુખ ભોગવતાં–ભોગવતાં પણ વચમાં દુઃખનો વિચાર, દુઃખનો અનુભવ થોડી ક્ષણો માટે થઈ જતો હોય છે. ત્યાં સુખ સ્થાયી નથી. માટે એ બધા જ અનુભવો પરિણામે દુઃખકર્તા જ છે.

વળી ઇંદ્રિયજન્ય સુખાનુભૂતિ મન સુધી જ પહોંચે છે. એથી વધુ ઊંડાણમાં જઈ શકે નહીં. મન જડ છે. જડના આશ્રયે નિપજેલું સુખ ચેતનને સુખ કેમ આપી શકે ? ચેતનનું સુખ તો ચેતનમાંથી જ આવિર્ભૂત હોય. માટે જ ઇન્દ્રિય મનનો આશ્રય છોડીને આત્મા સુધી પહોંચે ત્યારે નિજજ્ઞાન થાય, અને એ જ્ઞાન દુઃખ રહિતનું સુખ આપે.

નિજજ્ઞાન એટલે પોતાને પોતાની ઓળખાણ. પોતાનો પરિચય, પોતાનો અનુભવ, પોતામાં સ્થિરતા. આ બધી ક્રમિક વિકાસની અવસ્થાઓ છે. નિજાનંદની મસ્તી અનુભવતો જીવ ક્રમે–ક્રમે ક્યાં સુધી પહોંચે છે ! અહીં તે કડી જોડાયેલી છે. સહુથી પ્રથમ અંતરમાં આત્માર્થ દશા, દશા પછી સદ્‌ગુરુનો યોગ, સદ્‌ગુરુના બોધના આશ્રયે સુવિચારણા, સુ–વિચારણાથી નિજજ્ઞાન અને નિજજ્ઞાનથી મોહનો ક્ષય, પરિણામે નિર્વાણ. આમ આત્માર્થદશાનું પકવ ફળ છે મોક્ષ. માટે જ સમ્યગ્‌દર્શનની મહત્તા અપરંપાર છે. શ્રીમદ્‌જીએ આવા સમ્યગ્‌દર્શનને ઠેર–ઠેર નમસ્કાર કર્યા છે–

અનંત કાળથી જે જ્ઞાન ભવહેતુરૂપ થતું હતું, તે જ્ઞાનને એક સમયમાત્રમાં જાત્યાંતર કરી જેણે ભવનિવૃત્તિરૂપ કર્યું તે કલ્યાણમૂર્તિ સમ્યગ્‌દર્શનને નમસ્કાર.

જીવમાં જાણવાની શક્તિ તો પડી જ છે. જાણવું એ આત્માનો સ્વભાવ છે. તેથી ઇંદ્રિયાદિનાં સાધનો વડે જાણ્યા કરતો હોય પણ એ જ્ઞાન રાગ-દ્વેષનાં નિમિત્ત રૂપ બની, સંસાર વધારનાર જ, આજ સુધી બન્યું છે. જીવ જે કંઈ જાણે, તેમાં સારા-નરસાનો આરોપ કરે, તેથી રાગ-દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય તે સહજ છે. રાગ-દ્વેષ સંસારનું કારણ છે તેથી જ્ઞાન, કરીને જીવે સંસાર જ વધાર્યો. પણ જીવ જ્યારે સ્વસન્મુખ થાય છે, નિજને અનુભવે છે, એટલે કે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે અંદરમાં એક ક્રાન્તિ ઘટિત થાય છે. અનાદિકાળથી જે જ્ઞાને માત્ર સંસારનું ભ્રમણ કરાવ્યું હતું તેની પોતાની દિશા બદલાતાં, માત્ર એક સમયમાં તે સંસારનાશના હેતુરૂપ બની જાય છે. આજ સુધી જે ભાવોનું પોષણ કર્યું હતું તેને એક ઝાટકે છેદી નાખે છે. આ છે સમ્યગ્દર્શનનું અપૂર્વ બળ.

આવા મહિમામય સમ્યગ્દર્શનની વિશેષતા વધુ બતાવતાં શ્રીમદ્જી કહે છે –

સમ્યક્ત્વ કેવળજ્ઞાનને કહે છે કે હું જીવને મોક્ષે પહોચાડું એટલે સુધી કાર્ય કરી શકું છું. અને તું પણ તે જ કાર્ય કરી શકે છે; તું તેથી કાંઇ વિશેષ કાર્ય કરી શકતું નથી, તો પછી તારા કરતાં મારામાં ન્યુનતા શાની ? એટલું જ નહીં, પરંતુ તને પામવામાં મારી જરૂર રહે છે.

અહીં સમ્યગ્દર્શન જ જીવની વિકાસ અવસ્થાનું અતિ મૂલ્યવાન પ્રથમ ચરણ છે તે બતાવ્યું. સમ્યગ્દર્શન પછી જ ધર્મની શરૂઆત થાય છે. મોક્ષે જવા માટે જે પુરુષાર્થ કરવાનો છે તે જ્યાં સુધી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી અંતરમાંથી ઉપડતો નથી. તેથી સમ્યગ્દર્શન જ મોક્ષે પહોંચાડનાર મૂળભૂત કારણ છે. વળી કેવળજ્ઞાન થયા પહેલાં કોઈ જીવ મોક્ષ પામતો નથી તેથી કેવળજ્ઞાન પણ મોક્ષનું કારણ છે. છતાં અહીં સમ્યગ્દર્શન કહે છે કે હું ન હોઉં તો તું આવી શકે જ નહીં એટલે પહેલું મહત્વ મારૂં જ છે. અહીં આપણે સમ્યગ્દર્શન અને કેવળજ્ઞાનનો ભેદ સમજીએ.

સમ્યગ્દર્શન એટલે યથાર્થ જ્ઞાન. પણ અહીં આત્મા અને જ્ઞાન જુદાં છે. જ્યારે કેવળજ્ઞાન એટલે સંપૂર્ણ જ્ઞાન જેમાં આત્મા પોતે જ જ્ઞાનરૂપ થઈ જાય છે. આત્મા અને જ્ઞાન અલગ નથી રહેતાં.

બંધુઓ ! આ વાર્તાલાપથી કેવળજ્ઞાનને નીચું સમજવાનું નથી. પણ રહસ્ય એ છે કે સમ્યગ્દર્શનરૂપ બીજ વાવ્યા વિના, નિર્વાણરૂપ ફળ મળે નહીં. મીઠા-મધુરાં ફળના રસ માણીએ છીએ એ બીજને આભારી છે. બીજ ન જ હોત તો ફળ મળી શકત જ નહીં માટે ફળના રસનો આસ્વાદ માણતાં દૃષ્ટિ સમક્ષ બીજનું મૂલ્ય હોવું જ ઘટે. એ બીજ એટલે જ સમ્યગ્દર્શન, એ બીજ એટલે જ નિજજ્ઞાન. શ્રીમદ્જીના શબ્દોમાં–

વહ કેવલકો બીજ ગ્યાનિ કહે

આવું નિજજ્ઞાન થતાં મોહનો ક્ષય થાય છે. થાય છે એટલે કે નિજ-જ્ઞાન પછી સમ્યગ્પુરુષાર્થ ઉપડે છે, કે જે મોહના ક્ષય રૂપ પરિણામ પ્રગટ કરે. નિજાનુભૂતિ પહેલાંનો પુરુષાર્થ બહુ થોડું ફળ આપે છે. જેને આપણાં શાસ્ત્રોમાં અકામ નિર્જરા કહી છે. સમ્યગદર્શન પહેલાંનો પુરુષાર્થ સર્વથા વ્યર્થ નથી, કારણ અનાદિના મિથ્યાત્વી જીવને સમકિત પામવા માટે જે પુરુષાર્થ જોઇએ તે તો મિથ્યાત્વ દશામાં રહીને જ કરવાનો છે. જો મિથ્યાત્વ દશાના પુરુષાર્થથી કશું જ ફળ ન મળતું હોત તો કોઇ પણ જીવ કદી સમકિત પામી શકત જ નહીં. પણ એમ નથી ! મિથ્યાત્વ દશાનો પુરુષાર્થ જ સમકિત પ્રાપ્તિનું કારણ છે. હા, એટલું સાચું કે સમ-કિત પ્રાપ્તિ માટે કશું જ ના કરે અને અન્ય અનુષ્ઠાનો સેવે તો તેનાથી નિર્જરારૂપ લાભ બહુ થતો નથી. પણ સમકિત પછી કરાયેલો એટલો જ, બલ્કે એથી પણ ઓછો પુરુષાર્થ વધુ ફળ આપે. કર્મ નિર્જરા થોક બંધ કરે અને આત્મિક વિકાસ શીઘ્રતાથી થાય. તેથી જ સમ્યગદર્શનનું અપૂર્વ માહાત્મ્ય છે.

સમ્યગ્દર્શન પછી પણ ઘણી ઉગ્ર સાધના કર્યા પછી જ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. ભગવાન મહાવીર કેટલી અસાધારણ યોગ્યતા લઈ જન્મ્યા છે. સમકિત અને ત્રણ જ્ઞાન સાથે છે પણ મોહનીય કર્મ પડ્યું છે, જેની

સાથે લડવાનું છે. કેટલો સમય લાગ્યો? ૧૨ વર્ષ અને ૧૩ પક્ષ! બંધુઓ! વિચાર કરજો! પ્રભુએ આટલો લાંબો સમય શું કર્યું? ગ્રન્થકારો કહે છે, અમુક તપ કર્યા. આપણી પાસે પ્રભુની તપશ્ચર્યાના આંકડા ઉપલબ્ધ છે. છઠ, અઠ્ઠમ, અર્ધમાસી, માસક્ષમણ, ચાર–માસી, છ–માસી આદિ આદિ તપની ગણતરી આપણે કરી છે. પણ શું પ્રભુએ માત્ર આટલું જ કર્યું? નહીં! આ તો બહારથી તેમના દેહને કેટલું તપવું પડયું, તેનું ગણિત માંડયું આપણે! પણ તેઓના આત્મભાવોમાં શું શું ચાલ્યું?

તેઓના અંતરમાં પડેલી મોહદશા કેવી પ્રચંડ હશે? કે તે દશાને પલટાવી, અત્યંત નિર્મોહ દશાની પ્રાપ્તિ કરતાં કરતાં કેટલો કાળ વ્યતીત થઇ ગયો? બંધુઓ! વિચારો! જેઓ પોતાના બાલ્યકાળમાં અપ્રતિમ સામર્થ્યનો અનુભવ માનવોને જ નહીં પણ દેવોને પણ કરાવે છે. દેવોએ તેઓને વીર જ નહીં, મહાવીર કહેવા માટે બાધ્ય થવું પડયું. પ્રભુ પાસે હાર કબૂલ કરવી પડી અને એ દેવો પ્રભુના ચરણ સેવક બની ગયા. આવી અનુપમ શરીર શક્તિ, મન–શક્તિના ધારક, નિર્ભયતા અને સાહસિકતાને વરેલા, કરૂણા અને કોમળતા, જેમના–રોમ–રોમમાં ઝળકી રહી છે એવા એ અખૂટ શક્તિના ધારક આત્માને આટલા લાંબા સમય સુધી પોતાના અંતર સાથે યુદ્ધ કરવું પડ્યું! કેટલું કઠિન હશે એ? ઉપસર્ગો અને પરિષહો શરીર અને મનને સહેવા પડયા તો આત્માને શું–શું નહીં સહેવું પડયું હોય? અને તેમાંથી પાર ઉતર્યા તો મોહદશાનો સર્વથા નાશ કર્યો.

બંધુઓ! ગાથામાં શ્રીમદ્જીએ કહી દીધું કે 'તે જ્ઞાને ક્ષય મોહ થઈ પામે પદ નિર્વાણ.' કેટલું સરળ લાગે છે! નહિ? નિજજ્ઞાન થયું, તેણે મોહનો ક્ષય કર્યો અને મોક્ષ પામી ગયો. આ તો જાણે 'તાવ આવ્યો ને ટપ મૂઓ' એવું જણાય છે. પણ ના, આ એટલું સરળ નથી. માત્ર એક પ્રભુ મહાવીરની સાધનાને વિચારીએ તો પણ અત્યંત કઠિન લાગે છે. પણ આવા તો અનેક જીવો મુક્તિને પામ્યા અને સહુને આવા કે આનાથી પણ વધુ પુરુષાર્થની આવશ્યકતા રહી છે. કંઈ કેટલાયે મહાપુરુષોની સાધનાના ઇતિહાસથી આપણે અજાણ છીએ. તે સહુ પરમ પુરુષાર્થ વડે જ મોક્ષ પામ્યા છે.

એવો પુરુષાર્થ પ્રગટે ત્યારે મોહનો ક્ષય થાય અને નિર્વાણ પદને પામે. જે પદની પ્રાપ્તિ પછી જીવ કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે. કશું જ કરવાનું શેષ રહેતું નથી. એવું અંતિમ પદ એટલે જ નિર્વાણ પદ !

પદની પ્રાપ્તિ સહુને કરવી છે. પણ કેવું પદ? બંધુઓ ! તમને પૂછે તો શું જવાબ આપશો ? કોઇ મોટી સંસ્થાના પ્રમુખપદે, કે મંત્રીપદે હો તો એનો ગર્વ કેટલો ? અને ન હો તો એ પદ મેળવવા માટેની ઝંખના કેટલી ? કાવાદાવા કેટલા ? રાજકીય ગંદી રમત કેટલી ? એ પદ મેળવી માન, પ્રતિષ્ઠા મેળવી લેવી છે. પણ હું તો કહું છું કે આવું પદ પામીને કંઈ મેળવતા નથી, ગુમાવો છો. પદ મળે એટલે તમારું સન્માન થાય, તમને હાર પહેરાવવામાં આવે. ત્યારે વિચારો છો ? કે જીવનમાં તો ખોટના ખાતામાં જ બેઠા છીએ અને આ એક વધુ હાર થઈ! હાર પહેરાવ્યો અને અભિમાન વધ્યું એટલે પહેલાં તો ત્યાં જ એક પગથિયું નીચે ઉતર્યો. અને પછી એ અહંના પોષણ માટે ઢગલાબંધ રાગ અને દ્વેષની પરંપરા ! ત્યાં તો સખત પતન ! તો કહો મેળવેલું આ પદ ઉત્થાનની નિશાની કે પતનની સીડી? શું કહેશો ? બંધુઓ ! આવાં પદ જીવને વિભાવોમાં જ ઘસડી જાય છે. માટે એ પદની લાલસા રાખવા જેવી નથી. પદલોલુપી માણસ રાજકીય ક્ષેત્રે કે સામાજિક ક્ષેત્રે કેટલું આત્મ-અહિત કરતો હોય છે તે તમે સહુ પણ સારી રીતે જાણો છો ! સેવાના નામે માત્ર લૌકિક માન જ એને ખપતું હોય ! એ ન મળે તો જોઈ લ્યો એની દશા ! કેટલી ભયંકર! માટે જ અહીં અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમાં આ બધાંને પરભાવ કહી છોડવાની વાત કરી. પરભાવોમાં નિમગ્ન રહેવું તે સર્વથા ત્યાજ્ય છે. એવો જીવ આત્માર્થ પામી શકે નહીં.

અહીં તો આત્માર્થી જીવના વિકાસની કિંમત છે. નિર્વાણ જેવા પદનો એ અધિકારી બને છે. જુઓ ! અહીં પણ અધિકારની વાત આવી. પણ એ તો પોતાનો પોતા પર સર્વાધિકાર ! પોતા પર બીજાનો અધિકાર નહીં ! ભૂતકાળે અનંત સિદ્ધો થયા પણ એ પહેલાં થયા માટે સીનિયર છે અને નવા થયેલા સિદ્ધો પર અધિકાર જમાવે ? નહીં ! સહુ સર્વતંત્ર સ્વતંત્ર ! પોત-પોતામાં જ ! બીજે કશે જ નહીં ! આવી નિજાનંદની અનુ- પમ મસ્તિ જ્યાં આઠે પ્રહર રહે, તેવું નિર્વાણપદ. જે જીવનું ચરમ પ્રાપ્તવ્ય છે.

સુ-વિચારણાના ફળરૂપ નિર્વાણ પદની પ્રાપ્તિ ત્યાં પુરુષાર્થનો પૂર્ણ વિરામ. આગળના ભાવ અવસરે....

ગુરુ શિષ્ય સંવાદથી...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની-અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષ-માર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના જેણે નિજાનુભૂતિ કરી છે, તે જ કરી શકે છે નિજાનુભૂતિ વિહોણો જીવ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના નામે અનેક અનુષ્ઠાનો સેવતો હોય. પણ તે તેનો પ્રયાસ મિથ્યા સાબિત થાય છે.

સમ્યગ્ પુરુષાર્થ તો તે જ કે જેથી મોહનો ક્ષય થાય. શ્રીમદ્જી પણ સમ્યગ્દશાના પ્રાગટ્યના ઉપાયો, આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં બતાવે છે. દશા પ્રગટે એટલે દિશા મળે છે, અને એ દશા તેમજ દિશા બન્ને પામવા માટે જ આ ગાથા કહે છે–

ઉપજે તે સુવિચારણા, મોક્ષમાર્ગ સમજાય;
ગુરૂ-શિષ્ય સંવાદથી, ભાખું ષટ્પદ આંહી...૪૨...

આત્માર્થીનાં લક્ષણો છેલ્લી કેટલીક ગાથાઓમાં બતાવ્યાં. તેનામાં રહેલી વિચારદશા કેવી હોય તે પણ દર્શાવ્યું. હવે આવી વિચારદશા પ્રગટે અને મોક્ષમાર્ગ સમજાય તે માટે આ શાસ્ત્રનાં હાર્દરૂપ છ પદો ગુરુ-શિષ્યના સંવાદથી કહેવામાં આવશે. શિષ્યના મનમાં શંકા થાય છે. ગુરુદેવ સમીપે એ શંકા રાખે છે અને કૃપાળુ ગુરુદેવ સમાધાન આપે છે.

અહીં શ્રીમદ્જીએ સંવાદશૈલી શા માટે આપવાની હશે? વાસ્તવમાં તો પોતે જ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યા અને પોતે જ સમાધાન આપ્યું છે. છતાં એક સુપાત્ર શિષ્યની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ કેટલી પ્રબળ હોય? તથા જ્યારે આત્મલગની લાગે ત્યારે આત્માને સમજવા માટે તેના મનમાં કેવા-કેવા

પ્રશ્નો ઊઠી શકે તે બતાવતાં આ શૈલી ગ્રહણ કરી હોય તેમ લાગે છે. શિષ્યે શંકા કે કુશંકાના ભાવથી કુ-તર્કો નથી કર્યાં પણ વીતરાગની વાણીમાં અતૂટ શ્રદ્ધા હોવા પછી પણ તત્ત્વના ભાવો હૃદયમાં સ્થિર થયા નથી માટે જ, પોતાની શ્રદ્ધાને પુષ્ટ કરવા અર્થે શંકાઓ રજુ કરી છે.

બંધુઓ! શંકા કોને થાય? બે સિવાય બધાંને જ! એક તો તદ્દન અજ્ઞાની જેણે તત્ત્વ શબ્દ પણ સાંભળ્યો નથી કે જેના મનમાં કદી કંઇ જાણવું જોઇએ એવું ભાન પણ નથી, તેને શંકા ન થાય. અને બીજા સંપૂર્ણ જ્ઞાની, જેમને આખા યે લોકના પદાર્થો સ્પષ્ટ પ્રતિભાસે છે. સર્વથા પ્રત્યક્ષ છે. તેઓ પોતે જ સર્વજ્ઞાતા છે. ત્યાં શંકાને અવકાશ નથી. આ બે સિવાયના જીવો કે જેઓ નથી તદ્દન અજ્ઞાની કે નથી સંપૂર્ણ જ્ઞાની, તેઓને શંકા થવાની સંભાવના છે. અને તેમાં ય આત્મ-માર્ગે જેની સુપાત્રતા કેળવાઈ છે તેને આત્મ-તત્ત્વ વિષે જ શંકા થાય છે.

આવી સત્પાત્રતા પ્રગટ થાય અને સમર્થ ગુરુના આશ્રયે શંકાઓનું સમાધાન થાય તો શિષ્યની ભાવ-ધારા વધુ ઉલ્લસિત થાય છે. અને આગમોના ઊંડા રહસ્યોને એ પામી જાય છે. મોક્ષ માર્ગ સમજાય છે. ભારતની પરંપરામાં યોગ્યતા વિના, જ્ઞાન ન દેવાની ઊંડી સૂઝ મહાપુરુષોમાં હંમેશાં રહી છે. અરે! એક શિષ્ય ઘણો યોગ્ય હોય, ગુરુદેવનું અંતઃકરણ તેને સર્વ જ્ઞાન સોંપી દેવાની ઇચ્છાવાળું હોય અને આપે પણ ખરા! પણ વચમાં જો યોગ્યતા ચૂકાય જાય તો જ્ઞાન-યજ્ઞ અધૂરો રહી જાય.

આપણા ઇતિહાસનું એક અજોડ પાત્ર એટલે મુનિ સ્થૂલિભદ્ર. જેમણે ભોગ અને યોગ બન્ને પાઠો જગતને શીખવ્યા. એક વખતનો ઉત્કૃષ્ટ ભોગી, ત્યાગ માર્ગે ગયો તો એવો જ સર્વ-શ્રેષ્ઠ યોગી પણ બની ગયો. અંતરમાં નિર્વેદ જાગતાં આચાર્ય સંભૂતિવિજયજીનાં ચરણોમાં સંયમ ગ્રહણ કરી રત્નત્રયની આરાધનાની સાથે-સાથે ઉગ્ર તપે તપી રહ્યા છે. ભાવોમાં શિષ્યત્વ પ્રગટી ચૂક્યું છે. સમર્પણ ભાવે અદ્‌ભૂત નમ્રતાની સાથે ગુરુકુલવાસનું સેવન કરી રહ્યા છે.

યોગ્ય શિષ્યના નિમિત્તે ગુરુદેવનું અંતર પણ ખીલી ઊઠે છે. બાર-બાર વર્ષ સુધી એક નર્તકીના આવાસમાં રહી ગળાડૂબ ભોગો જેણે

ભોગવ્યા છે, કૂળની મર્યાદા પણ જે ચૂકી ગયા હતા તેવા સ્થૂલિભદ્રે એક ક્ષણમાં સાપની કાંચળીની જેમ સર્વ સંસાર ભાવો ઉતારી દીધા. અપૂર્વ અંતર ઉદાસીનતાથી ચારિત્રની પરિણામ ધારામાં ઝૂલી રહ્યા છે. આવા મહાભાગી શિષ્યને પામી સંભૂતિવિજયજીનું હૃદય પરિતુષ્ટતા પામ્યું છે. અને તેમના આત્માનો જ્ઞાન પ્રવાહ અસ્ખલિત ધારાએ સ્થૂલિભદ્ર તરફ વહી રહ્યો છે.

સ્થૂલિભદ્રજી તદાકાર થઇ ગુરુદેવના ચરણ-શરણમાં જ્ઞાનોપાસના કરી રહ્યા છે. એક પછી એક પૂર્વોનું જ્ઞાન હૃદયગત થઈ રહ્યું છે. પૂર્વોના જ્ઞાનમાં ઊંડા રહસ્યો ભર્યાં છે. સ્થૂલિભદ્રની કુશાગ્ર બુદ્ધિ, તીવ્ર પ્રજ્ઞા આગમનાં રહસ્યોને આત્મસાત કરી રહી છે. પાણીમાં પડેલ તેલ બિંદુની જેમ સર્વ મર્મો સુ-સ્પષ્ટ થઇ રહ્યાં છે, વિસ્તરી રહ્યાં છે. જ્ઞાન સાથે દર્શન, ચારિત્ર અને તપની અજોડ શક્તિ પણ સ્થૂલિભદ્રે પ્રગટાવી. સાધના સ્થિરતાને પામી, મંથર ગતિએ વિકાસ યાત્રા કરી રહી છે.

એમની આત્મશક્તિની જાગૃતિ એ જડ-જગતના અનેક તત્ત્વોને પ્રાયોગિક રૂપે પ્રગટ કરી દીધાં. મુનિ સ્થૂલિભદ્રને અનેક પ્રકારની નાની-મોટી લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ, છતાં ધીરગંભીર મુનિ લબ્ધિની ખેવના કર્યા વિના, આત્મ-આરાધનામાં લીન છે. આ જોઈ ગુરુદેવનું હૃદય પણ ગદ્‌ગદ્ થઈ જાય છે. આફરિન પોકારી ઉઠે છે. અરે ! આ શિષ્યની શ્રેષ્ઠતા પ્રત્યે ગુરુદેવને માન છે. ગૌરવ છે. આવા શિષ્યને પામ્યાની પરિતૃપ્તિ છે. અને ગુરુદેવે નવપૂર્વો સુધીનું અગાધ જ્ઞાન શિષ્યને આપ્યું. જ્ઞાનનો સાગર શિષ્યના અંતરમાં ઉછળવા માંડયો.

આરાધના કરતાં લબ્ધિની ભાવના ન હોવા છતાં લબ્ધિઓ પ્રગટ થઇ ચૂકી છે. ખરેખર સાધના જ્યારે વધુ અંતર્મુખ થતી જાય છે, તેમ તેમ એક બાજુ થોકબંધ કર્મ નિર્જરા થાય અને બીજી બાજુ પુણ્યનાં પુંજ એકઠા થાય. જેના પરિણામે, સામાન્ય જનને ચમત્કાર ભાસે તેવી લબ્ધિઓ સાધક સામે આવીને પડે.

આવા લબ્ધિધારી મહાત્મા પોતાના આત્મ અસ્તિત્વને વધુ વિકસિત કરવાના ધ્યેયથી, ગુરુદેવની આજ્ઞા લઇ, પર્વતની ગુફામાં એકાકી પણે,

ધ્યાન–સાધનામાં રત થઈ ગયા છે. આસપાસની ખબર નથી. સર્વને વિસરી જઇ સ્વમાં ઓગળી રહ્યા છે. સ્વનું ઝૂલે ઝૂલતા મુનિની દશા ક્યારેક અપ્રમત્ત ભાવમાં રમી રહી છે તો ક્ષણેક સ્ખલિત થઈ પ્રમત્ત ભાવોમાં જાય છે. આમ આત્મ–સાધનાની જ્યોત જીગરમાં જલી રહી છે. વેરાન વન, નિર્જન પ્રદેશ, ભયાનક પશુઓના ચિત્કારો વચ્ચે પણ સૌમ્યમૂર્તિ મુનિ નિજ ભાનમાં છે.

એકાકી વિચરતો વળી સ્મશાનમાં,
વળી પર્વતમાં વાઘ સિંહ સંયોગ જો;
અડોલ આસન, ને મનમાં નહીં ક્ષોભતા,
પરમ મિત્રનો જાણે પામ્યા યોગ જો અપૂર્વ....

આવા આરાધક મુનિ સ્વમાં રમી રહ્યા છે. અને આ મુનિની જ બે સાધ્વી બહેનો આચાર્યશ્રીના દર્શને આવી રહ્યાં છે. આચાર્યશ્રીનાં ચરણોમાં વિનયપૂર્વક વંદના કરી, સુખ–શાંતિની પૃચ્છા કરી, અન્ય મુનિવરોનાં દર્શનોથી પણ કૃતાર્થ થઈ. મુનિ સ્થૂલિભદ્રજી ક્યાંય દેખાતા નથી. ગુરુદેવ પાસે જઇ વિનમ્રતાથી પૂછયું અને ગુરુદેવે આજ્ઞા આપી: જાવ, મુનિ સ્થૂલિભદ્ર થોડે દૂરના પહાડની ગુફામાં ધ્યાનમાં રત છે. દર્શન કરો. બન્ને સાધ્વી બહેનો, હર્ષભર્યા હૈયે, લાંબા સમયની ચિરઆકાંક્ષાને પૂર્ણ કરવા પર્વત તરફની કેડી પર પગ ધરે છે.

ત્યાં તો મુનિનું ધ્યાન પૂર્ણ થયું. આત્મામાં સ્થિર થયેલી પરિણામ ધારા, બાહ્ય જગતનો સ્પર્શ કરવા માંડી અને મુનિને જ્ઞાનના બળે દેખાયું કે સંસારી જીવનની બે સહોદરાઓ દર્શને આવી રહી છે. અંદર કોઈ ખૂણામાં પડેલો મમત્વનો એક કણ સ્પંદિત થઈ ઉઠ્યો અને મુનિ ભૂલ્યા. ઊંચાઈએ પહોંચેલા મુનિની દૃષ્ટિ નીચે ગઈ. પોતે કંઇક લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી શકયા છે એવો અહં પણ અંતરના ઉંડાણમાંથી સળવળવા માંડયો. અને છદ્મસ્થ દશાએ ભાવ ભજવ્યો.

સાધ્વીજીઓ પર્વત પ્રદેશમાં પહોંચે છે. ગુરુદેવે સંકેત કરેલ દિશાની ગુફાને શોધી કાઢી પણ એ ગુફામાં સાધના રત સાધુને બદલે, ડલમથ્થો

સિંહ જોયો. વિકરાળ સ્વરુપ અને રોષથી તગતગતી આંખો. ગુફાના મુખ પર બેઠો છે. ક્ષોભ પામી સાધ્વીજીઓ બે ડગલાં પાછી હઠી ગઈ. અંતરમાં ભયનો સંચાર થયો. આ જ ગુફા, પણ મુનિ નથી. વનરાજ છે. જરૂર કંઈક અમંગળ થયું હશે. ધ્યાનસ્ત મુનિનો કોળિયો થઈ ગયો હશે. અને બન્ને બહેનો પાછી ફરી. હૈયામાં ભય, ખેદ, નિરાશા અને દુઃખ લઈ ધીમે પગલે ગુરુદેવના ચરણે આવી.

ગુરુદેવ ! મુનિના સ્થાને મહાકાળને જોયો ! મુનિ કયાં ? શું થયું ? અને ગુરુદેવે સાધ્વીઓને આશ્વસ્ત કરી ! દેવાનુપ્રિયે ! મુનિ ત્યાં જ છે. એ જ મુનિ હતો. સિંહ નહીં, સાધક હતો ! પણ એ ભૂલ્યો ! ભાન ભૂલ્યો ! તમારા પ્રત્યેનું મમ, અને પોતાની શક્તિઓનું અહં એને પતનનું કારણ બન્યું.

અને ગુરુદેવ ખેદ–ખિન્ન બની ગયા. ઉત્તમ શિષ્યની અલ્પ ત્રુટિ, જિનશાસનની વિકસતી ક્ષિતિજનો અવરોધ બની ગઈ! આવનાર આંધીનાં એંધાણે ગુરુદેવ ખળભળી ઉઠયા. સમય થતાં મુનિ સ્થૂલિભદ્ર આવ્યા. ગુરુ ચરણે મસ્તક નમાવ્યું, કરેલ સાધનાનો વૃત્તાંત કહ્યો, સાથે જ સરળ હૃદયી શિષ્યે પોતે ફોરવેલી લબ્ધિની બીના પણ કહી. ગુપ્ત કંઈ નો'તું. ગુરુદેવની ગંભીરતાએ મૌન ધારણ કર્યું !

પણ પછી સ્થૂલિભદ્રજી ગુરુ ચરણમાં વધુ જ્ઞાન આરાધનાની આજ્ઞા માગે છે અને ગુરુદેવ ફરમાવે છે. વત્સ ! પાત્રમાં છિદ્ર પડયું, હવે તેમાં કંઈ ન ભરાય ! બસ, દશમા પૂર્વની જ્ઞાન ધારા થંભી ગઈ. આગળ ન વધી. બંધુઓ ! ઇતિહાસ કહે છે છેલ્લા નવ પૂર્વધારી શ્રી સ્થૂલિભદ્ર મુનિ થયા. તે પછી ઇતિહાસે એથી વધુ પૂર્વધર કોઈ જોયો નહીં.

જુઓ ! પાત્ર જીવ, સાધના દ્વારા શક્તિઓને તો પામે પણ ક્ષણિક સ્વાર્થવશ એ લબ્ધિઓનો પ્રયોગ થાય તો પાત્રને નંદવાતાં વાર ન લાગે ! કેટલી આત્મજાગૃતિની આવશ્યકતા છે ? એક વાર પાત્રતા પ્રગટયા પછી તેને જાળવી રાખવા માટે કયાંય આડું – અવળું ડગલું ન ભરાઈ જાય તેને માટે નિત્ય તકેદારી રાખવી જ રહી. માટીના ઘડાને નિંભાડામાં

તપીને સર્વાંગ સંપૂર્ણ બહાર નીકળ્યા પછી જેમ-તેમ અથડાવીએ તો તડ પડ્યા વિના ન રહે. એની જાળવણી કેટલી કરવી જરૂરી? બસ, એવું જ છે આ આત્માનું, આત્માર્થ માટેની પાત્રતા તૈયાર થયા પછી કે પહેલાં ક્યારે ય અસાવધાની ન પરવડે!

મુનિ સ્થૂલિભદ્ર સહેજ જ અહમ્ સાથે ટકરાયા. અને દશ પૂર્વ પછીના પૂર્વજ્ઞાનને લુપ્ત થઈ જવું પડયું. એક નાનકડા માનસિક આવેશે ઇતિહાસમાં પરાવર્તન કરી નાખ્યું! બંધુઓ! લબ્ધિધારી મુનિઓને લબ્ધિ ફોરવવાની આજ્ઞા પ્રભુ ત્યારે જ આપે છે કે જ્યારે ધર્મની રક્ષાની જરૂર પડે એવા વિષમ સંયોગોમાં જ મુનિ પોતાની લબ્ધિ દ્વારા શાસન પર આવી પડેલી વિપત્તિને દૂર કરે, અન્યથા નહીં!

સ્થૂલિભદ્રના જીવનમાં પડેલી પાત્રતાએ તેઓને ખૂબ આપ્યું, તેઓ ખૂબ મેળવી શક્યા અને સંચિત કર્મના ઉદયે પાત્રતામાં ખામી આવી ને પૂર્ણવિરામ મૂકાઈ ગયું.

આ બન્ને સમયને લક્ષ્યમાં રાખી વિચારીએ, કે શિષ્યની અદ્વિતિય યોગ્યતા ગુરુના હૃદયના બંધ ખોલી દે છે અને જ્ઞાનનો રાશિ શિષ્યના હૃદયમાં પ્રવેશી જાય છે. દિવે-દિવો પ્રગટી જાય છે. કડીથી કડી જોડાઈ જાય છે. અને આમ જ આપણું આગમ જ્ઞાન આપણા સુધી પહોંચ્યું છે.

શ્રીમદ્જી પણ એટલા માટે જ ગુરુ-શિષ્યના સંવાદથી એમને જે કહેવું છે તે કહેવા માગે છે જેના કારણે આપણી પાસે આવું અનુપમ શાસ્ત્ર આજે છે. જેમ ગણધર ગૌતમની તત્ત્વ જિજ્ઞાસા પ્રભુ મહાવીરની સર્વ પરિષદાની તત્ત્વ રૂચિનું પોષણ કરતી હતી અને પરિણામે આપણે આગમ રૂપ વારસો પામી શક્યા. તેમ શ્રીમદ્જી તેમના સુપાત્ર ભક્ત-શિષ્ય શ્રી સૌભાગ્યભાઈની તત્વ જિજ્ઞાસાના કારણે આપણને આ શાસ્ત્ર આપી ગયા.

જેમાં હવે પછી છ પદોનું વર્ણન ચાલશે.

બીજી વાત સ્થૂલિભદ્ર મુનિ જરાક ચૂકયા તો પ્રગતિ રૂંધાણી તેમ આપણે તો ચૂકેલા જ છીએ અને વધુ ચૂકશું તો આપણું શું થશે? તે કલ્પના કરવી જ કઠિન છે. ઘણું આગળ વધેલો ચૂકે તો, આપણા માટે ચૂકવાનાં સ્થાન વધુ છે માટે આપણી જાગૃતિ વધુ જોઈએ, સ્થૂલિભદ્રજીની સત્પાત્રતા જોઈ પાત્રતા કેળવતાં શીખીએ અને ત્રુટિ જોઇ તેનાથી બચતાં શીખીએ.

બંધુઓ! આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં મુખ્ય રૂપે જે વર્ણન કરવું છે તે છ પદોનું. જે હવે પછી થશે. પણ એ પદોને સમજવા યોગ્ય સહુ બને માટે શ્રીમદ્જીએ ૪૨ ગાથાઓમાં તેની ભૂમિકા બાંધી, ભૂમિકાનું સાફ હોવું અત્યંત આવશ્યક છે. સાફ ભૂમિકા પર જ સ્પષ્ટ રેખાઓ અંકિત થઇ શકે. આપણે આત્મા પર આરાધનાની એક-એક રેખાઓ દ્વારા પૂર્ણ પુરુષનું ચિત્ર તૈયાર કરવું છે માટે જ આપણે પહેલાં ભૂમિકા સાફ અને સ્વચ્છ બનાવી લઈએ.

આત્મ-ચિંતન....

" હું........આત્મા........છું"........"હું....આત્મા........છું"

સહજ સ્વરૂપી આત્મા........ચૈતન્ય ઘન છે........

હું........સહજ સ્વરૂપી છું........મારૂં શુદ્ધ અને વાસ્તવિક સ્વરૂપ.... અકૃત્રિમ છે........અર્થાત્ મારા સ્વરૂપને........કોઈએ બનાવ્યું નથી....... કોઇએ ઘડયું નથી........કોઈએ રચ્યું નથી........હું........કોઈનો બનાવેલો બન્યો નથી...સ્વયંભૂ છું........સહજ સ્વરૂપી છું........

મારૂં જ્ઞાન સ્વરૂપ........એ મારી પોતાની....મૌલિકતા છે...... મારૂં મૂળભૂત સ્વરૂપ છે........એ જ રીતે........મારામાં રહેલી ચૈતન્યતા........ એ પણ સહજ રૂપે છે....... આ આત્માને........કોઈએ, ચેતન બનાવ્યો નથી......એ પોતાના મૂળરૂપે જ.......ચેતન છે...... જડથી ચેતન થયો નથી.. જડના સંયોગે ચેતન થયો નથી....કોઈ પદાર્થમાંથી નીકળેલું એ તત્ત્વ નથી.... પોતે જ....પોતામાં........પોતાની રીતે જ.... ચૈતન્ય છે....

જગતના દેખાતા જડ પદાર્થો........કોઇ દ્વારા બનાવાય છે....... રચના કરાય છે........જે બનાવાય છે........તેનો નાશ પણ છે... ઉત્પત્તિ છે.... ત્યાં નાશ છે........મારી ઉત્પત્તિ થઈ નથી........ તેથી મારો નાશ પણ નથી...હું સહજ છું....મારામાં રહેલા અનંત ગુણો....પણ સહજ છે.... મારા ચેતન દ્રવ્ય....અને જ્ઞાનાદિ ગુણોનું પરિણમન....એ પણ સહજ છે....

જે કૃત્રિમ છે........અસહજ છે.......તે રાગ-દ્વેષ છે.......તે કષાયો છે........તે વિકારો છે.......તે વિભાવો છે....એ સર્વથી પર....મારા.... પોતાના મૂળ સ્વરૂપનો......હું સહજભાવી છું...... સહજાનંદી છું.. ... સહજ જ્ઞાયકભાવી છું... સહજ અસ્તિત્ત્વવાન છું.......મારૂં અસ્તિત્ત્વ... કોઈના આધારે નથી.......મારે.... કોઇના આધારે ......ટકવાપણું નથી...

હું...નિરાલંબી.... સર્વતંત્ર સ્વતંત્ર દ્રવ્ય.....છું..... હું સહજ........ મારા ગુણો સહજ......મારૂં સ્વાભાવિક પરિણમન સહજ........વૈભાવિક પરિણમનમાં.... કર્મના ઉદયોની અપેક્ષા છે...સ્વાભાવિક પરિણમનમાં... કોઇની અપેક્ષા નથી.......એવું નિરપેક્ષ તત્ત્વ.... નિરાલંબી તત્ત્વ....... સચ્ચિદાનંદ તત્ત્વ...સહજ સ્વભાવી હું....આત્માએ-આત્માને પામવા....... મનના ઊંડાણુમાં જઇ....આત્મામાં સ્થિર થઈ.... માત્ર આત્માનું ચિંતન....

" હું........આત્મા.......છું" " હું........ આત્મા........છું"

ૐ........ ....

" શાંતિ " " શાંતિ " " શાંતિ "

આત્મ-ચિંતન....

"હું.......આત્મા........છું"......"હું........આત્મા......છું"........

અનંત સુખ...એ મારો સ્વભાવ........

મારા એક એક પ્રદેશે....અનંત સુખ વિદ્યમાન છે....નિરંતર... નિશદિન.... સુખનો અનુભવ કરવો.... એ મારો સ્વભાવ... સુખ મારો ગુણ છે...જેના પર....દુઃખનો પડછાયો પણ...પડી શકે નહીં....હું મારા સુખ સ્વભાવી આત્માને જાણું...... આત્માને ઓળખું....આત્મામાં સ્થિર થાઉં......તો એ સુખને માણી શકું છું....

શાશ્વત સુખ........નિરાબાધ સુખ.......માત્ર આત્મામાં જ છે..... આજ સુધી..... ઇંદ્રિયોના સંગે....... જે કાંઈ સુખો માણ્યા......એ સુખ નહીં.......સુખાભાસ... પરિણામે દુઃખ કર્તા....પરિણામે બંધનકર્તા ......શરીરનું સુખ એ સાચું સુખ નથી... મનનું સુખ.... એ પણ સાચું સુખ નથી....શરીર અને મનથી...પર થઈને... હું મારામાં સ્થિર થાઉં...... મને પોતાને અનુભવું.... મને નિહાળું......

આ આત્મામાં.......અનંત સુખનો મહાસાગર........ઉછાળા મારી રહ્યો છે.... સુખનો.....શાંતિનો..... સમીર વહી રહ્યો છે..... આત્મામાં ઉતરૂં.....તો સુખ સિવાય ત્યાં બીજું કશું નથી તે જાણું..... જગતના પદાર્થોને..... સુખનું કારણ માની..... તેમાં અટવાતો રહ્યો..... લોભાતો રહ્યો.... તેમાંથી સુખ મેળવવાનો.... મિથ્યા પ્રયત્ન કરતો રહ્યો.....પરિણામે દુઃખને પામ્યો... સંસાર વધ્યો.... પરિભ્રમણ વધ્યું..... આધિ... વ્યાધિ.... ઉપાધિ.... વધી....

હવે એ બધાથી મુક્ત થવા માટે.... સંસાર સુખ ન જોઇએ.... વૃત્તિઓને સંસારથી પાછી વાળી લઈ.... મારામાં જ સ્થિર કરૂં... તો અનંત સુખને પામી જાઉં..... તે માટે સતત પુરૂષાર્થ દ્વારા..... પલે પલની જાગૃતિ દ્વારા .. મારામાં ઠરી જાઉં..... સ્વમાં સમાઇ જાઉં..... નિજમાં ખોવાઇ જાઉં.... તો અનંત સુખની..... અનુભૂતિ કરી શકું....

તેમાં વધુ એકાગ્ર થઇ.... અંતરમાં વધુ ઊંડા જઈ.... આત્માનું ચિંતન કરીએ....

"હું...આત્મા....છું" હું... આત્મા....છું"

ૐ... ... ...

"શાંતિ" "શાંતિ" "શાંતિ"